

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Збірник наукових статей

CURRENT ISSUES OF LAW AND SOCIO-ECONOMIC RELATIONS

Scientific Journal

Кропивницький
Kropyvnytskyi

WYŻSZA SZKOŁA
KSZTAŁCENIA
ZAWODOWEGO

BOLASHAQ
ACADEMY

Collegium
Balticum

ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
БІЗНЕС-КОЛЕДЖ
засновано в 1966 році

2023

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**
Збірник наукових статей

м. Кропивницький
2023 р.

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини Відкритого університету розвитку людини «Україна»
Протокол №6 від 4 травня 2023 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Олена Кравченко, кандидат філологічних наук;
Ольга Сухачова, кандидат економічних наук, доцент;
Олександр Жила, кандидат юридичних наук, доцент;
Ірена Маліновська доктор права;
Ольга Катарага, доктор юридичних наук;
Акилбек Кабжанов, кандидат юридичних наук, професор;
Ірина Ткаченко, кандидат юридичних наук;
Гжегож Закшевський, доктор права;
Іон Лопатенко, експерт вищої категорії;
Олександр Коломоєць, кандидат юридичних наук, доцент;
Якуб Куфель, доктор права;
Ольга Пугаченко, кандидат економічних наук, доцент,
Марек Супряк, dr. habil. з права;
Вікторія Гмиря, кандидат економічних наук, доцент

Актуальні питання права та соціально-економічних відносин: Збірник наукових статей. Кропивницький :ЦРоЛ, 2023. 419 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних, педагогічних, медико-біологічних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться питаннями суспільно-економічного розвитку.

© Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна", 2023

© Pomerańian Higher School, Starogard Gdański (Польща), 2023

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, (Польща), 2023

© Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum w Szczecinie (Польща), 2023

© Uniwersytet Szczeciński, Szczecin (Польща), 2023

© Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2023

© Приватна установа «Академія «Bolashaq» (Казахстан), 2023

© Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach (Польща), 2023

© Społeczna Akademia Nauk w Kielcach (Польща), 2023

© Кропивницьке відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, 2023

© Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2023

© Південне міжрегіональне управління Міністерства юстиції, 2023

© Черкаський державний бізнес-коледж, 2023

ЗМІСТ

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Валентина Пупишева	
МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	10
М.В. Карчевський, В.А. Штанько, ChatGPT	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИСКУСІЇ.....	18
Владислав Федоренко	
ШЛЯХИ І МЕХАНІЗМИ ВІДРОДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ.....	28
Irena Malinowska	
PRZEMOC W RODZINE - ASPEKTY PRAWNO-KRYMINOLOGICZNE...	32
Olga Cataraga, Piotr Petcovici, Victoria Prisacaru	
SOME ASPECTS OF THE METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE FORENSIC EXAMINATION OF DETERMINING THE LIMITATION PERIOD FOR THE EXECUTION OF DOCUMENTS.....	42
Akylbek Kabzhanov	
ILLEGAL LAW. PARADOXES OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF THE NATIONAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	49
Роман Кірін	
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВІДКРИТОСТІ МІСТ.....	55
Elżbieta Żywucka - Kozłowska	
WAR CRIMINAL'S PROFILE.....	65

Наталія Глинська	
НОРМАТИВНА СТРАТЕГІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЖИМУ PAPERLESS В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ.....	70
Ірина Ткаченко	
СТАН ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	83
Renata Włodarczyk	
KILKA REFLEKSJI NA TEMAT UCZESTNIKÓW ZGWAŁCENIA I KONSEKWENCJI TEGO PRZESTĘPSTWA.....	87
Пчеліна О.В., Пчелін В.Б.	
КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ АРЕШТУ МАЙНА	98
Ruslan Postica, Anatolie Lasai, Mariana Botezatu	
THE DISPARITY OF OCCUPATIONAL PROTECTION REGULATIONS WHEN DRAWING UP THE DOSSIER OF THE SEVERE AND FATAL ACCIDENTS AT WORK IN REPUBLIC OF MOLDOVA.....	107
Наталія Зарудна, Олександр Кундеус	
ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ СТВОРЕННЯ БІЗНЕСУ.....	114
Viorica Trifăuțan, Elena Gorincioi, Boris Nedbaliuc	
THE ROLE OF DIATOMS IN THE EVALUATION OF THE ECOLOGICAL STATUS OF AQUATIC ECOSYSTEMS AND THE DISCOVERY OF CRIMES.....	119
Юлія Панкеева	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....	131
Elżbieta Ważna	
UWARUNKOWANIA PRAWNE PRACY ZDALNEJ DLA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W CZASIE PANDEMII COVID-19.....	136
Євген Чорний	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	142
Marta Mordarska	
PRZEMOC W RODZINIE.....	147
І. В.Кріцак	
КРИМІНОТЕОЛОГІЯ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА СПЕКТР ЇЇ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	153
Микола Мар'ян	
МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	160
Букін М. П.	

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ МАЙБУТНІХ НАУКОВИХ ПОШУКІВ: НЕОБХІДНІСТЬ ПІДСИЛЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЮ СКЛАДОВОЮ.....	169
Lyubov Moshnyaga, Veronika Fedulova	
FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINALIZATION OF CRIMES AGAINST THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY.....	173
Ірина Сівчук	
РОЗВИТОК СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	180
Віктор Гончар	
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ У РАЗІ НЕМОЖЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОГО ОГЛЯДУ КОЛІСНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИЧИНИ МАТЕРАЛЬНОГО ЗБИТКУ, ЗАВДАНОГО ВЛАСНИКУ КТЗ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	183
Наталія Седова	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ (КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ).....	190
Олексій Сова	
ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ПІСТОЛЕТІВ ТА РЕВОЛЬВЕРІВ КАЛІБРУ 4 ММ (ФЛОБЕР) ДЛЯ САМОЗАХИСТУ.....	199
Waldemar Cisowski	
PRZEMOC KOBIEТ W KONTEKŚCIE PRAWNYM I SPOŁECZNYM.....	203
Віталій Пахолівецький	
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВИЩА ЄВРЕЇВ НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЄЛІСАВЕТГРАДА КІНЦЯ ХVІІІ - ХІХ СТОЛІТЬ	209
Ілля Бережний	
РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА.....	217
Ірина Брагіна	
ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ.....	223
Аміна Ганбарова	
СІМ'Я МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА.....	234
Аліна Гуржій	
ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	240
Ольга Дригула	
ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ».....	246

Артем Артеменко	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	254
Тетяна Корчемна	
ДОПИТ: ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ТА ФІКСУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ.....	261
Альона Мелькумова	
ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО ПРОЦЕС.....	267
Андрій Нипка	
ПРАВООУТВОРЕННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ.....	274
Вероніка Панасюк	
ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКИ.....	283
Аліна Сергійчук	
ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В АСПЕКТІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПІД ЧАС СУДОВОГО ТА ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	293
Ярослава Тикул	
КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ	298
Наталія Циб, Наталія Седова	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК КРАЙНЬОЇ ФОРМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	308
Володимир Пукасенко	
ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ.....	317

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Юлія Бондар, Діна Швиданенко	
СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	331
Viktoriiia Hmyria, Sergii Poliakh	
DIGITALIZATION OF THE FINANCIAL MARKET AS AN INTEGRAL PART OF UKRAINIAN ECONOMIC DEVELOPMENT.....	337
Леся Кононенко	
ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	340

Maksym Bohun	
SMART SPECIALIZATION AS AN INTEGRAL PART OF THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT.....	347
Олена Остапенко	
КАНАЛИ КОМУНІКАЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	351
Ольга Пугаченко, Євген Переверзєв	
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	356
А.В. Тарасюк, О.Є.Верін	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОБІЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В МАРКЕТИНГУ.....	364
Алла Ткаченко, Антоніна Поліщук	
АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ	367
Катерина Шевченко, Георгій Абашидзе	
ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ ЗМІСТУ ТЕРМІНУ «ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЄКТ» У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	372
Юлія Кваша	
АНАЛІЗ ПОСЛУГ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	385
Юрій Паливода	
ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РІШЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ОСББ.....	392
Діана Постолюк	
ВПЛИВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....	398
Богдан Руденко	
ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ.....	401
Марина Свірень, Тетяна Хлистул	
РИЗИКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ.....	404
Вікторія Шапран, Владислав Терещенко	
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: СУТЬ ПОНЯТТЯ, МІСЦЕ І РОЛЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	409
Світлана Кушнерова, Вікторія Зеленська	
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОВОЄННА ВІДБУДОВА» ТА ЙОГО АНАЛОГІВ У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	420

Розділ 3
СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ,
ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

Олександр Черненко	
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: МОЖЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО	
МАРКЕТИНГУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У	
ТОРГІВЛІ.....	430
Ana-Maria Cisleanu	
INFLUENCE OF DEFORESTATION ON THE FAUNA OF THE REPUBLIC	
OF MOLDOVA.....	438
Сергій Барановський	
МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ	
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	445
Дар'я Білякова, Олександр Черненко	
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СЛУЖБИ МАРКЕТИНГУ НА	
ПІДПРИЄМСТВІ.....	450
Євген Мартинюк, Євген Переверзєв	
СУТЬ ТА ПРИНЦИПИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	458
Олександра Додіна	
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В	
МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ.....	464
Яна Неклега, Олександр Черненко	
УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОДУКЦІЇ	
ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ РИЗИКУ.....	469
Валентин Руських	
ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	474

Розділ 4
СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК:
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

Оксана Калюжна	
ВПЛИВ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ НА ФОРМУВАННЯ	
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ.....	482
Оксана Бабич	
ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	486

Анастасія Терещенко	
ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТА ВІКОВІ КРИЗИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	492
Андрій Касьяненко, Оксана Бабич	
ВІРУСНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ТА ПАНДЕМІЇ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА.....	498
Анастасія Белих	
МАНІПУЛЯЦІЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО.....	504
Віолета Чабанова	
ОЗДОРОВЧИЙ ВПЛИВ ПЛАВАННЯ	509

Розділ 5

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ірина Кузьміна	
РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ.....	513
Наталя Мильніченко	
ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	521
Олександр Ломака	
МОВНА СИТУАЦІЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ	527
Олена Соменко	
ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ВІД НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ.....	534
Ольга Гринчук, Наталя Мильніченко	
УНІФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ.....	539
Людмила Деміч, Олена Кравченко	
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК.....	544
Ярослава Смірнова, Наталя Мильніченко	
ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....	548

Вікторія Ісупова, Олена Соменко	552
ФАКТЧЕКІНГ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	
Карина Стаднікова, Наталя Мильніченко	
ЕКСПЕРТИЗА ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ДІЛОВОДСТВІ.....	558
Ангеліна Калич, Олена Кравченко	
ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	563
Марина Нельга, Олена Кравченко	
КОНЦЕПЦІЯ ГАЗЕТНОГО ВИДАННЯ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В ОНЛАЙН-ВЕРСІЇ ГАЗЕТИ.....	568
Діана Підгаєцька, Олена Кравченко	
ФУНКЦІОНУВАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ЖАНРІВ У СУЧАСНІЙ ПРЕСІ.....	572
Марія Асріян, Олена Кравченко	
КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	578

Розділ 1

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ, ЦИВІЛЬНОГО, АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Валентина Пупишева,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини, директор

Сучасний світ переживає складні часи перевірки на стійкість, патріотизм, гуманізм, мужність із-за військової агресії РФ в Україні з 24-го лютого 2022р. Вторгнення рашистів на нашу землю продемонструвало відсутність у них гуманних принципів до сусідньої незалежної держави та українського народу. Світова спільнота передбачала порушення у сфері гуманітарного права і для недопущення та мінімізації наслідків його порушення країнами, учасниками збройних конфліктів у світі створено систему договорів в рамках Гаазьких та Женевських конвенцій, договорів з питань обмеження застосування деяких видів озброєння та захисту цивільного населення від наслідків їх застосувань, а також низка міжнародних договорів з питань захисту культурних цінностей у випадках збройних конфліктів, які є загальнообов'язковими до виконання.

***Ключові слова:** гуманітарне право, конвенції, суверенітет, військові злочини, відповідальність.*

Міжнародним правом передбачено, що суверенітет є засобом збереження миру, за ним стоїть інтерес до існування, воля, влада, рішення і примус. Суверенітет за своєю сутністю виступає як основна якість держави в міжнародному праві. Як уточнює з цього приводу Кубальський В. Н., «суверенітет держав є однією із засадничих умов існування сучасного міжнародного права як різновиду світового порядку, оскільки міжнародне право розвивалося одночасно з концепцією політичної суверенності» [7, с.128].

Оголосивши війну, росія знехтувала принципом суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи держав, незастосування сили чи погрози силою у міжнародних відносинах, мирного вирішення міжнародних спорів,

територіальної цілісності держави, непорушності кордонів і взагалі за одну ніч спромоглася порушити всі існуючі міжнародні права. Постановка й актуальність проблеми зумовлені тим, що цивільне населення, зокрема й діти, залишаючись особливо вразливою категорією, незважаючи на зусилля більшості держав світового співтовариства, залишаються основними суб'єктами-об'єктами збройних конфліктів. Актуальність теми зумовлена й тим, що норми, які врегульовують проблему захисту дітей, як вразливої категорії населення, захисту цивільного населення, вимоги до воюючих сторін містяться у різних міжнародних договорах і більшість з них мають високий ступінь декларативності.

Мета статті полягає у необхідності встановлення фактів порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення, дітей, військовополонених, збереження культурних цінностей під час російської аґресії. Норми міжнародного права передбачають захист цивільного населення, в т.ч. дітей, як особливо вразливої категорії під час збройних конфліктів [1, с. 36]. Під час повномасштабного вторгнення росії ми стали свідками не просто порушень норм гуманітарного права, а злочинного ігнорування даних норм. Увесь світ побачив злочини рашистів у Ірпіні, Бучі, Маріуполі.

За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 443 дитини загинуло та щонайменше 852 отримали поранення станом на 1 січня 2023р. Наприклад, у квітні 2022р. внаслідок обстрілу ворогом м. Попасна Луганської обл. загинув 10-річний хлопчик. З офіційних джерел відомо про загибель 17-річної дівчини через обстріл с. Козача Лопань Харківської області у травні минулого року.

Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 424, Харківській – 267, Київській – 117, Миколаївській – 77, Запорізькій – 76, Херсонській – 70, Чернігівській – 68, Луганській – 65, Дніпропетровській – 33. Ці дані не остаточні, оскільки ще йдуть бої, продовжуються бомбардування, продовжують встановлювати кількість жертв серед дітей в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях.

На початок поточного року, за даними ООН, в ході великої війни загинуло 8 тисяч 173 цивільних українців і 13 тисяч 620 було поранено. Серед загиблих – 3,6 тисячі чоловіків і 2,1 тисячі жінок, а також майже 500 дітей. Для російської влади і армії характерно повне ігнорування Міжнародного законодавства при веденні бойових дій.

Військові зіткнення між російськими та українськими збройними силами є міжнародним збройним конфліктом, який регулюється міжнародними гуманітарними конвенціями (насамперед чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та першим додатковим протоколом до неї 1977 року (Протокол I), Гаазькими конвенціями 1907 року, що регулюють засоби та методи ведення війни), а також загальноприйнятими нормами міжнародного гуманітарного

права [8,с.103]. Україна та Росія обидві є сторонами низки регіональних та міжнародних договорів у сфері прав людини, у тому числі Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) та Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або тих, що принижують людину, видів поведінки та покарання (САТ). Але факти катувань, знущань над мирним населенням та військовополоненими свідчать про нелюдські тортури з боку окупантів та порушення Женевських і Європейських конвенцій.

Відеоматеріали довели всьому світові не тільки загарбницьку сутність рашизму, а і нелюдську жорстокість до наших співгромадян. Відрізання геніталій військовополоненим, катування військових і мирних громадян, насилля над жінками і дітьми свідчать про повну відсутність людяності, ігнорування міжнародних законів ведення війни та невинуватого жорстокість росіян до українців. Згідно міжнародних норм, цивільне населення ніколи не може бути навмисною мішенню атак. Сторони конфлікту зобов'язані вживати всіх можливих запобіжних заходів задля зведення до мінімуму шкоди цивільному населенню та цивільним об'єктам, однак з боку рашистів постійно ракети летять у житлові будинки, в об'єкти інфраструктури, які забезпечують населення світлом, газом. Українці навчилися виживати і в таких несприятливих умовах і навіть народжували у підвалах, у бомбосховищах. У ст. 1 Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом від 15 червня 2001 р. (зазначена Конвенція охоплює обмежену кількість держав-учасниць Шанхайської організації співробітництва - Республіку Узбекистан, Китайську Народну Республіку, Республіку Таджикистан, Республіку Казахстан, Киргизьку Республіку, Російську Федерацію) визначено, що сепаратизм - будь-яке діяння, спрямоване на порушення територіальної цілісності держави, у тому числі на відокремлення від неї її частини, або дезінтеграцію держави, вчинене насильницьким шляхом, а рівно планування і підготовка такого діяння, пособництво його вчиненню, підбурювання до нього, і яке переслідується у кримінальному порядку у відповідності до національного законодавства Сторін [8, с.254].

Незважаючи на підписану Шанхайську конвенцію, РФ організувала штучне протистояння, розхитала мир Донбасу, організувала проросійські мітинги та визнання незалежними державами дві території на сході України ДНР та ЛНР, підконтрольні підтримуваними Росією збройними формуваннями. Це ще один доказ втручання рашистів у незалежну Україну, порушення суверенності нашої держави. Пам'ять ще не стерла події 2014 року, коли справжніх українських патріотів, жителів Донбасу знаходили жорстоко вбитими, а проплачені «тітушки» розганяли проукраїнські мітинги. Ситуація на сході України підпадає під термін

«окупація» згідно з Четвертою Женевською конвенцією 1949 року, що спричинила для мільйонів громадян Донбасу вимушену евакуацію, а ті, що залишилися змушені були жити під постійними обстрілами окупантів. Закони війни вимагають від сторін конфлікту бути особливо обачливими під час військових операцій, щоб вберегти цивільне населення та «вжити всіх можливих запобіжних заходів» з метою уникнення або зведення до мінімуму випадкових втрат серед мирного населення та пошкодження цивільних об'єктів.

Поховання, які розкопані після окупації рашистів, у Бучанському районі, в Ізюмі на Харківщині свідчать про знущання та катування мирного населення. Криміналісти знайшли у першій могилі на шії мотузку і зв'язані руки. На деяких тілах знайдено наслідки катувань та прострілені голови. Свідки розповіли, що протягом п'яти місяців рашисти невпинно обстрілювали місто, люди гинули під завалами та від катувань. Гинули діти, жінки, військові. Рашисти катували людей та вбивали мирне населення. Люди вмирали під завалами, іноді навіть на очах у своїх родичів та знайомих. Вулиці Ізюма були всіяні тілами загиблих, мирне населення намагалося ховати трупи самотійно, а потім окупанти перепоховали людей. Під час бомбардування та обстрілів міст, селищ і сіл багато мирних жителів гинули, отримали поранення та психологічні травми. Ми ж бачимо цілі міста знищені внаслідок ракетних обстрілів. Серед них і Маріуполь, і Бахмут і десятки інших міст і сіл на Сході України. Ст. 18 Конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачає, що цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебуватимуть під їхнім захистом.

Згідно міжнародних положень цивільні аеропорти, дороги та мости, не можуть бути об'єктами обстрілів, але це не для армії, яка постійно провокує конфлікти в сусідніх країнах: Чечня, Грузія, Україна. Міжнародними угодами передбачено шляхи мінімізації військових дій на цивільне населення і воючі сторони не повинні здійснювати атаку, якщо очікувана шкода для цивільного населення перевищує очікувану військову перевагу. Та це не про нашого північного сусіда, країну-терориста, яка не дотримується жодних міжнародних Конвенцій. Цивільні телерадіомовні установи не стають законними військовими об'єктами лише тому, що транслюють проурядову чи опозиційну пропаганду. Напади на установи, які формують лише думку цивільного населення, не є законними. Та для рашистів ці угоди не працюють, вони їх постійно порушують. Увесь світ бачив потрапляння ракети у київську телевежу. П'ятеро людей загинули, ще п'ять отримали поранення внаслідок удару російського агресора по Київській телевежі. Під час ракетного удару по Київській телевежі загинув оператор каналу "Київ. Live" Євген Сакун.

У Третій Женевській конвенції 1949 року стверджується, що військовополонені – це учасники міжнародного збройного конфлікту, які потрапили в руки ворога [3,с.153]. Полонених не можна притягнути до відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті. Полонених не слід наражати на небезпеку під час очікування евакуації із зони бойових дій, а також не відправляти або утримувати їх в місцях, де на них може бути скоєно напади. За міжнародними вимогами до військовополонених потрібно завжди ставитися гуманно. Військовим злочином є навмисне вбивство, жорстоке поводження або катування військовополонених, умисне заподіяння значних мук або серйозних ушкоджень тілу чи здоров'ю або позбавлення їх права на справедливий суд за військові злочини. Ми ж бачимо якими обезсилившими повертаються українські військовополонені без належної медичної допомоги, розповідають про тортури і відсутність їжі. Україна ж чітко дотримується Женевської Конвенції, надаючи полоненим росіянам медичну допомогу, їжу, одяг, можливість зателефонувати рідним.

Репресії проти військовополонених суворо заборонені. Згідно положень Конвенції полонені не можуть бути покарані за дії, яких вони не вчинили, або піддані колективному покаранню. Генеральний штаб ЗСУ вважає, що російські окупанти навмисне обстріляли колонію в Оленівці, де були українські військовополонені, щоб звинуватити Україну в скоєнні «воєнних злочинів». Також, таким чином, росіяни спланували приховати власні злочини - тортури, знущання та позасудові страти українських військовополонених. Це ще один військовий злочин рашистів проти мужніх захисників нашої держави.

Перелік злочинів РФ можна продовжувати і по знищенню культурної спадщини: знищення Національного музею Г.Сковороди прямим влучанням російської ракети. Символічно, що постать Григорія Савича вистояла у пожежі на знак перемоги добра над злом. Знищення і пошкодження об'єктів матеріальної культурної спадщини України є грубим порушенням Росією, як членом ЮНЕСКО, протоколів Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту. Але російському агресору безкарно вдалося знищити не тільки музей Сковороди, а і загалом в Україні пошкоджено вже 116 об'єктів культурної спадщини. Від постійних обстрілів, ракетних та бомбових ударів зруйновано 21 пам'ятку національного значення, 88 – місцевого значення та 7 – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини. «Найбільше руйнувань зазнала культурна спадщина Харківщини. По області зафіксовано – 94 епізоди, з них – 78 в місті Харкові та його околицях. На Донеччині задокументовано – 72 злочини, з них 52 – в м. Маріуполі».

Цивілізований світ дотримується Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне

середовище 1976 року. Ми ж бачимо, як рашисти влаштували військову базу на Запорізькій атомній станції, не реагують на вимоги міжнародної спільноти по виведенню військ, погрожують світу ядерною зброєю. Факти обстрілів атомної станції, Енергодара свідчать про ігнорування вимог МАГАТЕ по безпечній експлуатації атомної енергетики, недопущенню негативного впливу на людей та навколишнє середовище. Рашисти намагалися і вироблення електроенергії на Запорізькій атомній направити в РФ, постійно порушують безпеку експлуатації станції, що може призвести до неочікуваних негативних наслідків.

Касетні боеприпаси є лише одним із видів зброї, яку міжнародне гуманітарне право забороняє, утім, яка використовується російською армією з перших днів повномасштабного вторгнення в Україну. Міжнародними організаціями встановлено застосування росією цієї зброї у Краматорську, Миколаєві, Харкові та ін. Застосування такого озброєння завдало смерті перш за все цивільному населенню Міжнародне право встановлює низку заборон щодо використання мін, зокрема протипіхотних. Передусім про обов'язок ніколи та за жодних обставин не застосовувати протипіхотні міни йдеться у Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року. До Конвенції приєдналися 164 держави, зокрема і Україна у 2005 році. Росія, чия держава політикою є порушення законів та звичаїв ведення війни, прикладами чого є бойові дії у Чечні, Грузії, Сирії, Україні, Конвенцію не ратифікувала, а продовжує застосовувати касетні боеприпаси.

Доказами застосування російськими військовими заборонених фосфорних бомб стають не тільки світліни поранених бійців в українських військових шпиталях. Наприкінці березня 2022 р. про удари по Рубіжному повідомив голова Луганської обласної військової адміністрації Сергій Гайдай. Російська авіація скинула на населений пункт фосфорну бомбу. За такі злочини за міжнародним законодавством повинно бути передбачене саме суворе покарання.

Мінування акваторії Чорного моря, блокування вивозу зерна для країн, які його потребують, доведення їх до голоду – ось ті кроки, за які повинно відповідати керівництво РФ. Та завдячуючи спільним зусиллям світового співтовариства вдалося створити коридор, по якому здійснюється експорт зернових культур, щоб запобігти його дефіциту та голодування населення у багатьох країнах Індонезії, Іспанії, Пакистану, Лівії, Тунісу та ряду інших країн. Третя та четверта Женевські конвенції вимагають від сторін конфлікту надавати Міжнародному комітету Червоного Хреста (МКЧХ) та іншим агенціям з надання допомоги постраждалим доступ до військовополонених та інтернованих цивільних осіб. Це робить лише Україна, а РФ не допускає представників Червоного Хреста. Сили України керуються Інструкцією про порядок виконання

військовими норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України затвердженою Наказом Міноборони №164 від 23 березня 2017 року. До розробки цієї інструкції залучались спеціалісти з Міжнародного комітету Червоного Хреста. Вона цілком відповідає нормам міжнародного гуманітарного права (МГП). І ми знаємо зі слів російських військовополонених, що українські військовослужбовці не допускають тортур, а навпаки годують, надають першу домедичну допомогу та навіть виносять з поля бою. В Інструкції є розділи, які більше б знадобились армії РФ, проте питання про будь-яке право в цій країні, на жаль, вже не стоїть взагалі. Український народ не простить агресору всіх тих знущань, військових злочинів, які вони чинять з 24 лютого 2022 року.

Народ України жадає розслідування та покарання всіх росіян причетних до військової агресії. Згідно міжнародних норм особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за спробу вчинити військовий злочин, а також за сприяння, посібництво чи підбурювання до військового злочину. Вище керівництво країни-агресора повинно постати перед міжнародним судом і відповісти за воєнні злочини проти українського народу. Відповідальність також повинні понести люди, які планували військовий злочин або підбурювали до нього Скабееві та Соловйови і їм подібні. У світі є Міжнародний кримінальний суд (МКС), який є постійним міжнародним судом, що має повноваження розслідувати, обвинувачувати та притягувати до суду людей, підозрюваних у геноциді, злочинах проти людства та військових злочинах, скоєних після 1 липня 2002 року.

Доказів злочинів країни-окупанта зібрано вже достатньо, питання у притягненні керівництва та виконавців до кримінальної відповідальності. Висновки. Таким чином, будь-які збройні конфлікти в сучасних умовах глобалізації створюють значну небезпеку для всього міжнародного співтовариства. Саме тому вдосконалення механізму правового регулювання збройних конфліктів та його систематизація повинні відбуватися з урахуванням сучасних міжнародних викликів і загроз. З огляду на такий стан речей, норми міжнародного права, які гарантують захист цивільного населення у збройних конфліктах, безперечно, потребують перегляду і подальшого вдосконалення. Для того, аби не припуститися в майбутньому таких прогалин, застарілих положень, що нині існують у ряді міжнародних договорів у цій сфері, варто переглянути зміст конвенцій, договорів, привести їх у відповідність до вимог сучасності задля того, щоб ніхто більше не порушив мир на планеті. Для органів державної влади України важливим завданням є приведення чинного кримінального законодавства у відповідність до норм МГП та МКП. Побудова повноцінних відносин України з МКС та долучення до системи міжнародної кримінальної юстиції можливе лише через ратифікацію Римського статуту МКС.

Відтак виникає необхідність у активізації співробітництва держав з метою прийняття нових кодифікованих міжнародних актів у зазначеній сфері. Світові треба переглянути не тільки документи про спільну безпеку, а і забезпечити відповідальність за порушення міжнародних норм права. Отже, беззаперечним можна вважати той факт, що залишилася потреба у створенні кодифікованого документу, який би гарантував захист як цивільного населення в цілому, так і дітей, як найбільш вразливої категорії населення, під час збройного конфлікту, військовополонених, забезпечення збереження національних культурних цінностей, дотримання заборони виготовлення, зберігання та застосування забороненої зброї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безкоровайний С. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична наука. 2014. № 3. 116
2. Гнатівський М.М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. К: Знання-Прес, 2017. 22 с.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153) (дата звернення: 11.04.2023р.)
4. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'янченко ; вступ. стаття М.М. Гнатівський. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с
5. Інструкція про порядок виконання військовими норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України затвердженою Наказом Міноборони №164 від 23 березня 2017р. URL: <https://pravo.ua/> (дата звернення: 14.04.2023р.)
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 13.04.2023р.)
6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 10.04.2023р.)
7. Кубальський В.Н. Засади кримінально-правової протидії сепаратизму. Правова держава. Щорічник наукових праць. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2020 Вип. 31. 373с.
8. Семенов В. С. Закони та звичаї війни. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 10.04.2023р.)

УДК 341:347.8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: РИЗИК-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИСКУСІЇ

Карчевський М.В., д.ю.н, професор

(Львівський державний університет внутрішніх справ,
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса),

Штанько В.А., аспірант

(Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ),

ChatGPT

(штучний інтелект OpenAI)

Проналізовано деякі аспекти правового регулювання штучного інтелекту. Наголошено на тому, що європейська дискусія щодо правового регулювання штучного інтелекту опинилася перед питанням якісного законодавчого формулювання заборонених систем штучного інтелекту в умовах появи систем загального призначення, а також на тому, що для національного правового поля досліджена дискусія важлива в першу чергу необхідністю формулювання аналогічних рішень та забезпечення правового стимулювання українського сектору ІТ економіки.

Ключові слова: *правове регулювання, штучний інтелект, європейська дискусія.*

Нещодавні успіхи штучного інтелекту та широкий доступ до нього активізували дискусію навколо технологічних ризиків розвитку суспільства. Тут необхідно уточнити використовуване у доповіді поняття «штучний інтелект». Найбільш поширеною класифікацією технологій штучного інтелекту є їх поділ на «сильний» та «слабкий» штучний інтелект. Сильний представляє собою *гіпотетичний пристрій, який має здатність мислити, усвідомлювати оточуючий світ та себе як особистість, виконувати всі завдання, які виконує людина або навіть перевищує інтелектуальні здатності людини.* Слабкий штучний інтелект орієнтований на вирішення одного або кількох завдань, які виконує людина. Наприклад, керування транспортним засобом, або гра в шахи. У даній роботі

будемо обговорювати виключно питання використання «слабкого» штучного інтелекту, тобто *існуючих сьогодні* систем автоматизації певних видів діяльності людини.

У світовій науці широко поширена класифікація ризиків використання таких систем на чотири загальні групи: порушення таємниці приватного життя, маніпулювання поведінкою, дискримінація, непрозорість[1].

Обробка персональних даних системами штучного інтелекту створює небезпеку автоматизованого встановлення на підставі цих даних таких відомостей, які можуть заподіяти істотну шкоду приватному життю. Наприклад, у відомій роботі М. Косінські аргументував, що 68 «лайків» у Фейсбук достатньо для того, щоб з великою точністю встановити тип особистості, стать, колір шкіри та політичні уподобання[2]. Також, у контексті ризиків для таємниці приватного життя досить часто наводиться приклад роботи програми лояльності мережі супермаркетів Target (США). Алгоритм, що використовуувала мережа, за історією покупок молодої жінки передбачив її вагітність та почав надсилати їй акційні пропозиції товарів для новонароджених до того, як про вагітність дізналася сама жінка[3].

Наступна група ризиків пов'язана з можливістю впливу на поведінку людини шляхом персоналізації контенту соціальних медіа та інших джерел інформації. Ця тема достатньо добре досліджена на прикладах роботи алгоритмів, що генерують стрічки новин соціальних медіа, персональних рекомендацій під час здійснення пошукових запитів, так званої таргетованої реклами. В цьому ж контексті варто пригадати й відому ситуацію з передвиборчою кампанією Д. Трампа та використанням для цього інформаційних профілів 87 млн. американців, отриманих Cambridge Analytica шляхом аналізу активності користувачів Facebook[4].

Ризик дискримінації пов'язаний з принципами роботи «слабкого» штучного інтелекту. Такі технології працюють шляхом співставлення отриманих даних з великим обсягом інформації опрацьованим системою під час так званого процесу «навчання». Цей процес, у найбільш загальних рисах, полягає у тому що певні дані, наприклад рукописні символи, позначаються так, як їх має розпізнавати алгоритм та завантажуються до системи. Такі дані прийнято називати навчальними. Потім генерується набір тестових даних і здійснюється перевірка роботи системи, наскільки правильно система розпізнає тестові дані. Коли досягається необхідний рівень точності розпізнавання, система вводиться в експлуатацію. Важливо і те, що протягом експлуатації система постійно корегує свою роботу і підвищує точність результатів. Можна сказати, що ризик дискримінації закладений у самому принципі функціонування «слабкого» штучного інтелекту, який буде використовуватися для розв'язання соціальних

задач. Очевидно, що у будь якій сфері діяльності людини існує певна упередженість. Якщо результати цієї діяльності стануть навчальним набором даних, отримаємо систему штучного інтелекту, яка буде повторювати людську упередженість, ба більше, з кожним новим рішенням упередженість буде помножуватися. Прикладом означеної проблеми може слугувати упередженість автоматизованих систем відбору персоналу. «Навчальний» набір даних для таких систем як правило представляє собою відомості щодо успішних випадків підбору персоналу. Оскільки цей процес у багатьох сферах не є гендернонейтральним є ризик отримати системи, які будуть помножувати гендерну нерівність під час функціонування. Широко відомим є приклад такої упередженості в роботі алгоритму найму працівників компанії Amazon [5].

Нарешті непрозорість полягає у тому, що переважна більшість проєктів в сфері штучного інтелекту є комерційними. Через це виробники тримають у таємниці особливості алгоритмів оскільки саме вони забезпечують конкурентні переваги на ринку відповідних послуг. Як зазначалося раніше, системи штучного інтелекту здійснюють постійне вдосконалення своєї роботи спираючись на її поточні результати. З часом відповідь на питання «Чому система зробила такий вибір?» стане дуже складною. Необхідно буде проаналізувати не тільки навчальний та тестовий набори, але й з'ясувати кожне прийняте рішення та оцінити його вплив на розвиток системи. В умовах обмеженого доступу до алгоритмів таке завдання стає практично неможливим.

Наведені положення щодо небезпек використання штучного інтелекту та, водночас, розуміння великих можливостей, які надають такі технології для розвитку людей, суспільства, економіки, охорони навколишнього середовища тощо, були вихідними для роботи над відповідним проєктом закону. Європейською Комісією цей проєкт був презентований у квітні 2021 під назвою «The proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act, AIA) and Amending Certain Union Legislative Acts»[6].

Для огляду цього законопроєкту ми використали представлений у відкритому доступі розроблений компанією OpenAI чат-бот зі штучним інтелектом ChatGPT¹. По суті, це пошукова система нового типу. У звичайних контекстних системах запит представляє собою набір слів, які має містити необхідна сторінка, а результат – перелік таких сторінок. ChatGPT працює інакше, це пошукова система, яка приймає запити та повертає результати у вигляді діалогу. Відповіді цієї системи представляють собою автоматизовані узагальнення відомостей, представлених у інтернеті з означеного користувачем питання. На

---

¹ Свого часу обговорювали можливість використання штучного інтелекту як співавтора з Володимиром Ємельяненком, висловлюємо йому вдячність за цікаву розмову

запит "make a summary of EU Artificial Intelligence Act" було згенеровано наступну відповідь:

"Закон Європейського Союзу про штучний інтелект (ШІ) - це запропонований нормативний акт, метою якого є створення узгоджених рамок для розробки та використання ШІ в ЄС. Акт був оприлюднений 21 квітня 2021 року, зараз його розглядають законодавчі органи ЄС.

Закон про штучний інтелект визначає набір правил і вимог щодо розробки та розгортання систем ШІ. Регламент розрізняє програми штучного інтелекту з високим і низьким ризиком і встановлює різні рівні регулятивного контролю для кожного.

Згідно із запропонованим регламентом, до систем штучного інтелекту з високим рівнем ризику, таких як ті, що використовуються в критичній інфраструктурі чи охороні здоров'я, пред'являтимуться суворі вимоги, включаючи створення детальних планів управління ризиками та призначення відповідальної особи чи організації.

Крім того, Закон про штучний інтелект забороняє певні програми штучного інтелекту, які вважаються шкідливими, наприклад ті, які маніпулюють поведінкою людей, використовують вразливі місця певних груп або використовують підсвідомі методи.

Закон про штучний інтелект також пропонує систему оцінки відповідності та маркування для систем ШІ високого ризику, подібну до підходу, що використовується для медичних пристроїв. Це вимагатиме від розробників надання детальної інформації про свої системи штучного інтелекту, включаючи їх технічні характеристики, набори даних і методи, які використовуються для їх навчання.

Регламент також передбачає створення Європейської ради штучного інтелекту для нагляду за імплементацією та виконанням Закону про штучний інтелект, а також Європейський комітет штучного інтелекту для надання консультацій щодо етичних, правових і суспільних наслідків ШІ.

Загалом Закон про штучний інтелект є значним кроком вперед у регулюванні штучного інтелекту в ЄС. Він має на меті збалансувати потенційні переваги штучного інтелекту з необхідністю захисту фундаментальних прав і цінностей, а також забезпечити, щоб ШІ розроблявся та використовувався відповідально та прозоро."

Як можна побачити авторами АІА реалізовано ідею нормативної мінімізації вказаних раніше соціальних ризиків впровадження ШІ. Ризики порушення приватності пропонується контролювати у спосіб класифікації систем ШІ за небезпечністю соціальних наслідків їх використання, з відповідною цією

класифікації системою норм щодо розробки, введення в експлуатацію та використання.

Небезпеки впливу на поведінку людини, мінімізуються шляхом заборони окремих видів ШІ, які пропонується відносити до "Prohibited Artificial Intelligence Practices" (Article 5, AIA). Такі системи характеризуються «неприйнятним ризиком» та поділяються на 4 категорії: дві з них стосуються когнітивного поведінкового маніпулювання людьми або певними вразливими групами; інші 2 заборонені категорії це системи соціального скорингу та системи біометричної ідентифікації в режимі реального часу та на відстані. Однак для кожної категорії є винятки з основного правила [7].

Непрозорість пропонується долати шляхом обов'язкового документування створення, використання та вдосконалення високоризикованих систем ШІ, постійної актуалізації технічної документації таких систем, наявністю обов'язку виробника надавати контролюючим органам вичерпну інформацію щодо поточного стану системи ШІ, які віднесено до високоризикованих.

Нарешті, мінімізація упередженості забезпечується шляхом контролю за змістом та репрезентативністю навчальних, валідаційних та тестових наборів даних.

Законопроект отримав переважно схвальні відгуки науковців, водночас були представлені й критичні позиції. Наприклад, на думку М. Веле та Ф. Зуйдервена Боргесіуса, AIA "зібраний із законодавства про безпеку продукції 1980-х років, захисту основних прав, нагляду та захисту споживачів", такий підхід не дозволяє розглядати законопроект як всеосяжний та позбавлений істотних пробілів. Наприклад, положення про прозорість або мало додають до чинного законодавства, або викликають більше запитань, ніж відповідей, коли розглядаються їхні наслідки [8].

Новий виток дискусії з'явився з появою співавтора цієї роботи - ChatGPT. Виникло питання, чи може він (чат) бути використаним для заподіяння шкоди, чи може він стати частиною злочинного використання ШІ та, відповідно, чи не підлягатиме він забороні як один з видів " Prohibited Artificial Intelligence Practices". Але спочатку ще раз про внесок ChatGPT до цієї роботи.

Чи можна взагалі ставити питання про те, щоб розглядати ChatGPT як співавтора? Доктрина цивільного права однозначно вирішує це питання: автор – фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір. Здавалося б тут немає місця для дискусії, але наша спроба дотриматися академічної доброчесності під час підготовки даного матеріалу, стикнулася з деякими проблемами.

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту» порушенням академічної доброчесності вважається академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими

особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства.

Стислий виклад АІА, зроблений ChatGPT, повністю співпадає з розумінням інших співавторів, саме тому він повністю представлений в даній роботі. Він відповідає творчому задуму інших співавторів і може бути визнаний оригінальним.

В той же час не існує можливості коректно послатися на нього. Звісно ми можемо спробувати використати цитування, але якого автора? До формулювання нашого запиту цього тексту, ще не існувало. Постійне навчання ШІ згодом призведе до того, що на той самий запит, він згенерує вже інший результат. Загальне посилання на ChatGPT – це фактично те саме, що послання на весь Інтернет.

Дилема полягає в тому, чи дозволити нам собі оприлюднити (частково або повністю) наукові (творчі) результати, отримані ChatGPT, як результати власного дослідження (творчості) без зазначення авторства ChatGPT. Зробивши це лише на тій підставі, що ChatGPT не фізична особа, а отже не може бути автором – а відповідно результати його діяльності не можуть бути визнані творчими. При цьому ми абсолютно свідомі того, що згенерований текст не є результатом нашого власного дослідження.

На сьогодні існує прецедент зазначення ШІ, як автора або співавтора у міжнародній заявці на винахід PCT/IB2019/057809, де у графі винахідник зазначено – DABUS, винахід був самостійно згенерований штучним інтелектом. Заявником в даному випадку є доктор Стівен Талер (Stephen Thaler) [9].

Стівен Талер також подавав заявки про реєстрацію авторських прав на твори створені ШІ до Бюро реєстрації авторських прав при Бібліотеці Конгресу США [10].

17.03.2023 Стівен Талер звернувся до Верховного суду США з метою скасування рішення Федерального округу, згідно з яким винахідники повинні бути людьми. Він також окремо оскаржує в судовому порядку відмову Бюро реєструвати авторські права на твори, згенеровані його ШІ DABUS [11].

На сьогодні США, Велика Британія та країни ЄС перебувають на консервативних позиціях і поки не визнають за ШІ можливості набуття авторських прав, в той же час Канадське відомство інтелектуальної власності (СІРО) ще у 2021 році зареєструвало авторські права на художній твір «SURYAST» (реєстраційний номер 1188619), де одним із двох співавторів є ШІ [12].

Тож світ не перебуває на порозі визнання можливості ШІ бути автором – це вже частина нашої реальності. Питання скоріше в тому, чи буде Україна в авангарді цього процесу, чи доєднається до нього пізніше.

Новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» здійснив спробу врегулювати це питання, увівши право особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Стаття 33 Закону містить положення, що дозволяють цивілізовані договірні відносини, пов'язані з використанням ШІ та комерціалізацією результатів такої діяльності, але не вирішують існуючої дилеми нашого співавторства.

Діючий Закон України «Про освіту», як і проект окремого Закону України «Про академічну доброчесність», що був опублікований на сайті Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти також не передбачають можливості коректного використання ШІ у науково-педагогічній діяльності. Саме тому вважаємо зазначення ChatGPT як співавтора не лише допустимим, а й єдиною можливим способом дотримання академічної доброчесності іншими співавторами.

До ChatGPT нами було сформульовано наступний запит: "What do you think about prohibition of ChatGPT according to EU Artificial Intelligence Act?". Отримана така відповідь: "Як модель мови штучного інтелекту, я не маю особистих думок чи почуттів. Проте я можу надати певний контекст щодо заборон, запропонованих Законом про штучний інтелект.

Відповідно до Закону про штучний інтелект заборонено певні програми штучного інтелекту, які вважаються шкідливими, зокрема ті, які маніпулюють людською поведінкою, використовують вразливі місця певних груп або використовують підсвідомі методи. Важливо зауважити, що ці заборони стосуються конкретних типів програм ШІ, а не ШІ в цілому.

Що стосується конкретно ChatGPT, малоімовірно, що Закон про штучний інтелект повністю заборонить його існування, оскільки ChatGPT не призначений для шкідливої поведінки, згаданої в регламенті. Однак ChatGPT, як і будь-яка інша система штучного інтелекту, потенційно може підлягати вимогам регламенту та контролю, залежно від конкретного випадку використання та рівня ризику."

Таким чином, європейська дискусія щодо правового регулювання штучного інтелекту опинилася перед питанням якісного законодавчого формулювання заборонених систем штучного інтелекту в умовах появи систем загального призначення. Гіпотетично, представлені у відкритому доступі системи ШІ такі як ChatGPT, Midjourney або DALL E можуть, та скоріше за все, будуть використовуватися для вчинення злочинів. Чи означає це, що вони мають бути забороненими? Зрозуміло ні. Європейські законодавці без сумніву знайдуть збалансоване рішення. Для національного правового поля досліджена дискусія важлива в першу чергу необхідністю формулювання аналогічних рішень та

забезпечення правового стимулювання українського сектору ІТ економіки. Для продовження дискусії пропонуємо наступні положення:

1. Попри ризик небезпек абсолютна заборона розробки систем штучного інтелекту є неможливою. Правове регулювання у цій сфері має забезпечувати стимулювання соціально ефективного використання технологій та мінімізацію ризиків зловживання технологією.

2. Технологія має не обмежуватися, а навпаки стати якомога різноманітнішою. Якщо право буде формувати умови/вимоги для створення якомога більшої кількості різноманітних рішень у сфері технологій, це прискорить розвиток технологій, а також ефективно попередить розвиток негативних наслідків, пов'язаних із можливістю глобального втручання у однотипні системи ІІІ.

3. Застосована у АІА класична схема «розробник-власник-користувач» відповідає сучасному рівню технологій. Ускладнення технологій вимагатиме переходу до нової, більш складної, схеми правового регулювання. Певно, що правове регулювання соціалізації штучного інтелекту пройде шлях від розгляду робота як об'єкта відносин до наділення його правами, обов'язками та відповідальністю[13].

4. Оскільки контроль за розвитком та використанням певних технологій вимагатиме ефективної системи моніторингу, аналіз юридично значимої інформації стане набагато складнішим та вимагатиме принципово нових професійних компетенцій. Традиційний розподіл завдань між юристами та спеціалістами стане вкрай неефективним. Буде спостерігатися конвергенція юридичних та технічних наук. Потребуватиме розв'язання питання визначення та розвитку нових видів юридичних професій.

5. Значення глобальної проблеми набуває питання правових гарантій ефективного розвитку інформаційного навколишнього середовища. Величезні обсяги інформації, яка накопичується людством в процесі життєдіяльності, очевидно потребуватимуть нових правових механізмів. Існуючі зараз право власності на інформацію та право інтелектуальної власності скоріше за все будуть доповнені новими інститутами, які розв'язуватимуть питання використання інформації як загальнолюдського ресурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dupont B., Stevens Y., Westermann H., Joyce M. Artificial Intelligence in the Context of Crime and Criminal Justice , Korean Institute of Criminology, Canada Research Chair in Cybersecurity, ICCS, Université de Montréal, (2018). URL : <https://www.cicc->

- iccc.org/public/media/files/prod/publication_files/Artificial-Intelligence-in-the-Context-of-Crime-and-Criminal-Justice_KICICCC_2019.pdf
2. Michal Kosinski, David Stillwell & Thore Graepel, "Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior" (2013) 110:15 Proceedings of the National Academy of Sciences 5802.
  3. Kashmir Hill, "How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did", Forbes (16 February 2012), online: <https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-pregnant-before-her-father-did/>
  4. Meyer, Robinson, "My Facebook Was Breached by Cambridge Analytica. Was Yours?", The Atlantic (10 April 2018), online: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/04/facebook-cambridge-analytica-victims/557648/>
  5. Examples of Biased Artificial Intelligence // Logically. 30.07. 2019. URL : <https://www.logically.ai/articles/5-examples-of-biased-ai>
  6. European Commission. Proposal For a Regulation of The European Parliament and of The Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, COM/2021/206 final, 2021/0106(COD), 2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>.
  7. Kop M. EU Artificial Intelligence Act: The European Approach to AI // Stanford - Vienna Transatlantic Technology Law Forum, Transatlantic Antitrust and IPR Developments, Stanford University, Issue No. 2/2021. - URL: <https://law.stanford.edu/publications/eu-artificial-intelligence-act-the-european-approach-to-ai/>
  8. Veale M. Zuiderveen Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act // Computer Law Review International. - 2021 (4). <https://doi.org/10.9785/cr-2021-220402>
  9. Харчовий контейнер та пристрої і способи привернення підвищеної уваги: міжнародна патентна заявка PCT/IB2019/057809 від 17.09.2019, опублікована 23.04.2020 [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://patentscope.wipo.int/search/en/detail.jsf?docId=BR334751622&_cid=P11-LG2PMO-16392-1 (дата звернення: 05.04.2023)
  10. Ryan Abbott "We Need a Copyright Reboot for Robots" // IPWatchdog. 21.02.2023 URL: <https://ipwatchdog.com/2023/02/21/need-copyright-reboot-robots/id=156942/>
  11. Stephen Thaler. Petition for a Writ of Certiorari in the Supreme Court of the United States. 20.10.2022 URL: <https://aboutblaw.com/68c>

12. Ankit Sahni, RAGHAV Artificial Intelligence Painting App “SURYAST”, Registration Number 1188619 // Canadian Copyright Database URL: <https://www.ic.gc.ca/app/opic-cipo/cpyrghts/dtls.do?fileNum=1188619&type=1&lang=eng>
13. Karchevskiy, M., Losych, S., & Germanov, S. (2023). Socialization of artificial intelligence and transhumanism: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(1), 61-70. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-1-61-70>

УДК 342.7

ШЛЯХИ І МЕХАНІЗМИ ВІДРОДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Владислав Федоренко,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора – завідувач
Київського відділення
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції
України,
Заслужений юрист України;
<https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

Доповідь присвячена питанням виявлення шляхів і механізмів відновлення та удосконалення міжнародної і національної систем захисту прав людини в умовах воєнного стану та повоєнного відродження України. Аналізується руйнівний вплив військової агресії та воєнних злочинів окупантів на стан дотримання основоположних прав і свобод людини в Україні. Обґрунтовуються основані заходи, покликані сприяти відродження потенціалу правозахисної системи на міжнародному та національному рівні.

Ключові слова: права та свободи людини, захист прав людини, правозахисна діяльність, військова агресія РФ, воєнний стан в Україні.

Права та свободи людини залишаються однією з найважливіших і універсальних цивілізаційних цінностей уже понад триста років поспіль. Деспотіям давнього Сходу, полісам античної Греції та Стародавньому Риму, а також феодалним державам Середньовічної Європи була невідома цінність людини як індивіда, її життя та свободи, непорушності основоположних прав, у їх сучасному розумінні.

Права та свободи людини стали основним гаслом перших революцій у кінці XVIII–XIX ст., а після їх перемоги – серцевиною білей і декларацій про права людини, конституцій та конституційних актів спочатку держав Європи і Америки, а потім й інших частин світу. Для одних народів вони ґрунтувалися на *habeas corpus* і потужній правозахисній практиці судів, для інших – втілювалися в деклараціях і білях про права, а також у конституціях і відповідній правозастосовній практиці. Натомість треті народи лише зараз утверджують

основоположні права та свободи людини, а також визначають механізми їх реалізації, гарантування та захисту [1, с. 4].

Як відомо, після Другої світової війни діяльність новоствореної ООН зумовила т.з. «правозахисну революцію», результати якої втілились насамперед у Загальній декларації прав людини 1948 року, яку іще називають «Конституцією прав людини». Закріплені в ній права людини отримали розвиток у наступних глобальних і регіональних міжнародних правозахисних актах, повоєнних конституціях держав Європи і відповідній правозастосовній діяльності.

Для України ж, яка входила після Другої світової війни до складу колишнього СРСР, прологом до її незалежності став правозахисний дисидентський рух. За роки незалежності Україні вдалося закріпити у Конституції 1996 року розширену систему особистісних, політичних, економічних, соціальних, інформаційних, екологічних і інших прав людини. Нами було ратифіковано всі основні глобальні та регіональні правозахисні договори. Створено систему судового та позасудового (адміністративного та в режимі адвокати з боку інститутів громадянського суспільства) гарантування, захисту та відновлення конституційних прав і свобод людини.

Але в XXI ст. основоположні права та свободи людини, як і три століття тому, не стали остаточно очевидними і усталеними у своїй реалізації та гарантованості. Війни і військові конфлікти за останні два десятиліття стали для світу явищем більш звичним ніж у кінці XX ст. Так і початок військової агресії РФ 24 лютого 2022 року, яка триває й сьогодні, мав драматичні наслідки для основоположних прав і свобод людини в Україні.

Свого часу Ж.-Ж. Руссо в своїх «Роздумах женевського філософа» писав, що *«кожна держава може мати за ворога інші держави, але не людей»* [2, с. 187]. Пізніше, у XIX ст. проф. А.-В. Гафтер сформував важливий принцип, який добре охарактеризував право миру, право війни, закони та звичаї ведення війни: *«народи мають, під час миру, взаємно робити як можна більше добра і, під час війни – як можна менше зла»* [3, с. 224].

На жаль, ці принципи залишаються для окупантів «непрочитаним», а закони і звичаї ведення війни невивченими. Це поставило під загрозу основоположні права та свободи людини, гарантовані міжнародним і національним законодавством, на тимчасово окупованих територіях України і в районах ведення бойових дій.

Вбивства, катування та гвалтування мирного населення, численні приклади невибіркових атак по цивільному населенню неконвенційних касетних і фосфорних боєприпасів, важких вогнететних систем ТОС-1 «Буратіно» і ТОС-1а «Сонцепек» для термобаричних вражень, а також обстріли балістичними і іншими ракетами мирних міст, катування та публічні позасудові страти воїнів

Збройних Сил України, примусове розлучення дітей з батьками і вивезення їх до держави-агресора, насильницьке позбавлення громадянства України, грабування та мародерства, руйнування житлових будинків, міської інфраструктури, включаючи заклади охорони здоров'я, проведення «фейкових референдумів» на окупованих територіях і ін. Цей мартиролог порушень прав людини в Україні виглядає безкінечним і добре відомим усьому світові.

Жахіття поза межами людських уявлень про ведення війни російськими комбатантами відкрилися світові після визволення в 2022 році окупованих міст (Буча, Ворзель, Ізюм, Ірпінь, Гостомель, Макарів і ін.) та сіл (Вишеньки, Забуччя, Мотижин та ін.) на Київщині та Харківщині. Їх можна порівняти хіба що з описом Данте 9 кіл Пекла.

Усе це засвідчує кризу міжнародних, глобальних і національних систем гарантування та захисту прав і свобод людини. Нині є очевидним, що розширенню каталогу прав людини має передувати зміцнення правових механізмів гарантій реалізації уже існуючих. Це не означає, що права і свободи людини у XXI ст. мають звужитись до тих, які закріплені в Загальній декларації прав людини 1948 року. Але, усі ці права та свободи людини мають бути реальними, а не вдаваними, і повинні захищатися всіма існуючими у міжнародній спільноті методами, формами і заходами.

У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно забезпечити:

- політичний осуд і нульову толерантність міжнародної спільноти на рівні ООН і інших міжнародних організацій (ЄС, Рада Європи, НАТО і ін.) до воєнних злочинів, зокрема масово вчинених проти прав і свобод людини, і до держави-агресора, яка це спровокувала;
- невідворотність покарання за воєнні злочини РФ в Україні на міжнародному рівні, у тому числі й через спеціально створений трибунал для воєнних злочинців, та у національних судах України;
- повне відшкодування збитків завданих державою-агресоркою Українській державі, територіальним громадам, фізичним і юридичним особам;
- невідкладну ревізію механізмів діяльності ООН та її органів, у першу чергу, Генеральної асамблеї та Ради безпеки, для забезпечення своєчасного та ефективного реагування на військову агресію та випадки масового порушення прав і свобод людини;
- відродження ідеології та культури поваги до прав і свобод людини, як основних цивілізаційних цінностей на міжнародному рівні та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федоренко В.Л. Конституційні права і свободи людини та їх гарантування й захист в Україні: монограф. Київ: Вид-во Ліра, 2020. 138 с.

2. Руссо Ж. Ж. Мысли женеvского философа. Пер. с франц. [М.А Прокоповича- Антонского]. Москва: В Типогр. С. Селивановского, 1804. [8], 300 с.

3. Гефтер А.-В. Европейское международное право, с измин. и дополн. для русского перев. Автором и предисл. проф. Ф.Ф. Мартенса. Пер. К. Таубе. С.-Петербург: В типогр. В. Безобразова и комп., 1880. XVI, X, 454 с., 133 с.

УДК 316.624

**PRZEMOC W RODZINE –
ASPEKTY PRAWNO-KRYMINOLOGICZNE**

Irena Malinowska PhD

Doctor of Social Sciences

Rector's Representative for International
Cooperation

University of Vocational Training Wrocław,
Poland

ORCID-0000-0002-9194-3121

Streszczenie:

W artykule przeprowadzone zostały rozważania na temat przemocy w rodzinie. Podjęto próbę ukazania specyfiki przemocy jako zjawiska występującego nie tylko w domu ale również w miejscu pracy, w szkole, w grupie rówieśniczej. Zjawisko to ma więc charakter interdyscyplinarny i leży ono w kręgu zainteresowania przedstawicieli różnych środowisk: pracowników socjalnych, policjantów, asystentów rodziny, psychologów, socjologów, prawników, i innych. Zwrócono też uwagę na to, jak przemoc w rodzinie – należy rozumieć przez jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie.

Autorka wysunęła wniosek, że zasadne jest więc podjęcie działań ukierunkowanych na przełamanie wciąż dostrzegalnego sceptycyzmu w zakresie zadań i roli podmiotów administracyjnych w obszarze zwalczania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie.

Słowa kluczowe: przemoc w rodzinie, przestępstwo, dobra osobiste, prawo, przeciwdziałanie.

**DOMESTIC VIOLENCE - LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS
LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS**

Summary:

The article carries out considerations on violence in the family. An attempt was made to show the specificity of violence as a phenomenon occurring not only at home, but also at work, at school, in a peer group. The phenomenon is therefore interdisciplinary and is of interest to

representatives of various backgrounds: social workers, police officers, family assistants, psychologists, sociologists, lawyers, and others. Attention was also paid to how family violence - should be understood as a single or repeated intentional act or omission violating the rights or personal goods of persons listed in the Act of 29 July 2005 on counteracting family violence.

The author concludes that it is therefore justified to take measures aimed at overcoming the still perceptible scepticism regarding the tasks and role of administrative entities in the area of combating family violence, the principles of dealing with persons affected by family violence and the principles of dealing with persons using family violence.

Keywords: *family violence, crime, personal rights, law, counteraction.*

Wstęp

Przemoc jest zjawiskiem występującym nie tylko w domu ale również w miejscu pracy, w szkole, w grupie rówieśniczej. Zjawisko to ma więc charakter interdyscyplinarny i leży ono w kręgu zainteresowania przedstawicieli różnych środowisk: pracowników socjalnych, policjantów, asystentów rodziny, psychologów, socjologów, prawników, i innych. Warto wskazać, że o występowaniu przemocy przekonane jest również społeczeństwo, co potwierdziły wcześniejsze badania zamieszczone w raporcie końcowym. Blisko 80% respondentów wskazało bowiem, że przemoc jest zjawiskiem dotyczącym wielu środowisk. Świadczy to o wysokim poziomie społecznej świadomości dotyczących analizowanego problemu oraz o braku stereotypowego postrzegania zjawiska przez Polaków².

Przemoc wobec kobiet jest zjawiskiem, które występuje we wszystkich kulturach i dotyka przedstawicielek różnych sfer społecznych, niezależnie od ich zamożności, wykształcenia, wyznania itp. Faktyczne jej rozmiary są nieznane, gdyż niewiele kobiet decyduje się na ujawnienie doznanej przemocy. Oficjalne statystyki są w tej kwestii zdecydowanie zaniżone i niewystarczające. Obejmują one tylko najpoważniejsze przypadki, potwierdzone przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości jako przestępstwa. Pokrzywdzone kobiety często nie informują policji lub wymiaru sprawiedliwości o doznanej przemocy, co wynika z różnych przyczyn, m.in. z obawy przed niewłaściwym potraktowaniem, z braku wiary w skuteczność interwencji oraz z niechęci do ujawniania prywatnych, rodzinnych spraw. Podstawowym celem badań IVAWS jest oszacowanie faktycznych rozmiarów przemocy doświadczanej przez kobiety. Chodzi zarówno o przemoc w relacjach partnerskich, czyli ze strony mężczyzny, z którym kobieta pozostaje w bliskich, intymnych stosunkach, jak i ze strony innych, znanych kobiecie mężczyzn oraz mężczyzn jej obcych. Ustalenie rozmiarów i rodzajów doświadczanej przemocy w relacjach partnerskich należy do jednych z najtrudniejszych zagadnień badań

---

² Raport koczowy, wyd. MRPiPS, Warszawa 2021, s.4.

wiktymizacyjnych, ponieważ dotyczy ono prywatnej i intymnej sfery życia. Ujawniona przemoc jest tylko wycinkiem rzeczywistości. Przyczyny ukrytej przemocy są bardzo różnorodne i zależą od wielu czynników, w tym kulturowych. Kobiety niechętnie udzielają informacji na ten temat, gdyż często są to sprawy bolesne, które starają się czasami nawet wymazać z pamięci. Często czują się współwinnne lub sądzą, że to one były winne przemocy, jaka je spotkała. Przemoc ze strony innych mężczyzn również bywa skrywana, ponieważ dotyczy relacji służbowych, zawodowych czy też innych, codziennych kontaktów, w których kobieta funkcjonuje, a ujawnienie tych zdarzeń (np. o podłożu seksualnym) obnażyłoby jej prywatność, a nawet mogłoby wywołać niekorzystne konsekwencje, np. zwolnienie z pracy. Nieujawniane są również przypadki przemocy ze strony obcych mężczyzn z różnych przyczyn, np. w momencie gwałtu, w związku z traumatycznymi przeżyciami, ale również wtedy, gdy kobiety są przekonane, że zgłoszenie tego faktu nie zmieni sytuacji, ponieważ policja i tak nie odnajdzie sprawcy i nie zostanie on ukarany³.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., zwana dalej „Konstytucją RP”, w art. 18, art. 47, art. 48 i art. 71 wskazuje, że instytucja rodziny, definiowana w systemie praw człowieka jako „naturalna i podstawowa komórka społeczeństwa” (art. 16 ust. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka) jest objęta szczególną ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej, a jej dobro państwo ma obowiązek uwzględnić w swojej polityce społecznej.

Szczególnie chroniona instytucja rodziny ustrojowo jest łączona z podstawową dla systemu praw człowieka zasadą ochrony życia rodzinnego (art. 47 Konstytucji RP) i prawem rodziców do wychowywania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami (art. 48 ust. 1 Konstytucji RP).

Jednocześnie, w duchu subsydiarności działań władzy publicznej, przepis art. 33 Konstytucji RP nakłada na nią obowiązek konstruowania polityki rodzinnej i społecznej z uwzględnieniem zasady równych praw mężczyzn i kobiet w życiu rodzinnym, politycznym, społecznym i gospodarczym. Zgodnie z art. 72 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka, a każdy ma prawo żądać od organów władzy publicznej ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

Nie budzi wątpliwości fakt, że zadaniem instytucji i organizacji publicznych jest ochrona osób przed przemocą, również krzywdzeniem ze strony osób bliskich. Przemoc w rodzinie – należy rozumieć przez jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w

---

³ B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawno kryminologiczne*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/przemoc-wobec-kobiet-w-polsce-aspekty-prawno-kryminologiczne-369160702>, [dostęp: 15.04.2023].

rodzinie , w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą .

Niniejsza ustawa określa: zadania i role podmiotów administracyjnych w obszarze zwalczania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie⁴ .

W wyniku przemocy ofiary/pokrzywdzeni doznają traumy życiowej i narażone są na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą⁵ .

Przemoc, w szczególności ta dokonywana w rodzinie definiowana była w różnoraki sposób na przestrzeni lat. Jej definicja zmieniała się głównie ze względu na podejście społeczeństwa do stosowania agresji fizycznej i psychicznej w stosunku do słabszych, panujące w danym czasie przekonania, mity i stereotypy. Przez lata autorzy aktów prawnych na świecie nie tylko ignorowali zjawisko przemocy w rodzinie a wręcz je wspierali. Postrzegano je nie jako wyrządzenie krzywdy drugiemu człowiekowi, a sposób kontrolowania swojej żony i wychowania dzieci. Kobiety jeszcze do niedawna były postrzegane jako podległe mężczyźnie dlatego niewiele osób reagowało negatywnie na informacje o dziejącej się przemocą, uważano to za naturalną kolej rzeczy a społeczeństwo utwierdzało ich w tym przekonaniu.

Agresja fizyczna w postaci łapania, przytrzymywania, klapsów, wymuszonych pocałunków była przedstawiana w kulturze jako rzecz męska, przykładem mogą być choćby kultowe na całym świecie filmy o agencie 007, który mimo przedmiotowego podejścia do kobiet i wielokrotnego używania wobec nich przemocy postrzegany jest jako niedorównany wzór męskości. Ten sposób traktowania nie pominął również dzieci, których nietykalność osobista jest często pomijana ze względu na przekonanie w społeczeństwie, że dzieci nie powinny mieć żadnej autonomii nad swoim ciałem, ponieważ rozporządzają nim rodzice. Wciąż mimo ogromnego progresu w tej materii na przestrzeni lat wiele osób postrzega akty przemocy domowej za sprawę prywatną, na którą nie powinno się reagować. Z tego też względu ofiary często czują, że nawet gdyby próbowały szukać pomocy wśród bliskich lub obcych jedynym skutkiem będzie zignorowanie problemu lub wręcz oskarżenie o próbę manipulacji i oszustwa⁶.

---

⁴ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, (Dz. U. z 2021 r. poz. 1249).

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

Specyficzną postacią przemocy jest przemoc wobec bliskich, w tym wobec małoletnich. Z jednej strony akty agresji są codziennością milionów osób, a z drugiej członkom rodziny niełatwo jest pomóc. Niezwykle dotkliwie dla obywateli są także następstwa kształtujące dziecko (ofiara przemocy) w jej sprawcę.

Rozważając zjawisko przemocy w rodzinie, należy przyjrzeć się definicjom i określić jakie wymogi muszą zostać spełnione, aby dane zachowanie rozpatrywać w kategoriach przemocy.

Zdaniem Wandy Badury-Madej i Agnieszki Dobrzyńskiej-Mesterhazy zarówno badacze teoretyczni jak i praktyczni wskazują na trzy kryteria mówiące o występowaniu przemocy: zachowanie sprawcy, jego intencje, następstwo wynikające z przemocy. „Podają za Marvin Sussman, Suzanne Steinmetz, że przemocą jest każde zachowanie, którego intencją jest wyrządzenie fizycznej krzywdy drugiemu człowiekowi, lub też czyn, który jest postrzegany jako mający taką intencję”⁷.

Według Ireny Pospiszyl przemoc to „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w wolność osobistą jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby wykraczającej poza społeczne zasady wzajemnych relacji”⁸.

Z przytoczonych definicji możemy ustalić, że przemoc jest zjawiskiem, które zawsze wyrządza innym krzywdę, jest celowa i ogranicza wolność drugiego człowieka. Dotyczy sfery fizycznej, jak i psychicznej. Może wynikać z czynu lub braku działania. Jest nieakceptowalna przez społeczeństwo.

Wyróżnić możemy: przemoc rodziców wobec dzieci; przemoc wobec partnera; przemoc wobec osób starszych; przemoc wobec osób niepełnosprawnych; przemoc dzieci wobec rodziców.

Światowa Organizacja Zdrowia definiuje przemoc jako „celowe użycie siły fizycznej lub władzy, zagrażające lub rzeczywiste, przeciwko sobie, innej osobie albo przeciw grupie lub społeczności, które powoduje lub co do którego istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że spowoduje uraz, śmierć, krzywdę psychiczną, zaburzenie rozwojowe lub deprivację”⁹.

Termin ten obejmuje przemoc skierowaną nie tylko wobec innej osoby, ale i przeciwko sobie, również samobójstwo. W innym aspekcie do przemocy odniósł się Ch. Moore, gdyż według niego przemoc jest ostatnim sposobem rozwiązywania konfliktów, gdzie dominująca, silniejsza strona zmusza drugą do zachowania według jej oczekiwań¹⁰.

---

⁷ W.Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s.12.

⁸ I.Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2*, Warszawa 2008, s.57.

⁹ A. Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017, s.34.

¹⁰ Ch. Moore, *Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2009, s.21.

Zauważyć należy, iż z analizy przedmiotu wynika, iż główną przyczyną przemocy w rodzinie jest narastający konflikt. Ludzie z natury wdają się w konflikty w różnych sferach życiowych np. pracy, szkole, a także w rodzinie. Człowiek często sam ze sobą jest w wewnętrznym konflikcie, ponieważ boryka się z szeregiem dylematów dotyczących sfery moralnej, uczuciowej, zawodowej itp. Tym bardziej kiedy w relacjach z drugą osobą staje się stroną konfliktu. W rodzinach, gdzie istnieje problem przemocy do konfliktów zachodzi dużą częściej niż w takich, które starają się prawidłowo wypełniać swoje role i przestrzegać norm społecznych. Wszystkie spory posiadają cechy wspólne. Raymond Mack i Richard Snyder twierdzą, że aby doszło do konfliktu interpersonalnego muszą uczestniczyć minimum dwie strony, u których występuje deficyt pozycji i zasobów, jednocześnie dręczą innych ludzi lub im szkodzą.

Oznacza to, że osoby skonfliktowane nie mogą osiągnąć celu bez współpracy z partnerem, który umożliwi uzyskanie zasobów. Często inne interesy między osobami bliskimi są tak naprawdę zbieżne, jednak błędy w komunikacji powodują konflikt. Mnóstwo badaczy ujęło klasyfikację małżeństw pod względem występujących konfliktów.

Kolejną przyczyną występowania przemocy w rodzinie jest bezradność rodziców podczas opieki nad małoletnimi. Rodzice chcąc wymusić posłuszeństwo u swoich dzieci niejednokrotnie używają do tego celu wszelkich form kar cielesnych. Mimo, że fizyczne karcenie nie uczy świadomego posłuszeństwa, lecz działa na zasadzie odruchu warunkowego, to jednak przybliża skuteczność takich zachowań i w konsekwencji potęguje w dziecku agresję wobec słabszych.

Chociaż samo karcenie dzieci w polskim prawie nie jest przestępstwem, to jednak jak słusznie zauważył M. Andrzejewski „ karcenie dzieci, czyli zachowanie , co prawda, nacechowane agresją i wypełniające przesłanki czynu karnego, jednak w rozumieniu polskiego prawa karnego nie będące przestępstwem, może być podstawą pozbawienia władzy rodzicielskiej , gdyż wiąże się ono z naruszeniem nietykalności cielesnej dziecka i jako takie nie jest uznanym sposobem oddziaływania wychowawczego, a ledwie sposobem prawnie tolerowanym jako droga do wymuszenia posłuszeństwa, które dziecko winne jest rodzicom”¹¹ .

Według danych zebranych przez policje w 2021r. co siódmy akt agresji wymierzony był w dzieci. Mimo odnotowania istotnego spadku zgłoszeń poziom agresji wobec małoletnich nadal pozostaje na wysokim poziomie.

---

¹¹ R. Krajewski, *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2010, s.79.

Rysunek 1. Statystyki przemocy wobec dzieci

Źródło: Informacja za stronę internetową, <https://demagog.org.pl/wypowiedzi/ile-dzieci-w-polsce-doswiadcza-przemocy-w-rodzinie/>, [dostęp: 15.04.2023].

W zeszłym roku liczba osób, które doświadczyły przemocy w rodzinie, wyniosła 75 261, z czego 55 112 przypadków dotyczyło kobiet, 11 129 – dzieci, a 9 520 – mężczyzn. Oznacza to, że ok. co 7 akt agresji jest wymierzony w dzieci¹².

Przemoc jest zjawiskiem uciążliwym i kosztownym dla całego społeczeństwa. Z uwagi na powszechność tego problemu, negatywny aspekt społeczny i chęć pomocy osobom poszkodowanym, zajmują się nią różne grupy specjalistów. Są to: pedagodzy, terapeuci wielu specjalizacji, psychologowie, prawnicy, pracownicy socjalni, policjanci, socjologowie, pracownicy ochrony zdrowia oraz różnego rodzaju fundacje i stowarzyszenia. W dyskusji na temat przeciwdziałania przemocy jako zdarzeniom trudnym i złożonym K. Wyrwicka wskazuje również udział „polityków, przedstawicieli administracji rządowej, sądownictwa, a także organizacje pozarządowe działające na rzecz udzielania pomocy ofiarom przemocy”.

Skuteczność udzielania pomocy oraz jej zapobiegania zależy w dużej mierze od współpracy między wymienionymi wyżej instytucjami i osobami, a także ich zaangażowania i kompetencji. „O to, w jaki sposób zniwelować skutki przemocy fizycznej, najskuteczniej zadba lekarz. Psycholog, terapeuta i psychiatra pomogą uporać się z psychoemocjonalnymi konsekwencjami przemocy, a osoba duchowna wskaże sens dalszego życia. Pedagog podpowie, w jaki sposób pracować z dziećmi, które albo doświadczają przemocy w sposób bezpośredni, albo są jej świadkami w domu. Prawnik udzieli kompetentnych porad na temat przepisów prawa dotyczącego przemocy w rodzinie, a także pomoże przygotować niezbędne pisma i dokumenty. Natomiast

¹² Tamże.

mediator pośredniczy w procesie rozwiązywania konfliktów rodzinnych, ucząc jednocześnie strony konstruktywnego zachowania się w przyszłości”¹³.

Strony konfliktu rodzinnego podczas poszukiwania rozwiązań wzmacniają swoje poczucie odpowiedzialności za własne decyzje. Jednak nie każdy konflikt powinien być rozwiązywany na drodze mediacji. Nie każdy chce prowadzić dialog z osobą przez którą uważa, że jest skrzywdzona. Przeciwwskazaniem jest również mediacja z osobą stosującą przemoc, ponieważ w dalszym ciągu może manipulować ofiarą. W mediacji ważna jest równowaga sił między stronami, niestety często podczas mediacji rodzinnych strony wzajemnie oskarżają się o przemoc, bądź ją ukrywają, wówczas osoba słabsza może przyjąć dla siebie niekorzystne warunki. Osoba krzywdzona, pełna lęku nie jest w stanie sama określić własne potrzeby i interesy. Dlatego kompetentny mediator powinien sam określić na ile poziom bezpieczeństwa gwarantuje satysfakcjonujące rozwiązanie dla obu stron, lub zaproponować inne formy wsparcia niż mediacja.

Jak zauważono wcześniej w polskim systemie prawnym podstawowym aktem prawnym w Polsce, zajmującym się regulacją kwestii przemocy w rodzinie jest ustawa z dnia 29 lipca 2005 roku. Określa ona zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz sposób postępowania zarówno w stosunku do ofiar jak i sprawców. Zakłada, że osobie poszkodowanej należy się bezpłatna pomoc w zakresie: poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego; interwencji kryzysowej i wsparcia; ochrony przed dalszym krzywdzeniem, przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej; zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie; badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie oraz wydania zaświadczenia lekarskiego w tym przedmiocie; zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy w uzyskaniu mieszkania¹⁴. Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich kompetencji. Działania programu są podjęte w dziedzinach zdrowia, prewencji, prawa, pracy socjalnej i edukacji.

Celem Programu jest: redukcja rozmiaru zjawiska przemocy w rodzinie; zwiększenie sprawności ochrony ofiar przemocy w rodzinie i rozszerzenie dostępności

---

¹³ A.Lewicka-Zelent, *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i Prawne*, Warszawa 2017, s.18.

¹⁴ Ustawa o przemocy w rodzinie, op. cit.

помocy; zwiększenie skuteczności działań interwencyjnych i korekcyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie. Program składa się z: działań uprzedzających " gdzie celem jest poszerzyć wiedzę na temat rozmiarów przemocy w rodzinie; działań interwencyjnych " polegających na stworzeniu organizacyjnych i kadrowych warunków do udzielania profesjonalnej pomocy ofiarom przemocy w rodzinie, oraz zapobieganie kontaktowaniu się sprawców przemocy w rodzinie z osobami pokrzywdzonymi; działań wspierających wraz ze strategiami terapeutycznymi " opierających się na wspieraniu ofiar przemocy w rodzinie w przewyżczeniu sytuacji kryzysowej oraz w przerwaniu cyklu przemocy, a także zapobieganiu kolejnym atakom przemocy w rodzinie; działań korekcyjno-edukacyjnych " skierowanych do sprawców przemocy w rodzinie, gdzie głównym celem jest powstrzymanie sprawców i zakończenie przemocy w rodzinie¹⁵ .

Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie określa jakiej pomocy można oczekiwać od służb i instytucji zobowiązanych do pomagania ofiarom przemocy w rodzinie i jakie są podstawy prawne ich stosowania¹⁶.

Zmniejszenie skali zjawiska przemocy w rodzinie w Polsce jest procesem wymagającym czasu, wysiłku, nakładów finansowych, zaangażowania wszystkich służb, a także zmiany świadomości społecznej.

Przemoc w rodzinie jest w Polsce, podobnie jak w innych krajach, jednym z problemów społecznych, który wymaga podejmowania szeroko zakrojonych działań przeciwdziałających temu zjawisku.

Problem przemocy w rodzinie został dostrzeżony i zdiagnozowany także w innych państwach na całym świecie, czego wyrazem są podejmowane działania organizacji międzynarodowych, w tym m.in. Organizacji Narodów Zjednoczonych czy też Rady Europy, w celu ograniczenia tego zjawiska.

Wnioski:

1. Realizowanie wobec osób stosujących przemoc w rodzinie programów oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych zmierzających do zaprzestania stosowania przemocy w rodzinie i ochrony ofiar przemocy.

BIBLIOGRAPHY

1. Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i*

---

¹⁵ Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na 2022.

¹⁶ Tamże.

psychoterapia, Kraków 2000, s.12.

2. Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, <https://sip.lex.pl/komentarze-i-publicacje/monografie/przemoc-wobec-kobiet-w-polsce-aspekty-prawnokryminologiczne-369160702>, [dostęp: 15.04.2023].
3. Jarosz E., *Dom, który krzywdzi*, Katowice 2001, s.57.
4. Krajewski R., *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2010, s.79.
5. Lewicka-Zelent A., *Przemoc rodzinna Aspekty psychologiczne, pedagogiczne i prawne*, Warszawa 2017, s.34.
6. Moore C., *Mediacje, Praktyczne strategie rozwiązywania konfliktów*, Warszawa 2009, s.21.
7. Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie, Resocjalizacja tom 2*, Warszawa 2008, s.57.
8. Surzykiewicz J., *Agresja i przemoc w szkole: uwarunkowania socjoekologiczne*, Warszawa 2000, s.57.
9. Krajowy Program przeciwdziałania przemocy w rodzinie na rok 2022, (Uchwała nr 183 Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2021 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na rok 2022).
10. Raport kocowy, wyd. MRPiPS, Warszawa 2021, s.4.
11. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, (Dz. U. z 2021 r. poz. 1249).

UDC: 343.982.4

**SOME ASPECTS OF THE METHODOLOGICAL SUPPORT OF THE
FORENSIC EXAMINATION OF DETERMINING THE LIMITATION PERIOD FOR
THE EXECUTION OF DOCUMENTS**

Olga Cataraga

Doctor of Law, Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Piotr Petcovici

Deputy Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category

Victoria Prisacaru

National Anti-corruption Center of the Republic of Moldova, forensic expert of the first category

Abstract

Technical examination of documents (TED) is one of the traditional areas of forensic examination, and a special place in this direction is occupied by the issues of establishing the limitation period for the production of documents or individual details.

At this stage of the development of forensic science, the most in demand, in terms of scientific and methodological support for forensic expert practice, methods for solving precisely such expert tasks. This is due to the fact that in the absence of clear scientific methodological recommendations in this area, not all experts are guided among the many methods proposed in the special literature to solve problems about the prescription of the production of documents and requisites.

In this article, work has been carried out to generalize existing approaches to solving problems of establishing the limitation period for the production of documents, mainly by non-destructive methods or by methods that allow preserving the integrity of the document and its original content, which is the most important in terms of the possibility of conducting several examinations and achieving the greatest reliability of the expert opinion.

***Key words:** Technical examination of documents, traditional areas of forensic examination, development of forensic science, scientific and methodological support, problems of establishing the limitation period for the production of documents.*

Actuality of the theme

The examination of the limitation period for writing a document is used to determine the present date of production of the document. This is a fairly popular type of research, since a huge number of forged papers are provided to the courts – certificates, contracts and others. The examination of the statute of limitations for the creation of a document is able to identify forgery, based on the discrepancy between the date indicated on the paper and the time when the document was actually created.

In many forensic laboratories, the examination of the prescription of the creation of documents is carried out by physico-chemical methods, as a result of which this examination was singled out as a separate type of technical examination of documents.[1]

At the moment, the practice of forensic examination does not have clear methodological recommendations for solving the issue of the prescription of documents.

Objectives of the work

In the article we proposed to analyze the practice of solving problems regarding the age of documents and to generalize the methods by which such expertise tasks could be solved.

Research material and methods

A set of general and special scientific methods of knowledge was used to achieve the desired objectives. Initially, the dialectical method was used, according to which all the issues addressed in this article are presented in terms of their unity of content and legal form. To deepen the conceptual apparatus, the following methods were used: logical-semantic, sociological (by studying official, scientific and bibliographical sources) - in the process of collecting and accumulating scientific information about the object of study; comparative - to establish similarities and differences in approaching problems related to the object of study, previous practice as well as their interpretation; legal logic - when presenting reasoning and elaborating proposals, in the context of the object of research.

Results, discussions

In the study of methodological recommendations for the production of forensic examination to determine the limitation period for the production of documents, most often experts are offered the same list of methods, which coincides with the methods of technical examination of documents and examination of materials of documents and letters. [2]

1. Organoleptic methods. They allow analyzing and evaluating the quality of environmental objects based on data obtained through the senses (sight, smell, hearing, taste and touch). Organoleptic methods allow us to visually assess many characteristics of the document under study – color, gloss, texture of the material, etc.

2. Microscopic methods. They are mainly used to determine the order of application of inscriptions and stamp impressions.

3. Photographic methods. The development of technology allows the use of photographic methods in almost all areas of criminology. Special types of photography (color-separation photography, reproduction, macro photography, ultraviolet and infrared photography, etc.) are widely used to determine the prescription of documents.

4. Chemical methods. They allow analyzing the composition of writing and coloring substances, determining the basic properties of substances and predicting changes in properties over time.

5. Chromatography methods. Determine the dynamics of the processes of evaporation of organic solvents in the composition of writing materials, printer ink or stamp inks. In the process of determining the limitation period for the execution of the document, liquid and semi-liquid (viscous) materials are analyzed with which the document is written or printed:

- the writing composition of helium and ballpoint pens;
- ink for inkjet printers;
- inks for stamp pads (for making print impressions).

The principles of research of all the listed materials are similar. To determine the prescription, a comparative degree of drying of these materials is used. The fact is that they all contain organic solvents (most often it is phenylglycol). Organic solvents gradually evaporate over time. In the process of examining the prescription of making entries in documents using special equipment and special methods, the degree of evaporation of organic solvents is determined and a detailed evaporation (aging) schedule is built. This schedule allows you to set the approximate time of document creation.

It should be noted that not all the material of the documents is always possible to investigate in this way. In this case, for example, the dye of ballpoint pens has a limited time period during which it is possible to use such a method [3].

It is impossible to establish the statute of limitations for creating the details of documents that do not contain organic solvents – laser printer texts, water-based writing materials.

6. Spectrographic methods. They are designed to determine the composition of writing substances and ink, as well as to establish the presence of certain impurities in them, which are the basis for drawing up certain conclusions [4].

7. Methods based on the use of modern information technologies. Computer systems for document analysis are also widely used in these types of research.

At the moment, the theory of forensic examination does not have one developed scientific methodology that could formalize the path for a forensic expert to solve problems of determining the limitation of documents and their details. Science, at the present stage, offers in this sense a series of methods that can provide a forensic expert with conducting research, the results of which may solve intermediate tasks leading to a final conclusion about the statute of limitations.

Experts in the field of forensic examination of documents who have knowledge in related fields of science, such as forensic handwriting, the study of documents and letters, etc., do not have difficulties in choosing research methods, the sequence of their application, etc., and as a rule, solve these problems. Novice experts, who specialize only in the field of technical research of documents, do not always manage to cope with the tasks of establishing the statute of limitations.

In this regard, we note the need for the ordering from a scientific point of view of the research methods available today, in relation to the tasks of the limitation of documents. Also, we want to give some theoretical explanations based on the analysis of special literature and practical approaches of forensic experts to the study of objects of expertise to determine the limitation period for the execution of documents and their details.

We have studied the scientific literature in terms of the positioning of the objects of expertise and traditional research methods in this regard. The data from the special research literature, including the ENFSI working groups, were analyzed, and the practical approaches of leading forensic experts from Romania, Ukraine, Moldova and other countries were also considered [5].

Thus, exploring in practice the ways of solving expert problems in this sense, which are resorted to by forensic experts, at the moment we have established several approaches. Below is a classification of possible approaches to solving expert tasks to identify the limitation of the production of documents and details.

1. Examination of the statute of limitations of drawing up a document by determining the order of execution of impressions and strokes in the document. Seals, stamps and signatures can be entered into the document at different times. It is impossible to determine the prescription of the application of each of the superimposed strokes or impressions. But it is possible to establish what was put on the document in the first place – the signature or seal, and what – in the second. Sometimes the solution of issues in this way is sufficient for a court or investigation and can be applied quite successfully by forensic experts. Usually such studies do not require the use of special physico-chemical research methods [6].

2. Examination of the prescription of writing a document by comparison samples. To establish the time of writing or printing documents, samples are taken that were reliably created at one time or another. This is possible if there are large arrays of documents. For example, if an organization's document with a significant document flow is submitted for examination, then samples of official papers drawn up at different times are withdrawn for comparison. This allows you to determine the level and scope of the changes that have occurred and draw up a conclusion about the time that has passed since the creation of the disputed document. Samples of papers taken for comparison should be made using the same units of office equipment (printers, copiers), written with the same ballpoint or helium pens. The stamp ink of the seals on the samples must also match the one used in the disputed document [7].

In the same respect, a comparative study of the impressions of the seals used in the manufacture of documents can be used. Naturally, this method can be resorted to only if the same seal is used during the period of time of the ball that interests us.

At the same time, the expert must submit a large number of documents containing prints of seals with a known date of application of these prints. The study is based on the detection and differentiation by an expert of complexes of operational signs of printing, which are displayed in prints depending on the time of application. If the expert succeeds, then the issue of the statute of limitations of the document can be resolved with a fairly high accuracy relative to a specific date [8].

3. Examination of the prescription of writing a document by comparing samples of handwriting or signatures of specific persons. To establish the time of writing or printing of documents, samples of handwriting and signatures of specific persons are taken, reliably created at one time or another. This is possible if there is a large amount of controversial and comparative material (documents). Also, this method assumes long periods of time in which documents are created, since people's handwriting is usually a fairly constant system of movements. Only if there is a large amount of handwriting material and a highly qualified expert is able to detect changes in the handwriting / signature, which can be used as a set of signs that make it possible to link their appearance and consolidation in the form of new writing skills, or the loss of those characteristic of a certain time. Despite the complexity of such a study, in practice there are very successful solutions in its application [9].

Regarding the listed methods, it can be noted that if all the samples provided do not coincide with the disputed document, then other methods of analyzing the prescription of the document creation are used, or a conclusion is drawn up on the impossibility of conducting an examination.

4. Examination of the statute of limitations of the document by comparing the disputed document with the materials of a specially collected archive of copies of inscriptions, prints and printed texts. This is the most modern way of examining

documents. In addition, the use of this method allows you to increase the accuracy of determining the date of creation or modification of documents. However, this technique has its own dark side. The fact is that the process of creating a database of reference samples can take considerable time and consumes a huge amount of labor resources. This, in the end, significantly increases the cost of research.

5. Examination of the limitation period of the document by comparing the materials of the document and the letter of the disputed document with the materials used for the production of documents with known time periods of introduction into production. This method can be used in the practice of studying documents that are (or are supposed to be) of historical value. At the same time, all the materials of the document (paper, dyes with which the requisites are applied) are examined separately and compared with known samples used at certain intervals. Cumulatively, all the results obtained for each of the materials of a particular document are compared and on this basis, it is possible to identify a period of time before which this document could not be produced [10].

We would like to note that the issue of the prescription of manufacture is also relevant with regard to electronic documents. These issues are not always possible to solve exclusively using knowledge in the field of computer technology, which usually do not cause difficulties. From the point of view of criminal actions, difficulties raise questions about the time when these documents were seized by criminals. This requires expert ingenuity and a non-standard approach to solving this kind of tasks. At the same time, strict compliance with all procedures of expert examination of documents becomes the most important, and the expert receives a lot of "tips" during organoleptic and microscopic examination of the same digital documents [11].

Based on the above, we propose the following algorithm of expert actions for the successful solution of tasks of this kind. In our opinion, the information provided in this paper is intended to generalize existing approaches to solving problems of establishing the limitation period for the production of documents, mainly by non-destructive methods or by methods that allow the preservation of the integrity of the document and its original content, is the most important in terms of the possibility of conducting several examinations and achieving the greatest reliability of the expert opinion.

Conclusions

This makes it easier for expert practitioners, in the absence of clear methodological recommendations in this area, to conduct a scientific search in order to successfully determine specific actions in the conditions of conducting research to establish the limitation of documents on various media.

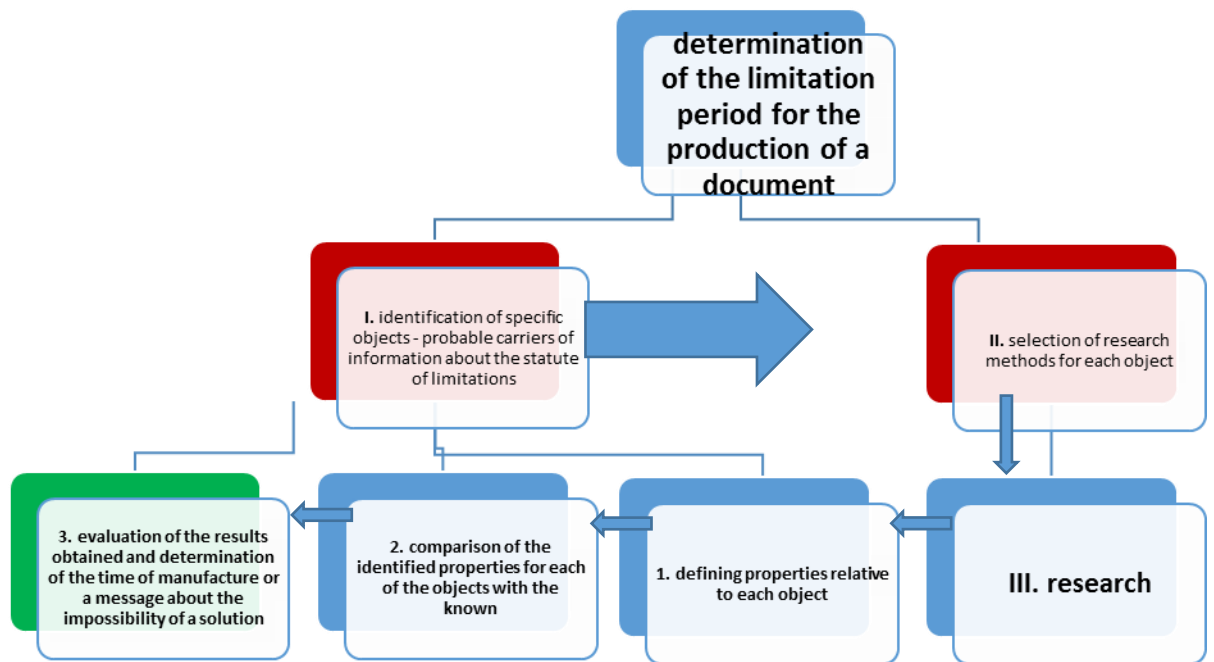

Fig.1. The algorithm of the expert's actions in solving the issue of the prescription of manufacture document.

REFERENCES:

1. S.Alamoreanu, "Problems of forensic examinations", ed. Hamangiu, Bucharest, 2013.
2. S.D.Pavlenko, N.S.Zolotar et al. "Forensic examination of documents", Kiev, Editorial and Publishing Department of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, 1989 - Methodical manual.
3. Technical examination of documents. The ABC of criminology. 2011.
4. Cohen Herlaar, NFI Technicians for technical research of documents, 2014.
5. "Possibilities of spectrophotometric research of ballpoint pen pastes of modern manufacturers" Scientific Bulletin, issue 15/2258.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-problemy-proizvodstvenovyh-rodov-i-vidov-sudebnyh-ekspertiz/viewer>
7. Establishment of the limitation period for the production of documents ISSN 1813-4327 Scientific and Practical Journal, 2010-4.
8. Report of the Scientific and Methodological laboratory of the National Center for Forensic Examinations of the Republic of Moldova on the problems of studying documents on the works of scientific international forums for 2016-2022.

УДК 340.13.

ILLEGAL LAW. PARADOXES OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF
THE NATIONAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Akylbek Kabzhanov,

Head of Department of legal and financial
disciplines of the Bolashaq Academy

PhD in Law, Professor,

Karaganda, Kazakhstan

*“With the help of the law it is possible to legitimize
the most terrible lawlessness*

K. Marks

The article discusses the concept of non-legal law and its implications for the rule of law in Kazakhstan. While laws are meant to provide order and discipline, some laws can contradict the principles of justice and human rights. The article argues that it is important to distinguish between law and justice, and to recognize the existence of illegal laws that must be repealed. However, some scholars have raised concerns about the practicality and potential dangers of this concept. The article highlights the need for further research and discussion on this complex issue.

Keywords: *non-legal law, rule of law, justice, human rights, Kazakhstan.*

Article 1 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan establishes that the Republic of Kazakhstan asserts itself as a legal state, the highest values of which are a person, his life, rights and freedoms. However, the formal interpretation of the concept of "rule of law" sometimes sets up dangerous traps. What to do if non-legal laws are adopted in the country that violates generally recognized legal principles and reinforce arbitrariness at the legislative level? Marx's words are widely known that with the help of the law it is possible to legitimize the most terrible lawlessness.

It is now common knowledge that laws are binding on all members of society. Since ancient times, mankind has been accustomed to regulate the rules of a joint hostel. At first, these were unwritten norms of traditions. Over time, they were transformed into numerous laws, decrees, instructions ... Nowadays, all kinds of normative acts regulating everything that is possible number in the tens of thousands, and they continue to be fruitful and multiply exponentially. It must be admitted that most laws are ideally designed to provide fair order and reasonable discipline. However, there are not uncommon exceptions to this rule.

But how can the law go against the law? At a superficial glance, such a statement looks paradoxical. But in reality, there is no paradox here, since law and law are not quite the same thing.

The Law is a formal paper on which it is written how you can or cannot act in certain life situations. And you can write whatever you want. Paper will endure... Law, in its general philosophical sense, is an expression of some inner-subconscious justice. Of course, there is no legal ideal that would suit all people. It is practically impossible to derive an objective formula of justice, but at the same time, we all understand with some kind of inner instinct what is fair and what is not. And when justice is trampled on, we feel it inside, which never deceives us. In the same way, inwardly, people evaluate the justice of laws[1].

The origins of the concept of non-legal law were first considered in the monographs of V. S. Nersesyants "Jurisprudence and Law". It is outlined that the need to distinguish between law and law is substantiated [2]. V. S. Nersesyants emphasized that the laws of totalitarian regimes may have been irreproachable in terms of the procedure for their adoption, but their content contradicted the spirit of law, its principles [3]. Regarding the national legislation of the Republic of Kazakhstan, we have to talk not so much about the fairness of laws, but about the fact that a number of them are simply unlawful from the point of view of observing human rights.

An illegal law is a law that does not meet the requirements of law and does not embody justice. Illegal laws take place in totalitarian regimes. If these laws are not repealed, then they are enforceable.

The actual professional and ethical problem of detecting and canceling the operation of a wrong law is only being raised today. However, the opponents of this idea were not long in coming: D. I. Kazhdan argues: "Can the theory of legal law serve the cause of increasing the efficiency of legal practice? We believe that the answer should be negative" [4]. A. I. Ekimov echoes him, raising the question of who has the right to judge: whether this or that law is legal or non-legal [5]. Allegedly, "science has not been able to find a convincing answer to this question" [4]. And in order, probably, to finally put an end to the study of the problem, it is said not only about its "utopian nature, but also about a certain potential danger of this concept" [5].

This is how, in one fell swoop, they "resolved" a fundamental philosophical, ethical and legal problem, the study, formulation and organization of which requires many years and political conditions in the country, and in the world as a whole.

In principle, it can already be considered today that an illegal law is an unjust law that brings disasters to ordinary citizens. If an investigator, a prosecutor, a judge, a politician executes an unlawful law, then it necessarily harms the rights and interests of citizens.

We refer to illegal laws:

1) laws that are recognized by the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan as contradicting the Constitution of the Republic of Kazakhstan;

2) laws that use the expression "at the discretion" (of an investigator, court, prosecutor, etc.);

3) laws that use vague value judgments;

4) laws that enshrine the rights of anti-personality (or anti-rights of the individual), i.e. rights that destroy the moral, physical, mental personality. We are talking about the right to crime, to prostitution, to use drugs, the right to homosexual marriages, etc.

Expressions "at the discretion", value judgments allow the individual to use arbitrariness. The fact is that arbitrariness is not used in the meaning to do what somebody wants. Arbitrariness is not a crime or an offence. The subjective arbitrariness of the leader is not regulated by anything, but pursuing momentary, self-serving, often the closest private interest, demands and actions in relation to the performer. Arbitrariness puts obstacles in the way of exercising the rights and freedoms of other citizens.

It is likely that the signs of a non-legal law have a multi-level and situational character, and also depend on the scheme of life relations that it regulates.

Legal opinions and comments of a number of UN bodies (Human Rights Council, committees on human rights, on economic, social and cultural rights, against torture, on the elimination of all forms of racial discrimination, on the elimination of all forms of discrimination against women, on the rights of the child and others; special rapporteurs and other thematic mechanisms of the UN), the OSCE (Bureau for Democratic Institutions and Human Rights), the Venice Commission of the Council of Europe, not to mention international non-governmental human rights organizations.

Legislation on religion, on public associations, on peaceful assemblies, on the expression of opinion and the media, on freedom of movement – this is what immediately catches the eye. New punishment in the form of deprivation of citizenship or a rule to visit courts with the seizure of all recording devices during a visit to a public trial.

The general criteria of legal law are known:

- fixing the inviolability of human dignity;
- establishing the duty of all state power to respect and protect him;
- proclaiming inviolable and inalienable human rights as the basis of every human community, peace and justice on earth;
- fixing a wide range of fundamental rights that are binding on the legislative, administrative and judicial authorities as a directly applicable law.

International human rights law imposes certain requirements on the law in the broadest sense of the word. The “law” here refers to all legal acts issued by the state, its bodies and officials and establishing certain concepts, rules and procedures.

So, there are a number of mandatory elements of such a “law”, if it meets international standards.

Firstly, it must be accessible, that is, provide sufficient information to the citizen, who must freely navigate what legal norms are applicable to his case or situation.

Secondly, it must be predictable, that is, it must be formulated so clearly as to allow the citizen to determine his actions, to distinguish between lawful and illegal behavior, and to foresee the consequences of his actions.

Thirdly, to be flexible, that is, to be able to meet changing circumstances.

And finally, to be effective, that is, to accurately and clearly determine the scope and methods of intervention by the competent authorities of the state in order to provide the citizen with adequate protection against arbitrary interference.

Moreover, in order to be recognized by international law, a normative act as a law is not enough just to be issued by an authorized body. It also needs to be based on the fundamental principles of observance and protection of human rights.

That is why very unusual terms “legal law” and “non-legal law” appeared in international legal terminology [6].

It should be emphasized that the signs of a non-legal law, which are considered here, are not exhaustive. The criteria for a non-legal legislative norm, as well as a non-legal by-law, have yet to be determined. The latter is probably characterized by the establishment of new rules – prohibitions against a large number of people, which crosses out the very purpose of a by-law adopted in pursuance of a specific law, without replacing or changing it. The non-legal legislative norm, apparently, by its content establishes, first of all, the possibility of a double, triple morality, inconsistency, instability in the choice of a moral and legal ideal [7].

True, in our opinion, A.P. Sokolov and V.M. Bocharov point out: “The characteristics of a non-legal law may be the absence of a moral component, freedom, equality, justice, human rights and freedoms, humanism, – semantic clarity and certainty, the presence of only a normative principle (according to the principle “law is law, as an order is an order”), which leads to the absence of self-restriction, self-binding, self-legality in the implementation of the legal law, only legal positivism clearly emerges” [8].

A legal legislative norm can turn into a non-legal one if law enforcement practice changes the meaning of the norm.

From here it is possible to formulate a sign – a requirement for a legal norm: it should not serve as a dictionary and contain a list of the main terms that are used in the law, but contain a specific command of the legislator regarding regulated activities.

Non-legal laws are usually born in attempts to legalize economic, political, or some other arbitrariness. But, despite such attempts, the legitimacy of such laws is a big question, since the content imprinted in their formal letter is not consistent with the spirit of justice, and sometimes even with common sense. They can be furnished with a hundred theoretical justifications, against which it is sometimes difficult to find arguments, but the unrighteousness of such laws is felt intuitively.

The classic and most striking examples of clearly unlawful laws are known to us mainly from history. For example, in Nazi Germany, the possibility of persecution and destruction of people for racial, religious and other reasons was formally legalized through legislation. There were such examples in the "temple of modern democracy" – the United States, where the rules of racial segregation existed for a long time.

However, not all laws that seem unlawful, of course, are. After all, modern people are very different and their concepts of common sense and justice are sometimes radically different.

That is why a very significant part of the laws is perceived by different groups of people ambiguously. For example, how fair is the law that restricts outdoor smoking in a public place, given that more than half of smokers in Kazakhstan are? Or a law prohibiting the free acquisition and carrying of weapons? This also includes limiting the sale of alcohol by time, a ban on teenagers walking at night without their parents, a ban on holding unauthorized rallies, etc. and so on. Such controversial laws cannot be classified as clearly unlawful, but their fairness can at least be discussed. A non-legal law can be masked in a non-legal legal norm, which supposedly implements the tolerance of human relations. For example, paragraph 7 Art. 77 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan "On the right not to testify against oneself, spouse and close relatives". Here, in our opinion, a non-legal law is masked in a non-legal legal norm. Why should this legal norm be considered non-legal? Imagine a situation: your son (daughter, just a close relative) has committed a serious crime. You were a witness to what happened and being, say, a lawyer (politician, deputy), you hide information from the investigator, refuse to give truthful testimony. What happens: you try to punish the "stranger", and protect your son (daughter, relatives) from fair punishment? Is this not a double standard? Double ethical and legal unprofessionalism?

The non-legal laws that have recently become more frequent in our country are reminiscent of the tale of the Italian writer Gianni Rodari "The Adventures of Cipollino", where one of the characters did not already know why he came up with a tax on air! The desire to regulate those social relations that do not need it makes us remember this fairy tale! The tendency to create many laws for the sake of their number or replenish the country's budget, involuntarily has the effect of thinking about the similarity of the situation and about the arbitrariness on the part of those who come up with it.

Based on the foregoing, a legal norm should be recognized as non-legal if it allows for the possibility of an ambiguous interpretation of its meaning.

Thus, the general criteria of a non-legal law are concretized in more specific features that go into the practice of law enforcement and require further interpretation. Thus, the process of law enforcement is deformed by the appropriation of actual rights (as opposed to legal rights), the aggressive activity of infra-legal phenomena, the sophistication of fixing non-legal norms in legal laws so that human rights often turn into legal fictions.

What should a person do if he/she is faced with clearly unlawful laws, which, nevertheless, are enforceable? In fact, this is a big dilemma for human psychology, and there is no universal answer that solves it. On the one hand, the Law is the basis of statehood and must be enforced. But on the other hand, participation in the implementation of overtly immoral laws in a decent person will inevitably cause rejection.

Based on the Latin saying "Dura lex, sed lex" ("The law is severe, but it is the law"), that is, no matter how severe the law is, should it be observed? However, in any case, everyone decides this issue for himself, guided by his own conscience...

REFERENCES

1. Non-legal laws – paradox or reality? URL: <https://vipadvokat.com>
2. Nersesyants V. S. Law and law. M., 1983.
3. Nersesyants V. S. Philosophy of law: libertarian legal concept//Questions of Philosophy. 2002. No. 3. S. 6 – 8.
4. Kazhdan D. I. To the problem of legal law. *Law and Politics*. 2009. No. 5. P. 965.
5. Ekimov AI Political interests and legal science. *State and law*. 1996. No. 12. P. 7.
6. Zhovtis E What laws in Kazakhstan can be called illegal? URL: <https://ratel.kz/outlook/kakie>
7. Illegal law – an obstacle to the realization of human rights. URL: <https://studme.org/>
8. Sokolov A. Bocharov V. M. Legal law as the "core" of the rule of law//Legal culture. 2008. No. 2 (5). pp. 54–55.

УДК 334.78:338.49

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВІДКРИТОСТІ МІСТ

Роман Кірін,

доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України»

Розглянуто актуальні питання правового регулювання відносин у сфері відкритості міст. Обґрунтовано, що основними напрямками формування та розвитку нормативно-правової основи е-урядування на рівні міста та участі мешканців в його процесах наразі є електронні послуги, відкриті дані, інструменти залучення громадян, взаємодія, ідентифікація та документообіг.

Ключові слова: е-урядування, відкрите місто, е-послуги, органи місцевого самоврядування, відкриті дані.

Завдання Концепції розвитку е-урядування в Україні [1], реалізація яких була запланована до 2020 р., в силу різних обставин, залишаються актуальними й для сучасного стану української держави, суспільства та права.

Зокрема, особливої уваги в сфері відкритості міст заслуговує напрям модернізації публічних послуг та розвитку взаємодії органів влади, громадян і бізнесу за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Адже, розвиток та поширення останніх створює нові можливості для:

- 1) забезпечення взаємодії та співпраці вказаних суб'єктів;
- 2) високоякісного обслуговування фізичних та юридичних осіб державою, у тому числі залучення громадян до проектування е-послуг;
- 3) отримання якісного зворотного зв'язку.

Цікавими є положення, викладені В. Галуньком [2], в яких вказано, що згідно зі стандартами Європейського Союзу (далі – ЄС) відкритість полягає в тому, що публічні інституції мають: - працювати більш відкрито; - активно обмінюватися інформацією з державами-членами ЄС про те, чим займається ЄС та які рішення він ухвалює; - викладати інформацію мовою, що є доступною та зрозумілою широкому загалу. Прозорість означає, що: - рішення ухвалюють та їхнє введення в дію відбувається відповідно до процедур, передбачених законом та інструкціями; - інформація наявна та вільно доступна для тих, кого може стосуватись відповідне рішення чи його введення в дію; - інформація надається в

достатній кількості, у зрозумілій формі, а також через засоби масової інформації. Принцип відкритості та прозорості передбачає відкритість публічної адміністрації для зовнішніх перевірок, зокрема прозорість характеризує доступність інформації про внутрішню діяльність органів влади. Відкритість і прозорість дозволяє кожному дізнатися про механізми ухвалення управлінських рішень та створює умови органам нагляду для проведення зовнішніх перевірок.

За твердженням В. Галуцька відкритість влади поєднує три головні елементи: 1) прозорість (transparency) - перебування під публічним контролем; 2) доступність (accessibility) - кожному, у будь-який час, всюди; 3) чутливість - до нових ідей і вимог, готовність оперативно реагувати (responsiveness). Поняття «відкритість» має ширше значення, ніж широкоживаний термін «прозорість». Відкритість передбачає ще два аспекти - «доступність» та «чутливе реагування», що є іншими характеристиками якості взаємодії органів влади з громадськістю, якій вона слугує [2].

В сучасних реаліях розвитку цифрових муніципальних відносин відкритість міста для його мешканців слід пов'язувати з наявністю можливостей для: а) подання е-звернень, е-петицій зі зворотним е-моніторингом; б) доступу і отримання е-послуг та користування е-сервісами; в) е-консультацій та е-участі у формування та реалізації міської політики та громадського бюджету.

Тож, розвиток та підтримка доступних та прозорих, безпечних та не корупційних, найменш затратних, швидких та зручних е-послуг дасть змогу покращити якість надання публічних послуг фізичним та юридичним особам, підвищити їх мобільність та конкурентоспроможність, зменшити корупційні ризики та забезпечити, щоб е-послуги обслуговували економіку майбутнього. При цьому надзвичайно важливою складовою впровадження інструментів і процесів відкритості міста є їх правове та законодавче забезпечення.

Враховуючи переваги технологій е-послуг основними заходами із забезпечення розвитку е-урядування в Україні за даним напрямом є:

- запровадження е-послуг, у тому числі адміністративних, в усіх сферах суспільного життя, а також надання інтегрованих е-послуг за життєвими та бізнес-ситуаціями;
- реалізація принципу єдиного вікна («one-stop-shop») шляхом забезпечення розвитку та функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг як єдиної точки доступу фізичних та юридичних осіб до е-послуг;
- розвиток публічних е-закупівель, е-договорів і рахунків, е-аукціонів;
- стимулювання використання е-послуг фізичними та юридичними особами.

Надання адміністративних послуг здійснюється відповідно до законів України «Про адміністративні послуги» [3], «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» [4] з урахуванням особливостей, визначених законами, які регулюють суспільні відносини у відповідних сферах, зокрема Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [5]. Останнім, серед іншого передбачено, що документи, які подаються до органу ліцензування в е-формі, оформлюються згідно з вимогами законодавства у сфері е-документообігу. Тобто йдеться про Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [6], дія якого поширюється на відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення е-документів.

Особливістю надання адміністративних послуг в е-формі є використання Єдиного державного вебпорталу е-послуг (далі - Портал «Дія»), у тому числі через інтегровані з ним інформаційні системи державних органів та органів місцевого самоврядування (далі - ОМС). Положення про Портал «Дія», відповідно до ч.3 ст. 16, ч.4 ст. 17 Закону України «Про адміністративні послуги», п. 5 ст. 1 Указу Президента України від 29 липня 2019 р. № 558 «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» [7], затверджено урядовою постановою, в якій зазначено, що Портал «Дія» створений з метою реалізації права кожного на:

- 1) доступ до публічних е-послуг та інших послуг;
- 2) звернення до органів виконавчої влади (далі - ОВВ), інших державних органів, ОМС, підприємств, установ та організацій (зокрема відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [8]);
- 3) благодійну (волонтерську) діяльність;
- 4) отримання інформації з національних інформаційних е-ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем, яка необхідна для надання послуг, а також для проведення моніторингу та оцінки якості послуг у визначених вказаною постановою випадках [9].

Доступ до інформації про волонтерську діяльність врегульовано Законом України «Про волонтерську діяльність» [10], відповідно до якого ОВВ та ОМС сприяють поширенню інформації про: 1) організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів (їх місцезнаходження, поштову адресу, номери засобів зв'язку, а також, за наявності, адреси офіційного веб-сайту в мережі Інтернет та е-пошти); 2) перелік фізичних осіб (у разі їхньої письмової згоди відповідно до закону), організацій та установ, які потребують волонтерської допомоги, шляхом розміщення відповідної інформації на своїх веб-сайтах у мережі Інтернет і місцевих медіа.

При цьому слід звернути увагу на те, що е-взаємодія фізичних та юридичних осіб, яка потребує відправлення, отримання, використання та постійного зберігання за участю третіх осіб е-даних, аналоги яких на паперових носіях повинні містити власноручний підпис відповідно до законодавства, а також автентифікація в складових частинах інформаційних систем, в яких здійснюється обробка таких е-даних та володільцями інформації в яких є органи державної влади (далі – ОДВ), ОМС, підприємства, установи та організації державної форми власності, згідно зі ст. 17 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [11], повинні здійснюватися з використанням кваліфікованих довірчих е-послуг.

Таким чином, розвиток інфраструктури е-ідентифікації: а) дасть змогу забезпечити зручний та безпечний доступ громадян та суб'єктів господарювання до визначених даних з інформаційних систем органів влади, різноманітних е-послуг та інтерактивних інструментів без необхідності використання декількох облікових записів в різних інформаційних системах; б) сприятиме розвитку е-форм взаємодії громадян та держави.

З урахуванням переваг технологій е-ідентифікації основними заходами із забезпечення розвитку е-урядування в Україні за даним напрямом є:

- розвиток довірчих е-послуг відповідно до вимог Регламенту ЄС № 910/2014 [21];
- сприяння наповненню єдиного демографічного реєстру та поширенню паспортів громадянина України у формі ID-карти;
- розвиток існуючих та запровадження нових схем і засобів е-ідентифікації та встановлення рівнів довіри до них (у тому числі Mobile ID, Bank ID);
- реалізація принципу «single-sign-on» шляхом впровадження інтегрованої системи е-ідентифікації та автентифікації і повторного використання в інформаційно-телекомунікаційних системах органів влади.

Відносини у сфері отримання мешканцями міст інформації з різного виду е-ресурсів, напевне є найбільш об'ємними не лише за їх характером, а й за відповідною кількістю нормативно-правових актів (далі – НПА), покликаних здійснювати їх регулювання.

Так, ст. 20 Закону України «Про інформацію» [12] встановлює, що за порядком доступу інформація поділяється на: 1) відкриту інформацію; 2) інформацію з обмеженим доступом. Окрім останньої, будь-яка інформація є відкритою.

Оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних (далі – ФВД) для вільного використання згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» [13] з метою реалізації особистих прав та свобод людини і громадянина, розвитку інновацій та стимулювання ведення господарської

діяльності, а також запобігання та викриття корупції, дасть змогу: а) створити додаткові механізми реалізації права на доступ до інформації, що перебуває у володінні органів влади; б) підвищити прозорість діяльності таких органів; в) забезпечити вільний обіг інформації та можливість її подальшого використання.

Основними заходами із забезпечення розвитку е-урядування в Україні за даним напрямом визначені:

- формування та розвиток інфраструктури відкритих даних на базі єдиного державного веб-порталу відкритих даних (далі – ЄДПВД), інтегрованих з ним інших ПВД, публічних інтерфейсів прикладного програмування (API), відкритих стандартів та форматів;

- оприлюднення та регулярне оновлення наборів даних у ФВД відповідно до суспільного інтересу, кращих світових практик, встановлених вимог щодо якості даних і відкритості та прозорості діяльності;

- стимулювання розвитку на базі відкритих даних загальнодоступних проєктів і сервісів (соціальних, громадських, медійних та комерційних), у тому числі у співпраці з органами влади, для підвищення відкритості та ефективності їх діяльності, надання якісних послуг та розвитку інноваційного бізнесу.

В аспекті відкритості міста для його мешканців особливе значення має публічна інформація, яка, згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» [13], є відкритою, крім випадків, встановлених законом. Публічною інформацією з обмеженим доступом є такі види інформації: - конфіденційна; - таємна; - службова. Натомість, публічна інформація у формі відкритих даних - це публічна інформація у форматі, що дозволяє: а) її автоматизоване оброблення е-засобами; б) вільний та безоплатний доступ до неї; в) її подальше використання. Отже, публічна інформація у формі відкритих даних є дозволеною для її подальшого вільного використання та поширення.

Проте, лише у разі якщо фізичні особи (суб'єкти даних), персональні дані яких містяться в інформації у формі відкритих даних, надали свою згоду на поширення таких даних відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [14], така інформація може оприлюднюватися та надаватися на запит у формі відкритих даних.

Перелік наборів даних, що підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, вимоги до формату і структури таких наборів даних, періодичність їх оновлення визначаються Кабінетом Міністрів України. При цьому до такого переліку Кабінет Міністрів України обов'язково включає інформацію, доступ до якої у формі відкритих даних передбачено законом [15]. Зокрема, у Додатку до урядової постанови (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 407) наведено такий Перелік, у тому числі й для ОМС. Крім того, постановою передбачено, що розпорядники інформації, визначені Законом

України «Про доступ до публічної інформації», повинні забезпечити: 1) оприлюднення та подальше оновлення на своїх офіційних веб-сайтах наборів даних; 2) надання інформації, необхідної для проведення оцінки стану оприлюднення та оновлення відкритих даних відповідно до Порядку щорічної оцінки стану оприлюднення та оновлення відкритих даних розпорядниками інформації на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних.

Порядок ведення останнього затверджено іншою урядовою постановою, яка визначає механізм ведення його) з метою забезпечення доступу до публічної інформації у формі відкритих даних та взаємодії з користувачами щодо відкритих даних. Невід'ємною складовою ЄДПВД є Центр компетенцій у сфері відкритих даних «Дія. Відкриті дані» [16].

Також слід звернути увагу на План дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних [17], який має розділ «Відкритість за замовчуванням», де передбачено два підрозділи «Нормативно-правове та організаційне забезпечення» і «Методологічне забезпечення та оцінювання». У першому з них наведено два важливих заходи:

- 1) забезпечення подальшого удосконалення НПА з питань відкритих даних, у тому числі на підставі ініціативних листів ОДВ та ОМС і звернень громадськості;
- 2) визначення за результатами публічних консультацій з представниками бізнес-спільнот, громадських об'єднань та ОДВ перелік пріоритетних наборів даних для першочергового оприлюднення.

Питання про приєднання до Міжнародної хартії відкритих даних було прийняте урядом за пропозицією Державного агентства з питань е-урядування України [18], перетвореного наразі на Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри).

Втім, питання про склад і стандарти оприлюднення ОМС пріоритетної публічної інформації у ФВД наразі не врегульоване. Тож, в процесі формування такого набору пропонується на підзаконному рівні встановити перелік обов'язкової інформації у ФВД, натомість надати право ОМС самостійно визначати перелік факультативної інформації у ФВД. При цьому, одним з критеріїв диференціації обов'язкової інформації може виступати її кореляція із групами міст за кількістю населення з можливістю подальшого корегування і оновлення в залежності від рейтингу затребуваності.

Слід враховувати також і законодавчі обмеження у цій сфері. Наприклад, Єдиний веб-портал використання публічних коштів є офіційним державним інформаційним ресурсом у мережі Інтернет, на якому оприлюднюється інформація згідно із Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» [19]. Доступ до інформації, оприлюдненої на єдиному веб-порталі використання публічних коштів, є вільним та безоплатним. В той же час, не

підлягає оприлюдненню згідно з цим законом інформація про використання публічних коштів, яка є інформацією, доступ до якої обмежено відповідно до закону.

В Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України [20] категорія «відкриті дані» розглядається як власна концепція, згідно з якою:

- 1) певні дані повинні бути доступними для використання та розповсюдження будь-якою особою за умови дотримання правил атрибуції та/або подібної ліцензії (share-alike);
- 2) серед відкритих даних окрема увага приділяється відкритим державним даним як інструменту оцінки та контролю роботи органів державної влади;
- 3) відкриті дані публікуються як у вигляді неопрацьованих («похідних») даних, так і у вигляді структурованих даних з визначеними налаштуваннями;
- 4) відкриті дані доступні через відкриті програмні інтерфейси, однак до них не застосовуються обмеження, зумовлені торговими марками або авторськими правами.

Активне впровадження ІКТ в систему суспільно-політичних відносин значно розширює можливості громадян щодо їх участі в процесах державного управління та впливу на прийняття управлінських рішень, створює умови для формування якісно нового рівня взаємодії органів влади та громадян за рахунок розвитку е-інструментів залучення громадян. З урахуванням переваг е-інструментів залучення громадян до процесів управління основними заходами із забезпечення розвитку е-урядування в Україні за даним напрямом є:

- розвиток інституту е-звернень та е-петицій;
- розвиток інструментів бюджету участі («відкритий бюджет», «громадський бюджет»), он-лайн обговорення проєктів НПА та участі громадян у прийнятті управлінських рішень;
- запровадження е-форм зворотного зв'язку на офіційних веб-сайтах органів влади;
- залучення громадських об'єднань та профільних асоціацій до планування розвитку та моніторингу стану розвитку е-урядування;
- стимулювання використання е-інструментів залучення громадян та підтримка громадських ініціатив у сфері е-урядування.

Перспективним напрямом, який активно розвивається у містах України, є міський портал е-послуг, що забезпечує єдину точку доступу до інформаційно-довідкових ресурсів для отримання повної інформації щодо міських е-послуг, реалізуючи технології віддаленого обслуговування населення через е-кабінет мешканця міста («особистий кабінет»), а також через «колективний кабінет» різних видів об'єднань громадян.

Останні, а так само представники бізнесу, науки, дата-активісти, окремі мешканці (користувачі) разом із власниками (розпорядниками) інформації (уповноважений орган та/чи особа міської влади) формують відповідний суб'єктний склад, права і обов'язки якого сьогодні розосереджені у загаданих та інших НПА, а тому потребують систематизації та акумуляції на рівні Мінцифри. Аналогічний підхід пропонується реалізувати і по відношенню до об'єктів відносин з відкритої даних (інформації), їх аудиту, оцифрування, структурування, групування, пріоритетності, оприлюднення (публікації), оновлення, створення наборів, фінансування тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78, ст. 2402.
2. Галунько В. Принципи адміністративного права. 2.3.1.2. Принцип відкритості й прозорості: лекція. Академія адміністративно-правових наук. (24.09.2019). URL: <http://www.ssaals.com.ua/?p=6628> (дата звернення: 12.04.2023).
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
4. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15 липня 2021 р. № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
5. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
6. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 12.04.2023).
7. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг : Указ Президента України від 29 липня 2019 р. № 558. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 17, ст. 630.
8. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 12.04.2023).
9. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 937). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019->

%D0%BF#Text (дата звернення 12.04.2023).

10. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення 12.04.2023).

11. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення 12.04.2023).

12. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (в редакції закону № 2938-VI від 13.01.2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 12.04.2023).

13. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення 12.04.2023).

14. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 12.04.2023).

15. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних : постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2015 р. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.04.2023).

16. Деякі питання оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 867. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.04.2023).

17. Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 900-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2018-%D1%80#Text> (дата звернення 12.04.2023).

18. Деякі питання приєднання до Міжнародної хартії відкритих даних : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 686-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2016-%D1%80#Text> (дата звернення 12.04.2023).

19. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11 лютого 2015 р. № 183-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text> (дата звернення 12.04.2023).

20. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення

12.04.2023).

21. Про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС : Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. 28.08.2014. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. L 257/73.

УДК 343.352

WAR CRIMINAL'S PROFILE

Elżbieta Żywucka - Kozłowska,

Associated. Professor

Warmia& Masuria University, Olsztyn,
Poland

Faculty of Law and Administration

ORCID 0000-0002-6039-5580

The article discusses the prevalence of war crimes in the late 20th and early 21st centuries, resulting in the deaths of millions of civilians and the deprivation of rights for millions more. The author highlights specific examples, such as the Katyn Massacre and the genocide in Srebrenica, and argues that prosecuting and punishing war criminals is the responsibility of the international community. The article also raises the question of whether it is possible to describe the features of a war criminal and the need for such knowledge.

Keywords: criminals, war, behavior, crimes commitment

In the late 20th and early 21st centuries, there were more than 250 conflicts in the world, in which more than 86 million civilians died, mostly women and children. As Olga Niewiada writes, "over 170 million people have been deprived of dignity, rights and property. Most of the victims have been forgotten, and only a few war criminals have been brought to trial." [1. p. 101]. War crimes is a term defined in the Rome Statute of the International Criminal Court. They are understood as actions directed against people and goods protected under the Geneva Conventions of August 12, 1949. The catalog of these crimes is extensive, described in detail in the aforementioned Statute of the ICC [2]. Until 1990 in Poland there was no subject of war crimes committed against Polish officers, policemen, border guards, whom the Soviets killed in Twer, Katyn, Ostaszkow and other places. According to Janusz Kurtyka, "There is no doubt that the Katyn Massacre is a crime of genocide, the essence of which consists in taking actions aimed at the destruction of population groups due to national, ethnic, political, religious or ideological differences." [3]. However, no one has yet been held responsible for these acts. The civilized world did not prevent the genocide in Srebrenica in 1995, where Serbian soldiers murdered over 7,000 men and boys, whose bodies were buried in mass graves [4]. The way the Serbs acted towards the Bosniaks was exactly the same as the way the Germans and Russians acted towards the Poles, Jews, Roma and Ukrainians. Killing, torturing, maiming are the most typical ways of eliminating the invaded nations. German, Soviet and Serbian soldiers (despite different

time periods) raped not only women but also children, including infants. Today, the international community is witnessing genocide and war crimes in Ukraine committed by soldiers of the Russian Federation.

The framework of this study does not allow to describe all war criminals in the history of mankind. There were a lot of them (those of whom we know). There were also those who did not make their names in history. War crimes are the most repugnant and inhumane behaviour of man towards man. Prosecuting and punishing war criminals is the responsibility of the international community and every state attacked, destroyed by another, aggressive state. The Nuremberg Trials, which took place after the end of World War II, resulted in the conviction of many Nazi war criminals. Not all of them were prosecuted, a large group fled to Argentina, and some stayed in Germany. In the literature on the subject, it is argued that the German state after the war was lenient towards its citizens accused of genocide [5.p.68]. It's the same in Russia now. No one there recognizes war crimes in Ukraine, just as no one calls Putin a war criminal, despite the fact that the International Criminal Court issued a warrant for his arrest.

Against the background of these considerations, the question arises whether it is possible to describe the features of a war criminal (?). In my opinion yes, it is possible. The basis of this thesis is behavior, not only in the "here and now" perspective, but also in the past (material traces of human activity). The latter provide a huge amount of information about the man who left them. There is nothing new or revealing in this, after all, on the basis of traces (their research) perpetrators of crimes are identified, and war criminals cannot be excluded from this group. Another question is about the profile itself: will it be a psychological, criminal or forensic profile. Each of these is a set of features describing an individual, but only the last one leads to individual identification. The last question is about the need for such knowledge.

Nobody will deny that Adolf Hitler [6.p.218] Joseph Stalin [6.p, 204] , Adolf Eichmann [6.p.252], Josef Mengele [6.p.264]...i Vladimir Putin they are war criminals. Unfortunately, this list is not closed. Every day in Ukraine, Russian soldiers and mercenaries from the Wagner group commit war crimes. There's a reason I've mentioned specific names here. The international community has recognized these people as war criminals for the last 100 years. On the basis of the materials that have survived from those times, it is known what kind of man Hitler was, what characterized Eichmann, how did Mengele or Stalin behave. Erich Fromm wrote about Hitler that he was an individual with a necrophiliac personality [7.p. 224]. According to this author, Hitler was undoubtedly not in full (mental) health. He obsessively hated not only Jews, Poles or Roma, but also other nations. He believed that Germany was a special, chosen nation, hence his attachment to the occult, pagan beliefs and prophecies. He was a good orator, he could speak to thousands of people, convincing them of the superiority of the

German people [6.p.220]. He could not write, although he had this ability in general school. Few studies on Hitler indicate that his father was a tyrant, an alcoholic, who used force to subdue his wife and children. The later chancellor was a shy, average-height man. [8.p.25]. Goebels, the head of Nazi propaganda created him into a handsome, wise and infallible leader [9.p.94]. In fact, Adolf Hitler's profile is a denial of these qualities. Another characteristic feature of people who become killers, many times are disorders in the sphere of sexuality. This is confirmed in this case. Hitler, considered to be a model of manhood, courage and all sorts of virtues (Goebels propaganda presented him as such), remained for some time in a relationship with his own cousin. The woman was about to commit suicide. [8.p.26]. That was the official story. A moral scandal with an affair in the background, to that with a relative, was unacceptable. A tyrant, a dictator, possessed by a mania of grandeur and subjugation of other nations of the Third Reich. An intricate, little, wretched coward. Like today Putin, obsessively feared assassinations (the latter – as is well known, is terrified of getting sick (on covid 19 in particular). The public image of the two mentioned above is similar, as are the objectives of the action, the means of achieving them, and even the characteristic speeches during the rallies.

List of characteristics of the behavior of Adolf Hitler and Vladimir Putin ¹⁷

Adolf Hitler	Vladimir Putin
A charismatic orator	Lack of charisma in speeches
Cowardly	Cowardly
Possessed by a mania to subjugate other nations	Possessed by a mania to subjugate other nations
Terror Director, Genocide, War Criminal [Final Solution to the Jewish Question]	Perpetrator of terror, genocide, war criminal [crimes in Bucza, Borodianka]

Hitler behaved like Stalin (or Stalin was like Hitler). Both pursued a policy of destroying other nations – Hitler in concentration camps, mass killings of civilians, burning villages and cities. Stalin behaved in a similar way (the Katyn massacre – the murder of Polish officers, border guards, policemen). It led to the starvation of millions of Ukrainians [10.s.30]. Putin in his behavior and propaganda activities resembles both Hitler and Stalin.

It is impossible not to mention other war criminals, those who can be said to have personally murdered prisoners of war, civilians, including the elderly, women and children. From Hitler's era, these are SS and Wehrmacht soldiers, from Stalin's era –

¹⁷ Based on the literature of the subject [Montefiore S.S., Historia zbrodni i okrucieństwa, Świat Książki, (tłum. J. Korpanty], Warsaw 2010; 8. Podkowiński M., W kręgu Hitlera, Książka i Wiedza , Warsaw 1978 - it concerns Hitler] and observing the behavior of V. Putin in [media polskie]

Soviet soldiers of the Red Army, in Putin's time, Russian soldiers and mercenaries from the Wagner group, including those convicted of rape and murder. While Hitler, Stalin and today's Putin are not young people, frontline soldiers are the age opposite. They are young people with mediocre education, deprived of higher emotionality, with personality disorders, with disorders of sexual preferences. The proof of this thesis is their behavior: shooting with a large-calibre weapon at an unarmed civilian walking and cyclists[11.], rape of children, women (including the elderly) and men. The Ukrainian human rights ombudsman Lyudmyla Denisova reported on Friday about the drastic cases of raping children by Russian soldiers on Facebook. "A girl, 14 years old, raped by five occupiers. Now she's pregnant. Booing. A boy, 11 years old, raped in front of his mother – they tied her to a chair to watch. Booing. A woman of 20, raped by three occupiers at the same time, in every possible way. Irpin," wrote Denisova [12]. It's also torture, extremely cruel, bestial [13]. It's murder in the same way as the Soviet soldiers did in Stalin's time. Tied hands, shot to the back of the head. The Russians left around 300 bodies of dead civilians scattered around in the streets of Bucza, including with tied hands [14]. War criminals, as history proves, are people without higher emotionality, wretched, despotic tyrants. They are individuals falling into a kind of paranoia because of imaginary goals. They want power, obedience forced by violence and death. Their hatred of others is unjustified. The desire to control everything takes away the reason, although in clinical terms it cannot be justified. After all, none of them was mentally ill, because no documents confirm this. They are only strong when they are not in imminent danger. Hitler was hiding in a Berlin bunker from the approaching Allied forces, Putin built a fortress behind the Urals (at least that's what the world media inform). They both are afraid of death. They are afraid of court. They are afraid of punishment. Undoubtedly Hitler dreamed of a great Germania. Putin wants the return of a great Russia, an imperial state. Hitler failed to achieve his goal, he committed suicide (at least that's the official version). Other Nazi criminals did the same, they took their own lives out of fear of the court, of the verdict. They warned the executioner. Putin has already gone down in history as a war criminal. He is a unit created by Russian propaganda into an exceptional leader, charismatic, strong, infallible and brave. Forensic profiling looks for the characteristics of the perpetrator in the trace left by him. And as practice proves, they are the perfect opposite of those that are commonly known. Instead of being a brave, strong and good-natured man, as one might think, he turns out to be a coward, weak and vile man.

REFERENCES

1. Niewiada O. (2015). Katalog zbrodni w świetle statutu stałego międzynarodowego trybunału karnego. De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności, 1(1).

2. Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 roku [Dz.U. 2003, Nr 78, poz. 708] – dalej MTK
3. Kurtyka J., Zbrodnia Katyńska to ludobójstwo [materiały Instytutu Pamięci Narodowej; <https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/65106,Zbrodnia-Katynska-to-ludobojstwo.html> dostępne 22 kwietnia 2022 roku]
4. Annan K. Tragedia w Srebrenicy [https://www.unic.un.org.pl/jugoslawia/index.php?id=tragedia_w_srebrnicy] dostępne 12 kwietnia 2023 roku]
5. Hamerlak K., Bober S. (2020). Niemiecka Republika Federalna jako azyl dla nazistowskich zbrodniarzy wojennych. Analiza wybranych aspektów ścigania i skuteczności karania. *Studia Polityczne*, 48(3).
6. Montefiore S.S., Historia zbrodni i okrucieństwa, Świat Książki, (tłum. J. Korpanty], Warszawa 2010
7. Fromm, E. (2005). *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, wyd. Rebis, Poznań 2005.
8. Podkowiński M., *W kręgu Hitlera*, Książka i Wiedza , Warszawa 1978
9. Sabljo, M. (2015). *Nacistički trijumvirat-Heinrich Himmler, Hermann Göring, Josef Goebbels*. *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 7(7).
10. Kuśnierz, R. (2004). *Propaganda radziecka w okresie Wielkiego Głodu na Ukrainie (1932-1933)*. *Dzieje Najnowsze*: [kwartalnik poświęcony historii XX wieku], 36(4).
11. *Rosyjski żołnierz skazany przez ukraiński sąd na dożywocie* [https://www.tvp.info/60336243/rosyjski-zolnierz-skazany-przez-ukrainski-sad-za-zamordowanie-cywila-na-dozywocie] dostępne 15.04.2023.
12. „Bucza. Chłopiec, 11 lat, zgwałcony na oczach mamy” [https://www.tvp.info/59536640/ukraina-rosyjskie-zbrodnie-drastyczne-przypadki-gwaltow-takze-na-dzieciach-alarmuje-ukrainska-rzeczniczka-praw-czlowieka-ludmylardenisowa] dostępne 15.04.2023.
13. *Koszmar ukraińskiego jeńca. Tak Rosjanie torturowali go przez 12 dni*
14. <https://wiadomosci.radiozet.pl/Swiat/Koszmar-ukrainskiego-jenca-Tak-Rosjanie-torturowali-go-przez-12-dni> [dostępne 15.04.2023].
15. <https://wiadomosci.radiozet.pl/Swiat/Bucza.-Te-zdjecia-pokazuja-skale-masakry.-Masowe-groby-ofiar-zbrodni-widac-na-zdjeciach-satelitarnych> [dostępne 15.04.2023].

УДК 343.1(477):347.991

НОРМАТИВНА СТРАТЕГІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЖИМУ PAPERLESS В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Наталія Глинська,

доктор юридичних наук,

старший науковий співробітник

завідувачка відділом дослідження

проблем кримінального процесу та
судоустрою

Науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса

Національної Академії правових наук
України

ORCID ID 0000-0001-5835-3798

Стаття присвячена розробці нормативної стратегії переведення документації у царині кримінального провадження в електронний сегмент. Автором з'ясововано кванти процесуального документообігу (процесуальні документи, складені офіційними учасниками провадження; документи як джерела доказів (ст. 99 КПК), документальні звернення учасників процесу (заяви, скарги, клопотання)) та наголошено на нагальну необхідність нормативного уможливлення їх створення та подання в електронній формі. При цьому визначено, що основними векторами нормативної стратегії на шляху до режиму PaperLess в кримінальному провадженні України має бути: закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі; визначення «цифрової пріоритетності» щодо форми створення та подання документів в царині кримінального провадження («цифровий» за замовчуванням); унормування особливостей створення в електронній формі основних різновидів процесуальних документів, визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу.

Ключові слова: *діджиталізація, кримінальне провадження, електронний документ, документообіг, PaperLess, кримінальні процесуальні документи, цифровий пріоритет.*

Глобальна цифровізація (діджиталізація), яка є не лише трендом, а інструментом ефективності, прозорості і значної економії коштів та людських ресурсів, охопила всі сфери суспільного та державного життя, включаючи і правосуддя. Переведення роботи системи органів державної влади, зокрема,

системи правоохоронних органів та суду, у режим PaperLess, тобто повної відмови від паперових документів, є аджентою розвитку нашої держави, запорукою інтеграції нашої країни до світових економічних та інформаційних процесів. До того ж електронний документообіг є базовою передумовою запровадження в Україні електронного кримінального провадження (далі – ЕКП), основою якого є «розумна» інтегрована інформаційно-аналітична система, що оцифровує паперову документацію, дозволяє обмінюватись файлами в межах кримінального провадження між органами кримінальної юстиції. ЕКП за своєю суттю є певним «режимом кримінальної процесуальної діяльності, заснований на композиційних алгоритмах автоматизованих кримінальних процесуальних процедур ЄРДР та інтегрованих із ним електронних інформаційних систем. Таке провадження реалізується суб'єктами в електронному форматі та фіксується в офіційному електронному процесуальному документі [1, с. 24].

Нормативне запровадження національної моделі ЕКП інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «iКейс» системи (далі – ІТСДР) ознаменувало нову віху розвитку кримінальної юстиції в Україні та засвідчило невідворотність її цифровізації, хоча наразі використання ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів (а отже, поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106-1 КПК щодо запровадження ІТСДР в усіх органах досудового розслідування).

Хоча електронний документообіг в Україні розпочався вже близько 20 років тому із прийняттям Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р., втім у царині кримінального провадження папір все ще залишається основним носієм інформації у кримінальних провадженнях. Переваги електронного документообігу є безсумнівними та достатньо висвітлені у сучасній літературі. До них, зокрема, належать темпоральне співпадіння проведення та фіксації процесуальних дій у кримінальному провадженні, що в свою чергу гарантує достовірне встановлення моменту виникнення юридичного факту, значиме підвищення ефективності взаємодії органів кримінального переслідування, контрольованості їх діяльності, автоматизація значної кількості процедур; усунення корупційних ризиків та ін. [2; С. 189].

Зазначені та інші «бонуси» електронного документування є вкрай затребуваними для царини кримінального провадження. Так, складність та багатоепізодність розслідуваних злочинів, чисельність письмових доказів, велика кількість учасників провадження обумовлюють «документальну об'ємність» кримінальних проваджень, що нерідко налічують сотні, тисячі томів. На паперове документування витрачаються величезні фінансові, людські та часові ресурси. До того ж моральна застарілість паперового документообігу йде в протиріччя з вимогами світового інформаційно-технічного прогресу, сповільнює процеси

обміну інформацією в кримінальному провадженні, створює додаткове навантаження на дізнавачів, слідчих, прокурорів та суддів. Більш того, як влучно зазначають сучасні дослідники, застарілі методи обміну інформацією за допомогою паперу, часові розбіжності в здійсненні слідчої дії чи прийняття процесуального рішення з моментом їх документальної фіксації, що досить часто викликає неможливість достовірного встановлення моменту виникнення юридичного факту, – все це перешкоджає темпу розвитку кримінального процесу, який суттєво відстає від розвитку інформаційного суспільства [3; С. 118]. Тож перехід на електронний формат документування вже ні в кого не викликає сумнівів та є лише справою часу.

Воєнний стан інтенсифікував рух до електронного документообігу з огляду на критичну необхідність попередження втрати матеріалів кримінальних проваджень. Так, законодавець унормував обов'язок дізнавача, слідчого чи прокурора щодо збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану (ч.4 ст. 615 КПК в редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 2137-IX від 15.03.2022 та Законом України № 2201-IX від 14.04.2022). І хоча реалізація цього обов'язку є можливою у спосіб оцифрування відповідних документів, що утворюють матеріали провадження, втім очевидним є доцільність саме створення кримінальних процесуальних документів у електронній формі. Тож переваги електронного фіксування процесуальних дій та рішень в кримінальному провадженні на фоні воєнних викликів є бузсумнівними.

Втім у контексті правового уможливлення створення та використання електронних документів в перебігу реалізації кримінальної процесуальної діяльності можна констатувати певну нормативну непослідовність та хаотичність. В той час як імперативний метод правового регулювання в царині кримінального провадження вимагає визначеності закону щодо формату фіксації процесуальних дій та рішень. Це є необхідним як з огляду попередження порушень вимог законності стосовно форми процесуальних документів, так і усунення зайвого паперового дублювання. Як раціонально відмічають сучасні дослідники, на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій паперові носії інформації часто-густо просто дублюють їх електронні варіанти, створюючи подвійні системи обліку та контролю службової інформації, що особливо проявляється у системі органів кримінальної юстиції. Зокрема, більшість процесуальних рішень прокурора та слідчого приймається у рамках ЄРДР та обов'язково дублюється на паперових носіях, які підшиваються до матеріалів кримінального провадження, паперові протоколи слідчих дій дублюють відповідні носії аудіо- та відеоінформації, причому на створення перших витрачається більша частина

робочого часу слідчого та процесуального керівника. Це ж стосується і багатьох довідкових даних із офіційних інформаційних реєстрів даних [4; С. 158-159].

Проблематика цифровізації є популярною у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Що ж до кримінальної процесуальної науки, то окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубев, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, А. Рибченко, М. Смирнов, В. Уваров, І. Хараберюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін. Нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Скрипника, А. Столітнього, Д. Цехана, Д. Літвекича. Питання електронного документообігу в царині кримінального провадження окрім зазначених дослідників підіймали у своїх працях А. Асанова, І. Бевзюк, А. Каліна, І. Каланча, Д. Патрелюк та ін.

Утім, попри значний науковий інтерес фахівців до впровадження електронного документообігу в царині кримінального провадження невирішеними залишаються питання доктринального бачення ролі в цьому нормативного механізму, зокрема, чи має бути правовий дозвіл на електронний формат здійснення провадження у справі, яким має бути ступінь деталізації такого дозволу, рівень дискретності створення кримінальних процесуальних документів у альтернативному форматі, порядок конвертації документів з електронної форми в письмову та навпаки тощо. Водночас визначення цих та інших питань у законі, особливо в умовах гібридного формату документування в кримінальному провадженні, має важливе гарантійне значення, адже дотримання процесуальної форми є ключовим запобіжником застосування процесуальних санкцій у вигляді нівелювання юридичного значення складених процесуальних документів. Адже іманентним стандартом для будь-якої офіційної публічної діяльності, якою є й кримінальне провадження, є оригінальність документів, що створюються в процесі такої діяльності чи потрапляють у її інформаційний обіг. Тож саме закон має визначати допустимість як оригіналів документів, створених в електронному форматі. І хоча відповідно до ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV, юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму, втім « в судовій практиці з цього приводу часто виникають непорозуміння, а неналежне оформлення електронних доказів може бути підставою для їх відхилення судом, що в свою чергу впливає на результат розслідування» [5; с. 57]. В цьому сенсі слід підтримати раціональність думки О. Колотило щодо необхідності унормування в КПК України

запровадження та здійснення досудового розслідування і судового розгляду в електронній формі. Так, дослідник ілюструючи існуючу протилежність позицій представників національної юридичної спільноти КПК (одні переконані, що таке запровадження взагалі не потребує будь-яких змін до законодавства, на думку інших - доведеться переписувати ледь не кожен статтю КПК України) справедливо акцентує увагу на тому, що належне впровадження ЕКП в Україні, окрім ретельного вивчення іноземного досвіду, передбачає глибокий, детальний та системний аналіз положень чинного національного законодавства з метою внесення відповідних обґрунтованих законодавчих змін. Адже відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. При цьому він пропонує доповнення гл. 5 КПК України, яка стосується питання фіксування кримінального провадження, нормою, в якій визначити, що кримінальне провадження здійснюється в паперовій та/або електронній формі (форматі) та наголосує на необхідності визначення юридичних наслідків переведення документів з однієї форми в іншу [6].

Тож саме на законодавчому рівні має бути врегульовано низку питань створення, оформлення, обміну, зберігання електронних документів у царині кримінального провадження. Викладене вимагає формулювання векторів стратегії запровадження режиму PaperLess в кримінальному провадженні України

Метою статті є розробка нормативної стратегії запровадження режиму PaperLess в кримінальному провадженні України як переліку векторних питань (напрямів), які мають бути врегульовані в КПК з метою забезпечення поступового переходу документообігу в кримінальному провадженні у безпаперовий формат.

Виклад основного змісту.

Щодо кванту документообігу в кримінальному провадженні

Відповідно до визначення ДСТУ 2732-2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» поняття документообігу трактується як «рух службових документів в установі від дати їх створення чи одержання до дати

завершення виконання або надсилання» [7]. В управлінській літературі документообіг розглядається як сукупність процесів створення, опрацювання, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення документів, що виконується із застосуванням перевірки цілісності та, у разі необхідності, з підтвердженням факту одержання таких документів [8; с.62]. Документ – базова теоретична конструкція, яка відноситься до всього, що може бути збережене або представлене, щоб слугувати як доказ для певної мети. Документ від інших каналів передачі інформації відрізняється тим, що

повідомлення в ньому передається в формі, яка зафіксована на речовому носії. Для того, щоб будь-яка інформація про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини, що закріплена на спеціальному матеріалі, набула сили документа, необхідно, щоб вона мала офіційний характер і юридичне значення [9; с. 9-11]. В сучасному суспільстві залежно від способу утворення документа, тобто виду носія інформації, розрізняють паперову та електронну форму документообігу.

Відразу необхідно зазначити, що документообіг в органах кримінальної юстиції це більш широкий формат явища, ніж документообіг в кримінальному провадженні. Адже у контексті кримінальних процесуальних відносин нас предметно цікавить лише створення та рух тих документів, що мають юридичне значення саме в межах конкретного кримінального провадження.

Традиційно одиницею (квантом) документообігу в царині кримінального провадження вважається кримінальний процесуальний документ (далі – КПД) як специфічний матеріальний об'єкт, у якому в письмовому вигляді відповідно до вимог процесуального закону зафіксована інформація щодо перебігу, змісту та результатів діяльності суб'єктів кримінального провадження, а також рішень, ухвалених під час такої діяльності [10; с. 375]. Основними видами КПД є процесуальні рішення (постанова, ухвала, обвинувальний акт, вирок), протоколи та інші акти, в яких реалізується владні повноваження компетентних органів та посадових осіб у перебігу правовідносин із різними учасниками процесу (письмові вказівки, повістки, доручення, повідомлення та ін.) [11; С. 729-730].

Отже іманентною властивістю КПД є його створення саме в межах конкретного провадження уповноваженими на це офіційними суб'єктами. Втім увесь документальний масив кримінального провадження (кримінальна справа) ними не обмежується. Як в свій час визначив академік В.С. Зеленецький кримінальна справа являє собою «особливе документальне утворення, сформоване відповідно до рішення органів дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про її порушення з метою фіксації в установленому законом порядку факту, змісту та результатів кримінально-процесуальної діяльності у зв'язку зі скоєнням конкретного злочину для забезпечення реалізації кримінальної відповідальності винної особи, захисту прав та законних інтересів громадян, трудових колективів, держави та суспільства в цілому». При з'ясуванні сучасного розуміння сутності й значення кримінальної справи як певного статичного документоутворення слід виходити з того, що відповідно до ст. 317 КПК України, її складовими є документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів

медичного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

З урахуванням викладеного видається можливим умовно виілити такі складові (кванти) документообігу в кримінальному провадженні: 1) КПД, складені офіційними учасниками провадження; 2) документи як джерела доказів (ст. 99 КПК); 3) документальні звернення учасників процесу (заяви, скарги, клопотання).

Отже у контексті питання переходу на електронний документообіг в царині кримінального провадження саме перелічені елементи і мають бути є предметом нормативного регулювання з точки зору їх допустимої форми електронної чи паперової. Інакше кажучи, квантами документообігу як динамічного утворювання чи кримінальної справи (статистичного) є КПД, електронний документ як доказ та документальні звернення учасників процесу.

Щодо нормативного уможливлення електронної форми документу у кримінальному провадженні

Не претедуючи на вичерпність в межах даного постановочного дослідження констатуємо проблемність та неналежну якість закону у частині нормативного уможливлення створення та/чи подання документів в кримінальному провадженні. Якщо питання електронної форми документів як доказів частково вирішено КПК завдяки можливості використання цифрової інформації в доказуванні (ст.99 КПК), прямого дозволу на електронні звернення учасників провадження закон не містить. Адже використання підсистеми «Електронний суд», яка забезпечує обмін електронними документами між учасниками судового процесу, в рамках кримінального процесу на нормативно-правовому рівні поки не регламентоване.

Нажаль хаотичним слід визнати і підхід до унормування як самої можливості створення КПД у електронній формі, так і низки пов'язаних з цим процедурних питань конвертації документів з однієї форми в іншу. Так в КПК України унормовано електронну форму рішення про розпочаток досудового розслідування, що пов'язується із моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) (ч. 2 ст. 214 КПК України). Із запровадженням 15 грудня 2021 року ІГСДР уможливлено створення КПД у електронній формі за допомогою цієї системи, втім з огляду на вже зазначені обставини поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106-1 КПК в усіх органах досудового розслідування. При цьому звернемо увагу на те, що законодавець встановив широку дискрецію слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду при вирішенні питання про форму надання матеріалів досудового розслідування в електронній чи паперовій формі (ч. 3 ст. 106-1 КПК),

що може, зокрема створювати ситуацію невиправданого дублювання матеріалів провадження.

Як зазначалось, низку законодавчих кроків у напрямку переведення документообігу в царині кримінального провадження в електронну форму було зроблено нещодавно після запровадження в нашій державі воєнного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р., № 2137-IX, зокрема, вперше передбачено можливість виготовлення у разі необхідності оригіналу кримінального процесуального рішення – постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створення його з використанням ІТСДР відповідно до ст. 106-1 КПК України. Це нововведення є важливим законодавчим рішенням у напрямі переведення документування кримінального провадження в електронну форму. Втім звернемо увагу на відсутність нормативного механізму доведення змісту прийнятого рішення до осіб, чиїх інтересів воно стосується, регламентації факту підтвердження отримання електронного рішення слідчого, прокурора та ін., що може викликати проблемність застосування абзацу 2 ч. 6 ст. 110 КПК на практиці.

До того ж відкритим залишається питання щодо створення в електронній формі інших важливих процесуальних документів досудового розслідування: клопотань сторони обвинувачення, доручень, протоколів, повідомлень тощо. Цей факт не лише перешкоджує оперативній реалізації вимог ч. 14 ст. 615 КПК у редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2137-IX від 15 березня 2022 р. та Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 р., (на дізнавача, слідчого чи прокурора покладено обов'язок збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану), а й унеможливорює подальше просування на шляху до безпаперового документування в межах кримінальної процедури.

Втім нормативне уможливлення створення КПД у електронному форматі та визнання його оригіналом, як вже наголошувалось, є вкрай важливим з огляду на імперативний метод правового регулювання в царині кримінального провадження. Адже оригінальність документа як гарантія його цілісності та автентичності є неодмінною умовою реалізації будь-якої офіційної діяльності. Так, з огляду на встановлені законом правила доказування, спрямовані на забезпечення правдивості фактичних даних, на яких може гарантуватися обвинувачення, процесуальним джерелом доказів, за загальним правилом, має бути оригінал документу (ч.3. ст.99 КПК). Щодо документів, у яких

об'єктивізується кримінальне процесуальне рішення та фіксується процесуальна дія, чи якими прийняте рішення доводиться до відома певних осіб закон хоча прямо не визначає вимогу їх оригінальності, втім це презюмується з огляду на системний аналіз КПК (законодавець лише в певних випадках зазначає про вручення потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та іншим учасникам кримінального провадження *копії* ключових процесуальних документів з метою забезпечення їхніх прав, зокрема права на оскарження процесуальних рішень).

Відзначимо, що нормативна визначеність щодо цифрових питань реалізації кримінальної процесуальної діяльності, зокрема електронного документообігу в кримінальному провадженні, є нагальною необхідністю з огляду засади верховенства права. Як акцентовано увагу у Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 (далі – Рекомендація) будь-яке (нове) законодавство щодо цифровізації має бути чітким, прозорим і передбачуваним. Крім того, воно має передбачати суперечки, які можуть виникнути внаслідок самої цифровізації, і гарантувати захист законних прав усіх користувачів цифрового правосуддя. Чітка законодавча база сприяє успішному плануванню, розробці та розробці системи електронного подання документів. Отже, розгортання системи електронного подання документів потребує сталої законодавчої підтримки [12].

Тож з метою попередження правових спорів щодо автентичності КПД, створення гарантій для реалізації учасниками процесу свої прав на оперативний доступ до правосуддя та цифрову взаємодію з офіційними суб'єктами кримінального провадження необхідним є надання правового статусу електронним процесуальним документам.

Щодо основних векторів нормативної стратегії запровадження режиму PaperLess в кримінальному провадженні України

1. Закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі. Зазначимо, що в сучасній літературі вже пропонувалось, зокрема, доповнити гл. 5 КПК нормою, в якій визначити, що кримінальне провадження здійснюється в паперовій та/або електронній формі (О. Колотило). Водночас з огляду на те, що предмет документообігу в царині кримінального провадження є ширшим за предмет регулювання Глави 5 КПК, з урахуванням специфіки структурної побудови КПК видається доцільним формулювання положення щодо допустимої форми документообігу в якості окремого засадничого положення в Главі 2 КПК (засади кримінального провадження). У цій нормі має бути передбачено, що матеріали провадження (кримінальна справа) можуть формуватися повністю або частково в електронній формі. Скарги, заяви, клопотання та інші передбачені законом

процесуальні документи учасників кримінального провадження можуть бути подані до дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду як у паперовій, так і в електронній формі. В контексті цифровізації кримінального провадження цілком погоджуємось із О. Колотило із доцільністю доповнити ст. 3 КПК України відповідними визначеннями, зокрема, електронного документа (електронного процесуального документа) [6].

Позитивним в цьому сенсі може бути варіант унормування цифрових питань в КПК Естонії, стаття 160-1 якого, зокрема закріплює поняття кримінальної та судової справи, що може вестись повністю чи частково в електронно-цифровій формі.

2. Для уникнення хаотичності та надтої дискретності при обранні форми документування в кримінальному провадженні (цифрової чи письмової) закон має визначати «цифрову пріоритетність» такого формату (*«цифровий за замовчуванням»*).

Зокрема, електронний процесуальний документ, згенерований з електронним підписом чи кваліфікованим електронним підписом, має бути основною формою складання процесуальних документів під час досудового розслідування. Це стосується доручень слідчого оперативному підрозділу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, рапортів співробітників оперативних підрозділів, документів, направлення яких для затвердження прокурору передбачено КПК, клопотань до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, планування досудового розслідування, використання в якості доказів електронних документів з електронним підписом чи кваліфікованим електронним підписом тощо. Окрім істотної процесуальної економії такий спосіб комунікації працівників оперативних підрозділів, дізнавача, слідчого, прокурора та слідчого судді має важливе значення в аспекті формування антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства. Адже в умовах функціонування електронного реєстру кримінальних проваджень, в якому містяться всі процесуальні документи досудового розслідування по конкретному кримінальному провадженню, будь-які маніпуляції з ними унеможлиблюються з огляду на чітке фіксування часу їх виготовлення, особи, яка згенерувала документ, його змісту тощо [13].

Як зазначається у вже згаданій Рекомендації, «цифровий за замовчуванням» – це принцип, який має як організаційні, так і технічні виміри та стратегічне значення, і його слід реалізовувати як такий. Загалом це означає надання державних послуг цифровими засобами як кращий варіант для людей, тобто цифрові послуги, які є настільки простими та зручними, що всі, хто може ними

користуватися, вирішати це робити, тоді як ті, хто не може або є не бажать не виключаються. Інклюзивність і доступність є ключовими параметрами ефективності досягнення принципу цифрового використання за замовчуванням. Орієнтація на користувача дозволяє судовій системі враховувати потреби та думки всіх кінцевих користувачів (внутрішніх чи зовнішніх) під час розробки, надання, впровадження та оцінки цифрових рішень і послуг, також беручи до уваги перешкоди цифрового розриву, які використання технології може принести.

Тож пріоритетність цифрового формату має балансувати із гнучкістю щодо конкретного випадку, коли у конкретній правовій ситуації найбільш прийнятним та доцільним з урахуванням основного вектору цифровізації – прав та свобод учасників процесу буде обрання саме паперового формату документування. Адже, усі гарантії справедливого судового розгляду поширюються на цифрове судове провадження. Зміни до регламенту у зв'язку з цифровізацією судочинства, у тому числі актів і документів, мають бути внесені з дотриманням права на справедливий суд. Доступ до ефективних засобів судового захисту має надаватись у випадку негативного впливу або шкоди основним правам будь-якого користувача через використання технології.

До речі, в ч.3 ст.160-2 КПК Естонії в контексті цифрової пріоритетності унормовано правило про те, що учасники провадження подають заяви, скарги інші документи особі, що веде провадження, електронним засобом, якщо відсутня поважна причина для подання процесуального документу в іншій формі.

3. Врегулювати особливості створення у електронній формі основних різновидів КПД - рішень, протоколів та ін. Хоча у ч. 5 статті 106-1 КПК стосовно особливостей обігу електронних документів у кримінальному провадженні в частині, не врегульованій КПК, законодавець відсилає до інших законів щодо електронних документів та електронного документообігу, видається з урахуванням специфіки цієї царини, значимості не лише факту створення КПД, а й процесу їх підписання, доведення до відома інших учасників провадження, підтвердження процедури їх отримання адресатами тощо затребуваним є врегулювання цих питань у спеціальних нормах КПК, що встановлюють вимоги до різновидів КПД та процедуру їх створення. Так, в сучасній літературі обґрунтовано звернуто увагу на необхідність у зв'язку із запровадженням ЕКП врегулювати у кримінальному процесуальному законодавстві низку особливостей створення протоколів як одного з різновидів КПД у електронній формі. Зокрема, у разі складання вказаного документа в електронній формі з'являється потреба врегулювання питання про порядок підписання протоколу іншими учасниками (понятими, спеціалістами, захисниками, законними представниками тощо). У разі

ж складання такого протоколу в паперовій формі, необхідно визначити порядок та юридичні наслідки його переведення (так само як *інших паперових документів*) в електронну форму [6]. Тож позначені та інші питання специфіки створення та функціонування електронних КПД мають стати предметом унормування у чинному кримінальному процесуальному законодавстві.

4. З огляду на об'єктивно обумовлену реальність лише так званого «гібридного» режиму електронно-паперового докуменобігу у царині кримінального провадження на даному етапі розвитку правового суспільства обов'язково буде потреба переведення матеріалів кримінального провадження з електронної форми в паперову. Відповідно необхідним є визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу (зокрема, у законі мають бути прямо передбачені випадки, коли електронний процесуальний документ повинен бути роздрукований і приєднаний до паперового кримінального провадження тощо), що попереджуватиме невиправдане дублювання електронних процесуальних документів на паперових носіях.

Звичайно окреслені напрями нормативної політики на шляху до безпаперового кримінального провадження в Україні не є вичерпними, кожен з них потребує подальшої наукової розвідки з метою наопрацювання конкретних результатів – підґрунтя для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в умовах цифрового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Столітній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. Вісник Національної прокуратури України. 2018. № 4. С. 24–35.
2. Столітній А.В. Вдосконалення електронного сегменту кримінального провадження. Науковий журнал «Право і суспільство». 2017. № 2. С. 187–191.
3. Жученко О. Д. До питання про передумови розроблення електронного кримінального провадження в Україні / О. Д. Жученко // Правова держава. - 2019. - № 33. - С. 116-122. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18.
4. Мазурик Р. В. Актуальні питання реалізації концепції електронного кримінального провадження у діяльності органів прокуратури: адміністративно-правовий аспект право і суспільство № 1 / 2022. С. 158-159.
5. Асанова Л.М. Організаційно-правові засади документообігу у Національному антикорупційному бюро України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національна академія внутрішніх справ,

Київ, 2022. 227с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20795/4/dys_asanova.pdf

6. Колотило О. Правове регулювання електронного кримінального провадження. Юридична газета. Онлайн. 2020. URL: <http://surl.li/aqfka>.

7. ДСТУ 2732-2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни тавизначення» URL: [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf).

8. Асанова Л. Організаційно-правові заходи запровадження електронного документу в державних установах // Науково-практична конференція «Пріоритетні напрями реформування сучасного законодавства», м. Харків, 19-20 лютого 2021 р. // Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2021, С.60-64.

9. Складання кримінальних процесуальних документів на стадії досудового розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А.- М. Ю. Ангеленюк, Ю. В. Гуцуляк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 384 с.

10. Зеленецький С., Лобойко Л.. Доследственный уголовный процесс: монография. Донецк, 2012. 564 с.

11. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 19. Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура: Нац.юррид.ун-т ім Ярослава Мудрого. 2020. 960с.

12. Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Document adopted at the 37th plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filingguidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87>;

13. Шило О.Г., Шило А.В. До питання впровадження в Україні електронного кримінального провадження. *Правові засади діяльності правоохоронних органів: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 грудня 2020 року, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків). Серія «Сектор безпеки України». Вип. 36. С. 109-111*

УДК 341.159.96

СТАН ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин, Центральнуукраїнський
інститут розвитку людини

Метою даної статті є аналіз злочинності у воєнний час та розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо боротьби з цим. Методи: для досягнення поставленої мети використовувалися загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Використання цих методів дозволило окреслити проблеми боротьби з злочинами з кримінально-правової точки зору та запропонувати практичні рекомендації щодо боротьби з цим. Результати: під час підготовки статті в Україні оголошено воєнний стан у зв'язку з нападом Російської Федерації. Всупереч міжнародному праву, Росія офіційно не оголошувала війну Україні.

Ключові слова: збройна агресія; військові злочини; злочинність; військовий стан.

Військовий стан – це особливий режим, який оголошується на території країни в разі загрози національній безпеці, збройного конфлікту або інших надзвичайних обставин.

Під час військового стану можуть бути введені обмеження щодо свободи осіб, руху та інших прав та свобод. У такому контексті, злочинність під час військового стану може бути спричинена різними чинниками, такими як: Збройні конфлікти. У війнах зазвичай відбуваються серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Злочини проти людяності, військові злочини проти миру можуть стати частими відчуттями війни.

Несанкціонована діяльність. Під час військового стану деякі особи можуть використовувати цей режим, щоб здійснювати незаконні дії, такі як крадіжки, розбої та інші злочини. Погіршення економічної ситуації. Військовий стан може призвести до зниження рівня життя людей та збільшення безробіття, що може збільшити злочинність.

Також, зменшення доступності продуктів харчування та інших ресурсів може привести до збільшення крадіжок та інших злочинів, пов'язаних з економічними мотивами. Політична нестабільність. Військовий стан може створити політичну нестабільність, що може призвести до конфліктів та злочинів, пов'язаних зі змаганням за владу та вплив. Також, в таких умовах можуть

з'являтися екстремістські групи, які можуть здійснювати терористичні акти та інші злочини [4].

Воєнний стан є спеціальним станом, який вводиться у державі у випадку загрози національній безпеці або іншої надзвичайної ситуації. В цей час діють особливі правові норми та заходи, які спрямовані на збереження державного суверенітету та захист населення. Однією з найбільш серйозних проблем, які виникають під час воєнного стану, є злочинність. Злочини можуть бути різного характеру, від майнових злочинів до насильницьких дій та злочинів проти державної безпеки.

Стан злочинності під час воєнного стану може бути зумовлений декількома факторами, серед яких: Збільшення кількості збройних конфліктів та бойових дій, що призводить до посилення агресивності та насильства в суспільстві. Розпад правоохоронних та інших державних структур, що забезпечують безпеку громадян. Зменшення соціального захисту населення та зростання бідності.

У зв'язку зі збільшенням злочинності під час воєнного стану, держава зазвичай приймає ряд заходів для забезпечення громадської безпеки та зменшення ризику злочинності. До таких заходів можуть належати: Посилення контролю за збройними формуваннями та зброєю населення. Встановлення комендантської години та обмеження свободи переміщення населення. Заборона на певні види діяльності та повсякденні дії, що можуть призвести до загострення ситуації в країні. Підвищення рівня обладнання та підтримки правоохоронних органів, збільшення їхньої чисельності та підготовки до дій в умовах воєнного стану.

Загальний рівень злочинності в Україні упродовж перших півроку 2022 року зменшився на 25% у порівнянні з минулим періодом.

Про це на брифінгу в Укрінформі заявив начальник Департаменту кримінального розшуку Національної поліції України (НПУ) Вадим Дзюбинський.

За його словами, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України упродовж перших двох місяців спостерігалось зниження рівня злочинності майже за всіма видами злочинів.

При цьому, як уточнив він, починаючи з травня, почала спостерігатися інша тенденція – щодо збільшення рівня злочинності у порівнянні з початком військової агресії РФ, а також - збільшення рівня окремих видів злочинів і у порівнянні з минулими роками.

«Щодо загальної злочинності, то вона за півроку зменшилася на 25% у порівнянні з минулим (періодом – ред.). При цьому рівень злочинності тяжких і особливо тяжких злочинів залишився майже на рівні минулого року. Кількість навмисних вбивств у нас збільшилася за півроку на 9, 1% у порівнянні з 2021

роком – це і через військову агресію, і вбивства, які були вчинені на окупованих і де окупованих територіях», – заявив Дзюбинський [4].

Правоохоронці також наразі спостерігають тенденцію до зниження рівня майнових злочинів, таких, як квартирні крадіжки. Поліцейський зазначив, що чинникам зниження цього типу злочинів є комендантська година, посилені патрулі, блокпости тощо.

Водночас, як поінформував начальник Департаменту карного розшуку Національної поліції, не менш важливим чинником цього є і те, що дуже багато людей лише починають повертатися до своїх домівок і фактично ще не заявляли про можливе вчинення крадіжки з їхніх помешкань.

«Щодо розбійних нападів та пограбувань – також маємо зниження, немале – у два рази, ніж у минулих роках – саме завдяки великій кількості представників правоохоронних і військових органів на вулицях міст і сіл, і у інших місцях, що унеможливило скоєння цього типу злочинів для злочинців», – сказав він.

Але при цьому правоохоронці спостерігають стабільну тенденцію щодо збільшення незаконних заволодінь транспортними засобами – майже на 86 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, зазначив Дзюбинський [4].

Серед іншого, він уточнив, що на мирних територіях – там, де не відбувалися і не відбуваються активні бойові дії, поліція майже не зафіксувала кваліфікованих незаконних заволодінь транспортними засобами.

Як повідомлялося, 12 липня перший заступник міністра внутрішніх справ Євгеній Єнін заявив, що правоохоронці системи Міністерства внутрішніх справ наразі фіксують збільшення кількості правопорушень, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, та збільшення кількості авто угонів.

За особливо кваліфіковані злочини відповідними частинами статей КК передбачено значно більші покарання. Призначаючи покарання за кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади злочинів, суд ураховує всі інші пом'якшуючі або обтяжуючі обставини, крім тих, які є ознаками такого складу. Наприклад, якщо крадіжка в умовах воєнного стану за цією ознакою вже кваліфікована за ч. 4 ст. 185 КК, то вчинення злочину в умовах воєнного стану – вдруге не враховується як обтяжуюча обставина, бо воно вже враховано при кваліфікації. Це правило передбачено ч. 4 ст. 67 КК [5].

Щодо всіх інших злочинів, по яких подібних кваліфікованих складів (вчинення в умовах воєнного стану) в КК спеціально не передбачено, – то в разі їх учинення, вони кваліфікуються як звичайно – за відповідною статтею або частиною.

Так наприклад, наразі не передбачено подібного кваліфікованого складу за шахрайство (ст. 190 КК). Частини 2-3 цієї статті передбачають інші кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади (повторно, або за попередньою змовою групою

осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому – ч. 2; у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки – ч. 3; в особливо великих розмірах або організованою групою – ч. 4) [5].

Однак, як уже зазначалося, якщо суд визнає особу винною за вчинення такого злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану – це враховується при призначенні покарання. Тобто покарання – буде ближчим до максимальної межі, передбаченої відповідною статтею.

Проведення масштабних просвітницьких кампаній та роз'яснювальних робіт серед населення щодо правил поведінки під час воєнного стану та зменшення ризиків злочинності. Застосування суворих кримінальних покарань для осіб, які порушують закони під час воєнного стану.

Важливо зазначити, що дії держави під час воєнного стану мають бути обмежені і здійснюватися в межах закону та міжнародних стандартів. Додержання прав людини та громадянських свобод є важливим аспектом при прийнятті рішень під час воєнного стану.

Висновки. Отже, усі ці фактори можуть призвести до збільшення рівня злочинності під час військового стану, тому важливо забезпечити належну охорону прав та свобод громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII від 01.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> #Текст (дата звернення: 06.04.2022).

2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022: від 18 березня 2022 року (дата звернення: 06.04.2022).

3. Конвенція (III) про початок воєнних дій: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Текст (дата звернення: 06.04.2022).

4. Інформаційні війни як загроза інформаційній безпеці України / І. Сопілко та ін. Вирішення конфліктів щоквартально. 2021. Вип. 39. № 3. С. 189–347. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/crq.21331>

5. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: від 3 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>#Текст (дата). доступ: 08.04.2022).

KILKA REFLEKSJI NA TEMAT UCZESTNIKÓW ZGWAŁCENIA I KONSEKWENCJI TEGO PRZESTĘPSTWA

Renata Włodarczyk

dr hab. inż. prof. CB Bezpieczeństwo
Wewnętrzne

profesor Akademii Nauk Stosowanych
Collegium Balticum w Szczecinie, Polska

Autorka pragnie przedstawić kilka refleksji na temat przestępstwa zgwałcenia, ofiar i sprawców dopuszczających się tych czynów karanych z mocy prawa, na podstawie badań własnych i literatury przedmiotu. Przestępstwa na tle seksualnym są przedmiotem nieustających analiz z uwagi na powszechność i skalę procederu. Występują podczas pokoju, ale dopuszczają się ich także żołnierze walczący na wojnie. Doniesienia z Ukrainy są w tej materii bardzo niepokojące, bo wskazują na szczególne okrucieństwo Rosjan wykorzystujących seksualnie dorosłe kobiety i małoletnie Ukrainki, co budzi odrazę i potrzebę ukarania brutalnych najeźdźców panoszących się na okupowanym terenie.

***Słowa kluczowe:** zgwałcenie, przestępstwo seksualne, gwałcień, sprawca, pokrzywdzony, ofiara.*

Wprowadzenie

Zgwałcenie jest przestępstwem mieszczącym się zgodnie z polskim ustawodawstwem w art. 197 k.k. w rozdziale XXV ustawy z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks Karny* (Dz.U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.). Jego istotą jest pogwałcenie prawa przez naruszenie wolności i godności, a więc zmuszanie do obcowania płciowego osoby, która nie wyraża na to zgody. Doprowadzenie do zgwałcenia może skutkować dolegliwościami w sferze fizycznej, psychicznej, społecznej. Takie osoby cierpią bowiem z powodu odczuwalnego bólu, wykazują zaburzenia emocjonalne zależne od wieku, osobowości, warunków otoczenia i upływu czasu, ale może to zmieniać formę i prowadzić do izolacji od społeczeństwa. Zwłaszcza młody wiek pokrzywdzonego zgwałceniem wzbudza traumatyczne przeżycia ze względu na brak wiedzy, nieprzygotowanie narządów płciowych do współżycia i niedojrzałość emocjonalna wywołują szok po zaistniałym zdarzeniu, sprzyjając wywołaniu zespołu stresu pourazowego (PTSD; ang. *Post-Traumatic Stress Disorder*). Objawia się on: depresją, irracjonalnym zachowaniem (odtworzenie traumatycznego wydarzenia w myślach, snach, uczuciach; uporczywe unikanie bodźców związanych konkretnie lub symbolicznie z traumą, lub obniżenie ogólnej aktywności; występowanie symptomów zwiększonego pobudzenia np. trudności z zasypianiem), agorafobią (lęk przed przebywaniem w: otwartej przestrzeni, tłumie, miejscu publicznym i niechęć do opuszczania domu), nadużywaniem substancji psychoaktywnych, problemami z

drogami rodzinnymi, moczowymi, układem pokarmowym, chronicznym bólem głowy, pleców, okolic brzucha itd., co nieleczone przez specjalistów (zwłaszcza z psychiatrii, psychologii), może utrzymywać się przez wiele lat po zgwałceniu. Ponadto dolegliwymi następstwami zgwałcenia mogą być także: niechciana ciąża, choroby weneryczne, układu moczowo-płciowego, HIV itp. Ofiary tego przestępstwa leczą się więc bardzo długo, stąd ich życie zawodowe i społeczne ulegają dość nieoczekiwanym zmianom i w konsekwencji może dojść do rezygnacji z pracy, zaprzestania kształcenia, zmiany miejsca zamieszkania, odrzucenia znajomych, przyjaciół, rozpadu związku małżeńskiego, partnerskiego, zatracenia sensu egzystencji życia [1, s. 59 i dalsze]. W celu przeciwdziałania przemocy seksualnej, zapobiegania przestępstwu zgwałcenia i jego skutkom, w Polsce obowiązują umowy międzynarodowe i programy unijne, wśród których trzeba wymienić: Konwencję ONZ *w sprawie przemocy wobec kobiet* z 15 czerwca 2021 r. (A/HRC/47/26/ Add.1), Konwencję Rady Europy *o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* z 11 maja 2011 r. (Dz.U. 2015. poz. 961), Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25 października 2012 r. ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia, ochrony ofiar przestępstw, zastępującą Decyzję Ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE L 315, 14.11.2012, s. 57–73), Rezolucję Parlamentu Europejskiego z 15 lutego 2023 r. *w sprawie wniosku dotyczącego decyzji Rady w sprawie zawarcia, w imieniu Unii Europejskiej, Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014–2020*. Do tego Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej gwarantuje obywatelom prawo do bezpieczeństwa, ochrony godności człowieka, równości kobiet i mężczyzn oraz nakłada na władze publiczne obowiązek ochrony powyższych praw.

Kryminologiczne odniesienie do gwałcicieli

W historii przestępstwa zgwałcenia często wymienia się i dokumentuje naruszanie prawa jako środek psychospołeczny. Od niepamiętnych czasów zwycięzcy bitew i wojen mogli w nagrodę upokarzać przegranych, a jedną z poniżających form były masowe zgwałcenia kobiet. Należy także wspomnieć „prawo pierwszej nocy” podkreślające władzę pana nad podwładną, gdzie zaspokojenie potrzeby seksualnej odgrywało rolę drugorzędną. Można wysnuć więc wniosek, że taka forma przemocy nie wiąże się z zaburzeniami psychicznymi lub chęcią obcowania płciowego, a bardziej z chęcią pokazania hierarchii władzy poprzez wymuszenie podporządkowania sobie ofiary. Trzeba też zdawać sobie sprawę, że przetrwało to do czasów współczesnych, stanowiąc uwłaczającą godności dolegliwość. Tak się stało m.in. podczas II Wojny Światowej we Włoszech, gdy wkroczyli alianci, potem w Polsce wyzwolanej przez wojska radzieckie, a teraz media podają o podobnych działaniach żołnierzy rosyjskich wobec ludności ukraińskiej. W tym przypadku była to i jest forma „nagrody” dla walczących na froncie „bohaterów” rosyjskich.

Okoliczności, motywy i sposób działania sprawców w poszczególnych rodzajach

przestępstw seksualnych i na podłożu seksualnym różnią się znacznie od siebie. Ustalono, że główny element tego typu przestępstw stanowi agresja seksualna, przy czym w literaturze przedmiotu przytaczana jest klasyfikacja opracowana przez Raymonda A. Knighta i Roberta A. Prentky'ego w Massachusetts Treatment Center (1990). Określając najbardziej istotne dla rodzaju popełnianych zgwałceń cechy psychiczne sprawców, uwzględniono: kompetencje społeczne, fantazje seksualne, sadyzm, wypaczenie myślenia, skłonność do dominacji, zaburzenia psychiczne wynikające z uzależnień i chorób [2, s. 34-35]. Warto przy okazji wspomnieć o podziale cech typologicznych sprawców zaproponowanym w 2007 r. przez Williama L. Marshalla i Liama E Marshalla w pracy pt. *Skuteczna terapia sprawców przestępstw seksualnych: program Rockwood*. W opisie procesu kontroli podniecenia seksualnego wyróżnili oni dwie płaszczyzny: kontrolę sposobów reakcji seksualnej i kontrolę bodźców seksualnych. Dały one możliwości wyodrębnienia dwóch typów reakcji gwałcicieli, które różnią ich od mężczyzn niepopełniających zgwałceń, tj. 1) gwałciciele w mniejszym stopniu potrafią powstrzymać podniecenie seksualne niż niegwałciciele;

2) u gwałcicieli agresja i podniecenie seksualne wzajemnie się dopełniają, a u niegwałcicieli oba te stany emocjonalne wykluczają się nawzajem. Kolejną płaszczyzną pozwalającą odróżnić gwałcicieli od niegwałcicieli, to cztery przypadki:

1) u gwałcicieli w większym stopniu niż u niegwałcicieli jako silny bodziec seksualny występuje określony szczegół, najczęściej dotyczy zachowania ofiary oraz jej ciała;

2) gwałciciele w większym stopniu reagują impulsywnie w przypadku podniecenia seksualnego;

3) warunki życia i podstaw gwałcicieli w znacznie większym stopniu niż niegwałcicieli doprowadzają do braku hamulców w przypadku podniecenia (zażywają narkotyki, piją alkohol, mają pogardliwy stosunek do kobiet i osób starszych, oglądają filmy pornograficzne, mają zaburzony system wartości);

4) gwałciciele częściej wykazują wahania nastrojów w porównaniu z mężczyznami niewykazującymi agresji seksualnej [3, s. 11].

Dokładne poznanie właściwości popełnianych zgwałceń pozwala zarówno na określenie stopnia szkodliwości tych patologicznych i przestępczych zachowań, jak też na poznanie wielu cech osobowości sprawców tych czynów.

Polskie statystyki wykazują, że osobą dopuszczającą się przestępstwa zgwałcenia jest w decydującej części mężczyzna. W literaturze naukowej ciągle próbuje się wyjaśnić przyczynę takiego stanu rzeczy różnicami psychicznymi między kobietą a mężczyzną, czy też odmienności biologicznego popędu płciowego mężczyzny. Według materiałów szkoleniowych Policji przestępca zgwałcenie jest najczęściej: młody mężczyzna (ok. 12% to sprawcy nieletni); poziom inteligencji zróżnicowany (wielu sprawców odznacza się niskim poziomem wykształcenia i inteligencji, a u części z nich stwierdza się różnego rodzaju zaburzenia psychiczne); poziom popędu płciowego nie

różni się od przeciętnego; większość sprawców wykazuje normalnie ukierunkowany popęd seksualny; część sprawców wcześniej popełniła przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności lub przestępstwo przeciwko mieniu; ok.70% sprawców (20% sprawców nieletnich) w chwili popełnienia czynu była w stanie po użyciu alkoholu, w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem narkotyków; zdecydowana większość sprawców dokonuje zgwałceń w pojedynkę; w większości przypadków sprawcami są osoby znane ofierze; często wiek, wykształcenie, jak i status społeczny sprawców zgwałceń jest zbliżony do statusu ofiar, zob. więcej B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2009, s. 936.

Psychologiczny obraz gwałcicieli wynika z tego, że zgwałcenie stanowi dla nich chęć utrzymania dominacji i przyjmuje formę siłowego nadużycia wynikającego z ich wewnętrznej agresji. Trzeba przyznać, że jest skutecznym środkiem na okazanie dominacji i przewagi, gdyż dotyka najintymniejszych sfer funkcjonowania kobiety lub mężczyzny. Badania psychologiczne wykazały, że gwałciciele żyją w poczuciu zagrożenia, zależności, mając świadomość, że powinni być „męscy” i zdecydowani. Raczej nie potrafią inaczej zaistnieć w społeczeństwie. Próbuje sobie poprzez zgwałcenie zrekompensować poczucie niższości. Twierdzi się, że źródła zgwałcenia trzeba poszukiwać w patriarchacie, którym silniejsza klasa mężczyzn ciemniejszą słabszą klasę kobiet. Przy tym teorie psychopatologiczne zakładają, że wszyscy mężczyźni dopuszczający się zgwałceń, czynią tak motywowani siłami, nad którymi nie sprawują kontroli [5, s. 386]. Wśród badaczy zajmujących się tą problematyką, David Abrahamsen opisując osobowość gwałcicieli wymieniał kilka głównych czynników wpływających na popełnienie przestępstwa: nasilone cechy analne, kompleks Edypa, kompleks kastracji, cechy sadystyczne zaburzenia emocjonalne. Podkreślał przy tym, że matki gwałcicieli wykazują przeważnie dominują i nie zgadzają się na pełnienie typowej dla siebie roli kobiecej. Z kolei Juliusz Leszczyński podaje inne czynniki warunkujące tendencje do zgwałceń, które bardziej wpisują się w mentalność słowiańską. Po przeanalizowaniu bowiem 400 akt z łódzkich sądów, wymienił: chuligaństwo, alkoholizm, sadyzm, a wczesną inicjację seksualną, zbyt duże zainteresowanie tą sferą, łatwość mówienia o niej, uznał za czynniki typowe dla gwałcicieli. Nie stwierdzał natomiast zależności między psychicznym stanem sprawców a popełnianymi przez nich czynami [6, s. 79-80]. Badania dotyczące 365 gwałcicieli z terenu województwa wrocławskiego prowadzili również F. Majerczak i Z. Filipiak (1974), a opisał je Zbigniew Lew-Starowicz w książce pt. *Seksuologia sądowa*. Ww. prokuratorzy z Wrocławia stwierdzili wśród badanych największą liczbę sprawców zgwałceń w stosunkowo młodym wieku, o niskim poziomie wykształcenia, niskim poziomie kultury seksualnej, nieuregulowanym życiu seksualnym, z brakiem stałego miejsca pracy, działających najczęściej pod wpływem alkoholu [6, s. 80]. Nie tylko zaburzenia i uwarunkowania psychiczne gwałcicieli wpływają na dokonywane

przez nich przestępstwa, gdyż w materiałach szkoleniowych Policji (m.in. mojego autorstwa) znajdują się informacje odnośnie okoliczności sprzyjających dokonywaniu zgwałceń. Zalicza się do nich następujące sytuacje: porę dnia, roku, nieoświetlone ulice, parki i skwery; nadużywanie alkoholu przez młodych mężczyzn i kobiety, a także przez nieletnich; wyjazdy młodzieży na obozy, wycieczki bez opieki osób dorosłych; nieostrożność (lekkomyślność) niektórych osób np. spacerowanie w późnych godzinach po parku, na nieoświetlonej ulicy; organizowanie prywatnych imprez alkoholowych przez młodzież w domu, podczas nieobecności rodziców; przyjmowanie w mieszkaniu osób przygodnie poznanych lub udanie się z taką osobą do jej mieszkania; otwieranie latem na noc okien i drzwi balkonowych w mieszkaniach; późnym wieczorem, po pracy doskwierająca samotność sprzyja spożywaniu alkoholu lub narkotyków, a to w konsekwencji może prowadzić do stania się sfrustrowanym napastnikiem wobec upatrzonych bądź przygodnie zapoznanych osób; prowokujące zachowanie ofiary (np. niekiedy kobiety zachowują się prowokująco, zezwalając na różne zbliżenia i pieszczoty), jednak takie zachowanie nie może mieć wpływu na wymiar orzeczonej kary [3, s. 10; 4, s. 929 i dalsze]. Naukowcy „biją na alarm” odnośnie pokazywania scen zgwałceń, które pobudzają niektórych do fantazji seksualnych. Ma to znaczenie dla zrozumienia oddziaływania środków masowego przekazu, które sprzyjają wywoływaniu zachowań dewiacyjnych. Mężczyźni, którzy zostali poddani stymulacji wizualnej lub audiowizualnej często reagowali podnieceniem seksualnym przy dojściu do zgwałcenia, jak też przy okazywaniu przez ofiarę niechęci do mężczyzn. Powtarzanie takich scen i treści w mediach może prowadzić do zachowań antyspołecznych nawet u normalnie funkcjonujących wcześniej mężczyzn [4, s. 929-930].

Statystyki policyjne podają, że najwięcej przestępstw zgwałcenia na przestrzeni wielu lat ma miejsce w lecie w: mieszkaniach i domach, szkołach, parkach, skwerach, ścieżkach rekreacyjnych, piwnicach, strychach, terenach budowy i otwartych (las, pole, łąka, pastwisko, droga, ulica), środkach komunikacji miejskiej i samochodach prywatnych, domkach letniskowych i altankach, hotelach, zajazdach, domach dziecka i opieki społecznej, lokalach gastronomicznych, punktach medycznych (szpital, sanatorium, przychodnia) [7]. Do opisu miejsca i sprawcy omawianego przestępstwa warto posłużyć się również badaniami przeprowadzonymi przez Magdę Grabowską i Zofię Nawrocką, które przedstawiły w raporcie pt. *Pomiędzy wiedzą a stereotypem. Instytucje publiczne i organizacje pomocowe wobec problemu gwałtu* (2011), w ramach Fundacji Feminoteka. Zgodnie z uzyskanymi przez badaczki danymi od respondentów (policjanci, pracownicy służby zdrowia, kobiety wybrane „losowo”) ustalono, że to głównie kobiety są pokrzywdzonymi, najczęstszym miejscem zgwałcenia jest ich dom rodzinny (poprzez wymuszanie, szantaż, groźbę) i sytuacje „imprezowe” (np. dyskoteki), a sprawcą jest osoba znana kobiecie. Często do tych zdarzeń dochodzi nie z

samej chęci osiągnięcia satysfakcji seksualnej, ale z chęci okazania władzy i upokorzeniem ofiary, przy czym społeczeństwo jest świadome tego faktu. Mężowie stosują przemoc wobec swoich żon, w tym także przemoc na tle seksualnym, gdyż sądzą, że ich partnerki nie zaspakajają ich potrzeb dotyczących przywiązania. Jest to ewidentna forma nie radzenia sobie ze spostrzeganym odrzuceniem przez żonę. Wśród przyczyn takiego zachowania wymienia się też: problemy finansowe rodziny, bezrobocie, złe warunki lokalowe, izolację społeczną, problemy z adaptacją w nowych warunkach pracy i zamieszkania, alkoholizm, zażywanie narkotyków i innych środków odurzających [8, s. 164 i dalsze].

Z badań prowadzonych przez autorkę wynika, że dochodzi do zatrważającej liczby zgwałceń kazirodczych, przy czym nieletnie i młode kobiety są wykorzystywane seksualnie przez ojców, dziadków, braci, kuzynów, wujków. Obawa przed sprawcą, zawstydzenie i zależność powodują, że ofiary nie stawiają oporu fizycznego i tym samym zgwałcenia takie trudno jest udowodnić, bo brak jest obrażeń na ciele, a ślady biologiczne zostawiają sami domownicy w różnych miejscach, dlatego sprawca czuje się bezkarny. Czasem gwałcicielem jest były partner ofiary, który wykorzystuje jej zaufanie i zaprasza do swojego mieszkania. Na tzw. swoim terenie sprawca czuje się bezkarny, ponieważ nikt nie uwierzy kobiecie dojścia do zgwałcenia, jeśli wyraziła zgodę i przysłała do domu przestępcy. Gwałcicielami bywają również przełożeni z pracy, którzy wykorzystują stanowisko do wymuszenia na podwładnej odbycia stosunku płciowego. Pod groźbą utraty pracy kobiety godzą się na takie procedery, a one nigdy nie ujrzą światła dziennego, pozostając w granicach „ciemnej liczby przestępstw”. Literatura przedmiotu często wskazuje na sprawcę seksualnego jako nadpobudliwego seksualnie mężczyznę, niewyżytego, alkoholizującego się, z zaburzeniami psychicznymi, seryjnego gwałciciela, psychopatę. Choć przeprowadzone badania wykazują, że gwałcicielem może okazać się każdy, nawet przeciętny mężczyzna posiadający pełną rodzinę [1, s. 35 i dalsze; 9, s. 251 i dalsze].

Wiktymologia ofiary zgwałcenia

Wiktymologia wywodząca się z kryminologii obejmuje problematykę związaną z ofiarami przestępstw, w tym osób zgwałconych. W szerokim spektrum przestępstwa zgwałcenia mieszczą się m.in. zagadnienia dotyczące zgwałcenia: heteroseksualnego (dziecka przez osobę dorosłą, kobiety przez mężczyznę, mężczyzny przez kobietę), homoseksualnego (kobiety przez kobietę, mężczyzny przez mężczyznę), w związku, na randce, przez obcą osobę, przez pojedynczego sprawcę i zbiorowe. Każda z tych sytuacji może powodować u pokrzywdzonego inne problemy natury psychologicznej, choć są pewne aspekty wspólne dla powyższych, które zostaną pokrótce omówione [8, s. 243]. Analiza obszaru dotyczącego przestępstwa zgwałcenia wymaga odróżnienia strony prawnej, kryminologicznej, wiktymologicznej, psychologicznej. Psychologowie używają często w swych doniesieniach pojęcia „gwałt”, a z prawnego punktu widzenia

„gwałt” jest rozumiany szerzej jako pokonanie oporu ofiary. Odróżnienie obcowania płciowego od innych czynności jest z prawnego punktu widzenia o tyle ważne, że za to pierwsze grozi sprawcy wyższa kara. Poprzez stosowanie przemocy jako przytrzymywanie, bicie, szarpanie ofiary, które są bezpośrednio elementami gwałtu, jak i zadawanie bólu, które ma sprawić, że ofiara zgodzi się na stosunek seksualny, wyczerpuje się znamiona przestępstwa zgwałcenia. Można jednak doprowadzić do niego, zgodnie z polskim ustawodawstwem, stosując groźbę lub podstęp. Istotną sprawą jest tutaj fakt, że w różnych krajach inaczej definiowane jest przestępstwo zgwałcenia, więc trudno odnosić wyniki uzyskanych badań na grunt Polski i odwrotnie. Autorzy publikacji psychologicznych powołując się na wyniki badań z innych krajów nie uwzględniają różnic dotyczących tamtejszych przepisów prawnych, stąd wywody z analiz mogą być mało wiarygodne. Ponadto prawne rozumienie czynu zabronionego, jakim jest zgwałcenie, nie pokrywa się z subiektywnym odczuciem pokrzywdzonego. Osoba taka może czuć się ofiarą jako np. oszukana, choć zachowanie sprawcy nie wypełniło znamienia podstępu, o którym mowa w ww. art. 197 k.k. Może też zaistnieć odwrotna sytuacja, czyli pokrzywdzony nie czyje się ofiarą, chociaż zostały zrealizowane znamiona czynu zabronionego. Nie będzie więc szukać pomocy w instytucjach, które jej udzielają, ani prawnie dochodzić swoich praw, a konsekwencje czynu będą dla niej znamienne w skutkach. Z badań przeprowadzonych przez innych i własnych wynika, że w niektórych przypadkach użycie siły nie przesądza o pojawieniu się stosunku seksualnego, nawet jeśli go poprzedza [9, s. 251 i dalsze; 10, s. 244]. Wiele kobiet traktuje odrębnie użycie siły w sytuacjach intymnych a wymuszony stosunek seksualny, co oznacza, że dopuszczają one pewien poziom przemocy w relacjach seksualnych, dokąd nie tracą nad tym kontroli. Czasem dochodzi też do takiej sytuacji, że mężczyzna stosuje przemoc wobec kobiety, ale nie ma to wpływu na ich współżycie seksualne i nie przyczynia się do odbycia stosunku płciowego, bo kobieta wyraziła dobrowolnie na to zgodę. W badaniach potwierdzono dochodzenie do takich zdarzeń, co może przyczyniać się do stosowania przemocy wobec kobiet, które *de facto* nie wyrażają zgody na takie traktowanie. Niektóre kobiety zaś, mimo stosowaniu wobec nich przemocy fizycznej uważają to za „objaw” niezbędny i element „gry wstępnej” podczas dochodzenia do stosunku płciowego [5, s. 386].

Naukowcy zajmujący się wiktymologią próbują przypisać pokrzywdzonym cechy, które powodują, że stają się one odbiorcami przestępstwa. „Typ ofiary” zaczerpnięty z psychologii, to kobieta uległa i podporządkowana, która jest najbardziej narażona na zgwałcenie, ale jest to sprzeczne z przyjętym postrzeganiem społeczeństwa. Uważa ono, że ofiarami zgwałceń są kobiety wyzywająco ubrane, pewne siebie, „złe”, „wyzwolone” w postrzeganiu świata, co raczej nie daje innym kobietom poczucia bezpieczeństwa. Współczesna kobieta narażona jest bowiem na zgwałcenie, niezależnie od statusu społecznego i miejsca zamieszkania. Przykuwa

uwagę fakt, że najczęściej ofiarami zgwałceń są kobiety ładne, inteligentne i wykształcone. To one robią karierę, chcą podbudować swoje ego i zapewnić sobie jak najlepsze warunki egzystencji. Kobiety „buntowniczk”, które wyszły z kuchni i podążyły drogą biznesu czy nauki, postrzegane są przez mężczyzn jako silne emocjonalnie, które nie pozwolą sobie na dominację partnera. Wówczas jedyną możliwością „udowodnienia” męskiej przewagi jest po prostu użycie siły fizycznej i za jej pomocą zmuszenie kobiety do uległości i odbycia aktu seksualnego. Innym czynnikiem sprzyjającym zgwałceniom jest bieda. Kobiety chcąc utrzymać rodzinę czują się zmuszone przez los i decydują się na uprawianie prostytutki. Należy również pamiętać o „handlu ludźmi” związanym z nielegalnym uprowadzaniem kobiet do agencji towarzyskich i przymuszaniem ich do nierządu.

Do cech ofiar zgwałceń zalicza się: w 95% przypadków kobieta; zgwałcenia homoseksualne w przeważającej liczbie mają miejsce w zakładach karnych; dolna granica wieku ofiar z roku na rok obniża się; aktualnie odnotowuje się ofiary w wieku od 4 do 80 lat, przy czym największa liczba ofiar to osoby w wieku od 14 do 25 lat (znane są przypadki zgwałceń dzieci poniżej 4 lat, w tym także niemowląt); osoba ucząca się lub pracująca; często w stanie po użyciu alkoholu, w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem narkotyków; stan cywilny – w przeważającej liczbie panna, co wiąże się z młodym wiekiem; ofiary są uczennicami lub studentkami. Do przyczyn przestępstwa zgwałcenia zalicza się: zmiany w obyczajowości płciowej społeczeństwa (liberalizacja życia płciowego, prowokacyjna moda i zachowanie się kobiet; istnienie tzw. agencji towarzyskich i salonów masażu erotycznego; masowa pornografia; nacisk bezpośredniego otoczenia na sprawcę, np. ekscesy seksualne w melinach, prywatkach [3, s. 10 i dalsze; 11, s. 382-383; 12, s. 270].

O tym, jak to wyglądało w XX w. czytamy w publikacji Leszka Lernella: „Ofiarami zgwałceń są z reguły kobiety (ok. 95-98 %) (...) Wiek ofiar jest młody lub bardzo młody. Z badań Grzywo-Dąbrowskiego z lat 1918-1926 dotyczących Warszawy wynika, że 30% ofiar było w wieku 16-20 lat, w wieku 21-25 lat - 30%. Wiek ofiar ciągle się obniża. Młynarczyk (1969) podaje, że w 20% wiek ofiar zgwałceń nie osiągnął 16 lat, z danych Leszczyńskiego wynika, że dziewczęta w wieku 15-17 lat stanowiły 34% ofiar (lata 1964-1965), a 24% było w wieku 18-21 lat. Podobnie w NRD - 50% ofiar zgwałceń było w wieku do 18 lat. Według Rascha, 93% ofiar było w wieku 12-23 lat”. Typując kobiety, które najczęściej doświadczają czynu zgwałcenia wymienia: „Ofiarami zgwałceń padają zazwyczaj panny, niezamężne kobiety, 25% ofiar było bez zawodu, 30% miało zaledwie wykształcenie podstawowe, nieraz niepełne. Te wskaźniki łączą się z młodym wiekiem ofiar. Ofiary nieraz znajdowały się w czasie zgwałcenia pod wpływem alkoholu, uczestnicząc w zabawach razem ze sprawcami (...). W 63% zgwałceń znajomość między sprawcą a ofiarą poprzedzała czyn. Z badań szczegółowych i kronik sądowych wiemy, że najczęściej sprawcy starają się nawiązać znajomość z przygodnie spotkanymi dziewczynami i albo zwabiają je do ustronnego miejsca, albo też zapraszają na wspólną zabawę, która kończy się orgiami i gwałtem”, zob. L. Lemell, *Przestępczość seksualna*,

Zagadnienia prawne i kryminologiczne, [w:] K. Imieliński (red.), Seksuologia społeczna, Warszawa 1984; Z kolei *Encyklopedia zdrowia* podaje określenie dotyczące pokrzywdzonych przestępstwem zgwałcenia następująco: „Ofiary są często młode, w wieku od 18 do 25 lat. Ta grupa jest szczególnie narażona, ponieważ są to osoby atrakcyjne fizycznie i wystawiają się na większe ryzyko (prowadzą aktywny tryb życia, dużo podróżują, wychodzą z domu wieczorami). W mniejszym stopniu są też świadome ryzyka, często łatwo i spontanicznie zawierają znajomości, wreszcie też bardziej ufają otoczeniu”, zob. *Encyklopedia zdrowia*, Warszawa 2007.

Ustalenie statusu pokrzywdzonego faktem zgwałcenia jest istotne zarówno z punktu widzenia procesu karnego – dla sprawiedliwego osądzenia sprawcy, jak też z punktu widzenia wiktymologicznego – dla lepszego zrozumienia mechanizmów wyzwalających się podczas relacji interpersonalnej między ofiary a sprawcą. Przyczynienia się pokrzywdzonego do zgwałcenia nie można poważnie traktować, choć występują sytuacje, kiedy przed rozpoczęciem realizacji czynu przez sprawcę, ofiara w jakiś sposób wpłynęła na jego zamiar, wybór siebie jako ofiary lub sposób realizacji czynu [13, s. 68]. Jest to sytuacja, w której występuje dynamiczna, wzajemna relacja między uczestnikami zdarzenia, podczas której ofiara może współtworzyć rozwój sytuacji kryminogennej. Zachowanie pokrzywdzonego w pewnych warunkach może wpłynąć na proces decyzyjny sprawcy. W przypadku przestępstwa zgwałcenia sytuacja jest bardzo skomplikowana i niejednoznaczna, ponieważ ofiara może się do niego przyczynić zupełnie nieświadomie. Reguły zachowań seksualnych człowieka nie są wyraźnie dookreślone, więc nieraz dochodzi do mylnego odczytania cudzej intencji. Wysyłanie pewnych „nieseksualnych” sygnałów może zostać odczytane jako seksualne zezwolenie. W efekcie nieświadomego działania dochodzi do skrzywdzenia przestępstwem zgwałcenia i ewentualnie dalszych konsekwencji. Negatywne nastawienie osób wokół ofiary nie musi jednak wynikać z ich złej woli. Może tutaj dojść do wtórnej wiktymizacji pokrzywdzonego nie tylko ze strony obcych, ale także rodziny, męża, partnera, przyjaciół czy znajomych. Źródłem wtórnej wiktymizacji mogą być również ludzie zajmujący się sprawą zgwałcenia, tj. reprezentujący wymiar sprawiedliwości: policjanci, prokuratorzy, sędziowie. Przyczyną późniejszych konsekwencji może być zbyt dosłowne stosowanie przepisów prawa czy niewłaściwe zachowanie prowadzących proces wykrywczy lub sądowy. Wtórna wiktymizację wywołują głównie sytuacje, gdy pokrzywdzona musi przejść odpowiednie badania trudne procedury w jednostce Policji, a potem jest wielokrotnie przesłuchiwana. Badania wynikające z ww. raportu dowodzą, że nie zawsze procedury dotyczące postępowania z ofiarami zgwałcenia są respektowane przez policjantów, personel medyczny, obsługę pobierającą materiał. Ponadto ofiary często spotykają się z sytuacją podważania ich wiarygodności, analizowaniem ich stylu życia (prowadzenia się), przerzucaniem winy na nią, jak i komentowaniem jej zachowania. Beata Zadumińska w

raporcie z monitoringu pt. *Sytuacja ofiar zgwałcenia w postępowaniu przygotowawczym* nazywa działalność Policji „aktywnością szeryfa”: „policjanci w obszarze pracy z ofiarami przemocy na tle seksualnym przejawiają skłonność do zachowań poza proceduralnych i odnoszących się jedynie do ich psycho-społecznych zasobów”. Napiętnowała ona kilkukrotne opowiadanie o zdarzeniu, co wzmaga cierpienie z przeżywania na nowo zaistniałych zdarzeń. Obecnie nico poprawiło się podejście policjantów i warunków w jednostkach, jednak nie wszędzie. Nieraz brakuje poczekalni, odpowiedniej toalety lub miejsca do umycia, przebrania, przyjaznego pokoju do przeprowadzenia rozmowy, przesłuchania. Niektórzy policjanci nie potrafią okazać empatii wobec ofiary, zwłaszcza dorosłej, bo zakładają, że konfabuluje na temat dojścia do zgwałcenia, a przesłuchanie ma na celu udowodnienie tego faktu. Pytani o takie stanowisko policjanci, odpowiadali, że wiele razy byli wprowadzani w błąd przez potencjalną ofiarę, która potem wycofywała wcześniejsze zeznania. Trudno jest to oceniać, ale i trudno zrozumieć, dlaczego kobieta dobrowolnie decyduje się opowiadać zmyśloną historię ze swojego intymnego życia. Przecież sama naraża się na wtórną wiktyimizację, przy czym „cierpi” także jej rodzina i otaczające społeczeństwo.

Wnioski

Badanie spraw dotyczących zgwałceń, ich sprawców i ofiar wciąż jest aktualne, bo mentalność ludzka na przestrzeni dziejów nie uległa dostatecznej zmianie. Człowiek wciąż jest zależny od uwarunkowań biologicznych, a więc potrzeb fizjologicznych, ulega emocjom, czynnikom endogennym itp. Choć zmieniają się czynniki egzogenne i otaczające bodźce, istnieje trudność w ich selekcji, a to *de facto* warunkuje ludzkie odruchy warunkowe i bezwarunkowe. Należy tutaj skończyć z utożsamianiem przestępstw przeciwko wolności seksualnej z zaspokajaniem popędu płciowego ich sprawców, na co wskazały przeprowadzone analizy motywów, jakimi kierują się gwałciciele pod kątem przełamania oporu ofiary. Należy zadbać o prawidłowe postrzeganie przestępstwa zgwałcenia, solidniej karać sprawców, piętnować ich w odpowiedni sposób, jak i zapobiegać o pokrzywdzonych, by nie ulegali wiktyimizacji i innym czynnikom ujemnym z punktu psychiki i zdrowia fizycznego.

Autorka przedstawiła w niniejszym artykule sytuację dotyczącą przestępstwa zgwałcenia, jakie występuje w czasie pokoju, gdyż nie ma dokładnych informacji na temat postępowania żołnierzy rosyjskich wobec kobiet na Ukrainie. Niemniej doniesienia medialne podają, że Rosjanie na zajętych przez siebie terenach dopuszczają się zarówno kradzieży dóbr materialnych, jak też brutalnych zgwałceń i to zarówno dojrzałych kobiet, jak też nieletnich osób. Takie postępowanie powinno z jednej strony skłonić opinię międzynarodową do zajęcia się delikatną i uciążliwą problematyką, a z drugiej strony bezwzględnością Rosjan, którzy wykorzystują ludność cywilną w ich własnym kraju. Ukraińcy muszą się przecież czuć zagrożeni ze wszystkich możliwych kierunków. Konieczne jest zatem napiętnowanie i pociągnięcie do odpowiedzialności

karnej, zwłaszcza gwałcicieli, jak też wszystkich okupantów działających niezgodnie z przepisami prawnymi Ukrainy i odniesienia tego do rangi międzynarodowej. Nagłośnienie bezwzględności i paskudnego postępowania Rosjan powinno dać prawdziwy obraz niegodziwości i odzwierciedlić się w dolegliwych karach ze te i wszelkie inne przewinienia na terytorium bezprawnie zajmowanym.

BIBLIOGRAFIA

1. Włodarczyk R., *Kryminalistyczno-kryminologiczne aspekty przestępstw na tle seksualnym*, Wydawnictwo: Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2015.
2. Pospieszyl K., *Przestępstwa seksualne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
3. Prusik S., *Taktyka postępowania Policji w sprawach o przestępstwa zgwałcenia*, Szkoła Policji w Pile, Piła 2008.
4. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Wydawnictwo: Lexis Nexis, Warszawa 2009.
5. Hołyst B., *Wiktymologia kryminalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2021.
6. Lew-Starowicz Z., *Seksuologia sądowa*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1988.
7. <https://statystyka.policja.pl/st/przestepstwa-ogolem/przestepstwa-kryminalne/zgwalcenie/122293,Zgwalcenie.html> (data dostępu: 10.04.2023).
8. Piotrowska J. i Synakiewicz A. (red.), *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Wydawnictwo: Fundacja Feminoteka, Warszawa 2011.
9. Włodarczyk R., *Ślady biologiczne w przestępstwach na tle seksualnym*, Wydawnictwo: Studio Graficzne Piotr Kurasiak, Szczytno 2017.
10. Bydyn-Kulik M., *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, [w:] Mozgawa M. (red.), *Przestępstwo zgwałcenia*, Wydawnictwo: Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
11. Lemell L., *Przestępczość seksualna, Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, [w:] Imieliński K. (red.), *Seksuologia społeczna*, Wydawnictwo: PWN, Warszawa 1984.
12. *Życie seksualne*, *Encyklopedia zdrowia*, Wydawnictwo: Bellona, Warszawa 2007.
13. Bieńkowska E., *Wpływ zachowania ofiary na rozstrzygnięcie sprawy o zgwałcenie*, Wydawnictwo: Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa 1984.

УДК 343.1

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ АРЕШТУ МАЙНА

Пчеліна О.В.,

Харківський національний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
кримінального процесу та організації
досудового слідства;

Пчелін В.Б.,

Харківський національний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
поліцейської діяльності та публічного
адміністрування

Здійснено аналіз положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, законів України, які регламентують накладення арешту на майно в кримінальному провадженні.

Ключові слова: арешт майна, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне провадження, накладення арешту, заходи забезпечення кримінального провадження.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень перед слідчим, дізнавачем, детективом стоїть завдання не тільки зі з'ясування всіх обставин учинення протиправного діяння та встановлення осіб, які їх скоїли, а й забезпечення дієвості кримінального провадження. Тобто мова йде про створення сприятливих для досудового розслідування умов, які дозволяють оптимізувати діяльність з доказування та вирішити завдання кримінального провадження. Зокрема, одним із способів такої оптимізації є можливість застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, як приклад, для забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, припинення протиправної діяльності та збереження речових доказів. У контексті наведеного актуальним є питання про належне кримінальне процесуальне врегулювання підстав і порядку накладення арешту на майно.

Питання про сутність, ознаки та систему заходів забезпечення кримінального провадження, а також процесуальний порядок застосування окремих із них, у тому числі арешту майна, неодноразово досліджуються у працях багатьох учених: О.В. Авраменка, Д.С. Бикова, Р.І. Благуги, І.В. Гловюк,

А.В. Дрозд, В.А. Завтура, О.В. Капліної, А.С. Котової, М.В. Лепей, В.В. Михайленка, В.І. Фаринника, А.Я. Хитри й інших. Однак, незважаючи на вагомий внесок науковців у виокремлену царину, чимало питань досі залишаються дослідженими фрагментарно. Тому метою представленої наукової праці є характеристика кримінальної процесуальної регламентації арешту майна.

Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні є процесуальною дією, яка полягає в тимчасовому позбавленні за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування вказаним майном з метою забезпечення дієвості цього провадження. Мова йде про застосування заходу забезпечення кримінального провадження, а саме – арешту майна. Відповідно діяльність із застосування вказаного заходу регулюється положеннями чинного кримінального процесуального законодавства України, адже як зазначається в ч.1 ст.1 Кримінального процесуального кодексу (далі –КПК) України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. При цьому кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інших законів України [1].

Конституція України є Основним Законом, який має найвищу силу в нашій державі. Більше того, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Зокрема, в ст. 41 Основного Закону закріплено право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. При цьому як гарантія вказаного права законодавець наголошує на тому, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Право власності, будучи конституційним правом, не може бути обмеженим, крім випадків, передбачених Конституцією України. Проте допускається можливість конфіскації майна виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Разом із тим на конституційному рівні закріплюється право кожного захищати свої права і свободи, в тому числі право власності, в суді шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, зокрема органів досудового розслідування чи прокурора, слідчого судді [2].

Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Відповідно загальні засади та процесуальний порядок

накладення арешту на майно в кримінальному провадженні регламентуються її положеннями міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною.

Основними міжнародними правовими актами, за допомогою яких регулюється діяльність з арешту майна в кримінальному провадженні є:

- Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, визначає заходи, які повинні вживатися на національному рівні, та принципи міжнародного співробітництва в цій сфері, особливості здійснення прелімінарних заходів, конфіскації тощо [3];

- Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), в якій зазначається перелік корупційних злочинів, шляхи співробітництва із національними органами та між ними, заходи по сприянню збиранню доказів і конфіскації доходів, засади та заходи міжнародного співробітництва під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень [4];

- Рамкове Рішення Ради 2001/500/ЮВС від 26.06.2001 про відмивання грошей, виявлення, розшук, заморожування, арешт і конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачає обов'язок кожної держави-члена вжити необхідних кроків для забезпечення того, щоб її законодавство та процедури в сфері конфіскації доходів від злочинів також давали змогу, принаймні у разі неможливості арешту відповідних доходів, конфіскувати власність, вартість якої є еквівалентною сумі таких доходів, як через суто внутрішні провадження, так і через провадження, порушені на запит іншої держави-члена, в тому числі на запити щодо забезпечення виконання іноземних наказів про конфіскацію [5];

- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції визначає заходи щодо недопущення відмивання коштів, зокрема кожна Держава-учасниця повинна забезпечити здатність адміністративних, регулятивних, правоохоронних та інших органів, які ведуть боротьбу з відмиванням коштів (у тому числі і судових органів, коли це відповідає внутрішньому праву) здійснювати співробітництво й обмін інформацією на національному та міжнародних рівнях, що встановлюються її внутрішнім правом, і з цією метою розглянути питання про створення підрозділу з фінансової розвідки, який буде діяти як національний центр для збирання, аналізу та поширення інформації, що стосується можливих випадків відмивання коштів (п. б ч. 1 ст. 14). У ст. 31 зазначеного нормативно-правового акта визначаються засади призупинення операцій (заморожування), арешту і конфіскації [6];

- Рамкове рішення Ради 2005/212/ЮВС від 24.02.2005 про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом, передбачає, що кожна держава-член вживає необхідних заходів, щоб мати змогу здійснювати повну чи часткову конфіскацію засобів та доходів від кримінальних злочинів, що караються

позбавленням волі на строк від одного року, або власності, вартість якої відповідає таким доходам. Щодо податкових злочинів, для стягнення з правопорушника доходів від злочину держави-члени можуть застосовувати інші процедури, ніж кримінальні [7];

- Рішення Ради 2007/845/ІНА від 06.12.2007 щодо співпраці між відомствами з повернення активів держав-членів у сфері відстеження та ідентифікації доходів або іншої власності, пов'язаної зі злочинами, передбачає створення або призначення національного офісу з повернення активів з метою сприяння відстеженню та ідентифікації доходів, отриманих злочинним шляхом, та іншого майна, пов'язаного зі злочинним діянням, яке може стати об'єктом розпорядження про замороження, арешт або конфіскацію, видане компетентним судовим органом під час кримінального або, наскільки це можливо відповідно до національного законодавства відповідної держави-члена, цивільного процесу [8];

- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму передбачає вживання на національному рівні кожною зі Сторін таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб вона могла конфіскувати знаряддя й засоби злочину та доходи або майно, вартість якого відповідає таким доходам, та відмити майно [9];

- Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/42/ЄС від 03.04.2014 про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі, в якій запропоновано розширити існуюче поняття доходів, одержаних злочинним шляхом, включаючи в нього як прямі доходи від злочинної діяльності, так і будь-які непрямі вигоди, в тому числі подальше реінвестування або трансформацію прямих доходів [10].

Основні засади та порядок накладення арешту на майно в кримінальному провадженні визначені в КПК України. Зокрема, в ч.1 ст.16 указанного нормативно-правового акта зазначається, що позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК України. Також у ст.64² КПК України зазначається, що іншим учасником кримінального провадження може бути третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Крім того, в ст.91 КПК України визначено перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, серед яких виокремлено, зокрема, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення

кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Також у КПК України наводиться визначення речових доказів, до яких відносяться й предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (ст. 98), встановлюються вимоги до зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію (ст. 100) [1].

Види заходів забезпечення кримінального провадження та загальні правила їх застосування визначені в ст. ст. 131, 132 КПК України; процесуальний порядок арешту майна – главі 17 КПК України; особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування при вирішенні питання про накладення арешту на майно – главі 26 КПК України; особливості розшуку, арешту і конфіскації майна на підставі запиту про міжнародну правову допомогу – ст. 568 КПК України [1].

Окрему групу нормативно-правових актів, що регулюють накладення арешту на майно в кримінальному провадженні становлять інші закони України. Останні визначають як основні завдання та повноваження правоохоронних органів, у системі яких функціонують органи досудового розслідування, та інших органів, зокрема уповноважених виявляти, розшукувати та управляти активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, так і особливості пошуку активів, одержаних злочинним шляхом, і накладення на них арешту, організації взаємодії та міжнародного співробітництва під час такої діяльності.

Серед інших законів України, що регламентують накладення арешту на майно в кримінальному провадженні слід виокремити наступні.

1. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності та права підрозділів, які здійснюють таку діяльність, в тому числі спрямовані на пошук і виявлення доходів, одержаних злочинним шляхом [11].

2. Закон «Про Службу безпеки України» визначає, що у разі проведення заходів щодо боротьби з тероризмом і фінансуванням терористичної діяльності Служба безпеки України, її органи і співробітники мають, зокрема, право ініціювати в судовому порядку питання надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням, за зверненням особи, яка може документально

підтвердити наявність виняткових умов, викладених у відповідних резолюціях Ради Безпеки ООН, або потреби в покритті основних та надзвичайних витрат; тощо (ч. 2 ст. 25) [12].

3. Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» в ст. 64 закріплює порядок накладення арешту або встановлення іншого обмеження на право розпорядження майновими правами у системі клірингового обліку [13].

4. Закон «Про Національне антикорупційне бюро України» встановлює, що Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) задля протидії кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції: вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності НАБУ, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; т. п. [14].

5. Закон «Про Національну поліцію», який закріплює принципи діяльності поліції при виконанні своїх завдань, зокрема протидії злочинності; визначає її повноваження, в тому числі здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; встановлює право використовувати поліцією інформаційних ресурсів тощо [15].

6. Закон «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» визначає правові й організаційні засади діяльності з виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Зокрема, зазначається, що Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Національне агентство) взаємодіє з органами досудового розслідування, прокуратури та суду шляхом: виконання звернень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, суду з питань виявлення, розшуку, проведення оцінки та управління активами, а також щодо виконання рішень іноземних компетентних органів про накладення арешту та конфіскацію активів; сприяння у розшуку належних приміщень, майданчиків для зберігання активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави і щодо яких управління не здійснюється Національним агентством; надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами. Крім того,

Національне агентство формує та веде Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні (Розділ IV) [16].

7. Закон «Про Державне бюро розслідувань», згідно з яким Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) відповідно до покладених на нього завдань та у межах своєї компетенції уповноважене вживати заходи щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечувати можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, у порядку, визначеному законодавством; вживати заходи для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності ДБР; т. п. [17].

8. Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» визначає правовий механізм запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Зокрема, відповідно до ст. 23 названого нормативно-правового акта на суб'єкта первинного фінансового моніторингу покладається обов'язок зупинити фінансові операції у разі виникнення підозри, що вони містять ознаки вчинення кримінального правопорушення, визначеного КК України. При цьому в разі накладення у порядку, встановленому КПК України, арешту на рахунки клієнта, операції по яких зупинено, суб'єкт первинного фінансового моніторингу інформує про це спеціально уповноважений орган у день надходження для виконання ухвали суду про арешт майна із зазначенням її номера та дати [18].

9. Закон «Про Бюро економічної безпеки України» визначає правові основи організації та діяльності Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ). Зокрема, задля забезпечення виконання завдань з протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, вказаний центральний орган виконавчої влади уповноважений здійснювати оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у межах передбаченої законом підслідності; здійснювати інформаційно-пошукову та аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ; здійснювати інформаційну взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами судової влади, іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями; збирати, обробляти та аналізувати інформацію щодо кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності; залучати в межах компетенції у передбачений

законодавством спосіб, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів, у тому числі іноземців; здійснювати міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав на підставі законів та міжнародних договорів України; витребувати та одержувати у встановленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання повноважень БЕБ; використовувати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників на підставах та в порядку, встановлених законом, дотримуючись умов добровільності і конфіденційності таких відносин; укладати договори відповідального зберігання з підприємствами, установами, організаціями з метою зберігання речових доказів, вилучених у ході досудового розслідування, які потребують особливих умов зберігання [19].

Отже, кримінальна процесуальна регламентація накладення арешту на майно в кримінальному провадженні здійснюється Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та іншими законами України. Підзаконні нормативно-правові акти не є складовою кримінального процесуального законодавства, а значить регламентують не процесуальні, а організаційно-тактичні аспекти накладення арешту на майно в кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом: конвенція Ради Європи від 08.11.1990. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Стор. 304.
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: конвенція Ради Європи від 27.01.1999 № ETS 173. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 47-48.
5. Про відмивання грошей, виявлення, розшук, заморожування, арешт і конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом: Рамкове Рішення Ради від 26.06.2001 № 2001/500/ЮВС. *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2001. L 182. Стор. 1.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: конвенція Організації Об'єднаних Націй від 31.10.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49.

7. Про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом: Рамкове рішення Ради від 24.02.2005 № 2005/212/ЮВС. *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2005. L 68. Стор. 49.

8. Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. *EUR-Lex: an official EU website*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007D0845>.

9. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: конвенція Ради Європи від 16.05.2005. *Офіційний вісник України*. 2011. № 41. /№ 95, 2010, ст. 3374/. Стор. 163. Ст. 1705.

10. Про заморожування та конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі: Директива Європейського Парламенту і Ради 2014/42/ЄС від 03.04.2014. *EUR-Lex: an official EU website*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/42/oj>.

11. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

12. Про Службу безпеки України: закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

13. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268.

14. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

15. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

16. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 1. Ст. 2.

17. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

18. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 06.12.2019 № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.

19. Про Бюро економічної безпеки України: закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.

UDC: 349.2

**THE DISPARITY OF OCCUPATIONAL PROTECTION REGULATIONS WHEN
DRAWING UP THE DOSSIER OF THE SEVERE AND FATAL ACCIDENTS AT
WORK IN REPUBLIC OF MOLDOVA**

Ruslan Postica

National Centre of Judicial Expertise,
Judicial Expert

PhD student of the Doctoral School of Legal
Sciences

of the State University of Moldova

ORCID: 0000-0001-9227-9018

Anatolie Lasai

National Centre of Judicial Expertise

Head of the technical engineering laboratory

Senior Judicial Expert

Mariana Botezatu

National Centre of Judicial Expertise

Judicial Expert

Occupational safety is a complementary compartment/area of the legal employment relationship, through which the employee is guaranteed the right to labour protection, provided for in Article 43 para. (2) of the Constitution of the Republic of Moldova. Thus, in order to guarantee it, an organic law on occupational safety and health No 186 of 10.07.2008 was adopted, which regulates the legal relations related to the establishment of measures to ensure the safety and health of workers at work. At the same time, taking into consideration the complex and wide-ranging nature of the field concerned, Government Decisions have been adopted for the implementation of the Law on Safety and Health at Work, such as GD no. 95 – on the implementation of Law no. 186/2008; GD no. 353/2010 – on the approval of the minimum requirements for safety and health at work; GD no. 1361/2005 – for the approval of the Regulation on how to investigate accidents at work; etc.

The mandatory nature of the legal provisions in the field of occupational safety, however, does not exclude the likelihood of occurrence of an event that threatens the life and health of the employee, called – occupational accident.

Key words: *occupational safety and health/occupational safety, accident at work, research file, completeness, objectivity*

Research methodology.

In this article will be used theoretical research methods, namely: scientific abstraction, analogy, comparison, introspection, induction, deduction, systemic method.

Introduction.

From the moment humans began to work, to consciously carry out an activity of transforming the elements of the environment in order to ensure their existence, dates the first concerns about working conditions. While at first, the researches were focused on the study of muscular effort, the concept gradually broadened and more and more sciences began to concern themselves with the man-machine-environment relationship: medicine, anthropology, sociology, psychology and economics. Each has analyzed the impact between humans and the elements of the work process from its own point of view, seeking solutions to protect the employee while increasing the productivity of his work.

As work processes have become more complicated, more technical, the risk of injury, illness and death for workers has increased. For many centuries, the prevailing view has been that accidents at work are inevitable, that they are a fatality that cannot be avoided. Gradually, researchers, employers and employees have come to understand that it is the tools themselves, the materials they work with and the environment in which they work that create the hazards and that it cannot simply be a combination of random circumstances. [6]

In this regard, on 11 April 1919, the Peace Conference held in Paris after the end of the First World War set up a Commission on International Labour Law, which adopted a text that became part of the Versailles Peace Treaty. The text adopted by the Commission is still today the Constitution of the International Labour Organisation, but with some changes. The Preamble to the Constitution represents the purpose and mission of the International Labour Organisation. The Constitution contains provisions such as the fact that universal peace can only be established on the basis of social justice, and that the failure of one nation to adopt a truly humane labour regime impedes the efforts of other nations to improve the situation in their own countries.

The International Labour Organisation aims to promote social justice and internationally recognised rights for workers. The core mission of the International Labour Organization is to ensure social peace, which is essential for prosperity.

One of the current priorities of the International Labour Organization is to promote the creation of decent work and also the creation of an economic environment and working conditions for workers and entrepreneurs to participate in the efforts for sustainable peace, prosperity and social progress. The tripartite structure of the

organisation provides a unique platform that promotes decent work for both men and women.

The Republic of Moldova has a history of more than 25 years with the International Labour Organization, joining in 1995, by Parliament Decision No 359 [16]. At the same time, during this period it has ratified more than 40 conventions, among which the most relevant to this research are:

- No. 81 – on Labour Inspection in Industry and Commerce, Geneva, 11.07.1947, ratified by Parliament Decision No. 593 of 26.09.1995;
- No. 95 – on Protection of Wages, Geneva, 01.07.1949, ratified by Parliament Resolution No. 593 of 26.09.1995;
- No. 129 – on labour inspection in agriculture, Geneva, 25.06.1969, ratified by Parliament Decision No. 1330 of 26.09.1997;
- No. 29 – on Forced or Compulsory Labour, Geneva, 28.06.1930, ratified by Law No. 610 of 01.10.1999;
- No. 155 – on occupational safety and health and the working environment, Geneva, 22.06.1981, ratified by Law No. 755 of 24.12.1999;
- No 184 – on occupational safety and health in agriculture, Geneva, 21.06.2001, ratified by Law No 1058 of 16.05.2002;
- No. 119 – on the fitting of guards to machinery, Geneva, 25.06.1963, ratified by Law No. 1404 of 24.10. 2002;
- No 152 – on Safety and Health at Work in Port Operations, Geneva, 25.06.1979, ratified by Law No 339 of 17.11.2006;
- No. 187 – on the framework for the promotion of occupational safety and health, ratified by Law No. 72 of 26.11.2009;
- No 161 – on occupational health services. [6]

In order to harmonize the provisions of the conventions mentioned in the Republic of Moldova, directly in the Constitution, Article 4 paragraph (1) provides that the constitutional provisions on human rights and freedoms shall be interpreted and applied in accordance with the Universal Declaration of Human Rights and the covenants and other treaties to which the Republic of Moldova is a party [9].

At national and international level, the right to work is recognised and protected by Article 23 of the Universal Declaration of Human Rights [8] and Articles 6 and 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [7].

At the same time, Article 43 of the Constitution of the Republic of Moldova guarantees everyone the right to work and to protection of labour. The basic principles of the regulation of labour relations and other directly related relations [9], as well as the basic rights in the sphere of labour are enshrined in Articles 7 and 9 of the Labour Code [10].

Importance of the subject:

In the Republic of Moldova, according to data from the National Bureau of Statistics, in 2020 the active population, employed in the labor force was 867.3 thousand people, while in 2021, their number increased by 0.8% to 867.1 thousand [12]. At the same time, according to the State Register of Legal Entities, as of January 9, 2020, there were more than 220 thousand legal entities registered in the Republic of Moldova, while in 2021, as of January 11, there were more than 240 thousand [13].

Generally, legal entities have a profit-making purpose, and in the context of the Labour Code of the Republic of Moldova, they have the quality of holder of employment relations. Thus, in order to achieve the entrepreneurial purpose the legal entity employs persons to perform work tasks.

In this context and according to Article 1 of the Labour Code of the Republic of Moldova, the legal entity is the employer and the hired persons are the employees, which means that the latter performs work according to a certain speciality, qualification or in a certain position, in exchange for a salary, on the basis of an individual employment contract, and the former is obliged to conclude the individual/collective employment contract in accordance with the legal provisions in the field of labour.

One of the areas covered by legislative rules when concluding employment relationships is occupational safety or health and safety at work.

Occupational health and safety is a complementary compartment/area of the legal employment relationship, through which the employee is guaranteed the right to work protection, provided for in Article 43 para. (2) of the Constitution of the Republic of Moldova. Thus, in order to guarantee this right, an organic law on health and safety at work No 186 of 10.07.2008 was adopted, which regulates the legal relations related to the establishment of measures to ensure the health and safety of workers at work. At the same time, taking into account the complex and wide-ranging nature of the field concerned, several Government Decisions have been adopted for the implementation of the Law on Safety and Health at Work, among which the most relevant are: GD no. 95 – on the implementation of Law no. 186/2008; GD no. 353/2010 – on the approval of the minimum requirements for safety and health at work; GD no. 1361/2005 – for the approval of the Regulation on how to investigate accidents at work; and others.

Although occupational safety legislation is of a broad nature, the likelihood of an event that threatens the life and health of the employee, known as an accident at work, cannot be excluded.

The meaning of the term "accident at work" differs according to the period and the legislative regulations. European countries have defined occupational accident differently, in relation to: "a sudden, abnormal and external event causing bodily injury" (Belgium); "injury to health caused by an external cause beyond the control of

the person concerned" (Czech Republic); and "unexpected accident caused by an external cause" (Poland) [2].

In the Republic of Moldova, the notion of occupational accident is defined as: "an event that caused violent injury to the employee's body (injury, psychological stress, electrocution, burns, frostbite, asphyxiation, acute poisoning, bodily injuries caused by insects and animals, natural disasters, etc.) as a result of the action of a risk factor (attribute, condition, process, phenomenon, behaviour) specific to an element of the work system (worker, work tasks, means of production, working environment) and which has led to the temporary or permanent loss of the employee's ability to work or to death" [4].

Taking into consideration that the field of occupational safety/occupational health and safety is to prevent and/or reduce the probability of occurrence of such an event, as well as to investigate in case of occurrence of an accident at work, in 1992 the Department of Labour Protection under the MMPSF (original name)/State Labour Inspectorate – was established as a state control body.

In accordance with Article 372 para. (1) and (11) of the Labour Code of the Republic of Moldova: "The State Labour Inspectorate is an administrative authority, subordinate to the Ministry of Labour and Social Protection, which exercises state control over compliance with legislative acts and other normative acts containing rules of labour law, occupational safety and health, collective agreements and collective labour contracts in all establishments, by employers who are natural persons, as well as in central and local public authorities". At the same time, "the manner, conditions and procedure for carrying out the inspection provided for in paragraph (1) at establishments shall be expressly laid down by law".

In order to achieve the established tasks, the legislator adopted Law 140 of 10.05.2001 on the State Labour Inspectorate, where the objective was established in Article 3 (a): "to ensure the application of the provisions of laws and other regulations on working conditions and the protection of employees in the exercise of their duties". In order to achieve this objective, Article 4(4) of the Directive lays down (1) (b): the State Labour Inspectorate "investigates, in the manner established by the Government, accidents at work". Thus, on 22.12.2005, the Government, by Decision No. 1361 approving the Regulation on the procedure for investigating accidents at work, adopted the normative act establishing the procedures for investigating accidents at work or outside work. Thus, according to Chapter III "Investigation of accidents", section "Investigation of serious and fatal accidents", point 26 of the Government Decision concerned: "serious and fatal accidents will be investigated by the State Labour Inspectorate, which will appoint labour inspectors who will carry out the investigation of accidents without any influence whatsoever".

In accordance with paragraph 30 a – k) of Chapter III "Investigation of accidents" of GD no. 1361/2005: The investigation of severe and fatal accidents at work will be completed with the preparation of the investigation file which will include:

- a) the accident investigation report (in the case of collective accidents, the report shall be drawn up for each injured person);
- b) the report of the investigation of the accident outside work;
- (c) the opinions of the participants in the accident investigation (if applicable);
- (d) the statements of the injured parties (if possible);
- (e) the statements of the persons responsible for providing occupational safety measures at the workplace where the accident occurred;
- (f) statements of eyewitnesses;
- (g) photographs and diagrams of the place where the accident occurred;
- (h) other documents and papers necessary to clarify the circumstances and causes of the accident;
- i) the conclusion of the technical expertise (if necessary);
- j) medical certificate regarding the nature of the violent injury to the body of the accident victim;
- k) the conclusion of the forensic medical report on the causes of the death of the accident victim (in the case of fatal accidents).

In accordance with paragraph 30 a) and b) of GD 1361/2005, the investigation file also contains the investigation report, which is found in Annex 2 of the decision concerned. When examining its contents, it was found that there are several inconsistencies, inadequacies that compromise the full, objective and correct investigation of the event resulting in serious injury or death.

The importance of using the legal provisions in the field of occupational safety when investigating severe and fatal accidents at work, results from the content of the investigation file of severe and fatal accidents at work investigated by the State Labour Inspectorate. On the one hand we have a multitude of conventions, laws, rulings, regulations, standards, etc., which reduce and/or exclude the likelihood of an accident at work, but are not taken into account when a serious or fatal accident at work is investigated.

Topicality of the subject:

Because the greatest value is always a person, his or her safety, life and health, neither the size of the wage, nor the level of profitability of the enterprise, nor the value of the product manufactured can serve as a basis for disregarding occupational safety rules and justifying existing threats to workers' health and safety [3]. However, for example, when examining the reports of the State Labour Inspectorate for 2020 [14] and 2021 [15] it was found that:

- During 2020, 438 injury events were reported in which 451 people were injured. By the investigation committees of the enterprises 306 accidents with temporary incapacity for work were investigated. Labour inspectors of the competent occupational safety authorities investigated 132 accident cases, including: 63 fatal accidents, of which 26 on-the-job, 30 off-the-job, 7 accidents not falling under the provisions of the Regulation on Investigation of Occupational Accidents; 65 serious accidents, of which 56 on-the-job, 5 off-the-job, 4 accidents not falling under the provisions of the Regulation on Investigation of Occupational Accidents; 4 accidents with temporary incapacity for work.

Among the most frequent circumstances of accidents to employees at workplaces are falling from a height; being caught, hit or crushed by means of transport on public roads, machinery and equipment in operation; falling, falling materials and objects; contact with electric current. It was also established as a result of the accident investigation that accidents were most frequently caused by the violation of occupational safety and health rules by the workers and by inadequate workload [14].

- During 2021, 632 accident events were reported in which 669 people were injured. 460 accidents with temporary incapacity for work were investigated by company investigation committees, where 478 workers suffered. Labour inspectors in charge of occupational safety and health investigated 172 cases of accidents, including: 77 fatal accidents, of which 34 on-the-job, 36 off-the-job, 7 accidents do not fall under the provisions of the Regulation on investigation of accidents at work; 74 serious accidents, of which 62 on-the-job, 8 off-the-job, 4 accidents do not fall under the provisions of the Regulation on investigation of accidents at work; 21 accidents with temporary incapacity for work.

Among the most common circumstances in which employees are injured at workplaces are falling from a height; being caught, hit or crushed by machinery and equipment in operation, by means of transport on public roads and on the territory of the company; falling, falling materials and objects; falling from the same level; other circumstances. It was also established as a result of the accident investigation that the most frequent cause of accidents was the violation of occupational safety and health rules by the workers and inadequate workload [15].

Conclusions and recommendations.

The accidents at work examined through the Regulation of investigate accidents at work, approved by GD 1361/2005, in relation to the normative acts regulating all the activities aimed at ensuring the best working conditions, protection of life, health, physical and mental integrity of workers, represent a disparity, which makes it necessary to adjust/modify/complement paragraph 30 lit. a)-k), as well as Annex 2 of GD no. 1361 of 22.12.2005, which would optimize the process of investigation of serious and fatal accidents at work in the Republic of Moldova.

REFERENCES:

1. Boișteanu Eduard, Romandaș Nicolai, Labour Law, General Part, CEP USM, Chisinau, 2012.
2. Medeanu Tiberius-Constantin, Accidentele de muncă Volume 1, Lumina Lex, Bucharest, 1998.
3. Postica Ruslan, Special knowledge in the field of safety and health at work, "Law and Life Magazine" p. 84.
4. Țaralungă Gheorghe, Guide to Occupational Safety and Health, Chișinău, 2015.
5. Ținca Ovidiu, Legal Norms of Labour Protection, Lumina Lex, Bucharest, 2002.
6. Untilă Natalia, Qualification of accidents at work, "Theory and practice of public administration" p. 192, 193.
7. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115566&lang=ro (accessed 12.10.2022 and later).
8. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=115540&lang=ro (accessed 12.10.2022 and later).
9. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=128016&lang=ro# (accessed 12.10.2022 onwards).
10. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=133061&lang=ro# (accessed 12.10.2022 onwards).
11. <https://ism.gov.md/ro/legisla%C5%A3ia> (accessed 13.10.2022 and later).
12. <https://statistica.gov.md/category.php?l=ro&idc=107> (accessed 13.10.2022 onwards).
13. <https://www.date.gov.md/ckan/ro/dataset/11736-date-din-registrul-de-stat-al-unitatilor-de-drept-privind-intreprinderile-inregistre-in-repu> (accessed 13.10.2022 onwards).
14. <https://ism.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Raportul%20privind%20activitatea%20autorit%C4%83%C8%9Bilor%20competente%20%C3%AEen%20domeniul%20controlului%20respect%C4%83rii%20legisla%C8%9Biei%20RM%20SSM%20pe%20anul%202020.pdf> (accessed 13.10.2022 and later).
15. <https://ism.gov.md/sites/default/files/document/attachments/Raportul%20privind%20activitatea%20Inspectoratului%20de%20Stat%20al%20Muncii%20pentru%20anul%202021.pdf> (accessed 13.10.2022 onwards).
16. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=60488&lang=ro (accessed 13.10.2022 onwards).

УДК 65.016.1

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ СТВОРЕННЯ БІЗНЕСУ

Наталія Зарудна,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний
університет;

Олександр Кундеус

кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
та аудиту,
Тернопільський національний технічний
університет ім. І. Пулюя

Розглянуто основні нормативні документи, які повинна детально вивчити особа, що планує розпочати власну справу. Наголошено про можливості сервісу «Дія» у сфері підприємницької діяльності. Встановлено, що виникнення будь-якої підприємницької ідеї та її подальше втілення у життя ставить багато ключових запитань: хто виступатиме споживачем виготовлюваного продукту та які умови виходу його на ринок; які обсяги коштів потрібні для реалізації цього проекту, які вигоди від втілення цієї бізнес-ідеї. І доведено, що макет відповідей на ці питання повинен бути у бізнес-плані суб'єкта господарювання до початку реєстрації власного бізнесу.

Ключові слова: підприємницька діяльність, власний бізнес, започаткування бізнесу, нормативне забезпечення створення бізнесу, кодекси України.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Сучасний стан економіки нашої країни перебуває у край важких та непередбачуваних обставинах. «Військовий стан» та активні бойові дії на території нашої країни щодня ставлять нові виклики перед діючим бізнесом, обмежуючи можливості для розвитку та втілення своїх ідей. Проте, не зважаючи на ці обставини, державою пропонуються ряд програм для майбутніх новостворених або переміщених з окупованих територій бізнесів, для їх підтримки та розвитку. Якщо є бізнес-ідея та команда, із якою є можливість працювати для впровадження в життя цієї ідеї, то варто спробувати заснувати свою справу. Створюючи юридичну особу, майбутні засновники зобов'язані вивчити чимало важливих законодавчих моментів, підготувати ряд документів, правильно вибрати доцільну для їх бізнесу організаційно-правову форму тощо.

Формулювання цілей статті, посилення на сучасні дослідження та публікації. В Україні передбачено функціонування підприємницької діяльності як через діяльність фізичної особи-підприємця, так і у формі створення юридичної особи двох видів (за Цивільним кодексом: приватного та публічного права). Зважаючи на те, що сучасні електронні сервіси (наприклад Дія) легко та доступно дозволяють зареєструвати ФОП, особливих труднощів у бажаючих розпочати свою справу не виникає.

Більш складніша процедура започаткування та ведення діяльності юридичної особи, вибору її організаційно-правової форми, що передбачено відповідними законодавчими актами. Тому вважаємо за необхідне оглянути переваги та недоліки застосування окремих, найбільш використовуваних форм підприємницької діяльності та вимоги нормативних документів щодо них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 81 Цивільного кодексу [1] передбачає можливість створення в Україні юридичної особи приватного права (які створюються на підставі самостійно сформованих установчих документів) та юридичної особи публічного права (які створюються та функціонують за розпорядчим актом Президента, або органу державної влади чи місцевого самоврядування). У даній статті зупинимося більш детально на розгляді передумов існування юридичних осіб першої групи.

У першу чергу варто відмітити корисність пропонованих сервісом «Дія» різноманітних програм, навчань, пропозицій, заохочень для започаткування власного бізнесу. Ось для прикладу курс «10 кроків для початку власної справи» знайомить пересічного громадянина з основами підприємницької діяльності в Україні, після ознайомлення із яким будь-яка особа зможе оцінити свої вміння та здатності для втілення в життя своїх бізнес-ідей [2].

Зрозуміло, що перш за все, при створенні юридичної особи її засновники повинні детально продумати цілі та (враховуючи специфіку обраних видів діяльності, якими займатиметься) правильно вибрати організаційно-правову форму такої юрособи. Також обираючи найменування підприємства необхідно визначитися з його формулюванням, не порушуючи вимоги законодавства щодо оригінальності імені та правил написання [3].

Не менш важливе значення має правильний порядок формування статутного капіталу та змісту необхідних установчих документів для обраної організаційно-правової форми [4].

Ці вимоги залишаються актуальними і в умовах військового стану. Нормативно-правові акти у сфері започаткування бізнесу не містять суттєво нових правил для започаткування бізнесу. Більш вагомими є тимчасові положення щодо організації обліку та оподаткування на вітчизняних підприємствах на час дії умов військового стану.

Отже, головним нормативним документом, що повинен бути достеменно вивченим перед початком роботи суб'єкта господарювання є Господарський кодекс, адже він «встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами» [5].

Не менш важливим є знання норм Податкового кодексу, адже він «регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства» [6].

Для вибору організаційно-правової форми необхідно ознайомитися із вимогами до їх створення із відповідними законами, що деталізують ці особливості. Зокрема закон України «Про господарські товариства» «визначає поняття і види господарських товариств, правила їх створення, діяльності, а також права і обов'язки їх учасників та засновників» [7].

Щодо деталізації передумов функціонування окремих видів господарських товариств було прийнято закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», який регламентує «порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників» [8].

Закон України «Про акціонерні товариства» «визначає порядок створення, діяльності, припинення та виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки акціонерів» [9].

Визначившись із організаційно-правовою формою та сформувавши пакет установчих документів можна зареєструвати юридичну особу. У майбутньому взяття на облік у державних органах буде проводитися автоматично на ґрунті отриманих з ЄДР реєстраційних даних. При потребі далі здійснюється реєстрація суб'єкта господарювання платником ПДВ, оформляється перехід на спрощену систему оподаткування, проводиться реєстрація реєстраторів розрахункових операцій, інформується Державну фіскальну службу про об'єкти обліку тощо. Також доведеться виконати інші об'єктивно необхідні дії: відкрити рахунок в банку, за бажанням – виготовити печатку, отримати дозвільні документи, якщо цього вимагає галузева специфіка діяльності тощо.

Висновки. Отже, для ефективного старту власної справи після ознайомлення із нормативними та законодавчими актами, необхідно розробити бізнес-план, який являє собою своєрідний аналітичний документ для планування своєї підприємницької діяльності із детальним описом головних аспектів діяльності підприємства, де аналізуються ймовірні проблеми та визначаються можливі способи вирішення цих проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
2. Курс «10 кроків для початку власної справи». URL: <https://business.diia.gov.ua/courses/10-kroktiv-dla-pocatku-vlasnoi-spravi>.
3. Про затвердження Вимог до написання найменування юридичної особи, її відокремленого підрозділу, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, крім організації профспілки; Наказ Міністерства юстиції України; від 05.03.2012 р. № 368/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0367-12#Text>.
4. Порядок державної реєстрації СПД. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/onovleniy-poryadok-derjavnoi-reestratsii-yuridichnih-osib-ta-fop-v-period-voennogo-stanu>.
5. Господарський кодекс України, Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
6. Податковий кодекс України, Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
7. Про господарські товариства, Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.
8. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.
9. Про акціонерні товариства, Закон України від 27.07.2022 № 2465-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>.

CZU: 340.69:574.5

THE ROLE OF DIATOMS IN THE EVALUATION OF THE ECOLOGICAL STATUS OF AQUATIC ECOSYSTEMS AND THE DISCOVERY OF CRIMES

ROLUL DIATOMEELOR ÎN EVALUAREA STĂRII ECOLOGICE A ECOSISTEMELOR ACVATICE ȘI DESCOPERIREA INFRAȚIUNILOR

Viorica TRIFĂUȚAN

Doctor in biological sciences, judicial expert,
National Center for Judicial Expertise
Ministry of Justice,
Chisinau municipality, Republic of Moldova

Elena GORINCIOI

Doctor of chemical sciences, associate
professor,
State University,
Chisinau, Republic of Moldova

Boris NEDBALIUC

Doctor of biological sciences, associate
professor,
"Ion Creangă" State Pedagogical University,
Chisinau, Republic of Moldova

Rezumat. *Lucrarea conturează o abordare pentru acumularea dovezilor probatorii bazate pe utilizarea diatomeelor și altor specii de alge de apă dulce ca indicatori în limnologia criminalistică. Sunt valorificate studiile de cercetare experimentală cu aplicarea spectroscopiei ¹H RMN și microscopiei pentru analiza urmelor de diatomee ca dovezi probatorii. Rezultatele determină prezența și abundența unei game de indicatori de mediu și direcționarea strategiei ulterioare pentru colectarea și analiza unui eșantion criminalistic mai aprofundat.*

Dovezile din mediul acvatic sunt recunoscute drept potențial de-a contribui cu informații circumstanțiale valoroase referitoare la o anumită infracțiune: ecologică (impact antropic), deces prin înec (accidental, suicidal, criminal) sau un omor prin alte mijloace, disimulat ulterior prin înec.

Această lucrare prezintă aplicațiile actuale ale limnologiei, în special algele și analiza diatomeelor pentru a introduce cercetări noi și în curs de desfășurare în cadrul expertizelor judiciare ecologice și medico-legale.

Cuvinte cheie: *hidroecosistem, poluarea apei, infracțiune, diatomee, microscopie, analiza ^1H RMN.*

Abstract. *The paper outlines an approach to accumulating probative evidence based on the use of diatoms and other freshwater algal species as indicators in forensic limnology. Experimental research studies using ^1H NMR spectroscopy and microscopy to analyze diatom traces as probative evidence are leveraged. The results determine the presence and abundance of a range of environmental indicators and direct subsequent strategy for the collection and analysis of a more in-depth forensic sample.*

Evidence from the aquatic environment is recognized as having the potential to contribute valuable circumstantial information regarding a particular crime: ecological (anthropogenic impact), death by drowning (accidental, suicidal, criminal) or a murder by other means, later concealed by drowning.

This paper presents current applications of limnology, particularly algae and diatom analysis to introduce new and ongoing research into ecological and forensic forensics.

Keywords: *hydroecosystem, water pollution, crime, diatom, microscopy, ^1H NMR analysis.*

Introduction.

Phytoplankton in its development goes through a series of diurnal, seasonal and multiannual successions, which are indicators of the condition and functioning of algae communities and their adaptation to the quality of the aquatic environment. Seasonal changes in the abundance and biomass of phytoplankton are determined by a complex of factors, especially temperature, light, the content of nutrients and organic substances in the water. Based on the composition of phytoplankton species and their quantitative development indices, it is possible to determine the water quality and the degree of trophicity of different types of aquatic ecosystems.

Algae are found in almost all aquatic environments. Due to their diversity, algal species can tolerate a wide range of ecological conditions and are observed in extremely hot and very cold areas, in terrestrial, aerial environments, and endosymbionts within other plants and animals [10]. In freshwater systems, under conditions of increased concentrations of nutrients and high temperatures, the rapid reproduction of some species of algae from various systematic groups, as well as diatoms, occurs, causing the phenomenon of "blooming" of water, and respectively the accelerated eutrophication of many water bodies.

The presence and abundance of biological and physical traces in aquatic environments, although valuable, are less studied as probative evidence in the literature. The spatiotemporal variability of algal communities in freshwater environments provides valuable ecological intelligence in a diverse range of forensic disciplines.

Materials and methods.

The water samples were collected from Valea Morilor Lake, Chisinau municipality seasonally during the years 2021-2023 according to the unified methods of collection and processing of field and experimental hydrobiological samples. Algae species were identified with the Optica B-510 POL microscope equipped with a digital camera, species determination according to the determinants in force and the literature in the field [1]. The saprobiological analysis was based on the list of water quality indicator algae species [28], consulting specialists from the academic environment.

Results and discussion.

The dominant composition of algae species differs in different research periods. The development of the phytoplankton of the "Valea Morilor" lake reaches maximum levels in spring and summer. In the winter period, the phytoplankton is very poor and contains mostly diatom algae. The diversity of phytoplankton species varies under the influence of the hydrological regime, climatic conditions and the degree of significant water pollution. Currently, the Valea Morilor lake, being the place of recreation for the inhabitants of the capital, is monitored by the Public Health Center and the Environment Inspectorate as a safe system for the health of the population, as well as a scientific observation and forecasting center that combines physical-chemical monitoring and the biological one.

Based on these data we tended to highlight the role of modern technologies (NMR) and bioindicators in the assessment of anthropogenic impact in highly polluted areas with application of data in forensic expertise. Among the methods used, we mention: investigations of the number of species and individual populations, the specific composition of algae and other protist communities, the accumulation of pollutants in different organs and tissues of living organisms, changes in the characteristics of the development and behavior of aquatic animals (mass extinction of fish). The evaluation of the bioindicators present leads to the quality of the environment by conducting investigations of plant and animal communities. The abiotic factors (temperature, pollutants, etc.) and biotic factors (organisms from phytoplankton and zooplankton, their populations and communities) were evaluated in complex [11,12].

Diatoms occur abundantly in stagnant water (pools, ponds, ditches), forming yellow-brown sludge on the bottom of the water and near the banks [2,3]. They are found in mineral springs, in water pipes, even in water jugs, on the surface of wet rocks, stones, wood, soil (for example, in plant pots), etc. [13]. They constitute one of the most successful groups of eukaryotic photosynthesizing organisms, with a wide distribution in almost any aquatic environment, but sometimes extremely narrow, as endosymbionts of dinoflagellates or foraminifera [25], or only in the plumage of some aquatic birds or on the skin of cetaceans [23], even if they are of global importance in biogeochemical cycles and provide 20 - 25% of fixed carbon and atmospheric oxygen,

relatively few definite data are still known about their biology and ecology, as well as about the factors that influence their diversity and chorology.

Some epiphytic diatoms adhere to the substrate with the part of the shell endowed with a shelf (species of the genera *Cocconeis* Ehr., *Rhopalodia* O.Mull., etc.), others have simple mucocytic feet (*Cymbella* Ag., *Rhoicosphenia* Grun., etc.) or branched (*Gomphonema* Ag.). Other species, such as *Cymbella turgida* (Greg.) Cl., *Navicula peregrina* (Ehrb.) Kütz. have the cells included in mucocytic cylindrical tubules, fixed with one end to the thallus of filamentous chlorophytes, and those of the genus *Synedra* Ehr. [9,14,24]. It is attached to the substrate with an extremity of the cell [1,18]. Sometimes the epiphytic diatoms develop so abundantly that the filamentous green algae become simply unrecognizable.

After bodies of water dry up, diatoms can be picked up by windblown dust and transferred over large areas. Many species are truly cosmopolitan and are found everywhere. Variation in algal distribution between and within an ecosystem has important implications for forensic investigations. The presence of primarily benthic species on the clothing of a criminal/offender could infer an initial contact with a river bed, lake or pond [21].

Diatoms are of particular importance in environmental monitoring because they are good indicators of organic pollution in the aquatic environment. The dynamic nature of an environment leads to the incorporation of natural and anthropogenic materials of diverse provenance, characterizing a site to such an extent that it becomes highly distinctive and useful for forensic comparisons. This spatio-temporal variability creates discrete and orderly "micro-terrains" of great value to forensic science. Given the variability of environments (even those with similar geology and land use), analysis of the microscopic characteristics of a soil or water trace sample can be used effectively in a range of forensic investigations. Examples in the literature include homicide, serious assaults [19], poaching and wildlife crime [4,17], burglary [16] and reenactment of international war crimes.

Microscopic algal organisms, including diatoms, have been used in forensic pathology to diagnose death by drowning [5,8,15,20] and to reconstruct or estimate the submergence of the post-mortem interval (PMSI) of a corpse recovered from water [7,27]. Diatoms have been used in forensic archeology [6,17] and forensic environmental litigation related to water quality and algal toxin poisoning [10,17,26]. The evaluation of diatoms and other groups of algae as forensic evidence is a relatively new field.

Basic knowledge such as botany, geography, biology and chemistry are required for application in forensic contexts. They contribute to the development of guidelines for the efficient and accurate collection of various forms of evidentiary traces, which allow transparent and robust interpretation of a crime. This works to increase the

validity and reliability of evidence presented as information to investigators or as probabilistic evidence in court [17].

Algal indicators, including diatom valves, chrysophyte scales and stomatocysts, and dinoflagellate sheaths, provide additional forensic value based on their resistance to desiccation and retention of distinctive features for identification. Due to this natural characteristic of natural durability, diatoms can provide forensic information even when evidence collection is late in a crime. The forensic study of algae provides valuable ecological information during a series of investigations.

The presence of diatoms in several anthropogenic materials has contributed to their abundance in the environment and provides an additional opportunity for their study in forensic science and crime reconstruction. For example, the past use of diatomaceous earth to insulate safes has led to a number of burglary cases in which diatom evidence contaminated an offender's clothing and provided an association with the crime scene.

Empirical research addressing the dynamics of trace evidence in general, and diatoms more specifically, typically their transfer, persistence and preservation across a range of forensic evidence scenarios, is essential to ensure the optimal collection, analysis and interpretation of evidence later in an investigation.

The laboratory diagnosis of drowning (on complementary examination) is based on the study of aquatic plankton (algae, diatoms, infusoria) that can be found inside some organs (lung alveoli, liver, kidneys, bone marrow, brain). Regarding the detection of plankton inside the lung alveoli, the value of this test is not absolute, because it has been proven that plankton can enter the alveoli even post-mortem.

The comparative research of the plankton and the submerged liquid can give indications on the place where the drowning occurred in standing and flowing waters, the most used test in this sense is the diatom test. Diatoms are unicellular organisms in water, with a siliceous coating that resists rotting, between 2 microns and 1 mm in size, present in very large quantities in any aquatic environment, especially in spring and autumn [22]. More than 20,000 species of diatoms are known, each with its own unique shell pattern.

The classification is based on the structure of the siliceous carapace, on the surface of the valves having a system of incrustations specific to each species. These microorganisms form a very diverse group, both morphologically and ecologically, and are found in all types of natural waters, both flowing and stagnant, fresh or salty. It represents the major group of algae in most water bodies. They have been studied extensively and methods for interpretation have been developed. During vital drowning, diatoms can enter the circulatory system through the pulmonary alveoli whose walls break.

They are then circulated by the blood flow (stronger in the initial agony phase) throughout the body, being retained by the filter organs (kidneys, liver, spleen) or stored in terminal tissues (brain, bone marrow). The use of diatoms as a diagnostic test for vital drowning is based on the assumption that as long as the blood circulation is functioning (suggesting that the person was alive), these microorganisms will be transported and deposited in organs some distance from the lungs. In the absence of blood circulation (the individual was dead when he was introduced into the water), they will stop at the walls of the pulmonary alveoli. The blood circulation generated post-mortem by the autolysis process does not have the power to transport the diatoms and fix them at the level of the organs. The test is limited by the difficulty of excluding the possibility of contamination, especially if the cadaveric changes are advanced.

Other possibilities of contamination must be considered. The siliceous shells of diatoms can be used in the preparation of certain materials used in the construction industry and as a powder for rubber gloves. In addition, diatoms have also been discovered in the organs of deceased people who were not removed from the water, with the possibility that these single-celled organisms can enter the circulation through the gastrointestinal tract (as contaminants of some foods such as salads, algae, clams).

The unanimous opinion currently accepted by specialists is that, taking appropriate precautions to prevent contamination, the demonstration of the presence of diatoms in organs such as bone marrow, brain, kidneys, liver, spleen is strong evidence confirming death by drowning. If the degradative processes in the corpse are very advanced, the error in the assessment of the diagnosis of drowning is very possible, since the contamination - so not the destruction of the diatoms already fixed by inhaling the water - is obvious. In order to establish the place of immersion (where the vital drowning practically occurred), it must be confirmed, by histological examination, if the species of diatoms found in the organs of the deceased are of the same kind as those present in the water from which the body was removed.

The population of diatoms varies periodically, depending on the season (maximum number is recorded in spring), the type of water (flowing, stagnant, fresh, salty) and the degree of water pollution. For comparison, during on-site research, one or two water samples are collected, in 1-liter containers, in which a few drops of iodine are added to kill microorganisms. Containers with water are kept for 12-24 hours (overnight), at ambient temperature, after which the water is carefully filtered, the concentrated residual matter being analyzed under a microscope. Examining lung fluid for diatoms is of more limited value, their presence in a very large quantity being confirmation of death by drowning.

There are situations where corpses are carried by currents over distances of tens of kilometers, during which the destructive environmental factors gradually eliminate any element that could be used for identification by the usual means (recognition of the

corpse, identification by clothing items, identification by fingerprints). The specific judicial investigation activities, but especially the complementary medico-legal examinations, are very useful in such cases. Chemical elements and physical particles in suspension in water can be detected by histological forensic analysis. Their presence in organs (bones, liver) orients us to the place where the drowning occurred.

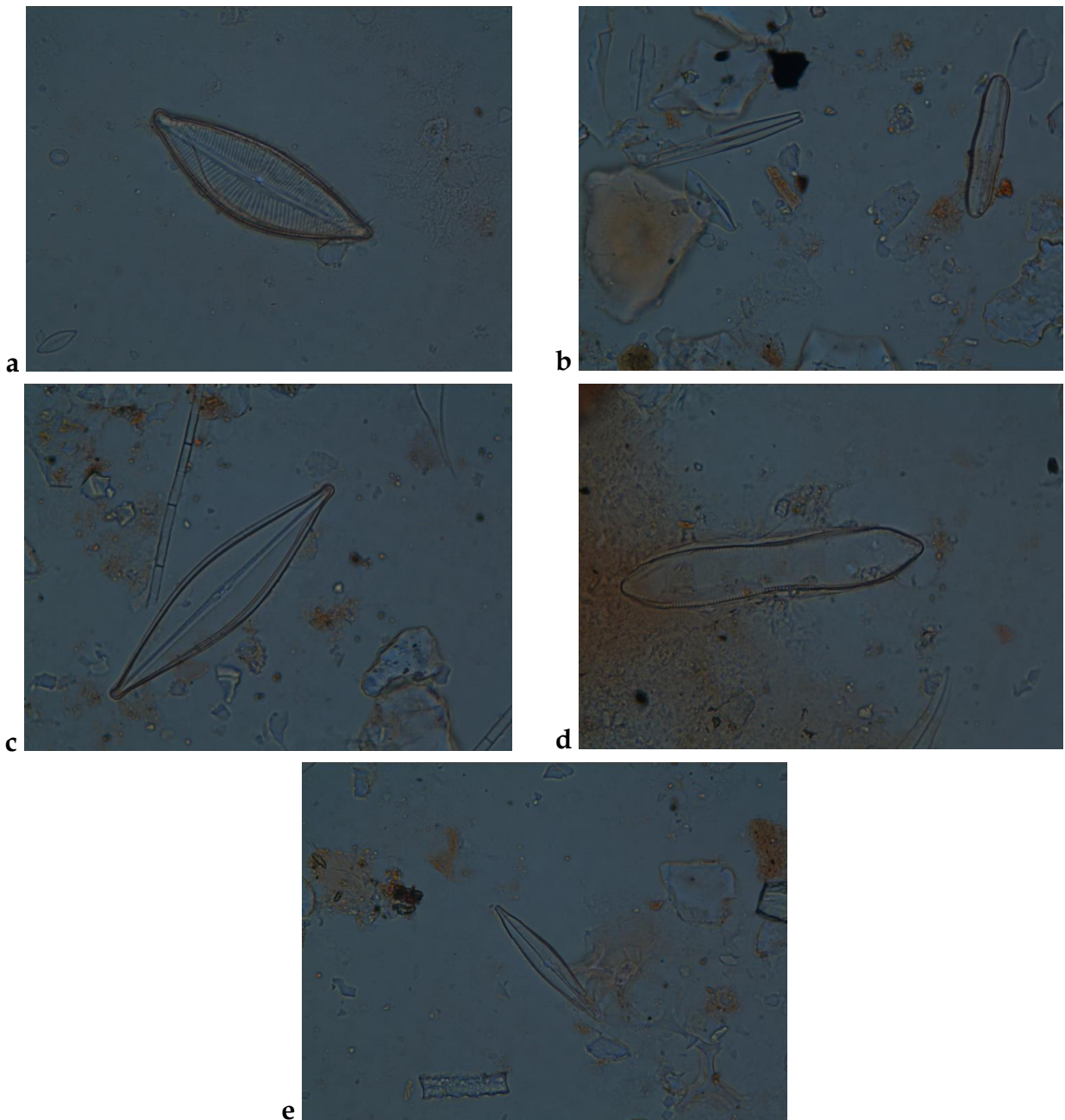
For example, the lack of a large amount of iron in the organs indicates that the drowning occurred upstream of the confluence with a tributary polluted with pyrites from a mining operation. Demonstrating the presence of diatoms and/or other physical particles or chemical pollutants in certain organs of the human corpse removed from the water is of real use both in the homicide investigation as an investigative version, by establishing the exact cause of death and by locating the submersion area.

Collection and analysis protocols: A number of techniques for collecting diatom shells adhering to clothing have been presented in the literature. Research has focused on the use of several mechanical and chemical methods, including water and ethanol rinsing, as well as tissue digestion with hydrogen peroxide (H_2O_2), sulfuric acid (H_2SO_4), and nitric acid (HNO_3), to extract diatoms from cotton clothes. A recent study considered the collection of diatoms transferred onto clothing following exposure to freshwater and soil environments. Treatment of clothing with hydrogen peroxide (H_2O_2) was found to be the most successful and consistent in extracting a diatom assemblage with high levels of similarity to the comparative control samples tested.

Collection of diatom traces:

1. several clothing samples are dried overnight in aerated covered Petri dishes under the niche;
2. after drying, small objects (1 cm^2) of clothing material are collected to be analyzed;
3. add 20 ml of H_2O_2 (30%) for each object in a centrifuge tube and heat at 70°C in a water bath for four hours;
4. removing the material, rinse with distilled water and store each object in case further analysis is required;
5. add a few drops of HCl (10%) to the sample solution and add distilled water;
6. centrifuge for 4 minutes at 1200 rpm, aspirating the remaining supernatant, resuspend any particles with distilled water. Repeat four times;
7. with the help of a calibrated micropipette, we transfer a known amount of solution onto a glass slide and let it settle overnight;
8. mount the slides on glass slides using a high refractive index mounting material (>1.7) and examine using a phase contrast microscope or a bright field microscope.

In all experimental samples analyzed, diatom cells were commonly observed in the natural form, intact diatom cells (i.e. two valves connected by the girdle) (fig. 1).

Fig. 1. Diatom algae isolated from the fluid of the sphenoidal sinus and from the blood: **a** – *Cymbella cuspidata* Kütz.; **b** – *Caloneis silicula* (Ehrb.) Cl.; **c** – *Navicula cuspidata* Kutz.; **d** – *Cymatopleura solea* (Bréb.) W. Sm.; **e** – *Navicula cryptocephala* Kütz.

Microscopy provides a high-resolution approach to the identification of diatoms and is often used in the examination of environmental forensic indicators (Morgan et al. 2006; Bull et al. 2006).

Although effective for identifying diatom species, the technique is destructive to alternative biological indicators, including pollen and most other groups of algae.

The forensic study of diatoms as trace evidence indicators is gaining momentum in the literature, but further studies are needed to establish and expand the range of circumstances under which particles are actively sought as evidence in a case [28].

Experimentally considering the persistence of diatoms over time or the variation in transfer to alternative evidential surfaces (clothes, shoes) has great potential to contribute to the accumulation of valuable knowledge in the field of forensic limnology.

CONCLUSIONS

Current investigations in the field of forensic geological sciences are mainly concerned with the analysis of soil samples and terrestrial sediments, but a similar approach and analysis is needed in the context of freshwater samples for ecological and medico-legal forensics. This paper demonstrates the importance of NMR and microscopic research in developing an evidence base for the use of diatom samples in forensic limnology.

The continuation of experimental studies will contribute to the creation of the necessary evidence base for the application and development of new collection and analysis procedures, as well as to improve the understanding of traces in the waters of lakes, ponds, rivers for legal interpretation. Specifically:

- diatom analysis is widely used in a range of forensic contexts and contributes significantly to circumstantial information following their transfer from the crime scene to the perpetrator or victim;

- the study of alternative groups of algae has the potential to provide comprehensive insight into the comprehensive ecological aspect of an aquatic environment for use in crime reconstruction;

- microscopic and NMR analysis provides a valuable tool for the highly quantifiable and multidisciplinary chemical assessment of trace microhydrobionts;

- high-resolution optical examination provides a valuable insight into the availability and quality of adherent traces at different stages of the investigation process, from the initial detection of an evidence surface to the long-term preservation of evidence (preserving forensic preparations);

- diatoms can be preserved on clothes even after trying to destroy them samples.

Therefore, it is worth sampling degraded garments to recover any residual water traces that may still be present. While experimental research provides important information regarding the collection, analysis and interpretation of water samples as environmental forensic evidence, it is also important to recognize the value of expert knowledge.

The value of fresh water indicators has not yet been fully realized and established in forensic expertise. Given the complexity of aquatic environments and their associated physical, chemical and ecological variability, there is significant potential for aquatic samples to provide valuable circumstantial information for comparing and excluding samples or profiling an unknown location.

Finally, the transfer and persistence of freshwater diatoms and other algal trace indicators on clothing indicates that there is great potential for evidence recovery during crime re-enactments in aquatic environments.

BIBLIOGRAPHY

1. Arnold. Round, F. E., R. M. Crawford and D. G. Mann. 1990. *Diatoms: Biology and Morphology of the Genera*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Auer, A. and M. Möttönen. 1988. "Diatoms and drowning." *Zeitschrift für Rechtsmedizin* 101 (2): 87-98. <https://doi.org/10.1007/bf00200290>.
3. Battarbee, R. W., V. J. Jones, R. J. Flower, N. G. Cameron, H. Bennion, L. Carvalho and S. Juggins. 2001. "Diatoms." In *Tracking Environmental Change Using Lake Sediments Volume 3: Terrestrial, Algal, and Siliceous Indicators*, edited by J. P. Smol, H. J. B. Birks and W. M. Last, 155-202. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
4. Black, B., F. J. Ayala and C. Saffran-Brinks. 1993. "Science and the law in the wake of Daubert: A new search for scientific knowledge." *Texas Law Review* 72: 715. Brown, A. G. 2006. "The use of forensic botany and geology in war crimes investigations in NE Bosnia." *Forensic Science International* 163(3): 204-210. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2006.05.025>.
5. Cameron, N. G. 2004. "The use of diatom analysis in forensic geoscience." In *Forensic Geoscience: Principles, Techniques and Applications*, edited by K. Pye and D. J. Croft, 277-280. Geological Society London, Special Publications 232. London: Geological Society. <https://doi.org/10.1144/gsl.sp.2004.232.01.25>
6. Carlie et al., Molecular basis of bacterial disinfectant resistance, *Drug Resistance Updates* Volume 48, January 2020, 100672.
7. Casamatta, D. A. and R. G. Verb. 2000. "Algal colonization of submerged carcasses in a mid-order woodland stream." *Journal of Forensic Science* 45(6): 1280-1285. <https://doi.org/10.1520/jfs14880j>.
8. Delabarde et al., The potential of forensic analysis on human bones found in riverine environment 2013, *Forensic Science International* 228 (1-3).
9. DG Mann și LSU Droop, Biodiversitatea, biogeografia și conservarea diatomeelor, *Hydrobiologia*, vol. 336, Octombrie 1996, p. 19-32.
10. Graham, L.E. and Wilcox, L.W. (2000) *Algae*. Prentice Hall, Upper Saddle River, 640. Antarctic Cyanobacteria Biodiversity Based on ITS and TrnL Sequencing and Its Ecological Implication *Open Journal of Ecology*, Vol.4 No.8, May 30, 2014.
11. Haefner, J., J. R. Wallace and R. W. Merritt. 2004. "Pig decomposition in lotic aquatic systems: The potential use of algal growth in establishing a postmortem submersion interval (PMSI)." *Journal of Forensic Science* 49(2): 330-336. <https://doi.org/10.1520/jfs2003283>.

12. Hardy, C. R. and J. R. Wallace. 2012. "Algae in forensic investigations." In *Forensic Botany: A Practical Guide*, edited by D. W. Hall and J. H. Byrd, 145–173. Oxford: Wiley-Blackman. <https://doi.org/10.1002/9781119945734.ch9>.
13. Hawksworth, D. L. and P. E. Wiltshire. 2011. "Forensic mycology: The use of fungi in criminal investigations." *Forensic Science International* 206(1): 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2010.06.012>.
14. Jones, V. J. 2007. "Diatom Introduction." In *Encyclopedia of Quaternary Science*, edited by S. Elias, 476–484. Oxford: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-44-452747-8/00232-5>.
15. Krstic et al., Diatoms in forensic expertise of drowning - A Macedonian experience *Forensic Science International* 127(3):198-203, 2002.
16. Mildenhall, Pollen Findings in a Presumptive Drowning Case, *Forensic Medicine and Anatomy Research*, Vol.3 No.2, March 26, 2015.
17. Morgan et al. Reappraising the Long-term Course and Outcome of Psychotic Disorders volume 44 on page 2727, 2006.
18. Nedbaliuc, B.; Ciobanu, E.; Chiriac, E.; Grigorcea, S.; Brînză, L.; Nedbaliuc, R. Caracterizarea comunităților algale ale lacului Rîșcani (or. Chișinău) prin prisma relațiilor interspecifice. *Acta et commentationes. Științe Exacte și ale Naturii*. Nr. 1 (11), Chișinău, UST, 2021, p. 38-47. ISSN 2537-6284.
19. Peter A. Siver, 1 Ph.D.; Wayne D. Lord, 2 Ph.D.; and Donald J. McCarthy 3 *Forensic Limnology: The Use of Freshwater Algal Community Ecology to Link Suspects to an Aquatic Crime Scene in Southern New England*.
20. Pollanen, M. S. 1997. "The diagnostic value of the diatom test for drowning, II. Validity: analysis of diatoms in bone marrow and drowning medium." *Journal of Forensic Science* 42(2): 286–290. <https://doi.org/10.1520/jfs14112j>.
21. Pringle, J. K., A. Ruffell, J. R. Jervis, L. Donnelly, J. McKinley, J. Hansen and M. Harrison. 2012. "The use of geoscience methods for terrestrial forensic searches." *Earth Science Reviews* 114(1): 108–123. <https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2012.05.006>.
22. Renberg, I. 1990. "A procedure for preparing large sets of diatom slides from sediment cores." *Journal of Paleolimnology* 4(1): 87–90. <https://doi.org/10.1007/bf00208301>.
23. Round et al., Naviculales (Bacillariophyta) from coastal waters of the Gulf of San Matías (Province of Río Negro, Argentina), *Gayana Bot.* vol.76 no.1 Concepción June 2019.
24. Sudbury, MA: Jones and Bartlett. Hürlimann, J., P. Feer, F. Elber, K. Niederberger, R. Dirnhofer and D. Wyler. 2000. "Diatom detection in the diagnosis of death by drowning." *International Journal of Legal Medicine* 114(1–2): 6–14. <https://doi.org/10.1007/s004149900122> Incze, G. 1942. "Fremdkurper

- in Blutkreislauf Ertrunkener." Zentralblatt für allgemeine Pathologie und pathologische Anatomie 79: 176. Inman, K. and N. Rudin. 2002. "The origin of evidence." Forensic Science International 126(1): 11-16. [https://doi.org/10.1016/S0379-0738\(02\)00031-2](https://doi.org/10.1016/S0379-0738(02)00031-2).
25. Vanormelingen et al., The diversity and distribution of diatoms: From cosmopolitanism to narrow endemism, Protist Diversity and Geographical Distribution (pp.159-171) 2008.
26. Virginie Baldy, Eric Chauvet, Jean-Yves Charcosset, Mark O. Gessner, Microbial dynamics associated with leaves decomposing in the mainstem and floodplain pond of a large river, Aquatic microbial ecology Aquat Microb Ecol Vol. 28: 25-36, 2002.
27. Zimmerman Kathryn A, John R Wallace, The potential to determine a postmortem submersion interval based on algal/diatom diversity on decomposing mammalian carcasses in brackish ponds in Delaware, Forensic Sci 2008 Jul;53(4):935-41.

УДК 343.14

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Юлія Панкєєва,

судовий експерт,

Дніпропетровський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

Міністерства внутрішніх справ України

Актуальність теми обумовлена тим, що доказування та докази виступають найважливішими правовими засобами в реалізації завдань кримінального судочинства. Саме тому проблеми теорії доказів характеризуються своєю особливою широтою та розмаїттям, що сприяє появі численних наукових досліджень.

Ключові слова: докази, доказування, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, процесуальні рішення.

Згідно ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України [1] доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (частина друга статті 91 КПК України [1]). Кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

- подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- винуватість особи у вчиненні цього правопорушення (форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення);
- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (частина перша статті 91 КПК України [1, 3]).

Процес доказування, під час якого відбувається відтворення реальної картини події правопорушення, з'ясування її суті (опанування достовірними знаннями про юридично значимі факти), супроводжується прийняттям відповідних процесуальних рішень.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України [1, 3] закріпив нові положення про докази та доказування, окресливши пізнавальні елементи цього інституту на підставі загальних засад, форм і методів проведення процесуальної фіксації слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. У цьому аспекті визначено систему та функціональну послідовність збирання, закріплення, перевірки, оцінювання доказів. Законодавством сформульовано поняття доказів, визначено їх належність, допустимість і недопустимість.

Доказами в кримінальному провадженні можуть бути не будь-які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Належність доказів – це їх здатність установлювати наявність чи відсутність обставин, які є предметом доказування в кримінальному провадженні та мають значення для правильного його вирішення. Належність як ознаку доказів закріплено в ст. 85 КПК України [1]: «Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Допустимість доказів означає законність їх отримання (ч. 1 ст. 86 КПК України [1]). Існує декілька критеріїв допустимості доказів. Доказ повинен бути отриманий:

- належним суб'єктом (слідчим суддею, судом, суддею, стороною, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження);
- із джерела, передбаченого законом (ч. 2 ст. 84 КПК України [1]);
- у спосіб, який передбачено законом (ст. 93 КПК України [1]);
- у належному процесуальному порядку.

Недопустимий доказ не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд під час ухвалення судового рішення (ч. 2 ст. 86 КПК України [1]). Згідно з ч. 1 ст. 87 КПК України [1] недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Джерело доказів – це передбачене КПК України джерело інформації, яке має доказове значення та використовується слідчим, прокурором і судом у процесі доказування. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України [1]). Відповідно до ст. 95 КПК України [1] показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим або експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Згідно зі ст. 98 КПК України [1] речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України [1]. Документом як джерелом доказів є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки й обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2].

Підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [2].

Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України [1], на стадії досудового розслідування, відповідно до ст. 92 КПК [1], покладається на слідчого, прокурора, а в окремих випадках – на потерпілого. Водночас, аналіз процесуальної діяльності учасників кримінального провадження свідчить, що залишається чимало питань, які потребують подальшого доопрацювання, бо

недоліки доказування негативно впливають на повне, швидке, неупереджене розслідування, встановлення вини обвинуваченого під час судового розгляду. Разом з тим необхідно пам'ятати, що важливу роль в процесі доказування відіграють моральні засади, які орієнтують практичних працівників на дотримання етичних норм під час кримінального провадження, суворе дотримання законності. Вони мають сприяти усуненню з кримінального провадження таких негативних явищ, як незаконне ведення досудового розслідування, погрози, шантаж, насильство тощо.

Науковці включають в процес доказування збирання, перевірку та оцінку доказів, що проводиться органами досудового розслідування, прокуратури та суду. Однак, сучасний Кримінальний процесуальний кодекс України має чималу кількість прогалин. Зокрема, у ньому не міститься самого визначення поняття доказування, через що у науковців існують різні точки зору щодо цього. Крім того, практика показує, що органи, які проводять досудове розслідування, не завжди дотримуються вимог законності при виконанні своїх обов'язків. Все це зумовлює актуальність даної теми. Як об'єктивна істина в цілому, так і окремі факти, обставини кримінального провадження встановлюються органами досудового розслідування, прокурором і судом лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого збираються, перевіряються, оцінюються докази і на їх підставі приймаються й обґрунтовуються процесуальні рішення. Цим зумовлюється те, що доказування має найбільшу питому вагу в усій діяльності органів і осіб, які здійснюють провадження, осіб, яких вони залучають до цієї діяльності, а також те, що нормативне регулювання й теоретичне дослідження проблем доказування посідає чільне місце в кримінально-процесуальному праві, найважливішою складовою якого є доказове право, і в науці кримінального процесу, де провідну роль відіграє теорія доказів (її ще називають ученням про докази). У кінцевому підсумку в кримінальному процесі як науці, навчальній дисципліні, галузі права і практичній діяльності все зводиться до доказування і доказів, бо вони є основним змістом кримінального процесу. Отже, аналіз процесу доказування дає можливість говорити про те, що на сучасному етапі законодавство про докази та доказування в кримінальному процесі має немало кількість прогалин, а тому потребує значного вдосконалення. Відсутність нормативного закріплення певних положень в Кримінальному процесуальному кодексі України [1], а також в законах та підзаконних нормативних актах призводить до певних суперечностей та неоднозначного тлумачення процесуалістами одного й того ж поняття.

Ситуацію правової невизначеності активно використовують учасники процесу, не зацікавлені в об'єктивному та всебічному розслідуванні й вирішенні кримінальних справ. У той самий час нерідко виникає ситуація, коли в матеріалах

справи містяться докази, що переконливо свідчать про винність підсудного, але вони отримані з порушенням кримінально-процесуального закону. Судді не завжди вилучають ці докази з доказування та використовують їх при прийнятті процесуальних рішень. Доволі поширені випадки, коли, приймаючи рішення, суди недостатньо їх мотивують, а конкретні доводи спростовують загальними фразами, вдаються до штучного створення видимості достатньої сукупності доказів. Такий стан речей уявляється неприпустимим у державі, яка поставила за мету стати правовою. Отже, вирішення питання властивостей доказів у кримінальних справах є нагальною проблемою, яка потребує вирішення на теоретичному рівні, чіткого нормативного визначення та впорядкування практики правозастосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88.
2. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 28, ст.232.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавств: Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2019, № 50, ст.352.

UWARUNKOWANIA PRAWNE PRACY ZDALNEJ DLA JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO W CZASIE PANDEMII COVID-19

Elżbieta Ważna

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim

Streszczenie

Praca zdalna dotyka rosnącej liczby pracowników, jest także częstym sposobem realizowania zadań nie ujętych w formę relacji zatrudnienia, lecz prowadzonych poprzez umowy zlecenia czy dzieło. Do jej charakterystycznych cech należą przede wszystkim nie typowość miejsca, tj. wykonywanie pracy poza siedzibą pracodawcy, elastyczność czasu pracy i stały kontakt z pracodawcą (przełożonym lub zespołem) Celem niniejszego artykułu jest analiza uwarunkowań prawnych funkcjonowania pracy zdalnej w jednostkach samorządu terytorialnego w czasie pandemii covid-19.

Słowa kluczowe: pandemia, COVID-19, samorząd terytorialny, ochrona zdrowia

LEGAL CONDITIONS OF REMOTE WORK FOR LOCAL GOVERNMENT UNITS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary

Remote work affects the growing number of employees, it is also a common way of performing tasks not included in the form of employment relations, but carried out through mandate contracts or work. Its characteristic features include, first of all, not the typicality of the place, i.e. performing work outside the employer's headquarters, flexibility of working time and constant contact with the employer (supervisor or team). The aim of this article is to analyze the legal conditions for the functioning of remote work in local government units during the covid-19 pandemic.

Keywords: pandemic, COVID-19, local government, healthcare

Wstęp

Wraz z pandemią spowodowaną wirusem SARS-CoV-2 obserwowana była popularyzacja pracy zdalnej, stanowiącej alternatywę dla znanej do tej pory telepracy. Wprowadzenie stanu zagrożenia epidemicznego, a następnie stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19, oraz ograniczenia z tego wynikające wiązały (i nadal wiążą się) z wykonywaniem przez pracowników pracy w formie zdalnej¹⁸. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego, na koniec grudnia 2021 r. udział osób, które pracowały zdalnie w związku z sytuacją epidemiczną w ogólnej liczbie pracujących

---

¹⁸ J. Czerw., Uwarunkowania pracy zdalnej pracowników samorządowych, *Studia prawnoustrojowe* 2023 s. 49-55

objętych badaniem, wyniósł 6,9%, przy czym skala wykorzystania pracy zdalnej w sektorze publicznym była wyższa niż w sektorze prywatnym¹⁹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza uwarunkowań prawnych funkcjonowania pracy zdalnej w jednostkach samorządu terytorialnego w czasie pandemii covid-19. Zwrócono uwagę na panujący trend światowy zmierzający do zastąpienia tradycyjnego stosunku pracy na pracę zdalną z zastosowaniem nowoczesnych technologii.

Zauważono, że z uwagi na nagły wymóg odejścia od starego modelu pracy stacjonarnej, niewiele jest norm, które zapewniają pracownikom zachowanie ich praw, a pracodawcom możliwość kontroli, weryfikacji oraz wyciągania konsekwencji z pracy na odległość.

Podstawowa metoda badawcza, która została zastosowana oparta jest na kompleksowej i wielopłaszczyznowej analizie materiału normatywnego, a także na analizie i ocenie poglądów nauki prawa. Uwzględniony został dorobek polskiej doktryny prawa pracy i prawa administracyjnego.

1. Pojęcie pracy zdalnej

Na mocy art 3 ustawy z dnia 2 marca 2020 roku o szczególnych okolicznościach związanych z zagadnieniem przeciwdziałania i zwalczania COVID 19 innych chorób zakaźnych oraz wywoływanych nimi sytuacji kryzysowych pracodawca może polecić pracownikowi wykonywanie pracy określonej w umowie o pracę poza miejscem jej z całego wykonywana jest to tak zwana praca zdalna²⁰

Praca zdalna z początku była rozwiązaniem tymczasowym, reakcją na rozprzestrzeniania się wirusa SARS-COV-2. Zasady pracy doprecyzowano dopiero w dniu 24 czerwca 2020 roku. W dniach późniejszych 5 września 2020 roku przedłużono okres stosowania zdalnego trybu na 3 miesiące po zakończeniu stanu epidemii. Nie były to wystarczające regulacje dotyczące zdalnej pracy dlatego zdecydowano się je poszerzać²¹.

W pracy zdalnej wyróżniamy dwa podziały pierwszy jest to podział na miejsce wykonywania swojej pracy i na jej częstotliwość. Pracownik zdalny może w całości wykonywać swoje obowiązki z miejsca zamieszkania lub prowadzić nomadyczny styl pracy czyli zmieniać miejsce wykonywania powierzonych mu zadań. Jeśli chodzi o

---

¹⁹ Główny Urząd Statystyczny, Wpływ epidemii COVID-19 na wybrane elementy rynku pracy w Polsce w czwartym kwartale 2021 r., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/popyt-na-prace/wplyw-epidemii-covid-19-na-wybrane-elementy-rynku-pracy-w-polsce-w-czwartym-kwar-tale-2021-r-,4,8.html> (data dostępu: 16.04.2023)

²⁰ M.Sidor- Rządowska, Kształtowanie przestrzeni pracy praca w biurze, praca zdalna, coworking, Warszawa 2021 s.63

²¹ M.Sidor- Rządowska, Kształtowanie przestrzeni pracy praca w biurze, praca zdalna, coworking, Warszawa 2021 s.49

podział częstotliwości osoby mogą wykonywać swoją pracę tylko w sposób zdalny lub wykonywać ją sporadycznie. Wszystkie te formy mogą wykonywać osoby pracując w organizacjach jak i osoby samozatrudnione. Ustawa z dnia 2 marca 2020 pozostawia swobodę pracodawcom dotyczącą rodzajów czynności jak i grup osób które mogą wykonać pracę w formie zdalnej. Efektywność pracy jak i jej obowiązki zależą od osób zarządzających daną jednostką. Podejmując decyzje o przejściu na pracę zdalną trzeba pamiętać o najważniejszych czynnikach:

- określić rodzaj pracy wykonywanej które obowiązki pracownik może wykonać zdalnie a które wymagają wykonania w siedzibie firmy,
- określić czy pracownik jest w stanie wykonać zadanie sam w zespole, czy pod nadzorem pracodawcy,
- zdecydować o stylu kierowania przez kierowników zespołu czy są w stanie nadzorować pracę tylko w oparciu na wyniki wykonanych obowiązków,
- zorientować się w kompetencjach komunikacyjnych menadżerów czy są w stanie wspierać także w sferze emocjonalnej swoich pracowników,
- określić możliwości jakie ma pracownik pracując zdalnie,
- zorientować się czy pracownicy posiadają odpowiedni sprzęt elektroniczny
- dopilnowanie spraw formalnych (wykaz praw i obowiązków pracownika

Analizując wyżej wymienione sytuacje należy podkreślić, że najbardziej problematyczne a zarazem uciążliwe dla pracodawców jest wyposażenie pracowników w potrzebny sprzęt elektroniczny.

2. Uwarunkowania prawne pracy zdalnej

Pracę zdalną można traktować jako szczególny przypadek pracy elastycznej – spośród czterech wymiarów elastyczności: czasu, trwałości relacji, lokalizacji i formy umowy między pracownikiem a pracodawcą²², w tym przypadku dotyczy ona przede wszystkim wymiaru miejsca – praca zdalna jest bowiem przede wszystkim pracą realizowaną poza siedzibą pracodawcy, w zależności od formy w miejscu zamieszkania pracownika lub w innym miejscu, czasem w ruchu, tj. w trakcie podróży pracownika (dosłownej, nie chodzi bowiem o delegację). Możliwa jest także organizacja pracy zdalnej, w której elastyczny jest również czas wykonywania pracy. Ze względu na zainteresowanie pracodawcy przede wszystkim efektami pracy, a nie szczegółową kontrolą jej przebiegu, elastyczność dotyczy także sposobu wykonywania pracy i pozostawienia pracownikowi znacznej swobody w zakresie zorganizowania

---

²² M. Carnoy, *Sustaining Flexibility: Work, Family and Community in the Information Age*. Cambridge: Harvard University Press. Za: Castells, M. (2007). *Spółeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN s.20

szczegółów własnej pracy, co oznacza silne włączenie wymiaru samoorganizacji i zarządzania własnym czasem.

Z definicji pracy zdalnej zawartej w ustawie COVID-19 wynika więc, że praca wykonywana przez pracownika poza miejscem jej wykonywania, wynikającym ze stosunku pracy, jest pracą zdalną. Miejsce stałego wykonywania pracy określa pracodawca, przy czym – jak podkreśla Kazimierz Jaśkowski – „określenie miejsca wykonywania pracy może być szczegółowe, np. przez wskazanie konkretnego zakładu produkcyjnego, lub bardziej ogólne, np. przez ustalenie, że jest nim siedziba pracodawcy, co w przypadku przedsiębiorstwa wielozakładowego oznacza obowiązek podjęcia przez pracownika pracy w każdym zakładzie produkcyjnym znajdującym się w miejscowości będącej siedzibą pracodawcy²³”

W przypadku pracowników samorządowych miejscem stałego wykonywania pracy są siedziby urzędów marszałkowskich, wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych, starostw powiatowych, powiatowych jednostek organizacyjnych, urzędów gmin, jednostek pomocniczych gmin, gminnych jednostek budżetowych, samorządowych zakładów budżetowych, biur (ich odpowiedników) związków jednostek samorządu terytorialnego, samorządowych zakładów budżetowych utworzonych przez takie związki, biur (ich odpowiedników) jednostek administracyjnych jednostek samorządu terytorialnego (art. 2 u.p.s.).

Ustawodawca nie określił, czy miejsce wykonywania pracy zdalnej powinno należeć do pracodawcy, czy też do pracownika. Ustawodawca nie przyznał też jakichkolwiek uprawnień pracodawcy związanych ze wskazaniem miejsca, w którym praca zdalna ma być wykonywana. Decyzja w tym zakresie należy więc do pracownika, z czego wynika, że praca zdalna może być wykonywana przez pracownika w miejscu jego zamieszkania lub też w innym wybranym przez niego miejscu. W przypadku otrzymania polecenia pracy zdalnej pracownik samorządowy może ją wykonywać w wybranym przez siebie miejscu poza miejscem stałego wykonywania swojej pracy.²⁴

Zgodnie z art. 3 ust. 4 ustawy COVID-19 pracodawca jest zobowiązany do zapewnienia obsługi logistycznej pracy zdalnej. Przez obowiązek ten należy rozumieć zapewnienie przez pracodawcę pracownikowi dostępu do Internetu (np. poprzez tzw. mobilny Internet), dostarczanie pracownikowi materiałów biurowych (np. papieru do drukarki) i eksploatacyjnych (np. toneru do drukarki), wykorzystywanych przy wykonywaniu pracy zdalnej, a także zapewnienie odbioru od pracownika efektów jego pracy zdalnej (np. przygotowanych przez pracownika projektów dokumentów).

---

²³ K. Jaśkowski, Komentarz do art. 29 Kodeksu pracy, [w:] E. Maniewska, K. Jaśkowski, op. cit

²⁴ L. Mitrus, Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 1, „Prawo i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, nr 10, s. 3–9.

W celu kontroli wykonywania obowiązków pracowniczych w ramach pracy zdalnej pracownik wykonujący pracę zdalną, na polecenie pracodawcy, ma obowiązek prowadzić ewidencję wykonanych czynności, uwzględniającą w szczególności opis tych czynności, a także datę oraz czas ich wykonania (art. 3 ust. 6 ustawy COVID-19). W ten sposób ustawodawca przeniósł na pracownika obowiązek ewidencjonowania czasu pracy. Określenie szczegółowości ewidencji pracy pracowników pozostawione zostało pracodawcom. Forma i częstotliwość sporządzania przez pracownika ewidencji wykonywanych czynności powinna być określona w poleceniu pracy zdalnej wydanym pracownikowi (art. 3 ust. 7 ustawy COVID-19). Przykładowo pracodawca samorządowy może w poleceniu pracy zdalnej zobowiązać pracownika do potwierdzania rozpoczęcia i zakończenia pracy poprzez wysyłanie wiadomości e-mail w chwili rozpoczęcia i zakończenia pracy, a ponadto do sporządzania i przesyłania na zakończenie każdego dnia pracy zestawienia wykonanych czynności. Innym sposobem kontrolowania pracy zdalnej może być zobowiązanie pracownika w poleceniu pracy zdalnej do korzystania z oprogramowania do kontroli i ewidencjonowania pracy zdalnej²⁵.

3. Praca zdalna w jednostkach samorządu terytorialnego

Okres pandemii spowodował konieczność wprowadzenia wielu nowych rozwiązań prawnych i organizacyjnych w pracy zarówno organów samorządu terytorialnego, jak i w funkcjonowaniu urzędów samorządowych (urzędów gmin, urzędów miejskich, starostw powiatowych, urzędów marszałkowskich) i jednostek organizacyjnych. Należy wskazać m.in. organizowane w formie zdalnej sesje organów stanowiących samorządu terytorialnego (rad miast i gmin, rad powiatów, sejmików województw). W okresach nasilonej pandemii (intensywnego wzrostu liczby zakażeń) wprowadzono również możliwość pracy zdalnej urzędników, gdy pozwalała na to specyfika ich pracy. Również dostęp do urzędów był ograniczony dla interesantów. Wprowadzono wiele rozwiązań ograniczających bezpośredni kontakt (szyby ochronne, limity osób przebywających w jednym pomieszczeniu, odpowiednia odległość osób, obowiązek noszenia maseczek zakrywających usta i nos). W sytuacji konieczności osobistego załatwiania spraw urzędowych wprowadzono konieczność wcześniejszej rejestracji, aby ograniczyć liczbę osób przebywających w urzędzie jednocześnie. Pracownicy urzędów administracji publicznej w okresach znacznego wzrostu liczby zakażeń przechodzili na tryb pracy zdalnej lub hybrydowej (pracując w urzędzie zamiennie, aby ograniczyć kontakt bezpośredni nie tylko z osobami z zewnątrz, ale również ze współpracownikami). Wiele spraw załatwiano zdalnie. Wprowadzono możliwość składania dokumentacji w formie elektronicznej. Dokumenty w formie

---

²⁵ Zob. także: A. Beczkalska, Jak kontrolować pracownika na pracy zdalnej?, https://kadry.infor.pl/kadry/indywidualne_prawo_pracy/odpowiedzialnosc_prawa_i_obowiazki/5151681,Jak--kontrolowac-pracownika-na-pracy-zdalnej.html (data dostępu: 28.09.2022).

papierowej wrzucano do specjalnych urn lub skrzynek, a następnie poddawano je kilkudniowej kwarantannie.

W przeciwdziałania pandemii oraz minimalizowania jej skutków zaangażowało się wiele podmiotów administracji publicznej, w tym również samorządy lokalne. Zakres podejmowanych przez samorządy terytorialne działań obejmował różne sfery ich aktywności: ochronę zdrowia, wsparcie gospodarki, wsparcie instytucji pomocowych, wreszcie samych mieszkańców. Wiązało się to jednocześnie z koniecznością ponoszenia znacznych nakładów finansowych mimo znaczącego ograniczenia ich dochodów w czasie zastoju w gospodarce. W tym trudnym okresie samorządy terytorialne były zmuszone zarówno do realizacji swoich bieżących zadań związanych z zaspokajaniem potrzeb społeczności lokalnych, jak i do podejmowania działań związanych z przeciwdziałaniem pandemii i walką z jej skutkami. Podejmowane w tym czasie przez administrację rządową działania ukierunkowane na wsparcie samorządów (Rządowy Fundusz Inicjatyw Lokalnych, Rządowy Program Inwestycji Strategicznych, czy też zmiany przepisów dotyczące rozluźnienia reguł fiskalnych, czy też zwiększenia limitu zadłużania się jednostek samorządowych) były znaczące, ale nie rozwiązywały wszystkich problemów, z jakimi od wielu lat zmagają się jednostki samorządowe w Polsce²⁶.

Podsumowanie

Podsumowując zaprezentowane rozważania, należy podkreślić, że wprowadzenie ustawy COVID-19 o pracy zdalnej przyczyniło się w dużej mierze do usprawnienia pracy pracowników ale także wyposażenia pracodawców samorządowych w elastyczne narzędzie umożliwiające skuteczne zarządzanie pracownikami samorządowymi w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii, ogłoszonego z powodu COVID-19, oraz w okresie trzech miesięcy po ich odwołaniu w celu przeciwdziałania COVID-19.

Biorąc pod uwagę powszechność stosowania pracy zdalnej, w tym szerokie stosowanie jej w administracji samorządowej, konieczne stało się wprowadzenie pracy zdalnej do Kodeksu pracy. Praca zdalna powinna być instytucją stosowaną nie tylko w czasie epidemii i nie tylko w celu jej przeciw-działania. Z przepisów ustawy COVID-19 wynika jednak dominująca pozycja pracodawcy w zakresie dotyczącym pracy zdalnej, dlatego kodeksowe uregulowania o pracy zdalnej powinny wzmacniać pozycję pracownika względem pracodawcy.

LITERATURA:

1. Czerw J., Uwarunkowania pracy zdalnej pracowników samorządowych, *Studia prawnoustrojowe* 2023

---

²⁶ M. Klimek., Funkcjonowanie jednostek samorządu terytorialnego podczas pandemii COVID-19, *Studia Politologiczne* VOL. 64, s. 98-100

2. Jaśkowski K., Komentarz do art. 29 Kodeksu pracy, [w:] K. Jaśkowski, E. Maniewska, Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy, 2022, Lex.
3. Klimek M., Funkcjonowanie jednostek samorządu terytorialnego podczas pandemii COVID-19, *Studia Politologiczne* VOL. 64
4. Maniewska E., Komentarz do art. 2 Kodeksu pracy, [w:] K. Jaśkowski, E. Maniewska, Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy, 2022, Lex.
5. Mitrus L., Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 1, „Prawo i Zabezpieczenie Społeczne” 2020, nr 10
6. Mitrus, Praca zdalna de lege lata i de lege ferenda – zmiana miejsca wykonywania pracy czy nowa koncepcja stosunku pracy? Część 1, „Prawo i Zabezpieczenie Społeczne” 2020
7. Sidor - Rządowska M, Kształtowanie przestrzeni pracy praca w biurze, praca zdalna, coworking, Warszawa 2021
8. Zob. także: A. Beczkalska, Jak kontrolować pracownika na pracy zdalnej?, https://kadry.infor.pl/kadry/indywidualne_prawo_pracy/odpowiedzialnosc_prawa_i_obowiazki/5151681,Jak--kontrolowac-pracownika-na-pracy-zdalnej.html
9. Carnoy, M. (2000). *Sustaining Flexibility: Work, Family and Community in the Information Age*. Cambridge: Harvard University Press. Za: Castells, M. (2007). *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PW

УДК 336.2 +346.62

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Євген Чорний,

аспірант кафедри конституційного,
адміністративного

та фінансового права юридичного
факультету

Західноукраїнського національного
університету

orcid.org/0000-0001-6944-1355

У статті розглянуто важливість будівництва соціальних об'єктів та надання суспільно важливих послуг, залучення капітальних інвестицій та фінансування даної діяльності через державно-приватне партнерство (ДПП) в Україні. Автори зазначають, що ДПП є ефективним інструментом залучення інвестицій у економіку країни та викладають мету реалізації проектів ДПП. Також проведено аналіз міжнародного досвіду ДПП та вказано на його економічну природу. Загалом, стаття пропонує розглянути ДПП як економічні відносини, що передбачають співпрацю та кооперацію державного та приватного партнера для найбільш ефективного використання активів державної та комунальної власності.

Ключові слова: державно-правове партнерство, активи, інвестиції, фінансування.

Будівництво соціальних об'єктів та надання суспільно важливих послуг, залучення капітальних інвестицій та фінансування даної діяльності є надзвичайно важливими видами діяльності, що впливають на розвиток держави. Україна, у цьому випадку, не є виключенням і потребує здійснення даних видів діяльності, зокрема, й шляхом використання державно-приватного партнерства (ДПП). Останні мають надзвичайне значення для будь-яких видів підприємницької діяльності, що мають соціальну природу та соціальних видів діяльності, які не мають не меті отримання прибутку.

Станом на 31 січня 2022 року, всього на умовах ДПП в Україні укладено 193 договори, з яких реалізується 31 договір (22 – концесійних договорів, 5 – договорів про спільну діяльність, 4 – інші договори), 162 договорів не реалізується (119 – не виконується, 43 – розірвані / закінчився термін дії). У транспортній сфері

реалізовано всього 3 проекти на основі ДПП, один із яких у Херсонській та інший у Миколаївській областях [1].

Аналізуючи ЗУ «Про ДПП», простежуємо, що соціальна та економічна природа ДПП відображається на різних етапах процедури реалізації проекту ДПП. Під час аналізу ефективності здійснення ДПП, згідно зі ст. 11 ЗУ «Про ДПП», здійснюється аналіз на предмет соціально-економічних наслідків здійснення державно-приватного партнерства та на предмет соціально-економічних перспектив після закінчення договору ДПП. В цьому контексті варто також згадати й про те, що надання суспільно значущих послуг є обов'язковою умовою для того, щоб у певній сфері можна було реалізовувати проект ДПП, навіть якщо ця сфера прямо не вказана у ст. 4 ЗУ «Про ДПП».

Враховуючи, що ДПП є інструментом залучення інвестицій у економіку України, для розуміння економічної природи ДПП, варто згадати показники інвестицій у вже реалізовані проекти ДПП на основі концесії. Так, приватний партнер – концесіонер порту «Ольвія» у Миколаєві зобов'язався інвестувати 3,4 мільярдів гривень протягом періоду дії договору концесії, а приватний партнер порту «Херсон» - 320 млн грн протягом періоду дії договору концесії. [2]

Також економічна природа ДПП репрезентується на прикладі досвіду ЄС, зокрема, у сумах залучених інвестицій шляхом застосування ДПП. Так, з 1990 до 2018 року у межах ЄС реалізували всього 1749 проектів ДПП вартістю 336 мільярдів євро інвестицій, і більшість цих проектів була реалізована у сфері транспорту. [3, с.10]

Реалізація проектів ДПП передбачає наступні цілі:

- ефективніше використання об'єктів державної та комунальної власності;
- покращення доступності та якості суспільно значущих послуг для фізичних та юридичних осіб;
- впровадження інноваційних технологій для функціонування державних та комунальних об'єктів;
- зменшення фінансування за допомогою державного бюджету шляхом передачі частини фінансування на приватних суб'єктів;
- залучення бізнесу до роботи над об'єктами, діяльність щодо яких має підвищені ризики і відповідальність;
- впровадження інструментів та моделей ефективної взаємодії приватного та державного сектору;
- пріоритизація проектів, які потребують інвестицій першочергово.

Враховуючи, що більшість цілей ДПП мають економічний ефект, результатом реалізації проектів ДПП є економія часу, економічна ефективність та справедливий розподіл ризиків в тому чи іншому проекті.

Беручи до уваги вищезазначене, ДПП можна визначити як економічні відносини, що передбачають співпрацю та кооперацію державного та приватного партнера для найбільш ефективного використання активів державної та комунальної власності.

За результатами аналізу міжнародного досвіду ДПП, А. Гетьман та М. Шульга вважають, що «...у практиці західних країн використання ДПП суттєво розширилося і стало своєрідною альтернативою приватизації важливих об'єктів у галузях ... транспорту... Німеччина та Австрія використовували ДПП як механізм, спрямований на скорочення втручання держави, зокрема при прийнятті управлінських рішень.» [4, с.10]

Постанова Кабінету Міністрів України (КМУ) №739-р від 14.08.2013 року «Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки» підтверджує цю практику, яка висвітлена науковцями, а саме намір держави застосовувати ДПП якраз у формі альтернативи приватизації. Вказано, що ураховуючи недоцільність приватизації низки об'єктів, пріоритетними сферами для застосування ДПП є транспорт і зв'язок, а також агрокомплекс. [5]

Необхідно звернути увагу і на мікрорівень реалізації ДПП, у тому числі, у транспортній і сільськогосподарській сферах. Зокрема, саме цей інструмент може стати економічним та соціальним чинником розвитку територіальних громад, в межах яких безліч сільських територій потребують покращення соціально-економічних показників. Оскільки саме сільське господарство є основою добробуту мешканців сільських територій, і воно є залежним від транспортної галузі у цілому, простежується необхідність застосування ДПП у цій сфері для покращення життєдіяльності громад, зокрема, для підвищення ефективності транспортної інфраструктури у сфері сільського господарства. Важливо, що на відміну від Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, Концепція розвитку сільських територій (від 2015 до 2025 року), затверджена розпорядженням КМУ №995-р від 23.09.2015 року, містить положення щодо необхідності «сприяння розвитку державно-приватного партнерства для реалізації проектів розвитку сільських територій та залучення інвестицій» [6]. Проте, вважаємо, що такі положення є декларативними, оскільки аналізуючи веб-сайти сільських та селищних рад не спостерігається активність щодо залучення приватних партнерів до критично важливих проектів у сфері транспорту та інших сферах. Також, немає жодного сприяння розвитку ДПП в межах місцевих та сільських громад.

Таким чином, визначаючи соціально-економічну природу ДПП у сфері будівництва та експлуатації транспортних шляхів України, варто звернути увагу: по-перше, конкретні документи ухвалюються урядом для використання ДПП як

методу покращення соціально-економічних показників, по-друге, соціально-правова природа ДПП визначена у працях провідних науковців, що досліджували ДПП та його природу. Ці фактори вказують на важливе соціально-економічне значення та природу ДПП.

Крім того, концесіодавець зобов'язується за договором сприяти у всіх відносинах концесіонера з публічною владою в межах реалізації проєкту, а також сприяти навіть розробці нормативно-правової бази щодо списання концесіонером об'єктів права державної власності, переданих у концесію, повернення об'єкта концесії у разі припинення договору та відкриття спеціальних рахунків для зарахування виплат за банківськими гарантіями. Вважаємо дану практику загальноприйнятною, оскільки беручи на себе широкий спектр зобов'язань щодо адміністративного вирішення багатьох питань та перешкод, та ще й встановлюючи виконання цих зобов'язань у конкретні строки, концесіодавець проявляє готовність забезпечити будь-які адміністративно-правові умови для ефективної реалізації ДПП.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інформація з веб-сайту Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true>
2. Стаття у виданні «Економічна правда» «Півтора року тому запрацював закон про концесію. Що це змінило?». URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/04/12/672860/>
3. Public Private Partnerships in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits. URL: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR18_09/SR_PPP_EN.pdf
4. Шульга М., Гетьман А., Ігнатенко І. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. К.: Видавництво «Право», 2016.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2013 року №739-р «Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-p#Text>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p#Text>

PRZEMOC W RODZINIE

Marta Mordarska,

Wszechnica Polska Akademia Nauk

Stosowanych w Warszawie, Polska

ORCID-0000-0002-8296-8183

STRESZCZENIE:

Przemoc w rodzinie, czasem tak cicha, że nikt by nie pomyślał, że w danym domostwie dzieje się źle. Wielokrotnie dotyka nie tylko dorosłych domowników, ale również jej ofiarami są dzieci. Często jest ukrywana i informacja o niej trafia do organów ścigania tylko w wyjątkowych okolicznościach. W sytuacji zagrożenia życia i zdrowia ludzi szczególnie sprawnie muszą funkcjonować służby, które zostały powołane, aby ratować i chronić. Przemoc w rodzinie jest zjawiskiem bardzo trudnym i stosunkowo rzadko jej finał znajduje swoje miejsce na wokandzie, a skala przemocy w rodzinie jest znacznie większa niż pokazuje to statystyka.

Słowa kluczowe: *przemoc, rodzina, przemoc domowa, znęcanie, przestępstwo*

DOMESTIC VIOLENCE

SUMMARY:

Domestic violence, sometimes so quiet that no one would think there was anything wrong in the household. Many times it affects not only the adult members of the household, but children are also its victims. It is often hidden and information about it reaches law enforcement only in exceptional circumstances. In a situation where people's lives and health are at risk, the services that have been set up to save and protect must function particularly efficiently. Domestic violence is a very difficult phenomenon, and relatively rarely does its final outcome find its way into the court of public opinion, and the scale of domestic violence is much greater than statistics show.

keywords: *violence, family, domestic violence, abuse, crime*

WSTĘP

„Rodzina jest „wspólnotą najpełniejszą z punktu widzenia więzi międzyludzkiej. Nie ma więzi, która by ściślej wiązała osoby, niż więź małżeńska i rodzinna. [...]”

Nie ma też innej, w której wzajemne zobowiązania byłyby równie głębokie i całościowe, a ich naruszenie godziłoby bardziej boleśnie w ludzką wrażliwość:

kobiety, mężczyzny, dzieci, rodziców”²⁷

---

²⁷ Ks. J.Młyński, *Przemoc w rodzinie- skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych* [Jan Paweł II, Homilia w czasie mszy świętej odprawianej na lotnisku w Masłowie. Czy wolno lekko- myślnie narazić polskie rodziny na dalsze zniszczenie?, Kielce, 3 czerwca 1991].

PRZEMOC DOMOWA – cichy, duży problem XXIw. Jest zjawiskiem bardzo niepokojącym we współczesnych rodzinach. Zjawisko to z każdym rokiem jest coraz większe. Wszystkie organizacje powinny podjąć starania w kierunku przeciwdziałania temu zjawisku²⁸. Rodzina powinna być oazą dla jej członków. To w domu powinniśmy czuć bezpieczeństwo, miłość, spokój. Coraz częściej jednak właśnie w domu czujemy strach, doznajemy przykrych uczuć, jesteśmy poniżani, wyzywani i po prostu czujemy się źle.

Czym więc jest przemoc? Naukowcy definiują ją przede wszystkim jako działanie lub jego brak jednego członka rodziny w stosunku do pozostałych, „przy wykorzystaniu większej ilości siły i wyższej pozycji, skierowane w ich prawa albo posiadane dobra, głównie życie i zdrowie (zarówno fizyczne jak i psychiczne), którego skutkiem jest krzywda i cierpienie”²⁹.

Z kolei pod względem prawnym – przemoc jest przestępstwem przeciwko zdrowiu i życiu, powiązany ze znęcaniem zarówno psychicznym, fizycznym czy ekonomicznym, a także molestowaniem. Przestępstwo to jest zagrożone karą pozbawienia wolności, przy czym znęcanie psychiczne nie zawsze jest powiązane z fizycznym, z kolei fizyczne zawsze jest powiązane z psychicznym.

Skąd bierze się przemoc? Otóż, ilu wypowiadających się to tyle teorii na temat występowania agresywnych zachowań. Moim zdaniem jest to skutek wielu czynników. Żyjemy w ciężkich czasach, jeśli chodzi o relacje z drugim człowiekiem. Jest ogromna pogoń i „walka o przetrwanie”. Nikt nad drugim się nie pochyla i nie poświęca swojego czasu, a niemoc i egoizm tylko piętnuje złe zachowania. Badania naukowe wykazują, że istnieje związek pomiędzy środowiskiem, w jakim się osoba wychowuje, a zachowaniami agresywnymi. Dziecko, które wychowuje się w rodzinie, gdzie była agresja, przemoc, gwałt, przypalanie papierosami, itp., często niestety w życiu dorosłym jest w stanie dokonać jeszcze gorszych rzeczy w stosunku do drugiego człowieka. Dzieci nie wiedzą, co jest dobre, a co złe. To my, dorośli, je tego uczymy. Pokazujemy konkretne zachowania i jeśli dziecko je powtarza, a spełniając nasze standardy – zostaje nagradzane, jeśli nie – karane. Dziecko uczy się, obserwując. Następnie powtarza zaobserwowane działanie.

Również, nie sposób nie zauważyć, że alkohol i narkotyki wzmagają u wielu agresję. Większość aktów przemocy jest dokonana pod wpływem zmienionej świadomości czy to na skutek alkoholu czy też substancji psychotropowej. Na podstawie opublikowanych prac Roizen³⁰ „stwierdził, że w momencie popełnienia

---

²⁸ Ks. J.Młyński, *Przemoc w rodzinie- skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*

²⁹ <https://www.bryk.pl/wypracowania/pozostale/pedagogika/15324-przemoc-w-rodzinie.html> [dostęp: 16.04.2023]

³⁰ Roizen, J. Epidemiological issues in alcohol-related violence. In: Galanter, M., ed. *Recent Developments in Alcoholism*. Vol. 13. New York: Plenum Press, 1997. pp. 7-40.

przestępstwa pod wpływem alkoholu było kolejno powyżej 86% zabójców, 37% sprawców napadów, 60% osób dopuszczających się przestępstw na tle seksualnym, powyżej 57% mężczyzn i 27% kobiet zaangażowanych w przemoc domową oraz 13% osób dopuszczających się nadużyć wobec dzieci. Liczby te stanowią górną granicę oszacowań. W badaniach środowiskowych Pernanen³¹ wykazał, że 42% zgłaszanych na policję przestępstw kryminalnych związanych z przemocą było spowodowanych alkoholem, chociaż 51% przesłuchanych ofiar uważało, że sprawcy przestępstw byli pod wpływem alkoholu³². Alkohol zakłóca pracę mózgu co często skutkuje wzrostem agresji i niewłaściwych zachowań.

SPRAWCA I OFIARA

Mając do czynienia z przemocą mamy do czynienia z jej dwiema stronami, tj. sprawcy i ofiary. Czasami wina doprowadzenia do skutku jakim jest przemoc leży po dwóch stronach, a czasami ofiara jest zupełnie niewinna. Najgorszym co można przeżyć jest stanie się ofiarą przemocy od najbliższej osoby. Dochodzi bowiem w tym przypadku do tłumaczenia zachowania oprawcy, do wstydu – „co inni pomyślą, przecież jesteśmy tzw. „dobrą rodziną”, przestanie czuć własnej wartości, pojawia się depresja, psychiczny upadek...

Ofiary przemocy domowej często biorą na siebie odpowiedzialność, winią siebie za zaistnienie przemocy, doszukują się winy we własnym zachowaniu co wielokrotnie tylko przedłuża czas trwania w toksycznym związku. Zaznaczyć należy, że ofiara przemocy po pierwszym jej doznaniu jest w tzw. szoku emocjonalnym. Nie wierzy w to co się stało, próbuje ze wszystkich sił racjonalnie wyjaśnić zachowania partnera/partnerki, jednak bezskutecznie. Po kolejnych razach, doświadcza coraz większego strachu i bezsilności. Uważa na swoje zachowanie, aby w żadnym razie nie sprowokować agresji u partnera/partnerki. I w taki o to sposób, agresja zaczyna wpisywać się w codzienność ofiary, jednak z każdym razem nie wywołuje już ona tak silnych emocji i uczuć jak na początku. Przyzwyczajenie...?

„Większość ofiar wykazuje się myśleniem przyczynowym, wyuczoną bezradnością oraz trudnościami w rozwiązywaniu różnego rodzaju problemów. Ofiary żyją początkowo nadzieją poprawy swojej trudnej sytuacji. Następnie nadzieja ustępuje miejsca bezradności i poddaniu się sytuacji oraz sprawcy. Można zatem powiedzieć, że przemoc zmienia dogłębnie. Osoba się zmienia, początkowo nawet nie zdając sobie z tego sprawy”³³.

---

³¹ Pernanen, K. Alcohol in Human Violence. New York: Guilford Press, 1991.

³² <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/51-alkohol-i-nauka/251-alkohol-przemoc-i-agresja.html> [dostęp:16.04.2023]

³³ <https://www.wiecjestem.us.edu.pl/przemoc-zmienia-jak-mysla-co-czuja-i-jak-sie-zachowuja-kobiety-bedace-ofiarami-przemocy> [dostęp:16.04.2023]

Badania naukowe wskazują, że nie ma jednego wzorca psychologicznego sprawcy przemocy. Zatem jakie cechy osobowości może posiadać sprawca? Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego dokonał podziału sprawców przemocy na 4 grupy, tj³⁴:

1. Grupa A- **sprawcy reaktywnie agresywni**
2. Grupa B- **sprawcy o niskich kompetencjach zaradczych**
3. Grupa C- **sprawcy psychopatyczno-odwetowi**
4. Grupa D- **sprawcy z dużym potencjałem przystosowawczym.**

Grupę A charakteryzują sprawcy z ilorazem inteligencji poniżej przeciętnej. W grupie tej jednostki ją charakteryzujące mogą cechować się trudnościami w rozwiązywaniu problemów. Grupę B charakteryzują sprawcy z ilorazem inteligencji na pograniczu pomiędzy upośledzeniem umysłowym a normą. Mają oni ograniczoną zdolność do analizy i cechuje ich niski poziom samoakceptacji. Grupę C charakteryzują sprawcy, których cechuje wrogość, bardzo niskie poczucie winy. Sprawcy ci uważają, że inni chcą ich skrzywdzić lub planują dokonanie krzywdy. Grupę D charakteryzują sprawcy, którzy mają duże możliwości przystosowawcze. Liczą się z informacją zwrotną na temat swojego postępowania.

REAKCJA SPOŁECZEŃSTWA

„Przemoc to nie pojedyncze wydarzenie. W większości wypadków eskaluje i przybiera na sile. Dlatego nasze działania mogą przyczynić się do uniknięcia jeszcze większych szkód. Są wyrazem solidarności i odpowiedzialności. Dzięki nam osoba doświadczająca przemocy może szybciej wyjść z jej sideł. Reagując dajemy wyraz temu, że przemoc nie jest czymś akceptowalnym. Dlatego im więcej osób udzieli wsparcia i zaprotestuje – tym skuteczniejszy stanie się sprzeciw”³⁵

Żyjemy w czasach, gdzie prędzej zwrócimy uwagę na brak czapeczki u dziecka w upalny dzień, aniżeli na krzyk i uderzenie dziecka przez dorosłego. Niestety wciąż częstym myśleniem jest przekonanie, że to sprawy rodzinne. Często nie chcemy wchodzić w konflikt z sąsiadami czy rodziną. Czasem myślimy, że wykonanie telefonu po pomoc może spowodować jeszcze gorszy skutek, że np. pogorszymy sytuację dziecka. Dlaczego tak się dzieje? I dlaczego warto reagować? Otóż, przy naszej reakcji sygnalizujemy, że nie zgadzamy się z określonym zachowaniem, że nie jest ono przez nas akceptowane i jest złe. Tym samym, często zachowanie takie jest po prostu niezgodne z prawem i jest przestępstwem. Ofiara przemocy może właśnie na taki sygnał czeka, aby zaprzestać sytuacji, w której się znalazła. Można się domyślić, że

---

³⁴ D. Rode, Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.

³⁵ <https://deon.pl/magazyn/jak-reagowac-na-przemoc-5-propozycji-na-konkretne-sytuacje,1001488> [dostęp:16.04.2023]

bardzo trudno jest przerwać przemoc osobie, która takiej sytuacji doświadcza. Czasem chodzi o uzależnienie od oprawcy pod różnym kątem, a czasem na brak siły. Nieustannie powinniśmy pamiętać, że „przemoc domowa to przestępstwo ścigane z art. 207 kodeksu karnego. Kiedy jesteśmy świadkami przemocy stajemy się niejako wciągnięci w jej pole i w związku z tym pojawiają się w nas silne emocje, przez co stosujemy mechanizmy obronne, przyjmujemy różne role często służące temu, by usprawiedliwić niereagowanie albo też reagujemy impulsywnie, co nie zawsze przynosi oczekiwany efekt. Każda przemoc wymaga zdecydowanego przeciwstawienia się jej. Jeśli tego nie zrobimy, będzie się rozwijała i wzmacniała. Jako społeczeństwo powinniśmy reagować na takie zachowania, gdyż często ludzie nie potrafią radzić sobie ze swoimi problemami i przez to krzywdzą innych”³⁶.

PODSUMOWANIE

Należy zawsze pamiętać, że każdy człowiek, niezależnie na pochodzenie, wykształcenie czy pozycję w społeczeństwie, zasługuje na dobre traktowanie i godność. Tym samym, każdy kto swoim zachowaniem gwałci godność drugiego człowieka dopuszcza się aktu przemocy. Nie ma znaczenia jaką ta przemoc obiera postać.

Jednocześnie zaznaczyć należy, że rodzina powinna być najważniejszą wspólnotą każdego człowieka już od najmłodszych lat. To w rodzinie powinniśmy się kształtować, dbać o wartości, czuć bezpieczeństwo i bezwarunkową miłość. Rodzina powinna właściwie funkcjonować, gdyż na niej spoczywa bardzo ważna rola. W rodzinie każdy powinien mieć zaspokojone podstawowe potrzeby. Wracając do domu nikt nie powinien czuć strachu czy innych obaw. Dlatego, jak dzieją się jakiegokolwiek niewłaściwe zachowania w naszym środowisku, wokół nas – powinniśmy reagować. To od każdego z nas zależy jak będziemy dbali o bezpieczeństwo naszych rodzin, naszych wspólnot, naszego społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Pernanen, K. *Alcohol in Human Violence*. New York: Guilford Press, 1991.
2. D. Rode, Instytut Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
3. Roizen, J. *Epidemiological issues in alcohol-related violence*. In: Galanter, M., ed. *Recent Developments in Alcoholism*. Vol. 13. New York: Plenum Press, 1997. pp. 7-40.

---

³⁶ <https://gopszielonki.naszops.pl/n,jak-reagowac-na-przemoc> [dostęp:16.04.2023]

STRONY INTERNETOWE:

1. <https://psychologia.edu.pl/czytelnia/51-alkohol-i-nauka/251-alkohol-przemoc-i-agresja.html> [dostęp:16.04.2023]
2. Ks. J.Młyński, *Przemoc w rodzinie- skala zjawiska, ofiary przemocy i formy pomocy pracowników socjalnych*
3. <https://www.bryk.pl/wypracowania/pozostale/pedagogika/15324-przemoc-w-rodzinie.html> [dostęp: 16.04.2023]
4. <https://deon.pl/magazyn/jak-reagowac-na-przemoc-5-propozycji-na-konkretne-sytuacje,1001488> [dostęp:16.04.2023]
5. <https://gopszielonki.naszops.pl/n,jak-reagowac-na-przemoc> [dostęp:16.04.2023]

УДК 343.9

КРИМІНОТЕОЛОГІЯ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА СПЕКТР ЇЇ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

І. В.Кріцак

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

«Бож ярмо Моє любе, а тягар Мій легкий» «іго бо Моє благо, и брѣмя Моє легко єсть» (Мф.11:30)

Доволі часто у науковому світі для того, щоб реанімувати сучасну людиноцентричну свідомість на богоцентристську реальність/дійсність слід розпочинати все із самих малих/елементарних кроків, подібно як немовля сприймає цей світ і життя. Кожна епоха повинна дати своїх митців, вчених, енциклопедистів, златоустів. Тож ідейна/ідеологічна складова необхідна так само, як винайдення самого нормативного/матеріального механізму. Це змащувальна/богом/духом/натхненна справа, яка неодмінно дасть свої результати і добрі плоди.

Міждисциплінарність у кримінології та її значущість у вибудовуванні «суспільно-шкідливого» та «суспільно-небезпечного» крізь призму духовного. Методологія займає особливу роль і значення у вирішенні великої кількості наукових проблем. Водночас постає питання вибору шляху відповідного наукового дослідження. Для нас таким трендом / напрямом / теорією / концептом / конструктом/перцептивною є кримінологія. Звідси й методика, насамперед міждисциплінарний аналіз, який передбачає перегляд безмежної кількості наукових публікацій, щоразу переосмислюючи усе прочитане крізь призму суспільної дійсності: минулого, сьогодення та майбутнього крізь призму Священного Писання (Старий і Новий Заповіт) і Священного Передання як орієнтирів вироблення унікальних/оригінальних конструктивів кримінологічного знання.

Якщо говорити з позицій релігійних, духовних практик, - навіть злий/поганий/лихий помисел є гріхом/гріховною справою. Значить, можна уявити, яких громадян готує Церква Христова для небесної держави - Царства Небесного. Тобто, якщо кримінологія займається дослідженням проблем злочинності коли навіть лихий помисел є злом, значить спектр і об'єми досліджень кримінології збільшився, яка вже давно перейшла межі науки, що прислуговує/надає рекомендації для кримінального права, як це було у радянські часи та тривалий період після отримання Україною незалежності. Сьогодні професія кримінолога-аналітика є однією із найбільш затребуваних у світі. У багатьох країнах дана спеціальність користується особливим попитом на ринку праці. Вона знаходиться в одному ряді з психологом, священником, лікарем, вчителем. За великим рахунком кожна сфера і галузь повинна мати свого кримінолога-аналітика, який би досліджував її позитивні та негативні тенденції поряд із багатим/широким комплексом суспільних проблем.

Кримінологія по праву стала матір'ю наук/дисциплін кримінально-правового циклу, одним словом всього того, що стосується «Crimin» (тут і криміналістика, кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, кримінально-виконавче право, кримінальний аналіз, попередження злочинності та багато інших напрямів і спецкурсів, які мають самий безпосередній зв'язок зі сферою кримінального у прийнятному для національного права розумінні. Поряд зі сказаним, кримінологія, спектр і можливості своєї дії неодмінно/безпосередньо поширює на сферу всього протиправного/як загального і правопорушення/як конкретного у значенні традиційних критеріїв не лише «суспільної-небезпеки», але й «суспільної шкідливості», яка притаманна багатьом галузям права та загрожує розвитку суспільних відносин.

Одразу ж бачимо як вимальовуються три сфери для наукових досліджень «духовна/метафізична» з наших позицій богословська/релігійна, «суспільної шкідливості» та «суспільної небезпеки». Звідси як узагальнюючий концепт, варто сказати, що все це можливе у рамках міждисциплінарного дискурсу, адже мистецтво та кіно, наука і релігія, загалом весь комплекс і багаж знань здобутих людством потребує свого постійного переосмислення з позицій кримінологічних мотивів. Власне нами, така робота безперервно проводиться, і можна з упевненістю сказати, що все ж кримінологія є не скільки соціологічною наукою/як відповідний їй напрям - соціологія злочинності з якого вона розпочиналася, а насамперед, кримінологія відбулась як міждисциплінарна парадигма за кордоном і у нас.

Кримінолог є одночасно і аналітиком, і порадником, практиком, так як може запропонувати чи не найбільш дієві шляхи вирішення тієї чи іншої проблеми, а головне стратегом і тактиком, коли кожного дня надає відповідні

рекомендації та відкриття як слід діяти, відкриває новий погляд на те чи інше вирішення проблем. Тим самим, шляхом кримінологічного менеджменту вдасться особливо популяризувати ту чи іншу галузь методом наукового інтерв'ювання чи іншими прогресивними аспектами своєї аналітичної та практичної роботи.

Отож, слід відходити від стереотипу, що кримінологія – це обслуговуюча наука кримінального права. Її рамки/рубежі/типікони, безперечно, набагато вищі та більш об'ємні. Хоча безперечно виходячи зі слова «Crimin» вона має максимальне наближення до кримінального права і прагне охопити зло у його низинних станах від лукавого/злого помислу до злочинної поведінки окремої людини та людства, коли створюється реальна загроза заподіяння шкоди у рамках «суспільно небезпечного» тобто злочину, не відкидаючи при цьому фонові явища слочинності у спрямованості «суспільно-шкідливого». Ступінь їхньої градації постійно різниться і залежить від умов, і факторів, які впливають на розвиток суспільства, відображають його благополуччя чи низинні стани, а також тут варто згадати про ментальність, культуру, звичаї, традиції, цінності, генні/генотипні лінії, де прихований генотип/генофонд нації, народності тощо.

Кримінотеологія: її нові смисли і значення. Кримінотеологія відіграє особливу роль у формуванні високих смислів не лише кримінології, а й кримінального права, викристалізуючи щоразу нові конструкти, заглиблюючись у божественне пізнання права крізь призму соціальної реальності. Власне цей шлях був притаманним для багатьох митців і вчених, які в основу своєї праці закладали євангельські мотиви, а в нашому випадку священне писання, яке містить у собі сегменти Старого завіту/Старозавітної Церкви як праобразу і підготовки до Нового Завіту/Новозавітної церкви основою якої є Євангеліє. *«Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Заповіту, що за багатьох проливається на відпущення гріхів» «Пійте от неї всі: сія бо єсть Крѡвъ Моя, Нѡваго Завѣта, яже за многія изливаема во оставленіе грѣхѡвъ. (Мф.26:27-28).*

Засадничим принципом/конструктом/основою розвитку суспільних відносин з позицій справедливості та людських міркувань є закон відпадати/відшкодування/«возмездия». У Старому Завіті це принцип Таліона: «зуб за зуб, око за око», а в Новому Завіті таким є принцип за яким хто вдарив тебе у праву щоку підстав ліву *«А Я вам кажу не противитись злomu. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу».* *«Азъ же глаголю вамъ не противитися злѹ: но аще тя кто удариць въ деснѹю твою ланѹту, обрати ему и другую» (Мф.5:39).* У цьому спектрі кримінологія йдучи «як по лезу ножа» повинна дати влучні відповіді та рекомендації за принципом *«кесарю кесарево, а Богові Боже» «воздадите ѹбо кесарева кесареви, и Бѡжія Богови» (Мф.22:21).* Важливо розібратися, де і коли можливе помилування, гуманізація «суспільно шкідливого» чи «суспільно-небезпечного», зважаючи на немічну природу людини. Коли гріх набирає форм

традиційності/багатьох трансцендентних станів тобто таких, які переходять межу дозволеного, тоді треба бити на сполох і виводити ті чи інші діяння у розряд протиправного/правопорушень з акцентами на «суспільну шкідливість» – проступків, провини, делікту чи «суспільно-небезпечного» – злочинів.

Таким чином, терези справедливості з позицій людського/державницького передбачають однакову міру відплати. Якщо говоримо про принцип рівності, значить можна вести мову про принцип «рівної міри відплати»/рівномірності у аспекті справедливості. Тобто там, де вона доречна, слід/необхідно відшкодувати принаймні «рівну міру» завданої шкоди/покарання чи страждання, щоб напоумити/провчити людину, цілі народи, суспільства; щоб зло не перемогло, не об'явило себе добром, не восторжествувало, не набуло більших обертів і поширеності. Чи правильно це? Господь говорить: «Терпеливістю вашою душі свої ви здобудете» *«Въ терпѣніи вѣшемъ стяжіте дѹшы вѣшя»* (Лк.21:19). *«Навчіться від Мене, бо Я тихий і серцем покірливий, і знайдете спокій душам своїм»* *«Научитесь от Менѣ, яко крѹтокъ ѣсмь и смиренъ сѣрдцемъ: и обрѣщете покоій душѣмъ вѣшымъ:»* (Мф.11:29). А стосовно відплати «рівної міри» – *«Не мстїться самі, улюблені, але дайте місце гнѣву Божому, бо написано: Мені помста належить, Я відплачу, говорить Господь»* *«Не себѣ отмѣщающе, возлюбленіи, но дадите мѣсто гнѣву. Пїсано бо ѣсть: Мнѣ отмѣщеніе, Азъ воздамъ, глаголетъ Господь»* (Рим.12:19).

Як бачимо сфера і межа державного/соціального/людського з позицій помилування і немочей людини/її прагнення до справедливості є надзвичайно важкими/складними. Однак все ж, кримінологія повинна взяти на себе цю ношу, що далеко не просте/надзвичайно відповідальне/складне завдання в окресленому констуртиві, адже зачіпається досить тонка грань, яка потребує особливого заглиблення у внутрішньо-духовні світи особистості та Всесвіту. Лише з допомогою Благодаті Божої «яка немічних лікує, а хворих зціляє», «Божественная благодать, всегда немощная врачующая и оскудевающая восполняющая...» /за молитвою на чин рукоположення/висвячення/хіротонії, можна спробувати в подальшому окреслювати вказаний напрям наукових досліджень. Головне – це орієнтир, а для нас таким є Христос у буремному морі життя, де карабель Церкви Христової повинен не схибити, щоб досягти/осягнути бажаного пристанища – Царства Божого, як на Землі так і на Небесах.

Слідуючи вислову святих отців, що Євангеліє це аптека від усіх хвороб, в тому числі і хвороб суспільства, тоді можна з упевненістю сказати, що взявши курс на глибинне осягнення Священного Писання і Священного Передання, враховуючи орієнтир розвитку старозавітніх та новозавітніх суспільних відносин, залишається нашарувати/накладати/співставити його і науково обґрунтувати у рамках багатьох напрацювань «науки та релігії», «віри і розуму» з перенесенням на полотно і призму сучасної правової та соціальної реальності/дійсності.

Кримінальна юстиція багатьох країн зазнає постійних трансформацій/змін, що супроводжуються багатьма причинами і факторами. У світлі сучасних тенденцій обговорення проєкту нового Кримінального Кодексу України, слід відзначити, що велика кількість наукових проблем кримінально правової дійсності залишається невирішеною. З'являються нові статті КК, такі як насильства в сім'ї. Гендер набуває модерних форм і видозмін, і, головне не допустити, щоб сфера регулювання кримінального не поширювалася в гріховному. На особливу увагу заслуговують релігії багатьох держав, які займають позицію спротиву чи легалізації гріховного, що може спровокувати як внушньо національну так і міждержавну злочинність.

Сучасна кримінологія багата безліччю кримінологічних теорій, де кожна характеризується своїми рекомендаціями, викристалізовуючи закономірності окремих видів злочинного, його тенденцій та умов, факторів (детермінатів). Однак скоріш, саме кримінологія за нинішніх умов, коли так потрібен орієнтир на істинність знання, щоб не схибити, може запропонувати адекватний вихід із тупикових/безвихідних/турбулентних ситуацій і станів. Так би мовити вона здатна реанімувати суспільну свідомість від зубожіння і насміхань, вивести її на якісно нові щаблі та орієнтири, насамперед від багатьох низинних/гріховних станів до висот.

Кримінологія не може розглядатися як галузь кримінологічних знань лише про релігійну злочинність/злочини, які вчиняються на релігійному ґрунті. Спектр її досліджень набагато більший і глобальніший. А саме злочинна поведінка «падшого» ангела, дерево пізнання добра і зла, гріх Адама і Єви, злоба Каїна, благочестиве зерно Авеля і Сіфа, дві великі цивілізації каїнітська та сифітська, всесвітній потоп і Ноїв Ковчег, три Сини Ноя – Сім, Хам, і Іафет. Треба згадати і про вдячність старозавітного Іова, попри все що йому прийшлося пережити; що таке «Бич» Божий, коли людство впадає у страшні прогрішення; чи всяка влада від Бога; чи має нинішній цивілізаційний розвиток багатьох держав відношення до найдавніших часів Адама і Єви і як це проявляється на генних/генотипних/родових лініях багатьох народностей? Звичайно ж новозавітня двохтисячолітня християнська історія багата мучениками за віру христову і взірцями святості життя. Можливо це далеко не повний перелік питань, який час від часу знаходитиме відображення у висвітленні багатьох/різносторонніх аспектах кримінології.

Типи зла/злочинної поведінки, її закономірності простежуються впродовж тисячоліть, а саме йдеться про теологічні межі дозволеного і забороненого, добра і зла, війни і миру. Спектр і сегмент осмислення злочинного і праведного у рамках сьогодення та орієнтиру на старозавітню і новозавітню історію безмежний, коли щоразу видніються нові нескорені краєвиди відкриттів, де сила і дух глибинного

дослідження кримінології щоразу спонукає заглибитись у кожне відкрите згори/звище та прочитане слово божественного та людського.

Тактики і стратегії кримінології у протидії злочинності є найбільш перспективним шляхом не лише для здійснення наукових досліджень у рамках духовно-ціннісної концепції праворозуміння, але втілення багатьох напрацювань на практиці. Буває так, що норми права, моралі, релігії не діють тоді можна використати багатий богословський досвід на прикладі реальних життів святих людей, які одного разу вирішити стати на шлях істинності та змінити кардинально вектор життя у аспекті покаяння.

Наукові позиції багатьох провідних вчених нашої держави свідчать про необхідність розроблення метафізичного / релігійного / теологічного / богословського у кримінології. І цей шлях неодмінно принесе багато успіхів. Можливо у такий спосіб українська кримінологія здатна здійснити значний прорив у багатьох сферах і галузях наукового знання. Стратегія наукових пошуків тут досить об'ємна, особливо в умовах глобальних потрясінь та нинішньої російсько-української війни, коли все довкола сприймається по-іншому, адже людство вступило у пророчу апокаліптичну епоху.

Нові кримінологічні виклики і загрози спричиняють потребу у імплементації іноземного досвіду, однак основний акцент ставиться на своє/власне/національне/самобутнє. Можливо у майбутньому в Україні буде створений спецкурс кримінології, де відповідні спеціалісти залучатимуться до читання лекцій як в окремих закладах освіти так і на загальнодержавному рівні. Особлива взаємодія тут повинна відбутись із представниками богословської освіти. Головне – це перевірка наукових пошуків на знак уникнення ересей. Так, кримінологія могла б надати суттєву допомогу і знання в дослідженні портрету особи злочинця, його психологічних травм і деформацій і, на основі багатого досвіду виробити певні рекомендації. Шлях міждисциплінарного аналізу, перегляду великої кількості наукових публікацій присвячених тій чи іншій проблемі є найбільш перспективним. Якісна підготовка наукових кадрів в тому числі і на новому поприщі – кримінології, може дати дієві результати у боротьбі зі злочинністю. Лише напрям кримінології на сьогодні ще зовсім не розроблений і потребує своєї особливої узагальненості.

Перспективи трансформацій окремих кримінологічних теорій і галузей знання неминучі, адже кримінологія немов би пронизує всі сфери суспільної життєдіяльності та знаходиться на значно вищій ієрархії у порівнянні з усім виробленим/накопиченим знанням. Йдеться про високі рівні концептуалізації злочинності і, як результат виходу із ганебних станів шляхом добродійності. Тут відбувається особливе поринання у внутрішні світи з допомогою особливих духовно-молитовних станів, де існує можливість відкриття нового. У цьому

аспекті можна виробляти ідеологічні конструкти/мотиви та основи кримінологічної і кримінально-правової протидії/профілактики/превенції злочинності, її політики, як запоруки подолання багатьох негативних станів і тенденцій сучасного світу з позицій духовно/культурно-ціннісного і традиційно-звичаєвих форм українського суспільства.

Методологічні тренди сучасної кримінології найрізноманітніші де, кожен пропонуватиме вирішення тієї чи іншої проблеми у свій, власний, самобутній спосіб. Велике різноманіття сутностей, концепцій, теорій, підходів, принципів та відкриттів свідчить далеко не про соціологічний вимір кримінології на засадах статистичних даних, а насамперед акценти зміщуються на міждисциплінарний зріз, який може стати основою для вироблення сучасного національного права і законодавства України.

Отож, соціологічний концепт злочинності не є пріоритетом, адже велика кількість злочинів носить латентний характер. Значить треба прибгати до набагато більших орієнтирів. Деструкт гендеру призвів до багатьох трансформацій особистостей у сфері гріховного. Відповідно, слід боротись за в уми людства, а це складний і довготривалий процес.

Причинний аналіз «суспільно-шкідливого» та «суспільно-небезпечного» свідчить про значний вплив негативу на молодь, де, безперечно, велику роль у його подоланні відіграє сім'я. Крім цього, такі проблеми суспільства як наркотики, насилля, екстремізм, садизм, втрата істинних цінностей та орієнтирів призводить до багатьох порушень і трансформацій у сфері гріховного. Кримінологічна безпека як ідейна основа протидії злочинності є основним базисом, завданням та пріоритетом у форматі концептуальних положень щодо протидії знищення державності через дискредитацію молоді. Нові догми і підходи у ставленні до матеріального і духовного повинні засновуватись на девізі «істинна свобода без гріха».

Розвиток таких напрямів як кримінологічний конституціоналізм, кримінологічне літературознавство кримінологічна адміністративістика, цивілістика, як сфери виявлення «суспільно-шкідливого» та «суспільно-небезпечного» можуть запропонувати надати відповідні рекомендації на багато запитань кримінального права з визначенням тих чи інших норм у розряд кримінального. Якщо зло у кримінології/або богословській кримінології розпочинається зі злих гріховних помислів, отож бачимо спектр який вона охоплює. Звідси потребує свого розроблення доктрина релігійної безпеки нашої держави з перспективою проведення комплексної кримінологічної/релігієзнавчої експертизи у виявленні загроз народу, державі, суспільству.

УДК 342.7

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Микола Мар'ян,

Черкаський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
МВС України
завідувач сектору

У даній роботі висвітлено проблематику захисту прав та свобод людини та громадянина в державі. Установи, які безпосередньо займаються даними питаннями. Міжнародні організації захисту даних прав та свобод.

Ключові слова: права, свободи, загальносудова, адміністративна, адміністративно-судова.

Після початку повномасштабного нападу російської федерації на нашу державу, життя України та Українців змінилось. Серед масових порушень прав людини, найнезахищенішим виявилось ПРАВО НА ЖИТТЯ... Так дивно, так несправедливо, і так страшно [1, с.1]...

Сьогодні актуальність і важливість прав та свобод людини, їх реалізації і захисту є очевидними.

Для реалізації конституційне закріплених прав і свобод людини в Україні необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини – систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності. Завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини – охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення.

Основні підсистеми механізму соціально-правового забезпечення прав і свобод людини: механізм реалізації; механізм охорони та механізм захисту.

Механізм реалізації прав людини включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини.

Механізм охорони прав людини включає заходи з профілактики правопорушень для утворення правомірної поведінки особи.

Механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка

вчинила ці правопорушення.

У разі порушення прав особи без їх відновлення, а також юридичної відповідальності з боку правопорушника правові гарантії механізму захисту прав людини не можуть вважатися такими, що повністю здійснилися. Заходи захисту – первинна захисна реакція на самий факт відхилення від охоронних заходів, яка має завдання примусити зобов'язану особу виконувати обов'язки, накладені на неї законом або договором. Завдання юридичної відповідальності полягає в покладанні нового обов'язку зазнавати позбавлень, нести правовий збиток.

Без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найдійовіша охорона, другий її ступінь.

Форми (або засоби забезпечення) правового захисту громадян від неправомірних дій органів виконавчої влади та їх службовців:

1. Загальносудова. Право громадян на судовий захист закріплене в ст. 10 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої воно відображено у ст. 55 Конституції України. Відповідно до цієї статті кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Після використання всіх національних засобів правового захисту громадянин має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [2, с. 46]. Судовий захист – необхідна і ефективна гарантія реальності прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

2. Адміністративна («управлінський тип»). Відбувається шляхом розгляду прав громадян у вищих органах виконавчої влади. Як початкову інстанцію для розгляду претензії до адміністрації громадянин може вибрати або орган виконавчої влади, або суд. Громадянин має право звернутися до суду, якщо незадоволений результатами розгляду його справи державними органами, підприємствами, громадськими організаціями.

На жаль, в Україні, судовий порядок захисту прав громадян тривалий час (за часів СРСР) залишався винятковим. Він застосовувався у випадках, прямо передбачених законом. За відсутності прямої вказівки в законі про право на судовий захист громадянин змушений був звертатися до вищих органів держави.

Звичайно, як органи захисту прав громадян суд і адміністрація не сумісні, особливо в умовах командно-адміністративної системи. Адміністративний (управлінський) порядок розгляду скарг не є придатним для такого захисту. Судовий захист, особливо за наявності незалежної судової системи, є набагато об'єктивнішим, кваліфікованішим, неупередженішим, ніж адміністративна.

3. Адміністративна-судова (склалася в багатьох європейських країнах: Франція, ФРН, Іспанія, Швейцарія). Характеризується створенням

спеціалізованих судів для вирішення спорів у індивідуальних адміністративних справах, які виникають у сфері функціонування органів управління внаслідок неправомірних дій їх службовців. У ФРН адміністративний суд наділений насамперед функцією забезпечення судового захисту прав громадян, тоді як у Франції його основним завданням є здійснення об'єктивного контролю (перевірки) застосовуваної норми. Тому в адміністративно-судовій формі захисту прав громадян виділяють її «німецький тип». Адміністративні суди входять до єдиної судової системи, підкоряються лише закону, незалежні в правосудній діяльності як від адміністративних органів, так і від загальних судів. В Україні обговорюється питання про введення адміністративних судів для вирішування публічно-правових спорів неконституційного-правового характеру.

Державна охорона прав людини забезпечується за допомогою інституту омбудсманів (народних захисників), які діють, як правило, при парламентах і органах місцевого самоврядування і розглядають скарги громадян щодо порушення їх прав з боку державних органів.

В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини здійснюють Уповноважений Верховної Радою з прав людини і його представники на місцях. Уповноважений Верховної Ради з прав людини є інститутом позасудового захисту прав і свобод людини [2, с.68].

Коло повноважень Уповноваженого з прав людини поширюється на усі випадки порушень громадянських прав і свобод органами виконавчої влади. Він може зажадати порушення адміністративного провадження стосовно державних службовців, які порушили конституційні права і свободи громадян, має право також перевіряти додержання цих прав в установах пенітенціарної системи (системи установ, у яких відбувають покарання засуджені – тюрми, колонії та ін.), в армії, в установах Міністерства внутрішніх справ.

Дійсне «середовище проживання» для прав людини є можливим при демократії, демократичній правовій державі. Демократія, правова держава та права людини є невіддільними одне від одного. Правова держава – гарантія реальності прав людини у плані її захисту від порушень з боку апарату влади, а права людини – головна умова та ознака демократії, гуманістичний, людський вимір правової державності. Через реалізацію, охорону і захист прав людини, через демократію пролягає шлях до реальної інтеграції України до Європейського і світового співтовариства, до чого ми стрімко прямуємо.

Кожен з нас також має право на міжнародний захист свої прав. Права людини регулюються як внутрішньодержавним, так і міжнародним правом. Стаття 55. Конституції України говорить: «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і

свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів європейських і міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [2, с. 5].

Міжнародний захист прав людини набуває, особливо останнім часом, великого значення.

Організаційна структура європейської системи захисту прав людини:

1. Європейська комісія з прав людини.
2. Європейський суд з прав людини – єдиний юрисдикційний орган, який працює на постійній основі.

3. Комітет міністрів Ради Європи – функції обмежуються лише наглядом за виконанням остаточних постанов Європейського суду, і цей перелік не є вичерпним.

Усі вони є суб'єктами формування європейського права як органічного «сплаву» англо-американського і континентального типів правових систем. Їх статутна форма (Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини. Статути Комісії та Суду, Процедурні правила роботи Комісії та Суду) має прецедентний зміст.

Одну із ключових ролей в забезпеченні прав і свобод людини в середині держави займають органи внутрішніх справ, основним завданням яких є забезпечення прав, свобод, обов'язків і насамперед безпеки особи.

Реалізація цього завдання відбувається шляхом охорони та захисту прав і свобод особи. Для його досягнення від співробітників органів внутрішніх справ вимагається: виявлення правопорушників; розкриття і розслідування злочинів; припинення правопорушень; відновлення порушених прав і свобод громадянина; застосування примусових заходів до правопорушника; контроль за дорожнім рухом тощо.

Співробітник органів внутрішніх справ має керуватися у своїй професійній діяльності принципом презумпції невинності особи, який закріплено в Конституції України.

Обов'язком співробітників органів внутрішніх справ у випадках обмеження прав і свобод громадянина є: при затриманні роз'яснити привід і підставу такого затримання; при застосуванні такого запобіжного заходу, як взяття під варту роз'яснити права та обов'язки, що впливають із цього [3].

Права і свободи законослухняного громадянина забезпечуються органами внутрішніх справ та їхніми посадовими особами у ході спеціальних та індивідуальних профілактичних заходів: організація рейдів і вжиття інших заходів з метою виявлення осіб із девіантною (що відхиляється від правомірної) настановою; поставлення на облік осіб, що ухиляються від правомірної поведінки; робота з особами, що мають девіантну настанову, на її зміну в

напрямку законослухняної поведінки; робота з притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушення.

Завдяки своєчасним профілактичним заходам співробітників органів внутрішніх справ права і свободи осіб із схильністю до протиправної поведінки зберігаються цілком або втрачаються на менший строк. Запобігання дій особи на стадії підготовки до правопорушення дозволяє або зберегти її права у повному обсязі, або уберегти від їхньої втрати на тривалий строк. Особа, що вчинила умисний злочин і викрита, позбавляється волі (відбувається обмеження прав і свободи дій у просторі) або втрачає права і повноту волі на триваліший період, ніж та особа, що готується до злочину (відбувається обмеження прав і свободи дій у часі).

Роль органів внутрішніх справ та їх співробітників у забезпеченні прав особи визначена правовими актами, які встановили межі їх правозастосовної діяльності. Кожний із структурних підрозділів органів внутрішніх справ, їх посадових осіб має свою компетенцію: функції, завдання; керується матеріальними (характер правопорушення, особа правопорушника, ступінь провини та ін.) і процесуальними (термін розгляду матеріалів перевірки, обґрунтованість доказів та ін.) нормами в межах своїх повноважень.

Забезпечення прав і свобод особи органами внутрішніх справ залежить від подолання причин, які породжують такі порушення:

- недосконалість законодавства (суперечності, прогалини, відсутність уніфікації міжнародних і вітчизняних правових норм);
- недоліки організаційно-управлінської діяльності (нечіткість структурної побудови органів, служб, підрозділів, невідповідність їх завдань і функцій, розстановка сил і засобів та ін.);
- недостатньо високий рівень правосвідомості та правової культури (правовий нігілізм, ігнорування принципу верховенства права, настанова на карально-застрашливий характер діяльності, недовраховання місцевих національних традицій та ін.);
- недоліки кадрової політики (низький професійний рівень підготовки кадрів, перепідготовки, проведення професійної атестації кваліфікаційними комісіями та ін.).

Забезпечення прав особи органами внутрішніх справ значною мірою залежить від стану реалізації прав їх співробітників, насамперед від їх соціально-правової захищеності.

Гарантії прав особи потребують організаційних і процедурних форм їх реалізації органами внутрішніх справ. Процедури надають громадянам орієнтир: до кого звернутися; яким є порядок дій; у якій формі здійснювати дії; у які строки; які можливі результати.

“Конвенція про захист прав людини та основних свобод” для України: європейська мрія чи реальний захист прав людини?” – це питання хвилює українців постійно.

Проблеми захисту прав і свобод людини існують вже не одне десятиліття. Разом з демографічними, екологічними, енергетичними та іншими цю категорію проблем цивілізоване людство поставило у розряд глобальних, вимагаючих першочергового розв’язання. Чому? Намагання не лише продекларувати права і свободи людини, але й забезпечити їх виконання: це – одне з досягнень цивілізації чи просто інстинкт самозбереження? Як би там не було, ця справа благородна і вимагає відповідного до себе ставлення.

За яких необхідних умов може бути забезпечено реалізацію та захист прав і свобод людини? На мою думку, чи не єдиним (бо всі інші не мають такої значущості, не є настільки вирішальними) чинником, що реально цьому сприяє, є режим демократії. І нехай доказом на користь цього буде хоча б вислів класика про те, що демократія – це не лише влада більшості, це, перш за все, захист меншості.

Міжнародно-правовим нормам в українській правовій системі віддається перевага перед національними (ст. 9 Конституції України) [2, с. 5]. Це обумовлює існування наднаціональної системи захисту прав і свобод людини, однією з підсистем якої є дієвий правозахисний механізм передбачений Європейською Конвенцією про захист прав людини й основних свобод. Доречі, ця Конвенція – чи не єдиний міжнародний документ, що не тільки закріплює права людини, а й створює систему їх захисту. Тому її цінність є не стільки у фіксації прав та свобод, скільки у створенні механізму їх імплементації, сутність якого полягає у виникненні на європейському просторі особливого органу – Європейського Суду з прав людини.

Крім того, Європейська Конвенція з прав людини є не тільки міжнародно-правовим інструментом в галузі прав людини, що має на меті захист широкого спектра громадянських і політичних прав особи, разом з тим вона є договором, юридично обов’язковим для Високих Договірних Сторін, який встановлює систему контролю за здійсненням прав людини в межах країни-члена Ради Європи, якою є й Україна.

Україна є державою європейської орієнтації, тому її вступ до Євросоюзу – стратегічна мета зовнішньої політики. Тут же слід зазначити, що вступу всіх нинішніх країн-членів Євросоюзу передувало їх членство у Раді Європи, а останньому – ратифікація Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

Немає сумнівів у тому, що Конвенція не здатна одразу ж підняти Українську державу на європейський рівень захисту прав. Однак, Конвенція, на

мою думку, сприяє належному захистові прав навіть самим своїм існуванням, точніше своїм поширенням на терени нашої держави.

Як вже зазначалося вище, Конвенція, як і будь-який інший договір, зумовила появу деяких зобов'язань України перед європейською спільнотою. Органи державної влади України мають забезпечити умови, за яких дотримувалися б права і свободи людини, проголошені Конвенцією, і в разі їх порушення гарантували ефективний захист цих прав. На здійснення цього завдання спрямовані судово-правова, адміністративна реформи, запровадження служби Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо.

Ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала право кожного свого мешканця (своїх громадян та негромадян, що перебувають на її території) звернутися з позовом до Європейського Суду з прав людини, коли вичерпано всі внутрішні можливості. Заперечуючи законність національних судових рішень, Євросуд змушує переглянути чинне законодавство та практику його застосування. Сказане дає нам підстави вважати правозахисну систему, створену Конвенцією, наднаціональною [4].

Так, мешканці України мають право на захист своїх прав і свобод Євросудом. А чи знають вони про це? А якщо знають, то чи відомі їм умови, що висувуються до звернення до цього органу? Можна сказати відверто – це ще одна проблема, що потребує якнайскорішого розв'язання. Низький рівень правосвідомості населення стоїть на заваді багатьом демократичним процесам в державі. Тому пропаганда ідей Конвенції, ознайомлення широкої громадськості з її положеннями, інформування громадян про стан справ із захистом прав людини в Україні – мета, досягненням якої буде утвердження в Україні європейських стандартів в галузі прав людини.

Конвенцією формулюються основоположні принципи, що стосуються прав людини. Їх значення полягає в тому, що всі конкретні норми в законодавстві держав-учасниць повинні створюватися відповідно до цих принципів, які є критерієм їх законності. До таких принципів належать: базові права і свободи громадянина, виділені в Конвенції; верховенство права і наявність незалежного від влади суду; неухильне забезпечення прав людини. Наведені принципи мають стати основним елементом становлення сучасної української державності.

Додержуючись принципів, закріплених в Конвенції, та належне виконання вимог, взятих Україною на себе з підписанням цього документу, держава одночасно виконує конституційний обов'язок перед своїми громадянами. Адже, згідно із статтею 3 Конституції України “утвердження прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [2, с.3].

Нічого ніколи не відбувається миттєво. Тим більше неможна навіть і говорити, наприклад, про прискорення впровадження норм Конвенції в

повсякденне життя держави і суспільства або про якнайшвидше забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Цей процес швидше якісний, ніж кількісний або взагалі такий, якого можна виміряти в будь-яких одиницях міри. Застосування даних норм, ідей та принципів є життєво необхідним. Це стає зрозумілим все більшому і більшому числу мешканців нашої держави. Але застосування це має бути вмілим, тому навчатись цій майстерності доводиться зараз як посадовим особам різних рівнів зі свого боку, так і пересічним громадянам зі свого боку.

Так чим же є Конвенція про захист прав людини для Української держави та її громадян: європейською мрією чи реальним захистом прав людини?

Багато хто погодиться зі мною в тому, що значна кількість норм Конвенції, не зважаючи навіть на те, що ці норми багато в чому збігаються за своїм змістом з нормами національного конституційного права, залишаються такими, що не діють. Причин тут може бути кілька, але всі вони мають одну з наступних ознак: норми Конвенції не діють, бо їм не надається належної уваги органами державної влади та їх посадовими особами, які можуть навіть нехтувати ними, або дія норм гальмується правовим нігілізмом та правовою необізнаністю населення. Виходячи із цього незаперечного аргумента, звичайно, Конвенція для нас ще мрія. Ми лише почали переймати європейський досвід в галузі забезпечення прав людини, ми почали робити ту справу, яку європейці роблять вже не одне десятиліття. Але той факт, що ми таки стали на цей шлях, вже багато про що говорить. І цей шлях не може бути без перешкод – це реалія нашого сьогодення. Людина, яка знає, як звернутися до Європейського Суду з прав людини, безперешкодно може використати це своє право, забезпечити захист своїх прав – і це також реальність.

Саме тому я схильний розглядати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод для України як реальність, реальний крок на шляху до демократичної, правової держави, дійсну можливість реального захисту прав людини.

І, ще окремим абзацом хочеться виділити те, що ми зараз знаходимося у тяжкій життєвій ситуації. В нас йде війна, і поряд із захистом прав і свобод цивільного населення великого значення набуває і захист наших захисників (зрозуміло, що вони такі ж громадяни, але є одне маленьке але...), яке необхідно виділити ва окрему норму. Дивлячись на ситуацію сьогодні, можна навести безліч прикладів, де дані особи є необізнаними у захисті своїх прав та свобод, але належно захистити себе самостійно не можуть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бунчук О.Б. Право на життя в умовах війни, 2022 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/> (дата звернення: 10.04.2023).
2. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
3. Набули чинності зміни до Закону України «Про Національну поліцію», якими передбачено розширення повноважень поліцейських на період введення в Україні воєнного стану та 60 днів після його припинення або скасування URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-povnovazhennya-nadano-policzejskim-na-chas-diyi-voynenogo-stanu/> (дата звернення 11.04.2023).
4. Європейська Конвенція про захист прав людини, URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/european-convention-on-human-rights> (дата звернення: 10.04.2023).

УДК 343.102

**СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА НЕПОВНОЛІТНІХ
ПРАВОПОРУШНИКІВ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ МАЙБУТНІХ
НАУКОВИХ ПОШУКІВ: НЕОБХІДНІСТЬ ПІДСИЛЕННЯ
КРИМІНОЛОГІЧНОЮ СКЛАДОВОЮ**

Букін М. П.,

завідувач кафедри військової підготовки
Національного університету цивільного
захисту України, кандидат юридичних
наук, доцент, ветеран Міністерства
внутрішніх справ України

Вважаємо, що неабияка роль кримінології у проведенні судово-психологічної експертизи. Визначення психологічного портрету особи неповнолітнього правопорушника неможливе без кримінологічних характеристик злочинця. Така робота може проводитись на зрізі міждисциплінарних знань психологів та юристів-кримінологів, багатьох інших спеціалістів.

Актуальність дослідження судово-психологічної експертизи неповнолітніх правопорушників зумовлена психологічними проявами дитини, які виходять за межі норми, викликають сумніви у психічному здоров'ї, а отже, осудності. Психологічна експертиза спрямована на вивчення змісту й структури індивідуальної свідомості неповнолітнього та його поведінки в процесі вчинення ним тих чи інших діянь або відображення у свідомості явищ навколишнього середовища, з урахуванням вікових особливостей. За допомогою судово-психологічної експертизи можна отримати дані, що дають змогу зрозуміти й правильно оцінити особливості психічної діяльності, проявів неповнолітнього, які мають значення для висновків правового характеру, зокрема доцільної міри пом'якшення покарання. Також висновки експертів-психологів сприяють правильному оцінюванню показань обвинувачуваних у тому разі, коли їх достовірність викликає сумніви, або дії не відповідають реальному стану речей тощо [1, с. 217].

Узагальнення сучасних наукових підходів дає можливість констатувати, що підставами для призначення судово-психологічної експертизи є: 1) відмінність поведінки підекспертних осіб від звичайної, характерної для відповідної вікової групи підлітків, незвичайність поведінки неповнолітнього в момент учинення злочину, неадекватне або неналежне оцінювання ним соціальної, моральної

сутності та значущості власних дій; 2) надмірно виражені індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього (гіперактивність, неврівноваженість, емоційність, агресивність, збудливість тощо) чи, навпаки, душевна «глухота», замкнутість, сором'язливість; 3) імовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми; 4) наявність особливостей, що свідчать про розлади психічних пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення); 5) невідповідність поведінки меті й мотивам учиненого, незвичайність, невірогідність мотивації поведінки; 6) явно несприятливі умови найближчого соціального середовища, у якому тривалий час перебував неповнолітній; 7) наявність у поведінці ознак, що свідчать про можливість учинення злочину в стані фізіологічного афекту; 8) перенесення підекспертним у минулому психічних або тяжких соматичних захворювань, психопатологічних станів; 9) сумніви у вірогідності показань неповнолітнього, що явно суперечать характеру ситуації, іншим даним [1, с. 217–218].

З огляду на вищезазначені межі компетенції експерта-психолога та об'єкта експертизи неповнолітніх правопорушників, можна визначити межі компетенції судово-психологічної експертизи в кримінальному процесі: 1) діагностування індивідуально-психологічних особливостей, здатних суттєво впливати на поведінку неповнолітнього; 2) визначення основних, закріплених мотивів поведінки неповнолітнього та мотивації конкретних учинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особистість; 3) з'ясування наявності або відсутності в суб'єкта в момент учинення злочину фізіологічного афекту та інших непатологічних емоційних станів, здатних суттєво впливати на свідомість і поведінку людини; 4) виявлення здатності неповнолітніх обвинувачених, які мають ознаки не пов'язаного з психічним захворюванням відставання в психічному розвитку, повною мірою усвідомлювати значення своїх діянь, зокрема визначення, якою мірою вони здатні керувати власною поведінкою; 5) визначення здатності неповнолітніх (з огляду на їх індивідуально-психологічні та вікові особливості, рівень розумового розвитку) правильно оцінювати обставини, що мають значення в справі, давати правдиві свідчення [1, с. 218].

На сучасному етапі судово-психологічна експертиза може виконувати такі завдання: 1) кваліфікування психічного стану неповнолітнього, визначення природи, виду й типу психічних аномалій, їх особистісного вираження, встановлення взаємодії явищ недостатності з проявами компенсації в процесі нормальної або патологічної психічної адаптації дитини до вимог ситуації; 2) визначення окремих стійких психологічних властивостей, особистісних рис і динамічних станів психіки неповнолітнього, виду та глибини емоційних реакцій у момент, що цікавить слідчого чи суд, індивідуально-психологічних особливостей аномальних або акцентуйованих дітей, природи та ступеня

розумової аномалії, зокрема: а) з'ясування індивідуально-психологічних особливостей особистості неповнолітнього, який мав у минулому проблеми нервово-психічного характеру або має ознаки межової психічної аномалії, з'ясування їх впливу на поведінку в момент, що цікавить слідчого й суд; б) встановлення в осіб з ознаками психічної аномалії або тих, які перенесли нервово-психічні потрясіння, виду та глибини емоційних реакцій у момент, що цікавить слідчого й суд; 3) визначення впливу виявлених характеристик особистості та особливостей психічного стану неповнолітнього на його можливість відображати дійсність, рефлексувати й регулювати власну кримінальну поведінку в конкретній ситуації. Зазначені підходи не містять суттєвих відмінностей, тому всі означені аспекти використання спеціальних психологічних знань мають встановлюватися під час експертизи та враховуватися судом під час визначення ступеня пом'якшення покарання щодо кожного окремого неповнолітнього правопорушника [1, с. 219–220].

Загалом вітчизняні науковці переконують, що під час проведення судово-психологічної експертизи неповнолітніх першочергово визначають відповіді на такі запитання: 1) які індивідуально-психологічні, зокрема емоційновольові, особливості притаманні підекспертній особі; 2) які мотиви діяльності та поведінки підекспертного є типовими для його повсякденного життя, якими мотивами він керувався під час учинення злочину; 3) чи відповідає рівень розумового розвитку дитини її біологічному (паспортному) віку; 4) яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка дитиною змогли вплинути на її дії; 5) чи не властива підекспертному підвищена навіюваність (якщо так, то яким чином це може вплинути на його дії в конкретній кримінальній ситуації чи свідчення щодо вчиненого злочину); 6) чи наявна підекспертного схильність до фантазування (якщо так, то як це може вплинути на його здатність давати правдиві свідчення) [2].

На підставі здійсненого теоретичного аналізу констатується, що експерт-психолог може встановити вплив психологічних особливостей неповнолітнього на його поведінку в момент учинення злочину. Якщо суд визнає зазначений вплив як такий, що обмежує здатність повною мірою розуміти характер своїх вчинків і керувати ними, це стане підставою для пом'якшення покарання, ступінь якого буде визначатися рівнем представленості таких психологічних вад [1, с. 219–220].

Необхідність подальших наукових пошуків зумовлена тим, що за допомогою судово-психологічної експертизи на думку С. Охріменко, Г. Лузанова [3, с. 86] можна отримати дані, які дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної активності та поведінкових проявів особи, що мають значення для висновків юридичного змісту. З іншого боку, підвищення рівня ефективності застосування судово-психологічної експертизи в процесі

досудового розслідування здатне сприяти якісній побудові мотиваційної частини рішень, що приймаються безпосередньо слідчим як суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності. Судово-психологічна експертиза як форма використання спеціальних психологічних знань на теперішній час переживає період свого розвитку. Слідчі повинні переосмислити значення й роль, яку мають судово-психологічні експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень різних категорій, щоб стати однією з важливих ланок в юридичній практиці сьогодення. Окреслені проблемні питання призначення та провадження судово-психологічних експертиз у кримінально-процесуальній діяльності не становлять вичерпного переліку. Проте в умовах сьогодення вони набувають значущості у професійній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. Насамперед це пов'язане з недостатнім рівнем організаційного та фінансового забезпечення їх роботи, професійно-психологічної готовності слідчих до кваліфікованого виконання своїх службових обов'язків. Доводиться констатувати, що проблемним моментам функціональних, організаційних, психологічних засад призначення та проведення судово-психологічних експертиз в сучасному кримінальному процесі, на жаль, не приділяється належної уваги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ємець Ю. І. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх у кримінальному провадженні: теоретичний аналіз. *Юридична психологія*. 2015. №2. С. 214-222.
2. *Юридична психологія* : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак.] / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко ; [за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва]. К. : Ін Юре, 2007. 392 с.
3. Охріменко С., Лузанова Г. Особливості підготовчої роботи слідчого перед призначенням судово-психологічної експертизи в кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2013. № 4. С. 82-87.

UDC 343.13

**FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINALIZATION OF CRIMES AGAINST
THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF NATIONAL SECURITY**

Lyubov Moshnyaga

Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor of the Department of Criminal Law
and Criminology
Donetsk State University of Internal Affairs;

Veronika Fedulova

Cadet of the 101st training platoon
Donetsk State University of Internal Affairs

Abstract

Article 1 of the Constitution of Ukraine declares that Ukraine is a sovereign and independent, democratic, social, legal state. Therefore, violation of the procedure established by the Constitution of Ukraine for the creation and protection of the constitutional system, the territory of Ukraine, as well as the procedure for the exercise of powers by representatives of the authorities may pose a threat to the foundations of national security in general and the constitutional foundations of national security of Ukraine in particular. In the cases expressly provided for by the Criminal Code of Ukraine, criminal liability is established for this type of encroachment. Yes, in Art. 109 of the Criminal Code establishes responsibility for actions aimed at a violent change or overthrow of the constitutional order or at the seizure of state power, in Art. 110 of the Criminal Code – for encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine, in Art. 112 of the Criminal Code – for encroachment on the life of a state or public figure. The legislator placed these crimes in Section I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which is entitled "Crimes against the foundations of the national security of Ukraine", thus emphasizing the special importance for the person, society and the state of those objects of criminal law protection, which are meant in the specified articles of the criminal law.

Key words: *crimes against the constitutional foundations of national security, violent change or overthrow of the constitutional order, seizure of state power, encroachment on the life of a state or public figure, encroachment on the territorial integrity and inviolability of the state*

The system of criminal legislation of each state is individual, although there are certain common features that are characteristic of certain systems (families) of law, due to the social development of these countries, etc. The criminal law of any country has its own specifics. It manifests itself in the content of the main criminal law institutions (criminal law, crime, punishment), determined by historical, national and cultural

traditions, features of the political system of society, its economy and many other factors.

Common to all considered criminal laws, as established during the research, is to pay significant attention to the protection of the constitutional foundations of national security. At the same time, in many states, this type of crime is clearly separated in the criminal law by directly indicating it in the names of the relevant chapters (sections). Thus, in the criminal codes of the Republic of Azerbaijan, the Republic of Armenia, Georgia, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, and the Republic of Tajikistan, the chapter (section) containing the components of crimes that provide for responsibility for crimes against the constitutional foundations of national security is entitled "Crimes against foundations of the constitutional order and state security", in the Criminal Code of Argentina - "Encroachments on the constitutional order and democratic system", in the Criminal Code of Denmark - "Encroachments against the Constitution and higher state bodies". Moreover, in the Codes of some states, in the names of the sections that contain signs of crimes both against the constitutional foundations of national security and against the state as a whole, the predominant attention is paid to anti-constitutional aspects. Thus, in the Criminal Code of the Republic of Lithuania, the corresponding section is entitled "Crimes against the independence of the Lithuanian state, territorial integrity and constitutional order", and in the Criminal Code of Spain - "Crimes against the Constitution".

At the same time, in other states, crimes against constitutional foundations are classified as crimes against the state, which is reflected in the names of the corresponding chapters (sections). Thus, such crimes are classified as crimes against the state in the criminal codes of the Republic of Belarus, the Republic of Bulgaria, the Republic of Estonia, the Republic of Latvia, the Republic of Poland, the Republic of Turkmenistan, the Republic of Uzbekistan, and Switzerland. In the Criminal Code of the People's Republic of China, the corresponding section is entitled "Crimes against state security", in the Criminal Code of the Netherlands - "Crimes against state security", in the Criminal Code of the Republic of Moldova - "Crimes against public authority and state security", in the Criminal Code of the Federal Republic of Germany - "State treason", in the Criminal Code of Japan - "Crimes related to internal rebellion".

It should also be noted that although in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the Republic of Armenia, Georgia, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and the Republic of Tajikistan, the relevant chapter is entitled "Crimes against the foundations of the constitutional order and state security", but this chapter is contained in a section entitled "Crimes against state power" (in the Criminal Code of Georgia - "Crimes against the state"). This causes conflicting opinions about the identity or non-identity of such concepts as "crimes against the state" and "crimes against state

security" ("state security"), since in the codes of some states the concept of "crimes against state security" covers all crimes directed against the state, including against the constitutional foundations, and in the codes of others, the security of the state is indicated along with such phenomena as the constitutional system, public power, etc.

Let's consider the provisions of these codes in more detail and in comparison with the criminal law of Ukraine, first of all, those codes that already in the titles of the chapters single out such type of crimes as crimes against the constitutional foundations of national security.

In particular, the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan contains relevant articles in the thirty-first chapter "Crimes against the foundations of the constitutional order and state security", located in Chapter XI of the Special Part "Crimes against state power", which provides for the liability:

- in Art. 277 of the Criminal Code – for encroachment on the life of a state or public figure, as well as a representative of a foreign state with the aim of terminating his official or political activity or in revenge for such activity (terrorist act);
- in Art. 278 of the Criminal Code – for actions aimed at the forcible seizure or forcible retention of power contrary to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, as well as aimed at the forcible change of the constitutional system of the state;
- in Art. 280 of the Criminal Code – for armed insurrection, that is, for organizing or actively participating in armed insurrection with the aim of violently changing the constitutional order of the Republic of Azerbaijan or violating its territorial integrity;
- in Art. 281 of the Criminal Code – for public calls for a violent seizure or forcible retention of power or for a violent change in the constitutional order of the state of the Republic of Azerbaijan, as well as for the distribution of materials of this content.

Therefore, when comparing the specified provisions of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan with the corresponding provisions of the national legislation of Ukraine, the following becomes noticeable. The Azerbaijani version contains a more detailed list of prohibited acts. Compared to the Criminal Code of Ukraine, features of such acts as "forceful seizure of power" and "armed rebellion" are added. However, in the Ukrainian version there is a casuistic list of state or public figures whose lives are placed under additional protection. Also, in the Ukrainian version, the Soviet heritage was overcome, and "attack on the life of a state or public figure" does not have the meaning of "terrorist act".

The Criminal Code of the Republic of Armenia in Chapter 28 "Crimes against the foundations of the constitutional order and state security" of Chapter 11 "Crimes against state power" establishes responsibility for:

- usurpation of state power, i.e. actions aimed at the forcible seizure of state power or its forcible retention contrary to the Constitution of the Republic of Armenia, as

well as the forcible overthrow of the constitutional order of the Republic of Armenia or the forcible violation of the territorial integrity of the Republic of Armenia (Article 300);

- public calls for violent seizure of state power or violent change of the constitutional system of the Republic of Armenia (Article 301);
- murder of a state, political or public figure, committed with the aim of terminating his activity (Article 305).

When comparing these provisions with the corresponding articles of the Criminal Code of Ukraine, we establish that the actions provided for in one article 300 of the Criminal Code of the Republic of Armenia, in the Criminal Code of Ukraine are provided for in two independent articles 109 and 110 of the Criminal Code; in the same articles of the Criminal Code of Ukraine, responsibility is assumed for public calls to commit the actions specified in them, while in the Criminal Code of the Republic of Armenia, although responsibility for such actions is established (as in the codes of many other states) in a separate article 301, however, only public calls are criminalized to a violent seizure of state power or a violent change in the constitutional order of the Republic of Armenia. Articles 109 and 110 of the Criminal Code of Ukraine criminalize many more actions in the form of public calls for those actions, which are provided for by these articles, in addition, the distribution of materials with calls to commit such actions is also criminalized. Also, attention is drawn to the fact that Article 112 of the Criminal Code of Ukraine establishes responsibility for encroachment on life (that is, murder or attempted murder) of the specified persons, and in Art. 305 of the Criminal Code of the Republic of Armenia – for the murder of a state, political or public figure.

The following should be attributed to the peculiarities of the protection of the constitutional foundations of national security in the Criminal Code of Georgia.

The considered crimes are provided for in Chapter 11 of the Special Part, which is entitled "Crimes against the State", and is divided into two chapters. Chapter XXXVII "Crimes against the foundations of the constitutional order and security of Georgia" includes the following types of crimes: violation of the territorial integrity of Georgia (Article 308); concluding unconstitutional agreements or conducting unconstitutional negotiations (Art.309); conspiracy or mutiny with the aim of violently changing the constitutional system or seizing the state power of Georgia (Article 315), illegal seizure of the military leadership (Article 316), calls for violent change of the constitutional system or overthrowing the state power of Georgia (Article 317); in Chapter XXXVIII "Terrorism" there is such a composition of the crime as an attack on a political official of Georgia (Article 325).

The content of these articles is as follows.

Article 308 of the Criminal Code of Georgia in part 1 provides for responsibility for actions against Georgia aimed at the transfer to a foreign state of the entire territory

of Georgia or its part, or separation from Georgia of its part, and part 2 – for the same actions that caused the loss of the entire territory of Georgia or its parts or other serious consequences.

Article 309 of the Criminal Code of Georgia in part 1 establishes responsibility for conducting anti-constitutional negotiations with a foreign state, foreign organization or their representative with the aim of limiting sovereignty or causing other damage to the state independence of Georgia, and in part 2 – for concluding on behalf of Georgia with a foreign state or foreign organization anti-constitutional treaties that limit the state independence of Georgia, its sovereignty or create a threat to the peaceful coexistence of Georgia with other states, as well as granting other persons the authority to conclude such treaties.

Article 315 of the Criminal Code of Georgia in part 1 establishes responsibility for conspiracy with the purpose of violently changing the constitutional system or seizing state power of Georgia, and in part 2 – for sedition with the purpose of violently changing the constitutional system or seizing state power of Georgia.

Article 316 of the Criminal Code of Georgia provides for signs of such actions as illegal seizure of military leadership, illegal transfers, accumulation of military forces or equipment, or other disobedience to lawful authority.

Article 317 of the Criminal Code of Georgia contains elements of such a crime as calls for a violent change in the constitutional order or the overthrow of the state power of Georgia or the distribution of materials calling for such actions, as well as calls for arms for the same purpose.

Article 325 of the Criminal Code of Georgia establishes responsibility for encroachment on the life, health or property of the President of Georgia, other political officials of Georgia or members of their families in connection with the state activities of these officials.

When comparing these provisions of the Criminal Code of Georgia with the corresponding provisions of the Criminal Code of Ukraine, it can be concluded that this category of crimes in the Criminal Code of Georgia generally covers a wider range of acts. In particular, Ukrainian legislation does not recognize such crimes as: concluding anti-constitutional agreements or conducting anti-constitutional negotiations with a foreign state, foreign organization or their representatives; illegal capture of the military leadership; insurrection with the aim of violently changing the constitutional order or seizing state power in Georgia. In contrast to Art. 112 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes responsibility for encroachment only on the lives of the persons specified in the article, Art. 325 of the Criminal Code of Georgia protects a wider range of rights and legal interests, namely life, health and property, not only of the political officials listed here, but also of their family members. At the same time, the signs of Art. 317 of the Criminal Code of Georgia covers only public calls for a violent change of the

constitutional system or the overthrow of state power, that is, only those actions that are provided for in the Criminal Code of Ukraine in Art. 109 of the Criminal Code, and do not contain public calls to action, which are provided for in the Criminal Code of Ukraine in Art. 110 of the Criminal Code, that is, calls for encroachments on the territorial integrity and inviolability of the state.

In the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the structure of the Special Part is simple, because it is divided only into chapters, where chapter 5 is called "Crimes against the foundations of the constitutional order and state security". The following crimes against the constitutional foundations of national security are committed here: encroachment on the life of the President of Kazakhstan (Article 167), violent seizure of power or violent retention of power (Article 168), armed rebellion (Article 169), calls for the violent overthrow or change of the constitutional order or violent violation of the unity of the territory of the Republic of Kazakhstan (Article 170). The direct content of these articles is as follows.

Article 167 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in part 1 establishes responsibility for encroachment on the life of a state or public figure with the aim of terminating his state or political activity or in revenge for such activity (terrorist act), and in part 2 for the same act committed against of the President of the Republic of Kazakhstan in order to stop his activities or in revenge for such activities.

Article 168 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan provides for responsibility for actions aimed at the forcible seizure of power or the forcible retention of power contrary to the Constitution of the Republic of Kazakhstan, as well as aimed at the forcible change of the constitutional order of the Republic of Kazakhstan.

Article 169 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan contains signs of armed rebellion, which means the organization of an armed rebellion or active participation in it with the aim of violent overthrow or violent change of the constitutional order or violation of the constitutional integrity of the Republic of Kazakhstan.

Article 170 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan criminalizes public calls for the violent seizure or retention of state power, undermining the security of the state or violent change of the constitutional order or the unity of its territory, as well as for the distribution of materials of this content.

When compared with the criminal legislation of Ukraine, it can be stated that, on the one hand, the norms of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan seem more perfect, on the other hand, the norms of the Criminal Code of Ukraine.

Yes, the positive aspect of Art. 167 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should recognize the establishment of increased responsibility for encroachment on the life of the President of the state. Also more successful compared to the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine and many other countries is the

construction of Art. 170 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which criminalizes public appeals and distribution of materials with such appeals not only regarding the violent seizure of state power, violent retention of power, violent change of the constitutional order, violent violation of the integrity and unity of the territory, but also public calls for undermining the security of the state, i.e. also to any other crimes against the state. That is, Art. 170 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan protects not only the constitutional foundations of national security, but also the foundations of national security as a whole.

On the other hand, for a non-violent encroachment on the territorial integrity of the Republic of Kazakhstan, responsibility is assumed in accordance with Art. 169 of the Criminal Code only in the event that armed rebellion is committed, while for violent actions aimed at changing the constitutional order, responsibility is established in two articles – 168 and 169 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, that is, for violent actions not related to armed rebellion, and violent acts committed at the time of armed rebellion, while Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine provides for responsibility for any intentional actions committed with the aim of changing the borders of the territory or the state border, that is, in this part, the criminal legislation of Ukraine should be recognized as more perfect.

REFERENCES

1. Bigvava, Z. ed. (2002) "Criminal code of the Republic of Georgia". SPb: Juridic centre Press, 409.
2. Bygych, O. (2002) "Comparative jurisprudence: nature and methodological meaning. Candidate's of legal sciences thesis. NAS of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law, Ukraine, 208.
3. Criminal code of the republic of Kazakhstan (2001). SPb: Juridic centre Press, 466.
4. Criminal code of the Republic of Armenia". Available online at <http://www.parliament.am>. Accessed on 12.03.2023.

УДК 343.9

РОЗВИТОК СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Ірина Сівчук,

кандидат економічних наук

старший судовий експерт сектору

товарознавчих та гемологічних
досліджень

Тернопільського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС
України

На сьогодні розвиток судово-експертної діяльності в Україні потребує розв'язання проблем пов'язаних із призначенням та проведенням судових експертиз різних спеціальностей. Так, в умовах сучасної концепції судово-правового реформування експертиза стає все більш затребуваною в парадигмі поставлених криміналістичних завдань та цілей, як на стадіях досудового розслідування, так і в подальшому судовому розгляді.

Ключові слова: *судово-експертна діяльність, експертна діяльність, експерт, спеціальні знання, міжнародна співпраця.*

Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» згадується у Законі України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Проте, у цьому Законі не має чіткого визначення цього поняття, тому під ним розуміють «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою» [1].

Судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби. До них відносять:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ (далі – Експертна служба МВС), Міністерства оборони та Служби безпеки України [2].

Установами Експертної служби МВС, які здійснюють судово-експертну діяльність є: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України та інші науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України. Якщо говорити про завдання, то Експертна служба МВС перш за все здійснює судово-експертну діяльність, проводить судову експертизу в кримінальному та виконавчому провадженні, адміністративних, цивільних і господарських справах та справах про адміністративні правопорушення [3].

Тоді, як експертна діяльність може здійснюватись, як фізичними особами, так і юридичними особами незалежно від форм власності, а також спеціально сформованими колективами: експертними радами та комісіями. Тобто, суб'єктами експертної діяльності можуть бути і юридичні особи, і фізичні особи, які організують та безпосередньо виконують різного роду дослідження. Обов'язковою умовою для суб'єктів безпосереднього дослідження є наявність відповідних знань у певній галузі (спеціальних знань) [4, с. 23].

Також не мало важливим є те, що під час проведення судової експертизи експерт повинен володіти професійними вміннями та навичками у відповідній галузі, основу яких становить поєднання спеціальних знань і певний досвід їх застосування в різних ситуаціях. Професійні вміння проявляються у професійній компетентності судового експерта.

Специфіка експертної діяльності полягає в тому, що вона базується на практичних та теоретичних наукових знаннях; носить пізнавальний, дослідницький характер; може проводитись у різних сферах суспільної діяльності; використовує методи та методичні підходи, що не суперечать закону та нормам моралі і ґрунтуються на сучасних досягненнях науки; має за мету всебічне, повне, об'єктивне дослідження на підставі отриманої інформації об'єктів, процесів та явищ; кінцевий результат – формування компетентних висновків [4, с. 24].

Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність». У судово-експертній, як і експертній діяльності, дослідження засноване на використанні спеціальних знань фахівців у відповідній галузі знань. Крім того, судово-експертна діяльність, на відміну від експертної, здійснюється у сфері судочинства. Об'єктами дослідження виступають речові докази за порушеною кримінальною, цивільною або справою про адміністративні правопорушення, що обумовлює назву експертиз – судові [с. 29, 4].

Оскільки, судова експертиза охоплює велику кількість наукових дисциплін, і багато актуальних проблем експертної науки важко вирішити, використовуючи ресурси однієї лабораторії в одній країні. Відповідно судово-експертна діяльність не може існувати ізольовано, тобто в межах окремої держави. Вона не буде активно виконувати свої функції забезпечення правоохоронної діяльності поза інтеграцією з міжнародною спільнотою. Тому, так важливо розвивати міжнародне співробітництво експертних установ з метою обміну досвідом, врахуванням сучасних досягнень науки і техніки, виключенням дублювання науково-методичного забезпечення регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами та створення профільних експертних напрямів [5].

Більш того, в Законі України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 №4038-ХІІ є окремий розділ, який регламентує на яких засадах можлива така співпраця.

Зокрема, в ст. 24 цього Закону зазначено: «Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими видання в галузі судової експертизи і криміналістики» [6].

Якщо ж говорити про розвиток та ефективність функціонування судово-експертної діяльності в різних видах судочинства, то ці два критерії можуть бути забезпечені тільки тоді, коли професійні та кваліфікаційні вимоги, пропоновані до судових експертів різних відомств, будуть єдиними. У теперішній час експерти будь-якої спеціалізації повинні мати, крім знань у базовій науці, специфічні знання в галузі дослідження речових доказів, володіти апробованими затвердженими методиками експертного дослідження, а крім того, мати пізнання в галузі кримінального, цивільного та інших процесів, що стосуються проведення судових експертиз [7].

Висновки. Отже, розвиток та ефективне функціонування судово-експертної діяльності залежить не тільки від професійних та кваліфікаційних вимог, що ставляться до судових експертів, але й від міжнародної співпраці, пріоритетним напрямком якої є обмін зарубіжним досвідом та визначення перспектив взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Судова експертна діяльність у сучасному кримінальному процесі URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41981/1/Пілюков.pdf>.
2. Організаційні засади судово-бухгалтерської експертизи URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/Чудовець/page4.html.
3. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України № 1343 від 03.11.2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>.
4. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf>.
5. Клименко Н.І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності URL: <https://www.nai.au.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirnuki/2015/zbir-sydova-eksp.pdf>.
6. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 №4038-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
7. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/files/krugl_stol.pdf.

УДК 620.2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ У РАЗІ НЕМОЖЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОГО ОГЛЯДУ КОЛІСНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ВЕЛИЧИНИ МАТЕРІАЛЬНОГО ЗБИТКУ, ЗАВДАНОГО ВЛАСНИКУ КТЗ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Віктор Гончар,

провідний судовий експерт,

Кропивницьке відділення

Київського науково-дослідного

інституту судових експертиз

Тезис стосується актуального обґрунтування особливості організації проведення транспортно-товарознавчих експертиз за умов неможливості технічного огляду колісного транспортного засобу, розгляду матеріалів та критеріїв даних необхідних для виконання експертиз, та визначення величини матеріального збитку, завданого власнику КТЗ внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

Ключові слова: *транспортно-товарознавча експертиза, колісний транспортний засіб, неможливість технічного огляду, збройна агресія, матеріальний збиток.*

Проведення судових транспортно-товарознавчих експертиз по оцінці колісних транспортних засобів (далі – КТЗ), під час яких вирішуються питання визначення ринкової вартості, вартості відновлювального ремонту та вартості матеріального збитку завданого власнику КТЗ, є доволі складним практичним завданням для експертів, яке ще більше ускладнюється у разі неможливості технічного огляду об'єкту дослідження – КТЗ. Насамперед ускладнення полягає в неможливості здійснення експертного огляду КТЗ на предмет проведення його ідентифікації, визначення технічного стану, комплектації, комплектності, показника пробігу згідно лічильника одометра та інших даних потрібних для вирішення поставлених на експертизу питань.

Згідно пункту 3.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5 із змінами [1] передбачено, що коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта (крім об'єктів почеркознавчих досліджень), його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, якщо це не суперечить

методичним підходам до проведення відповідних експертиз. Про проведення експертизи за такими матеріалами вказується в документі про призначення експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляється експерт органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

Проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливості технічного огляду КТЗ відповідає вимогам пункту 3.5 Інструкції [1] та не суперечить Методиці товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів [2], Методиці визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку заподіяного власнику колісного транспортного засобу [3]. В рамках діючих методик виконання експертиз за умов неможливості технічного огляду КТЗ, вирішення поставлених питань може здійснюватись з використанням Методичних рекомендацій щодо визначення вартості колісних транспортних засобів та визначення матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу, у разі неможливості його технічного огляду [4].

Згідно пункту 5.1 Методики [2] визначення матеріального збитку чи вартості КТЗ без його огляду особисто експертом, який складає висновок, можливе тільки за рішенням органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), в якому міститься обґрунтування неможливості надання об'єкта дослідження на огляд, у разі надання ним даних, необхідних для проведення дослідження. При цьому в відповідності з пунктом 8.5.1 Методики [2] орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), визначає обсяги ремонтних робіт з відновлення КТЗ або характер та обсяг його пошкоджень.

Спираючись на експертну практику виконання експертиз у разі неможливості технічного огляду КТЗ, як правило їх призначення у відповідності до процесуального порядку, здійснюється слідчими органами Національної поліції України та СБУ, а також судами виходячи з наступних обставин: неможливості представлення до огляду КТЗ у зв'язку з його відсутністю (неможливістю встановлення місцезнаходження КТЗ); неможливості безперешкодного доступу експерта до КТЗ; вирішення завдання на минулий період часу (враховуючи розукомплектування чи зміни технічного стану КТЗ).

Виходячи з сьогоденних реалій збройною агресією Російської Федерації проти України розпочатої 24 лютого 2022 року, вбачається на збільшення призначення експертиз слідчими органами Національної поліції та СБУ за умов неможливості технічного огляду об'єкту дослідження. Призначення слідчими органами експертиз по питаннях визначення вартості КТЗ та розміру матеріального збитку заподіяного власнику КТЗ, без представлення об'єкту дослідження для технічного огляду, обумовлено насамперед такими обставинами, як: повне знищення об'єкту дослідження; знаходження об'єкту

дослідження безпосередньо в зоні бойових дій або на тимчасово непідконтрольній території України; знаходження об'єкту дослідження за межами території України; об'єкт дослідження на момент призначення експертизи є частково або повністю відновлено.

Для організації та виконання експертизи орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), надає:

- а) документ про призначення експертизи (залучення експерта);
- б) матеріали справи;
- в) свідоцтво про реєстрацію КТЗ (технічний паспорт) чи відомості з облікової бази даних Сервісного центру МВС;
- г) комплект супровідних документів (митну декларацію, інвойс, купчу, довідку-рахунок тощо);
- ґ) документи про проведення попередніх експертиз, експертних досліджень або оцінки КТЗ;
- д) замовлення-наряд на виконання ремонтно-відновлювальних робіт на спеціалізованій станції технічного обслуговування; чеки на придбання складників КТЗ;
- е) іншу документацію на КТЗ в оригіналі або копії (сервісну книжку; талони гарантійного обслуговування; страховий поліс; чек на повернення податків відповідно до системи Europe Tax - Free Shopping Checks тощо);
- є) дані дефектування, діагностики КТЗ на спеціалізованій станції технічного обслуговування;
- ж) документи по придбанню додаткового обладнання та проведення робіт по його встановленню на спеціалізованому СТО (чеки, накладні, акти виконаних робіт);
- з) інші матеріали, наявність яких можуть мати значення для виконання експертизи.

Також вирішення питань по визначенню ринкової вартості КТЗ та розміру матеріального збитку заподіяного власнику КТЗ в свою чергу передбачає урахування технічних, технологічних характеристик та особливостей об'єкта дослідження, умов його експлуатації, обслуговування та зберігання, технічного стану та комплектності, наявності пошкоджень та іншого, з використанням необхідної технічної, довідкової, облікової документації, наданих матеріалів та обстежень. В випадку неможливості огляду КТЗ, вищеперелічені критерії повідомляються експерту в якості вихідних даних, при цьому дослідженню підлягають запропоновані органом (особою), яким (якою) призначено експертизу (залучившого(шої) експерта) надані на експертизу матеріали, документи, фото та відеоматеріали, в яких міститься інформація про технічний стан КТЗ, характер

та обсяги отриманих пошкоджень, обсяги виконаних робіт з відновлення КТЗ, інші дані, які не містять між собою суперечностей.

В разі проведення дослідження та встановлення експертом суперечностей між повідомленими вихідними даними з запропонованими матеріалами, експерт заявляє клопотання про необхідність уточнення вихідних даних або з'ясування обставин або причин суперечностей.

В свою чергу оцінка достовірності вихідних даних, які надаються для проведення експертизи покладається саме на орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта.

За умов наявності КТЗ технічний стан якого на час проведення експертизи зазнав змін відносно його технічного стану на момент пошкодження (або іншої події), експертом відбувається дослідження КТЗ з метою його ідентифікації та встановлення загального технічного стану на час проведення огляду. По результатах проведеного огляду відбувається порівняння ідентифікаційних даних КТЗ з ідентифікаційними даними визначеними з наданих на експертизу матеріалів, в свою чергу встановлена інша інформація щодо технічного стану КТЗ по результатах його огляду носить інформативний характер.

По результатах узагальнення повідомлених вихідних даних з даними визначеними під час дослідження запропонованих на експертизу матеріалів, документів, фотозображень та відеозйомки КТЗ, експертом формується перелік даних щодо досліджуваного КТЗ, які застосовуються під час проведення подальшого дослідження по вирішенню поставлених на експертизу питань.

Таким чином, розглянутий алгоритм організації проведення транспортно-товарознавчих експертиз у разі неможливоості технічного огляду колісного транспортного засобу, та розглянутий перелік необхідних матеріалів та критеріїв даних для виконання експертизи, сприятиме розв'язанню проблемних питань виникаючих в практичній експертній діяльності.

У зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, перед експертною спільнотою постали нові виклики, які полягають у необхідності фіксації великої кількості зруйнованих (пошкоджених) об'єктів рухомого та нерухомого майна й подальшого розрахунку величини матеріального збитку, завданого власнику майна внаслідок протиправних дій загарбників (артобстрілів, бомбардувань, ракетних ударів, тощо).

Оскільки на експертів, які виконують транспортно-товарознавчі експертизи полягла велика навантаженість пов'язана зі значною кількістю пошкоджених колісних, а також інших транспортних засобів, то для спрощення процедур визначення величини матеріального збитку, завданого власнику внаслідок збройної агресії Російської Федерації, було запропоновано внесення змін до

Методики [2, 3], які дозволяють судовим експертам у галузі транспортно-товарознавчої експертизи виконувати якісні дослідження з меншими витратами часу.

Ці зміни були обговорені на засіданні секції транспортно-товарознавчої експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України та підтримані всіма членами секції. В подальшому членами секції було розроблено Методичний лист [5].

Аналіз проведених експертами оглядів КТЗ на Київщині, пошкоджених внаслідок бойових дій, свідчить про таке:

1. Пошкоджені КТЗ можна умовно розподілити на такі категорії:

а) КТЗ, які можливо повністю ідентифікувати (наявні державні номерні знаки, можливо встановити ідентифікаційний номер кузова (рами, шасі) КТЗ, комплектність та комплектацію КТЗ тощо);

б) КТЗ, які можливо ідентифікувати не повністю (автомобіль заміновано, відсутні державні номерні знаки, або неможливо встановити ідентифікаційний номер кузова (рами, шасі) КТЗ, комплектність та комплектацію КТЗ тощо);

в) КТЗ, які неможливо ідентифікувати (КТЗ фізично знищено внаслідок артобстрілу, ракетного удару, бомбардування, пожежі тощо).

2. За ступенем пошкодження КТЗ можна умовно розподілити на такі категорії:

а) КТЗ, які внаслідок бойових дій мають незначні пошкодження (частково розукомплектовані тощо), та вартість відновлювального ремонту яких не перевищує ринкової вартості КТЗ;

б) КТЗ, які мають значні пошкодження, вартість усунення яких перевищує ринкову вартість КТЗ;

в) КТЗ, які фізично знищені внаслідок бойових дій, а саме, внаслідок артобстрілу, ракетного удару, бомбардування, пожежі тощо.

Членами секції транспортно-товарознавчої експертизи науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України було розглянуто пропозиції, щодо специфіки визначення величини матеріального збитку, завданого власнику КТЗ саме внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України головним чинником для якого є розрахунок величини коефіцієнту фізичного зносу КТЗ (E_z), який може бути застосований тільки для цих цілей.

У загальних випадках визначення значення коефіцієнту фізичного зносу КТЗ (E_z) регламентується вимогами Методики [2, 3]. При цьому мінімальне значення E_z становить 0, а максимальне значення коефіцієнту фізичного зносу, який підлягає усуненню, не може перевищувати 0,7.

Разом з тим, у ст. 1192 Цивільного кодексу України [6] зазначено:

«1. Якщо інше не встановлено законом, з урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі (абзац перший частини першої статті 1192 в редакції Закону № 590-IX від 13.05.2020).

Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі.

Відповідно до Постанови пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (із змінами) [7]:

«...9. Оскільки згідно зі ст.48 Закону України «Про власність» (697-12) положення щодо захисту права власності поширюється також на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління, або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором, така особа також вправі вимагати відшкодування шкоди, заподіяної цьому майну (абзац перший пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 7 (v0007700-94) від 08.07.94).

При визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної власнику майна, незалежно від форм власності, судам належить виходити з положень ст. 453 ЦК (1540-06), статей 45, 51, 52, 54, 56, 57 Закону України «Про власність». Зокрема, слід врахувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі, застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. Коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб виправити пошкоджену річ, усунути інші негативні наслідки неправомірних дій заподіювача шкоди. Як при відшкодуванні в натурі, так і при відшкодуванні заподіяних збитків грошми потерпілому на його вимогу відшкодовуються неoderжані доходи у зв'язку з заподіянням шкоди майну.

Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад автомобіля), були використані нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих з виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не вправі вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у

випадках стягнення на користь потерпілого його вартості (при відшкодуванні збитків).

У тому разі, коли на час виконання рішення про відшкодування шкоди, виправлення пошкодження за одержані за рішенням кошти, збільшились ціни на майно або роботи, на придбання чи проведення яких воно було присуджено, потерпілий з цих підстав може заявити додаткові вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо не було його вини в тому, що виконання проводилося вже після збільшення цін і тарифів (абзац п'ятий пункту 9 із змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України №7).

Вищевказане також перекликається за змістом із ст. 55 КПК України [8], де зазначено: «...виділяються такі види шкоди: 1) моральна, 2) фізична, 3) майнова.»

Майнова шкода предсталає собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

Збитками є: втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Таким чином вбачається, що для відновлення порушеного права користування КТЗ, який був пошкоджений внаслідок бойових дій, власнику або іншій уповноваженій особі необхідно буде відновити пошкоджений транспортний засіб до стану, який був на момент його пошкодження, а саме, виконати відновлювальний ремонт пошкодженого КТЗ. Саме тому, для розрахунку величини матеріального збитку, завданого власнику КТЗ, пошкодженого внаслідок бойових дій під час збройної агресії Російської Федерації проти України пропонується приймати значення коефіцієнту фізичного зносу рівним 0 ($E_z=0$).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 із змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 12.04.2023).
2. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: затверджена Наказом Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України №142/5/2092 від 24.11.2003 року (в редакції наказів Міністерства юстиції України та Фонду державного майна України № 137/5/2732 від 08.12.2004, № 1335/5/1159 від 24.07.2009 року та № 3207/5/1033 від 21.10.2019, № 2060/5/496 від 24.05.2022).

3. Методика визначення обсягу ремонтних дій при встановленні розміру матеріального збитку заподіяного власнику колісного транспортного засобу: ДНДІСЕ, дата держреєстрації 12.09.2014, № держреєстрації 0111U003137.
4. Звіт про НДР VI.2.2-2020/1 «Розробка методичних рекомендацій щодо визначення вартості колісних транспортних засобів та визначення матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу, у разі неможливості їх технічного огляду», КНДІСЕ, керівник завідувач КВ КНДІСЕ Лагода К.А., № державної реєстрації 0120U000344.
5. Розрахунок величини матеріального збитку, завданого власнику колісного транспортного засобу внаслідок пошкодження у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: методичний лист / Д.І. Фокін, К.А. Лагода, В.В. Хоменко та ін. Харків: ННЦ "ІСЕ ім. Засл. Проф. М.С. Бокаріуса", КНДІСЕ, ОНДІСЕ, ДніпроНДІСЕ, ЛНДІСЕ. 2022. 25 с.
6. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.04.2023).
7. Постанова пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (із змінами).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 12.04.2023)

УДК 316.6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ (КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Нагалія Седова,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У ситуаціях різких трансформацій і критичних змін умов, способів і форм організації соціального життя, що мають місце в нашому суспільстві, відбувається дедалі більше зниження соціалізуючих можливостей сім'ї. Навіть більше втрачаючи можливість нормальної життєдіяльності та збереження здорових взаємовідносин, сім'я досить часто сама перетворюється на конфліктногенну або навіть криміногенну групу, стає джерелом формування підліткової злочинної свідомості і поведінки.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні, формування особистості, соціально-психологічні детермінанти

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх має власні характерні особливості, що пов'язані з віковими, психологічними, статевими та іншими відмінностями особистості неповнолітніх правопорушників та механізмом протиправної поведінки; з обставинами, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми; з динамікою та структурою правопорушень неповнолітніх; демографічними та багатьма іншими чинниками, що належить до різних соціально-економічних та морально-психологічних сфер суспільної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Погляди вітчизняних науковців на причини злочинності неповнолітніх представляють собою своєрідний континуум знань глобального змісту. Існує низка класифікацій детермінант злочинності за різними критеріями: за соціальною природою, за масштабом, за територіальною поширеністю.

Але, на жаль, жодна з них не дає змогу систематизувати детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх (А.М. Бойко, В.А. Лелеков, В.В. Голіна, В.П. Ємельянов, Ю.М. Антонян, Б.М. Алмазов та інші). Як в юридичній, так і в психологічній літературі існує декілька класифікацій причин

злочинності неповнолітніх. Відповідно до однієї з таких класифікацій причини злочинності неповнолітніх поділяють на декілька груп.

Перша група детермінант – біолого-генетичні, які охоплюють алкоголізм та наркоманію батьків, нервові або ж психічні хвороби батьків та дітей, патологічний перебіг вагітності та пологів, спадкові хвороби тощо.

До другої групи належать соціальні чинники, – негативний вплив у сім'ї; недоліки у шкільному вихованні; незайнятість суспільно-корисною працею; негативний вплив мікросередовища; прорахунки у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики злочинів неповнолітніх та інші соціальні деструкції суспільства.

Третю групу чинників становлять особистісні риси неповнолітнього: особливості характеру, темпераменту, системи цінностей, рівень домагань, наявність адекватної самооцінки, захоплення і таке інше.

Четвертим чинником можна вважати правосвідомість неповнолітнього, тобто знання законів, меж власної відповідальності за скоєне.

В ролі ще одного, п'ятого чинника виділяють фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються всередині дитини на відтинку неповноліття (особливо підлітковий та ранній юнацький періоди) і якими може бути зумовлена протиправна поведінка особи [1, с. 98].

На нашу думку, при дослідженні злочинності неповнолітніх та причин вчинення ними (неповнолітніми) злочинів слід з'ясувати, що призводить до формування саме особи неповнолітнього злочинця. Враховуючи специфіку досліджуваної вікової категорії, у нашій роботі ми розглянемо ті чинники, які, на наше переконання, чинять найбільший вплив на формування у неповнолітнього криміногенних якостей та властивостей, які призводять до вчинення злочину.

Виклад основного матеріалу. Негативний вплив сім'ї як детермінант формування особистості неповнолітнього злочинця

Соціальне середовище особистості, як відомо, має визначальний вплив на формування особистості (зокрема особи злочинця) на всіх стадіях її соціалізації. Особлива роль у цьому процесі належить сім'ї. Як найдавніший соціальний інститут сім'я є базисом суспільства, початковою сходинкою соціалізації людини, тією первинною формою, яка якісно відрізняє соціум від зграї тварин [2, с. 209-210]. Вона розвивається і видозмінюється з суспільством, по-своєму реагуючи на виклик часу, відповідаючи на антисуспільні потреби і здійснюючи на них свій, особливий, тільки їй властивий вплив. Згідно з концепцією соціалізації спільним завданням всіх соціальних інститутів, спеціалізованих і неспеціалізованих, що беруть участь в процесах соціалізації, є налагодження соціальних зв'язків індивіда, постачання його системою соціальних регуляторів, що дають змогу ефективно функціонувати в соціальному середовищі і виконувати програму саморозвитку та

самореалізації. При цьому сім'я як біологічна, економічна, соціокультурна і психологічна система і зараз залишається основним провідником індивіда в соціум, визначником його соціального стану і статусу, фундаментальною базою життєвого шляху.

Водночас добре відомо, що сім'я, в свою чергу, перебуває під впливом макросоціальних (як позитивних, так і негативних) процесів, під впливом тенденцій розвитку різних соціальних інститутів, традиційних і сучасних стереотипів поведінки, має різні адаптивні і соціалізуючі можливості, закономірно відчуває безліч особистих криз і дисфункцій. Так, в ситуаціях різних трансформацій і критичних змін умов, способів і форм організації соціального життя, що мають місце в нашому суспільстві, відбувається дедалі більше зниження соціалізуючих можливостей сім'ї. Навіть більше втрачаючи можливість нормальної життєдіяльності та збереження здорових взаємовідносин, сім'я досить часто сама перетворюється на конфліктогенну або навіть криміногенну групу, стає джерелом формування злочинної свідомості і поведінки.

Сьогодні сім'я опинилася в ситуації, коли відбулося катастрофічне зниження рівня її функціональних можливостей. Функціональною є сім'я, в якій всі її члени можуть найкращим чином використовувати свій потенціал, відчувають себе комфортно і мають здорові взаємини з членами сім'ї. Наслідком дисфункціонального стану сім'ї є дезадаптація і десоціалізація окремих членів або всієї групи, деформація, руйнування або повний розпад сімейної структури.

Щороку зростає питома вага дітей народжених у матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі. У 2017 році 21,9% дітей народилися поза офіційно зареєстрованим шлюбом. При цьому, частка таких народжень більша у сільській місцевості (міські поселення – 21,1%, сільська місцевість – 23,4%). Не слід забувати і про таку проблему, як діти, позбавлені батьківського піклування та залишені ними (сироти). Згідно з даними на кінець 2018 р. у 881 дитячому будинку сімейного типу перебувало 5890 вихованців, у 4199 прийомних сім'ях – 7579 прийомних дітей, у 86 центрах соціально-психологічної реабілітації протягом року перебувало 9070 дітей. Ще однією проблемою сімейної сфери є раннє батьківство. Дівчатка у віці молодше 15 років у 2017 році народили 195 дітей, у віці 15 років – 952 дитини. Питома вага дітей, які народжені матерями у віці молодше 18 років, у 2018 році складала 3,9% від загальної кількості живонароджених. Вагітність, пологи та післяпологовий період (на 100 000 дівчат 0-17 років) у 2018 р. становила 497 випадків, у 2019 р. – 584, у 2020 р. – 714, у 2021 р. – 831 [52].

Етимологія тотальної неблагонадійності в сфері сімейно-шлюбних відносин містить у своїй основі цілий комплекс негативних чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. До перших слід віднести загальну дестабілізацію всієї соціально-економічної системи, в якій перебуває сім'я. Державні структури,

очікуючи від сім'ї виконання її основних функцій (відтворювальної, екзистенціальної і соціалізуючої), не створюють навіть мінімальних умов для її виживання. Рівень сімейного бюджету не відповідає рівню прожиткового мінімуму.

Як свідчать дані Держкомстату України, продовжує спостерігатися тенденція зменшення кількості працівників, оплата праці яких знаходиться у межах мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством. Різко загострилися проблеми поліпшення житлових умов. На ринку праці склалася ситуація, коли безробіття «з жіночим обличчям» стало реальністю. Демографічна катастрофа все частіше стає предметом для обговорення: народжуваність неухильно падає, а смертність неухильно зростає. Разом з нею зростає і кількість структурно неповноцінних сімей, в яких виховується приблизно п'ята частина дітей.

Ми вважаємо, що криза сім'ї зумовлена не тільки матеріальним, а й духовним зuboжінням суспільства, падінням моралі у всіх сферах життя, екологічними лихами, ускладненими умовами міжособистісного спілкування, розривом багатопланових родинних зв'язків, втратою ідеологічних орієнтирів, новими формами «конфлікту поколінь» і конфліктом субкультур. Недосконалість шлюбно-сімейного законодавства посилює ситуацію, сприяє тому, що діти виявилися найбільш незахищеною частиною населення, зокрема і від батьківського свавілля. Рибальська В., вивчаючи проблеми сімейної неблагонадійності, вважає, що ситуацію у сфері сімейних відносин можна пояснити з позиції теорії аномії [3, с. 134].

Аномія, – пише І. Карпець, – притаманна взагалі будь-якому суспільству, особливо в сучасний період, коли відбувається корінна ломка існуючих устоїв в економіці, політиці, соціальній сфері [4, с. 17]. Серед об'єктивних чинників особливу настороженість викликає наростання трансформації традиційної форми сім'ї (ядро якої складають подружжя, що живуть в довічному шлюбі, і народжені у шлюбі діти) в нетрадиційні та альтернативні форми. Будучи об'єктом дослідження різних наукових дисциплін, проблема сімейної неблагонадійності широка і багатогранна.

Ось вже багато років вона розробляється в соціологічному, психологічному, демографічному, педагогічному і, нарешті, кримінологічному аспектах. Разом з тим, численні дослідження цієї проблеми не знижують її актуальності з причини динамічності соціального середовища. На сьогодні зазначена проблема вивчається у межах сімейної кримінології (кримінології сімейних відносин), яка в структурі загальної кримінології вивчає криміногенні чинники сімейної сфери і зумовлену ними злочинну поведінку, а також соціальний вплив на них з метою

протидії злочинності. Цей науковий напрям спрямований на дослідження двох основних проблем:

- несприятливе формування особистості в сім'ї (зокрема і неповнолітнього);
- криміногенне значення конфліктної сімейної ситуації [5, с. 55].

Поділяючи позицію фахівців у сфері сімейної кримінології, ми вважаємо, що сімейну неблагонадійність слід розглядати лише як потенційний чинник у механізмі формування особистості неповнолітнього злочинця (як причину формування асоціальної спрямованості і як умову становлення на шлях злочину). Злочинний акт, як відомо, не є неминучим наслідком негативного впливу сім'ї. Асоціальна спрямованість особистості реалізується лише при збігу певних обставин, може бути зовсім нейтралізована за допомогою позитивних впливів. Водночас визнаючи в кожному конкретному випадку сімейні відносини як неблагонадійні, ми розуміємо, що вони здійснюють примусовий вплив на формування особистості неповнолітнього (зважаючи на його залежність від батьків).

Таким чином, примусовий характер передачі підліткам асоціальних зразків мислення і поведінки характеризує неблагонадійну сім'ю як криміногенне явище. Роль сімейної неблагонадійності в суспільних відносинах досить повно відобразив А. Міллер, який вважає сім'ї такого типу соціально-неповноцінним, деструктивним інститутом соціалізації особистості, який є, по-перше, першоджерелом виникнення важковиховуваних дітей та підлітків, по-друге, – малою групою, що безпосередньо формує особистість неповнолітнього злочинця, по-третє, – мікросередовищем, що здійснює криміногенний вплив на інших дітей і підлітків, які знаходяться з даною сім'єю в якому-небудь контакті [6, с. 91].

Фахівці, що вивчають проблеми сімейної кримінології, схильні у своїх дослідженнях до типологізації неблагополучних сімей, обираючи з цієї метою той чи інший критерій. У ролі такого нерідко виступає рівень криміногенності неблагополучних сімей, який визначається як наявністю відхилень від нормотипічних і ступенем зв'язку між цими відхиленнями, так і асоціальною спрямованістю особистості неповнолітніх. В. Корміціков, поклавши зазначений критерій в основу типологізації, виділяє: активно-криміногенний, ординарнокриміногенний і частково-криміногенний типи [7, с. 7].

Л. Алексеева аналізує звично-конфліктну, аморальну педагогічно некомпетентну і асоціальну сім'ї. Рибальська В., до числа кримінологічно неблагополучних відносить: неповну сім'ю, родину з відверто аморальним укладом життя і сім'ю зі стійким (нерідко зовні прихованим) психологічним дискомфортом у сімейних відносинах. А. Долгова і Н. Дрьомова у своїх дослідженнях акцентують увагу на сім'ях формально благополучних, але з

незадовільною педагогічною позицією, сім'ях з неблагополучними умовами виховання та аморальних сім'ях.

Така велика кількість типологізації має місце при аналізі наукових робіт з цієї проблематики. Проте, ми вважаємо, що будь-який, особливо жорсткий поділ, умовний, так як в реальній дійсності всі явища переплетені і тісно взаємопов'язані. На нашу думку, будь якій неблагополучній родині притаманне різноманіття криміногенних чинників. Для прикладу, в сім'ї можуть мати місце одночасно і високий ступінь конфліктності її членів, і стійкий психологічний дискомфорт у відносинах, і незадовільна педагогічна позиція. Тому на практиці досить важко виявити в «чистому вигляді» педагогічно некомпетентну або конфліктну сім'ю. При цьому не можна не враховувати, що систематичні конфлікти в сім'ях є, як правило, наслідком одночасно декількох чинників сімейної неблагонадійності: подружньої зради, алкоголізації або наркотизації одного (або обох) з подружжя, незадоволеності матеріальним становищем, житловими умовами і т. д. Отже, на нашу думку, при вивченні сімейної неблагонадійності та вироблення заходів щодо її декриміналізації, необхідно робити великий акцент не на типах неблагополучних сімей, а на криміногенних чинниках сфери сімейних відносин.

Все сказане вище свідчить, що сімейна неблагонадійність – явище неоднорідне і постійно змінюване (разом зі зміною соціальної ситуації), властиве в тій чи іншій мірі будь-якому сучасному суспільству. Отже, дати йому наукове визначення – дуже непросте завдання, хоча б тому, що ця категорія є оціночною і залежить від характеру індивідуального сприйняття, як конкретними учасниками сімейних відносин, так і соціальної позиції загалом. У цьому плані ситуація, що склалася, виглядає вкрай суперечливо.

У родинях, де виховувалися неповнолітні злочинці, особливо високий рівень конфліктності: скандали і бійки батьків в їх присутності виникали майже в два рази частіше, ніж у сім'ях законослухняних однолітків. Досвід вивчення негативних умов сімейного виховання показує, що більшість сімейних ексцесів відбувається в присутності дітей, які відчують на собі наслідки цих драм не тільки психічно, але і фізично.

Нерідко батьки втягують їх у скандали, намагаючись залучити на свою сторону. У дітей, які спостерігають хибність стосунків між батьками, періодично повторювані скандали, формується підвищений рівень тривожності, пов'язаний з невпевненістю в надійності свого існування, з'являється незадоволеність, роздратування, відчуття тягаря перебування у сім'ї. Для них стає характерною конфліктно-демонстративна форма поведінки. Надалі досить швидко відбувається розрив психологічного контакту з батьками, причому не без почуття озлоблення.

Нерідко, особливо в підлітковому віці, діти повстають проти конфліктних батьків (одного або обох), часом аж до прямої відплати. Відомо, наприклад, що відсутність батька чи його аморальна поведінка не завжди формує особистість правопорушника. Тому, емоційне ставлення батьків до дитини, його прийняття або, навпаки, відкидання, на думку провідних кримінологів, грає далеко не останню роль в його соціалізації. Аналізуючи характер внутрішньосімейних стосунків, Ю. Антонян приходить до висновку, що психологічне відчуження як наслідок психічної депривації (про неї йшлося в попередньому розділі), значно вище серед неповнолітніх, які мають судимість.

Результати наших досліджень не містять суттєвих відмінностей, також вказуючи на значне ослаблення емоційних зв'язків у сім'ях неповнолітніх, які мають судимість. Це, на наш погляд, слід розглядати як психологічне підтвердження відомого в кримінології положення: чим менш тісними є внутрішньосімейні зв'язки, тим більш імовірним стають зв'язки особи поза сім'єю і, відповідно, знижується її значення як соціалізуючого інституту.

Висновки. Для усунення негативного впливу сім'ї на формування особистості неповнолітнього злочинця державним органам влади і управління, усім зацікавленим державним і суспільним інститутам необхідно скерувати свою діяльність у сфері сімейної політики на створення оптимальних умов для виконання сім'єю її функцій, забезпечити соціально-економічну підтримку життєвого рівня сімей з дітьми, створення умов і можливостей для самозабезпечення сім'ї з опорою на власні трудові зусилля, розвиток сімейного підприємництва. Також з боку держави необхідна система дієвих заходів, спрямованих проти розпаду сім'ї – кримінологічно значущого процесу. Організована протидія розпаду родин напряду працювала б проти такого чинника, детермінуючого формування особистості неповнолітнього злочинця, яким є структурні порушення сім'ї, відсутність одного з їх батьків.

Позитивне зрушення в проблемі сімейної неблагонадійності може відбутися за умови створення комплексної системи спеціалізованих територіальних закладів соціального обслуговування сімей з дітьми, охоплюючи надання послуг по догляду за дітьми, престарілим та хворим членами сім'ї, матеріальної, житлової та консультативної підтримки сім'ям, що потребують сторонньої допомоги. Водночас необхідно створити мережі консультативних дитячих центрів, куди діти - жертви, насамперед, сімейного насильства, зможуть звернутися за підтримкою і допомогою. Місцезнаходження і телефони таких центрів слід активно пропагувати в ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршава І. Ф. Юридична психологія. Дніпро : Вид-во ДНУ, 2018. 180 с.
2. Гегель Г. В. Філософія права. К. : Наука, 1990. 410 с.
3. Рибальська В. Я. Проблеми боротьби зі злочинністю неповносправних. Львів, 2014. 139 с.
4. Карпець І. І. Злочинність : ілюзії і реальність. К. : Юрист, 2012. 217 с.
5. Шестаков Д. А. Сімейна кримінологія: сім'я – конфлікт – злочин. Дніпро, 2016. 159 с.
6. Міллер А. І. Протиправна поведінка неповнолітніх. Генезис і рання профілактика. К. : Юрид. л-ра, 2014. 123с.
7. Корчевніков В. М. Кримінологія сімейного неблагополуччя. Полтава : ЛОГОС. 2017. 182 с.

УДК 612.12-001.45:340.624

ПРОБЛЕМА ЗАСТОСУВАННЯ ПІСТОЛЕТІВ ТА РЕВОЛЬВЕРІВ КАЛІБРУ 4 ММ (ФЛОБЕР) ДЛЯ САМОЗАХИСТУ

Олексій Сова,

головний судовий експерт,
відділ судової експертизи № 3
(м. Нікополь) лабораторії судової
експертизи (м. Кривий Ріг)
Дніпропетровського науково-
дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС
України

Розглянуто питання, що характеризують ефективність, наслідки та доцільність застосування громадянами пістолетів та револьверів калібру 4 мм (Флобер) для самозахисту.

***Ключові слова:** пістолети та револьвери калібру 4 мм (Флобер), вражаюча здатність, призначення, зупиняюча дія, вогнепальна зброя, самозахист, тренувальна стрільба.*

Статтею 27 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, передбачено, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. В процесі побудови правової держави влада вживає заходів щодо задоволення потреб громадян з реалізації їх права на самозахист від протиправних посягань.

В Україні започатковано, розроблено, сертифіковано та реалізується ряд пристроїв та засобів активного самозахисту, заснованих на різних способах і принципах дії та впливу на особу, що здійснює суспільно небезпечне посягання або ж на групу таких осіб. Обіг деяких з цих пристроїв регламентований відповідними нормативно-правовими актами і доступні вони для придбання та носіння лише окремим категоріям громадян.

До таких пристроїв, які, звичайно ж, вважаються більш дієвими та такими, що дозволяють застосування на певній відстані, уникаючи безпосереднього фізичного контакту із нападаючим, при наявній можливості потайного носіння, належить вогнепальна зброя самозахисту – травматична зброя з вогнепальним принципом метання снаряду (пристрої для стрільби патронами, спорядженими еластичними снарядами травматичної (несмертельної) дії). Однак встановлені

державою обмеження на придбання та носіння таких пристроїв, змушує деяких громадян шукати альтернативу цим пристроям.

Так на території України знайшли широке розповсюдження револьвери та пістолети калібру 4 мм (Флобер), призначені, згідно інформації виробників, для тренувальної стрільби поза спеціальних приміщень та майданчиків (тирів, стрільбищ). Дані револьвери та пістолети призначені для стрільби патронами Флобера кільцевого запалювання калібру 4 мм, і, що є найголовнішим, пристрої та патрони до них перебувають у вільному обігу в Україні та без будь-якої реєстрації та обмежень реалізуються на території країни. Таким чином ці пристрої, які мають максимальну зовнішню та за принципом дії схожість із вогнепальною зброєю, набули популярності та широкого розповсюдження завдяки доступності придбання, зручності носіння та застосування.

Зараз доволі часто трапляються випадки придбання таких пристроїв для забезпечення самозахисту населенням, при цьому останнім не вбачається особливої різниці між ними та зброєю самозахисту, оскільки принцип дії пристроїв калібру 4 мм (Флобер), як і у вогнепальної зброї.

Дана ситуація із вільним обігом таких пістолетів, револьверів калібру 4 мм (Флобер) та патронів до них, широка популярність серед населення, а також значна кількість злочинів із застосуванням даних пристроїв, спонукає об'єктивно подивитись на проблему, що склалася: а чи дійсно дієві та ефективні такі пристрої для самозахисту (рис. 1).

Рисунок 1 – Револьвер «PROFI 3», призначений для стрільби патронами калібру 4 мм (Флобер), виробництва української компанії «ZBROIA».

Видатними вченими криміналістики і судової медицини доволі багато описано проведені дослідження, експерименти та проаналізовано отриманої інформації і даних стосовно пристроїв калібру 4 мм (Флобер) й патронів до них.

Зокрема, дослідження та експерименти, проведені та докладно описані і проаналізовані Соколовим О. С. [2, с. 298-310], дозволяють дійти висновків та стверджувати, що револьвери та патрони калібру 4 мм Флобера, які перебувають у вільному продажу, як вироби, призначені для розважальної та тренувальної

стрілби, насправді становлять серйозну загрозу, оскільки можуть спричинити тяжкі та смертельні тілесні ушкодження людині.

Однак, не зважаючи на серйозну загрозу, яку становлять пристрої та патрони калібру 4 мм (Флобер), не зважаючи на велику кількість спричинених тяжких тілесних та смертельних ушкоджень, заподіяних в ході застосування таких пристроїв як зброї нападу, так і в результаті застосування їх в якості зброї самозахисту, досі не вирішено проблему їх вільного обігу.

Потрібно зазначити, що куля патронів Флобера кільцевого запалення калібру 4 мм сферичної форми, виготовлена зі сплаву на основі свинцю та має діаметр 4,2 мм. Самі ж патрони складаються з кулі, гільзи та порохового заряду (або піроскладу) (рис. 2).

Рисунок 2 – Патрони калібру 4 мм (Флобер).

Не зупиняючись в межах цієї статті надто докладно на загальній конструкції та балістичних характеристиках 4-мм патронів Флобера та пристроїв калібру 4 мм (Флобер), в тому числі на їх невідповідності, достатньо зазначити, що кулі цих патронів при пострілі мають значну проникну здатність у тіло людини на глибину, достатню для нанесення їй тяжких чи смертельних тілесних ушкоджень. А самої ж зупиняючої дії, необхідної в межах самозахисту, кулі таких патронів не мають! Навіть коли відбувається збільшення металевого заряду в таких патронах саморобним способом, що хибно сприймається як спосіб посилення їх зупиняючої дії, в таких випадках лише значно збільшується їх проникна здатність.

Це настільки суттєвий факт, що слід акцентувати увагу ще раз на значній проникній здатності, та на відсутності зупиняючої дії куль 4-мм патронів Флобера, вистріляних з пристроїв калібру 4 мм (Флобер).

Згідно п. 3.15 Стандарту МВС України [5] ураження снарядом несмертельної дії - тимчасове виведення людини зі стану, придатного для активного нападу або оборони за рахунок дії сльозоточивих та дратівних речовин або еластичних снарядів несмертельної дії без нанесення тяжких та смертельних тілесних ушкоджень.

А от у випадку застосування пристроїв калібру 4 мм (Флобер) для самозахисту, придушення агресивності нападаючого відбувається вже не за

рахунок лише самої болючої дії, а за рахунок нанесення тяжких тілесних ушкоджень, іноді смертельних. У випадках влучання кулі патрону Флобера калібру 4 мм не в життєво важливі органи та частини тіла людини, знову ж таки, зупиняючої дії така куля мати не буде, оскільки за рахунок малого її калібру та матеріалу виготовлення, реалізується лише її проникна здатність, що зазвичай не має дієвого очікуваного ефекту на того, хто посягає, через перебування його у стані нервового та психологічного збудження. Дуже часто, на жаль, застосування пристроїв калібру 4 мм (Флобер) для самозахисту відбувається в обставинах, в яких заподіяння тяжкої шкоди тому, хто посягає, явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту, тобто із перевищенням меж необхідної оборони, зумовлених часом сильним душевним хвилюванням особи, що захищається.

Отже, револьвери та пістолети калібру 4 мм (Флобер) та патрони до них, призначені, згідно інформації виробників, для тренувальної стрільби поза спеціальних приміщень та майданчиків (тирів, стрільбищ), не тільки не призначені, але й непридатні для застосування у якості зброї самозахисту, у зв'язку із відсутністю зупиняючої дії і значною проникною здатністю куль патронів Флобера калібру 4 мм, обумовлених їх малим калібром та матеріалом виготовлення, а також їх значною питомою кінетичною енергією, що становить велику небезпеку як для власника такого пристрою, так і для оточуючих, через можливість нанесення тяжких тілесних або ж смертельних ушкоджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Соколов О. С. (2020). Особливості криміналістичного дослідження пістолетів та револьверів під 4-мм патрон Флобера. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, 1(89), 298-310.
3. Коструб А. М., Ігнат'єв І. В., Коломійцев О. В., Павленко О. С., Щирба Д. Є. Револьвери калібру 4 мм (Флобер): Довідник для судових експертів / ДНДЕКЦ МВС України; ХНДІСЕ МЮ України. К., 2006. 22 с.: іл.
4. Стандарт СОУ 78-19-003:2010 Пістолети та револьвери під патрон Флобера. Загальні технічні вимоги, вимоги безпеки. Методи контролювання. – К.: МВС України, 2011.
5. СОУ 78-19-001-2007 «Пістолети, револьвери та інші короткоствольні пристрої несмертельної дії. Загальні технічні умови».

PRZEMOC KOBIEŃ W KONTEKŚCIE PRAWNYM I SPOŁECZNYM

Waldemar Cisowski,

PhD Professor

Edward Lipinski School of Economics, Law
and Medical Sciences in Kiece

Streszczenie:

Autor opracowanego artykułu w sposób przejrzysty omawia zjawisko przemocy stosowanej przez kobiety wobec pozostałych członków rodziny. Przedstawiono uwarunkowania kryminologiczne przemocy w rodzinie, w tym relacje sprawca-ofiara oraz skalę zjawiska w Polsce.

Słowa klucz: *przemoc, przemoc w rodzinie, kobieta, sprawca.*

Key words: *violence/ abuse in a family/ intimate partner violence/ female aggressor /*

VIOLENCE OF WOMEN IN THE LEGAL AND SOCIAL CONTEXT

An abuse in a family is a serious problem of the contemporary Polish society. Aggressors of that type of behaviour are people with different social features, profession, social rank, sex, place of living, education and wealth. A violence that women perpetrate towards the members of family is a subject of this article. What the scale of that phenomenon is? What are the effects of such an aggressive behaviour felt by the victims? The author attempts to answer these question in this paper.

Abuse in a family, according to a Polish law, is a crime but the most of such offences result from a physical violence that leaves easy to notice tracks. Meanwhile, women usually practice the physical violence towards the partner and children and that is why they are not convinced for such crimes as often as male aggressors. From 1998, the police takes part in the "Blue cards" procedure in order to react properly to abuse in the family and cooperate with other social institutions that organize help for the victims. Analyzing of recent data shows that violence with the participation of female aggressor is a phenomenon that in the last few years is being developed much more rapidly than in the male aggressors case. This facts alarm that current approach to that problem needs some changes.

Wprowadzenie

Spśród wielu definicji przemocy na uwagę zasługuje zaproponowana przez Ann Ganley, a przytoczona przez Annę Lipkowską-Teutsch, która określa przemoc jako „zespół atakujących, nadzorujących i kontrolujących zachowań, obejmujących przemoc fizyczną, przemoc seksualną i przemoc emocjonalną. Jest to spójna całość, ciąg zachowań o charakterze zamierzonym i instrumentalnym, których celem jest

niewolenie ofiary, wyeliminowanie jej suwerennych myśli i działań, podporządkowanie jej żądanom i potrzebom sprawcy”³⁷. Określenie „przemoc” jest często używane zamiennie z pojęciem „agresja”. Potocznie i w wąskim znaczeniu przemoc jest synonimem agresji fizycznej, w szerszym natomiast obejmuje również atak werbalny, konieczność podporządkowania się i ograniczenia czyjejś wolności. Zdaniem Zbigniewa Skornego agresywne zachowanie skierowane przeciw komuś lub czemuś przyjmuje formę ataku, napaści, pobicia, znieważenia, poniżenia czyjejś godności. Wyrządza ono określone szkody materialne lub moralne³⁸. Odnosząc się do wzajemnych relacji pomiędzy pojęciami przemoc i agresja, należy stwierdzić, że powszechnie, w wąskim znaczeniu i w praktyce, pojęcia „przemoc” i „zachowanie agresywne” często stosowane są zamiennie³⁹.

1. Relacje przemocy domowej

Relacje zachowań agresywnych w rodzinie przejawiają się na ogół na stosowaniu przemocy dorosłych wobec dzieci, pomiędzy małżonkami oraz dzieci w stosunku do rodziców bądź dziadków.

Sprawcami przemocy w rodzinie są osoby charakteryzujące się różnymi cechami społecznymi, zawodem, pozycją społeczną, miejscem zamieszkania, wykształceniem, zamożnością. Pośrednimi motywami, które mogą ją wywołać, mogą być: niezadowolenie z dotychczasowego życia, obarczanie za ten stan rzeczy partnera lub dzieci, których urodzenie przerwało np. karierę zawodową, odreagowanie niepowodzeń w pracy czy szkole, przeniesienie na członka rodziny myśli i czynów agresywnych tłumionych wobec innej osoby itp.

Rodzina jest strukturą, w której funkcjonuje układ ról pomiędzy poszczególnymi jej członkami, skutkujący wytworzenie swoistej, nieformalnej hierarchii. Osoba o dominującej pozycji posiada władzę podejmowania kluczowych decyzji, wyznacza prawa

i obowiązki pozostałych członków rodziny. Największą liczbę polskich rodzin prezentuje układ typu „dom lalki”, gdzie pełnione są stereotypowe role męskie i kobiece. W rodzinach, gdzie dominującą rolę ma kobieta, to ona jest osobą częściej stosującą przemoc wobec partnera i dzieci. Potwierdzają to badania I.Rajskiej w zakresie dominacji w układzie rodzinnym, według której, kobiety dominujące w rodzinie częściej przejawiają zachowania agresywne wobec najbliższych niż kobiety funkcjonujące w rodzinach, gdzie mężczyzna ma główną pozycję⁴⁰ [I.Rajska 1998, s.

---

³⁷ T. Lipkowska- Teutsch A., Rodzina a przemoc. Ośrodek Pomocy i Interwencji Kryzysowej. Kraków 1992, s.12.

³⁸ Z.Skorny, Mechanizmy regulacyjne ludzkiego zachowania. PWN. Warszawa 1989, s.187-188.

³⁹ K.Kmiecik-Baran, Młodzież i przemoc. „Przegląd Oświatowy” Gdańsk 2000, s.72.

⁴⁰ I.Rajska, Dominacja w systemie rodzinnym a tendencja do stosowania przemocy wobec członków rodziny. W: Stanik J.M., Majchrzak Z. (red.), Przemoc w rodzinie, diagnoza, orzecznictwo, profilaktyka. Wydawnictwo Anima, Katowice 1988, s. 119-120.

119-120]. Podobną relację – agresywniejszego męża, stwierdzono przy układzie dominującego mężczyzny, co jest przesłanką wskazującą na duże znaczenie tej zmiennej w nasileniu analizowanego zjawiska.

Sprawcami przemocy są najczęściej mężczyźni, silniejsi fizycznie, wychowani w rodzinach patriarchalnych, ze wszystkimi konsekwencjami wpajanych praw i obowiązków kobiet i mężczyzn, nadużywający alkoholu lub wręcz uzależnieni od alkoholu i narkotyków. Pokrzywdzeni, którzy zgłaszali Policji interwencję domową, której podstawą było znęcanie się nad nimi członka rodziny, również wskazują na decydującą rolę alkoholu w genezie konfliktu – spożywanego często przez oboje małżonków. Fakt nadużywania alkoholu może w znaczny sposób wpływać na zwiększenie częstotliwości manifestowania zachowania agresywnego w powiązaniu z innymi czynnikami na przykład takimi jak: pourazowe uszkodzenie mózgu, osobowość wybuchowa, zaburzenia uwagi, trudności w koncentracji, zespół napięcia przedmiesiączkowego, zaburzenia osobowości, depresja i stany maniako-depresyjne, zaburzenia posttraumatyczne [RT.Potter-Elfron, P.S. Potter-Elfron 1994, s.29-33].

2. Uwarunkowania i przyczyny przemocy

Kryminologiczne koncepcje przestępczości kobiet obaliły teorie wskazujące jedynie na przyczyny natury biologicznej. Obecnie przyjmuje się, że „struktura psychiczna i społeczna charakterystyczna dla danej płci formuje się głównie w wyniku oddziaływania wpływów środowiska (...), szczególnie wpływ mają błędy popełniane w procesie wychowawczym, brak sukcesów w szkole, nieakceptowane małżeństwo, rodzina i zawód...”⁴¹.

Chociaż nie ma wątpliwości, że w realiach Polski najczęściej sprawcą przemocy w rodzinie jest mężczyzna, a pokrzywdzonymi pozostali członkowie rodziny, to sytuacje gdzie kobiety stosują przemoc wobec innych członków rodziny stanowią ok. 10% wszystkich interwencji w sprawie przemocy w rodzinie. Na podstawie danych statystycznych Policji obrazujących interwencje przeprowadzone w 2020r. w sprawie przemocy w rodzinie wynika, że podejrzenie iż to kobieta jest sprawcą takich zachowań dotyczyło 6677 przypadków co stanowi 9,12% ogółu. Odsetek kobiet podejrzanych o stosowanie przemocy w okresie 2018-2020 sukcesywnie się zwiększa, natomiast maleje udział takich czynów popełnianych przez mężczyzn⁴².

Kobiety znacznie częściej używają przemocy psychicznej w relacjach z bliskimi, gdyż wiąże się ona z mniejszym prawdopodobieństwem odwetu ze strony na przykład partnera. Natomiast częściej niż mężczyźni biją dzieci, znęcają się nad nimi

---

⁴¹ B.Hołyśt, Kryminologia. Wydawnictwo LexisNexis. Warszawa 2016, s.465-470.

⁴² Informacja dotycząca realizacji przez Policję procedury „Niebieskie Karty” w 2020r., Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2021, s. 11.

i je zaniedbują (przemoc bierna)⁴³. Skutkami przemocy doznawanej przez dzieci są między innymi: trudności z ustaleniem własnej tożsamości, pustka emocjonalna wynikająca z braku należytej uwagi i opieki rodzicielskiej lub bezradność w przypadku nadmiernej kontroli i tyranii, zachowania autodestrukcyjne oraz przedwczesna dojrzałość społeczna⁴⁴. Toksyční rodzice pozbawiają dzieci uwagi, troski i opieki, przez co dziecko czuje się „nieważnie” i „niewidzialne”. W konsekwencji towarzyszy mu ustawiczny strach i rozpacz prowadząca do trudności w relacjach z rówieśnikami, fobię szkolną i niepowodzenia dydaktyczne. Z przeżywanymi rozterkami może sobie radzić poprzez wchodzenie w struktury grup nieformalnych i działalność społecznie nieakceptowana, w tym przestępczą. Odrębnym problemem w tym kontekście jest częsta sytuacja w okresie poprzedzającym rozpad związku małżeńskiego/konkubinackiego, polegająca na manipulowaniu dzieckiem przez jednego z rodziców, celem oddzielenia go od drugoplanowego opiekuna. Zachowanie to określane mianem syndromu Gardnera lub teorią PAS (Parental Alienation Syndrome) wydaje się być częstszą cechą matek, gdyż to one w okresie poprzedzających rozwód opiekują się dziećmi⁴⁵.

Nieuprawnione jest więc marginalizowanie przypadków przemocy kobiet wobec dzieci, małżonków i pozostałych członków rodziny (rodzice, teściowie). Obecnie można odnieść wrażenie, że pojęcie „zjawisko przemocy w rodzinie” zostało zawłaszczone do jedynie występującej i z różnych powodów wyłącznie słusznej relacji: sprawca mężczyzna – ofiara kobieta, natomiast pozostałe relacje tego fenomenu mają charakter wstydlwego tabu, podkreślanego w ideologii maskulizmu.

Przytoczone relacje wiktyimizacji w rodzinie w znaczący sposób wpływają na wielkość „ciemnej liczby” przypadków krzywdzenia mężczyzn i dzieci przez kobiety. Wydaje się, że na jej rozmiar decydujące znaczenie ma wstyd mężczyzn do przyznania się przed inną osobą, że są krzywdzeni. Oczywiście ma to istotne znaczenie przy określaniu rozmiarów tego zjawiska. Rozbieżności będą szczególnie duże, gdy dobór próby badawczej będzie czyniony spośród osób korzystających z pomocy wszelakiego rodzaju instytucji. Skoro bowiem mężczyźni rzadko przyznają się do skrzywdzenia, to równie rzadko korzystają ze specjalistycznej pomocy, co powoduje brak reprezentatywności badań opartych jedynie na takiej próbie.

Pozytywnym katalizatorem przemocy może być również w polskiej rzeczywistości społecznej zależność ekonomiczna ofiary od sprawcy. W obecnych czasach częściej spotyka się sytuacje osiągnięcia przez kobiety sukcesu zawodowego i

---

⁴³ US Department of Health and Human Services. Child maltreatment 2019. Reports from the states to the national Abuse Neglect data system. Washington, US Government Printing Office, 2019, s.67-70.

⁴⁴ S.Forward, Toksyční rodzice. J. Santorski & CO Agencja Wydawnicza. Warszawa 2019, s. 39.

⁴⁵ Czerederecka A., Syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna (PAS) – przydatność diagnozy w badaniach sądowych w kontekście krytyki zjawiska. „Nowiny Psychologiczne” nr 3, 2005, s.1-4.

społecznego przy jednoczesnym zagubieniu, niespełnieniu zawodowym mężczyzn, uzyskujących np. niższe dochody, zmuszonych pracować sezonowo za granicą. Zanika więc tradycyjny wizerunek kobiety „słabej”, łagodnej i macierzyńskiej, a coraz częściej spotykamy kobiety silne, zdecydowane, osiągające sukces, nie liczące się z innymi przy jego zdobywaniu, agresywne, popełniające przestępstwa, w tym te najcięższe gatunkowo. Dane statystyczne dotyczące zabójstw stwierdzonych w Polsce w okresie 2006-2020, wskazują że kobiety są sprawcami ok.16-19% zabójstw⁴⁶. Ofiarami zabójstw dokonywanych przez kobiety w większości są ich mężowie. Czyny te popełniano w związku z niekorzystnymi uwarunkowaniami sytuacyjnymi – połowa z tych przypadków dotyczy motywacji lękowej i zagrożeniowej, wynikającej z przemocy stosowanej przez męża – późniejszą ofiarę zabójstwa.

Przemoc fizyczna i psychiczna są dominującymi formami krzywdzenia członków polskich rodzin, mimo, że fizyczne i psychiczne znęcanie się nad osobą najbliższą jest przestępstwem określonym w artykule 207 kodeksu karnego⁴⁷. Sprawca tego czynu musi mieć jednak fizyczną lub psychiczną przewagę nad pokrzywdzonym, który nie może przeciwstawić się sprawcy albo może uczynić to tylko w niewielkim stopniu. Sytuacja ta w kontekście niniejszych rozważań będzie dotyczyła głównie kobiet znęcających się nad dziećmi. Można sobie jednak wyobrazić sytuację, w której to słabsza fizycznie kobieta stosuje przemoc fizyczną wobec na pozór silniejszego męża. Jest to znany mechanizm, w którym ofiary wielu zdarzeń kryminalnych mogłyby się przecież bronić lecz rezygnują z tego, uznając takie działanie za pozbawione powodzenia, wycofują się i nie podejmują działań obronnych. Ponadto przemoc fizyczną można stosować wobec osoby, która jest pod przemożnym psychicznym wpływem innej osoby. Z punktu widzenia kwalifikacji prawnokarnej poszczególnych czynów, możliwe są takie sytuacje, w których mąż i żona dopuszczają się nawzajem naruszenia nietykalności cielesnej i znieważenia, jednak takie zachowania wyczerpują jedynie znamiona przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego, a nie przestępstwa znęcania się nad członkiem własnej rodziny.

Przy terapii sprawczyń przemocy w rodzinie najtrudniejsze wydaje się wyeliminowanie zachowań, które były utrwalane przecież często przez wiele lat, w tym zmiana postrzegania tego zachowania jako ewidentnie krzywdzące i niesprawiedliwe. Z kolei brak jest systemu wsparcia dla krzywdzonych mężczyzn, którzy czują się odizolowani, mają poczucie winy, wstydu, w opinii innych tracą status mężczyzny.

Zakończenie

Reasumując powyższe ustalenia, stwierdzić należy, iż przemoc kobiet wobec pozostałych członków rodziny nie jest zjawiskiem incydentalnym, lecz często

---

⁴⁶ Biuletyny statystyczne za lata 2006-2020, Komenda Główna Policji, Warszawa 2021, s. 10-25.

⁴⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny. Dz. U. 2020, poz.1444.

spotykanym

w polskiej rzeczywistości społecznej. Kobiety częściej stosują przemoc psychiczną niż fizyczną. Biorąc pod uwagę kierunki rozwoju społeczeństw zachodnich i ich niechybnych konsekwencji dla naszego kraju, można domniemywać, że zjawisko to będzie wraz z upływem czasu narastało. W związku z powyższym należy przygotować na taką ewentualność system oddziaływań resocjalizacyjnych ukierunkowanych na resocjalizację kobiet stosujących przemoc oraz system pomocy dla krzywdzonych członków rodziny, w tym mężczyzn.

BIBLIOGRAFIA:

1. Biuletyny statystyczne za lata 2006-2020, Komenda Główna Policji, Warszawa 2021.
2. Czerederecka A., Syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna (PAS) – przydatność diagnozy w badaniach sądowych w kontekście krytyki zjawiska. „Nowiny Psychologiczne” nr 3, 2005.
3. Forward S., Toksyczni rodzice. J. Santorski & CO Agencja Wydawnicza. Warszawa 1994.
4. Hołyst B., Kryminologia. Wydawnictwo LexisNexis. Warszawa 2001.
5. Informacja dotycząca realizacji przez Policję procedury „Niebieskie Karty” w 2020r., Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Warszawa 2021.
6. Kmieciak-Baran K., Młodzież i przemoc. „Przegląd Oświatowy” Gdańsk 2000.
7. Lipkowska- Teutsch A., Rodzina a przemoc. Ośrodek Pomocy i Interwencji Kryzysowej. Kraków 1992.
8. Rajska I., Dominacja w systemie rodzinnym a tendencja do stosowania przemocy wobec członków rodziny. W: Stanik J.M., Majchrzak Z. (red.), Przemoc w rodzinie, diagnoza, orzecznictwo, profilaktyka. Wydawnictwo Anima, Katowice 1988.
9. Skorny Z., Mechanizmy regulacyjne ludzkiego zachowania. PWN. Warszawa 1989.
10. US Department of Health and Human Services. Child maltreatment 2019. Reports from the states to the national Abuse Neglect data system. Washington, US Government Printing Office, 2019.
11. Ustawa z dnia 06.06.1997 r. kodeks karny, Dz. U. 2020, poz.1444.

УДК 94(477.65)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНОВИЩА ЄВРЕЇВ
НА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАДА
КІНЦЯ XVIII – XIX СТОЛІТЬ**

Віталій Пахолівецький,
здобувач освіти другого (магістерського)
рівня факультету історії,
бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського
державного університету
ім. В.Винниченка

У статті подано аналіз положень, що регулювали життя євреїв на території імперії. Також було проведено краєзнавче дослідження впливу правових норм у місті Єлисаветграді. Висвітлено характерні особливості дискримінаційної політики Російської імперії по відношенню до осіб іншої національності.

Ключові слова: правові норми, «Положення про євреїв», «смуга осілості», Єлисаветград, правовий статус, кагал, дискримінація.

Постановка проблеми. Як відомо, правове регулювання на території України, протягом багатьох століть неодноразово змінювалося. Це було викликано, як правило зовнішнім чинником, адже українські землі входила до складу різних держав, які їй приносили свої правові норми, диктували зверху те, що вважали за потрібне. Довгий час тут панувала Російська імперія. Особливим було її законодавство щодо єврейського населення, якого в свій час проживало дуже багато на теренах міста Єлисаветграда (тепер Кропивницького).

Тож мета статті: висвітлити особливості російського правового регулювання життя євреїв міста Єлисаветграда кінця XVIII – XIX століття та описати їх становище, як групи, яка проживала за окремим дискримінаційним законодавством, сформулювати негативне ставлення до ксенофобії та антисемітизму у майбутньому.

Актуальність полягає у тому, що правові норми не є чимось абстрактним і відірваним від життя, навпаки – вони створюються з метою регулювання різних сфер діяльності людини. Тому цікавим для науки є те, як вони виражається у житті. Оскільки Росії, що показала теперішня війна, характерне поневолення народів, то важливо висвітлити ту тривалу спадковість лінії дискримінації, яка виявляється, зокрема, щодо євреїв.

Практична значущість. Робота сприятиме розширенню знань вчителів, студентів та реалізації їх потреби у професійному вдосконаленні щодо вивчення історії рідного краю.

Аналіз літератури. У статті використано матеріали Державного архіву Кіровоградської області. Додано спогади та мемуари. Було опрацьовано праці Ю.Прокоп "Єлисаветград у міграційних процесах єврейського населення в першій половині XIX ст.", вагомий внесок у дослідження питання зробили

В. Шукін, Н. Сугацька у роботі "Особливості дії законодавства Російської імперії по відношенню до євреїв у південноукраїнських землях (кінець XVII – початок XX ст.)", ґрунтовний аналіз положень і актів дає І. Мельник «Політика російського самодержавства щодо єврейського населення наприкінці XVIII – XIX ст».

Виклад основного матеріалу. Кожна національна меншина, яка проживає у нашій державі, має свою історію, не виключенням є історія єврейського народу.

Логічно перед нами постає питанням: чи були євреї на цих теренах при заснуванні міста Єлисаветграда? Скоріше всього, що ні.

З метою заселення і колонізації Півдня України у 1769 р. в указі Катерини II, що адресувався київському генерал-губернатору, було надано дозвіл євреям селитися в межах Новоросійської губернії, що саме в цей час створювалася. Однозначні ж відомості про євреїв на території міста ми знаходимо лише наприкінці XVIII століття.

1791 року відбувається створення так званої "смуги єврейської осілості". Тобто відбувалося відведення окремих районів імперії, з яких євреям заборонялося виїжджати на постійне місце проживання. Катериною II були створені сприятливі умови для переселення як з іноземних територій, так і з інших частин Російської імперії, до слабо розвинених регіонів Новоросії, з метою їх економічного освоєння.

До 1795 року місто Єлисаветград адміністративно входило у Катеринославське намісництво, де євреям дозволялося селитися [8]. Так за переписом, який було проведено в місті у 1795 року, згідно із даними, що наявні в "Історичному нарисі м. Єлисаветграда", посилаючись на опис міста, зроблений у 1796 році міським магістратом при генеральному розмежуванні Катеринославською межевою конторою, записано такий склад мешканців: купців християнського закону: чол. – 480, жін. – 427, євреїв чол. – 3, жін. – 2. Міщан християнського закону – 725, жін. – 696; євреїв чол. – 177, жін. – 241 особа [7, с.146].

Про систематичність процесу переселення свідчать міські архівні матеріали. Євреї-іноземці станом на 1811 рік становили 17% всіх євреїв записаних у ревізії. Решта – приїжджі євреї – мешканці імперії [11, с.195].

Євреї, яких зараховували до стану міщан Єлисаветграда, в 1828 році обкладалися наступними податками: подушні – розміром у 8 карбованців, на дороги – 25 коп., за водяне постачання – 5 коп. і 1 карб. 54 коп. – наземної повинності. Відповідальність за збір податей покладалася на міський кагал, який мав рапортувати перед магістратом і подавати відповідні квитанції про оплату [1].

Згідно з «Положенням про євреїв» 1804 року створювалися умови для заселення півдня України, шляхом створення землеробських поселень. Однак, вони не набули великої популярності, хоча влада приваблювала сюди звільненням від військової повинності, субсидіями та пільгами [3, с.141]. Тривалий час єврейські землеробські колонії продовжували існувати. У 1844 р. було видано «Положення про євреїв-землеробів», згідно з яким євреям, що добровільно поселялися в сільській місцевості, уряд надавав “даровые участки земли”, обіцяв також надати кошти на обзаведення (що так і залишилося лише обіцянкою), а також різні тимчасові пільги (звільнення від податків, рекрутства та ін.) [15]. Прикладом землеробської колонії, на території нашої області є Сухолітівка. В міському архіві збереглася справа про прилучення до міщан Єлисаветграда єврея Еля Бекюліна Ярошевича, її мешканця у 1861 році [2].

Катерина II на початку правління декларувала себе прихильницею так званого "освіченого абсолютизму" – явища популярного у тогочасній Європі.

Тому зберегла кагал як релігійно-правову автономію. У ньому вбачала зручний орган для контролю над єврейською общиною. В цей час він володів широкими правами: визначав чисельність меламедів (вчителів) та учнів, встановлював порядок проведення релігійних ритуалів, наглядав за організацією весіль, сімейних бенкетів, за точністю мір і ваги, а також здійснював релігійне й частково громадянське судочинство (вексельні та карні справи євреїв були передані державному судочинству). У віданні кагалу перебували синагоги. Великі громади мали також єшиви – вищі релігійні навчальні заклади для підготовки рабинів. Під егідою громад діяли численні організації, які надавали благодійну допомогу лікарням, притулкам та богадільням, їдальням тощо [10, с.41]. У «Положенні» 1804 року зазначається про обов'язки кагалів: "Кагали повинні спостерігати, щоб казенні збори, доки вони перебуватимуть у даному їхньому становищі, були справно і бездоїмково внесені; вони повинні розпоряджатися сумами, що довіряються їм від громади, даючи про вживання їх звіт громаді і надаючи такий же звіт в містах городничим, у казенних селищах – виправникам, у поміщицьких містечках – поміщикам" [6]. Своєрідним втіленням віддавна відомої політики "розділай і владарюй", яку просувала російська влада в середині кагалу, було «Положення» 1804 р., де містився наступний пункт: "якщо в якомусь місці з'явиться поділ сект, і розкол розростеться до того, що одне тлумачення з іншим не захоче бути в одній синагозі: в такому випадку дозволяється одному з них

побудувати свою синагогу і вибрати рабинів; але в кожному місті Кагал має бути один" [6]. Тобто, між собою поділені юдеї (при чому протиріччя на релігійному ґрунті, як правило, набувають найбільшої гостроти, тому сторони дуже рідко доходять до єдності) складають єдиний кагал. Оскільки ж всередині них є розкол, то така спільнота сама в собі має деструктивний вплив, що зменшує їх консолідацію та взаємодію, а значить і опірність владі.

Кагал існував і на території міста Єлисаветграда. Він, зокрема, мав відповідати за сплату податків до скарбниці про що свідчать архівні документи ДАКіро Ф.18, О.1, № 195. Однак права кагалів на території імперії швидко почали зазнавати обмежень.

Так вже у 1804 році скасувалося право рабинів застосовувати публічні покарання, що продиктовані самим юдаїзмом, наприклад, прокляття: "Рабини та інші духовні начальники, що порушують це правило аби накладати публічні покарання, якого б роду вони не були, як то: пеня заборони пасхального борошна і м'яса (кошар), а тим більше прокляття і відлучення, будуть за подібне, крім виплати збитків, що походять від проклять, покарані, в перший раз штрафом 50 карбованців, вдруге – 100 карбованців, а в третій раз, після викриття, будуть заслані до Сибіру" [6]. Тобто російська влада безпосередньо втручалася у релігійні справи. До того ж, рабинам заборонялося стягувати будь-які додаткові кошти, крім визначеного жалування від народу. Відповідно до «Положення» 1844 р. євреї в містах і повітах підпорядковувались загальному управлінню зі знищенням кагалів [10].

Імперське законодавство відносило євреїв до тієї категорії «инородцев», чиї права визначалися особливими законами. Виключення робилося лише для караїмів, оскільки вони були гілкою, що відкололася від основного моноліту юдаїзму та «вихрещених» євреїв, права яких визначалися загальним законодавством. Таких «дискримінаційно-особливих» правил видавалося дуже багато; вони охоплювали всі сторони життя євреїв і вміщені майже в кожному томі «Свода Законов Российской Империи». Ці правила стосувалися не лише права проживання і пересування, а й віри та зовнішніх виявів релігійного життя євреїв, особистих прав представників цієї національності, а також суворого обмеження їхньої економічної діяльності [14, с.63]. При чому всі ці законодавчі утиски були досить динамічними і щоразу посилювалися. Із 1804 року розпочався процес виселення євреїв із села для чого навіть досить часто застосовувалася і військова сила [13]. Цей процес відбувався в кілька етапів. Уряд неодноразово робив спроби виселення євреїв з сіл (укази 1819 р., 1830 р., «Положення про євреїв» 1835 р. та ін.), але ці події, як правило, не зачіпали південні губернії. Очевидно, це було пов'язане з необхідністю активізації економічного життя на Півдні, а в цій справі євреї відігравали чималу роль [15]. Повністю оформленим обмеження стало у 1882

році [10, с.42]. Таким чином, єврейству необхідно було шукати нові місця проживання та способи господарювання. Єдиним виходом для них ставало переселення до міст. Господарська діяльність як правило почала визначатися ремеслом і торгівлею.

До того ж згідно із "Положенням " 1835 року зазначається: "Поза смугою постійного проживання євреїв дозволяється їх перебування тільки тимчасово: 1) Для прийняття спадщини; 2) Для пошуку законних прав власності в місцях судових і урядових; 3) Для торгових справ і торгів на підряди, постачання і відкupu, що мають відбутися у містах, для постійної осілості євреїв відведених" [6].

На євреїв у Російській імперії було покладено й багато інших обмежень, що стосувалися також виконання рекрутської повинності, права власності, освіти. Так, наприклад, купець-єврей першої гільдії міг віддати сина до гімназії, але за це оплачуючи, крім навчання свого сина, ще й освіту іншого учня із християн [12].

Як зазначалося ще станом на 1796 рік, у м. Єлисаветграді: "євреї більшою мірою займаються торгівлею в малих закладах спиртними напоями" [7, с.146]. Становище справ змінилося, коли 1804 «Положенням» євреям заборонялось володіти шинками, заїжджими дворами, або орендувати їх. Єврей, затриманий при продажі вина вперше, мусив сплатити штраф 100 крб., вдруге - 200 крб., а коли він був спійманий на цьому втретє, то його відправляли на заслання до Сибіру. Указ почав діяти із 1 січня 1807 року [13, с.20]. Однак пом'якшення відбулися 1819 року, коли євреям було дозволене винокуріння, однак не володіння такими підприємствами [13, с.24]. У 1865 р. імператорським повелінням обмеження було скасовано [15]. Проте, заохочували розвивати фабрики. На це надавали державний кредит. Таким чином, створювалися сприятливі умови для розвитку єврейського капіталу в містах.

За Олександра I євреям почали давати прізвища [10, с.43]. При Миколі I поглибилася боротьба за навернення до православ'я. Питання було двояким: або ти єврей і платиш надлишкові податки, зазнаєш утисків і обмежень, не можеш вільно пересуватися тощо; або стаєш християнином і перетворюєшся на рівноправного члена імперського суспільства, живеш за спільними для всіх законами, маєш рівні права.

Із 1840 року дискримінація проявлялася у тому, що встановлювалися свої «смуги осілості», тобто створювались своєрідні гетто, в містах. Зокрема, в Єлисаветграді у 1850 році було оголошено розпорядження про відведення місць євреям під забудівлю виключно в окремих кварталах. Сьогодні це приблизно квартали, обмежені вулицями Великої Перспективної, Т. Шевченка, М. Кропивницького та річкою Інгулом [8]. Саме компактне проживання євреїв у межах кількох кварталів особливо трагічно виявилось у наступному при погромах, які із кінця ХІХ століття стали звичним явищем. Це давало можливість

погромникам нищити повністю цілий квартал, а не вишукувати та переслідувати євреїв по всьому місту.

Крім усього цього, в 1850 році у місті Єлисаветграді вийшов указ про стягнення податків за носіння *ярмулки* та *мушки* [8, с.99] – традиційних елементів єврейського одягу. Суть указу мала глибоке деструктивне значення для малозабезпечених іудеїв, для яких сплата даного податку була тяжкою. На наш погляд, влада добре усвідомлювала, що стиранням зовнішніх проявів етнічної приналежності, які відрізняли євреїв від представників інших національностей, вона неодмінно прокладає шлях їхній етнічній маргіналізації між народами Російської імперії.

До 1859 року на території Російській імперії не існувало жодної категорії єврейського населення, яка б мала право постійного проживання поза “смугою осілості”. Євреїв, крім виселення із сіл, почали активно виселяти із міст, наприклад, в 1827 році – з Києва, в 1829 – з Миколаєва та Севастополя тощо. [8]. Що ж стосується Єлисаветграда, то на нього така політика не поширювалася.

У середині XIX ст., порівнюючи із минулим (бо з початку 80-х років XVIII ст. в місті Єлисаветграді щорічно влаштовувалося чотири великі ярмарки, привіз на які становив астрономічну, як на ті часи, суму – 4 мільйони карбованців [8, с.96]), поступово відходить економічний стрижень процвітання Єлисаветграда. Зазначене пов'язано із заснуванням цілого ряду нових міст на півдні України, серед них такі, як: Катеринослав, Херсон, Миколаїв. Як наслідок відбувається переміщення населення південніше [8, с.55], де були порти, тому можна було здійснювати вигідні операції з посередницької торгівлі.

У 1859 році право селитися у великих містах отримала незначна кількість євреїв-купців першої гільдії. Вони могли проживати з членами їхніх сімей та домашніми вчителями у місті Києві, але тільки в Либідській і Плоскій частинах міста, в інших – могли перебувати тимчасово. У 1861 році – право постійного проживання поза “смугою” одержали євреї з вищою освітою, у 1865р. – євреї-ремісники, а у 1867 р. – відставні нижчі чини цієї національності [14, с.63].

Це викликало потяг серед єврейського населення до освіти як єдиного шляху вирватися з неповноправного становища, із “смуги осілості”. У місті Єлисаветграді створюються національні школи та училища: “Талмуд-Тора”, “Жіноче училище Гольденберга”, “Казенное еврейское училище”, “Частное однокласное еврейское училище”.

Після реформ 60-70-х рр. XIX ст. євреї отримали виборчі права нарівні з іншими підданими Російської імперії. «Положение о земских учреждениях» 1862 р. не мало будь-яких обмежень щодо євреїв; можливо, це здалося уряду занадто великою поступкою, тому в “Городовому Положенні” 1870 р. зберігалася стара норма щодо участі євреїв в органах міського самоврядування – міських Думах:

кількість гласних (депутатів) євреїв не могла перевищувати 1/3 від загальної кількості. Згідно з наступним "Городовим Положенням" 1892 р. євреї втратили виборче право і губернській владі надавалося право призначати євреїв до складу гласних на власний розсуд, але їх кількість не могла перевищувати 10% кількості гласних [15].

Єврейське походження накладало по життєвий відбиток, адже навіть наявність освіти, державних дозволів на проживання і діяльність євреїв, сповідування православ'я не звільняло їх від антисемітського тиску із боку як влади, так і колег. Наведемо приклад: старший брат Натана Ширмана (автора мемуарів "Спогади лікаря", які ми використовуємо як одне із джерел), Самуїл навчався у Єлисаветрадській «Талмуд-Торі», звідки далі переїхав до Голти (Первомайськ), де отримав освіту залізничного майстра. Негативне ставлення до євреїв, як зазначає Натан Ширман, супроводжувало Самуїла протягом усього навчання та роботи. Хоча згідно із державними законами до охрещених євреїв, до яких належав і Самуїл Ширман, мало бути рівне відношення як і до автохтонів православного віросповідання [4, с.171], проте на ділі так не завжди відбувалося (доводилося давати великі хабарі аби уникнути гноблення). Таким чином виявлялося порушення прав людини. Стомлений яскраво вираженим антисемітизмом з боку керівництва та колег, Самуїл покінчив життя самогубством і був похований у Києві. З цього моменту розпочалися нові проблеми для сім'ї. Наступний епізод описує усю парадоксальність моральних перешкод "смуги осілості". Мати Самуїла, дізнавшись про його смерть, вирішила їхати на могилу до сина. Однак в той час, в'їзд до Києва євреям був заборонений. Це змусило її написати листа до генерал-губернатора, який дав відповідь: "Помолится на могиле сына не такое важное дело, из-за которого нужно тревожить генерал-губернатора; в просьбе отказать" [5, с.47-51].

У кінці XIX століття розпочинається масова еміграція євреїв на захід, зокрема до Європи та Америки. Вона була пасивною формою протесту проти відкритої антисемітської політики царату [9].

Висновки. У статті показано усю парадоксальність дискримінаційних правових норм імперії та їх негативний вплив на життя єврейства, зокрема міста Єлисаветграда кінця XVIII – XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Кіровоградської області Ф.18, О.1, № 195
2. ДАКіро Ф.18, О.1, № 515
3. ДАКіро Ф.304, О.1, № 310

4. Аркуша О., Кондратюки К., Мудрий М., Сухий О. Час народів. Історія України XIX століття. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 408с.
5. Воспоминания врача Натана Ширмана / сост. А. В. Чуднов. Изд. 2-е. Кировоград : Имэкс-ЛДТ, 2011. 234 с.
6. Єврейське законодавство Росії і Російської імперії (до 1917 р.) URL: <https://archive.jewishagency.org/ru/jewish-history/content/22935/#7>
7. Исторический очерк г. Елисаветграда / сост. А. Н. Пашутиным. Елисаветград
8. Кизименко П. Пам'ять степів. Кировоград, 2003. 264 с.
9. Культура рідного краю/тези обласної конференції/Кировоград. 1991р.
10. Мельник І., Політика російського самодержавства щодо єврейського населення наприкінці XVIII – XIX ст. Чорноморський літопис. Випуск 10. 2014 р.
11. Прокоп Ю. Єлисаветград у міграційних процесах єврейського населення в першій половині XIX ст. Між Бугом і Дніпром №12, 2019 рік
12. Російсько-турецька війна 1828–1829 рр. Всеукраїнська Електронна Енциклопедія. 2018. URL: <https://електронна-енциклопедія.укр/history/rosijsko-turecka-vijna-1828-1829-rr.html>
13. Щербак Н. Єврейське питання у внутрішній політиці царизму наприкінці XVIII – у першій чверті XIX ст.
14. Щербак М., Щербак Н. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX– початок XX ст.). К. : ІЗМН, 1997. 92 с.
15. Щукін В., Сугацька Н. Особливості дії законодавства Російської імперії по відношенню до євреїв у південноукраїнських землях (кінець XVII – початок XX ст.)
16. Яшин В. Ремісничя та підприємницько-виробничя діяльність південноукраїнського єврейства (II пол. XIX ст.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 38. с.72-73

УДК 340.13

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

Ілля Бережний,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня

за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Стаття пов'язана з тим, що формування правової держави передбачає повагу до законів, прав і неухильне дотримання правових норм. У цьому плані теоретична проблема правоохоронної діяльності має особливе практичне значення. Необхідно аналізувати реалізацію права в багатьох аспектах, тому що шлях від прийняття закону до реалізації його норм у реальній поведінці людей дуже складний і залежить від багатьох факторів. Ці різні умови та фактори стають темою дослідження даної статті. При його написанні конкретно ставилося завдання з'ясувати, що являють собою різні форми реалізації права.

Ключові слова: норми права, реалізація норм права, ознаки норм права, класифікація форм реалізації норм права, правозастосування.

Постановка проблеми: Правова система будь-якої держави базується на нормах права, які регулюють поведінку громадян та встановлюють порядок взаємодії між ними та державою. Однак, для того щоб ці норми були ефективними та здійснювалися у практичній діяльності, вони повинні бути реалізовані.

Основна проблема, що розглядається у цьому розділі, полягає в тому, як забезпечити ефективну реалізацію норм права, яка залежить від правильного застосування та дотримання їх у практичній діяльності.

Мета дослідження – розкрити зміст таких форм реалізації правових норм, як використання, дотримання та освіта. Особлива увага в курсовій роботі приділяється реалізації права та його застосуванню.

Стан досліджуваної роботи. Питання право застосування були в центрі уваги юриспруденції, але це не робить їх легкими. Натомість проникнення в процес і його комплексний аналіз ставить перед науковцями дедалі складніше завдання.

Теоретичні основи дослідження проблеми реалізації права були закладені у працях правників Ю.І. Гревцова, В.О. Котюка, В.Н. Кудрявцева, В.В. Лазарева, П.Є. Недбайла, В.В. Оксамитного, П.М. Рабиновича.

Виклад основного матеріалу. Правові норми – це закріплені в нормативно – правових актах загальні правила поведінки, які регулюють відносини між суб'єктами права у певній сфері життя. Правові норми визначають обов'язки, права та відповідальність юридичних осіб і регулюють процес взаємодії між юридичними особами [1, с.8] .

До основних ознак, які характеризують правові норми, належать:

1. Загальнообов'язковість – правові норми є обов'язковими для всіх суб'єктів права, включаючи державу. Це означає, що всі суб'єкти повинні дотримуватися встановлених правових норм.

2. Загальність – правові норми є загальними, тобто застосовуються до всіх суб'єктів права у певних відносинах. Правові норми не повинні застосовуватися лише до певних осіб або груп осіб, якщо інше не зазначено в законі.

3. Об'єктивність – правові норми є об'єктивними і ґрунтуються на принципах, які є загальноприйнятими в суспільстві. Іншими словами, вони повинні ґрунтуватися на досвіді та дослідженнях і не повинні залежати від особистих уподобань чи переконань.

4. Юридична визначеність – правові норми повинні мати юридичну визначеність, тобто вони повинні мати чіткі визначення та конкретні правові наслідки за їх порушення.

5. Санкції – правова норма повинна мати елемент санкції, тобто визначати наслідки за її порушення. Санкції можуть варіюватися від штрафів до ув'язнення, позбавлення прав тощо.

6. Динамічність – правові норми можуть змінюватися у відповідь на суспільний розвиток та зміни в соціально – економічній, політичній та культурній сферах. Це означає, що закони можуть бути змінені або доповнені за необхідності, у відповідь на соціальні зміни та нові виклики, що постають перед суспільством.

7. Захист прав – закон повинен гарантувати захист прав суб'єктів права від порушення з боку інших суб'єктів, включаючи державу. Це означає, що права кожного суб'єкта повинні бути захищені законом і що будь – яке порушення цих прав може мати правові наслідки.

8. Обмеження повноважень – закон повинен обмежувати повноваження державних установ та органів влади, щоб уникнути зловживання владою. Це

означає, що державні установи повинні діяти в рамках закону і не перевищувати свої повноваження.

9. Принцип верховенства права – верховенство права має забезпечувати застосування принципу верховенства права, згідно з яким держава повинна діяти відповідно до закону і забезпечувати захист прав і свобод громадян. Іншими словами, держава повинна діяти відповідно до закону, а закон повинен забезпечувати захист прав і свобод громадян від протиправних дій [2, с.7] .

Багато вчених і науковців присвятили свої роботи формам застосування правових норм. Форми застосування правових норм – це способи, за допомогою яких правові норми застосовуються на практиці. Розглянемо основні категорії форм застосування правових норм [5, с.19] .

Форми застосування правових норм за ступенем втручання держави:

1. Саморегулювання – форма, за якої суб'єкт вирішує проблеми добровільно, відповідно до встановлених правових норм, без втручання держави.

2. Консультація – форма, за якої суб'єкти звертаються за допомогою та порадою до державних органів з питань, пов'язаних з правом.

3. Адміністративне врегулювання – форма, в якій державні органи застосовують правові норми для вирішення питань, пов'язаних з діяльністю юридичних осіб.

4. Судове врегулювання – форма, за якої питання, пов'язані з порушенням правових норм, вирішуються в судовому порядку.

Форми право застосування за суб'єктом, на якого вони поширюються:

1. Цивільне право – норми, що регулюють відносини між фізичними особами та їх майном.

2. Кримінальне право – норми, що регулюють відносини, пов'язані зі злочинами та кримінальними покараннями.

3. Адміністративне право – норми, що регулюють відносини між державними установами та громадянами.

4. Конституційне право – норми, що регулюють відносини між державою та її громадянами відповідно до конституції.

5. Трудове право – норми, що регулюють відносини між працівниками та роботодавцями.

Форми право застосування залежно від механізму реалізації права:

1. Пряме застосування – форма безпосереднього застосування правових норм без необхідності прийняття індивідуальних рішень.

2. Індивідуальне застосування – форма застосування правової норми для вирішення конкретного випадку.

3. Загальне застосування – форма застосування правових норм для регулювання відносин у цілому, без розгляду конкретних випадків.

4. Добровільне застосування – форма, за якої суб'єкт добровільно приймає рішення про застосування правової норми відповідно до власних інтересів.

5. Примусове застосування – форма примусового застосування правових норм, тобто суб'єкт змушений дотримуватися правових норм через наявність відповідних санкцій [3, с.27] .

Право застосування – це процес використання правових норм і принципів для вирішення конкретних правових питань, таких як судові рішення, рішення адміністративних органів або інших державних установ. Основною метою право застосування є забезпечення реалізації прав і свобод людини та захист її інтересів від протиправних посягань [4, с.15] .

Основні характеристики правоохоронної діяльності:

1. Легітимність – право застосування має ґрунтуватися на законах та інших нормативно – правових актах, що діють у конкретній країні чи регіоні.

2. Обов'язковість – верховенство права є обов'язковим для всіх осіб, які перебувають у межах територіальної юрисдикції, на яку поширюється дія закону.

3. Незалежність – судді та інші правоохоронні органи повинні бути незалежними від зовнішнього впливу, щоб забезпечити правосуддя та рівність перед законом.

4. Принцип рівності – кожен повинен мати рівні права та можливості для захисту своїх інтересів у суді.

5. Процесуальні гарантії – правоохоронні органи повинні забезпечувати максимально можливі гарантії захисту прав та інтересів, включаючи право на адвоката, право давати свідчення та право на справедливий судовий розгляд.

6. Виконання рішень – рішення правоохоронних органів повинні забезпечуватися примусовим виконанням, щоб гарантувати їх ефективне виконання.

Таким чином, правоохоронні органи є важливим елементом правової системи, що забезпечує захист прав та інтересів особи та їх реалізацію за допомогою судових та інших правоохоронних органів.

Їх основними характеристиками є законність, загальнообов'язковість, незалежність, рівноправність, процесуальні гарантії та виконання рішень.

Цей процес є важливим для захисту демократії, розвитку правової культури та забезпечення взаємовідносин між державою та її громадянами на основі права.

Упередження – це сильне та ірраціональне переконання або оцінка, що зазвичай ґрунтується на стереотипах та емоціях, а не на об'єктивних фактах.

Упередження можуть бути пов'язані з різними характеристиками людини, такими як раса, стать, етнічна приналежність, релігія або сексуальна орієнтація.

Вплив упереджень на правоохоронну діяльність є дуже негативним, оскільки вони можуть призвести до дискримінації та нерівності у прийнятті рішень [6, с.33].

Наприклад, відповідно до статті 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», на Державну прикордонну службу покладається контроль за додержанням прикордонного режиму, здійснення в установленому порядку прикордонного контролю, пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна за наявності належним чином оформлених документів після проходження ними митного, а в разі потреби й інших передбачених законодавством видів контролю, а також відповідальність за проведення такого контролю.

Усі учасники судового процесу можуть мати власні упередження, які можуть впливати на свідчення, рішення та судові вироки.

Право та етика – це дві різні категорії, які часто плутають. Право – це система норм і правил, які регулюють поведінку людей у суспільстві та встановлюють покарання за їх порушення. Мораль – це система цінностей, яка керує поведінкою людини та формує її світогляд [7,с. 56].

Основна відмінність між правом і мораллю полягає в тому, що право є обов'язковим до виконання, оскільки приймається державою, яка має монополію на застосування сили для забезпечення дотримання правил, тоді як мораль керується особистими переконаннями і цінностями, які кожна людина вільна обирати.

Важливо також зазначити, що визначення моралі зазвичай ґрунтується на релігійних або моральних принципах, тоді як право має публічний характер і ґрунтується на законах і конституції держави.

Розмежування права і моралі в суспільстві є важливим для забезпечення свободи вибору та індивідуальної свободи. Коли право і мораль не розділені, існує ризик того, що держава може втручатися в свободу особистості і порушувати права людей.

Для повнішого розуміння процесу правозастосовчої діяльності розглянемо випадки реалізації права у формі застосування:

1. Коли правовідносини не можуть виникнути у суб'єктів права без державно – владної діяльності компетентних органів держави або їхніх посадових осіб (призов на дійсну військову службу, зарахування до навчального закладу, призначення на нову посаду).

2. У випадку, коли є спір або які – небудь перепони на шляху до здійснення суб'єктивного права: прикордонно – представницька робота та участь прикордонних представників у роботі спільних міжнародних комісій з розгляду

прикордонних спорів, інцидентів, конфліктів (п. 21 ст. 19 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»)

Коли особа притягається до юридичної відповідальності за скоєне правопорушення: наприклад, застосування заходів адміністративного впливу за скоєння адміністративних правопорушень, протидія яким належить до компетенції Державної прикордонної служби.

Загалом, право і мораль є важливими аспектами функціонування суспільства, але вони повинні бути відокремлені, щоб забезпечити індивідуальну свободу і верховенство права.

Висновок. У цьому розділі розглядаються основні поняття права та його характеристики. Норма права – це юридична норма, яка встановлює певний порядок поведінки у відносинах між окремими особами та іншими особами і державою.

Ознаками норми права є загальнообов'язковість, загальність, абстрактність, конкретність і регулятивність.

Законодавство, судова практика, адміністративна практика, договірні відносини та саморегулювання також були проаналізовані як форми застосування правових норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоусов В.М. Теорія держави і права: підручник. Київ : Центр учб. літ., 2010. 312 с.
2. Вознюк О.Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ : Вид. дім "Ін Юре", 2018. 512 с.
3. Гавриленко О.О. Курс правознавства: підручник. Київ : Вид. дім "Ін Юре", 2018. 542 с.
4. Галанюк С.І. Теорія держави і права: підручник. Львів : Новий Світ-2000, 2017. 416 с.
5. Горяїнов В.О., Киричок М.І. Правознавство: підручник. Київ : Центр учб. літ., 2015. 576 с.
6. Єрмоленко Г.Г. Курс загальної теорії держави і права: підручник. Київ : Атіка, 2018. 544 с.
7. Захарченко С. В. Теорія держави і права: підручник. Київ : Центр учб. літ., 2018. 352 с.

УДК 342.9

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Ірина Брагіна,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У дослідженні висвітлено правові та організаційні засади державної служби в правоохоронній сфері, соціальну ефективність державної служби в правоохоронній сфері, а також способи та методи реформування правоохоронної системи в Україні.

Ключові слова: державна служба, правоохоронна система, правоохоронні органи, принципи державної служби, ефективність державної служби, правоохоронна сфера, реформування правоохоронної системи.

Постановка проблеми. Проблема, яка розглядається в даному дослідженні, полягає у вивченні правових та організаційних засад державної служби в правоохоронній сфері, її соціальної ефективності та необхідності реформування правоохоронної системи в Україні.

Одна з проблем, полягає у відсутності чітких критеріїв оцінки ефективності державної служби в правоохоронній сфері. Також необхідно здійснити аналіз проблем, пов'язаних з низьким рівнем професійної підготовки працівників правоохоронних органів, зловживанням владою та корупцією в системі правоохоронних органів.

Іншою проблемою є потреба в реформуванні правоохоронної системи в Україні. Необхідно проаналізувати причини недостатньої ефективності правоохоронних органів та запропонувати шляхи поліпшення їх роботи. Можна розглянути впровадження нових технологій та методів роботи, залучення експертів з різних сфер для підвищення якості роботи правоохоронних органів.

Також можна дослідити проблему забезпечення соціальної ефективності державної служби в правоохоронній сфері. Важливо визначити критерії, які визначають якість роботи правоохоронних органів, та проаналізувати вплив їх діяльності на суспільство.

Отже, проблема дослідження полягає в аналізі правових та організаційних засад державної служби в правоохоронній сфері, оцінці соціальної ефективності державної служби в правоохоронній сфері та необхідності реформування правоохоронної системи в Україні.

Актуальність нашого дослідження визначається тим, що дослідження теми «Державна служба в правоохоронних органах» має велике значення для покращення роботи правоохоронної системи в Україні, забезпечення прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки та відповідності вимогам сучасності.

Нашим завданням є дослідити правові та організаційні засади державної служби в правоохоронній сфері, проаналізувати соціальну ефективність державної служби в правоохоронній сфері, вивчити питання реформування правоохоронної системи в Україні.

Мета дослідження – комплексне дослідження державної служби в правоохоронних органах в Україні.

Ступінь дослідженості проблеми. Більшість досліджень присвячені окремим аспектам реформування правоохоронної системи, але існує потреба у комплексному дослідженні цієї проблеми та визначенні шляхів подальшого розвитку. Дослідженням державної служби в правоохоронних органах займалися такі науковці як: О. С. Кузьменко, І. М. Бобрик, О. В. Михайлюк, Ю. В. Корженівський, В. І. Приймак, І. В. Білявська, О. В. Терещенко, О. Г. Гончаренко, А. Б. Гришук, Є. В. Грайнер, В. Б. Авер'янов, С. С. Єсімов, М. В. Ковалів, А. М. Міщенко, Є. В. Левченко, А. М. Кучук, З. М. Сідак, Д. О. Кононенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про державну службу» від 01.01.2023, державна служба в Україні – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави [1, ст. 43].

Зокрема, це стосується:

1. Аналізу державної політики на національному, галузевому та регіональному рівнях та підготовки пропозицій щодо її формування.
2. Забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів.
3. Забезпечення якісних та доступних адміністративних послуг.

4. Здійснення права держави на нагляд і контроль за додержанням законів.
5. Здійснення управління та контролю за використанням фінансових і нерухомих ресурсів держави.
6. Управління персоналом державних органів.
7. Здійснення інших повноважень державних органів, передбачених законом [13, с. 14-15].

Державну службу традиційно розглядають з трьох точок зору: соціальної, політичної та правової. Одним словом, її соціальний аспект характеризується метою служіння громадськості в суспільстві; політика, пов'язана з формуванням державної влади, здійсненням цієї влади компетентними органами; правові аспекти, зумовлені правовою необхідністю регулювання статусу державних службовців, порядку виконання службових обов'язків та інших елементів державно-службових відносин.

Розмежування категорій державних послуг можливе з кількох причин. Наприклад, за органами гілки влади, в яких вони здійснюється, розрізняють:

1. Службу у законодавчому органі.
2. Службу в органах виконавчої влади.
3. Службу в судових органах [5, с. 20].

За порядком проходження служби розрізняють цивільну та військову цивільну службу. Цивільна служба поділяється на функціональну службу та спеціальну службу, а військова цивільна служба має значну кількість підвидів, що відрізняються за своїми характеристиками.

Незалежно від виду державної служби існують певні особливості у правовідносинах, що виникають у процесі її проходження.

Державна служба пов'язана з виконанням обов'язків і функцій держави, а тому в процесі її проходження виникають відносини між державою і державними службовцями, які обіймають відповідні державні посади. У цих відносинах державні службовці служать державі і сумлінно ставляться до своїх обов'язків, вірно служать інтересам держави і виконують вказівки своїх керівників.

З іншого боку, існують також відносини, які виникають між державними службовцями та громадянами, державними органами та неурядовими організаціями. Тут державні службовці повинні діяти як слуги народу, поважати пріоритет прав людини і громадянина, з повагою ставитися до людей, не допускати дій, які завдають шкоди інтересам державних службовців або негативно впливають на їх репутацію, тощо [16, с. 10-12].

Для розуміння державної служби в правоохоронних органах як складного соціально-правового явища інституційного характеру необхідно пояснити систему її принципів. Ця система складається з конституційно-правових норм, що

регулюють право доступу громадян до державної служби; засади організації та діяльності публічної адміністрації; повноваження вищих органів публічної влади у цій сфері; принципи державної служби; обмеження та правила несумісності на державній службі; встановлення контролю та відповідальності за законність дій і поведінки органів публічної влади та їх службовців; організацію службової діяльності: проходження служби, навчання та виховання; освіту і соціальний захист службовців та їх сімей [12, с. 4].

Принципи як філософська категорія означають основні засади, правила та керівні ідеї.

Природа принципів має суб'єктивний та об'єктивний аспекти. З одного боку, принципи формуються людьми. Іншими словами, принципи відображають явища і процеси у свідомості людей і застосовуються незалежно від людського сприйняття. У загальнометодологічному плані ці принципи відображають об'єктивність і характерні риси закономірностей суспільного розвитку правовідносин, надання публічних послуг у правоохоронній сфері.

Практика соціального управління в системі державної служби правоохоронних органів означає те. Що вони є центральними для побудови правовідносин публічної служби в правоохоронних органах та їх правового регулювання [18, с. 7-9].

Під принципом державної служби в правоохоронних органах слід розуміти ідею або основне положення, що регулює правову організацію державних службовців, з одного боку, та їхню безпосередню службову діяльність з іншого. Їх порушення підриває стабільність усієї системи службових відносин і перешкоджає реалізації правових норм, що регулюють ці відносини. Юридичне закріплення принципів служби надає правовим нормам сили. При цьому реалізація принципів стає обов'язком усіх учасників правовідносин.

Зміст принципів є об'єктивним вираженням природи державної правоохоронної служби та її найбільш характерних рис. Водночас слід зазначити, що принципи цієї служби у своїй сукупності утворюють певну систему, що зумовлено системним характером самого права державної служби та її галузевою різноманітністю. Визначення специфічних ознак принципів державної служби у правоохоронній сфері дозволяє виявити взаємозв'язки між принципами, конкретизувати їх природу і тим самим поглибити наші знання про право [4, с. 13].

Принципи діяльності державних службовців у правоохоронних органах знайшли своє відображення у чинному законодавстві. Водночас деякі з них мають регулюючий вплив на розвиток державно-службових відносин у правоохоронних органах, але не закріплені в законодавстві у вигляді відповідних правових

дефініцій, що не дає змоги чітко сформулювати правовий і конкретний принципи.

У зв'язку з цими ідеологічними принципами діяльності державних службовців правоохоронних органів мають бути: патріотизм, служіння Україні, публічність, пріоритет професіоналізму та особистих заслуг, престижність та особливий соціальний статус посадових осіб, винагорода за рахунок державних коштів та відповідність рангів державних службовців різним видам державної служби. Ці принципи є основою для побудови системи правових та організаційних принципів [20, с. 16-18].

В підсумку можна сказати, що правові та організаційні засади діяльності державних правоохоронних органів є основою правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. Вони слугують правовою базою для всієї подальшої системи правового регулювання діяльності державних правоохоронних органів.

Соціальна ефективність державної служби в правоохоронній сфері: підвищення якості надання публічних послуг у правоохоронній сфері є важливим завданням держави. У зв'язку з цим актуальність теоретичного обґрунтування ефективності цього виду професійної діяльності є очевидною. Важливою особливістю методології сучасної юриспруденції є те, що вона здатна визначити критерії ефективності будь-якого системного явища, в якому беруть участь публічні службовці у правоохоронній діяльності.

У цьому випадку рівень особистої безпеки, дотримання прав і свобод та громадської безпеки і порядку є найбільш комплексними критеріями оцінки ефективності функціонування посадових осіб у правоохоронному секторі. Визначення загальних критеріїв ефективності передбачає наступне використання індикаторів нижчого рівня для оцінки проміжного стану державних правоохоронних органів. У цьому випадку методологія оперує за допомогою конкретних кількісних та якісних характеристик досліджуваного системного явища [6, с. 53-62].

Стосовно аналізу державної служби правоохоронних органів до критеріїв цього рівня можна віднести, наприклад, статистичні дані про стан і структуру злочинності, її динаміку, розкриття злочинів, показники ефективності діяльності окремих служб і підрозділів тощо. Дослідження загальних показників правоохоронної системи в цілому має опосередкований вплив на функціонування системи кадрового забезпечення. Це має вирішальне значення з точки зору прогнозування, планування, моделювання та організації діяльності правоохоронних органів держави, як це передбачено Типовим положенням про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь, управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі, області, місті Києві.

Таким чином, зміст ефективності служби визначається певними елементами посади державного службовця, які припускають можливість активізації діяльності. У науковій літературі також існує неоднозначне ставлення до змісту поняття «ефективність державної служби».

Висновок багатьох дослідників зводиться до того, що ефективність державної служби визначається з урахуванням виконання кадрових функцій, тобто функцій добору, призначення, просування по службі, переведення та звільнення державних службовців. Водночас у спеціальних дослідженнях з цього питання зазначається, що не менш важлива роль, ніж мораль, відводиться оцінюванню осіб, які перебувають на публічній службі. Вона сприяє управлінню суспільством, розвитку демократії в усіх її формах та формуванню позитивної життєвої позиції [8, с. 54].

Водночас деякі дослідники пов'язують державну службу з досягненням службових цілей, своєчасним і повним вирішенням нагальних загальнодержавних проблем та оптимальним використанням державних ресурсів. Іншими словами, вони вважають, що вона може сприйматися як ефективна лише тоді, коли успішно вирішує завдання, які захищають інтереси людини, суспільства і конкретних соціальних груп. Ефективність реформування державної служби залежить від політичної волі, політичної еліти та її здатності реагувати на зміни суспільних настроїв для забезпечення стабільного і поступового розвитку [7, с. 10].

У цьому відношенні держава є основним інструментом реалізації загальної волі та інтересів суспільства в цілому. Ефективність державного управління В. Б. Авер'янов загалом визначав як ступінь досягнення певних цілей. Деякі автори розглядають ефективність як відповідність норм права потребам життя між запланованими і досягнутими результатами [3, с. 181].

С. С. Єсімов у своєму дослідженні «Теоретичний підхід до аналітичної функції прогнозування службової обстановки в контексті адміністративної діяльності органів внутрішніх справ» розробив критерії ефективності нормативно-правових актів (правових норм) та показники, що дозволяють вимірювати ефективність. Ці інструменти мають бути формалізовані в нормативно-правових актах для забезпечення єдиного підходу та параметрів оцінки ефективності правових норм [9, с. 136].

М. В. Ковалів вважає, що необхідною умовою ефективності є досягнення цілей, але, на його думку, лише цього недостатньо. Він стверджує, що без засобів цілі є недоцільними і нездійсненними, так само як без цілей фактичні засоби не призведуть до результатів [10, с. 34].

Варто зазначити, що створення ефективної системи державної служби не можливе без підготовки та реалізації науково обґрунтованих і перевірених практикою концепцій та кодифікації законодавства про державну службу таким

чином, щоб розв'язати структурні суперечності в законодавстві та підзаконних актах про державну службу.

Таким чином, соціальна ефективність діяльності державної служби у правоохоронній сфері включає ступінь досягнення суспільно значущих цілей та здатність досягати максимальних результатів за певних витрат або мінімізувати витрати при досягненні необхідних результатів, також здатність досягати цілей на основі внутрішніх характеристик (якість персоналу, сформована організаційна структура, система гарантій тощо), а також соціальну та суспільну задоволеність.

Реформування правоохоронної системи в Україні: прагнення до європейської інтеграції суспільства і держави на сучасному етапі розвитку української держави закономірно породжує нові вимоги до української держави, законодавства, суспільних інститутів і явищ. Водночас, реалії сьогодення такі, що держава все ще успадкувала від авторитарної держави централізовану модель правоохоронної діяльності, яка була зорієнтована на репресивні форми соціального контролю, а не на сприяння розвитку суспільства. Сьогодні необхідність реформування правоохоронної системи України визнається всіма зацікавленими сторонами: суспільством, політиками та правоохоронними органами. Репресивна та корумпована система не відповідає потребам суспільства і не користується його довірою [17, с. 214].

Необхідність реформування правоохоронної системи закріплена на законодавчому рівні. Відповідно до статті 8 Закону України «Про основи національної безпеки України», «правоохоронна система реформується з метою підвищення ефективності її діяльності шляхом оптимізації її структури, підвищення рівня координації діяльності правоохоронних органів та вдосконалення діяльності правоохоронних органів». Фінансове, матеріально-технічне, організаційне, правове та кадрове забезпечення є одним з основних напрямів державної політики України у сфері національної безпеки [2, ст. 351].

Слід визнати, що реформа правоохоронної системи є передумовою для проведення інших реформ в Україні. Неможливо побудувати правову державу та громадянське суспільство, якщо права і свободи всіх учасників суспільного процесу не будуть належним чином захищені та дотримані. Проблема реформування корупції в правоохоронних органах України виникла не сьогодні і є комплексною проблемою, яка потребує довгострокових рішень із залученням як державних органів, так і організацій громадянського суспільства.

Між тим, загальний обсяг корупції в правоохоронних органах та зловживання владою страждають не лише громадяни, але й самі працівники правоохоронних органів (переважно низової та середньої ланки), які позбавлені належних умов праці та соціального захисту [15, с. 96-98].

Демілітаризація правоохоронної системи передбачає розвиток демократії та громадянської свідомості серед співробітників і викорінення архаїзмів радянських часів. Усі ці «статутні» питання – марна трата часу, який варто було б витратити на розслідування злочинів, підвищення кваліфікації та розробку нових методів збору доказів. Авторитаризм в управлінні та не потрібні демонстрації для громадськості сьогодні не можуть існувати.

Правоохоронні органи, основним завданням яких є контроль за дотриманням прав і свобод людини та запобігання їх порушенню. Головною метою міжнародних правоохоронних органів є підтримка верховенства права та підтримання світового порядку. Ми погоджуємося з точкою зору А. М. Кучука. Він зазначає, що завданнями правоохоронної діяльності є захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення громадського порядку та підтримання світового порядку громадської безпеки, підтримання правопорядку та забезпечення законності [14, с. 68].

З. М. Сідак справедливо зазначає, що реформування правоохоронної системи є передумовою всіх інших реформ в Україні. Реформування правоохоронної системи має бути скоординованим та інтегрованим із секторальним плануванням і програмами. Завданням реформи є забезпечення відповідності між завданнями і функціями, структурами і персоналом, а також забезпеченням ресурсами [19, с. 311].

Реформування правоохоронної системи України це завдання, спрямоване на забезпечення прав і свобод громадян, боротьбу з корупцією та злочинністю, підвищення довіри до влади та зміцнення демократії в країні. Для досягнення цих цілей необхідно вжити низку заходів.

1. Реформа поліції. Необхідно змінити підхід до роботи поліції і перетворити її на інститут, який захищає права та інтереси громадян, а не на інструмент політичної влади. Це вимагає серйозного процесу перезавантаження поліції шляхом зміни системи набору, навчання та контролю.

2. Судова реформа. Важливим кроком є забезпечення того, щоб суди були незалежними та вільними від політичного впливу. Для цього необхідно змінити процедури призначення та звільнення суддів, забезпечити їх професійну підготовку та контроль за їх діяльністю.

3. Реформа прокуратури. Можна створити ефективну та незалежну прокуратуру, яка захищатиме інтереси держави та громадян, а не обслуговуватиме інтереси певної політичної групи.

4. Реформа системи безпеки. Необхідно змінити структуру та функціонування служби безпеки для забезпечення їх підзвітності та контролю.

5. Зміни в правовій системі. Необхідно змінити правову систему для забезпечення прав і свобод громадян та створення ефективних механізмів боротьби з корупцією і злочинністю.

6. Необхідно розробити ефективні механізми управління та контролю за діяльністю правоохоронних органів, забезпечити їх відповідальність та підзвітність.

7. Участь громадськості. Важливим елементом реформування правоохоронної системи є залучення громадськості до моніторингу діяльності правоохоронних органів та участі у прийнятті рішень щодо розвитку правоохоронної системи.

8. Підвищення рівня оплати праці та соціального захисту правоохоронців. Необхідно забезпечити адекватну заробітну плату та соціальний захист правоохоронців, що сприятиме підвищенню їх мотивації та професіоналізму.

9. Розвиток технічних засобів. Необхідно забезпечити правоохоронні органи технічними засобами, необхідними для ефективного виконання покладених на них завдань.

10. Міжнародне співробітництво. Важливим елементом реформування правоохоронної системи є міжнародне співробітництво, яке дозволяє використовувати досвід і технології інших країн у розвитку правоохоронної системи України [11, с. 64-65].

Загальною метою реформування правоохоронної системи України є створення ефективної системи, незалежної від політичного впливу, яка захищає права і свободи громадян, бореться з корупцією та злочинністю.

Таким чином, реформування правоохоронної системи має здійснюватися у таких ключових сферах, як оптимізація структури МВС, верховенство права, деполітизація, демілітаризація, децентралізація та робота з громадськістю, а також прозорість, підзвітність, реорганізація кадрової політики.

Висновки. Дослідження правових та організаційних засад діяльності державної служби у правоохоронних органах, соціальної ефективності діяльності державних службовців у правоохоронних органах та реформування правоохоронної системи України надало нам можливість сформулювати такі висновки.

Правова основа діяльності державної служби у правоохоронних органах є достатньо розвиненою, законодавство регулює їх статус, права, обов'язки, порядок прийняття на службу та звільнення з неї, а також умови оплати праці.

Соціальна ефективність діяльності державних службовців у правоохоронних органах залежить від низки факторів, у тому числі від рівня оплати праці, наявності можливостей для професійного розвитку та рівня

корупції. Низький рівень оплати праці державних службовців наразі є проблемою в Україні, яка посилюється відтоком кадрів, недофінансуванням сектору та високим рівнем корупції.

Реформування правоохоронної системи України є актуальною темою, і наразі впроваджується низка заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, зниження рівня корупції та підвищення довіри до правоохоронної системи в цілому. Однак реформи мають бути комплексними та покращувати взаємозв'язок з іншими секторами, такими як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист.

Таким чином, державна служба в правоохоронних органах є важливою темою для подальшого розвитку країни та безпеки громадян. Однак для досягнення позитивних результатів необхідно вирішити низку проблем, що стоять перед системою, зокрема забезпечити високий рівень професійної підготовки державних службовців, знизити рівень корупції та забезпечити належні ресурси для розвитку і вдосконалення правоохоронної системи в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII: станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 09.04.2023).
2. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV : станом на 8 лип. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 09.04.2023).
3. Авер'янов В. Б. Державне управління: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
4. Білявська І. В. Принципи державної служби в правоохоронній сфері: теоретичні аспекти та практична реалізація. Київ : Юридична думка, 2017. С. 13.
5. Бобрик І. М. Організаційні засади діяльності правоохоронних органів в Україні: теорія і практика. Київ : Юридична думка, 2013. С. 20.
6. Гончаренко О. Г. Соціальна ефективність державної служби в системі правоохоронних органів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 53–62.
7. Грайнер Є. В. Проблеми реформування інституту державної служби в Україні у контексті сучасних тенденцій європейської інтеграції. Харків : *Державне будівництво*, 2015. № 1. С. 1-12.
8. Грищук А. Б. Правосвідомість і моральність – соціально-психологічні цінності у діяльності державних службовців України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 47-56.

9. Єсімов С. С. Теоретичні підходи до аналітичної функції прогнозування оперативної обстановки у контексті адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. №3. С. 129–138.
10. Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ України : навч.-практ. посіб. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. 340 с.
11. Кононенко Д. О. Моделі реформування правоохоронних органів в країнах Європи та їх застосування в Україні. Одеса : Астропринт, 2017. 212 с.
12. Корженівський Ю. В. Принципи державної служби в Україні: поняття, види, особливості застосування. Київ : Юридична думка, 2015. С. 4.
13. Кузьменко О. С. Державна служба в Україні: теорія та практика. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 14-15.
14. Кучук А. М. Правоохоронна діяльність: стан наукової розробки проблеми. *Господарство, підприємництво і право*. 2005. №2. С. 68-72.
15. Левченко Є. В. Правоохоронна система України: стан та перспективи розвитку. Київ : Київський національний економічний університет. 2018. 176 с.
16. Михайлюк О. В. Державна служба в системі державного управління в Україні: теорія та практика. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 10-12.
17. Міщенко А. М. Реформування правоохоронної системи в Україні: теорія та практика. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 368 с.
18. Приймак В. І. Принципи державної служби в правоохоронних органах України. Київ : Вид-во «Право», 2012. С. 7-9.
19. Сідак З. М. Реформування правоохоронної системи України: європейський досвід та національні реалії. Чернівці : Букрек, 2021. 456 с.
20. Терещенко О. В. Принципи державної служби в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Київ : Вид-во «Право», 2018. С. 16-18.

УДК 348

СІМ'Я МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА

Аміна Ганбарова,
здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:
Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті висвітлено вплив мусульманського права на розвиток держави та культури суспільства. Окреслено місце та роль жінки в мусульманському суспільстві. Наголошено на культурних та релігійних особливостях сім'ї згідно мусульманського права.

***Ключові слова:** іслам, мусульманське право, Фіхх та Шаріах, ісламські общини, шиїти та суніти.*

Актуальність теми полягає у впливі мусульманського права на розвиток держави та культури суспільства.

Ісламське (мусульманське) право – одна з найпоширеніших у сучасному світі релігійних правових систем, комплекс соціальних норм, фундаментом і складовою якого є релігійні установлення та приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними і проіняті духом моральні та юридичні норми.

Об'єктом дослідження є правові системи, які сформулювалися за допомогою впливів різних релігійних систем.

Предмет дослідження є закон, правова мусульманська система та етапи її розвитку.

Мета: полягає у дослідженні стану релігійних правових систем у сучасному світі. Мета породжує такі завдання:

1. Дослідити розвиток права у країнах Сходу.
2. Визначити основні джерела права.
3. Розглянути вплив юридичної системи на мусульманське суспільство.
4. Визначити особливості закону.

5. Дослідити систему покарання.

Виклад основного матеріалу. Одна з важливих особливостей мусульманського права криється в його походженні.

На відміну від інших правових систем, що є результатом людської діяльності та держави, ісламське право має божественні витoki як дароване людям Аллахом через його Пророка Мухаммеда.

На думку дослідника ісламського права Х. Бехруза, його генезис може бути представлений у трьох основних етапах:

1. Зародження та початковий етап розвитку ісламського права (VII ст.). період доктринальної розробки ісламського права в період становлення Арабського Халіфату та поява перших ісламсько-правових шкіл (VII – XIII ст.).

2. Розвиток ісламського права в епоху Османської імперії та період «ісламської реформації» як спроба адаптації його положень до нових умов (кінець XIII – перша половина XX ст.).

3. Сучасний етап (друга половина XX ст. – до теперішнього часу).

Кожний із зазначених вище етапів еволюції ісламського права характеризується певною важливістю історичної ролі, так як опосередкує собою стадії існування ісламського права як складного, комплексного явища в нерозривному зв'язку з ісламською релігією та цивілізацією [1, с.67].

Мусульманське право виникло у процесі розпаду родоплемінного ладу і становлення феодального суспільства в Арабському халіфаті. Воно відображало взаємодію двох засад – релігійно-етичної та власне правової, пов'язано з ім'ям Магомета – купця з Мекки (570-632 рр.), який об'єднав всі арабійські племена в один народ, створив арабську державу і поклав у його основу Іслам. На формування мусульманського права, що нерідко позначається терміном «фікх», великий вплив справили як Іслам, так й інші давні релігійні течії. Чималу роль при цьому відіграло звичаєве право.

Після смерті Магомета до початку VIII ст. його справу продовжували чотири «праведних» халіфи та інші сподвижники пророка. Володіння релігійною і світською владою (законодавчою, виконавчою, судовою) відкривало їм широкий простір для тлумачення від імені Аллаха і Магомета релігійних джерел – Корана і Суни, в яких містилися окремі норми кримінального і цивільного права.

У VIII-X століттях юристи, відчуваючи брак конкретних розпоряджень Корана і Суни, узяли на себе завдання вдосконалити мусульманське право. Мусульманські вчені-юристи сформулювали більшість конкретних норм і загальних принципів мусульманського права (доктринальна розробка права). Їх праці набули сили обов'язкових джерел для тих, хто застосовував норми мусульманського права. У питаннях, не врегульованих Кораном і Суною, від судді

вимагалось приймати рішення на основі формулювань юристів, а не за власним розумінням.

На початку VIII – усередині X століть мусульманське право досягло розквіту завдяки діяльності юристів. Цей етап був названий періодом імамів і кодифікації – «золотою добою».

До XIII ст. висновки основних шкіл мусульманського права, що склалися до того часу, були канонізовані. Закінчилося пряме тлумачення Корану і Суни.

Рішення юристів, прийняті раніше у конкретних питаннях, стали правовими нормами. По суті, мусульманське право перетворилося на національне право. Воно було поділено на окремі гілки відповідно до доктрин – толків, які діяли в межах окремих територій. Держава призначала суддів і покладала на них обов'язок вирішувати справи на основі вчення певної школи.

З другої половини XIX ст. і дотепер поступово знижується роль юридичної доктрини. Зростає значення закону як джерела права. Приймаються кодекси. Відбувається активне запозичення елементів романо-германського і англо-американського права.

У XXI ст. мусульманські країни вступили із системою відпрацьованих (з різним ступенем досконалості змісту і механізму реалізації) галузей і підгалузей права – кримінального, шлюбно-сімейного, спадкового, зобов'язального, права власності, системи судоустрою та ін. Нині активно розвиваються такі галузі права як конституційне, адміністративне, судове, міжнародне. У них різний ступінь обтяженості релігійними мусульманськими канонами: більший – в особистому і сімейному праві, менший – у кримінальному і фіскальному.

На державному рівні в мусульманських країнах розроблена концепція «верховенства шаріату», яка перегукується із сучасними концепціями правової держави. Відповідно до цієї концепції глава держави пов'язаний нормами мусульманського права.

Отже, таким чином ми дізналися походження мусульманського права. Система соціально-нормативного регулювання правом.

У мусульманському праві права людини розглядаються як права ісламської умми (общини) в цілому, а не як права індивідуума, і поділяються в залежності від релігійної приналежності на сфери прав мусульман і прав не мусульман із домінуванням прав перших.

Ісламські общини – це групи мусульман, які збираються для здійснення релігійних обрядів, і головне для них – віра в єдиного бога – в Аллаха. Мусульмани говорять: «Нема Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець Аллаха».

Ці общини включають в собі культуру, традиції та вірування арабських, тюркських, перських, африканських народів.

Іслам є світовою релігією, що поширена в різних регіонах світу. Ісламські общини є приблизно у 120 країнах світу. У 28 країнах світу іслам визнається державною релігією. Більше двох третин мусульман мешкає в Азії, складаючи понад 20 % населення цієї частини світу, приблизно 30 % мусульман мешкає в Африці. У 35 державах світу мусульмани складають переважну частину населення (понад 80 %) в усіх країнах Північної Африки, Західної Азії (за деякими виключеннями, зокрема Ліван, Ізраїль). У таких країнах як Гвінея, Малі, Чад, Судан, Ліван, Малайзія, Нігерія іслам сповідують від 50 % до 80 % населення, в певних країнах (Гвінея-Бісау, Камерун, Буркіна-Фасо, Сьєрра-Леоне) мусульмани складають впливову меншість. Найбільш значні за абсолютною чисельністю є ісламські общини Індонезії, Індії, Пакистану, Бангладеш. Значна кількість мусульман проживає в Таїланді, Єгипті, Танзанії, певна чисельність осіб, які сповідують ісламську релігію має місце й в країнах Європейського та Американських континентів.

Отже, Іслам в наш сучасний час дуже поширена релігія. В ісламській общині налічується культурні надбання, традиції та інше.

Мусульманське право – це своєрідна релігійно-правова доктрина, яка сформувалася протягом тринадцяти століть існування ісламської релігії. Ця доктрина виступає складовою частиною соціально-релігійного світогляду – ісламу, і характеризується своєрідним підходом до розуміння правової норми та правової системи взагалі, оскільки нерозривно пов'язана з релігійною догмою.

Жодна правова сім'я світу не схожа на мусульманську. В одному з досліджень наголошується, що мусульманське право – божественне право за своїми джерелами й основними нормами, воно черпає силу не в державній владі, а у волі Аллаха.

Особливість мусульманського права полягає в тому, що й сьогодні релігійні норми є основним регулятором суспільного життя, як і в період становлення правової системи мусульманських держав.

Саме релігія – основа сучасного законодавства в державах, у яких офіційно визнано державною релігією іслам. Релігія стала базою для побудови та подальшого вдосконалення законодавства, як того вимагає час.

Ще одна характерна особливість мусульманського права полягає в тому, що вивчати його не можливо без знання ісламу – наймолодшої з трьох світових релігій, проте найбільш розповсюдженій. Однак саму релігію можна вивчати через дослідження права [2, с.43-47].

Дослідники мусульманського права зазвичай звертають увагу на дві його характерні та взаємообумовлені особливості – релігійне походження й тісний зв'язок юридичних (розпоряджень із мусульманським догматизмом) та етичних норм (правилами культу, релігійними нормами ісламу в цілому) [3, с.205-206].

Відзначається, що мусульманське право є релігійним за своїм походженням, правовіріні ставляться до нього як до «божественного одкровення».

Виходячи з універсального характеру ісламу та його нормативних розпоряджень, можна зробити висновок про те, що іслам – це одночасно «віра та держава», а мусульманське право виступає не тільки власне правом, а й релігією.

Таким чином, ісламу властивий лише релігійний догматизм (теологія) і мораль, а юридичні норми як такі збігаються з вказаними правилами та не відіграють самостійної ролі або займають другорядне місце [4, с.256].

Як вказує науковець-релігієзнавець М.В. Лубська, в ісламському розумінні права відображається цілісний релігійний світогляд, який ґрунтується на тому, що право – не витвір людини чи держави, а вияв волі Аллаха. Тому люди не створюють закони, а застосовують Божественні закони на практиці.

Одним із найбільш яскравих явищ у середньовічній цивілізації на Сході стало мусульманське право (шаріат). Ця правова система, яка згодом набула світового значення, виникла й сформувалася в межах Арабського халіфату.

Процес її розвитку був тісно пов'язаний з еволюцією арабської державності від невеликої патріархально-релігійної громади на початку VII ст. (за часів пророка Мухаммеда) до однієї з найбільших імперій VIII – X ст. (за часів правління династій Омейядів та Аббасидів).

Після падіння Арабського халіфату мусульманське право не тільки не втратило своє колишнє значення, а й отримало, так би мовити, «друге життя» (подібно римському праву в середньовічній Європі) і стало чинним правом у низці середньовічних країн Азії й Африки, що прийняли тією чи іншою мірою іслам (Єгипет, Індія тощо) [3, с.400]. Провідна роль у цьому належала Пророку Мухаммеду (570-632 рр.), якого відповідно до ісламської традиції Аллах обрав пророком, що Мухаммед доніс до людей божественне відкриття.

Таким чином, за допомогою релігійних норм ще за часів Пророка Мухаммеда почали регулювати шлюбно-сімейні відносини. Тобто саме релігійні норми лягли в основу сучасного законодавства мусульманських держав [5, с.152-154].

Отже, законодавцем вважається лише Бог, тому між законодавчою та виконавчою владою в ісламі не може бути протиріч, оскільки вони фактично є виконавцями божественних законів. Тому люди здатні знаходити правові рішення лише в загальних межах шаріату [6, с.30-35].

Висновки. Багато країн визнали релігію державною ідеологією. Релігійне право застосовується лише до тих, хто сповідає дану релігію. Мусульманське право – божественне право за своїми джерелами і основними нормами, що черпає свою силу не в державній владі, а у волі Аллаха. Особливість її полягає у тому, що

і сьогодні релігійні норми є основним регулятором суспільного життя, як і в період становлення правової системи мусульманських держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучера Т. М. Релігієзнавство: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2016. 95 с.
2. Бочаров Д. О. Теорія держави і права : навчальний посібник для самостійної роботи. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2021. 287 с.
3. Рашидов С.Ф. Джерела мусульманського права. *Вісник ЛНУ*. 2015. № 2. С. 88-92.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М. Харків: Майдан, 2020. 618с.
5. Лубська М.В. Зародження мусульманського права: ранні релігійноправові школи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. Київ, 2017. № 5. С. 73–75.

УДК 342.7

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Аліна Гуржій,

здобувачка фахової передвищої освіти за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський фаховий коледж

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті аналізуються питання, що визначають зміст загальних і юридичних гарантій прав людини. Розкрито сутність, що реальність забезпечення прав громадян залежить насамперед від визначення та інтеграції гарантій (загальних, юридичних і міжнародних) та правозастосовної діяльності держав.

Ключові слова: загальні та юридичні гарантії, права людини, розвиток гарантій права, забезпечення гарантійних прав, реалізація прав людини.

Постановка проблеми. На теперішній час, права і свободи людини охороняються нормативно-правовими актами абсолютно кожної держави, пройшовши тривалий та складний шлях свого формування та закріплення. Людина, її права та свободи у правовій державі займають найвищу соціальну цінність. У даному питанні найголовнішим є те, що на їхнє забезпечення і на їхнє громадянське життя має бути спрямована вся державна діяльність та насамперед діяльність у сферах державного управління. Правові гарантії прав людини є однією з найважливіших проблем юридичної відповідальності.

Мета дослідження: розкрити сутність та дослідити правові гарантії забезпечення прав людини. Мета породжує наступні завдання:

1. Визначити теоретичні аспекти розвитку прав людини.
2. Визначити характерні ознаки прав людини.
3. Проаналізувати класифікацію прав людини.
4. Охарактеризувати національні та міжнародні гарантії дотримання прав людини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері вивчення прав людини і громадянина на основі національного та міжнародного права.

Предметом дослідження є права людини та громадянина та гарантії дотримання прав людини і громадянина.

Методи які використовувалися при дослідженні питання гарантії прав людини, як головного джерела права складають систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Використані спеціальні методи узагальнення юридичної практики, метод діалектики, історичний метод, порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу, інтуїтивний та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Особа і держава взаємодіють через реалізацію прав та обов'язків, що гарантуються та охороняються законом, як це закріплено в Конституції України. Вони перебувають у правових відносинах, які визначають їхню взаємну юридичну відповідальність за порушення прав, завдяки чому досягається баланс між інтересами особи, суспільства і держави.

Орієнтуючись насамперед на соціальні та типові характеристики особи, держава встановлює систему взаємних прав і обов'язків, яка визначає її правовий статус. Статус громадянина впливає з особливого правового зв'язку між особою і державою, тобто системи громадянства (ст. 4 Конституції України) [1, с. 28]. Юридичні межі прав людини – це широке поняття, яке визначається такими факторами: інтересами (потребами) людини, збалансованими з потребами суспільства; мораллю, що панує у відповідному суспільстві в певний час; цілями конкретних прав людини та їх сумісністю з правами держави щодо здійснення, гарантування та обмеження діяльності [1, с. 29].

Історики довели, що первіснообщинний лад виробив особливі системи соціального регулювання, орієнтовані насамперед на стримування. Поведінкові норми, особливо норми табу, визначалися необхідністю регулювання біологічних інстинктів. Пізніше, коли в суспільстві (особливо в домінуючій його частині) з'явилися закони, конвенції необхідно було переробити і записати в закони, а обмеження, що накладаються цими неписаними кодексами поведінки, – зафіксувати як правові обмеження.

Обмеження відіграють важливу роль у реалізації справжньої свободи. Закон обмежує свободу кожної людини певними рамками і гарантує свободу в цих межах. Свобода кожної людини поширюється лише до тієї точки, де починається свобода інших. Намагаючись встановити такі межі, право сприяє встановленню в спільному житті людей порядку, заснованого на свободі. Цей атрибут свободи враховували і автори французької Декларації прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року.

Можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. Кожен договір визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також встановлює низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [3].

Основні права людини - гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей.

Існує декілька характеристик (ознак), які дозволяють розкрити сенс цього визначення.

1. Можливості (свободи) людини діяти певним чином або утримуватися від певних дій, спрямовані на задоволення потреб, без яких вона не в змозі нормально існувати і розвиватися.

2. Можливості, що обумовлені біосоціальною сутністю людини, належать їй від народження і не потребують «дозволу» з боку кого б там не було, у тому числі держави. Вони не можуть бути «відібрані» за свавіллям влади держави, оскільки не «дані» нею. Це природні невідчужувані права.

3. Можливості, які не обмежені територією держави і не залежать від національної належності людини (наднаціональні): вони належать їй вже в силу того, що вона є людиною. Вони походять від природи людини і покликані формувати та підтримувати в людині почуття власної гідності, її індивідуальність.

4. Можливості, що є залежними (у плані здійснення) від можливостей суспільства - рівня його економічного, політико-соціального, духовно культурного розвитку. Зрозуміло, що рівень розвитку суспільства не залишається незмінним, так само, як і потреби самої людини.

5. Можливості, що мають правовий характер, оскільки внесені до законодавчих актів, які створені в межах держави і на міжнародному рівні [3].

Негативні права включають право особи на захист від будь-якого втручання, в тому числі державного, у здійснення громадянських і політичних прав. Ці права захищають людину від небажаного втручання або обмежень, які посягають на її свободу. Негативні права вважаються фундаментальними та абсолютними. Це означає, що вони можуть бути обмежені, якщо це необхідно для захисту інших прав або суспільних інтересів. Наприклад, право на свободу думки та віросповідання може бути обмежене, якщо вираження певних поглядів загрожує особистій чи загальній безпеці. Аналогічно, право власності може бути обмежене, якщо це необхідно для захисту інших прав або суспільних інтересів, наприклад, для будівництва доріг або інфраструктури для населення. Таким чином, негативні права не є абсолютними, а їх обмеження повинні бути обґрунтованими і здійснюватися відповідно до закону та міжнародних стандартів прав людини.

Група прав, які з'явилися раніше за інші права і дозволяють громадянам бути незалежними від уряду (свобода віросповідання, свобода совісті, право на винахідництво, недоторканність власності, свобода думки, свобода слова...), які

розвивалися як «права людини»), які розвинулися як «права свободи». Ці права називають «правом на свободу», «правом на громадянські свободи» та «правами і свободами громадян». За ними послідували політичні права і свободи, тобто право громадян на участь у політиці (активна і пасивна участь, право на участь в управлінні державними справами, право на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування...). стало реальністю. Реалізація негативних прав не залежить від ресурсів держави, соціально-економічного розвитку.

Позитивні права – це ті, що вимагають від держави надання певних благ та послуг громадянам. Ці права також визнані в різних конституціях і міжнародних документах з прав людини.

Позитивні права можуть забезпечувати доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, працевлаштування, соціального захисту, культурних та інших благ. Ці права можуть вимагати від держави вжиття позитивних заходів і докладання зусиль для забезпечення їх реалізації.

Таким чином, позитивні права не фіксують права, а надають громадянам право на отримання певних благ та послуг від держави. Вони є важливим елементом системи прав і можуть бути забезпечені лише за певних умов, таких як ефективне функціонування державних інституцій, економічний розвиток країни та громадська безпека.

Обов'язком держави є створення умов для того, щоб громадяни могли активно користуватися своїми правами. Тому реалізувати ці права складніше, оскільки вони вимагають відповідних державних ресурсів (наприклад, достатніх коштів у державному бюджеті, наявності навчальних закладів, достатньої кількості лікарів тощо).

Слід зазначити, що позитивні та негативні права не є взаємовиключними і можуть доповнювати одне одного. Наприклад, право на освіту допомагає людині реалізувати свій потенціал і задовольнити свої амбіції, а право на свободу слова – захистити свої інтереси.

Усі права і свободи можна поділити на особисті, політичні, економічні та культурні.

До особистих прав і свобод людини і громадянина належать такі, як: право на життя (ст.27), право на повагу до його гідності (ст.28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29) , право на недоторканність житла (ст. 30) .

Серед політичних прав і свобод людини і громадянина слід виділити наступні: право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільного залишення території України; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст.34).

До кола економічних прав і свобод належать такі, як: право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст.41), право користуватися об'єктами державної та комунальної власності (ст.41), право на підприємницьку діяльність (ст.42), право на отримання якісної і безпечної продукції та усіх видів послуг і робіт .

Культурні або духовні права є мірою дозволеної поведінки особи в духовній, культурній, ідеологічній сфері. Згідно з Конституцією України до них належать право на освіту (ст. 53), право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості (ст. 54), право на результати інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54).

Колективні та індивідуальні права Колективні та індивідуальні права - це дві основні категорії прав людини. Індивідуальні права - це права, які належать окремій особі і можуть бути реалізовані лише цією особою відповідно до її власних потреб. До них відносяться права на життя, свободу, недоторканність приватного життя, участь у політичному житті, освіту та рівний доступ до праці. Колективні права - це права, які належать групам людей в цілому, наприклад, етнічним меншинам, релігійним групам, профспілкам та НУО. Ці права можуть стосуватися доступу до культурних ресурсів, економічних можливостей, ідентичності та інших прав, які відповідають інтересам і потребам групи. Індивідуальні та колективні права взаємозалежні, і їх дотримання є важливим для забезпечення рівності, справедливості та гармонії в суспільстві.

Висновки. Можна сказати, що основоположні права людини - це певні можливості людини, які є необхідними для її існування та розвитку в певних історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства (економічного, духовного та соціального) і мають бути універсальними та рівними для всіх людей. По-перше, права людини - це певні свободи людини, тобто її можливість вчиняти певні дії або утримуватися від певних дій з метою забезпечення свого належного існування, розвитку та задоволення своїх потреб, сформованих на певному етапі життя. Під основоположними правами слід розуміти можливості, без яких людина не може нормально існувати. Сьогодні питання забезпечення прав і законних інтересів є одним з найважливіших у діяльності управлінців усіх рівнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бисага Ю.М. Основні права людини : підручник. Ужгород: Ліра, 2003. 66 с.
2. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 357-361.

3. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина URL : https://studies.in.ua/shpora-konst_pravo/389-klasifkacya-konst-prav-svobod-lyudini-gromadyanina.html (дата звернення: 06.03.2023).

5. Основні права людини і громадянина. Міжнародні стандарти в галузі прав людини URL https://dnipr.kyivcity.gov.ua/files/osnov_prava_ludiny2.pdf (дата звернення: 01.03.2023).

6. Національні та міжнародні гарантії прав людини URL : https://pidru4niki.com/70701/pravo/natsionalni_mizhнародni_garantiyi_prav_lyudini (дата зверненн: 08.03.2023)

7. Класифікація прав людини URL : <http://www.rda.dp.ua/?p=16112> (дата зверненн: 22.02.2023).

УДК 340.347.

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ «ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Ольга Дригула,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті висвітлено питання видів, функцій, принципів та причин юридичної відповідальності, а також правопорушення та його види, санкції та основні причини запобігання скоєнню правопорушень.

Ключові слова: право, відповідальність, юридична відповідальність, правопорушення, кримінальне правопорушення, злочин, проступок, санкція, склад правопорушення.

Постановка проблеми. Актуальність теми полягає у теоретичному знанні про юридичну відповідальність задля того, щоб забезпечувати спокій суспільства та підтримання порядку, адже в кожній країні є свої закони та свої правила поведінки та свої міри їх покарання і разі недотримання їх. Юридична відповідальність – різновид соціальної відповідальності, який закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою, юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що належать йому.

Стан досліджуваної проблеми є доволі актуальним на сьогоднішній день, адже за допомогою знань про юридичну відповідальність ми можемо підтримувати порядок в країні та не порушувати законів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері дослідження юридичної відповідальності.

Предметом дослідження є функції, принципи та види юридичної відповідальності, а також причини юридичної відповідальності.

Мета дослідження полягає у з'ясування поняття відповідальності та визначення її місця в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Органи державної влади та держава в цілому не можуть просто спостерігати за тим, як громадяни зчиняють правопорушення, незаконні справи, які шкодять іншим особам нашого суспільства. В таких ситуаціях держава та органи державної влади повинні вжити заходи щодо припинення правопорушень, зробити так, щоб всі громадяни функціонували в межах законів. Ознаками юридичної відповідальності є:

1. Державний примус.
2. Використовується у випадку правопорушень.

Юридична відповідальність являє собою державний примус, але не всі державні заходи являються юридичною відповідальністю.

Основною відмінністю юридичної відповідальності від інших форм державного примусу є те, що вона використовується за зчинене правопорушення. Відповідальність має ретроспективний характер, адже проявляє в собі реакцію країни на минуле і протиправну дію.

Суть юридичної відповідальності, як обмеження певних прав свобод особи, що скоїла злочин складається в їх штрафному характері. Якщо особа не зчиняла правопорушення, то вона не переживала б її наслідки. Завдяки використанню юридичної відповідальності правопорушник втрачає свої права, свободи та матеріальні і моральні цінності [3, с.54].

Мета юридичної відповідальності являє собою не лише зміцнення законів і захист прав та свобод осіб, а у руках державної влади вона може перетворитися на легалізований спосіб розправи. Державні органи та й сама держава вилучаючи правопорушення, створюючи прядок, якого будуть дотримуватися всі громадяни іноді застосовують деякі методи боротьби, що й їх самих можна було б вважати правопорушниками.

Для таких випадків було створено принципи юридичної відповідальності, дотримуючись їх держава та її органи функціонують в межах законів.

Принципи юридичної відповідальності:

1. Принцип законності.
2. Принцип справедливості.
3. Принцип невідворотності.
4. Принцип обґрунтованості.

5. Принцип гуманізму.

6. Принцип індивідуалізації [1,с.76] .

Принцип законності полягає в тому, що всі дії державних органів, посадових осіб мають бути лише в рамках діючих законів та норм.

Принцип справедливості має на меті справедливе ставлення до учасників справи, кожен несе відповідальність за скоєний ним злочин, покарання повинно відповідати розміру злочину.

Принцип невідворотності кожна особа, що скоїла злочин, повинна понести своє покарання в незалежності від статусу чи його матеріального стану.

Принцип обґрунтованості полягає в обґрунтованому рішенні в ході справи, яку розглядають.

Принцип гуманізму проявляється в людяному ставленні до причетних осіб під час розгляду справи.

Аналізуючи проблеми юридичної відповідальності потрібно спочатку зупинитися на її видах. Виділяють чотири види юридичної відповідальності: адміністративна, кримінальна, цивільна, дисциплінарна.

Кримінальна відповідальність використовується при скоєнні заборон передбачених Кримінальним Кодексом України (ККУ).

Єдиний орган, що має повноваження притягнути винуватців до відповідальності є суд, який здійснює правосуддя, інші органи не мають такого повноваження.

Адміністративна відповідальність використовується за вчинення порушень, що передбачені законами про адміністративні правопорушення.

Адміністративне порушення є протиправна, умисна дія, що посягає на порядок у суспільстві, приватну або державну власність, права та свободи суспільства, за таку дію передбачена адміністративна відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність застосовується у випадку скоєння дисциплінарного порушення. Цей вид відповідальності суворо встановлюється Кодексом законів про працю України (КЗпП), а ще статутами про дисципліну та нормативними актами [2, с.154] .

Цивільна відповідальність засовується, коли громадяни не виконують певні обов'язки за встановленим терміном. Цивільні справи розглядаються у загальних чи арбітражних судах, але в деяких випадках розглядається справа іншим державним органом за заявою учасника цієї справи.

Завдяки юридичній відповідальності – регулювати та охороняти існуючий лад і суспільний порядок. Саме така задача формулює функції юридичної відповідальності.

Функції юридичної відповідальності – це основні напрями дії юридичної відповідальності на суспільні відносини, поведінку суб'єктів, правосвідомість та

правову культуру, в яких розкривається її сутність, соціальне призначення та через які досягаються цілі юридичної відповідальності [4].

Функції юридичної відповідальності бувають:

1. Регулятивна – ця функція регулює всі суспільні відносини, що складаються в суспільстві. Ця функція закликає усіх осіб на дотримання законів і виражається у правомірній поведінці.

2. Превентивна – функція покликана на недопущення, попередження розвитку протиправної діяльності, направлена на суб'єктів суспільних відносин.

3. Каральна – функція дія якої спрямована на суб'єктів правопорушень і полягає в засудженні, позбавленні особистих та майнових цінностей.

4. Відновлювальна – дії напрямлені на свідомість та поведінку громадян, з метою відновлення правового статусу суб'єктів правовідносин до попереднього нормального стану, а також відновлення порушених прав суб'єкта та свобод одного з учасників цих відносин.

5. Виховна – ця функція полягає у вихованні, пізнанні з деякими цінностями, формує правосвідомість громадян, культури права, мотивує осіб до законних дій.

Всі вище перелічені функції юридичної відповідальності об'єднують такі ознаки:

1. Соціальні умови, цілеспрямованість, взаємодія та самостійність.

2. Наявність зв'язку з юридичними функціями, що впливає на функції в певному порядку.

3. Співвідношення між функціями пасиву та функціями його складових.

4. Виражається через функції відповідальності, розподіл відповідальності [5].

Головні причини злочинності:

1. Економічні – ця причина пов'язана з відносинами виробництва та споживання, розподіл матеріальних благ і змушує громадян йти на злочинні поступки.

2. Соціальні – вони пов'язані з недоліками соціальної організації країни, що зумовлюють осіб до злочинності.

3. Психологічні – обумовлені характеристиками окремих осіб.

4. Юридичні – обумовлені недосконалістю правової системи країни [6].

Злочинні діяння Здатність порушувати норми права викорінені в самій природі людського життя, коли певні інтереси окремої особи

суперечать інтересам суспільства, тому держава зобов'язана захищати і реалізовувати правові норми.

Правопорушення – це соціально небезпечне або шкідливе, протиправне, винне діяння суб'єкта, яке передбачене чинним законодавством і за нього встановлена відповідальність [4, с.59].

Правопорушенням визнається протиправне і небезпечне для суспільства, тяжке діяння, заборонене законом через покарання.

Головні причини виникнення правопорушень:

1. Чинник особистого характеру – низький рівень правової культури, ілюзія ціннісних орієнтацій людини в процесі розвитку ринкових відносин.

2. Саме протиріччя в суспільстві, вияви соціальної кризи, ситуація соціальної нестабільності, відмінності в рівнях розвитку дієвих сил і потреб суспільства.

3. Недоліки в розробці та застосуванні законів, суперечності між правовими нормами та правовими актами, прогалини в законодавстві, низька робота правоохоронних органів і так далі.

Ознаки зловживання правом:

1. Наявність в особі особистого права.
2. Діяння, направлені на реалізацію цього права.
3. Використання цього права не за його призначенням, а за спричиненням шкоди інтересам суспільства чи окремих осіб.

4. Порушення деяких юридичних заборон чи невиконання своїх обов'язків.

5. Прояв безсумнівного зловживання правом уповноваженим органами державної влади.

6. Поява юридичних результатів.

Стриманість зловживання правом – це боротьба не з самою поведінкою, а з рядом проявів правових діянь, що завдають шкоди суспільству та окремим особам. Протиправність діяння, як законної властивості правопорушення при зловживанні правами прямо не згадується. Врешті речт, зловживання правом – це факт чи законної поведінки чи незаконної поведінки.

Соціальний характер правопорушення складається щонайменше з чотирьох основних моментів:

1. Вони мають історичне походження. Ми знаємо, що незаконні дії, як масове явище, яке виникає лише в певних суспільних умовах за наявності держави та права. Класовий поділ та соціальна структура суспільства призводить до появи протилежних суспільних інтересів, що призводить до необхідності конкретизації певних видів поведінки в правових нормах.

2. Соціальних характер кола злочинів відображається в конкретному змісті ознак, що входять до складу цього злочину. Ці елементи є окремими

правопорушеннями – діями певних осіб, їхніми свідомими та цілеспрямованими діями.

3. Соціальний характер злочинців відображається в їх результатах, а отже, втрати які вони завдають благу суспільства. Така шкода не може розглядатися лише як фізична шкода, завдана майну окремих осіб, обладнанню, природним ресурсам, а також шкода, заподіяна здоров'ю чи життю деяких осіб. Порушники завдають значної шкоди всьому суспільству, перешкоджаючи її просуванню на законному шляху.

4. Структура і мотиви злочинних дій зазнають значних змін відповідно до зміни умов соціального життя людей. Тут найбільше проявляється соціальний характер правопорушення. Усі без винятку злочини є вчинками людей. Злочинні дії не можуть бути думками, почуттями, чи ідеями, тому що вони не регулюються законом, поки не буде досягнуто певного акту людської поведінки.

Профілактика злочинності – це цілісна система заходів на багатьох рівнях громадського і державного характеру, з метою ліквідації умов та причин злочинів або нейтралізувати їх і таким чином сприяти зниженню злочинності.

Профілактика злочинності включає в себе:

1. Впроваджувати продумані та взаємозалежні заходи; взаємодія державних та громадських заходів; здійснювати заходи економічного, освітнього та культурного характеру, у разі необхідності в поєднанні з заходами примусу, що мають допоміжну роль.

2. Знищити мотиви та умови, що сприяли вчиненню протиправної поведінки чи злочину.

3. Своєчасне реагування громадян на окремі правопорушення осіб, їх аморальну поведінку з метою запобігання глибшим конфліктам із суспільством, що призводять до правопорушення.

Профілактика злочинності повинна бути в центрі уваги суспільства і держави. Профілактику злочинності можна і потрібно планувати. Але плани мають бути не констатованими, а конкретними, з урахуванням матеріально-технічного та кадрового забезпечення правоохоронної системи. Для гарної роботи зі злочинними діяннями потрібно уявляти їх стан і тенденції розвитку.

Метою профілактики злочинності є захист особи, суспільства і держави від протиправних дій.

Головними завданнями профілактики правопорушення є:

1. Формування законної поведінки громадян і посадових осіб.
2. Зменшити збитки та втрати, спричинені правопорушеннями.

3. Ліквідація причин та умов злочинності.

4. Попередження вчинення злочинних діянь фізичними та юридичними особами.

Державна система протидії злочинності базується на таких принципах:

1. Основна роль держави у протидії злочинності.

2. Брати участь у запобіганні всім злочинам, що вчиняються державою та громадським організаціями та громадянами в межах їх прав та обов'язків .

3. Законність.

4. Комплексність та системність

5. Багаторівневність.

6. Надати пріоритет профілактичним заходам щодо попередження злочинів проти придушення.

7. Безперервність та спадкоємність попередження злочинності для всіх етапів його реалізації.

Заходи попередження індивідуальних злочинів:

1. Профілактична бесіда.

2. Надіслати до державних органів інформацію про причини та умови протиправної поведінки.

3. Спостерігання за поведінкою.

4. Залучення батьків та інших осіб до впливу.

5. Та інші заходи.

Висновки. Отже, в ході роботи ми розглянули всі можливі види санкцій, всю інформацію про юридичну відповідальність та правопорушення. Кожне правопорушення має свої санкції, оберігається законом та має свої правила.

Правопорушення бувають: кримінальне, адміністративне, цивільні, дисциплінарні, кожен з цих видів має свою специфіку, свої особливості та різні санкції. Кримінальне правопорушення ґрунтується на Кримінальному кодексі України (ККУ); адміністративне – кодекс України по адміністративні правопорушення (КУпАП); цивільні – Цивільний кодекс України (ЦУ); дисциплінарні – Дисциплінарний кодекс України.

Всі дані та вся інформація, що представлена в курсовій роботі є дуже важливою для розуміння сутності та значення юридичної відповідальності та правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: офіційний текст. Київ : КМУ, 2022. 98с.

2. Бабак Т. І. Основи теорії держави та права. Кіровоград: Видавничий відділ педагогічного університету імені В.Винниченка, 2008. 87с.
3. Копейчиков В. В. Правознавство підручник. Київ. Юрінком Інтер, 2012. 475 с.
4. Тацій В. Я. Кримінальний кодекс України з постатейними матеріалами. Київ. Юрінком Інтер, 2009. 751 с.
5. Що таке функції юридичної відповідальності? Юридична відповідальність: веб-сайт. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/tdp-new/info/lecture/lec11/tema11_10.html (дата звернення 09.04.2023).
6. Ознаки юридичної відповідальності. Теорія держави та права: URL: https://pidru4niki.com/1333122256748/pravo/funktsiyi_yuridichnoyi_vidprovidalnosti (дата звернення 09.04.2023).
7. Основні причини скоєння злочинності. Теорія держави та права: URL: https://pidru4niki.com/2015073165767/pravo/osnovni_prichini_umovi_skoenyua_pravoporushen (дата звернення 09.04.2023).

УДК 342.9.03

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Артем Артеменко,
здобувач освіти другого
(магістерського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:
Трегубенко Марина Юріївна,
старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розкрито питання щодо проблеми юридичної термінології адміністративного права, їх різновид та методи вирішення.

***Ключові слова:** адміністративне право, проблеми, юридична термінологія рішень суду, правова система, право, джерело права, правова норма.*

Актуальність теми. полягає, у дослідженні проблем примінення юридичної термінології її становлення їх роль у чинному нормативно правовому полі, нормах законодавства та нормативно правових актах.

Предметом дослідження юридичної термінології є терміни та вирази, які використовуються в галузі права для точного вираження правових понять, норм та принципів.

Об'єктом дослідження юридичної термінології є терміни та вирази, які використовуються в галузі права. Юридична термінологія вивчається як окрема галузь лінгвістики, а також як складова частина правознавства та правозастосування.

Метою дослідження є систематизація, концентрація, дослідження норм чинного законодавства в сфері юридичної термінології, сучасних проблем, місце і роль у сучасному законодавстві України.

Методи дослідження. Основоположну частину роботи складають наступні методи: метод аналізу та синтезу, який було використано для чіткого формулювання поняття юридичних термінів. Історично правовий метод,

загальнонаукові соціально-юридичні та філософські методи дослідження використовувалися для характеристики наукових понять.

Метод аналізу та синтезу було використано для чіткого формування зобов'язань та специфіки правовідносин, які виникають між учасниками нормативно правового кола.

Історично-правовий метод використовувався при дослідженні питання природи походження норм юридично правових норм та їх порядок функціонування.

Діалектичний метод супроводжував нас протягом всієї роботи при дослідженні глибинності питань юридичної термінології та їх роль у чинному законодавстві України.

Сучасний стан термінології адміністративного права характеризується певними позитивними змінами та тенденціями. З одного боку, зростає увага до питань термінології в правовій науці та практиці, що сприяє удосконаленню термінологічного апарату. З іншого боку, існують деякі проблеми, пов'язані зі зміною значень термінів у залежності від контексту вживання, використанням іноземних термінів та невизначеністю деяких понять.

Одним з проявів удосконалення термінології є прийняття Закону України "Про загальну теорію права та держави", в якому визначено базові поняття та принципи правової системи України. Крім того, у правовій практиці відбувається спрощення та уточнення термінів, наприклад, заміна терміна "орган державної влади" на "орган виконавчої влади" та "орган місцевого самоврядування".

З іншого боку, існують деякі проблеми, пов'язані зі зміною значень термінів у залежності від контексту вживання. Наприклад, термін "адміністративне право" може вживатись як у широкому, так і вузькому значеннях, що може викликати плутанину та нерозуміння в правовій практиці.

Також існують проблеми з використанням іноземних термінів у термінології адміністративного права. Це може викликати труднощі у сприйнятті термінів та неправильне їх використання у правовій практиці.

Дослідивши це питання більш ретельно мною було виокремлено наступні основні проблеми.

Проблема однозначності термінів. Однаково звучачи терміни можуть мати різне тлумачення, залежно від контексту та наукової школи, з якої вони походять. Наприклад, термін "адміністративний акт" може тлумачитися як "рішення адміністративного органу", "діяльність адміністративного органу, спрямована на здійснення державної влади", "форма вияву діяльності держави, що регулює відносини в адміністративній сфері" тощо[4, с. 13].

Така невизначеність термінів може призводити до непорозумінь та помилкових тлумачень, що у свою чергу може призвести до порушень прав та інтересів громадян.

Для розв'язання проблеми однозначності термінів необхідно проводити узгодження тлумачень термінів у наукових джерелах та законодавчих актах, використовувати терміни відповідно до їх загальноприйнятого тлумачення та контексту використання. Також можна застосовувати додаткові пояснення та визначення термінів в наукових джерелах та законодавчих актах для уникнення невизначеності та неправильного тлумачення.

Використання іноземних термінів. Юридична термінологія адміністративного права містить значну кількість термінів, які є виключно українськими, але також є терміни, які були запозичені з інших мов, зокрема з англійської, французької та німецької мов. Це створює проблему інтерпретації та використання термінів у правовій практиці.

Одна з основних проблем юридичної термінології адміністративного права, пов'язана з використанням іноземних термінів, полягає в тому, що ці терміни можуть мати різне тлумачення в різних країнах і правових системах. Це може призвести до неправильного застосування термінів, що порушує законні права та інтереси сторін у правовому процесі[8, с. 207].

Крім того, використання іноземних термінів може створювати перешкоди для зрозумілості термінології серед громадян, які не володіють досконало мовою, з якої запозичено той чи інший термін.

Також важливо враховувати, що українська мова має свою власну термінологію, яка відображає специфіку національної правової системи. Використання іноземних термінів може спричинити віддалення від власної термінології та порушити національну ідентичність.

Отже, використання іноземних термінів у юридичній термінології адміністративного права потребує обережності та згладження питань тлумачення з метою уникнення помилок і спотворень правових понять.

Проблема неузгодженості термінології адміністративного права з іншими галузями права полягає в тому, що один і той же термін може мати різне тлумачення в різних галузях права. Наприклад, термін "приписка" може мати різні значення в адміністративному та цивільному праві. У цивільному праві він означає додаткові умови до договору, а в адміністративному - рішення про застосування заходів впливу до юридичної особи.

Ця проблема може створювати складнощі у вирішенні правових справ, оскільки різні галузі права можуть використовувати один і той же термін у різних значеннях. Тому важливо забезпечити взаєморозуміння між різними галузями права та узгодити термінологію з іншими галузями права.

Проблема змін в термінології адміністративного права. Юридична термінологія адміністративного права постійно змінюється, оскільки це правова галузь, яка швидко розвивається та адаптується до потреб суспільства. Це може створювати проблеми для юристів та інших фахівців, які використовують термінологію адміністративного права у своїй роботі.

Одна з проблем змін в термінології адміністративного права полягає в тому, що нові терміни та поняття можуть замінити старі, що може створити плутанину та непорозуміння в інтерпретації законодавства. Крім того, зміни в термінології можуть виникати на засадах політичних та соціальних змін, що може призвести до відмінностей у трактуванні законів[10, с. 198].

Іншою проблемою змін в термінології адміністративного права є необхідність адаптувати терміни до міжнародних стандартів та норм, а також до вимог європейської інтеграції. Це може призвести до змін у вживанні та визначенні понять, що може створювати плутанину та неоднозначність в інтерпретації законодавства.

Отже, проблема змін в термінології адміністративного права полягає в тому, що ця термінологія змінюється з часом та потребами суспільства, що може створювати проблеми для тих, хто використовує її у своїй роботі.

Виходячи з цього було сформовано ряд методів для вирішення цього питання.

Розробка єдиної термінології адміністративного права. Одним з методів розв'язання проблем юридичної термінології адміністративного права є розробка єдиної термінології, яка б враховувала історичні, національні та міжнародні аспекти використання термінів у цій галузі права [6, с. 347].

Для досягнення цієї мети можуть бути використані такі методи:

1. Узгодження термінології з іншими галузями права, зокрема з цивільним, кримінальним, конституційним та міжнародним правом. Це дозволить забезпечити єдність термінології та уникнути суперечностей у використанні термінів.

2. Розробка детальних визначень термінів та їх систематизація відповідно до принципу наукової точності та однозначності. Це можна зробити шляхом використання джерел національного та міжнародного права, а також наукової літератури з цієї галузі.

3. Регулярне оновлення термінології відповідно до змін у законодавстві та практиці застосування адміністративного права. Для цього необхідно проводити систематичний аналіз та ревізію термінології, що використовується в законодавстві та науковій літературі.

4. Використання спеціалізованих термінологічних словників та глосаріїв з адміністративного права. Це дозволяє забезпечити єдність термінології та уникнути неточностей та суперечностей у її використанні.

5. Організація спеціальних семінарів та тренінгів для фахівців з адміністративного права.

Використання перекладацьких стратегій при перекладі іноземних термінів. Це дозволяє забезпечити відповідність термінів оригіналу та перекладу, зменшити ризик зміни змісту термінів під час перекладу та зберегти точність термінології.

До перекладацьких стратегій можна віднести, зокрема, наступні:

1. Транскрипція - використання звукових еквівалентів слів іншої мови. Наприклад, термін "administrative" може бути транскрибований як "адміністрейтив".

2. Калькування - дослівний переклад терміна з іншої мови. Наприклад, "administrative law" може бути перекладено як "адміністративне право".

3. Пошук еквівалентів - вибір відповідних термінів в мові перекладу, які мають аналогічне значення. Наприклад, термін "jurisdiction" може бути перекладено як "юрисдикція".

4. Використання контексту - залежно від контексту, в якому вживається термін, вибір відповідного перекладу. Наприклад, термін "appeal" може бути перекладено як "апеляція" чи "звернення".

5. Введення нових термінів - використання нових термінів у випадках, коли немає відповідного еквіваленту в мові перекладу. Наприклад, термін "e-governance" може бути перекладено як "електронне управління".

Регулювання використання термінів у законодавстві [16, с. 164].

Законодавець може включати в текст законів та інших нормативних актів визначення термінів, що допомагає уникнути їх неправильного тлумачення. Також можуть бути встановлені переліки рекомендованих термінів, які слід використовувати у законодавстві.

До інших методів розв'язання проблем термінології адміністративного права можуть відноситись:

1. Розробка єдиної термінології адміністративного права, що включатиме стандартизовані терміни та їх визначення.

2. Використання перекладацьких стратегій при перекладі іноземних термінів, що дозволяє забезпечити максимальну точність та адекватність перекладу.

3. Розвиток спеціалізованих електронних словників та баз даних з термінами адміністративного права, що допомагає забезпечити їх однозначне тлумачення та використання [3, с. 18].

Підвищення рівня правової освіти може бути важливим методом розв'язання проблем юридичної термінології адміністративного права. Це може включати навчання студентів та фахівців правової галузі щодо використання термінології адміністративного права, а також проведення семінарів і тренінгів з цієї теми для працівників державних органів та інших зацікавлених сторін. Крім того, можуть бути розроблені спеціальні навчальні матеріали, які допоможуть забезпечити правильне використання термінології в адміністративному праві. Досвідчені викладачі та юристи можуть бути задіяні у цих заходах, щоб забезпечити високу якість навчання.

Отже, виходячи цього, ми бачимо що питання юридичної термінології в адміністративних правових нормах вимагає реформування.

Для подальшого покращення роботи органів державної влади та покращення роботи судових процесів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербенец М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. К., 2004. 15 с.
2. Войнич О.М. Цивілізований лобізм як чинник політичної культури: концептуальний та прикладний виміри : автореф. дис ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03. К., 2009. 21 с.
3. Гумовська І.М. Англійська юридична термінологія в юридичних текстах: генезис, дериваційні та семантично-функціональні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Львів, 2000. 19 с.
4. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Одеса, 2003. 20 с.
5. Єщук О.М. Адміністративно-правове регулювання охоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 16 с.
6. Єщук О.М. Лінгвістичні аспекти адміністративно-правової охорони. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 346-350.
7. Завальний М.В. Адміністративно-деліктне провадження, що здійснюється органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Х., 2008. 20 с.
8. Загороднюк А.С. Проблеми перекладу терміноелемента "legal" українською мовою (на матеріалі Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2015. № 16. С. 207-209.

9. Згурська В.Г. Структурно-семантичні характеристики юридичної термінології англійської мови у рамках україномовного перекладу. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 2. С. 535-542.
10. Зеленська О.П. До питання про юридичну термінологію в англійській мові та самостійну роботу курсантів над нею. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110. Т. 1. С. 198-200.
11. Ричко О.В. Вітчизняні аспекти науково-методологічного дослідження феномену публічної політики. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. № 2.
12. Скороходько Е.Ф. Сучасна англійська термінологія : [навч. посіб.]. К. : УІЛМ, 2002. 76 с.
13. Стороженко О.М. Адміністративно-правова кваліфікація зловживань монопольним (домінуючим) становищем на ринку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.М. Стороженко ; Нац. аграр. ун-т. К., 2007. 19 с.
14. Сушинська І.М. Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів-правознавців. URL: www.nbuv.gov.ua/articles.
15. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. С. 203. Ст. 1794.
16. Ходаковська О.О. Специфіка англомовного юридичного дискурсу та особливості його перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10. С. 164-167.

УДК 342.951

**ДОПИТ: ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ТА ФІКСУВАННЯ ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ОКРЕМИХ
КАТЕГОРІЙ ОСІБ**

Тетяна Корчемна,
здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:
Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті описані правові підстава допиту, як слідчої дії та його види, мета, особливості, фіксація ходу та результатів допиту, тактика, загальні положення.

***Ключові слова:** допит, тактика, слідча (розшукова) дія, допит, потерпілий, підозрюваний.*

Постановка проблеми. Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією в абсолютному відсотковому співвідношенні з іншими процесуальними діями.

Під час його проведення можна встановити інформацію про подію злочину, її обставини, учасників, роль кожного та ін. Отримана від суб'єктів кримінального провадження інформація може охоплювати значну кількість факторів, які дозволять об'єктивно оцінити ситуацію та використовувати в процесі доказування з метою притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Питання допиту постійно перебувають у центрі пильної уваги науковців, що зумовлено постійним удосконаленням способів вчинення злочинів та зміною механізму злочинної діяльності загалом.

Практика змушена реагувати на різноманітні новації, а представники наукового світу постійно намагаються віднайти нові шляхи вирішення проблем, пов'язаних з ефективним проведенням слідчих (розшукових) дій. Це зумовлює

вжиття ефективних заходів, що відповідають сучасним тенденціям та змінам форм злочинної діяльності у тому числі у сфері працевлаштування.

Мета роботи – є об'єктивне та всебічне висвітлення поняття та ролі допиту за новим кримінально-процесуальним кодексом України та особливості проведення допиту окремих суб'єктів кримінального процесу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним питанням із зазначеної теми присвячена значна кількість наукових праць.

Л.М. Карнеєва вивчала історію зародження допиту, як процесуальної дії.

В.О. Коновалова досліджував методикку проведення допиту. Тактичні прийоми – це наукові рекомендації, які склались на основі використання спеціальних наук, головним чином, психології, логіки та широкого узагальнення практики.

М.П. Шаповалов вивчав процесуальні норми, які забезпечують законність слідчої дії. Слідчому для успішного вирішення завдань допиту потрібне творче відношення до проведення цієї процесуальної дії, майстерність і знання тактичних прийомів.

Виклад основного матеріалу.

Процесуальні питання проведення допиту відображені у низці норм Кримінального процесуального кодексу України. Так, у ст. 224 КПК окреслюється загальний процесуальний порядок проведення допиту, статтею 225 КПК визначені правові підстави та порядок допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Особливості допиту певної категорії осіб (малолітніх, неповнолітніх) висвітлені у статтях 226, 227, 490, 491 КПК тощо. Проведення допиту у режимі відеоконференції у разі трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) регламентується нормою ст. 232 КПК України [1].

Допит у кримінальному процесі – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть в ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають певне значення для встановлення істини у справі.

Для того щоб успішно провести допит, слідчий повинен чітко уявляти собі, яку інформацію і за допомогою яких прийомів і засобів він має намір отримати.

До їхнього числа відносяться обставини:

1. Пов'язані з самою подією злочину (спосіб, місце вчинення, час, наслідки й ін.).
2. Доводять або спростовують винність певних осіб і мотиви їх дій.
3. Впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного.
4. Стосуються характеру і розміру збитків, заподіяних злочином.

5. Сприяють вчиненню злочинного акта.

6. Інші дані, значимі для встановлення істини по розслідуваному кримінальному правопорушенню [4].

Допит можна класифікувати за декількома підставами:

1. За процесуальним становищем допитуваного – допит свідка (ст. 16 КПК), потерпілого (ст. 171 КПК), підозрюваного (ст. 107 КПК), обвинуваченого (ст. 143 КПК), підсудного (ст. 300 КПК), експерта (ст. 201 КПК).

2. За послідовністю проведення: допит на початковому та подальшому етапах розслідування; первинний, додатковий та повторний.

3. За віком суб'єктів: допит малолітнього, неповнолітнього, дорослого (повнолітнього) та особи похилого віку.

В.Ю. Шепітько зазначає, що у психологічній літературі запропоновано шість вікових груп неповнолітніх (тих, які не досягли 18 років) [5].

1. Дитячий вік – до 1 року.

2. Раннє дитинство – від 1 до 3 років.

3. Дошкільний вік – від 3 до 7 років.

4. Молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років.

5. Підлітковий вік – від до 14-15 років.

6. Старший шкільний вік – від 14 до 18 років [2].

4. За психофізичним станом суб'єктів – допит глухонімого, сліпого, психічно хворого, тощо.

5. За слідчою ситуацією, що склалася допит у конфліктних та безконфліктних ситуаціях.

До конфліктних ситуацій можна віднести учинення допитуваними активної протидії розслідуванню, відсутність психологічного контакту із допитуваним, відмова від давання показань, дача за відомо неправдивих показань, компрометація слідчого, негативний вплив на сумлінного учасника очної ставки тощо. До безконфліктних ситуацій можна віднести бажання допитуваного співпрацювати зі слідством, намагання встановити об'єктивну істину, дача правдивих показань.

6. За місцем проведення – допит за місцем проведення досудового слідства, на місці події, за місцем перебування (СІЗО, ІТУ) або проживання допитуваного (постійного чи тимчасового).

7. За часом проведення – допит у денну (з 6.00 до 22.00 год.) або нічну (з 22.00 до 6.00 год.) добу.

8. За колом учасників, які приймають участь у допиті – допит віч-на-віч або за участю третіх осіб (наприклад, захисника, перекладача, батьків або інших працівників законних представників, фахівця, прокурора, правоохоронних органів).

9. За суб'єктами проведення допит, який здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею.

Із цього можна виділити певні цілі допиту:

1. Перевірити раніше отримані докази.
2. Перевірити слідчі версії.
3. Схилити особу до зміни зайнятої нею позиції і отримати від неї правдиві показання.
4. Забезпечити підозрюваному право на захист.
5. Одержати відомості про підготовку і вчинення інших, раніше невідомих злочинів.
5. Встановити обставини, що сприяють вчиненню злочинів.
6. Одержати докази по провадженню (особі злочинця, його зв'язках, викрадених цінностях).

Особливим різновидом допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб та перехресний допит.

Підготовка до проведення допиту починається і складається із таких основних моментів:

1. Вивчення наявних слідчих, оперативних матеріалів, визначення кола осіб, які підлягають допиту.
2. Вивчення особистості допитуваного (встановлення тактики допиту, визначення послідовності постановки запитань опитуваному, готування доказу для пред'явлення допитуваному).
3. Складання плану допиту.
4. Вибір місця і часу допиту, засобів виклику на допит.
5. Створення необхідних умов для проведення допиту.

Вивчення особистості допитуваного. Основним моментом у підготовці до допиту є вивчення особи потерпілого. Як відзначає А.А. Закатов, від того, наскільки всеохоплююче слідчий вивчить його особу, особливості психіки, залежить успіх та результативність допиту [3].

Вивчення особистості здійснюється декількома методами:

1. Узагальнення певних характеристик від осіб, що спостерігали досліджуваного в різноманітний час і в різних видах діяльності.
2. Аналіз результатів діяльності, тобто одержання уявлень про вміння і навички людини, його відношення до праці і навчання, його волю, інтереси і здібності.
3. Використання оперативних даних, отриманих у результаті проведення оперативно-розшукових заходів. Обсяг даного вивчення залежить від таких чинників, як процесуальне становище допитуваного, характер злочину, мета допиту, організаційні можливості слідчого та його професійні знання.

У разі необхідності при допиті неповнолітнього свідка можуть бути присутніми лікар, батьки чи інші законні його представники (ст. 168 КПК). Згідно зі ст. 438 КПК при допиті неповнолітнього обвинуваченого присутність педагога або лікаря, батьків чи інших законних представників винесена на розсуд слідчого чи прокурора або може бути здійснена за клопотанням захисника.

При допиті неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого слідчий повинен триматись спокійно, доброзичливо, але й достатньо твердо. Така манера поведінки сприяє встановленню необхідного контакту з підлітком, налаштовує його на відверту бесіду.

Висновок. Підсумувавши викладене, можна зробити висновок, що проведення допиту це дуже важлива стадія досудового розслідування. Велика увага приділена допиту окремих категорій осіб, так як існує багато тактик які можна застосувати до певних осіб, чи то підозрюваний, чи то малолітня, неповнолітня особа тощо.

Тактичний прийом допиту – це спосіб здійснення допиту, що спрямований на досягнення конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації.

Тактичний прийом постановки запитань полягає в тому, що слідчий після закінчення вільної розповіді ставить допитуваному запитання з метою уточнення обстановки та заповнення прогалин у показанні.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий - за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Згідно зі ст. 354 КПК України допит малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого в судовому засіданні, у випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відео конференції (дистанційне судове провадження).

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 05.02.2023).

2. Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : монографія / за заг. наук. ред. В.І. Борисова, Харків, 2012. 296 с.

3. Гарбузюк В.Б. Ретельний огляд трупа на місці події. Швидке розкриття вбивства. *Слідча практика: Збірник*. Київ, 2000. № 3. С. 37-38.

4. Стахівський С.М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства. Київ: Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. 103 с.

5. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія / за заг. наук. ред. В.М. Шевчука, Харків, 2013. 440 с.

УДК 340.132.6

ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО ПРОЦЕС

Альона Мелькумова,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня
за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті наголошено на тому, що за допомогою тлумачення правових норм відбувається реалізація правових норм органами суду, прокуратури та інших державних органів, також тлумачення важливе при укладенні договорів та при здійсненні цивільних юридичних дій.

Ключові слова: тлумачення, правові норми, реалізація правових норм, державні органи.

Постановка проблеми. Тлумачення норм права це лише дрібна частка у вивченні загальної теорії права. Тлумачення права має соціально–політичну скерованість, тому воно служить для забезпечення суспільства точними та зрозумілими поясненнями права. Проблема тлумачення є однією з основних проблем юридичної науки. Служить для забезпечення суспільства точними, зрозумілими поняттями права.

Право – це складна взаємозв'язана проблема. Тому жодна правова система не може працювати сама по собі.

Мета дослідження: головною метою мого дослідження є дослідити тлумачення права, його поняття та процес. Звідси виходять наступні завдання:

1. Розглянути загальну характеристику та значення тлумачення правових норм.

2. Виділити основні види тлумачення права.
3. Дослідити проблематику.
4. Розглянути тлумачення правових норм в Україні.

Об'єктом дослідження є норми права. Розкриття дійсного значення правових норм, з'ясування змісту поведінки, що їх становить.

Предметом дослідження є конкретна форма(джерело) права або окрема її частина.

Методи, які використовувалися при дослідженні, складають систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Були використані такі методи: граматичний (філологічний) метод, систематичний метод, телеологічний (цільовий) метод, історико-політичний, функціональний метод, логічний метод та спеціально-юридичний метод.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення норм права з'явилося разом з виникненням самого права. Прийняті норми необхідно було матеріалізувати в життя та реалізувати на практиці суспільних відносин. Тлумачення права спрямоване на з'ясування та осмислення змісту права.

В. Даль під словом «тлумачення» допускає такі терміни: міркувати, розмовляти, пояснювати щось.

З. Й. Куньч зауважує, що «тлумачити – це давати пояснення до чого-небудь; пояснювати значення чогось, допомагати зрозуміти щось; висловлювати своє розуміння чого-небудь; давати своє освітлення фактів, явищ; трактувати» [3, с. 752]

Поняття тлумачення в правовій галузі використовується в кількох значеннях:

1. Тлумачення постає як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, що виявлятиметься в сукупності модулів (прийомів) тлумачення.
2. Тлумачення виступає як діяльність деяких суб'єктів.
3. Тлумачення постає у вигляді наслідку розумового процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в усній формі [4, с.4-6].

Тлумачити право – пізнавати й пояснювати його зміст, мету, соціальне призначення й практичну значущість. Тлумачення права – переклад його академічних приписів більш зрозумілою та доступною мовою [7, с.767].

Отже, тлумачення права – інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів для з'ясування та роз'яснення змісту норм права.

Метою тлумачення є:

1. Правильне й однакове розуміння.
2. Правильне й однакове застосування.

О. Ф. Скакун два етапи правотворчого тлумачення:

1. З'ясування – розкриття змісту правових норм «для себе» з метою їх правильної реалізації та застосування.

2. Роз'яснення – розкриття змісту правових норм «для інших» з метою усунення неясності в його розумінні і забезпеченні правильного застосування [9, с. 141].

Тлумачення охоплює такі рівні юридичного аналізу:

1. Аналіз буквального тексту.

2. Догматичний аналіз – аналіз юридичних особливостей норм.

3. Соціально-історичний аналіз – аналіз різних передумов закону.

Молигоба М. П. виділила такі типи юридичного тлумачення:

1. Граматичне тлумачення – аналізує зміст слів та пропозицій.

2. Систематичне тлумачення – надає розуміння певного закону ґрунтуючись на смисловій єдності всіх законів.

3. Історичне тлумачення – звертає увагу на те в якій історичній ситуації провадився закон.

4. Телеологічне тлумачення – сфокусоване на виявленні мети закону [5, с. 2].

Необхідність тлумачення права спричинили такі чинники, як:

1. Абстрактна (книжна) форма викладання норм права. Норми права сформульовані в загальному вигляді, тому для їх реалізації необхідне зрозуміле та доступне трактування. Інакше суб'єкт права не зможе правильно сформувати свою поведінку.

2. Розбіжність між правовими поняттями та термінами, що їх виражають. Термін, який був використаним в статті закону, може не збігатися за обсягом із правовими поняттями.

3. Розбіжність між справжньою волею суб'єкта та її виразом в тексті джерела права. Всім відомо, про те що словесний вислів будь-якого розумового процесу частково призводить до втрати інформації.

4. Системність права. Всі правові норми пов'язані між собою, тому суб'єкт повинен враховувати зв'язки між нормами права.

5. Тлумачення норм права посідає важливе місце в процесах впливу права на життя суспільства. Також процес тлумачення важливий у діяльності суду, прокуратури, органів внутрішніх справ та інших державних органів

6. Розбіжність між юридичними нормами та фактичними умовами життя [1, с. 3].

Юридична література має різні думки про те чи всі норми права мають тлумачитися. Деякі науковці вважають, що тлумаченню підлягають лише ті

норми, які є незрозумілими, інші ж вважають, що тлумаченню повинні підкорятися всі норми, тому що їх всіх потрібно зрозуміти та роз'яснити.

Також в юридичній літературі немає єдиної думки про об'єкт тлумачення. Одні вчені говорять, що тлумаченню підлягають «закони», інші говорять, що «норми права», а деякі взагалі тлумачать «право».

Отже, проаналізувавши поняття тлумачення права можемо зробити висновок, що тлумачення норм права це з'ясування змісту правових норм. Тлумачення правових норм зародилося з появою самого права, зароджувалися правові норми, які підлягали тлумаченню. Метою вважається правильне і однакове розуміння та застосування. Правотворче тлумачення має два етапи, це з'ясування та роз'яснення. Тлумаченню норм права спричинили такі чинники як: абстрактна форма викладу норм права, розбіжність між правовими поняттями та термінами, різниця між справжньою волею суб'єкта та її виразом в тексті, системність права. Також тлумачення охоплює різні рівні юридичного аналізу, такі як: аналіз буквального тексту, догматичний аналіз та соціально-історичний аналіз.

Тлумачення має величезне значення для правового регулювання і є обов'язковою умовою для існування та розвитку українського права.

Функції тлумачення норм права можна поєднати з основними завданнями та напрямками роз'яснення правових норм.

Тлумачення норм права виконує такі функції:

1. Пізнавальну (інформаційну), означає пізнання сутності норми права.
2. Конкретизуючу – уточнення норм права з урахуванням конкретних обставин.
3. Регулятивну – всі суб'єкти, які використовують право повинні керуватися не лише юридичними нормами, а й актами їх офіційного тлумачення.
4. Правоконтролюючу – виявлення недоліків норми права і доведення до відома відповідних правотворчих органів про необхідність їх удосконалення.
5. Правозабезпечуючу – видання актів тлумачення для забезпечення єдності й ефективності правозастосовчої практики.
6. Сигналізаційну. Тлумачення нормативних актів дозволяє виявити їх недоліки технічного та юридичного характеру [11, с. 8].

Вчені та науковці в галуззі права досліджують функції тлумачення права.

I. Ю. Настасяк виділила три основні функції сучасного тлумачення права:

1. Компенсація технічних незрозумілостей та заповнення прогалів правових норм.
2. Інтерпретація узагальнених правових понять із метою їх реалізації

3. Інтерпретація правових норм з урахуванням принципів гуманності та поваги до прав людини [10].

А. А. Пухтецька дослідила, що основними функціями судового тлумачення права є здійснення правосуддя у відповідності до принципу верховенства права.

Взявши за основу класифікації зарубіжних вчених, автори підручника «Загальна теорія права» віднесли такі функції судового тлумачення:

1. З'ясувально-пояснювальну. Ця функція спрямована на усвідомлення змісту правової норми.

2. Інформаційно-роз'яснювальну. Спрямована на набуття змістом правової норми зовнішнього вираження у формі, для сприйняття його іншими особами.

3. Трансформуючу. Спрямована на пристосування абстрактних загальних за формою вираження норм до конкретних ситуацій, фактів та осіб.

4. Компенсаційну. Спрямована на подолання невизначеностей та прогалів в правовому регулюванні.

5. Гуманізаційну. Спрямована на наближення тлумачення до міжнародних та європейських стандартів у сфері захисту прав людини.

6. Правокорегуючу. Реалізується з метою втілення принципу юридичної визначеності, спрямована на внесення точності та зрозумілості норм права [6, с. 3].

Отже, проаналізувавши функції тлумачення права можемо зробити висновок, що основними функціями тлумачення є: пізнавальна (інформаційна), правоконтролююча, правозабезпечуюча, правокорегуюча, гуманізаційна та регулятивна функції.

Термін «тлумачення» застосовується в різних сферах людського життя. Починаючи від філософії, і закінчуючи політичними, політологічними та соціологічними сферами суспільних відносин.

Тлумачення формувалося історично і першим поштовхом до вивчення про тлумачення законів була діяльність юристів у Стародавньому Римі. Юристи Стародавнього Риму були добре освічені в риторичі, добре володіли текстом та вміли переконувати суд в прочитанні закону в залежності від потреб клієнтів [2, с.12].

Автори «Юридичної енциклопедії» вважають, що поняттю «тлумачення» тотожне поняття «інтерпретація». Але хоч ці поняття і вважаються тотожними, більш ширшим є поняття «тлумачення». Науковці дотримуються думки, що тлумачення вживається в трьох різних значеннях: з'ясування, роз'яснення та

інтерпретація. Інтерпретація, як дослідницький процес постає складовою частиною юридичного тлумачення норм права [8, с.1-2].

Німецький філософ, філолог і теолог Фрідріх Шлеєрмархер позиціонував інтерпретацію, як мистецтво розуміння праці автора, краще ніж її розуміє сам автор.

Як дослідницький процес інтерпретація постає складовою частиною юридичної науки. З цього випливають три ключові теми теорії інтерпретації права:

1. Природа юридичного тексту як універсальна форма реальності права і предмета інтерпретації права.

2. Юридична картина світу як соціокультурна підстава і середовище побутування різних дискурсивних практик інтерпретації права.

3. Предмет і система інтерпретації права як інститут соціальної і культурної комунікації та складова частина теорії та методології юридичної науки [8, с.6].

О. Ф. Скакун визначила особливості системного тлумачення норм права:

1. Порівнюється норма права, яка тлумачиться з іншими нормами.

2. Виявляються системні юридичні зв'язки з іншими нормами.

3. Необхідність системного тлумачення передбачена законодавством [9, с.4].

Отже, проаналізувавши наукові підходи до розуміння процесу тлумачення можемо зробити висновки, що «тлумачення права» функціонує в різних сферах людського життя, таких як філософія, політика та соціологія. Дослідники визначають що поняття «тлумачення» є тотожним поняттю «інтерпретація». Також було визначено особливості системного тлумачення. До них відносяться: порівняння норми права з іншими нормами, виявлення юридичних зв'язків з іншими нормами, необхідність системного тлумачення перед законодавством.

Висновки. Можемо сказати, що процес тлумачення норм права є важливим процесом в житті суспільства і посідає одну з головних ролей впливу права на суспільство.

Тлумачення правових норм – це роз'яснення змісту нормативних актів(норм, законів) спрямоване на осмислення змісту права.

Процес тлумачення є синонімом до процесу інтерпретації. Інтерпретаційна діяльність має творчий характер, тому спрямована не лише на пояснення тексту права, але й на визначення мотивів правотворця.

Здійснюючи тлумачення норм права суб'єкт не лише якісно вирішує справ, а й допомагає забезпеченню цілісного функціонування механізму правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балінська О. М., Янищенко В. Я. Теорія та філософія права. *Науковий вісник*. Львів. 2017. 228 с.
2. Гончаров В. В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту. *Збірник наукових праць*. Львів. 2012. С.43-48.
3. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль. Горсінг. 2005. 752 с.
4. Кривицький Ю. В. Тлумачення норм права як стадія правозастосування. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2016. С.4-6
5. Молибoga М. П. Теорія та історія держави і права. Філософія права. *Часопис Київського університету права*. 2010. С.21-24.
6. Невмержицька І. А., Загурський Р. Р. Функції судового тлумачення. Житомир: Магістр. 2019. 312 с.
7. Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П., Шимон С. І. Поняття, значення і способи тлумачення правових норм. Підручник. Київ. КНЕУ. 2013. 767 с.
8. Ремізова О. Сутність та способи інтерпретації права. Київ: Олді. 2020. 62 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Підручник. Київ. 2012. 524 с.
10. Тлумачення норм права як стадія правозастосування URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/> (дата звернення: 12.03.2023)
11. Юхимук О. М. Функції правозастосовного тлумачення норм права Луцьк. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України 2011.

УДК 340.13

ПРАВОУТВОРЕННЯ ТА ЙОГО СКЛАДОВІ

Андрій Нипка,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У дослідженні, розглянуто такі питання як: правоутворення, правотворчість як елемент правоутворення, правотворчість. Дослідження проблематики правоутворення здатне забезпечити наукове підґрунтя формування системи права й системи законодавства держави, що відповідає об'єктивним потребам сучасного розвитку та трансформації суспільства.

***Ключові слова:** правоутворення, законодавча влада, судова влада, прецедентне право, громадськість, наука, експертиза, корупція, чинні закони, успішне та неуспішне правоутворення, законодавчий процес.*

Постановка проблеми. Проблема полягає у визначенні ефективності та ролі кожної складової в процесі правоутворення, а також у виявленні можливих проблем, що виникають у ході цього процесу. Наприклад, можливість затримки законодавчого процесу через політичні конфлікти, несумісність нових законів з чинними законами, вплив корупції на прийняття законів тощо.

Також можна дослідити, які складові правоутворення найважливіші для досягнення рівня правової держави та розвитку демократії.

В цілому, постановка проблеми повинна допомогти з'ясувати, як можна покращити процес правоутворення, забезпечити ефективну взаємодію між різними складовими та забезпечити досягнення максимальної ефективності цього процесу.

Мета дослідження – аналіз процесу створення правових норм, визначення ролі та ефективності кожної складової цього процесу та виявлення можливих проблем, що виникають у ході цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Правоутворення – це процес, який включає виникнення потреб суспільства у врегулюванні певних відносин і актів поведінки, їх усвідомлення, формулювання і юридичне оформлення у вигляді правових норм [6, с. 56]. Цей процес зазвичай здійснюється за допомогою законодавчої діяльності, судової практики та науково-дослідної роботи у галузі права. Метою правоутворення є забезпечення відповідності правових норм потребам суспільства та змінювати їх у залежності від потреб часу. Правоутворення є важливим елементом правової системи, який дозволяє забезпечувати її розвиток та адаптацію до нових умов і викликів.

Етапи правоутворення можна розглядати наступним чином:

1. Законодавчий етап. Цей етап передбачає створення нових правових норм на законодавчому рівні. Законодавчий процес зазвичай розпочинається з ініціативи відповідних органів влади, таких як парламенти, президенти, уряди та інші [4, с. 56]. Ініціатива може мати форму проекту закону, який розглядається у відповідних комітетах та органах влади, що відповідають за його прийняття. Після розгляду проекту закону, він може бути прийнятий на рівні парламенту та стати чинним законом.

2. Виконавчий етап. Після того, як закон став чинним, відповідні органи влади забезпечують його виконання. Це може включати розробку правил інтерпретації законів, регулювання питань їх застосування, а також прийняття додаткових актів у випадку потреби [4, с. 54]. Виконавчий етап забезпечує відповідність законів реальним потребам суспільства та їх застосування в практичній діяльності.

3. Судовий етап. Суди застосовують закони під час розгляду конкретних справ та вирішують питання з їх інтерпретації та застосування. Судовий етап важливий для забезпечення правильного та однакового застосування законів у різних випадках та усунення розбіжностей у тлумаченні законодавства.

Загалом, етапи правоутворення взаємопов'язані та забезпечують відповідність правової системи потребам суспільства.

Рівні правоутворення означають різні рівні законодавчої влади в системі правового регулювання. Зазвичай, ці рівні можна умовно поділити на три групи:

1. Федеральний рівень: це рівень, на якому приймаються закони, що стосуються всієї країни або окремих аспектів національного життя, наприклад, закони щодо національної безпеки, економіки, міжнародних відносин і т. д. [5, с. 80]. Закони, які приймає федеральний орган влади, зазвичай мають пріоритет перед законами, які приймають органи влади на інших рівнях.

2. Регіональний (державний) рівень: це рівень, на якому приймаються закони, що стосуються конкретних регіонів або штатів. Такі закони можуть

включати регулювання місцевих економічних, соціальних та культурних питань, таких як освіта, охорона здоров'я та місцеві земельні закони [5, с. 100].

3. Місцевий рівень: це найнижчий рівень правоутворення, на якому приймаються закони, що стосуються конкретних місцевих громад [3, с. 70]. Такі закони можуть включати регулювання місцевого бюджету, планування та забудови міст та інші питання, що стосуються конкретного місцевого населення.

Отже, залежно від країни, можуть бути інші рівні правоутворення або можуть відрізнятися деталі в описаних вище рівнях. Однак загальний принцип полягає в тому, що законодавча влада розподіляється між різними рівнями, що дозволяє ефективніше та точніше регулювати життя нації в цілому.

Правотворчість – це етап правотворення, який полягає у діяльності спеціально уповноважених суб'єктів зі встановлення, зміни чи скасування правових норм, що виражається у підготовці та прийнятті системи нормативно-правових актів. Це є важливою складовою елементом правоутворення, яке включає в себе всі процеси, пов'язані з розробкою, прийняттям, реалізацією та застосуванням норм права.

Правотворчість може мати різні форми, включаючи законодавчі процедури, правила, регуляторні акти, судові рішення та інші форми актів, що мають юридичну силу [9, с. 163]. Ці акти можуть бути створені різними органами влади, такими як законодавчі органи, виконавчі органи, суди або інші органи з регулювання певних сфер діяльності.

Правотворчість є важливою для забезпечення функціонування правової системи і відповідності норм права вимогам суспільства [9, с. 168]. Це дозволяє регулювати поведінку людей та організацій, забезпечувати захист прав та свобод громадян, покращувати якість життя та економічний розвиток.

Однак, правотворчість може також бути складною та конфліктною процедурою, оскільки вимагає вирішення складних питань, що стосуються прав та інтересів різних груп людей та організацій [7, с. 578]. Тому, процес правотворчості повинен бути відкритим та прозорим, залучати різноманітні групи громадян та стейкхолдерів, забезпечувати гарантії прав та свобод усіх громадян.

Функції правотворчості як елемента правоутворення можна описати наступним чином:

1. Створення нових норм права або зміна існуючих. Одна з основних функцій правотворчості – напрямки діяльності, пов'язаної зі встановленням, зміною або скасуванням правових норм, створенням і розвитком законодавства. Крім того, правотворчість може включати зміну чи скасування існуючих норм права з метою вдосконалення їх ефективності та забезпечення їх відповідності змінюються умовам.

2. Визначення правових рамок діяльності. Процес правотворчості дозволяє встановлювати правові рамки для діяльності різних суб'єктів, таких як громадяни, підприємства, державні органи та інші [4, с. 49]. Це дозволяє забезпечити законність та порядок у суспільстві та захистити права та свободи людей.

3. Забезпечення захисту прав та свобод. Правотворчість дозволяє створювати закони та правила, які забезпечують захист прав та свобод громадян. Наприклад, правотворчість може бути спрямована на захист прав на свободу слова, національну безпеку, права на освіту, на рівність, на охорону здоров'я, на захист дітей тощо.

4. Регулювання поведінки в суспільстві. Правотворчість може бути спрямована на регулювання поведінки громадян, підприємств, державних органів тощо [11, с. 375]. Це дозволяє забезпечити законність та порядок у суспільстві та зменшити ризики конфліктів та недотримання законів.

5. Стимулювання економічного розвитку. Правотворчість може бути спрямована на створення сприятливих умов для економічного розвитку. Наприклад, шляхом прийняття законів та регулятивних актів, які сприяють розвитку підприємництва, підтримці інновацій та забезпеченню конкуренції на ринку. Такі заходи можуть стимулювати економічний зріст та забезпечувати економічну стабільність в країні.

6. Забезпечення соціальної справедливості. Правотворчість може бути спрямована на забезпечення соціальної справедливості та рівності перед законом. Наприклад, шляхом прийняття законів та правил, які забезпечують доступ до освіти, охорони здоров'я та соціального захисту для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального стану, релігійних переконань, етнічної приналежності та інших факторів.

7. Забезпечення безпеки та захисту національних інтересів. Правотворчість може бути спрямована на забезпечення безпеки та захисту національних інтересів країни [8, с. 43]. Наприклад, шляхом прийняття законів та регулятивних актів, які забезпечують захист національної безпеки, боротьбу зі злочинністю та тероризмом, контроль над військовими та дипломатичними справами тощо.

Функції правотворчості дуже різноманітні і спрямовані на забезпечення різних аспектів життя суспільства. Процес правотворчості є важливим елементом правоутворення та виконує ключову роль у формуванні та розвитку правової системи країни.

Ознаки правотворчості – це активна, творча, по стадійна діяльність уповноважених державою суб'єктів. Ці ознаки включають наступні елементи:

1. Джерело права: правотворчий процес повинен мати чітко визначене джерело права, яке може бути законом, рішенням суду, актом виконавчої влади, міжнародною угодою тощо.
2. Правовідносини: правотворчість відбувається у контексті правових відносин, тобто відносин, що регулюються правом.
3. Юридичні норми: результатом правотворчого процесу є створення нових юридичних норм або зміна чи скасування існуючих.
4. Правова форма: правотворчість відбувається відповідно до встановленої правової форми, яка може бути законодавчою ініціативою, розпорядженням виконавчої влади, рішенням суду тощо.
5. Процедура: правотворчість повинна відбуватися відповідно до встановленої процедури, яка може передбачати обговорення та громадську дискусію, залучення експертів, голосування в парламенті чи інших органах.
6. Результат: результатом правотворчості є прийняття нової юридичної норми або зміна чи скасування існуючої норми.

Всі ці ознаки є важливими елементами правоутворення, які забезпечують якість та ефективність правової системи.

Існують різні види правотворчості, які можна класифікувати за різними ознаками. Основними видами правотворчості є наступні:

1. Законодавча правотворчість: це процес прийняття законів, який здійснюється законодавчими органами влади, такими як парламенти, конгреси або ради. Законодавча правотворчість є найважливішим видом правотворчості, оскільки закон є основним джерелом права в більшості країн.
2. Виконавча правотворчість: це процес прийняття актів виконавчої влади, які регулюють виконання законів та політику уряду. Виконавча правотворчість включає у себе такі акти, як укази, розпорядження, постанови та інші документи виконавчої влади [13, с. 73].
3. Судова правотворчість: це особливий вид правотворчості, який є процесом здійснення судовою владою правотворчої функції в поєднанні з її правозастосовною та інтерпретаційною функціями при розгляді конкретної справи. Судова правотворчість включає у себе створення нових прецедентів та роз'яснення існуючих норм.
4. Міжнародна правотворчість: це процес створення міжнародних договорів та угод, який здійснюється міжнародними організаціями та країнами [13, с. 72]. Міжнародна правотворчість включає у себе такі акти, як конвенції, протоколи, угоди та інші документи.
5. Громадська правотворчість: це процес внесення громадською організацією, активістами, індивідами та групами громадян пропозицій щодо змін у законодавстві та політиці [10, с. 240]. Цей процес може включати у себе збір

підписів, проведення акцій та інших форм громадської мобілізації для підтримки певних ініціатив. Громадська правотворчість може бути важливим елементом демократичного процесу, оскільки дає можливість громадянам впливати на процес прийняття рішень у державі.

6. Конституційна правотворчість: це процес створення та зміни конституції, який здійснюється спеціальними органами, такими як конституційний суд або конституційна комісія. Конституційна правотворчість є важливим елементом правової системи, оскільки конституція є основним законом країни та визначає правову систему та права громадян.

7. Саморегулююча правотворчість: це процес створення норм та правил саморегулювання в різних галузях діяльності, який здійснюється самими учасниками цих галузей [10, с. 245]. Наприклад, професійні організації можуть створювати свої кодекси етики та правил поведінки для своїх членів.

Важливо зазначити, що ці види правотворчості не є взаємовиключними та можуть взаємодіяти один з одним у процесі формування правової системи.

Процес правотворчості можна розділити на наступні стадії:

1. Початкова стадія: на цій стадії виникає ідея про необхідність створення нового закону, зміни чи доповнення до існуючого законодавства. Цю ідею можуть запропонувати різні особи чи організації, такі як державні органи, громадські організації, науковці та інші.

2. Розробка проекту: на цій стадії формується конкретний проект нового закону або змін до існуючого законодавства [12, с. 315]. Цю роботу зазвичай здійснюють експерти та спеціалісти відповідного напрямку.

3. Публічна дискусія: на цій стадії проводиться публічна дискусія про запропоновані зміни чи новий закон. В цьому процесі беруть участь різні зацікавлені особи, включаючи експертів, громадські організації, бізнес-структури та громадськість загалом.

4. Прийняття рішення: після проведення публічної дискусії законодавчий орган приймає рішення про прийняття чи відхилення запропонованих змін до існуючого законодавства або прийняття нового закону [12, с. 340]. Це може здійснюватися через голосування в парламенті або референдумі.

5. Підписання та опублікування: після прийняття нового закону або змін до існуючого законодавства, він підписується главою держави та опубліковується в офіційних джерелах інформації.

6. Виконання та контроль: після опублікування нового закону або змін до існуючого законодавства, він стає чинним та повинен виконуватись у всій території, для якої він був прийнятий [12, с. 360]. Державні органи забезпечують

виконання закону, а громадські організації та громадяни мають право контролювати його виконання.

7. Зміна чи відміна: у разі необхідності, закон може бути змінений чи відмінений. Цей процес може повторити всі стадії правотворчості, починаючи зі стадії початкової ідеї.

Важливо зазначити, що стадії правотворчості можуть відрізнитись в залежності від країни, системи права, законодавчого процесу та інших факторів. Однак, незалежно від специфіки кожної країни, процес правотворчості завжди включає розробку, обговорення, прийняття та виконання законів.

Принципи правотворчості – це основні принципи, які повинні бути дотримані під час розробки, прийняття та реалізації законів і інших правових актів [1, с. 218]. Ці принципи визначають якість та ефективність правотворчого процесу, його легітимність і довіру громадян до законів. Основними принципами правотворчості є:

1. Принцип демократії: цей принцип передбачає, що правотворчий процес повинен бути демократичним і відкритим [1, с. 152]. Це означає, що усі громадяни мають право брати участь у процесі прийняття рішень, а закони мають бути прийняті шляхом вільного голосування та обговорення.

2. Принцип законності: цей принцип передбачає, що законодавчий процес повинен бути заснований на законах, які мають бути відповідні конституції та міжнародним стандартам прав людини [1, с. 153]. Це означає, що правові акти мають бути прийняті відповідно до законодавчих процедур та повинні бути конституційними.

3. Принцип прозорості: цей принцип передбачає, що процес розробки, обговорення та прийняття законів має бути відкритим для громадськості. Це означає, що інформація про правотворчий процес має бути доступною для громадськості, а участь громадян у процесі прийняття рішень повинна бути сприяючою.

4. Принцип пропорційності: цей принцип передбачає, що закони мають бути пропорційними та обґрунтованими [2, с. 85]. Це означає, що закони мають бути спрямовані на досягнення певної мети, пропорційні обсягу інтересів, які затребувані законом. Наприклад, якщо метою закону є боротьба зі злочинністю, то обмеження прав та свобод громадян мають бути обґрунтовані і пропорційними цій меті.

5. Принцип рівності: цей принцип передбачає, що всі громадяни повинні бути рівні перед законом. Це означає, що законодавчі акти не повинні дискримінувати жодну групу громадян за будь-якими ознаками, такими як раса, національність, стать, релігія або соціальний статус.

6. Принцип ефективності: цей принцип передбачає, що законодавчі акти мають бути ефективними у досягненні своєї мети. Це означає, що закони мають бути зрозумілими для громадян, легко виконуваними та відповідними до реальних потреб суспільства.

7. Принцип гнучкості: цей принцип передбачає, що закони мають бути гнучкими, тобто мають давати можливість для їх адаптації до зміни соціальних та економічних умов [1, с. 170]. Це означає, що законодавчі акти мають бути відкритими до змін та піддаються періодичній ревізії та оновленню.

Таким чином, всі ці принципи допомагають забезпечити легітимність правових актів та ефективність їхнього застосування в суспільстві. Крім того, дотримання цих принципів підвищує довіру громадян до правової системи та сприяє впровадженню демократичних принципів в суспільство.

Висновки. Ми розглянули основні аспекти, пов'язані з процесом створення та реалізацією правових норм. Дізналися, що правоутворення є складним процесом, який включає в себе ряд етапів, від постановки завдання до прийняття закону або іншого правового акту.

Ми також дослідили різні складові правоутворення, такі як законодавча ініціатива, проект закону, процедура його прийняття, публікація та офіційне оприлюднення. Важливу роль у процесі правоутворення відіграють учасники цього процесу, такі як депутати, комітети, президент, уряд, громадські організації та громадяни.

У цьому дослідженні ми також розглянули поняття правової системи та її складові, в тому числі основні джерела права, які включають Конституцію, закони, підзаконні акти та міжнародні договори. Ми дізналися про роль судів у правоохоронній системі, їх функції та види.

Отже, можна зробити висновок, що правоутворення та його складові є невід'ємною частиною правової системи, яка регулює життя суспільства та забезпечує захист прав та свобод громадян. Вивчення цієї теми допомагає краще зрозуміти процес створення та реалізації правових норм та сприяє формуванню правової культури серед громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арістотель. Політика / пер. з Давньогре. О. Кислюк. Київ, 2000. 227 с.
2. Боголюбов В. М. Форма державного устрою: поняття, класифікація та типологія. *Вісник Харківського національного університету імені В.М. Каразіна. Політичні науки*. 2015. С. 85.
3. Георгіян М. М. Форма державного устрою. Поняття та класифікація. 2020.
4. Гражева В. М. Форма державного устрою. Концептуальний аналіз. К. 2020.

5. Дерябіна М. В. Форма державного устрою. Поняття, зміст, принципи та ознаки. К. 2020. С. 80–100.
6. Дурова Н. Форма державного устрою. Поняття та класифікація. К. 2020. Зорін В. А. Політологія. Київ, 2015. 656 с.
7. Краснопільський В. М. Форма правління: поняття, критерії та типи. Київ, 2015. С. 43.
8. Козлов В. Форма державного устрою в сучасній Україні: теоретичний аналіз. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2008. С. 163–168.
9. Рижук О. Особливості форми держави та її вплив на формування конституційного ладу України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. С. 240–245.
10. Савченко О. О. Форма державного устрою та її значення для суспільства. *Політичні науки*. 2015. Вип.3. С. 375-380.
11. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Київ, 2017. 524 с.

УДК 340.13

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКИ

Вероніка Панасюк,

здобувачка освіти першого

(бакалаврського) рівня

за спеціальністю 081 «Право»,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних

наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

У статті висвітлено питання формування теорії держави і права як науки, а саме поняття юридичної науки її предмет, функції та юридичні дисципліни. Також відображено особливості формування теорії держави і права як науки.

Ключові слова: наука, юриспруденція, теорія держави і права, юридична наука, юридичні дисципліни.

Постановка проблеми. Актуальність теми роботи. Одним із ключових проблем в історії людства стали проблеми виникнення, сутності і природи права та держави, а також, безумовно, їх функціонування та тенденції їх розвитку. Для того щоб розуміти та успішно розрізнити процеси, які відбуваються у тій чи іншій державі та відповідно правову систему і виникла така наука як теорія держави і права. Її відносять до фундаментальних, тобто до базових наук. Вона вивчає сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування права і держави, їх взаємозв'язок, а також вихідні поняття всіх юридичних наук.

Об'єкт дослідження – теорія держави і права як юридична наука.

Предмет дослідження – значення, місце, роль та характеристика теорії держави і права як науки.

Мета розкрити суть та призначення юридичної науки, і відповідно, теорії держави і права як науки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж говорити про юридичну науку потрібно розуміти, що означає термін «наука». Науку – це сфера діяльності людини, яка спрямована на здобуття нових знань у тій чи іншій галузі. Наука є

вищим щаблем розумового розвитку людини, великим досягненням людської культури. Термін «наука» вживається для позначення однієї з форм суспільної свідомості, системи знань про дійсність, сфери людської діяльності, метою, призначенням і функцією якої є напрацювання та систематизація знань про дійсність, окремих галузей науки.

До складу науки, як сукупності знань про дійсність відносять: гіпотези і теорії, закони і тенденції, принципи і постулати, методи теорії і поняття, наукові факти, наукові проблеми та завдання. Наука має три основні об'єкти дослідження: природу, суспільство, мислення.

Тепер, безпосередньо, слід ознайомитися із поняттям «юридична наука (правознавство, юриспруденція)».

Термін «правознавство» тотожній терміну «юриспруденція» виник у Стародавньому Римі наприкінці IV на початку V століття до н.е. (лат. *Jurisprudentia* – знання права) і зараз вживається у значення:

1. Науки про право і державу, теоретичні діяльності галузі права;
2. Професійної практичної діяльності юриста (суддя, прокурор, слідчий, нотаріус, адвокат тощо).

Юриспруденція або правознавство являє собою спеціальну галузь знання у сфері суспільства. Існує безліч визначень, які пояснюють та розкривають суть юридичної науки. Це зумовлено тим, що є багато вчених, які займалися цим питанням і тому кожен з них трактує це поняття по-своєму.

Так, М. В. Кравчук визначив юриспруденцію, як галузь суспільних знань, яка вивчає право і правові форми організації та діяльності держави і суспільства та ставить собі завдання отримання і переосмислення сутності державо-правових явищ і процесів [2, с.10].

Юриспруденція – це сукупність наук, що вивчає закономірності виникнення і розвитку держави і права, соціальні цінності та роль у суспільному житті людини і держави, а також систему правових норм, які регулюють відносини у суспільстві.

Юридична наука складається із загальної теорії держави і права, історії держави і права, історії політичних та правових учень, а також з напрямів усіх галузей права [1, с.302].

Вона вивчає взаємозв'язок людини із правовою сферою, тобто як людина розуміє право і державну діяльність, основні аспекти правового і державного життя.

Також юриспруденція взаємодіє з іншими науками. Так як вона охоплює науки, які розташовані на перетині юридичних та різних суспільних наук, природничих та технічних наук. В зв'язку з цим виникли дисципліни як соціологія права, філософія права та ін. Вони містять у собі теоретичне знання

двох дисциплін. Наприклад, філософія права – це знання і категорії з філософії у поєднанні з правовими термінами юридичної науки.

Юриспруденція має певні свої ознаки, які характеризують її як науку. Основними її рисами є:

1. Наявність власного предмета і об'єкта дослідження;
2. Вона має методологію, тобто сукупність прийомів, способів, за допомогою яких досліджуються держава і право, використання котрих сприяє формуванню достовірних знань у цій галузі;

3. Власна наукова термінологія, тобто система слів і словосполучень за допомогою яких вивчаються держава і право [3, с.15].

Як і будь-яка наука юриспруденція має свої функції. Функції юридичної науки – це основні напрямки розуміння і вираження юридичного значення.

Виділяють такі основні функції юридичної науки:

1. Теоретико-пізнавальна (виявлення, фіксація і обґрунтування невідомих раніше державо-правових явищ, відкриття, формування принципів, напрямків розвитку, закономірностей, тенденцій існуючих державно-правових інститутів тощо);

2. Методологічна (використання підходів, положень юридичної науки, принципів, способів дослідження державно-правових явищ як наукового «інструментарію» для подальшого розвитку юриспруденції та інших наук);

3. Ідеологічна (формування правової ідеології (правова ідеологія – це сукупність науково обґрунтованих правових поглядів), розвиток правової, політичної, моральної свідомості, підвищення загальної та правової культури суб'єктів);

4. Практично-прикладна (спрямування юридичної практики, вироблення пропозицій щодо вдосконалення державно-правових інститутів, сприяння формуванню державної політики, роз'ясненню державно-політичних рішень, розвитку правового виховання);

5. Інтерпретаційна (пояснення сутності державно-правових явищ, причини їх виникнення, зміни, функціонування, структури і функцій);

6. Прогностична (вироблення гіпотез, шляхів подальшого розвитку держави і права, окремих її інститутів) [2, с.17].

Ці функції є основними. Саме вони здійснюють найбільший вплив на формування знань про державу і право. Однак, виділяють ще інші функції юридичної науки, які є допоміжними: евристична – глибинні пізнання нового в правовій реальності, відкриття раніше невідомих закономірностей буття держави і права; політична – допомога у формуванні правової політики держави, роз'ясненні політичних і законодавчих рішень [4, с.19].

Юриспруденція також класифікується на різні види юридичних дисциплін, кожна з яких вивчає свої визначені аспекти, сторони, проблеми права і держави. Існують такі види юридичних дисциплін:

1. Теоретико-історична: теорія держави і права, історія держави і права (загальна і вітчизняна), історія вчень про державу і право, а також суміжні з ними дисципліни – філософія права, соціологія права, етнологія права та ін.;

2. Галузеві (базові, спеціальні і комплексні) дисципліни: конституційне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право, сімейне право, адміністративне право, фінансове право, екологічне право та ін.;

3. Міжгалузеві (організаційні) дисципліни: прокурорський нагляд, організація правосуддя, правоохоронні органи, організація місцевого самоврядування та ін.;

4. Прикладні дисципліни: кримінологія, криміналістика, судова медицина, судова психіатрія, судова бухгалтерія, правова статистика, оперативно-розшукова діяльність та ін.;

5. Дисципліни, що вивчають державу і право зарубіжних країн у порівняльному плані: Конституційне право зарубіжних країн, порівняльне правознавство та ін.;

6. Дисципліни, що вивчають міжнародно-правові відносини: публічне і приватне міжнародне право, консульське і дипломатичне право, європейське право та ін. [4, с.20].

У наші дні юриспруденція, як система юридичних дисциплін відіграє значну роль у суспільстві. Вона є досить розвинутою наукою, протягом багатьох років вже сформувалася її структура, функції, об'єкт, предмет та відповідно методи, якими вона керується та є значні результати багатовікових досліджень. Юридична наука і надалі продовжує досліджуватися науковцями для подальшого розвитку.

Невід'ємною складовою частиною юриспруденції, як зазначалося вище, є теорія держави і права. Для того, щоб зрозуміти особливості формування теорії держави і права як науки, потрібно спочатку знати як виникла теорія держави і права. Спочатку з'явилися галузеві науки. Поступово проходив процес поділу юридичних наук. Чим більш поглиблювалася їх диференціація, тим більшою була потреба в об'єднанні знань. Потреби суспільної практики викликали необхідність зосередження уваги на закономірностях правової дійсності. Їх вивчення було покладено до основи формування загальнотеоретичних (історико-теоретичних) наук.

Загальна теорія держави і права не відразу сформувалася з такою назвою і змістом. Теорія права (legal theory) є німецьким поняттям, уживаним у континентально-європейському правовому регіоні. Це поняття не властиве англо-

американській правовій думці. Тут використовують поняття «юриспруденція». У Західній Європі та Росії теорія держави і права склалася в XVII – XIX століттях на підґрунті таких наук і навчальних дисциплін, як енциклопедія права, філософія права [4, с. 8] .

Енциклопедія права як навчальна дисципліна виникла ще у XVII ст. У 1675 році був виданий перший підручник «Універсальна енциклопедія права» Ф. В. Гунніуса. Відомі також роботи з енциклопедії права К. О. Неволіна, Е. Н. Трубецького та ін.

Енциклопедія права містила перелік і огляд усіх юридичних наук як початкових відомостей про право, різні його галузі та методи вивчення. По-різному трактувався вченими статус енциклопедії права. Одні розглядали її як самостійну юридичну науку зі своїм предметом і методом, інші – тільки як навчальну дисципліну. Поступово енциклопедія права почала тлумачитися як загальне вчення про право, котре охоплює увесь зміст правознавства в єдності і системі, в його основних і загальних засадах.

Такий підхід до вивчення виходив за рамки звичайного розуміння енциклопедії. У 70-80-х роках XIX ст. в країнах Західної Європи, Україні затвердилася нова назва навчальної дисципліни – загальна теорія права, яка являла собою узагальнюючу галузь знань.

У XVIII – на початку XIX ст. енциклопедія права викладалася в університетах і претендувала на статус самостійної науки. Наприкінці XIX ст. вона втратила свої позиції і перетворилася на своєрідний «вступ до спеціальності», оскільки її зміст становили положення, які більш докладно розкриваються галузевими юридичними науками.

Попередницею загальної теорії держави і права була також філософія права, яка ґрунтувалася на теорії природного права. Її найбільш відомими представниками були Г. Гроцій, Б. Спіноза, Дж. Локк, С. Пуфендорф, І. Кант та ін. У роботах Г. Гуго (1798) та Г. В. Ф. Гегеля (1820) вперше впроваджується термін «філософія права». Вона вивчає не позитивне (створене людьми) право, а ідеальне, незмінне, природне право.

Абстрактність суджень філософії права, яка нехтувала конкретним юридичним матеріалом, та поєднання юридичних знань у межах енциклопедії права без її подальшого синтезу спричинили появу нової дисципліни – теорії права, яка поступово сформувалася у другій половині XIX ст. та компенсувала їхні недоліки. Термін «теорія права» замість «філософія права» був введений німецьким ученим А. З. Меркелем у 70-х роках XIX ст. та стосувався аналізу чинної системи правових норм, а не ідеальних засад права.

На початку XX ст. при вивченні «загальної юриспруденції» (теорії права) перейшли до порівняльного аналізу змісту правових норм і понять дослідження

структури і функцій правових нор і правових систем. Спеціалісти в галузі теорії права у Західній Європі Г. Кельзен і Л. А. Дюгі заснували «Міжнародний журнал теорії права». Тематика публікацій була орієнтована на розробку загальних проблем для різноманітних правових систем: природа права, співвідношення держави і права, права і суспільства, фундаментальні поняття і методи теорії права. Теорія держави і права стала фундаментальною наукою [4, с. 8].

У зв'язку з подіями Другої світової війни у розвитку теорії держави і права була перерва. І лише у 60-ті роки ХХ ст. почалося відродження теорії держави і права на базі розвитку нових галузей – інформатики, кібернетики, соціології права та ін. Нині теорія держави і права є міждисциплінарною наукою.

Із здобуттям Україною незалежності та відмовою від ідеологічної одноманітності теорія держави і права переживає часи відродження, що пов'язане з іменами вітчизняних науковців В. М. Горшеняова, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, П. М. Рабіновича, Ю. С. Шемшученка та ін. Їх праці заклали основу сучасної теоретичної юриспруденції. Нині теорія держави і права активно розвивається на основі сучасних підходів до вивчення юридичної дійсності та використовує здобутки правових шкіл різних країн світу. **Висновки.** Підсумовуючи вищезазначене можемо зробити такі висновки.

Юридична наука (юриспруденція, правознавство) – це суспільна наука, що вивчає закономірності виникнення й розвитку держави і права, їхні соціальні цінності та роль у суспільному житті людини і держави, а також систему правових норм, які регулюють відносини в суспільстві.

Юриспруденція, як суспільна наука відіграє чималу роль у формуванні правової свідомості людини. Вона поділяється на галузеві, міжгалузеві, теоретико-історичні, прикладні дисципліни та дисципліни, що вивчають державу і право зарубіжних країн в порівняльному плані.

Юридична наука є досить розвинутою наукою протягом багатьох років вже сформувалися її структура, функції, об'єкт, предмет та відповідно методи, якими вона керується та є значні результати багатовікових досліджень.

Юридична наука складається із загальної теорії держави і права, історії політичних і правових вчень, а також з напрямів усіх галузей права.

Теорія держави і права як частина системи юридичної науки пройшла історично довготривалий шлях розвитку. Вона удосконалювалася у вивченні правознавства. Нині теорія держави і права є міждисциплінарною наукою. Вона виконує досягнення як галузевих юридичних наук, так і інших суспільних наук при цьому виконує інтеграційну функцію: по-перше, забезпечує взаємодію різноманітних наук у дослідженні права; по-друге, об'єднує результати їх досліджень з елементами філософії права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридичні терміни : тлумачний словник / В. Г. Гончаренко та ін. ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
2. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та допов. Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2013. 608 с.
3. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : «Право», 2015. 368 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
5. Формування теорії держави і права як окремої науки : веб-сайт. URL : https://pidru4niki.com/70613/pravo/formuvannya_teoriyi_derzhavi_prava_okremoї_nauki (дата звернення 21.02.2023).

УДК 343.285.

ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В АСПЕКТІ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПІД ЧАС СУДОВОГО ТА ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Аліна Сергійчук,

здобувачка освіти першого

(бакалаврського) рівня спеціальності

«Право» Центральноукраїнського

інституту розвитку людини

У статті розглянуто проблематику взаємозв'язку між представниками ЗМІ та судовими органами, розкрито загальну специфіку журналістських розслідувань та представлено варіанти вирішення конфлікту, з яким стискаються журналісти та судді під час розслідувань кримінальних справ. На сьогодні питання залишається не вирішеним, а тому потребує розгляду. Журналісти стискаються з небезпекою під час праці над збиранням матеріалу, а судді – з недостатнім рівнем обізнаності щодо суддівської незалежності та належного захисту сторін. Аби покращити ефективність та справедливість рішень під час розгляду кримінальних справ, в Україні є нагальна проблема покращити взаємозв'язок між журналістами та судом.

Ключові слова: розслідування, кримінал, суд, журналіст, ЗМІ, Закон України

Журналістське розслідування – це журналістський матеріал, що має на меті розкриття важливої теми, що може мати широкий суспільний резонанс. Свобода ЗМІ, яка є невід'ємною складовою свободи вираження поглядів, має винятково важливе значення в суспільстві, що базується на верховенстві права [9, с.10].

В Україні до популярних тем журналістських розслідувань відносяться: публічні фінанси та державні закупівлі, приватизація, виділення земельних ділянок, дотримання екологічного та природоохоронного законодавства, порушення прав громадян, суспільне здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство та багато інших.

Як правило, журналісти не мають такого широкого доступу до інформації, як адвокати, органи розслідування, або спеціальні державні служби. Вони не мають доступу до секретної інформації, а також права проникнення в приватну власність, або на закриту територію. Саме тому їх розслідування стають більш об'ємними і ціннішими.

Жанр журналістських розслідувань вперше з'явився у 1989 році у польській пресі. В цей час відбулися зміни, за яких виникла вільна журналістика, оскільки за

часи комунізму про свободу слова не могло бути й мови. Можливість журналістських розслідувань виникає саме в умовах свободи слова й плюралізму.

Так, перше розслідування вийшло в 1992 році, в польській газеті «Газета Виборча», а саме в статті під знаковим і промовистим заголовком «Корупція у познанській поліції» [11]. За два роки свого існування газета пройшла початковий період і відразу набрала впливовості та хорошого прибутку. До цього часу взагалі подібний матеріал не можливо було б опублікувати. Навіть, коли хтось і мав інформацію про корупцію державних службовців, оприлюднювати такі дані ніхто не мав права.

Сьогодні ЗМІ відіграють важливу роль в розвитку подій і суспільства, ризикуючи не тільки своїм авторитетом, а і власним життям. Своїми розслідуваннями вони змінюють світ, відкриваючи очі на правду. Як наголошує Богдан Копчак: «Журналістські розслідування популярні. Народ любить читати про те, хто і що скоїв, хто і за що брав хабарі, хто і як обкрадає державу... Але людей, які здатні проводити серйозні журналістські розслідування, зовсім не багато. Зрештою, гроші, які за таку діяльність може отримати журналіст, аж ніяк не дорівнюють його ризику. Як мінімум, можна потрапити до суду, а то й гірші речі деколи трапляються...» [4].

В більшості, журналісти працюють над розслідуваннями самі, оскільки під впливом газет, або інших медіа, ведеться певний контроль над інформацією, яка розкривається, а й тим паче публікується.

Одними з відомих українських журналістів, що вели, або ж ведуть і нині розслідування криміналу є: Гонгадзе Г., Бойко В., Політковська А., Комаров В., Шеремет П., Климентьев В., Єльцов О., Бойко В., Річинський С., Степура О. та ін..

Щодо закордонних журналістів – це: Марроу Е.Р., Кронкайт В., Коппел Т., Разер Д., Уолтерс Б., Руссерт Т., Блітцер В., Боргер Г., Курік К. та ін..

Деякі з наведених особистостей втратили власне життя, аби розкрити якусь важливу кримінальну справу. Так, Георгій Гонгадзе, що є яскравим представником журналістської діяльності у кримінальних справах та засновником газети «Українська правда», був позбавлений життя наприкінці 2000 року. Саме в честь нього, з 2007 року, Україна відзначає День пам'яті українських журналістів, що загинули, виконуючи свої професійні обов'язки.

Інший приклад – Вадим Бойко, український журналіст телекомпанії «Гарт», став частиною списку вбитих журналістів за 30 років незалежності України. Колеги стверджували, що перед загибеллю він перевіряв інформацію про торгівлю армійським майном і зброєю армійського угруповання, виведеного з НДР на територію України. Він усвідомлював небезпеку, яка йому загрожувала, і тому навіть носив легкий бронезилет.

Виходячи з цього, можна зрозуміти, що праця журналістів у криміналі є однією з небезпечних і недооцінених.

Що стосується діяльності журналістів за кордоном, то ми маємо приклади з різних резонансних справ в кримінальному впровадженні. Більшість із цих праць були опубліковані в найбільших інформаційних гігантах світу, або впливових медіа.

До прикладу, в період з 1990 по 2000 рік журналісти розкрили скандальну справу про звалтування дітей працівниками католицької церкви [8]. Інший приклад – події, що відбулися 1971 року. The New York Times опублікували секретні «документи Пентагону» – внутрішню доповідь про реальний стан справ у В'єтнамі та дії уряду США. Адміністрація президента Ніксона через суд почала вимагати заборону для New York Times публікувати матеріал. Досє згодом потрапило і до журналістів Washington Post [12], [13].

Отже, журналістика є невід'ємною частиною становлення правопорядку в країні, оскільки вона контролює кримінальні справи не тільки в суспільстві, а і в гілках влади. Основними складовими для становлення прозорості діяльності органів влади є демократія та свобода слова. Звідси витікає потреба співпраці з судовими органами, які є джерелом інформації при веденні розгляд вальних справ, що становлять суспільний інтерес.

При висвітленні судової тематики, журналісти повинні поширювати достовірну інформацію та перевіряти її, збираючи відповідні докази. Саме тому виникає нагальна потреба в отриманні інформації та копій документів, що містяться у матеріалах судових справ. Але отримати доступ до таких джерел інформації дуже важко, оскільки, відповідно до вимог процесуального законодавства України, право на ознайомлення з матеріалами судових справ мають лише учасники судового розгляду. Інформація, що міститься в судових справах, не віднесена до публічної інформації. Журналісти, які прийшли до суду з метою висвітлення судового процесу, такими не визнаються, а тому отримати доступ до матеріалів справи не можуть. Один із способів отримати таку інформацію, що міститься в змісті документів – це бути присутнім на судовому засіданні, посилаючись на ст. 34 Конституції України.

Джерелами, що можуть надати інформацію про судову справу та пов'язані з нею документи, є: позивач, відповідач, третя особа, потерпілий, захисник або обвинувач. Цей спосіб отримання інформації не заборонений законом, а тому журналісти часто ним користуються.

Кожен представник ЗМІ, що веде власне журналістське розслідування, стискається з низкою проблем. З них:

- Неприйняття власників чи редакторів ЗМІ працювати над спірною, конфліктною інформацією;

- Загроза власному життю та безпеці сім'ї і близьким людям;
- Відсутність вільного доступу до необхідного джерела інформації;
- Обмеженість в ресурсах, що стосуються часу, коштів;
- Страх перед наслідками опублікованої роботи з конфліктною, або провокаційною темою;
- Відсутність потрібного і завчасного досвіду у веденні розслідувань, а особливо в кримінальному аспекті.

Ведучи розслідування, представники ЗМІ можуть бути присутні на судовому розгляді справи, контролюючи як сам процес, так і розвиток справи, яка розглядається. Але наразі в Україні відносини між судовою гілкою та ЗМІ досить незбалансовані.

Наразі, ми маємо дві проблеми – судді не мають чітких уявлень про стандарти взаємодії з представниками ЗМІ, а ЗМІ в свою чергу не завжди обізнані зі специфічними правилами висвітлення судової проблематики. Ми можемо спостерігати конфлікт між сторонами, оскільки журналіст має на меті отримувати інформацію та висвітлювати важливі події, а суддя – захищати суддівську незалежність, право сторін на справедливий та об'єктивний розгляд їхнього спору.

При розгляданні справи, журналіст може отримувати інформацію про заплановані судові засідання, оголошення рішень та вироків, а також ті дії, що стосуються висвітлення судових процесів. Працюючи з матеріалом, вони повинні діяти по принципу «не зашкодь». Саме тому, відбираючи інформацію з судових процесів, представник ЗМІ повинен застосовувати справедливе відображення подій.

Найважливішим та, водночас, найскладнішим завданням для журналіста, що веде розслідування – це визначити обмеження щодо інформації, яка оприлюднює учасників судового процесу. Ця потреба виникає у випадку, коли потрібно використати судові рішення у своїх матеріалах.

Натомість, існують ще й гарантії захисту журналістських джерел [6]. Це одне з не багатьох унікальних прав, що мають журналісти, але не мають інші громадяни. Тобто журналіст має право на законних підставах зберігати в таємниці ім'я особи, яка надала інформацію. На практиці такими особами в більшості є державні службовці, що повідомляють про зловживання та корупцію в органах влади, або інші особи, які не бажають афішувати свою особистість.

Цей захист впливає із законів та деонтологічних правил, які діють у багатьох державах, що підписали Конвенцію, а також із багатьох міжнародних документів стосовно свободи журналістики. Відсутність захисту джерел журналістського матеріалу могла би спонукати джерела інформації відмовитися від допомоги у висвітленні питань, що становлять суспільний інтерес.

У випадку, коли журналіст може вплинути на розслідування, маючи матеріал, що стосується слідства – він має повне право на зберігання в таємниці імені особистості, що надала інформацію. Це означає те, що слідчий чи суддя за загальним правилом не має підстав та права вимагати від журналіста повідомити джерело, звідки надійшла інформація.

Однак право на таємницю є більш ширшим – від журналіста ніхто не має права вимагати чи в інший спосіб отримувати (обшук, виїмка) документи, які можуть установлювати особу, яка надала інформацію, будь то державний орган чи суддя. Це закріплюється ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також ст. 59 Закону України «Про телебачення та радіомовлення».

Єдиний закон, що надає можливість втручання в сферу захисту джерел журналіста – це Кримінальний процесуальний кодекс України. З одного боку, він вводить додаткові гарантії щодо захисту професійної діяльності журналістів, з іншого – містить норми, які можна використати проти ЗМІ та їх творчих працівників [3, с.59]. Сюди відноситься й Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та частина 5 статті 25 Закону України «Про інформацію», що передбачають право журналіста публікувати підготовлені ним повідомлення і матеріали під власним іменем, під умовним ім'ям, або ж без підпису.

Таким чином, в слідстві журналіст виступає посередником між джерелом інформації та представниками слідства, а отже, й судом.

До повноважень суду в взаємодії з журналістами відноситься:

- надання ЗМІ офіційних відомостей про діяльність суду, за виключенням тих, що належать до службової інформації або відносяться до державної, комерційної, банківської таємниці;
- координація діяльності особи, відповідальної за взаємодію зі ЗМІ у суді;
- підготовка та проведення інформаційних заходів, спрямованих на висвітлення діяльності суду;
- організація висвітлення у ЗМІ питань, що входять до компетенції загальних судів;
- оперативне реагування на події у світовому та (або) національному інформаційному просторі, що стосується діяльності судів загальної юрисдикції [9].

Журналістам мають надавати відповідні органи на підставі простого запиту та своєчасно, крім тих випадків, коли це не є можливим. Вони мають право отримувати інформацію без будь-якої дискримінації і копіювати публічно

оголошені вироки. Вони мусять мати можливість поширювати такі матеріали й інформувати про них громадськість.

В той же час, при засіданнях, журналісти повинні не заподіювати шкоди слідству, а також дотримуватися його сталих норм. До прикладу, однією з найпоширеніших проблем є зйомка на судовому засіданні, а особливо – коли вона не була узгоджена напередодні з судовою владою. Надаючи інформацію про підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, а також про інших учасників кримінального процесу, потрібно забезпечувати їхнє право на захист недоторканності відповідно до статті 8 Конвенції про права людини [7, ст. 8]. Особливо це стосується неповнолітніх осіб.

У справі Де Гаєс та Гійзельс проти Бельгії, що відбувалась у 1997 р., Суд визнав, що «судді мають бути захищені від деструктивних випадів з боку ЗМІ, що не базуються на жодній фактичній підставі». Водночас, якщо критика судових проблем або окремих суддів спирається на «належні та ретельні журналістські розслідування, що є частиною громадського обговорення важливих суспільних проблем», то підстав обмежувати свободу ЗМІ немає [5, с.13].

За результатами опитування, проведеного в 2004 році, половина суддів зазначили, що присутність преси в залі суду дисциплінує учасників процесу, а 33% визнали, що присутність преси сприяє прозорості судового процесу. Якщо йдеться про Україну, то присутність ЗМІ в залі суду може бути опосередкованою підтримкою суддів у їхньому протистоянні тиску з боку різних суб'єктів [1, с. 5].

Можливість розгляду доказів та дебатів на відомість суспільству сприяє справедливому рішенню справи в суді.

Особливо це стосується кримінального процесу. Тобто коли йдеться про справу, де особу звинувачують у скоєнні злочину, передбаченого в Кримінальному кодексі України. Аби запобігти зловживанню владою і забезпечити можливість здійснювати суспільний контроль за кримінальною справою, преса має право стежити за розслідуванням і інформувати громадян.

Але є й окремі випадки, коли журналісти не можуть бути присутні під час досудового, або судового засідання. Відповідно до ст. 20 Кримінально-процесуального Кодексу України, «розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом інформації. Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду, в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою не розголошення відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі та у разі, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно» [2, ст. 20].

Перед участю у засіданні, журналіст при потребі повинен подати до суду запит на доступ до публічної інформації, обґрунтовуючи тим, що запитувана інформація становить суспільний інтерес. Предметом суспільного інтересу є інформація, що свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [1, ст. 29].

Нерідко при публікації матеріалу, судді та судові службовці виступають позивачами у справах на дифамацію, якщо вони стають об'єктами матеріалу.

Дифамація – це поширення неправдивої інформації про особу, яка принижує її честь та гідність, або завдає шкоди репутації. Межі допустимої критики суддів та судових службовців, зазвичай, є дуже вузькими, оскільки не можна підривати до них довіру суспільства. Але, як зазначає автор в посібнику «Основи судової журналістики»: «...той рівень недовіри до судів, який існує на сьогодні, можна подолати лише шляхом якомога більшої відкритості, особливо в тих справах, які мають суспільний інтерес» [9, с. 62].

Окрім дифамації, підставами для позову, що пов'язані із судовою журналістикою, є:

- втручання в приватне життя осіб, що є учасниками судового процесу при розгляді кримінальної справи;
- недобросовісна або неналежно обґрунтована критика судових рішень, висловлювання, що переходять межі допустимої критики стосовно судді або суду або впливають на судові рішення;
- опублікування фотографій без згоди осіб, навіть якщо ці фото були зроблені у відкритому просторі, або під час судового засідання;
- повідомлення про неправомірні дії осіб з наданням висновку про винність особи.

Отже, як ми бачимо сьогодні в Україні є нагальна проблема установити зв'язок співпраці між представниками ЗМІ та суду, надати їм відповідні стандарти взаємодії, допомогти журналістам здобути досвід при розслідуваннях, а також надати захист від нападів. Судді, в свою чергу, мають захищати суддівську незалежність та належний захист сторін. Ми повинні надати їм досвід позитивної співпраці зі ЗМІ, аби ефективніше вирішувати судові справи, особливо в ті, що стосуються криміналу. Це можна забезпечити перевітками обох сторін на знання своїх прав, проведенням вебінарів та контролю над їх співпрацею під час розгляду справи в суді, або до нього.

Окрім цього, терміново потрібно вирішити питання щодо безпеки журналістів під час їх розслідувань кримінальних справ та забезпечити їм

безпечний доступ до інформації. Спільна праця між суддями та журналістами може допомогти вирішити проблему об'єктивного рішення та знайти якомога більше доказів та корисного матеріалу під час слідства. Також. Судді зможуть підвищити довіру громадян через прозорість, яку надають ЗМІ під час публікацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон «Про інформацію» № 2658-ХІІ від 02.10.92. *ВВР*. 1992. № 48, ст.651
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*: кодекс від 28.10.60, редакція від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1001-05#Text>
3. Бель Б., Бурмагін О., Патора Т., Хоменок О. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ, 2013. 190 с.
4. Копчак Б. Журналістські розслідування в Україні. *Український журнал*. 2007. URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/126/>.
5. Буроменський М., Сердюк О., Підкуркова І. Основи судової журналістики: посібник для журналістів. Київ, 2009. 72 с.
6. Гарантії захисту журналістських джерел за українським законодавством *Центр демократії та верховенства права*. 2015. URL: <http://bit.do/consultations-garantiyi-zahystu-zhurnalistskyh-dzherel-za-ukrayinskym-zakonodavstvom>.
7. Конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» №475/97-ВР від 17.07.97 р. : прийнята на членами Ради Європи 04.11.1950 р.
8. Найбільший педофільський скандал в історії США: у тисячах випадків насильства звинувачують священиків. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ssha-pedofilija-sviashchenyk/29436017.html>.
9. Опришко Л., Панкратова Л. Основи судової журналістики. К.: 2016. 152 с.
10. Особливості доступу журналістів до судових справ. *Безоплатна правова допомога*. 2021. URL: <http://bit.do/wiki-legalaid-osoblivosti>
11. Українська гельсінська спілка з прав людини. Журналістські розслідування – ознака вільного суспільства. URL: <https://helsinki.org.ua/2009/10/zhurnalistski-rozsliduvannya-oznaka-vilnoho-suspilstva/>.
12. Neil Sheehan. Vietnam Archive: Pentagon Study Traces 3 Decades of Growing U. S. Involvement. URL: <https://www.nytimes.com/1971/06/13/archives/vietnam-archive-pentagon-study-traces-3-decades-of-growing-u-s.html>.
13. Pentagon Papers. URL: www.archives.gov/research/pentagon-papers.

УДК 343.43

КРИМІНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ

Ярослава Тикул,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня

за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті наголошено на тому, що родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, є воля, честь і гідність особи. Акцентовано увагу на тому, що право на повагу, честь та гідність вважається основоположними серед інших прав та свобод людини. Захист цих прав надається державою, а відповідальність зазначається в Кримінальному Кодексі України.

***Ключові слова:** права і свободи людини, захист прав, кримінальна характеристика, кримінально-правові засоби.*

Актуальність теми дослідження. Одним із пріоритетних завдань держави є захист прав і основоположних свобод людини. Серед таких прав – право на повагу до волі, честі та гідності людини. Вказані права посідають виняткове місце в системі прав людини. Без їх належного захисту не може йтися про реалізацію інших прав. Виходячи зі згаданих норм, кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за найбільш небезпечні посягання на волю, честь та гідність особи, тим самим підтверджуючи значущість вказаних цінностей як для конкретного індивіда, так і для суспільства загалом.

У чинному Кримінальному Кодексі України відповідальність за посягання на волю, честь та гідність особи визначена у 3 розділі Особливої частини, де передбачена окремими статтями, а саме 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152 статтями КК України.

Стан наукового дослідження Розглядом деяких аспектів цієї проблеми займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. Наумова, М. Акімов, О. Володіна, М. Акімов, Н. Аніщук, М. Бажанов, О. Бандурка, В. Бортник, П. Рабінович, В. Навроцький, Т. Нуркаєва, М. Хавронюк та ін.

Предметом дослідження виступає система норм Кримінального Кодексу України спрямованих на захист волі, честі та гідності людини.

Об'єктом дослідження є правовідносини, якими врегульовані захист волі, честі та гідності особи кримінально-правовими засобами. Про складність дослідження питання кримінально-правового захисту волі, честі та гідності особи свідчить різномаяття підходів до вивчення цієї проблеми.

Мета і завдання дослідження: Мета роботи полягає в тому, щоб з'ясувати поняття і види злочинів проти волі, честі та гідності особи і здійснити їх загальну кримінально-правову характеристику.

Поставлена мета зумовила виникнення таких завдань:

1. Визначити поняття і види злочинів проти волі, честі та гідності особи;
2. Розкрити об'єктивну сторону злочинів проти волі, честі та гідності особи;
3. Висвітлити суб'єктивну сторону злочинів проти волі, честі та гідності особи;
4. Проаналізувати проблеми кримінально-правового захисту цих видів злочину.

Відповідно до Конституції України (статті 28 і 29) кожна людина має право на свободу та повагу до її гідності. Честь і гідність людини – наголошує Основний Закон – є найвищою соціальною цінністю в державі. З огляду на це, беручи до уваги суспільну потребу захисту особливо важливих соціальних цінностей кримінально-правовими нормами, український законодавець передбачив у чинному КК відповідний розділ про злочини, що посягають на волю, честь і гідність особи [1, с.10].

Родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, є воля, честь і гідність особи. У загальному розумінні воля – це людська свобода. Інакше виглядає ситуація щодо людської гідності. На відміну від свободи, вона є абсолютною цінністю, і жоден не може бути позбавлений її за будь-яких умов. Цінність людини в суспільстві залежить від визнання поваги до її гідності. Втім лише суспільної оцінки людини без її власної оцінки – самооцінки – замало, адже людина, яка не розуміє своєї цінності, фактично втрачає ціннісну підтримку суспільства.

Гідність – це внутрішня (власна) і зовнішня (суспільна) оцінка поваги до людини як найвищої від народження істоти, що має рівні можливості та права, наділена розумом, мовою й емоціями. Тому ані висновки про гідність як лише суспільну оцінку людини, ані підходи про саме суб'єктивний її характер, на нашу

думку, не можуть вважатись повноцінними. Подібну логіку можна застосувати й щодо людської честі.

Чесць – це сукупність морально-етичних характеристик людини, яких та набуває протягом життя і які віддзеркалюють у зв'язку з цим її суть під різними кутами соціальної адаптації. Позбавити людину честі означатиме обезчестити її. На відміну від гідності, яка є об'єктивно-суб'єктивною цінністю, чесць як показник моральності людини – завжди категорія суб'єктивна. У кожної людини вона своя, а тому й оцінка відсутності факту збезчещення завжди залежить від потерпілого. Якщо він вважає, що чесць було потоптано – можна говорити про порушення. Але якщо ні – порушення немає.

Розділ налічує сім самостійних діянь, а саме незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), підміна дитини (ст. 148 КК), торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК), експлуатація дітей (ст. 150 КК), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК), незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК). Суспільна небезпека злочинів, що розглядаються, полягає в тому, що під час їх вчинення відбувається незаконний вплив на закріплені Основним Законом України цінності, які притаманні лише людині, втрата яких є свідченням перетворення людини на тварину або річ.

Об'єктивна сторона злочинів, що розглядаються, представлена діями. Понад те: усі з таких злочинів за конструкцією об'єктивної сторони є формальними, тобто момент їх закінчення законодавчо пов'язаний із самим лише фактом учинення протиправного діяння. Суб'єктом злочинів проти волі, честі та гідності особи, за загальним правилом, може бути лише фізична осудна особа, утім за злочин, передбачений ст. 147 КК, яка досягла 14 років, за злочини, передбачені статтями 146, 149 КК, – яка досягла 16 років, за злочин, передбачений ст. 150 КК, – з 18 років, за злочини, передбачені статтями 148, 150-1, 151 КК, – спеціальний суб'єкт.

Із суб'єктивної сторони всі аналізовані злочини є умисними. Захоплення заручників, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини передбачають мету вчинення злочину, а підміна дитини – мотив.

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК).

Так, основним безпосереднім об'єктом незаконного позбавлення волі є воля людини, а основним безпосереднім об'єктом викрадення людини є воля людини та її гідність. Додатковий безпосередній об'єкт злочину в обох поданих випадках відсутній. Суспільна небезпека незаконного позбавлення волі полягає в порушенні права людини на особисту волю (у вигляді особистої свободи), непорушність якого закріплено Конституцією України. Суспільна небезпека викрадення людини полягає не тільки в тому, що під час вчинення такого

злочину відбувається протиправний вплив на волю людини, а й у тому, що в такому випадку виявляється неповага до людської гідності. [2, с.90].

Об'єктивна сторона злочинів, що розглядаються, полягає в діях з приводу часткового обмеження чи повної ліквідації здатності діяти певним чином на власний розсуд (рухатись певною територією, здійснювати зустрічі, відвідувати певні об'єкти тощо). Причому це не означає, що потерпілий має знаходитись поряд з викрадачем, наприклад, у нього вдома чи на дачі. Потерпілого можуть утримувати в будь-яких законспірованих місцях. Головним критерієм розуміння факту викрадення є те, що потерпілий перебуває під контролем викрадача, тобто місце знаходження (утримання) потерпілого, так само, як і будь-яка його поведінка в цьому місці, контролюються викрадачем.

Суб'єкт злочину – загальний. Вчинення такого злочину службовою особою передбачає кваліфікацію за відповідними статтями Особливої частини КК про злочини у сфері службової діяльності чи проти правосуддя, чи проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Суб'єктивна сторона незаконного позбавлення волі так само, як і викрадення людини, характеризується умислом. При цьому ставлення винного до наслідків може бути лише необережним.

Захоплення заручників (ст. 147 КК).

Суспільна небезпека злочину полягає в протиправному посяганні на волю людини у вигляді права людини на особисту свободу, непорушність якого закріплено Конституцією України. [2, с. 92]

Об'єктивна сторона злочину складається з двох самостійних форм, а саме:

1. Захоплення особи як заручника;
2. Тримання особи як заручника.

Під заручником слід розуміти особу, яку захопили чи утримують з метою спонукання її родичів, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Потерпілим від цього злочину може бути фізична особа будь-якого віку чи статі.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 14 років. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Ставлення винного до наслідків може бути лише необережним. Юридичний склад злочину, що розглядається, як обов'язкову ознаку передбачає мету, якою є спонукання родичів потерпілого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Підміна дитини (ст. 148 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є воля людини. Під дитиною в цій статті слід розуміти будь-яку фізичну особу, якій на момент вчинення щодо неї злочину не виповнилось 18 років. Важливим є те, що дитина має бути чужою для злочинця, тобто не має перебувати в будь-яких стосунках. Об'єктивна сторона злочину характеризується діями у вигляді здійснення незаконної зміни батьків дитини на осіб, які не є такими. Злочин є закінченим з моменту незаконної зміни батьківства дитини. Причому для визначення моменту закінчення підміни дитини важливим є саме фактична передача дитини від одних батьків (законних) до інших (незаконних) [2, с. 92].

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 16 років та яка є юридично чужою для потерпілого. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для аналізованого злочину є важливим мотив його вчинення. Цей злочин відповідно може бути вчинений або з корисливих, або з інших особистих мотивів. Звісно, корисливість припускає мету незаконного збагачення або позбавлення від матеріальних чи інших фінансових зобов'язань. Що ж до інших особистих мотивів, то ними в можуть бути заздрість, помста, бажання отримати підвищення по службі тощо.

Об'єктивна сторона злочину передбачає множинність самостійних форм, а саме: а) торгівля людьми; б) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; в) вербування людини; г) переміщення людини; д) переховування людини; е) передача людини; ж) одержання людини. Під торгівлею людьми слід, вочевидь, розуміти дії з купівлі та (або) продажу людини однією особою іншій особі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Ставлення винного до наслідків, про які йде мова в ч. 3, може бути лише необережним. Важливого значення набуває мета вчинення злочину, якою є експлуатація потерпілого.

Експлуатація дітей (ст. 150 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є гідність людини. Об'єктивна сторона злочину характеризується діями у вигляді експлуатації дитини шляхом використання її праці. Під експлуатацією слід розуміти використання примусової праці дитини або добровільної праці, але безоплатно чи з оплатою, яка геть не відповідає кількості або якості виконуваної нею роботи. Злочин є закінченим з моменту вчинення будь-якої з вищезазначених дій [2, с. 93].

Суб'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується прямим умислом. Мотив цього злочину хоч і не є його обов'язковою ознакою, утім, розглядається як внутрішня детермінанта злочинної поведінки особи.

Незаконне поміщення у психіатричний заклад (ст. 151 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є воля, честь і гідність людини. Потерпілим від злочину є будь-яка фізична особа, яка не має психічного розладу. Суспільна небезпека злочину найбільш масштабна порівняно з іншими злочинними проявами, передбаченими обсягом конкретних статей розділу III Особливої частини КК. Вона полягає в тому, що під час такої неправомірної діяльності відбувається посягання одразу на три людські соціальні блага - право на особисту свободу, право на повагу до людської гідності та право на честь людини. Це відбувається через те, що винний не тільки позбавляє потерпілого свободи діяти певним чином і на власний розсуд, а й принижує його честь і гідність, перетворюючи того на психічно хворого [2, с. 94].

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями у вигляді поміщення у психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини. Дії винного з приводу поміщення потерпілого до психіатричного закладу можуть бути як відкритими (потерпілий усвідомлює такий факт), так і таємними (потерпілий не усвідомлює такий факт, зокрема, через застосування щодо нього медичних, наркотичних чи інших препаратів). Однак спосіб вчинення цього злочину на кваліфікацію не впливає. Цей злочин є закінченим з моменту безпосереднього оформлення потерпілого як психічно хворого в психіатричний заклад. Причому таке оформлення має бути підтверджене відповідними документами про те, що потерпілим є психічно хвора людина.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути лише лікар-психіатр. Учинення такого злочину службовою особою з використанням наданих їй службових повноважень має додатково кваліфікуватись як перевищення влади. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Ставлення ж до наслідків такого злочину може бути лише необережним.

Права та свободи людини і громадянина є найвищими соціальними цінностями, а тому рівень їх забезпечення визначає зміст і демократичну спрямованість діяльності держави. Здатність людини повною мірою реалізовувати її права та свободи зумовлена наявністю значної кількості сприятливих умов для її самореалізації як особистості та члена демократичного суспільства. Завдяки наявності закріпленої на рівні нормативно-правових актів свободи діяти на власний розсуд людина отримує можливість мислити і діяти відповідно до своїх інтересів, обирати конкретні варіанти поведінки в певних ситуаціях. Це і є одним із ключових критеріїв, яким характеризується вільне та демократичне суспільство.

Під гідністю розуміється уявну самооцінку особи, тобто суб'єктивну оцінку особистістю своїх якостей, духовного світу, можливостей, здібностей, світогляду, виконаного обов'язку та свого суспільного значення. Почуття власної гідності є самоповагою, із якою людина ставиться до себе, як до особистості, воно не є

вродженою властивістю, а з'являється і розвивається, або деградує з віком, з набуттям досвіду та різноманітних умінь [3, с. 19].

Щодо поняття «честь», то деякі автори зазначають, що вона полягає в здатності людини оцінювати свої вчинки, стримувати у собі егоїстичні, аморальні прагнення й наміри, здійснення яких у цьому суспільстві розцінювалося б як безчестя, і в здатності діяти в моральному житті відповідно до прийнятих у цьому суспільстві моральних норм, правил і вимог [4, с. 100]. Слід зауважити, що категорії «честь» характерні такі риси: потреба в повазі до себе та визнанні іншими своїх заслуг перед людьми; переконаність у власній значущості у суспільстві, чесність перед людьми, репутація, совість, почуття обов'язку перед людьми, висока моральність у стосунках [5].

Під волею слід розглядати не тільки фізичну якість особи, а й право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, і бути вільним у виборі своєї манери поведінки та мати право здійснювати на власний розсуд розвиток своєї особистості (за умови непорушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод [6, с. 250].

До найважливіших ознак, які характеризують особу злочинця, традиційно відносять стать, вік, освітній рівень, сімейний стан, зайнятість, національну приналежність тощо. Кримінологи слушно зазначають, що на поведінку людей, їхні потреби та життєві установки серйозний відбиток накладає вік. Таким чином, при вчиненні розглядуваного посягання найбільш кримінально активними є особи у віці від 25 до 39 років. Це й не дивно, адже, як зазначалося вище, для вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини зазвичай доводиться застосовувати фізичну силу, котрою володіє і якою ефективно може скористатися людина в найбільш активному віці [7, с. 51- 52, с.].

Вчинення аналізованого злочину неповнолітніми особами трапляється вкрай рідко; зазначимо, що окремі дослідники взагалі констатують повну відсутність осіб вказаного віку серед засуджених за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Даний факт певною мірою можна пояснити психологічними особливостями неповнолітніх, зокрема їхньою непосидючістю, небажанням очікувати настання бажаного результату упродовж тривалого часу [8, с. 169]. Як відомо, важливим регулятором поведінки людини є сім'я. Відсутність сім'ї традиційно розглядається кримінологами як один з несприятливих, негативних факторів. Таким чином, більшість осіб, які вчинили незаконне позбавлення волі або викрадення людини, не мали стабільного сімейного становища. Утім, варто мати на увазі, що наявність сім'ї не завжди стимулює позитивну поведінку особи. Необхідно підкреслити, що до незаконного позбавлення волі як виду домашнього насильства призводять саме конфліктні

сімейні відносини. Ймовірність таких конфліктів, як відомо, зростає у зв'язку із вживанням алкоголю. У кримінологічній літературі іноді вказується, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини рідко вчиняється у стані сп'яніння [9, с. 50]. Це й не дивно, адже вживання алкоголю негативно позначається на нервовій системі людини, послаблює її контроль за своєю поведінкою, загострює негативні риси характеру, викликає в неї агресію. Водночас варто підкреслити, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини вкрай рідко вчиняють особи, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння [9].

Особи, які вчинили незаконне позбавлення волі або викрадення людини, здебільшого визнаються такими, що не мають якихось психічних розладів. У деяких осіб наявність певних психічних аномалій була констатована, однак на момент вчинення злочину вони все ж зберігали здатність усвідомлювати свої діяння та керувати ними. Вивчення особи злочинця, що вчиняє незаконне позбавлення волі або викрадення людини, неможливе без дослідження мотивів вказаної злочинної поведінки. В кримінологічній літературі зазначається, що розглядуваний злочин найчастіше вчиняється з корисливих мотивів. Окремі дослідники уточнюють, що в абсолютній більшості випадків йдеться про прагнення винних отримати викуп за звільнення потерпілої особи [10, с. 241]. У багатьох проаналізованих випадках поведінка особи, що вчинила даний злочин, свідчила про притаманну їй жорстокість. Зазначимо, що незаконне позбавлення людини волі або її викрадення зазвичай пов'язане із заподіянням потерпілій особі різної тяжкості тілесних ушкоджень, завданням фізичного болю. Вказану рису ілюструє також поводження винних з жертвами: приковування їх ланцюгами, позбавлення сну, їжі та води, нацьковування на них бійцівських собак, погроз [11].

. Жертви незаконного позбавлення волі або викрадення людини часто просять винних припинити протиправну поведінку і звільнити їх, однак останні зазвичай не реагують на такі прохання. У зв'язку з цим у кримінологічній літературі виокремлюють таку рису особи злочинця, що вчиняє розглядувані посягання, як «емоційна черствість» до прохань потерпілих, відсутність почуття жалю, милосердя [12, с. 68].

Розроблення кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють підміну дитини, пов'язане з серйозними труднощами, оскільки відсутня відповідна судова практика. Суб'єктами цього злочину можуть бути батьки дитини, персонал пологових будинків, працівники виховних та інших дитячих закладів тощо. Разом з тим науковці, які досліджували відповідну проблематику, зазначають, що на практиці трапляються випадки, коли цей злочин вчиняє породілля з метою заміни своєї хворої дитини на чужу здорову, своєї померлої дитини на чужу живу. Нею може керувати також бажання виховувати дитину від іншого чоловіка, мати

дитину іншої статі тощо [13, с. 145]. Морально-психологічними рисами осіб, що вчиняють розглядуване діяння, на наш погляд, є такі: відсутність твердих моральних принципів та елементарної порядності, авантюрний склад характеру, нерозбірливість у виборі засобів для досягнення бажаної мети. У системі ціннісних орієнтацій таких осіб ключове місце посідають егоїстичні та корисливі спонукання.

Показники, які ілюструють освітній рівень засуджених за торгівлю людьми залежно від мети, яку переслідували винні особи, встановлюють, що найвищий рівень освіти характерний для засуджених за торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, натомість найнижчий – для засуджених за торгівлю людьми з метою примусового втягнення в зайняття жебрацтвом та за торгівлю дітьми, вчинену їхніми батьками задля подальшого їх усиновлення чи удочеріння іншими особами [13, с. 386].

Розроблена кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти волі, честі та гідності особи, дозволяє краще зрозуміти причини вказаних злочинів, дає змогу розкрити глибинний механізм зазначених посягань. Вважаємо, що спираючись на отримані дані, можна розробити ефективні заходи запобігання таким злочинам.

Висновок. Отже, з вище сказаної інформації можна діти до висновку, що право на повагу, честь та гідність вважається основоположними серед інших прав та свобод людини. Захист цих прав надається державою, а відповідальність зазначається в Кримінальному Кодексі України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія / за заг. наук. ред. А.В. Андрушка. Київ, 2020. 560 с.
2. Аніщук Н. До проблеми работоргівлі жінками. *Право України*. Київ, 2002. №9. С. 99–101.
3. Архів Ленінського міськрайонного суду м. Кіровограда за 2011 рік. Справа № 1-325/11.
4. Бурлака В.В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. Київ, 2014. № 6 (96). Частина 2, книга 2. С. 451–456.
5. Гейко В. А. Правове забезпечення честі та гідності особи як складова фінансово-економічної безпеки: *Управління фінансово-економічною безпекою*. 2015. С. 18-24.
6. Качала І. І. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти честі та гідності особи: Актуальні проблеми держави і права. 2010. 252 с.

7. Капера І. Українська молодь у контексті соціальних змін. *Вища освіта України*. Київ, 2012. № 1. С. 93–100.
8. Бауліна Ю.В., Борисова В.І. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження). Харків: Кроссроуд, 2008. 364 с.
9. Паливода А. В. Кримінальний Кодекс України. Київ, 2021. 312 с.
10. Рибалка В. В. Психологія честі та гідності особистості : культурологічні та аксіологічні аспекти: наук.-метод. посіб. ТОВ «Інформаційні системи», 2011. 428 с.
11. Стрімькова І. Честь та гідність – категорії марксистської етики: Категорії марксистської етики. К: Думка, 1965. С. 94-189.
12. Філін М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення свободи людини: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2000. 214 с.

УДК 316.624

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК КРАЙНЬОЇ ФОРМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Наталія Циб,

здобувачка фахової передвищої освіти,

Центральноукраїнський фаховий коледж;

Наталія Седова, кандидат

психологічних наук, старший

викладач кафедри права та

соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

У статті описані основні засади соціально-психологічних рис злочинності як крайньої форми девіантної поведінки. Були досліджені основні групи ознак злочинної поведінки, мотиви злочинних діянь, вчинених юнаками та підлітками, протиріччя моральної свідомості неповнолітнього. Під час дослідження було виявлено, що девіантна поведінка вивчалася різними психологами, різних країн протягом багатьох років.

Ключові слова: *девіантна поведінка, злочинність, злочинець, протиріччя, підлітки, психологія, мотиви, діяння, антигромадськість, правопорушник, виховання, група, колектив, мораль.*

Постановка проблеми: проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосуванні до норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти, тобто це некеровані, педагогічно занедбані, які поведуться зухвало та агресивно. Дурна компанія, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин, перебування на обліку в поліції, вживання дітьми алкоголю, наркотиків, адаптація до нового середовища, дезадаптація до норм соціального життя в колективі і, як наслідок, до самотності, дефіциту спілкування.

Мета роботи: розкрити психологічну складову поняття «крайня форма девіантності», проаналізувати психологічні особливості формування

насильницького, корисного та необережного злочинця, психологічні наслідки злочину як для самого злочинця, так і для потерпілого та його близького оточення.

Аналіз основних досліджень та публікацій: Психологічні традиції вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, формувалися в основному в соціологічних школах. У дослідженнях соціологів кінця XIX – початку XX ст. (Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Леві-Брюля та ін.) встановлено зв'язок між девіантною поведінкою та соціальними умовами існування людей.

Виклад основного матеріалу. Злочинна поведінка має дві основні групи ознак. Зокрема, суб'єктивні – це мотиви, наміри та мета злочинця для того, щоб вчинити злочин. Об'єктивні – це фізичні рухи та дії, які він використовує при вчиненні злочину. Перед тим, як злочин реалізується в суспільно небезпечні дії, він внутрішньо психологічно визріває та формується. Тобто, особа спочатку приймає рішення а потім вже вчиняє злочин. Саме рішучість особи вчинити протиправні дії називається наміром. Вчинити злочин навмисно означає усвідомлювати всю протиправність та небезпечність своїх дій, характер свого вчинку та подальші наслідки. Характер наміру говорить нам про те, як злочинець готувався до цього злочину.

Враховуючи все це намір різниться мірою обдуманості, тобто чи особа готувалася заздалегідь чи він виник раптово, чи є він наслідком непередбачуваних обставин або ж спеціально підібраних умов[5].

В залежності від особливостей наміру серед неповнолітніх правопорушників закону можливо виділити три основні їх групи. Перша група – це ті, у кого намір вчинити правопорушення виник раптово. Друга група – це ті, хто наперед передбачали, обмірковували свій злочин та готувалися до її здійснення. Третя група – це ті, хто іноді знали про наслідки своїх протиправних дій, а іноді намір у них виникав раптово.

Перша група характеризується тим, що протиправна поведінка розглядається, як суспільно небезпечна реакція на обставини, що сформувалися. У більшості випадках неповнолітні обмірковують заздалегідь шляхи та засоби вчинення злочину. Рішучість виникає раптово і дуже швидко реалізується в діях.

Для другої групи характерний злочинний намір у поверхневому і суперечливому усвідомленні суспільної шкоди. Виражається це в тому, що велика кількість підлітків та юнаків, наважившись вчинити злочин усвідомлюють тільки самі дії та предмет зазіхання, тобто фактичну сторону свого діяння. При всьому цьому вони зовсім не розуміють всю шкідливість свого діяння для інтересів суспільства.

Третя група характеризується наявністю особливості прояву злочинного наміру, яка проявляється в його спрямованості. Вираження відбувається в бажанні настання злочинних наслідків та визначається своїм результатом. Підлітки та юнаки не мають конкретного представлення про мету злочину. А пояснюють причину вчинення свого злочину недотепними відповідями такими, як: «Мені так захотілося», «Тому, що всі так робили», «Не знаю, просто так вийшло».

Таким чином, у злочинах серед неповнолітніх існують часті випадки, коли спрямування наміру та його ціль не є самі по собі антигромадськими. Злочинні дії наявні, а їх ціль ніяк не злочинна, наприклад, захистити честь свого товариша або ж свою власну, допомогти іншій особі, проявити себе перед однолітками [2].

Щодо мотивів злочинів, вони є поверхові та розрізнені, значною мірою проявляючись на основі групових дій. За спостереженнями найбільш розповсюджені це престижні та наслідувальні мотиви, а також жага до самоствердження серед однолітків. Важливим фактом є вплив на мотивацію маючи і той факт, що більшість цих злочинів вчиняються молодими людьми у стані алкогольного сп'яніння, сам тоді, коли втрачається самоконтроль та тверезе реагування на вчинення своїх дій. Звідси і випливає великий відсоток невмотивованих злочинів, тобто діянь, внутрішні причини яких злочинець не може чітко визначити.

За тих випадків, коли має уявлення про власну мотивацію до злочину нерідко виявляється, що серйозний вплив на нього мають протиріччя між рівнем домагань неповнолітніх і можливостями їхнього задоволення. Підлітки та юнаки зазвичай мають дещо завищені домагання матеріального порядку такі, як: мати якусь річ, мати багато кишенькових грошей, брендовий одяг тощо. У разі незадоволення, ці домагання можуть бути обумовлені формуванням корисливих формувань корисливих за сутністю спонукань, які втілюються у злочинних зазіханнях на власність.

Серед найбільш важливих мотивів злочину неповнолітніх виокремлюють:

1. Прагнення продемонструвати перед товаришами сміливість, рішучість, хоробрість.
2. Безглузда рішучість вчинити виражається в необдуманому суспільно небезпечному діянні.
3. Корисливе відношення до предмета домагання, заради якого неповнолітній готовий порушити правові заборони.

Так, юнаків спонукає перекручений, неправильно зрозумілий авторитет серед однолітків, що означає в тій чи іншій ситуації більше, ніж інтереси суспільства та його членів.

Правові порушення найчастіші в малих соціальних групах. Через те, що саме в цих малих осередках людина робить перші свої кроки. Саме ці групи по

відношенню до підлітка та юнака виступають, як конкретна ситуація, що постійно на нього впливає [4].

На умови життя та виховання підлітка та юнака впливають взаємовідносини в родині. Оскільки родина є першим колективом, у якому в молодій особі формується уявлення як треба поводитися та як треба жити.

Найбільш негативними факторами, що несприятливо впливають на формування особистості в родині є:

1. Виховання дитини в неповноцінній сім'ї.
2. Дефекти в моральних відносинах сім'ї.

3. Недоліки у взаєминах батьків і дітей, які виражаються найбільш яскраво в явищах бездоглядності.

За відсутності одного з батьків порушується єдність сімейного колективу, спричиняючи послаблення основних його функцій. Але особливо негативно впливає та зовнішня атмосфера, яка складається навколо зруйнованої родини. За наявності цієї проблеми юнаки чи підлітки намагаються заповнити це місце шляхом наслідування іншим особам, серед яких часто виявляються злочинці. Звідси, з одного боку, впливає замкнутість, озлобленість, мстивість, а з іншого боку – будь-якою ціною отримати авторитет серед однолітків, довести, що він заслуговує більш престижного місця і положення.

Відхилення від норм поведінки когось із членів родини впливає на увесь духовний світ неповнолітнього та на його вчинки, протиправні дії. Часто з таких родин виходять молоді люди, які перейняли в дорослих цинічне ставлення до моральних цінностей, вони не приховують неповагу до оточуючих, мають негативне ставлення до правил поведінки та загальноприйнятих суспільних норм [1].

Несприятливі умови сімейного виховання – це тільки початкова стадія в ланцюзі обставин, перед якими був поставлений неповнолітній злочинець. Чим старше юнак, тим ширше його коло спілкування і тим більша різноманітність факторів, що впливають на нього.

Інша справа групи неповнолітніх, які скоїли злочин без участі когось із дорослих. Злочинні групи формуються та розвиваються з уже сформованих раніше групових відносин. В цих відносинах негативні впливи побуту та особливості, що отримуються з віком, набирають найбільш викривлених форм. Тобто це може бути підвищена емоційність, прагнення до самоствердження шляхом брутальності, хамства, бажання здаватися дорослим шляхом цинізму та вульгарності [3].

Підлітки та юнаки впливаються в злочинні компанії добровільно, без жодного примусу. Піддавши під вплив цієї психології, неповнолітній починає все більше й більше перебудовувати свої погляди та уявлення про навколишній світ. В кінцевому результаті негативний вплив групи знаходить своє завершення в

нерегулярних злочинах, або в системі суспільно небезпечних групових дій. Таким чином, антигромадські прояви серед неповнолітніх тісно перетинаються з існуванням злочинних груп. Ці групи є проявом вкрай негативного впливу на юнаків неблагополучних умов сімейного виховання, а також негативного впливу навколишніх умов – вулиці, кримінальних елементів тощо.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що на неповнолітнього правопорушника впливають безліч обставин. Одні – відіграють роль причин неправомірних діянь, інші є умовами, що визначають збереження цих причин і полегшують прояв у злочинах неповнолітніх.

До першої групи належать негативні фактори сімейного виховання та побуту.

До другої групи відносять фактори виховного процесу у школах та інших закладах освіти, виробничих колективах.

Неповнолітній правопорушник по собі є мінливою та динамічною особистістю. У психології правопорушника має місце єдність несумісності: подвійністю та суперечливістю самої особистості, її відношення до суспільства та оточуючих, до норм і правил поведінки [6].

Подвійність моралі найбільш сприяє формуванню таких мотивів антигромадської діяльності як жадібність, користь, помста, озлоблення.

Протиріччя морального плану неповнолітніх безпосередньо проявляються в логіці вчинків і дій. Точніше буде сказати, протиріччя проявляються у відсутності такої логіки.

Роздвоєність моральних рис і відносин призводить до того, що неповнолітній стає нездатний до послідовних дій у різноманітних умовах. Не маючи стійких моральних критеріїв в оцінці вчинків як навколишніх, так і своїх власних, він перетворюється в іграшку випадкових обставин і впливів. Результатом є вчинки та дії, які йдуть супротив життєвим планам і перспективним устремлінням молодої людини.

Найбільш підступним вираженням подвійності моралі неповнолітнього є лицемірна поведінка. Підліток або юнак на очах у родичів, дорослих і наставників намагається поводитися відповідно до загальноприйнятих моральних вимог і норм, а виявившись поза контролем, з такою ж легкістю вчиняє аморальні вчинки.

У кримінальній практиці бувають і такі злочини, які є дійсно випадковими і тяжкими епізодами у житті підлітка або юнака. Бувають, але досить рідко. Значно частіше доводиться мати справу із звичайним обманом навколишніх, з маскуванню справжньої особистості – морально суперечливої та лицемірної. Тому необхідно дуже уважно підходити до оцінки «несподіваних» злочинів і осіб, які їх скоїли.

Неправильне уявлення про шкідливість діянь істотно впливає на увесь духовний світ неповнолітнього, зокрема на його моральні погляди. Справа в тому, що перекручені уявлення про шкідливість вчинених діянь знаходять пряме відображення у свідомості неповнолітнього з деякими певними правильними моральними уявленнями, поняттями про добро, справедливість, честь, совісті і т. ін.

Таким чином, неповнолітній правопорушник являє собою:

1. Складну систему з яскраво вираженими і досить гострими запереченнями, контрастами та протилежностями;
2. Непослідовність поведінки, внутрішню нестійку систему з різко вираженою залежністю від ситуації;
3. Ситуація, як правило, характеризується конфліктами, які вимагають швидких рішень, заснованих на моральних і правових принципах;
4. Яскраво виражену подвійність моралі та дисгармонії моральних і правових уявлень, поглядів, почуттів;
5. Грубі порушення моральних, правових та інших соціальних норм як прояв конфлікту між суспільством і особистістю.

Внутрішня подвійна сутність підлітка і юнака має у своїй основі протиріччя безпосереднього його оточення. Це оточення складається не тільки з явищ матеріального порядку, а й з елементів свідомості.

Особливості відображення у внутрішньому світі підлітка зовнішніх протиріч значною мірою залежать від форм його спілкування. Уже до підліткового віку особистість постійно спілкується не тільки з членами родини, родичами та однокласниками, але й зі значним колом людей за місцем проживання. До цього періоду значно зростає й інтенсивність спілкування, напруженість психологічних відносин з дорослими та однолітками.

При усій різноманітності суперечливих відносин, у яких перебуває неповнолітній, уявляється можливим виділити основні з них і звести їх в декілька груп. Перша – протиріччя внутрішньо-сімейні та усередині колективу. Не усі з цих протирічч мають прямий негативний вплив на неповнолітнього. Вони виступають як неодмінна умова зміцнення родини й колективу, усунення всього того старого, що заважає внутрішній єдності цих соціальних осередків. Це ті протиріччя, у результаті подолання яких затверджуються нові, які відповідають вимогам сучасної моральності взаємин між членами родини, колективу. Але є й інші протиріччя. Вони руйнують внутрішню цілісність, створюють несприятливі для виховання умови, призводять в остаточному підсумку до формування духовно нестійкої особистості. Це насамперед відноситься до сімейних умов виховання неповнолітніх правопорушників. Тут внутрішні протиріччя проявляються, як правило, у формі гострого конфлікту між сімейними

відносинами, які відповідають вимогам моралі, і аморальною позицією, яку займають окремі члени родини.

Конфлікти між батьками і дітьми створюють особливу напругу в житті неповнолітніх і призводять до того, що вони або перетворюються в безвільних виконавців батьківських вимог, або шукають інші форми свого самоствердження як особистості.

Потрібно завжди мати на увазі, що наявність внутрішніх протиріч у поглядах особистості хоча не означає неминучості здійснення нею антигромадських діянь, але створює для цього реальні психологічні передумови. Коли утворюється сприятлива ситуація та обставини, ці передумови реалізуються в протиправні і аморальні дії та вчинки. Таким чином, виховна робота по подоланню у неповнолітніх внутрішніх протиріч цілком може бути охарактеризована як рання профілактика антигромадських проявів.

Антигромадська поведінка неповнолітнього, як і іншої особи, деякою мірою є наслідок двох груп протиріч: перша – зовнішні стосовно особистості (протиріччя середовища, колективів і груп), друга – внутрішні протиріччя духовного світу особистості. На характер взаємозв'язку цих двох груп протиріч істотний і прямий вплив мають виховні заходи, а також ступінь досягнутої єдності суспільних вимог. Схильність до конфліктів не випадково особливо велика в ранньому юнацькому віці. Підлітки піддаються підвищеному тиску виховних санкцій. Вихователі завжди жадають від них «дорослого» поведіння. У цьому віці виникненню конфліктів сприяє, крім того, не однакова поведінка самих вихователів, так само як і часто суперечливі виховні вимоги.

Відсутність ідеалу – внутрішня передумова аморальної та протиправної поведінки неповнолітніх. Не сформованість ідеалу в підлітковому та юнацькому віці спричиняє ослаблення тих критеріїв, на основі яких виробляється вибір вчинків, породжує поверхові погляди про їхню суспільну значущість і моральну змістовність.

Більшість неповнолітніх правопорушників саме в силу не сформованості в них ідеалу стають схильними до некритичного наслідування негативним прикладам. Вони легковажно, а іноді і бездумно підкоряються виникаючим в тій або іншій ситуації мотивам і реалізують їх у небезпечних, протиправних діяннях. Таким чином, злочин і відсутність ідеалу у неповнолітнього виявляються в причинному зв'язку.

Катастрофа ідеалу – це трагедія для ще несформованої особистості, яка відбувається зазвичай на очах у вихователів і дорослих. Факти, які викликали переоцінку прикладів для наслідування, нерідко здаються дорослим недостатньо серйозними, а переживання молодих людей – поверховими. Відсутність допомоги та підтримки з боку вихователів призводить до того, що неповнолітній взагалі

може втратити віру в який-небудь позитивний ідеал. Підвищення ролі ідеалу як стимулу до діяльності нерозривно пов'язане з формуванням у підлітків та юнаків глибоко усвідомлених цілей і життєвих планів.

Девіанти – це ті індивіди, які відмовляються жити за правилами, що їх дотримуються більшість із нас. Це запеклі злочинці, наркомани чия поведінка не вкладається в те, що більшість визначає як нормальні прийнятні стандарти. Проте дійсність не завжди така, якою вона здається; саме цього навчає нас соціологія, оскільки заохочує нас зазирати потойбіч очевидного.

Коли ми починаємо вивчати девіантну поведінку, то маємо знати, яких правил люди дотримуються, а які схильні порушувати. Ніхто не порушує всіх правил, так само, як ніхто не дотримуються всіх правил. Вивчення девіантної поведінки – одна з найцікавіших, але й найскладніших галузей психології та соціології. Це свідчить, що нікого з нас не можна вважати таким нормальним, як нам би цього хотілося. Вивчення цієї галузі також допомагає зрозуміти, що люди, чия поведінка може здаватися незрозумілою або відчуженою, насправді діють, як цілком раціональні істоти, коли ми з'ясовуємо, чому вони поводяться саме так.

Висновки. Якщо соціологічні теорії пояснюють девіантну поведінку впливом зовнішніх чинників, то психологічні підходи до розуміння механізмів девіантної поведінки, базуючись на соціологічних, спрямовують зусилля на визначення чинників суб'єктивних.

Як і в першому випадку, єдності тут немає, що цілком зрозуміло з огляду на надзвичайну складність самої особистості. Але узагальнення накопиченого в цьому напрямі наукового досвіду, на нашу думку, є необхідним для розуміння витоків девіантної поведінки підлітків та молоді. Для успішного зниження проявів девіантної поведінки основна робота покладається на плечі батьків, які мають відповідально підходити до виховання своїх дітей, освітні установи, які мають попередити та провести профілактичну роботу з дітьми та на органи правопорядку.

Зростання кількості девіацій серед неповнолітніх актуалізує проблему пошуків ефективних шляхів профілактики. Водночас, профілактика девіантної поведінки неповнолітніх не може бути успішною без ретельного вивчення природи девіацій в сучасних умовах. Подальшого вивчення вимагають питання зниження вікових рамок девіантних проявів серед неповнолітніх, а також питання віктимності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Все про соціальну роботу: навчальний енциклопедичний словник-довідник: за ред. В.М. Пічі. Львів: Новий Світ 2020. 616 с.

2. Жданова І. В. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, ч. II. С. 110–128.

3. Ківенко Н. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2012. 134 с.

4. Примуш М. В. Загальна соціологія : [навч. посіб.]. К. : Професіонал, 2014. 590 с.

5. Психологія: підруч: за ред. Ю.Л. Трофімова. К.: Либідь, 2014. 291 с.

6. Ющинський О.П. Кримінологія. К.: Видавництво ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.

УДК 340.12

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Володимир Пукасенко,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня

за спеціальністю 081 «Право»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Ірина Ткаченко, кандидат юридичних
наук, доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті на основі аналізу наукових джерел та за допомогою практичного опитування розглянуто питання актуальності правового виховання в системі освіти, формування розвитку правової культури. Розкрито сутність правового виховання в загальноосвітніх школах, правової освіти у вищих навчальних закладах та правової підготовки майбутніх педагогів.

Ключові слова: *правова освіта, правове виховання, громадянське суспільство, правосвідомість, вища освіта, шкільна освіта.*

Постановка проблеми. Існує проблема недостатньої уваги до правового виховання в системі освіти. Проблема недостатньої уваги може призвести до невміння молоді діяти відповідно до закону та приймати відповідні рішення і це в свою чергу може привести до проблем в суспільстві.

В галузі права дослідження правового виховання ще не дозволили отримати повну картину його ефективності та реалізації. Дослідження правового виховання здійснюються досить рідко. Досвід викладання правової освіти в школах та вищих навчальних закладах обмежена і правове виховання потребує додаткової розробки для оцінки ефективності.

Для визначення ефективності правового виховання в системі освіти та виявлення проблем в його реалізації, потрібно провести детальне дослідження для підвищення рівня правосвідомості, що включає в себе: організація семінарів та конференцій, організація стажувань і практик та ін.

Мета дослідження – розкрити сутність та дослідити правове виховання в системі освіти.

Ступінь дослідження проблеми. На сьогоднішній день проблема правової освіти є дуже актуальною. Правове виховання формує свідомість людей, є ключовою темою на якій працюють багато вчених та експертів. Про це, що матеріал про правову освіту викладено у навчальній літературі, все ж є багато недостатньо розкритих аспектів цієї проблеми. Теоретичні дослідження правового виховання в системі освіти представлені у публікаціях А. І. Войтовської, Е. Є. Кадзаєвої, у навчальному посібнику З. Н. Курлянда, Р. І. Хмелюка, А. В. Семенова, у монографії А. П. Гетьмана, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильяна.

Виклад основного матеріалу. Правове виховання є ключовим для розвитку особистості та формування громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні, тому основна концепція – самовизначення особистості, що активно долучається до будівництва країни за допомогою певних знань, навичок і умінь.

«Правове виховання – соціально-правова та педагогічна допомога особі, передусім молоді, у формі правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розуміння соціальної цінності права: найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму (ігнорування права, юридичних норм і загальноприйнятих правових цінностей)» [5, с.1]. Воно є важливим фактором для розвитку та формування демократичної держави в Україні і формування громадянського суспільства в ній. Система правового виховання заснована на концепції самовизначення особистості, яка знає не тільки закони й правила, але й здатна стати учасником розбудови країни.

Мета правового виховання:

1. Формування у школярів правової культури.
2. Виховання поваги до держави, її органів, прав і свобод інших людей.
3. Розуміння правил поведінки і законів в суспільстві.
4. Вміння протистояти негативним поглядам на закони держави.
5. Вміння активно захищати свої права та законні інтереси інших осіб, які установлені в законі.

Такі уроки, як правознавство та громадянська освіта в школі дають учням потрібні знання про Конституцію України, правову систему, законодавство та про їх обов'язки та права. Більшість шкільних закладів проводять різноманітні заходи, які спрямовані на формування насамперед громадської свідомості, дотримання правил безпеки, патріотизму, толерантності і поваги до інших людей. Після засвоєння матеріалу учні можуть приймати участь в вигаданих ситуаціях, соціальних проектах, долучатись до роботи шкільної ради та використовувати

свої знання на практичній роботі. Ось ці правила підходу до навчання допомагають створити уявлення про особливу важливість дотримання правил та законів, що сприяють формуванню правової культури в суспільстві.

«Правова освіта та виховання у школі здійснюється у двох напрямках:

2. Профілактика правопорушень(поведінка (дія або без діяння)особи, яка приносить шкоду інтересам суспільства і тягне за собою юридичну відповідальність).

1. Право освітня робота.

Велика увага в школі приділяється формуванню правової культури, як складової частини вихованням громадської компетенції.

Постійно проводиться робота з класними керівниками по попередженню пропусків без поважних причин, відслідковується літера «н» в класних журналах. Індивідуально та на батьківських зборах проводиться клопітка робота з батьками учнів по попередженню пропусків учнями школи без поважних причин. Члени шкільної Ради з профілактики правопорушень регулярно разом з представниками батьківського комітету та соціальної служби проводять рейди по мікрорайону школи «Як живеш, учень?», «Як ми відвідуємо школу?»... За дітьми з неблагополучних сімей встановлено психолога – педагогічне спостереження. Щороку проводяться декади правових знань, присвячені:

1. Всеукраїнському Дню прав людини.
2. 55-річчю Загальної Декларації прав людини.
3. 45- річчю Декларації прав дитини ООН.
4. 15-річчю Конвенції ООН про права дитини.
5. 60- ти річчю ООН.

Виховні години:

1. 5-6 класи « Ми – діти світу», «Хочу – не можна, не хочу - треба».
2. 7-8 класи «Єднаймося з дружною сім'ю ». «З чого починається Батьківщина».

3. 9-11 класи «Конституція України – твій закон», «Право на освіту».

Виховуючи учнів у правовому полі, школа надає дітям правовий та педагогічний захист, формує моральну самосвідомість, відповідальність, як рису особистості та навчає культурі поведінки на основі керування собою, вміння самостійно вирішувати питання самовизначення у дорослому житті» [5, с.1-2].

Правове виховання та уроки правознавства в школі є важливою складовою правового виховання учнів. Вони знайомляться з основними принципами демократичної держави, засадами правового регулювання в різних сферах життя, правами та обов'язками громадян, а також з механізмами захисту прав людини та громадянина. Значна увага приділяється розумінню Конституції України, її значення та роль в житті країни. Учні також ознайомляться з нормами

міжнародного права, правовими системами інших країн, міжнародними договорами та угодами, що діють на території України.

Правова освіта є важливою складовою процесу у вищих навчальних закладах для формування кваліфікованих фахівців у різних сферах діяльності.

«Основним нормативним документом, який регулює процес здійснення правового виховання населення, є Закон України «Про освіту». Окремі аспекти даного напрямку виховання, а саме основні напрями правової освіти та форми її реалізації, визначені у Програмі правової освіти населення, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України.

Вона визначає правову освіту як процес держави та права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності й правопорядку» [1, с.104].

«Ознаки (рисни) правового виховання такі:

1. Будується на основі системи норм права.
2. Припускає впровадження у правосвідомість вихованців складових елементів упорядкованих суспільних відносин – дозволів, обов'язків, заборон. Дозволи, обов'язки, заборони стають первинними способами правового регулювання, поєднуючись у процесі функціонування права із заходами державного забезпечення, створюють умови для здійснення правомірної поведінки.
3. Спирається на можливість застосування примусової сили держави шляхом покладення юридичної відповідальності на правопорушників.
4. Охоплює не тільки суб'єктів права, які дотримуються правових норм, а й схильних до правопорушень і тих, що порушили правові норми.
5. Здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних способів і засобів.
6. Здійснюється вихователями, які здебільшого мають педагогічну освіту або спеціальну педагогічну підготовку» [3, с.361].

Нами проводилося добровільне анкетування студентів Центральноукраїнського інституту розвитку людини. Анкетування проходило в онлайн формі та участь взяв 21 студент. Статистичний аналіз проводили на онлайн сайті Google Forms. Основною метою анкетування було встановлення думки студентів щодо правової освіти в вищих навчальних закладах. Які вона має переваги та недоліки, та як можна покращити її надання.

Результати:

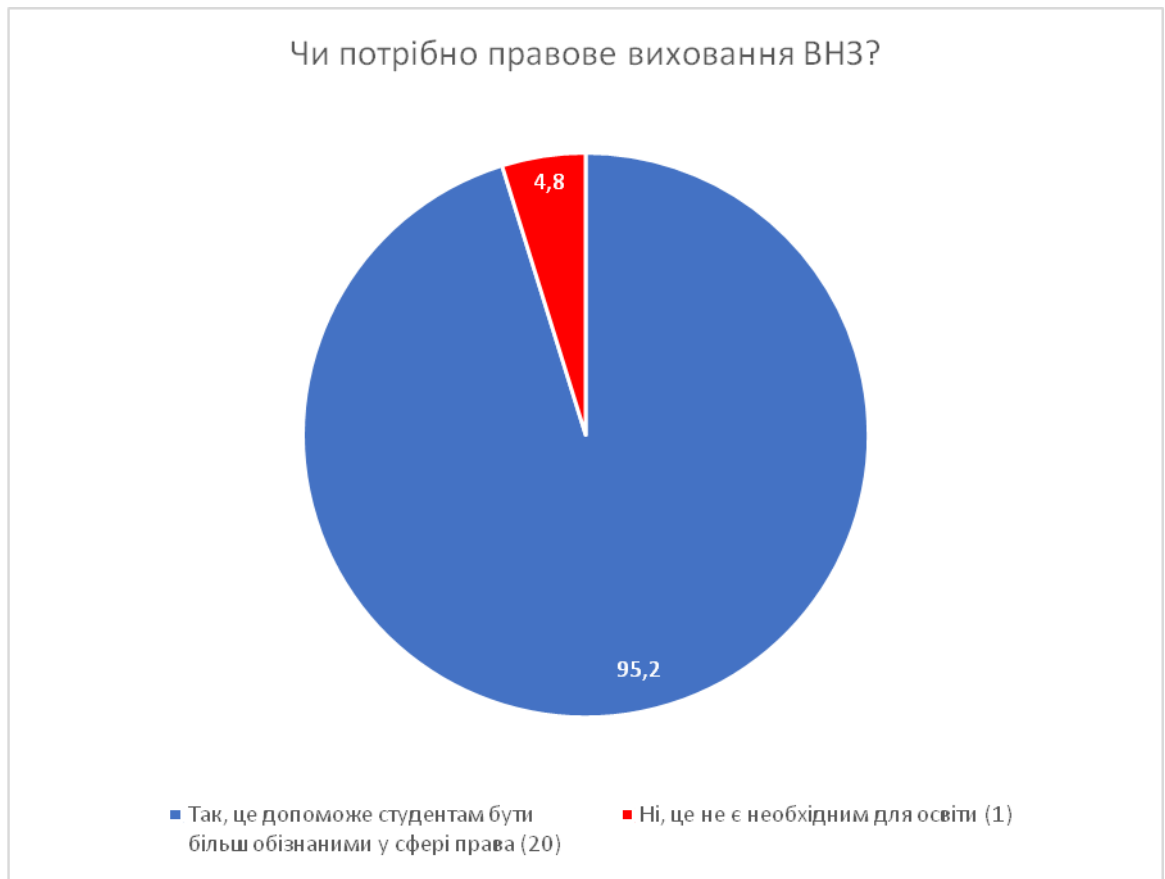

Рис. 1 Чи потрібне правове виховання ВНЗ?

За результатами опитування, 95,2% студентів вважають, що правове виховання дійсно є корисним для студентів. 4,2% студентів відмовились від необхідності включення правового виховання до освітньої програми вищих навчальних закладів.

Більшість студентів усвідомлюють наявність правової освіти для покращення їх розуміння законів та правових норм. Інша частка студентів вважають що немає необхідності включення правової освіти. Включення правового виховання до навчальної програми є необхідним для того, щоб знати права та правові норми в своїй практичній діяльності, яка є в багатьох професійних галузях.

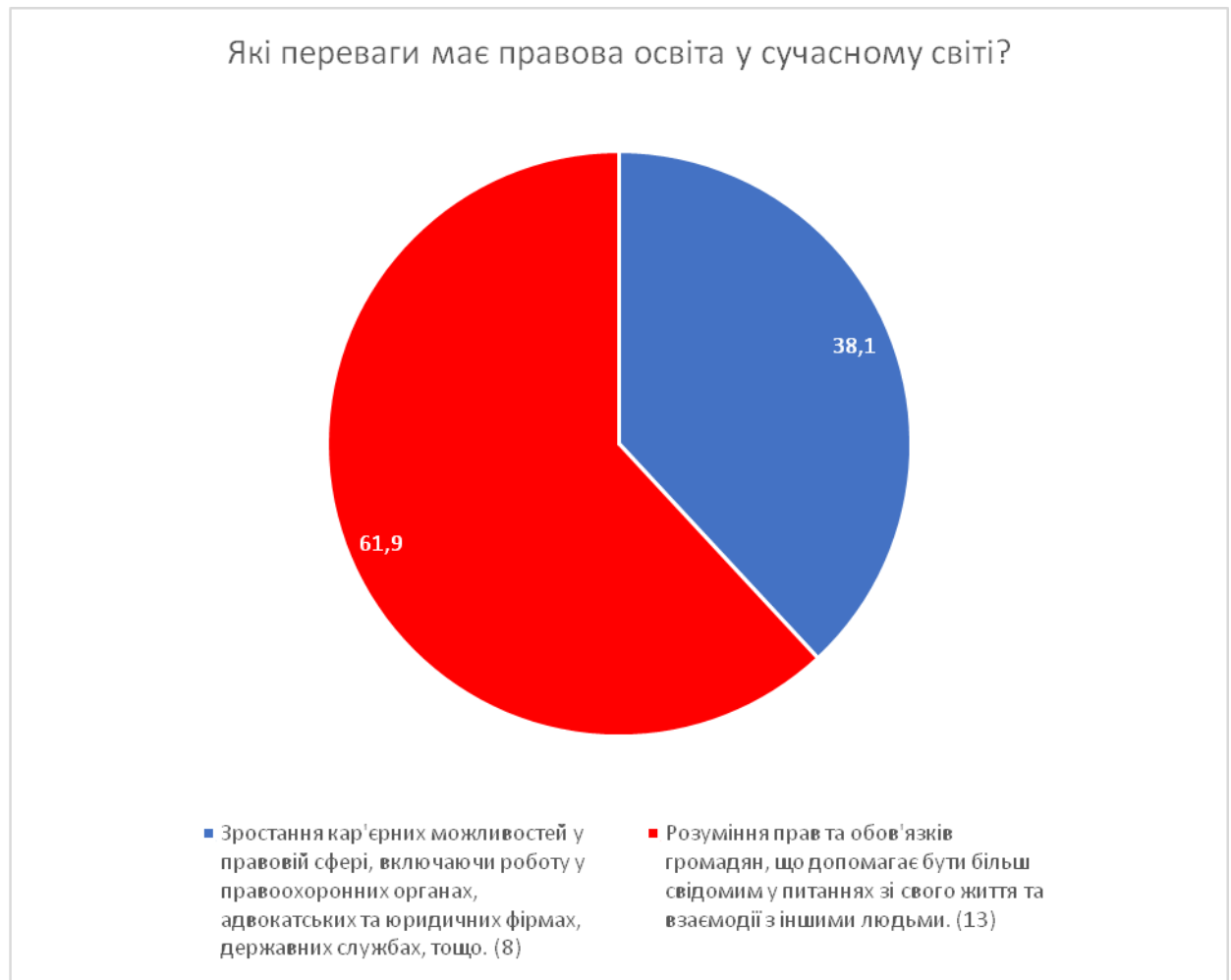

Рис. 2 Які переваги має правова освіта у сучасному світі?

Отже, 61,9% відсотків студентів вважають, що правова освіта допомагає розуміти обов'язки та права громадян та забезпечує бути більш свідомими у різних ситуаціях зі свого життя та взаємодії з іншими людьми.

40% студентів визначили, що правова освіта може допомогти зростити їхні кар'єрні можливості у правовій сфері, включаючи роботу в юридичних та адвокатських фірмах, державних служб тощо. Правова освіта допомагає зрозуміти права та обов'язки громадян, може зростити їх кар'єрні можливості у правовій сфері, які можуть бути важливими для студентів.

Рис. 3 Чи вважаєте ви, що правове виховання має бути частиною загальної освіти?

Правове виховання має бути частиною загальної освіти, саме так вважають 90,5% опитаних. 9,5% студентів відповіли, що правове виховання повинно бути обов'язковим лише для студентів юридичного факультету. Ніхто не відповів «Не впевнений/впевнена», це означає, що опитані студенти мають чітке ставлення до питання правової освіти і не мають сумнівів. Більшість студентів вважають, що правове виховання має бути частиною загальної освіти. Це підтверджує бажання студентів навчитись більш свідомій поведінці у різних життєвих ситуаціях.

Рис. 4 Які переваги може мати студент від правового виховання у ВНЗ?

Із наданих відповідей можна зробити припущити, що більшість студентів виділять важливими елементами розширення знань про права і обов'язки громадян, розвиток критичного мислення і аналітичних навичок. Меншість вважають підготовку до здійснення правової діяльності. Студенти рішуче визначили, що правове виховання є важливим елементом освіти.

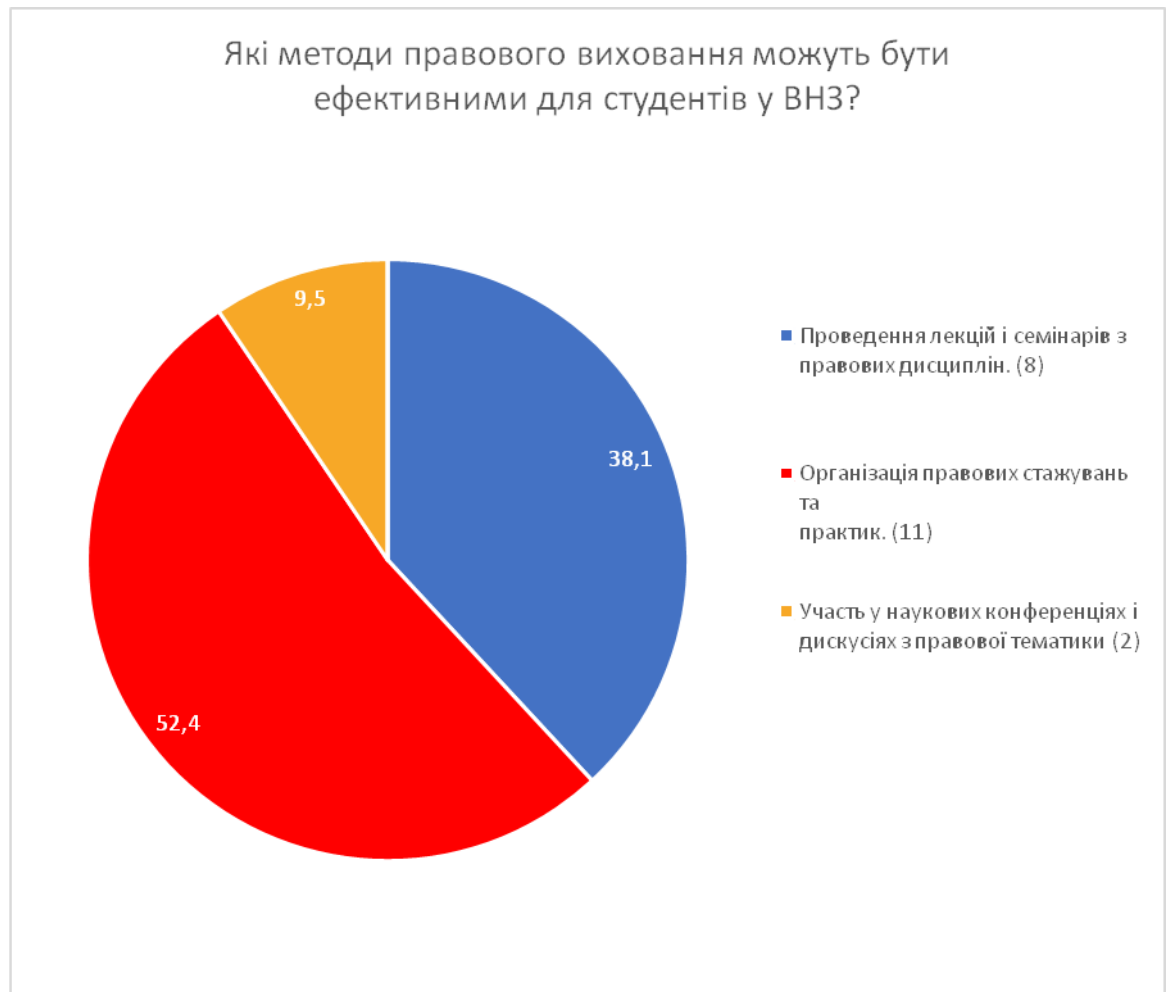

Рис. 5 Які методи правового виховання можуть бути ефективними для студентів у ВНЗ?

Отже, 52,4% відсотки визначили, що більш ефективним методом правового виховання для студентів вищого навчального закладу може бути організація правових стажувань та практик. Вона може мати декілька переваг, а саме: практичний досвід, розвиток навичок, встановлення контактів, побудова резюме, щоб зробити резюме студента більш привабливим для роботодавців і головне розширенню знань.

Тобто, може допомогти отримати практичний досвід, щоб збільшити свої шанси для отримання гарної роботи.

Інша група студентів думають, що проведення лекцій і семінарів з правових дисциплін розширить їх знання та досвід для подальшого розвитку навичок. Остання група вважають, що участь студентів у наукових конференціях з правової тематики дасть їм значну кількість знань на ту тему, яку вони вивчають.

Рис. 6 Які перешкоди можуть існувати для правового виховання у ВНЗ?

Найбільш часто студенти відповідали, що відсутність кваліфікованих викладачів з правових дисциплін та недостатня кількість годин на вивчення правових предметів у навчальному плані. Це може знижувати рівень знань студентів та вказувати на низьку якість надання освіти.

Але значна кількість відповідей вказала, що існує недостатня взаємодія з правоохоронними органами та іншими інституціями, які забезпечують правову освіту. Це може відобразитись на взаємодії з професійним середовищем у галузі права.

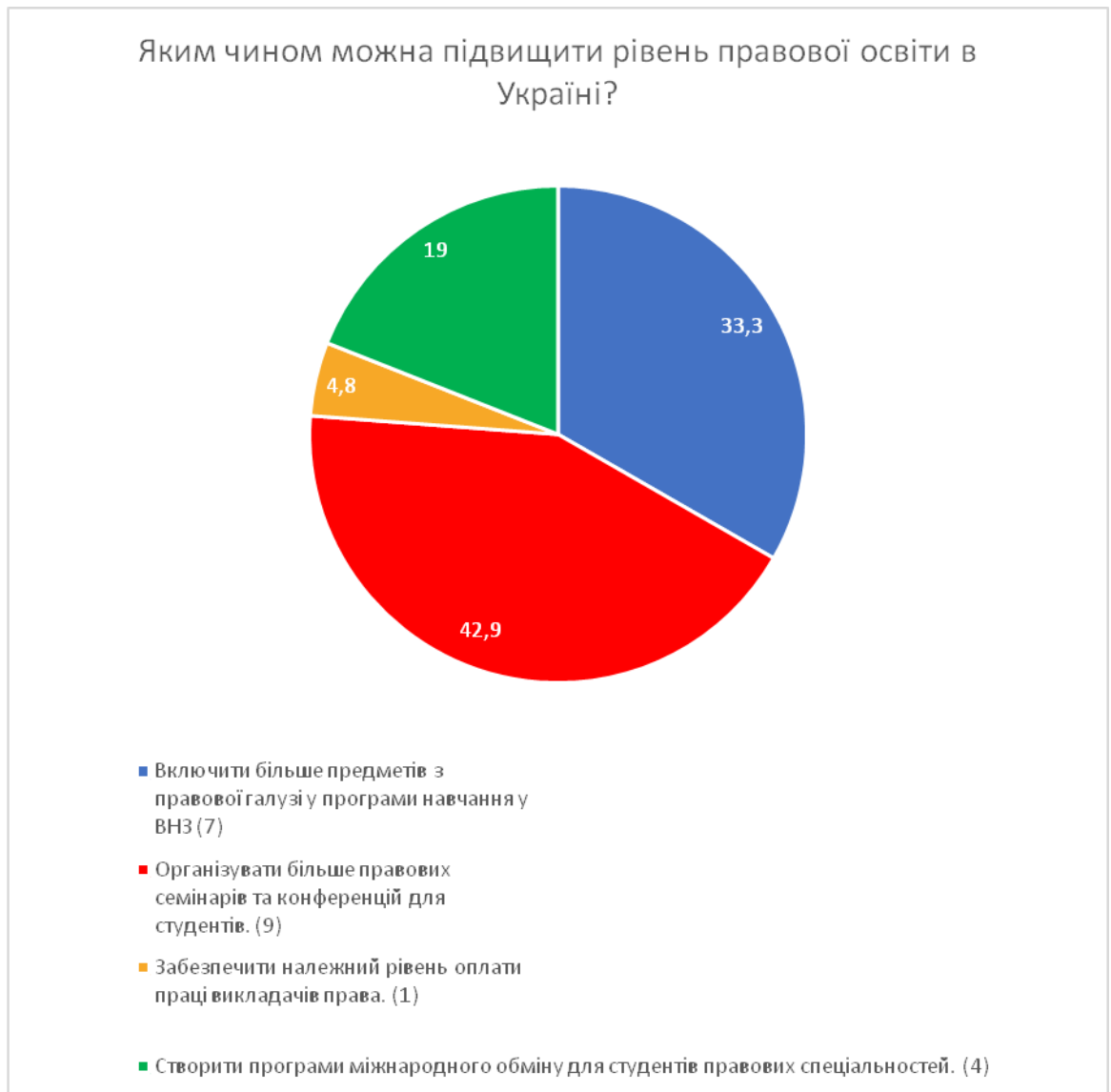

Рис. 7 Яким чином можна підвищити рівень правової освіти в Україні?

Проаналізувавши відповіді, можна зрозуміти, що 42,9% студентів вважають, що організація значної кількості правових семінарів та конференцій для студентів дасть змогу отримати саме ті знання, які вони очікують та потребують для себе. 33,3% гадають, що включивши більшість предметів з правової галузі у програми навчання, зможе допомогти підвищити рівень правової освіти завдяки великій кількості предметів з галузі права. 19% розуміють, що створивши програму міжнародного обміну для студентів правових спеціальностей вони зможуть отримати на свої питання від студентів іншого університету та отримати практичний досвід у спілкуванні з майбутніми працівниками в галузі права. 4,8% студентів думають, що викладачі не отримують належний рівень оплати своєї

праці, а якщо забезпечити їх належним рівнем, то вони будуть працювати більш ефективно та підвищать рівень знань у студентів.

Рис. 8 Який рівень правового виховання в Центральноукраїнському інституті розвитку людини?

На останнє питання більшість студентів дали відповідь, що вони вважають рівень правового виховання високим або середнім в Центральноукраїнському інституті розвитку людини. Але 4,8% студентів вважають, що рівень правового виховання є низьким, це може бути ознакою проблеми в системі навчання і потребі вдосконалення правового виховання до високого рівня.

Більшість студентів розуміють про необхідність правового виховання і вважають, що воно має бути загальною частиною загальної освіти. Воно є необхідною умовою для розуміння прав і обов'язків суспільства. Опитувані студенти бачать переваги правової освіти та виховання у розвитку аналітичних навичок, у зростанні кар'єрних можливостей. Недостатня кількість годин на вивчення предметів у навчальному плані вказує на певні перешкоди для правової

освіти. Навчаючись у вищому навчальному закладі студенти оцінили його рівень правового виховання як високий та середній. Є певні перешкоди для розвитку правової освіти, які необхідно вирішувати, щоб забезпечити студентам високий рівень.

Правова підготовки майбутніх викладачів є важливим елементом професійної підготовки. Від неї залежить ефективність роботи викладача в освітньому просторі. Надання знань є необхідним, оскільки педагог виховує наступне покоління правової культури та формує у них громадянську свідомість.

Знання дають можливість педагогам правильно розуміти та сприймати правила та закони, які регулюють суспільні відносини. Педагогу необхідно знати, як діяти в різних життєвих непередбачуваних ситуаціях, як реагувати на порушення прав учнів ін.

Науковці А. П. Гетьман та О. Г. Данильян зазначають, що самостійним етапом правової освіти є навчання у вищих навчальних закладах.

«Саме тут особистість повинна поглибити правові знання, одержані в середній школі, сформувані професійну правосвідомість, що істотно відрізняється, наприклад, у представників медичних спеціальностей та правознавців. Очевидно, що в неюридичних освітніх закладах доцільним є уведення в навчальний процес різноманітних спецкурсів з правової тематики, наприклад, спецкурсу з прав людини та механізму їх захисту. Введення таких спецкурсів сприяло б поглибленню правових знань студентами і поліпшенню ситуації у сфері правової освіти та правового виховання. Необхідно, аби подібні спецкурси мали практичну спрямованість і дозволяли студентам водночас підвищувати рівень правової освіти та одержувати конкретні практичні навички із захисту прав і свобод людини і громадянина» [4, с.327].

Майбутнім педагогам необхідно знати ті аспекти правової освіти, які будуть корисні у їх професійній діяльності. Необхідно визначити дисципліни, які є вкрай необхідними для передачі знань майбутнім поколінням. Потрібно надати практичні приклади застосування правових норм.

«Отже, до підготовки викладачів вищої школи ми пропонуємо запровадити курс «Правознавство», до якого необхідно включити такі блоки тем: – «Держава та право». Головною метою даної теми є виховання високої громадянськості, правової свідомості, формування поваги та впевненості у справедливості вимог Конституції України, державних символів, українського законодавства, формування знань щодо своїх прав, обов'язків перед державою та суспільством. «Основи інтелектуальної власності». В межах даної теми мають вивчатися такі питання, як набуття, охорона та захист прав інтелектуальної власності, правового режиму об'єктів інтелектуальної власності, правил цитування, наслідки перевищення або неналежного оформлення цитування, а також відповідальність

за порушення в сфері законодавства про інтелектуальну власність. Трудове право». Враховуючи, що в майбутньому, студенти стануть учасниками трудових відносин, необхідно вже в рамках навчального закладу сформулювати знання щодо основних положень трудового законодавства України. «Сімейне право». Важливість даної теми обумовлюється специфікою роботи викладача, тому що саме в сімейному законодавстві закріплені права та обов'язки дітей та батьків. – «Адміністративне та кримінальне право». В рамках теми Адміністративне та Кримінальне право студент має ознайомитися з видами правопорушень, з віком, з якого настає кримінальна або адміністративна відповідальність та з видами покарань. Ураховуючи чітку визначеність даного курсу, він має зацікавити студентів та допомогти здійснювати їм майбутню діяльність, керуючись принципами верховенства права, поваги честі та гідності прав та свобод людини, гуманізації та добропорядності» [2, с.65].

Висновок. Правове виховання є поштовхом для розвитку особливості та громадянського суспільства. Воно формує у суспільства правову культуру, розуміння правил поведінки, вміння протистояти негативним поглядам, забезпечує розуміння соціальної цінності права, виховує повагу до прав і свобод інших людей. Правове виховання – це необхідний елемент формування правової культури та розвитку громадянської свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Войтовська А. І. Правове виховання студентства: гендерний аспект. Київ, 2017. С. 104-107.
2. Кадзаєва Е.Є. Правове виховання майбутніх педагогів. Вінниця, ДонНУ, 2019. Т.2. С. 64-66.
3. Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І., Семенова А.В. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ, 2007. 497 с.
4. Гетьман А.П., Герасіна Л.М., Данильян О. Г. Правове виховання в сучасній Україні. Харків, Право, 2010. 368 с
5. Правове виховання, як складова частина виховання громадянської компетентності у сучасній школі. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-pravove-vihovannya-u-suchasniy-shkoli-37901.html> (дата звернення: 20.02.2023).

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 336:316

СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Юлія Бондар,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту авіаційної
діяльності

Льотної академії Національного
авіаційного університету;

Діна Швиданенко,

завідувач сектору економічних
досліджень, відділу ТГЕБЗД та ОД

Кіровоградського науково-
дослідницького експерно-
криміналістичного
центру МВС України

В дослідженні наведено структуру фінансового механізму управління діяльністю підприємства. Розглянуто та перераховано основні елементи фінансового механізму підприємства. Розглянуто наукові підходи авторів до складу та структури фінансового механізму для краще зрозуміння сутності фінансового механізму підприємства.

***Ключові слова:** фінансовий механізм, підприємство, елементи фінансового механізму, фінансові ресурси, методи, інструменти.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними та практичними завданнями. Фінансовий механізм підприємства функціонує, виходячи з фінансових відносин у всіх сферах діяльності. Складові фінансового механізму взаємодіють та є основою фінансового механізму комерційних підприємств, некомерційних організацій та установ, механізму страхування та

механізму дії державних фінансів.

Складові у структурі фінансового механізму підприємства різноманітні та неоднозначні у системі фінансових відносин. Різноманітні елементи фінансового механізму, які у різних типах, формах та методах організації, визначають ступінь фінансових взаємозв'язків.

Різноманітні елементи фінансового механізму забезпечують систему фінансових ресурсів підприємства, включаючи елементи внутрішнього та зовнішнього середовища.

Поєднання елементів фінансового механізму, що складається з форм, видів та методів організації фінансових відносин, є «конструкцією фінансового механізму», яку можна активізувати, задаючи кількісні параметри кожному елементу (тобто встановлення ставок та норми виведення коштів, обсягу коштів та рівень витрат та пр.).

Як і економічний та господарський механізми, фінансовий механізм має внутрішню структуру. Тому рекомендується використовувати основні поняття концепції системного аналізу - підсистема, модуль, блок та елемент.

Підсистема фінансового механізму є основою рушійної сили фінансового механізму - фінансові плани, фінансові інструменти та заходи стимулювання, організаційну структуру, правову базу фінансової системи, а також фінансовий контроль. Якщо існує логічний взаємозв'язок між плануванням фінансових ресурсів та контролем, заснованим на розробці чітких вказівок та високого ступеня організації фінансової роботи, то фінансовий механізм проявляється у рамках об'єктивних вимог.

Блоки фінансового механізму - це набір взаємопов'язаних однотипних елементів, інтегрованих за напрямом загальної пайової ознаки. Ці блоки включають фінансові прогнози, плани та баланси, фінансові показники, фонди для забезпечення фінансової підтримки відтворення та стимулів, а також закони та положення, що регулюють фінансові відносини. Компоненти блоку можуть лише ширше пояснити концепцію фінансового механізму. Однак, коли прогнози та плани необґрунтовані, фінансові показники будуть спотворені, що призведе до поспішних рішень та різних виправлень.

Елемент фінансового механізму є найпростішою господарською та економічною формою, яка тією чи іншою мірою розкриває інтереси учасників громадського виробництва. Національні інтереси суспільства формують державні фінанси, які забезпечують фінансову підтримку в економіці та соціальній сфері, а інтереси економічних одиниць спрямовуються на збереження фінансової успішності та економічної стабільності.

Фінансовий механізм характеризується динамічністю, постійним удосконаленням та тісною взаємодією зі ланками економічного механізму. При

взаємодії у певних умовах поведінка різних компонентів фінансового механізму має розглядатися у поєднанні з відповідними компонентами інших економічних механізмів з урахуванням інтересів суспільства, власних можливостей та окремих працівників.

Огляд досліджень та публікацій. Щоб краще зрозуміти природу фінансового механізму підприємства, слід розглянути його структуру. У науковій літературі існує багато підходів до структури фінансового механізму.

В.М. Опарін, С.Я. вважає, що фінансово-кредитний механізм включає дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення, фінансово-кредитне регулювання, а також організаційні структури та важелі впливу, також він визначає фінансово-кредитний механізм як сукупність фінансових методів та форм, інструментів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства [4].

Так, Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. та Василик О.Д. вбачають у фінансовому механізмі як макроекономічній категорії сукупність економікоорганізаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення [1, с. 18]. Львовчкін С.В. наголошує на тому, що фінансовий механізм – це сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток і систему фінансових індикаторів та фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив [3, с. 32]. Когорта таких науковців як Романенко О.Р., Огородник С.Я., Зязюн М.С. і Славкова А.А. розглядають фінансовий механізм сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства [5, с. 47].

Дана структура фінансового механізму в цілому логічна, проте потребує певних уточнень щодо побудови та застосування в умовах конкретного підприємства, що і є **основною метою даного дослідження.**

Виклад основного матеріалу дослідження. Провівши огляд літературних джерел можна виділити три основні напрями управління фінансами підприємства, які можна розглядати як елементи фінансового механізму:

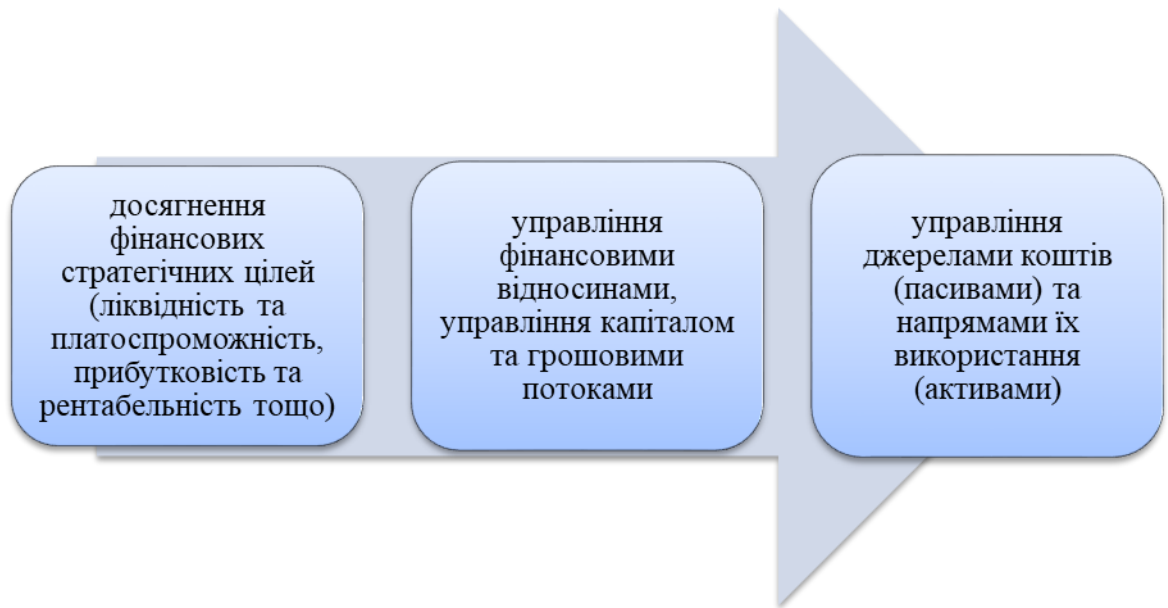

Рисунок 1 – Елементи фінансового механізму при управлінні фінансами підприємства

Якщо розглядати більш детально елементи фінансового механізму, то можна виділити п'ять елементів, як складові фінансового механізму [5]:

- фінансові методи - це способи, що впливають фінансові відносини і господарський процес, формування та використання коштів. Фінансові методи діють у двох напрямках, а саме спосіб управління потоком фінансових ресурсів та ринкові ділові відносини, пов'язані зі стимулюванням витрат та прибутку, із суттєвими заходами стимулювання та обов'язками за ефективне використання коштів. Вплив фінансових методів проявляється у формуванні та використанні грошових фондів. Фінансові методи включають планування, облік, аналіз, контроль;

- фінансові важелі – це такі кошти, що використовуються у методах управління фінансами (прибуток, дохід, амортизація, цільовий грошовий фонд, фінансові санкції, оренда, процентна ставка за кредитом, депозити, облігації);

- правова та законодавча база - розпорядження, рішення, накази та і т.д.;

- стандарти нормативного забезпечення – це норми та нормативи оборотного капіталу, норми амортизації, нормативи податкових ставок;

- інформаційна підтримка - інформація, пов'язана з економікою, бізнесом, фінансами.

Фінансовий механізм господарюючої одиниці у вигляді системи управління фінансами, яка, як і інші системи, складається з двох ключових елементів: суб'єкта та об'єкта управління. Суб'єкт або підсистема, що управляє, впливає на об'єкт за допомогою таких функцій управління як аналіз, планування, організація, регулювання, облік і контроль. Згідно з цільовою системою, з якою

стикається суб'єкт господарювання в управлінні об'єктом, використовуються саме ці загальні функції управління.

В практичній діяльності управління підсистемою підприємства пропонується шість базових елементів, до складу яких включені організаційна структура фінансового менеджменту, фінансова служба персоналу, фінансові методи та інструменти, інформація з усіх фінансів та оргтехніка для якісного фінансового менеджменту.

Фінансові методи, прийоми та моделі є основою інструментарію, що фактично використовуються в менеджменті фінансів. Всі прийоми та методи можна розділити на три категорії: загальноекономічні, прогнозно-аналітичні та спеціальні.

До першої групи входять кредити, позичкові операції, система страхування, платіжні системи тощо. Усі ці методи та його параметри встановлюються державою централізовано у межах системи управління економічними процесами, а сфера їх застосування обмежена.

До другої групи належать методи, що мають короткочасну та миттєву реакцію, а саме фінансове та податкове планування, методи прогнозування, факторний аналіз, моделювання та ін.

Спеціальні методи, прийоми та моделі включають дивідендну політику, фінансовий лізинг, франчайзинг, ф'ючерси тощо.

Фінансовий інструмент - це угода між двома контрагентами, яка створює фінансові активи одного контрагента і створює фінансові зобов'язання іншого контрагента у вигляді договору чи пайового характеру. Фінансові інструменти можна поділити на первинні (позики, облігації, кредиторська та дебіторська заборгованість тощо) та вторинні (фінансові опціони, ф'ючерси, форвардні контракти, процентні ставки та валютні свопи) [4].

Об'єкт системи фінансового управління підприємством визначає основну мету взаємодії трьох елементів - фінансові відносини, фінансові ресурси та зобов'язання.

Фінансовий механізм грає головну роль у розподілі фінансових ресурсів. А завдання раціонального розподілу фінансових ресурсів є одним із основних в економіці.

Поєднання елементів фінансового механізму, а саме форм, видів, методів організації фінансових відносин утворює «конструкцію фінансового механізму», що рухається шляхом встановлення кількісних параметрів кожного його елемента, тобто визначення ставок і норм вилучення, обсягу фондів, рівня витрат та ін. Кількісні параметри та різноманітні способи їх визначення є найбільш мобільною частиною фінансового механізму. Вони частіше зазнають коригування, чуйно реагують зміну умов виробництва та завдань, які стоять

перед суспільством.

Для ефективного використання фінансів велике значення має здійснення фінансового планування та прогнозування.

Залежно від особливостей окремих підрозділів громадського господарства та на основі виділення сфер та ланок фінансових відносин фінансовий механізм поділяється на фінансовий механізм підприємств та господарських організацій, страховий механізм, механізм функціонування державних фінансів тощо. У свою чергу кожна з цих сфер включає окремі структурні ланки. Наприклад, механізм державних фінансів поділяється на бюджетний та механізм функціонування позабюджетних фондів тощо. Формуючи фінансовий механізм, держава прагне забезпечити її найбільш повну відповідність вимогам фінансової політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її цілей та завдань. При цьому зберігається постійне прагнення найбільш повної ув'язки фінансового механізму та його окремих елементів з особистими та колективними інтересами, що є запорукою ефективності фінансового механізму.

Висновки. Згідно з викладеним вище, така структура фінансового механізму вважатиметься базовою, але не може бути повною. Ці підходи відображають елементи, що забезпечують, у вигляді законів, постанов та форм інформаційної підтримки, але також відображає елементи всередині управління фінансового механізму. На основі всього викладеного можна сказати, що ефективний фінансовий механізм управління на підприємстві дозволяє в повному обсязі реалізувати цілі та завдання, що стоять перед підприємством, та сприяє результативному здійсненню функцій фінансового управління.

Таким чином, виходячи з представленої структури фінансового механізму підприємства, надалі дослідження будуть пов'язані з аналізом формування та функціонування фінансового механізму підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базилевич В.Д. Державні фінанси: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. 224 с.
2. Бондар Ю. Швиданенко Д. Фінансове регулювання як складова економічного розвитку. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно – інвестиційних процесів в Україні* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф., 25 лютого 2022р. Вінниця, 2022. С. 46 – 49
3. Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання. *Фінанси України*. 2000. №12. С. 25-34
4. Опарін В.М. Фінанси: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2001. 241 с
5. Фінанси: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – 2-ге вид., перероб. і доп. Романенко О.Р., Огородник С.Я., Зязюн М.С., Славкова А.А. Київ: КНЕУ, 2003. 185 с.

УДК 336.7

**DIGITALIZATION OF THE FINANCIAL MARKET AS AN INTEGRAL
PART OF UKRAINIAN ECONOMIC DEVELOPMENT**

Viktoriiia Hmyria

Associate Professor, PhD in
Economics,

Cherkassy State Business College,

Sergii Poliakh

PhD in Economics,

Cherkassy State Business College

Digitization of the world economy, the development of the technological and socio-cultural environment, the introduction of new forms of communication made it necessary to find new tools for the interaction of financial market participants with consumers. It is proposed to change traditional business models through the transformation of information technologies based on the development and implementation of individual IT systems.

Keywords: *digital innovations, digital transformation, financial sector, fintech.*

The digitalization of the financial sector is an integral part of the development of the modern global economy. In order for financial market participants to be successful and competitive, they need to keep up with global trends in the implementation of advanced technologies and be "digital". This task requires the transformation of traditional business models to meet the challenges of the modern world. Credit institutions, insurance companies and other institutional investors are making significant changes to improve their operations under the influence of digital technologies.

When analyzing the digitalization of the financial sector as an evolutionary stage in the development of modern society, we should consider the main stages of its formation. It should be emphasized that the basis of this process is the active implementation of the achievements of the financial technology industry (hereinafter referred to as Fintech) in financial relations.

Fintech is a dynamic segment at the intersection of the financial services and technology sectors, where technology startups and new market entrants are applying innovative approaches to products and services currently provided by the traditional financial services sector.

Digitalization is rapidly evolving, disrupting the traditional value chain.

Fintech companies using the latest technologies and new lines of business are redrawing the picture of competition, blurring the boundaries established among financial services players.

The Fintech ecosystem includes elements such as startups, technology companies, financial institutions, and infrastructure players [1].

The analysis of the financial market players in Ukraine showed that banks (as reliable financial institutions with a wide range of financial services, professional intermediaries, dealers, etc.) had the largest assets, while financial trading organizers, brokerage houses, depositories, asset management companies had low assets as institutions providing services to participants in the country's stock market, which is not sufficiently developed and needs to be integrated into the global space. [2]

The largest volumes of banks' assets were loans and securities, and there were no insurance reserves, which was due to banking policy. Financial companies, in particular credit companies and investment funds, had no monetary gold assets, no insurance reserves, and the largest volumes of stocks and loans, which corresponded to the nomenclature of their main products. Insurance companies had the highest amounts of cash, deposits, and no monetary gold assets or derivatives, which is due to their activities. Stock exchanges, brokerage firms, depositories, and asset management companies had the largest amounts of cash, deposits, securities, and no monetary gold assets, insurance reserves, or loans, which revealed the concentration of their professional activities in the stock market. [2]

The introduction of digital technologies requires a fundamental change in business strategies in all sectors of the economy. The high efficiency of innovative solutions is forcing the financial sector to transform both to strengthen its position in the market and to increase the level of interaction with customers and market participants. The most notable trend is the digitalization of the Ukrainian banking sector. Credit institutions are striving to transform into high-tech financial corporations that meet the following requirements

- providing customers with a comprehensive set of services within the fintech ecosystem;
- Increasing the transparency of information, which helps to eliminate intermediation in the
in the financial market;
- continuous improvement of the implemented digital solutions to ensure real-time operation and security, etc.

The change of the traditional business model is realized through the transformation of a significant part of information technology, which concentrates all areas of the bank's activities. This process includes:

1. Development of a digital strategy based on the business vision and mission, taking into account the need for constant adjustments (high speed of digital innovations, changes in legislation, etc.)

2. Creating an architecture of IT systems or IT landscape. This stage involves the development of sets of software, computing and telecommunication tools built in a certain configuration and ensuring the operation of operational processes for business units;

3. Developing IT solutions and putting them into operation.

According to banking statistics, digital transformation measures have a positive impact on the financial position of credit institutions, and significant investments pay off by achieving a combination of goals. At the same time, it is worth mentioning the growing competition in the banking industry, where key players are actively developing new areas of digitalization. In these conditions, credit institutions are required to allocate resources (financial, human, material) to sustainably achieve strategic and tactical goals arising from changing environmental factors.

Technology services are drivers and tools for changing business strategy and achieving positive financial results. The activity of a credit institution in this area will allow it to reach a qualitatively new level and become more attractive to customers, while inaction may lead to the player's ousting from the market.

It should be noted that digital transformation carries not only potential opportunities and benefits, but also significant risks and threats. To eliminate them, it is necessary to harmonize the regulatory framework for financial technology regulation, especially in terms of cybersecurity and data storage. It is important to emphasize that the sustainable development of the Ukrainian financial sector requires innovative drivers of economic growth in general.

REFERENCES:

1. Перцева С.Ю. Фінтех: механізм функціонування. *Інновації в менеджменті*. 2017. №12. С. 50–53.
2. Кравченко А.С. Функціонування та розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації суспільства. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. №2. DOI: 10.31521/2313-092X/2020-2(106)
3. Menkveld, A. High Frequency Trading and the New-Market Makers. *Journal of Financial Markets*. 2013. Vol. 16. No. 4. pp. 712–740. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1722924
4. The Global Information Technology Report. Growth and Jobs in a Hyperconnected World. *World Economic Forum and INSEAD*. – URL: www.weforum.org/gitr
5. Zigrand, J.-P., Cliff, D. and Hendershott, T. Financial stability and computer-based trading. *The Future of Computer Trading in Financial Markets*. 2011. pp. 6–23.

УДК 33

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Леся Кононенко

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки та фінансів,
Херсонський державний аграрно-
економічний університет

У статті досліджено еволюцію категорії «тіньова економіка». Доведено, що тіньова економіка, як багатфакторна соціально-економічна структура, притаманна усім державам світу. Зазначено, що необхідність прийняття заходів щодо детінізації економіки обумовлено потребами соціально-економічної безпеки держави.

Ключові слова: легальні доходи, нелегальні доходи, податки, податкова система, державний бюджет, неформальна зайнятість

Зростання тіньового сектору в економіці держави становить соціально-економічну загрозу для країни. Це пов'язано з тим, що тіньові процеси торкаються усіх стадій виробництва і перерозподілу ресурсів, що призводить до приховування податкових надходжень. У свою чергу, саме податки є основним джерелом доходів бюджету, які спрямовуються на підтримку вразливих прошарків населення, на забезпечення обороноздатності тощо. Тобто, саме податкові надходження забезпечують соціально-економічну безпеку держави, а втрати, що завдаються бюджетно-податковій системі функціонуванням тіньової економіки, створюють їй серйозну загрозу.

Виникнення та розвиток тіньової економіки нерозривно пов'язаний із еволюцією суспільства. Перші спогади про тіньові економічні відносини відносяться ще до нашої ери. З появою перших грошей виникають і перші фальшивомонетники. Виникнення податкової системи обумовлює зародження і розвиток механізму ухиляння від сплати податків; процес збору податків – привласнення коштів особами, які займалися цим збором. Поява монополій на виробництво окремих видів товарів (надання послуг) обумовлює появу контрабандистів тощо. Як зазначає Хом'як К.А., ще у Стародавньому Єгипті (близько 2800 – близько 2250 рр. до н. е.) при справлянні податків з населення спеціальними намісниками частина податків привласнювалась [7].

Термін «тіньова економіка» в економічних колах широко почав використовуватися наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ століття. У цей час вчені-економісти при вивченні економічних особливостей країн, що розвиваються, звернули увагу на той факт, що вплив тіньової економіки на дохідну частину

державного бюджету настільки значущий, що може становити економічну загрозу для країни. Так, англійський соціолог Hart К. при дослідженні питань щодо подолання бідності у країнах Латинської Америки у середині 60-х рр. XX ст., зазначив існування в цій країні «неформальної зайнятості» [11]. У ході дослідження ним було встановлено що більшість нижчих прошарків суспільства зайняті саме у тіншовому «неформальному» секторі. За визначенням Hart К. «різниця між формальними та неформальними можливостями доходу ґрунтується на різниці між роботою за зарплату та само зайнятістю» [11]. Вчений класифікував доходи громадян у три групи:

1. формальні – заробітна плата та трансферти (пенсії, допомоги з безробіття);
2. законні неформальні – це доходи від неофіційної зайнятості;
3. незаконні неформальні доходи (крадіжки, проституція, корупція, продаж наркотиків та ін.).

До одних з перших наукових праць у яких досліджувалися питання тіншових економічних процесів відносять статтю американського економіста Р.М. Guttman «The Subterranean Economy» (1977 р.) та Н. De Soto «The other path: the invisible revolution in the Third World» (1990 р.).

У своїх дослідженнях Н. De Soto розглядає тіншову економіку як прояв загальноформаційних закономірностей, які знаходять своє відображення у «народних» формах капіталістичного підприємництва. Причиною цього прояву є суперечності між «витратами на виконання закону» і «витратами позалегалності». Як правило, «витрати позалегалності» набагато менші, що і обумовлює привабливість тіншової економічної діяльності: «готовність ... діяти поза законом значною мірою є результатом раціональної оцінки витрат законослухняності» [8].

Дослідження Р.М. Guttman дозволили зробити висновки що масштаби тіншової економіки США на той період набули катастрофічних масштабів для економіки країни (біля 10% ВВП) [10]. Feige Edgard L. приблизно у цей же період оцінив масштаби тіншової економіки розвинених країн на рівні 1/3 ВВП [9].

Ретроспективний аналіз тіншової економіки дозволяє зробити висновок, що повністю ліквідувати тіншові економічні відносини людству не вдалося, і можливість їх ліквідації у майбутньому вкрай низька. Проте, уряди країн прагнуть зменшити їх масштаби [3].

Сьогодні в Україні існування тіншової економіки також здебільшого пов'язано із приховування доходів, у тому числі і доходів населення.

За юридичним характером доходи поділяються на легальні та нелегальні [4]. Легальні мають юридично виправдану форму. Нелегальні – пов'язані із загальним поняттям «неформальна «тіншова» економіка». За визначенням американського економіста Блейдса, до тіншових доходів входять:

- виробництво цілком легальної продукції, яке проте приховується від влади у зв'язку з небажанням сплачувати податки;
- виробництво заборонених товарів та надання заборонених послуг;
- приховані доходи в натуральній формі.

Сучасні українські вчені поділяють тіншову економіку на три великих блоки:

- неофіційна економіка – охоплює всі не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих і незареєстрованих економічних суб'єктів, що приховуються, або просто не обліковуються державою;
- кримінальна діяльність (підпільна економіка) включає виробництво заборонених законом товарів та надання заборонених законом послуг;
- фіктивна діяльність – всі заборонені законом види діяльності, не пов'язані з виробництвом товарів і наданням послуг, що призводять тільки до перерозподілу фінансових і матеріальних активів через фінансові махінації, фіктивні договори тощо, або «економіка» приписок, спекулятивних угод, хабарництва, шахрайства – усе, що пов'язано з незаконним отриманням та передачею грошей. Така діяльність не змінює загальної величини ВВП, бо не створює додаткову вартість, але може суттєво змінити внутрішню структуру перерозподілу доходів.

У цілому тіншові доходи можна поділити на:

- доходи від не приховуваної від державних органів економічної діяльності, які з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин не враховані, не контрольовані та не оподатковувані державою;
- доходи від легальної економічної діяльності в процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення її державної регламентації;
- доходи, отримані від економічної діяльності, яка незаконна та навмисно прихована;
- доходи, отримані шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [2].

Сьогодні в Україні у більшості випадків суб'єкти економічної діяльності утворюють конгломерат легальних і тіншових процесів, що пов'язано з тим, що основною причиною існування тіншової економіки є прагнення отримати прибуток. У випадку створення конгломерату легальної і тіншової діяльності суб'єкти господарювання зменшують своє податкове навантаження. Так, різниця між прибутком від офіційної та тіншової економік буде меншим на величину податку на прибуток та податків на фонд оплати праці і на величину утримань із заробітної плати. Крім того, витрати на здійснення нелегальної діяльності суб'єкт господарювання також має можливість відносити на легальну частину підприємства, що також призведе до зменшення доходів до бюджету.

Основні економічні переваги тіншової діяльності суб'єктів господарювання перед офіційною, які полягають у:

1. Можливий тіншовий надбавці (ΔC_m);

2. Менших матеріальних та інших витратах, тобто за рахунок:

$$\Delta MZ = MZ_{of} - MZ_T \quad (1)$$

де:

ΔMZ – різниця між офіційними і тіншовими матеріальними та іншими витратами;

MZ_{of} – матеріальні і інші витрати, що пов'язані із офіційною діяльністю.

MZ_T – тіншові матеріальні й інші витрати, необхідні для реалізації й випуску тіншової продукції.

Нерівність $MZ_{of} > MZ_m$ відбувається за рахунок:

- несплати непрямих податків при закупівлі сировини, комплектуючих і технологічного обладнання;
- використання краденої, контрабандної та списаної сировини й матеріалів;
- використання приміщень, що належать суб'єктам офіційної економіки, перш за все, державних, технологічного обладнання, енергоносіїв тощо, отриманих за заниженими цінами чи безкоштовно;
- відсутності витрат на дотримання санітарних, екологічних та інших офіційних норм при організації виробничого процесу тощо.

3. Менших витрат на оплату праці нанятих робітників, тобто за рахунок:

$$\Delta \Phi OP = \Phi OP_{of} - \Phi OP_m \quad (2)$$

де:

ΦOP_m – тіншові витрати на оплату праці залучених робітників;

ΦOP_{of} – офіційні витрати на оплату праці, віднесені на собівартість виробленого товару та надання послуг.

Нерівність $\Phi OP_{of} > \Phi OP_m$ за рахунок:

- несплати податків на фонд заробітної плати та прибуткового податку з громадян;
- ігнорування офіційних вимог до організації та оплати праці, соціального захисту тощо.

Таблицею 1 наведено алгоритм формування прибутку у тіншовій і офіційній економіках.

Таблиця 1 – Алгоритм формування прибутку у тіншовій і офіційній економіках

ОФІЦІЙНА	ТІНЬОВА
<p>ВИТРАТИ: $B_{of} = MZ_{of} + \Phi OP_{of} + PD_c$ де B_{of} – витрати офіційні; MZ_{of} – офіційно відображені в бухгалтерський звітності матеріальні та інші витрати виробника, необхідні для випуску товарів та надання послуг; ΦOP_{of} – офіційні витрати на оплату праці, віднесені на собівартість виробленого товару та надання послуг; PD_c – сумарний</p>	<p>ВИТРАТИ: $B_T = MZ_T + \Phi OP_T + Z_n$ де B_T – витрати тіншові; MZ_T – тіншові матеріальні й інші витрати, необхідні для реалізації й випуску тіншової продукції. ΦOP_T – тіншові витрати на оплату праці залучених робітників. Z_n – витрати приховування, тобто, ті що необхідні для приховування, організації й захисту</p>

<p>податок, сукупність податків, обов'язкових платежів і відрахувань, які необхідно сплатити виробнику в межах офіційної економіки при випуску товару та наданні послуг, отриманні прибутку, виплаті ФОП_{оф} тощо.</p>	<p>тіньової економічної діяльності, а також інші витрати, характерні виключно для тіньових економічних відносин (витрати на проведення тіньових фінансових операцій, плата рекету і т.д.)</p>
<p>ЦІНА ТОВАРУ: $\Pi_{оф} = \Pi_p$ де $\Pi_{оф}$- ціна офіційна і Π_p- реальна.</p>	<p>ЦІНА ТОВАРУ: $\Pi_t = \Pi_p + \Delta\Pi_t$, де Π_t -ціна тіньова; $\Delta\Pi_t$ - тіньова надбавка до ціни. Тіньова надбавка виникає внаслідок: - неекономічного силового примусу покупця до купівлі даного товару чи внаслідок монопольного становища продавця на ринку ($+\Delta\Pi_t$); - конкурентної боротьби на ринку між офіційними і тіньовими продавцями аналогічних товарів (послуг)($\pm\Delta\Pi_t$); - необхідності прискореної реалізації товару (послуг), що пов'язана з проблемою безпеки ($-\Delta\Pi_t$); - неекономічного примусу іншого суб'єкта тіньової економіки (споживача товару, посередника, оптового покупця тощо)($-\Delta\Pi_t$)</p>
<p>ПРИБУТОК: $\Pi_{оф} = \Pi_p - MЗ_{оф} - \text{ФОП}_{оф} - \text{ПДс}$</p>	<p>ПРИБУТОК: $\Pi_m = \Pi_p \pm \Delta\Pi_m - MЗ_m - \text{ФОП}_m - Z_n$</p>

Отже, економічну привабливість тіньової економіки можна відобразити співвідношенням:

$$\Pi_m - \Pi_{оф} = \pm\Delta\Pi_m + \Delta MЗ_m + \Delta\text{ФОП}_m - \Delta Z_n = \Delta\Pi \quad (3)$$

де:

$\Pi_m > \Pi_{оф}$ - ситуація, що склалася в економіці України;

$\Pi_m = \Pi_{оф}$ - теоретична ситуація, коли прибутки від офіційного й тіньового сектору економіки зрівнюються;

$\Pi_m < \Pi_{оф}$ - ситуація, яка буде зникненню (зменшенню) тіньової економіки.

Розглядаючи тіньову економіку, не можна не відмітити, що деякі види діяльності, які є повністю легальними в одній країні, в іншій належать до заборонених, а, отже, й нелегальних. Аналогічні випадки можуть мати місце й на території однієї країни: доходи можуть приймати легальний і нелегальний характер залежно від змін, що відбуваються у юридичному законодавстві.

В Україні є доцільним використання досвіду скандинавських країн, де взагалі не використовується термін «тіньова економіка». У цих країнах частіше застосовується поняття «економічна злочинність».

Відомий шведський вчений Бу Свенсон, який спеціалізується на дослідженнях у цій сфері, дає таке визначення економічного злочину: «це злочин, безпосереднім мотивом якого є економічна вигода, при цьому злочин повинен мати пролонгований характер, тобто здійснюватися систематично і в рамках систематичної діяльності, яка сама по собі не тягне кримінальної відповідальності, але в певних випадках складає основу кримінальних дій» [5].

Проблеми детінізації економіки України можна вирішити шляхом реалізації державного комплексу заходів, а саме: створення умов для легалізації зайнятості; скорочення рівня монополізації виробництва та розвиток конкурентного середовища; зростання ефективності державного контролю за підприємницькою діяльністю шляхом застосування економічних механізмів майнової відповідальності та банкрутства; посилення захисту майнових прав держави; стимулюванням безготівкового грошового обігу; заборонні заходи щодо безконтрольного подання та залучення кредитних ресурсів, відчуження власності та прийняття на себе зобов'язань неплатоспроможними підприємствами і громадянами; децентралізувати, зміцнити судову систему і правоохоронні органи, закріпивши за відповідними інститутами частину податкових доходів; перетворити захист прав акціонерів, інвесторів і кредиторів на державний пріоритет тощо.

Тіньова економіка, як багатофакторна соціально-економічна структура, притаманна усім державам світу. Необхідність прийняття заходів щодо детінізації економіки обумовлені насамперед тим, що вона загрожує соціально-економічній безпеці держави. Крім того, що тіньова діяльність позбавляє бюджет надходжень, до негативних наслідків тіньової економіки можна віднести погіршення морального клімату суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блейдс Д. Теневая экономика и национальные счета. Экономический обзор стран ОЭСР. Публикация ОЭСР, 1982. 123 с.
2. Кісіль М.І., Саловська Л.В. Регулювання доходів сільського населення : монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 222 с.
3. Коркоц О.М. Практичні аспекти зменшення тіньового сектору економіки України. *Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць*. 2014. Вип. 264. Т. 1. С. 263-267.
4. Саловська Л.В. Регулювання рівня доходів сільського населення: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01. Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2003. 21 с.
URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=...92.$) (дата звернення: 28.03.2023)
5. Свенсон Бу. Економічна злочинність: Пер. з шведської. К., 1987. 160 с.
6. Угода СОТ про сільське господарство від 15.04.1994 р. № 981_005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text (дата звернення: 23.03.2023).

7. Хом'як К.А. Генеза тіньових економічних відносин. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 819. С. 442-448
8. De Soto H. *The other path: the invisible revolution in the Third World*. New York: Harper & Row, 1990. 271 p.
9. Feige Edgard L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach. *World Development*. 1990. № 7. P. 990.
10. Guttman M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. Vol. 33, № 6. P. 26-34.
11. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11. P. 61-90.

УДК 332.146:330

SMART SPECIALIZATION AS AN INTEGRAL PART OF THE COUNTRY'S ECONOMIC DEVELOPMENT

Maksym Bohun

postgraduate student

Kyiv National Economic University named
after Vadym Hetman

***Abstract.** Smart specialization of industry is the European Union's approach to identifying the unique functions and assets of each country and region, highlighting the competitive advantages of each region's industry, and focusing regional partners on a vision of future achievements. Smart specialization is crucial for the actual effectiveness of investments in industrial innovation.*

Keywords: smart specialization, regional development, innovative development

Strengthening the competitiveness of regions and the efficiency of their economies has been a priority task of the state regional policy in Ukraine for many years.

The ability to develop new ideas, recombine existing knowledge and create new technological trajectories, and implement the concept of smart specialization as an industrial and innovative basis for regional economies make it possible to solve economic development problems in any environment. The issue of smart specialization in Ukraine becomes especially relevant in the context of military operations, when it is necessary to quickly and efficiently restore the destroyed housing stock, social and industrial infrastructure, complementarily creating a basis for the country's long-term innovative development.

Smart specialization (smart or intelligent specialization) is an innovative tool of the European Union to build regional competitiveness based on a comprehensive consideration of local conditions and opportunities, as well as the knowledge economy. As an innovative approach, smart specialization aims to stimulate economic growth and jobs in Europe by allowing each region to identify and develop its own competitive advantages. Through partnerships and a bottom-up approach, smart specialization brings together local authorities, academia, businesses and civil society to work on long-term growth strategies supported by EU funds.

The reforms of decentralization and local government and territorial organization of power in Ukraine launched in 2015 have created new opportunities for the development of communities and regions, provided motivation for local governments to stimulate the development of their own territories, improved the

system of intergovernmental relations, etc. At the same time, it should be recognized that there is currently no high degree of correlation between the opportunities gained and a better quality of life for people, regardless of their place of residence. On the contrary, according to statistical data and our own observations, we are witnessing a deepening of both interregional and intraregional asymmetries in terms of socio-economic development indicators. In addition, the large-scale reforms launched have put on the back burner the coordination of authorities at different levels (and the public and business in general) in the implementation of the state regional policy. This proves, on the one hand, the timeliness of the issue of converting the opportunities into tools to stimulate economic growth of the territories and create conditions for improving the welfare of citizens. On the other hand, it necessitates updating the State Regional Policy of Ukraine, which should be based on taking into account current opportunities and challenges, development trends and problems that hinder it, identifying territories that need state support, a system of multi-level governance of territorial development, and thus outlining a strategic vision that will help achieve the goal. It is clear that such a policy will be effective when it responds to external and internal challenges in a timely manner and will be stimulating, especially in terms of competitive advantages of development. Strategizing the regional development of Ukraine for the period up to 2027, the principles of which are presented by the Ministry of Communities and Territories Development of Ukraine in the main strategic document - the draft State Strategy for Regional Development until 2027, is based on the technology of smart specialization.

Given the fact that since 2015 Ukraine has been implementing the European model of regional development management, as well as the signed Association Agreement with the EU, which obliges our country to bring its legislation as close as possible to EU legislation by the end of 2025, the process of improving strategic planning for regional development on the basis of smart specialization is inevitable. It is believed that the introduction of smart specialization technology in the process of strategic planning of regional development in Ukraine will make it possible to identify priority areas in certain sectors of the economy for investment at the regional level, which, in turn, will help to increase the efficiency of using the regions' own and borrowed financial resources by focusing on the development of innovations in potentially promising economic activities.

Since 2019, Ukraine has been developing regional strategies for the period up to 2027, in which at least one of the strategic development goals should be clearly aligned with "smart specialization" (provide for innovative development of an industry or economic activity), which will in the long run help to intensify long-term structural changes in the region's economy and increase its competitiveness. According to the developed methodology, these development processes should be as public as possible,

involving local businesses, higher education institutions, the public, and representatives of local self-government.

The criteria for determining the smart specialization of a region according to the methodology are: - availability of resources (assets) and capabilities of the region (including financial, natural resource, production, scientific, innovative and human resources potential); - potential ability to diversify economic sectors through the development of competitive clusters, development of inter-sectoral relations or other economic activities; - availability or projected ability to achieve a high concentration of enterprises in the region, including through the creation of innovative

The implementation of measures aimed at the socio-economic development of individual countries or their administrative-territorial units, as well as interregional cooperation, requires considerable amounts of financial resources. However, the state and regional authorities of the vast majority of countries are not able to allocate budgetary funds sufficient to boost the social and economic spheres on their own. Private businesses, in turn, are more likely to invest in sectors of the economy that generate higher profits at lower risk than in innovative high-risk projects. Therefore, to balance the socio-economic development of countries around the world and reduce inequality between them, supranational institutions have been created that, under certain conditions, provide states with financial assistance for the formation and development of a particular sector of the economy.

In Ukrainian practice, which is shaped by the draft Strategy for the Development of the Industrial Complex, the application of SMART specialization is limited exclusively to ensuring regional industrial development and "stimulating the development of industries with an innovative approach to production."

The introduction of the European SMART specialization methodology approaches into the process of strategic planning of regional development in Ukraine will ensure the identification of priority areas for investment at the regional level by identifying the strengths and competitive advantages of each region in certain sectors of the economy and, thus, increase the efficiency of using the regions' own and borrowed financial resources by focusing on the development of innovations in potentially promising economic activities.

REFERENCES:

1. McCann Ph., Ortega-Argilés R. Smart specialisation in European regions: issues of strategy, institutions and implementation. *European Journal of Innovation Management*. 2014. Vol. 17 (4). P. 409-427. URL: <https://doi.org/10.1108/EJIM-05-2014-0052>.

2. Smart Specialization Platform. URL: <http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/home/>.
3. Березіна, О.Ю. (2018). Смарт-спеціалізація для покращання умов життя домогосподарств: Європейський досвід. Економіка і організація управління, 4 (32), 35–43.
4. Яцюк, О.С. (2018). Смарт-спеціалізація розвитку регіону як важливий напрям підвищення його конкурентоспроможності та інноваційної активності. Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості, 2(18), 54–60.

УДК 339

КАНАЛИ КОМУНІКАЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті розглянуто особливості управління маркетинговими комунікаційними стратегіями підприємств в умовах збройних конфліктів та воєнного стану в Україні. Окреслено виклики, які виникають у керівництва підприємств під час війни, в тому числі: вимкнення електропостачання, повітряні тривоги та атаки на промислові підприємства та об'єкти критичної інфраструктури, відсутність зв'язку, інтернету, міграція населення в середині країни та за її межі, втрата виробничих потужностей, проблеми з логістикою та ланцюгами комунікацій з клієнтами та постачальниками.

Ключові слова: стратегія, комунікації, інтернет, диджиталізації, споживачі, бізнес, трансформація, підприємство, воєнний стан, збройний конфлікт, міжнародна торгівля, глобалізація

Постановка проблеми. За мінливого та глобального внутрішнього середовища нині будь-яке підприємство не в змозі продуктивно функціонувати та бути конкурентоспроможним без ефективного маркетингу. В умовах війни виникає обмеженість комунікації та пересування, а отже недостатнім є і використання звичайних маркетингових інструментів. Можна сказати, що тепер диджиталізація виступає основою для успішних комунікаційних зв'язків з клієнтами, зменшення загальних витрат та оптимізації бізнес-процесів. З грудня 2022 року більшість українських підприємств працюють з певними обмеженнями, в онлайн-форматі, зі значним зменшенням територіального охоплення. Компанії мають обмежені ресурси, тому є потреба у їх раціональному використанні. У зв'язку з цим набуває цінності вивчення та пошук шляхів впровадження цифрової трансформації на підприємствах, методів оптимізації бізнес-процесів в сучасних умовах, а також дослідження різних наслідків диджиталізації для економіки України.

Мета роботи – визначення особливостей використання маркетингу на підприємствах під час воєнного стану, а також побудова каналів комунікації зі споживачами та пошук шляхів трансформації бізнесу з урахуванням сучасних викликів і перспектив.

Аналіз останніх досліджень Маркетингові комунікації широко розглядається в науковій літературі. Серед дослідників наукові праці яких присвячені маркетинговим комунікаційним стратегіям підприємств можна виділити наступних: Голомб В. [4], Зеркаль А. В., Фіщук В., Матюшко В., Чернев Є. [5], Джефф С. та інші.

Дослідженню маркетингу під час війни присвячені роботи таких авторів: Дубовик Т. [2], Корнеев М. [1] та інші. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері маркетингу подальших досліджень потребує вивчення побудов каналів маркетингових комунікацій під час війни.

Виклад основного матеріалу.

Війна в Україні вплинула на ведення бізнесу різних галузей. За приблизними розрахунками, на кінець березня 2022 року скорочення української економіки оцінювалося у 35% і вище за місяць, а загальні збитки сягали трильйона доларів.

Втім економіка країни має працювати навіть в умовах воєнного стану. І для цього держава повинна створювати сприятливі умови для підприємців. Так, влада запровадила низку оновлень та ініціатив для підтримки бізнесу. Серед яких:

- розширення програми кредитування «5-7-9%», за якої будь-який бізнес зможе отримати кредит під 0% на період воєнного стану та протягом 1 місяця після війни;
- допомога при релокації бізнесу із зон активних бойових дій;
- податкові пільги та спрощення трудових відносин.

Ці зміни мають вплинути на продовження функціонування якомога більшої кількості підприємств, збереження робочих місць та підтримку економіки.

На початок 2021 року в Україні нараховувалось 374 000 підприємств та близько 1,6 млн ФОП. Зараз 299 000 підприємств та 1,13 млн ФОП перебувають на територіях, де велися чи ведуться бойові дії. Частина з них вдалося евакуюватися та продовжити працювати на новому місці, частина лише починає відновлювати свою роботу.

Компанії по-різному зустріли ранок 24-го – хтось мав підготовлені плани А, В, і навіть С, дехто до останнього не вірив у можливість війни. Проте всім довелося адаптуватися та обирати, як діяти далі. Так, наприклад, сервіс таксі Uklon не припиняв роботу в 27 містах. Крім звичайних послуг таксі, компанія запустила новий проєкт – Uklon «Волонтер». У перші дні вторгнення РФ багато хто потребував транспорту, тому компанія у пришвидшеному режимі переформатувала операційний процес для миттєвої реакції на потреби міста. В Uklon тоді команда інженерів працювала над створенням IT-рішення для автоматизації в координуванні всіх учасників проєкту – волонтерів, водіїв, бізнесу.

Загалом з бізнесу долучилися як АЗС, аптеки, заклади харчування, кур'єрська доставка, так і виробники та мережа торговельних центрів.

Другим оновленням в компанії став клас поїздок «Евакуація», з яким люди можуть переїхати у більш безпечні регіони. Користувач сам обирає місто та адресу призначення в інший регіон.

Мережа бутикових фітнес-клубів Smartass, де проводилися офлайн-тренування, під час війни також трансформувала формат роботи. Так, зачинивши фізичні клуби, команда буде відео з онлайн-тренувань додавати на сайт. Всі кошти розподілятимуться між тренерами. Таким чином, команда адаптувалася до нових реалій та продовжує роботу наскільки це можливо.

Інший фокус взяла Харківська ІТ-компанія NIX, в якій створили волонтерський штаб і тримають оборону на кіберфронті. Компанія у перші дні після нападу РФ організувала волонтерський штаб, який допомагає співробітникам та їхнім родинам в евакуації, з пошуком житла, надає психологічну підтримку та інше. Крім цього, компанія допомагає на інформаційному фронті та працює у тилу. Фахівці розробляють лендинги для іноземних партнерів для збору коштів на потреби ЗСУ. Також створили систему на базі Telegram, завдання якої – піклуватися про безпеку у закритих чатах. А ще запустили інформаційну кампанію у ЗМІ та соцмережах задля поширення світом правдивої інформації щодо воєнних злочинів РФ в Україні [2].

Кожен бізнес сьогодні по-різному адаптується та трансформується до нових умов. А для продовження роботи кожен шукає рішення, які швидко зможуть закрити базові потреби у відновленні та організації внутрішніх процесів компанії. Згідно з останніми дослідженнями Світового банку [8], близько 1,5 мільярда людей у різних географічних регіонах живуть у війні. У дослідженні згадуються триваючі збройні конфлікти в Афганістані, пірати в Сомалі, а також політичні конфлікти в Індонезії. Доповідь представлена під час хвилі повстань на Близькому Сході, зокрема в Тунісі, Єгипті, Ємені, Лівії та Бахреїні. Варто зазначити, що протягом останнього року навіть Європа знову побачила лиха збройних конфліктів після війни в Югославії. Криза в Україні почалася після референдуму в Автономній республіці Крим в 2014 році, який значна частина західних суспільств визнала анексією і досягла апогею 24 лютого 2022 року після початку повномасштабного вторгнення російською федерацією і є причиною нестабільності та негативних наслідків для європейських економік [3].

Збройні конфлікти призводять до зміни інфраструктури ринку та пошкодженого ринкового середовища, що, природно, призводить до неможливості здійснення належного та успішного маркетингу. Збройні конфлікти можуть вплинути на кожен аспект процесу підготовки маркетингових стратегій, комунікаційного комплексу, стратегій сегментації, реклами, зв'язків з

громадськістю тощо. На жаль, є групи людей і підприємств, які отримують вигоду від конфліктів і воєн. Часто з'являються чорні ринки, які посилюють негативні наслідки збройних конфліктів, тому що поки є люди, які не хочуть припинення конфліктів, економіка та нормальне ринкове середовище не можуть відновитися. Малоімовірно, що економіка також зростатиме. Це призводить до того, що кожен суб'єкт на ринку, включаючи підприємства, споживачів, дилерів, трейдерів і дистриб'юторів, змушені спробувати пристосуватися та розробити правильну стратегію для виживання на ринку. Вищезазначене є дійсно важливим і особливо стосується діяльності спеціалістів з маркетингу, які відповідають за належні стратегії та можливості для підтримки нормальної торгівлі та прибутку.

Потім акцент робиться на простому відновленні цих основних потреб. Пряме зображення ситуації війни та конфлікту можна отримати з графічного представлення ланцюжка проблем, що стосуються забезпечення продуктами харчування під час конфлікту. Воєнні дії на території України вимагають від підприємств та бізнесу нових підходів до управління через наступні чинники: вимкнення електропостачання, відсутність зв'язку, інтернету, повітряні тривоги та атаки на промислові підприємства та об'єкти критичної інфраструктури, міграція населення в середині країни та за її межі, втрата виробничих потужностей, проблеми з логістикою та ланцюгами комунікацій з клієнтами та постачальниками.

Можливо, легко встановити два види ведення бізнесу під час військового протистояння. Перший – коли одна корпорація заробляє безпосередньо на конфлікті, продаючи свою продукцію одній або обом сторонам війни.

Сьогодні, як і в минулому, військові конфлікти мають численні наслідки для повсякденного життя людей, що, безсумнівно, призводить також до багатьох економічних наслідків. Наявність військових дій у регіоні/країні впливає на поведінку людей як споживачів, доступ до інформації та її поширення, що впливає на маркетингові канали. У такі важкі часи бажання, потреби та бажання людей часто змінюються [2].

Військові дії подекуди змінюють канали збуту, але іноді трапляється, що вони відкривають і нові ніші. Загалом, війна діє як каталізатор змін як для учасників бойових дій, так і для країн, які мають торговельні відносини з відповідною країною/територією.

Маркетингові канали є посередником між товарами чи послугами та клієнтами, передаючи інформацію від виробника до кінцевого споживача. Інформаційні канали є двонаправленими, що важливо як для кінцевого споживача (замовника), так і для виробника. Залежно від широти та довготи можуть бути різні канали розподілу.

За цифровізацією стоїть майбутнє як світового, так і українського бізнесу.

Під час пандемії та війни для більшості компаній України – це єдиний шлях зберегти стійкість і продовжити розвиватися. Саме діджиталізація робить бізнес конкурентоспроможним на ринку. З часом цифрова трансформація проникне у всі сфери економіки і підприємці мають реагувати на ці зміни. Даний процес допоможе оптимізувати як основні бізнес-процеси, так і допоміжні з керуючими, а для України – це вирішить ключові проблеми у воєнних умовах. Пройшовши шість етапів компанія зможе раціонально використовувати ресурси, знизити потребу в кадрах та фінансах, автоматизувати частину процесів, збільшити продажі і налаштувати комунікацію з клієнтами, проте перед такою трансформацією потрібно оцінити і переваги, і загрози. На сучасному етапі існує велика кількість цифрових інструментів, серед яких можна обрати доречний напрям діджиталізації саме для свого бізнесу [5].

Висновки. Дійсно, збройні конфлікти мають величезний вплив на бізнес і маркетинг. Збройні конфлікти порушують нормальне середовище – політичне, економічне, демографічне – в якому діють суб'єкти господарювання. Страждає не лише економіка, а й відносини між домогосподарствами та бізнесом. Порушені соціальні відносини призводять до обмеженої ефективності нормального економічного обміну. Це має подвійні наслідки. По-перше, бізнес втрачає прибуток і змушений скорочувати виробництво та робочу силу. По-друге, домогосподарствам доводиться зменшувати споживання та в умовах збройного конфлікту шукати спосіб вижити. У таких умовах багато людей і сімей змушені залишати свої домівки та шукати притулку в інших регіонах країни або в сусідніх країнах. Однак такі міграції незабаром створюють серйозні виклики для приймаючої країни. Вона має забезпечити нормальні умови життя на дуже короткий час і для багатьох людей. Це потребує серйозного фінансування, яке більшість країн не можуть собі дозволити. Підприємства, в свою чергу, мають вибудовувати нові стратегії маркетингових комунікацій зі споживачами та впроваджувати сучасні технології для збереження рівня збуту продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Korneyev M., Berezhniuk I., Dzhyndzhoian V., Kubakh T., Horb K. Business marketing activities in Ukraine during wartime. *Innovative Marketing*. 2022. Vol. 18(3). P. 48-58. doi: 10.21511/im.18(3).2022.05
2. Dubovyk T., Buchatska I., Zerkal A., Lebedchenko V. Digital Marketing in the Condition of Wartime Posture in Ukraine. *International Journal of Computer Science and Network Security* 2022. Vol. 22 No. 7. P. 206-212. doi: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.25>
3. World Bank Group. 2022. *Commodity Markets Outlook: The Impact of the War in Ukraine on Commodity Markets*, April 2022. World Bank, Washington, DC.

License : Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.

4. Зеркаль А. В., Голомб В. В. Маркетингові комунікаційні стратегії підприємства в умовах цифровізації економіки. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2021. №12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-12-7827>

5. Фіщук В., Матюшко В., Чернев Є. Україна 2030 - країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. 2020. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>

УДК 334.7

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ,
ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ,
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування, Центральноукраїнський
національний технічний університет;

Євген Переверзєв,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин,
Цentrальноукраїнський інститут
розвитку людини

Розглянуто правові засади функціонування підприємств України. Наголошено, що в умовах глобалізації та євроінтеграційного вектору розвитку України приведення національного законодавства до вимог ЄС є надзвичайно важливим і нагальним процесом. Відзначено можливість створення підприємств як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Здійснено класифікацію підприємств згідно Господарського кодексу України. Наведено можливості утворення і склад структурних підрозділів підприємства та джерела формування його майна. Узагальнено повноваження власників у здійсненні їх прав щодо управління підприємством.

Ключові слова: підприємство, підприємство як організаційна форма господарювання, правові засади функціонування підприємств, Господарський кодекс України (ГКУ), види підприємств, глобалізація та євроінтеграція України

23 червня 2022 року країни-члени Європейського Союзу проголосували за надання Україні статусу країни кандидата на вступ до ЄС. Проте, надання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу це тільки перший крок, адже на цьому шляху Україні необхідно провести низку реформ та адаптувати українське законодавство у відповідність до європейських критеріїв. Європейським Союзом було надано ряд вимог, які необхідно виконати на шляху до європейської інтеграції, а саме: посилення боротьби з корупцією; проведення реформи Конституційного Суду України; продовження судової реформи в Україні; прийняття антиолігархічного законодавства; здійснення боротьби з відмиванням коштів; приведення медіа законодавства у відповідність до європейського; зміна

законодавства про національні меншини тощо [4]. Здійснення зазначених ЄС кроків передбачає внесення відповідних змін у законодавство України та налагодження механізмів його виконання у цілому та в частині підприємницького права, зокрема.

Активна фаза євроінтеграційних процесів в Україні, розвиток міжнародного співробітництва, участь у сфері відносин міжнародного розподілу та виробничій кооперації, залучення іноземних інвестицій в економіку України, вихід підприємств на міжнародні ринки капіталу стимулюють подальше реформування законодавства у сфері підприємницької діяльності [2, с. 53].

Ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства з правовими нормами ЄС через правову реформу. Відповідно до вимог ЄС Україна повинна реформувати національне законодавство, створити відповідні органи державної влади, які б повністю відповідали європейським стандартам. Тільки на таких умовах можливий вступ України до ЄС. Україна вже змінила низку національних законів та створила органи державної влади враховуючи вимоги європейських стандартів. Цей процес продовжується і до сьогодні та має низку проблемних питань, одним з яких є процес втілення норм ЄС у національне законодавство, тобто процес імплементації [3, с. 82]. Саме тому, вибір тематики дослідження є обґрунтованим, актуальним і нагальним.

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог статей 62-71 Господарського кодексу України (ГКУ), якщо інше щодо підприємств окремих видів не передбачено ГКУ та іншими законами. Якщо чинним міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено правила інші, ніж ті, які передбачені законодавством про підприємства, то застосовуються правила міжнародного договору.

Глава 7 «Підприємство» ГКУ передбачає правові засади підприємства як організаційної форми господарювання (таблиця 1).

Таблиця 1 – Структура Глави 7 «Підприємство» ГКУ

Стаття	Назва
Стаття 62	Підприємство як організаційна форма господарювання
Стаття 63	Види та організаційні форми підприємств
Стаття 64	Організаційна структура підприємства
Стаття 64-1	Кінцевий бенефіціарний власник (контролер) підприємства
Стаття 65	Управління підприємством
Стаття 66	Майно підприємства
Стаття 67	Господарські відносини підприємства з іншими підприємствами,

Стаття	Назва
	організаціями, громадянами
Стаття 68	Зовнішньоекономічна діяльність підприємства
Стаття 69	Соціальна діяльність підприємства
Стаття 70	Об'єднання підприємств
Стаття 71	Облік і звітність підприємства
Стаття 72	Законодавство про підприємства

Джерело: узагальнено авторами на основі [1]

Підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ та іншими законами [1].

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту. Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені та діють, мають рівні права та обов'язки.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки. Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

У таблиці 2 наведено класифікацію підприємств згідно ГКУ.

Таблиця 2 – Класифікація підприємств згідно ГКУ

Класифікаційна ознака	Вид
Залежно від форм власності	Приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи)
	Підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності)
	Комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади
	Державне підприємство, що діє на основі державної власності
	Підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності)
	Спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами - суб'єктами співробітництва

Класифікаційна ознака	Вид
Залежно від наявності іноземних інвестицій	У разі якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями
	Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством
Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу	Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який призначається (обирається) засновником (наглядовою радою такого підприємства у разі її утворення), керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника
	Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в т.ч. засновані на приватній власності двох або більше осіб

Джерело: узагальнено авторами на основі [1]

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законодавчо. Для підприємств певного виду та організаційних форм законами можуть встановлюватися особливості господарювання.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами. Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів. Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) безпосередньо або через уповноважені органи чи наглядова рада такого підприємства (у разі її утворення) призначає (обирає) керівника підприємства, який є підзвітним власнику, його уповноваженому органу чи наглядовій раді. Керівник підприємства, головний бухгалтер, члени наглядової ради (у разі її утворення), виконавчого органу та інших органів управління підприємства відповідно до статуту є посадовими особами цього підприємства. Статутом підприємства посадовими особами можуть бути визнані й інші особи. Захист прав й законних інтересів власників є обов'язковою умовою в країнах-членах ЄС, тому Україна передбачливо зазначає це в національному законодавстві.

Майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Джерелами формування майна підприємства є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності;
- доходи за фінансовими інструментами;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому ГКУ, іншими законодавчими актами України. Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, на пільгових умовах. Підприємство випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України. Держава гарантує захист майнових прав

підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, що ним використовується, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом (наприклад, військові дії).

Підприємство самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною зовнішньоекономічної діяльності України і регулюється законами України, іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами. Порядок використання коштів підприємства в іноземній валюті визначається ГКУ та іншими законами. Підприємство, яке здійснює зовнішньоекономічну діяльність, може відкривати за межами України свої представництва, філії та виробничі підрозділи, утримання яких здійснюється за кошти підприємства.

Стаття 69 «Соціальна діяльність підприємства» ГКУ встановлює, що питання з поліпшення умов праці, життя і здоров'я, гарантії обов'язкового медичного страхування працівників підприємства та їх сімей, а також інші питання соціального розвитку вирішуються трудовим колективом за участі власника або уповноваженого ним органу відповідно до законодавства, установчих документів підприємства, колективного договору. Також цією статтею передбачено інші гарантії у частині соціальної діяльності підприємств. Дані умови є обов'язковими в законодавстві країн-членів ЄС й Україна абсолютно слушно передбачила це в національному правовому полі.

Облік і звітність підприємства здійснюються відповідно до вимог однойменної статті 19 ГКУ та інших нормативно-правових актів. Відомості, не передбачені законом, підприємство надає органам державної влади, органам місцевого самоврядування, іншим підприємствам, установам, організаціям на договірній основі або в порядку, передбаченому установчими документами підприємства.

Беззаперечним наразі є той факт, що на шляху до набуття членства в Європейському Союзі, Україна ще має прикласти багато зусиль для вдосконалення свого законодавства, гармонізації його з європейським та виправлення минулих помилок. Проте, та робота, що вже була проведена у частині реформування окремих сфер і приведення національного законодавства до міжнародних вимог, заслуговує на визнання та повагу країн-членів ЄС і свідчить про бажання та всі можливості пройти Україною максимально швидко шлях від статусу країни-кандидата на вступ до ЄС до повноправного членства на рівних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 31.03.2023)

2. Пугаченко О.Б. Імплементация національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph / Lazaryshyn A., Lazaryshyna I., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 53-85*
3. Сьох К.Я., Гультай М.М. Імплементация нормативно-правових актів європейського союзу у національне законодавство України. *Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 82-84*
4. Шембель Д. Україна – кандидат в ЄС: які законодавчі зміни слід очікувати. *Liga-360. 2022. 6 липня. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/212345_ukrana--kandidat-v-s-yak-zakonodavch-zmni-sld-ochkuvati (дата звернення: 31.03.2023)*

УДК 334

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОБІЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В МАРКЕТИНГУ

Тарасюк А.В.

кандидат економічних наук, доцент, доцент
кафедри економіки, підприємництва та
економічної безпеки,
Херсонський національний технічний
університет;

Верін О.Є.,

здобувач вищої освіти,
Херсонський національний технічний
університет

Досліджено використання мобільних технологій як ефективного інструменту маркетингу. Вивчено можливості які надає мобільний маркетинг.

Вказані переваги та недоліки використання мобільних технологій у маркетингу. Доведено, що ефективність мобільного маркетингу залежить від правильного використання інструментів та дотримання етичних принципів.

Ключові слова: мобільні технології, мобільний маркетинг, маркетинг, інтернет-маркетинг, цифровий маркетинг, мобільні додатки.

В останні роки зростання популярності мобільних технологій в значній мірі змінило підходи маркетингу. Із збільшенням кількості користувачів мобільних пристроїв, бізнеси розуміють важливість мобільності та потенціалу цієї платформи для залучення нових клієнтів та збільшення продажів.

Метою дослідження стало вивчення впливу мобільних технологій на маркетинг та способи використання цієї платформи для досягнення бізнес-цілей.

За даними Statista, в 2021 році кількість користувачів мобільних пристроїв у світі склала понад 6 мільярдів, що становить понад 70% від загальної кількості населення планети. Це означає, що більшість людей на землі мають доступ до мобільних пристроїв та використовують їх для різних цілей, включаючи пошук інформації та покупок.

Мобільні технології змінили спосіб, яким бізнеси взаємодіють зі своїми клієнтами. Раніше, компанії залежали від традиційних каналів маркетингу, таких як телевізійна реклама, реклама в газетах та журналах, або прямих продажів. Однак, з появою мобільних технологій, компанії мають можливість залучати та

зберігати клієнтів через мобільні додатки, месенджери та соціальні мережі. [1, с. 659-662]

Одним з найважливіших способів використання мобільних технологій є створення мобільних додатків. Мобільні додатки дозволяють бізнесам збільшувати свою присутність на ринку, підвищувати лояльність клієнтів та поліпшувати їх досвід користування продуктом або послугою. Мобільні додатки можуть бути використані як інструмент продажу продукту або послуги, а також для залучення нових клієнтів. За допомогою мобільних додатків. Компанії можуть надавати користувачам персоналізований досвід, пропонуючи індивідуальні пропозиції та знижки.

Мобільні технології дають можливість використовувати геолокацію для більш точного таргетування аудиторії. За допомогою GPS, компанії можуть знаходити потенційних клієнтів у певній локації та пропонувати їм знижки або акції відповідно до їх потреб.

Окрім мобільних додатків, мобільні технології можуть бути використані для створення інтерактивних рекламних кампаній. Наприклад, QR-коди можуть бути використані для залучення користувачів на рекламний сайт, де вони можуть ознайомитись з продуктом або послугою та зробити покупку безпосередньо з мобільного пристрою.

Технології мобільного зв'язку використовують для збору та аналізу даних про клієнтів. За допомогою аналітики, бізнеси можуть отримати дані про поведінку клієнтів, аналізувати їх для вдосконалення своїх маркетингових стратегій і налагодження зв'язків з клієнтами.

Мобільні технології дозволяють бізнесам створювати більш інтерактивні та ефективні продукти з використанням голосового та візуального контенту. Відеореклама, інтерактивні опитування та спільноти в соціальних мережах можуть бути використані для залучення користувачів та розширення відомостей про продукт або послугу.

Мобільний маркетинг стає все більш популярним у бізнес-середовищі. За даними дослідження, він зростає на 25% щороку і досягне \$ 223 мільярдів у 2023 році. Це означає, що використання мобільних технологій в сфері маркетингу стає все актуальнішим для бізнесу, який хоче бути конкурентоздатним і привернути увагу своїх клієнтів.

Мобільний маркетинг зручний у використанні для різних галузей бізнесу. В туристичній сфері корисними стануть мобільні додатки, які дозволяють клієнтам забронювати номери, замовляти послуги та отримувати сповіщення про знижки та пропозиції. У ресторанній галузі, мобільні додатки можуть допомогти клієнтам забронювати столик, переглядати меню та замовляти їжу.

Однак, важливо пам'ятати, що мобільний маркетинг має свої виклики та обмеження. Наприклад, рекламні повідомлення можуть стати надокучливими та викликати негативну реакцію користувачів. Крім того, важливо забезпечувати захист особистої інформації користувачів та використовувати дані відповідально, у відповідності до вимог законодавства.

Для успішного мобільного маркетингу необхідно визначити свою цільову аудиторію та розробити стратегію, яка відповідатиме їхнім потребам та вимогам. Ключовим елементом стратегії є персоналізований підхід до клієнтів та надання їм цінної інформації та ресурсів.

Багато компаній створюють власні додатки, щоб допомогти своїм клієнтам знайти продукти, отримати інформацію про акції та розміщення магазинів. Крім того, деякі компанії використовують додатки для реклами своїх продуктів та послуг. Однак, необхідно звернути увагу на те, що створення власного додатку може бути досить витратним процесом, тому компанії приймаючи рішення про створення власного додатку ретельно зважують, чи є це вигідним. [4, с. 223-231]

Також важливо застосовувати мобільну оптимізацію веб-сайту та додатків, щоб забезпечити зручний та швидкий доступ до інформації та послуг. Також важливо підтримувати клієнтів та зв'язок з ними через мобільні додатки та соціальні мережі.

Таким чином, мобільні технології мають значний вплив на маркетинг і дозволяють компаніям покращувати взаємодію зі своїми клієнтами та створювати більш ефективні стратегії маркетингу. Використання мобільних технологій при розробці стратегій розвитку забезпечує успіх та конкурентні переваги на ринку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іванова О. Мобільний маркетинг як інструмент ефективного взаємодії зі споживачем. Економіка та суспільство. 2019. № 5. С. 659-662.
  2. Корольова І., Піддубна О. Мобільний маркетинг в Україні: переваги та недоліки використання. Ефективна економіка. 11. Retrieved from <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7883>
  3. Лаврентьева, О. Мобільний маркетинг: технології та перспективи використання. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2022. № 1(50). С. 68-73.
  4. Михайлова І. Мобільний маркетинг як ефективний інструмент цифрової реклами. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2019. № 2. С. 223-231.
- Паламар Ю. Вплив мобільних технологій на розвиток маркетингу. Маркетинг і менеджмент інновацій, 2020. № 1. С. 243-253.

УДК 330.322-047.44(477)

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Алла Ткаченко,

кандидат економічних наук,
доцент, доцент кафедри обліку та
фінансів,
Черкаський державний бізнес-коледж
ORCID:0000-0002-8937-111X;

Антоніна Поліщук,

здобувачка фахової передвищої освіти
Черкаського державного бізнес-коледжу

У статті акцентовано увагу на тому, що для забезпечення стійкого розвитку інвестиційної діяльності в Україні необхідно покращити інвестиційний клімат, зменшити бюрократичні перешкоди та забезпечити стабільність правової бази. Також важливо розробити ефективну стратегію залучення інвестицій та підтримки інвесторів, що враховуватиме потреби ринку та розвиток економіки країни в цілому.

Ключові слова: *стійкий розвиток, інвестиційна діяльність, суб'єкти господарювання.*

У сучасній ситуації наближення однієї з найгостріших економічних криз світового господарства в цілому та окремих країн зокрема найважливішим засобом мінімізації її наслідків та забезпечення сприятливих умов для виходу з неї економіки України можуть бути інвестиції. Інвестиційна діяльність є однією з найбільш важливих аспектів функціонування будь-якого суб'єкта господарювання. Дослідження проблем інвестиційної діяльності в Україні в умовах економічної кризи, як з точки зору її розвитку та посилення впливу на стабілізацію країни в цілому, так і з точки зору створення інвестиційної привабливості для інвестування окремих суб'єктів господарювання, галузей і видів діяльності, а також окремих територіальних утворень є актуальними в існуючих умовах і потребують уваги.

Проблематикою займається багато науковців як вітчизняних, так і закордонних, зокрема: А.П. Дука, Т.Г. Затонацька, Р.С. Квасницька, А.С. Музиченко, І. Бланк, З. Варналій та інші.

Інвестиційна діяльність – це сукупність операцій з придбання та продажу довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних) фінансових інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів.

Надходження в результаті інвестиційної діяльності: реалізація фінансових інвестицій, реалізація необоротних активів, реалізація майнових комплексів, дивіденди, відсотки. Витрати по інвестиційній діяльності: придбання фінансових інвестицій, придбання необоротних активів, придбання майнових комплексів, надання позик і кредитів іншим підприємствам. [1]

На думку І. Бланка, під самими інвестиціями насамперед слід розуміти безпосереднє вкладення капіталу для його збільшення у майбутньому [3]. Він зазначає: інвестиції слід відрізняти від вкладання коштів, що не призводить ні до зростання самого капіталу, ні до отримання бажаного прибутку. Вчений визначає основну відмінність інвестицій від інших витрат – це їхня спрямованість на збільшення капіталу.

Аналіз інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання в Україні особливо набуває все більшого значення важливості, оскільки саме завдяки інвестиціям, реальним вливанням в національну економіку можна стабілізувати, відновити та забезпечити зростання економіки в післявоєнний період. Пріоритетним завданням стає розробка ефективної економічної політики і її підтримка закордонних партнерів. Тому створення такої програми потребує системного підходу до збору та аналізу даних для забезпечення інформаційної бази, на основі якої здійснюватимуться заходи щоб збільшити обсяги залучення інвестицій.

Приплив іноземних інвестицій в вітчизняну економіку є однією з головних рушійних сил для її стабілізації та майбутнього розвитку, тому для України тенденція зростання іноземних довгострокових інвестицій в економіку є позитивним явищем і особливо актуальним після закінчення гострої фази війни.

Інвестиційна діяльність є однією з ключових складових розвитку будь-якої економіки. В Україні під час пандемії, на жаль, не вдалося досягти належного рівня інвестиційної активності, яка б відповідала потенціалу країни та її можливостям, а спочатку вторгнення росії 24 лютого 2022 року вона майже призупинилася.

Аналіз інвестиційної діяльності в Україні за останні роки до 24 лютого 2022 року показує, що проблеми не тільки в кількості інвестицій, але й у їх якості. Значна частина інвестицій спрямовується на вугільну промисловість, що не є перспективним напрямом з урахуванням світових тенденцій у сфері енергетики. Крім того, часто зустрічаються випадки, коли іноземні інвестори зіткнулися з проблемами підготовки правової бази та незаконним втручанням в їхню діяльність з боку місцевих влад.

Україна має значний потенціал для інвестицій у різні сфери, зокрема, у сільське господарство, енергетику, інфраструктуру та інформаційні технології. У країні також існують перспективні галузі, які є досить новими на ринку, наприклад, вітчизняні стартапи та інноваційні проекти. Багато іноземних компаній вже вкладають свої кошти в український ринок.

Однак, в Україні під час світової пандемії COVID-19 намітилися позитивні тенденції щодо привабливості країни для інвесторів. Найбільший обсяг інвестицій Україна отримувала від Кіпру та Нідерландів. Обсяг інвестицій від Кіпру у 2020 році становив 31,1 %. Що стосується країни Нідерландів, то обсяг інвестицій становив 20,2 %. Варто відзначити, що від Віргінських островів у 2020 році не було жодної інвестиції, а Австрія почала свою інвестиційну діяльність в Україні тільки у 2019 році, в якому показник обсягу інвестицій становить 3,4 %, а у 2020 – 3,3 %.

2020 році найбільше прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку було здійснено в такі сфери:

- Промисловість - 39,8 %;
- Оптова та роздрібна торгівля – 16,3 %;
- Фінансова та страхова діяльність – 9,4 %;
- Операції з нерухомим майном – 9,3 %;
- Інформація та телекомунікації – 5,9 %

Капітальні інвестиції у сфері сільського, лісового та рибного господарства: у 2020 році даний показник становив – 9,3%, оптова та роздрібна торгівля у 2020 році показник становив - 7,8%, промисловість: показник сягає у 2020 році – 37,7%, сфера державного управління й оборони – 9,8%. [5]

Отже, потрібно продовжувати впроваджувати після війни реформи, які спростять процедури реєстрації бізнесу та забезпечать захист прав інвесторів. Також важливим є відновлення інфраструктури, що забезпечить зручний доступ до ринків та підтримає розвиток усіх сфер вітчизняного бізнесу.

Одним із перспективних напрямів для інвестицій в Україні є інноваційна та технологічна сфери, особливо в сільське господарство та енергетику на основі відновлюваних джерел енергії.

За останні роки спостерігався певний прогрес у цій сфері, але все ще існують проблеми, які необхідно вирішувати для стабілізації та покращення інвестиційного клімату, що надасть національній економіці розвитку, забезпечення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні. Аналіз інвестиційної діяльності в умовах війни 2022 року і пандемії може бути досить складним завданням, оскільки ці дві події можуть значно вплинути на ринки та інвестиційні стратегії. Однак, деякі можливі наслідки цих подій на інвестиційну діяльність можуть бути наступними:

-несприятливі умови на ринках. Війна та пандемія спричинила нестабільність на фінансових ринках та призвела до падіння цін акцій, облігацій та інших фінансових інструментів. Це створило негативні умови для інвестиційної діяльності.

-зростання ризиків. Війна та наслідки пандемії можуть збільшити ризик інвестування, оскільки ці події можуть призвести до великих змін в економіці та бізнес-середовищі. Інвестори можуть стати обережнішими і знизити свої інвестиції або зупинити їх зовсім.

-переорієнтація інвестиційних стратегій. Умови війни та наслідки пандемії можуть змусити інвесторів змінити свої стратегії інвестування. Наприклад, інвестори можуть зосередитися на підприємствах, які виробляють товари та послуги, необхідні в умовах кризи.

Інвестиційна діяльність в період війни є дуже ризикованою і нестабільною. Війна негативно впливає на економіку країни, знижуючи споживчі витрати, збільшуючи бюджетні витрати на військові потреби та зменшуючи доступ до фінансових ресурсів.

Зазвичай, в період війни, інвестори можуть звернутися до інвестицій в безпечні активи, такі як золото, срібло або інші дорогоцінні метали.

Однією з головних проблем є недостатня захищеність прав інвесторів та корупційні ризики. Також існують проблеми з податковим законодавством та бюрократичними процедурами, які ускладнюють інвестиційний процес. Однак, уряд України здійснює повільні кроки для поліпшення інвестиційного клімату, зокрема, запроваджуючи нові закони про інвестиції та сприяння інвестиційній діяльності.

Загалом, перспективи для розвитку інвестиційної діяльності в Україні є позитивними. Проте, для досягнення позитивних результатів необхідно вирішувати проблеми, які стоять на шляху до розвитку інвестиційного клімату, та залучати інвестиції в різні галузі економіки. Інвестиційна діяльність в Україні відіграє важливу роль для стабілізації та розвитку економіки країни. Інвестиції сприяють залученню нових технологій, підвищенню конкурентоспроможності та стимулюють економічне зростання. На жаль, інвестиційна активність в Україні досі залишається низькою порівняно з іншими країнами.

У період економічного спаду настає фаза вичерпання запасу інновацій. Насамперед це пов'язано із недостатністю інвестиційного забезпечення, а саме фінансування процесу їхньої розробки та реалізації. [4]

Одним із основних чинників, що обмежують інвестиційну діяльність в Україні, є незавершеність реформ та нестабільність політичної ситуації. Також на шляху до привабливості для інвесторів стоїть багато інших проблем, таких як

недостатня інфраструктура, високий рівень корупції, відсутність чіткого правового регулювання, високі податкові ставки та бюрократія.

Незважаючи на це, в Україні існує кілька перспективних галузей для інвестування, зокрема, сільське господарство, IT-технології, енергетика та туризм. Україна має великий потенціал для розвитку сільського господарства завдяки своїм родючим ґрунтам та сприятливим кліматичним умовам. Навіть під час гострої фази війни за результатами 2022 року в Україні експорт сільськогосподарської продукції в тому числі і зернових переважає над імпортом в цій галузі. Технологічна галузь також є досить перспективною, зокрема, розробка програмного забезпечення та інші IT-рішення. Україна має високий потенціал у сфері вітрової та сонячної енергетики, яка може бути цілком ефективним заміником вугільної енергії.

Сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні можна вважати стабільним, але за останні роки суттєвих змін не відбулося. Причиною такої ситуації є несприятливий інвестиційний клімат в країні, основними негативними проявами якого є стагнація внутрішнього інвестиційного ринку; нестабільна нормативно-правова база у сфері іноземного інвестування; низький рівень розвитку інфраструктури; зниження платоспроможності населення; інфляційні процеси; спад виробництва; зростання безробіття; проблема інвестицій на заміну та відновлення виробничого обладнання, поповнення оборотних коштів.

Нинішні умови не дають можливості якісно аналізувати інвестиційну діяльність в економіці України в реаліях сьогодення, але ми відчуваємо підтримку з боку країн Європейського співтовариства та США. Після перемоги України інвестиційна привабливість нашої держави зросте, в першу чергу, у військовій сфері, а також у різних сферах промисловості, які сприятимуть відновленню її діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Arnold G. Corporate financial Фінансовий менеджмент : підручник Житомир : ЖНАЕУ, 2018.
2. Foreign direct investment, net outflows/net inflows. World Bank Data. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>
3. Бланк І.О. Інвестиційний менеджмент: підручник. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 398 с.
4. Денисенко М.П., Черваньов М.П. Основи інвестиційної діяльності. Київ: Алерта, 2019. 338 с
5. Економічна статистика. Державна служба статистики України.

УДК 330.34

**ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ ЗМІСТУ
ТЕРМІНУ «ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЄКТ»
У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ**

Катерина Шевченко,
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
Центральноукраїнський національний
технічний університет;

Георгій Абашидзе,
доктор філософії з бізнес-
адміністрування,
Батумський учбовий університет навігації
(Грузія)

Науковий керівник: Ольга Пугаченко,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування,
Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто та проаналізовано зміст у понад тридцяти визначеннях терміну «інноваційний проєкт», що дозволило з'ясувати відсутність єдності думок у трактуванні даного поняття. Встановлено, що інноваційний проєкт розглядають з декількох позицій, і як форму цільового управління інноваційною діяльністю, і як процес здійснення інновацій, і як комплект документів. Наголошено, що розбіжності в трактуванні призводять до плутанини, штучного збільшення визначень та погіршують усвідомлення суті і змісту інноваційних проєктів.

Ключові слова: інновації, інноваційний проєкт, літературні джерела, суть і зміст терміну, декілька позицій для розгляду

У зв'язку з активізацією євроінтеграційних процесів в Україні, набуттям нашою країною офіційного статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу, розвитком міжнародного співробітництва, участю у сфері відносин міжнародного розподілу та виробничій кооперації, залученням іноземних інвестицій в економіку України, виходом вітчизняних підприємств на міжнародні

ринки капіталу необхідним стає перманентне впровадження інновацій у всіх галузях національної економіки [4, с. 53].

Всесвітня організація інтелектуальної власності 29.09.2022 р. оприлюднила Global Innovation Index 2022, за яким порівнюється інноваційна діяльність 132 країн та економік світу. У 2022 р. найбільш інноваційною країною визнано Швейцарію, за нею йдуть США, Швеція, Велика Британія та Нідерланди. Україна в Глобальному інноваційному індексі 2022 року посідає 57 місце [1].

Інноваційні проекти є фундаментом інноваційного розвитку, адже їх реалізація вдосконалює не лише діяльність окремих підприємств, а й стимулює прогрес галузей і сфер економіки в цілому. Відбувається це шляхом використання нових знань, підвищення якості суспільного продукту, зростання обсягів виробництва, зміцнення національної конкурентоспроможності, підвищення рівня життя населення та прискорення соціального прогресу в суспільстві. Саме тому, вивчення досвіду розробки та управління інноваційними проектами, доведення їх до практичного використання та комерціалізації є актуальним, необхідним і нагальним.

Метою статті є дослідження суті і змісту терміну «інноваційний проект».

Інноваційний проект можна розглядати з декількох позицій (таблиця 1).

Таблиця 1 – Суть інноваційного проекту з різних позицій

Інноваційний проект	Суть
Як форма цільового управління інноваційною діяльністю	Складна система взаємопов'язаних і взаємозумовлених заходів (за ресурсами, термінами і виконавцями), що спрямовані на досягнення конкретних завдань та розвитку пріоритетних напрямків науки і техніки
Як процес здійснення інновацій	Сукупність виконуваних послідовно наукових, виробничих, технологічних, фінансових, організаційних і комерційних заходів, які приводять до інновацій
Як комплект документів	Пакет технічної, розрахунково-фінансової та організаційно-планової документації, що необхідна для реалізації конкретних завдань проекту

Джерело: авторська розробка на основі [2]

Закон України «Про інноваційну діяльність» інноваційний проект визначає як комплекс заходів і процедур, необхідних для розроблення, створення та реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції, що відображені у комплекті документів, складених відповідно до вимог законодавства [2].

Таблиця 2 – Визначення терміну «інноваційний проект» у літературних

джерелах

Автор	Визначення	Джерело
Бабінська С.	Інноваційний проект – це система взаємопов’язаних завдань, що є комплексом науково-дослідних, дослідно-конструкторських, виробничих, технологічних, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів, відповідним чином організованих, оформлених комплектом проектної документації, які забезпечують ефективно вирішення конкретного науково-технічного завдання (проблеми) в певний проміжок часу, вираженого в кількісних показниках, що приводять до інновації	Сутність та джерела фінансування інноваційних проектів. <i>Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент.</i> 2015. Вип. 12. С. 70
Бабич О.	Інноваційний проект – об’єкт реального інвестування, наміченого до реалізації з метою впровадження здобутків науково-технічного прогресу у економічну чи соціальну сферу розвитку міста на основі оцінки техніко-економічної та фінансової інформації, яке характеризує чітко і ясно основне призначення інноваційного проекту	Особливості стратегічного управління інноваційними проектами розвитку малих міст. <i>Актуальні проблеми державного управління.</i> 2019. № 1(77). С. 103
Бажал Ю. Бакушевич І. Венесаар У. та ін.	Інноваційний проект – це комплект технічної, організаційно-планової і розрахунково-фінансової документації, необхідної для реалізації завдань проекту Інноваційний проект – це система взаємопов’язаних завдань і програм їхнього досягнення, яка становить комплекс науково-дослідних, дослідно-конструкторських, виробничих, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів,	Інноваційне підприємництво : креативність, комерціалізація, екосистема : навчальний посібник для ВНЗ ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.М. Бажала. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. С. 75

Автор	Визначення	Джерело
	відповідно організованих, оформлених комплектом проектної документації, що забезпечують ефективне розв'язання конкретного науково-технічного завдання, вираженого в кількісних показниках, яке приводить до інновації	
Буняк Н.	Інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції	Інноваційний менеджмент : конспект лекцій. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2022. С. 96
Горбовий А. Ліпич Л. Степанюк О. Погореловська І. Буняк Н. Хілуха О.	Інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції	Інноваційний менеджмент : навч. посіб. Видання 2-е виправлене і доповнене. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. С. 163
Завидівська О.	Інноваційний проект – це система взаємопов'язаних цілей і програм їхнього досягнення, що являють собою комплекс науково-дослідних, дослідно-конструкторських, виробничих, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів, відповідним чином організованих, оформлених комплектом проектної документації, що забезпечують ефективне вирішення конкретного науково-технічного завдання (проблеми), вираженого в кількісних показниках, і приводить до інновації	Управління інноваційним проектом та оцінювання ефективності інноваційної діяльності організації : Лекція з навчальної дисципліни «Інноваційно-інвестиційний менеджмент». Львів: ЛДУФК імені Івана Боберського, 2020. С. 2
Загуменна Т.	Інноваційний проект – це плановий комплекс технічних, виробничих, економічних і організаційних заходів,	Особливості управління інноваційними

Автор	Визначення	Джерело
	об'єднаних однією генеральною (основною) метою	проектами. <i>Науковий вісник НЛТУ України</i> . 2013. Вип. 23.4. С. 350
Крамарчук С. Лубкей Н.	Інноваційний проект – спеціальний документ, у якому детально та поетапно окреслюються відносини та процеси, за допомогою яких здійснюється певна інноваційна діяльність та який регулює й визначає необхідні заходи, що стосуються створення, впровадження та реалізації інноваційного продукту	Теоретичні аспекти управління інноваційним проектом на вітчизняних підприємствах. <i>Глобальні та національні проблеми економіки</i> . 2018. Вип. 23. С. 253
Кучер Л.	Інноваційний проект – одноразовий комплекс цілеспрямованих взаємопов'язаних унікальних заходів щодо створення чи зміни певної системи або окремих її параметрів у заздалегідь визначений термін із метою розробки та/або впровадження у виробництво інноваційного продукту й/або інноваційної продукції	Економічні засади управління інноваційними проектами аграрних підприємств. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра екон. наук за / 08.00.04. Поліськ. нац. ун-т, Житомир, 2021. С. 12
Лозовський О. Іванцова І.	Інноваційний проект – це поділ основних робіт проекту (визначених під час опису змісту) на дрібніші, більш керовані з метою: удосконалення точності оцінок вартості, часу та ресурсів; визначення основи для контролю виконання; удосконалення розподілу відповідальності	Інноваційний проект як пріоритетний напрям розвитку сучасного підприємства. « <i>Young Scientist</i> ». 2018. № 2 (54) February. С. 723
Молодоження М.	Інноваційний проект – сукупність обґрунтованих, взаємозв'язаних, цілеспрямованих рішень і дій з приводу залучення й використання обмеженої кількості трудових, матеріальних, інформаційних, інтелектуальних і фінансових ресурсів	Інноваційні проекти підприємств торгівлі. <i>Економіка України</i> . 2016. № 4 (653). С. 94

Автор	Визначення	Джерело
	у межах інноваційної діяльності підприємства, які забезпечують досягнення нових цілей розвитку, спрямованих на якісну зміну підприємства як системи в цілому, на отримання корисного ефекту і забезпечення конкурентоспроможності підприємства	
Микитюк П. Сенів Б.	<p>Інноваційні проекти – це складні програми, створені для впровадження технічних, технологічних або інших новацій, що їх здійснюють наукові та проектні заклади в певний проміжок часу</p> <p>Інноваційний проект – це система взаємопов’язаних цілей і програм їхнього досягнення, що являють собою комплекс науково-дослідних дослідно-конструкторських, виробничих, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів, відповідним чином організованих, оформлених комплектом проектної документації і забезпечуючих ефективно вирішення конкретного науково-технічного завдання (проблеми), вираженого в кількісних показниках і приводить до інновації</p>	Інноваційна діяльність: Навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 340, 164
Охлопкова Т.	Інноваційний проект – це комплекс заходів, спрямованих на розробку та реалізацію інновацій, який супроводжується відповідним пакетом проектної документації	Особливості інноваційної форми інвестиційного проекту. <i>Вісник Хмельницького національного університету</i> . 2010. № 2. Т. 2. С. 147
Охріменко О.	Інноваційний проект є результатом	Управління

Автор	Визначення	Джерело
Скоробогатова Н. Манаєнко І. Яресько Р.	сукупності процесів, що охоплюють всі його етапи: від ідеї – до впровадження	інноваційними проектами в умовах міжнародної інтеграції : монографія. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018.
Пойда-Носик Н. Черленяк І.	Інноваційний проект – намічений до планомірного здійснення, об'єднаний єдиною метою і приурочений до певного часу комплекс робіт та заходів щодо створення, виробництва та просування на ринок нових високотехнологічних продуктів із зазначенням виконавців, використовуваних ресурсів і їх джерел	Управління інноваційними проектами : навч. посібник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. С. 31
Пуліна Т.	Інноваційний проект – плановий комплекс технічних, виробничих, економічних і організаційних заходів, об'єднаних однією генеральною (основною) метою	Сучасні аспекти та методи управління ризиками інноваційних проектів в Україні. <i>Економіка та держава</i> . 2017. № 10. С. 5
Рудь Н.	Інноваційний проект – система взаємопов'язаних цілей і програм їх досягнення, що являють собою комплекс маркетингових, науково-дослідних, дослідно-конструкторських, виробничих, кадрових, організаційних, фінансових, комерційних й інших заходів, певним чином організованих, оформлених комплектом проектної документації та таких, що забезпечують ефективне виконання конкретних науково-інноваційних завдань, виражених у кількісних показниках, котрі характеризують результат	Систематизація методичних підходів щодо оцінювання ефективності інноваційних проектів. <i>Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки</i> . 2018. № 1. С. 56

Автор	Визначення	Джерело
	інноваційного процесу	
Сіренко Н. Щербина Ю.	Інноваційний проект є комплексом взаємопов'язаних технічних, виробничих, економічних і організаційних заходів направлених на вирішення конкретних задач, які виражаються кількісними показниками, що приводять до інновацій	Інноваційний розвиток підприємства : методичні рекомендації. Миколаїв: МНАУ, 2017. С. 4
Скрипко Т.	Інноваційний проект – це плановий комплекс технічних, виробничих, економічних і організаційних заходів, об'єднаних однією генеральною (основною) метою	Інноваційний менеджмент : підручник. К.: Знання, 2011. С. 232
Смирнова Н.	Інноваційний проект – система взаємопов'язаних організованих послідовних завдань, оформлених комплектом проектної документації, спрямована на комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг	Управління інноваційними проектами : опорний конспект лекцій. Одеса: ОДАУ, 2019. С. 10
Собко О. Крисоватий І.	Інноваційний проект є модерною формою організації інноваційних процесів, що дає змогу генерувати інтелектуальну додану вартість для підвищення інноваційності та конкурентоспроможності підприємств	Вдосконалення управління інноваційними проектами та поживлення інноваційної активності підприємств України. Вісник економіки. 2021. Вип. 3. С. 84, 93
	Інноваційний проект – це прогресивна форма організації інноваційної діяльності підприємств	
Собко О. Бойчик І. Крисоватий І. Смерека С.	Управління інноваційним проектом – перспективний напрям проектного менеджменту, що дозволяє генерувати інтелектуальну додану вартість на основі посилення інноваційності та інтелектуалізації комерційних	Розвиток інтелектуального капіталу та управління інноваційними проектами в торгівлі.

Автор	Визначення	Джерело
	процесів	<i>Економічний аналіз.</i> 2020. Том 30. № 2. С. 10
Стадник В. Йохна М.	Інноваційний проект – це комплекс взаємопов’язаних заходів, розроблених з метою створення, виробництва та просування на ринок нових високотехнологічних продуктів за умов встановлених ресурсних обмежень	Інноваційний менеджмент : навч. посібн. К.: Академвидав, 2006. С. 316
Тебенко В.		Економіка та організація інноваційної діяльності: Електр. навч. посібн. 2 вид., 2018. URL: https://elib.tsatu.edu.ua/dep/feb/ptbd_1/page8.html
Станкевич І. Романенко Т. Борисевич Є. Тігарева В.	Інноваційний проект являє собою складну систему взаємообумовлених і взаємопов’язаних за ресурсами, термінами і виконавцями заходів, спрямованих на досягнення конкретних цілей (завдань) на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки	Управління інноваціями: метод. вказівки до виконання практ. робіт з дисципліни «Управління інноваціями» за напрямом підготовки 6.030601 «Менеджмент». Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2015. С. 23
	Інноваційний проект як процес здійснення інновацій – це сукупність виконуваних у визначеній послідовності наукових, технологічних, виробничих, організаційних, фінансових і комерційних заходів, що приводять до інновацій	
	Інноваційний проект – це комплект технічної, організаційно-планової і розрахунково-фінансової документації, необхідної для реалізації цілей проекту	
Тарасова О.	Інноваційний проект – це комплекс	Теоретико-

Автор	Визначення	Джерело
	документів, що визначає процедуру й комплекс усіх необхідних заходів (у т.ч. інвестиційних) щодо створення й реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції	методологічні основи інноваційної діяльності підприємств. <i>Економіка харчової промисловості</i> . 2012. № 1. С. 39
Татарченко О.	Інноваційний проект являє собою систему організаційних, фінансових, дослідницьких, виробничо-технічних і маркетингових заходів, спрямованих на створення та впровадження в умовах ринку нових продуктів, робіт, послуг, які не мають аналогів у виробничій практиці та які забезпечують істотне підвищення ефективності та якості результатів діяльності підприємства	Інноваційні проекти як складова системи управління розвитком підприємства. <i>Економіка та право</i> . 2015. № 3 (42). С. 143
Федишин І.	Інноваційний проект – це складна система взаємообумовлених і взаємопов'язаних за ресурсами, термінами і виконавцями заходів, спрямованих на створення або впровадження окремого інноваційного продукту	Управління інноваційними проектами (опорний конспект лекцій для студентів спеціальностей 8.03060102 «Менеджмент інноваційної діяльності», 8.18010012 «Управління інноваційною діяльністю» усіх форм навчання). Тернопіль, ТНТУ імені Івана Пулюя, 2015. С. 11
Філіпковська Л. Нос М.	Інноваційний проект – це комплекс робіт і ресурсів, які пов'язані часом і простором, керовані з метою удосконалення точності оцінок вартості та спрямовані на досягнення	Дослідження підходів до управління вартістю інноваційних проектів. <i>Управління проектами та розвиток</i>

Автор	Визначення	Джерело
	кінцевого результату – впровадження інновацій у практичну діяльність	<i>виробництва</i> . 2018. № 4 (68). С. 7
Холявко Н.	Інноваційні проекти – проекти, реалізація яких передбачає впровадження принципово нової методології, методики виконання діяльності, виробництво нової продукції, надання нового різновиду послуг, суттєве поліпшення існуючого обладнання, інструментів, товарів, методик тощо	Класифікація проектів міжнародного співробітництва. <i>Економіка</i> . 2011. № 3. С. 127
Червона О. Ігнатович Ю.	Інноваційний проект – це складна система взаємопов'язаних завдань та заходів щодо їх досягнення за допомогою інноваційного процесу чи для отримання інноваційного конкурентоспроможного продукту	Управління інноваційними проектами в екологічній сфері. <i>Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»</i> . 2018. Вип. 1-2 (44). С. 14
Шепель Н.	Інноваційний проект – це сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних по ресурсам, строкам та виконавцям заходів, які направлені на ефективне вирішення конкретного науково-технічного завдання (проблеми), вираженого в кількісних показниках та приводить до інновації	Менеджмент і адміністрування. Модуль 7. Управління інноваціями : Конспект лекцій (для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 073 «Менеджмент»). Кам'янське: ДДТУ, 2017. С. 45
Шестаков Д.	Інноваційний проект є сукупністю процесів, метою яких є створення та вихід на ринок нового продукту. Проект є тимчасовою, іноді повторюваною та ітеративною діяльністю, має чітку послідовність розробок версій продукту,	Специфіка інноваційного проекту як передумова управління ризиками інвестиційного портфеля на ринках венчурного капіталу.

Автор	Визначення	Джерело
	<p>призначених для досягнення унікальних результатів</p> <p>Проект називається «інноваційним», якщо обсяг реалізації завдання, набір методологій, включаючи практики, методи, процедури та правила, інструменти та знання, з одного боку, а також бюджет проекту та час на його реалізацію, з іншого боку, є невизначеними, а результатом такого проекту є інновація як новий пристрій, метод або матеріал</p>	<p><i>БізнесІнформ</i>. 2019. № 4. С. 94, 95-96</p>

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання літературних джерел

Отже, аналіз наукової і фахової літератури у 33 джерелах та узагальнення змісту терміну «інноваційний проект», дозволили зробити такі висновки:

- по-перше, науковці по різному трактують його зміст залежно від досліджуваної галузі знань;
- по-друге, найчастіше інноваційний проект визначається як система (10 джерел), як комплекс (11 джерел), як комплект (4 джерела);
- по-третє, мають місце визначення інноваційного проекту і як «об'єкт реального інвестування», і як «спеціальний документ», і як «поділ основних робіт проекту на дрібніші», і як «складні програми», і як «сукупність обґрунтованих, взаємозв'язаних, цілеспрямованих рішень і дій», і як «результат», і як «модерна форма організації інноваційних процесів», і як «процес здійснення інновацій», і як «проект», і як «сукупність процесів».

Визначення інноваційного проекту як системи (30% дослідників) передбачає її розуміння через: взаємопов'язані завдання; взаємопов'язані завдання і програми їхнього досягнення; взаємопов'язані цілі і програми їх досягнення; взаємопов'язані організовані послідовні завдання; організаційні, фінансові, дослідницькі, виробничо-технічні і маркетингові заходи; взаємообумовлені і взаємопов'язані за ресурсами, термінами і виконавцями заходи тощо. Аналогічна ситуація спостерігається і при визначенні інноваційного проекту як комплексу (33% дослідників) заходів, робіт, документів, робіт і ресурсів. Такі розбіжності в трактуванні призводять до плутанини, штучного збільшення визначень та погіршують усвідомлення суті і змісту.

Дослідження особливостей реалізації інноваційних проектів дозволяє виявити причини успіху інновації, розробити відповідні концепції та на цій

основі обрати стратегію організації й управління інноваційною діяльністю підприємства. Ми вважаємо, що інноваційним визнається проєкт, що передбачає розробку, виробництво та реалізацію інноваційного продукту і / або інноваційної продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ВОІВ: ключові висновки Глобального Інноваційного індексу 2022 року. URL: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/wipo-global-innovation-index-2022-conclusions-30092022> (дата звернення 20.03.2023)
2. Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема : навчальний посібник для ВНЗ / авт. кол.: Ю.М. Бажал, І.В. Бакушевич, У. Венесаар та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю.М. Бажала. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. 280 с.
3. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15/conv#Text> (дата звернення 21.03.2023)
4. Пугаченко О. Імплементация національного законодавства у частині реформування бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності згідно вимог ЄС в умовах глобалізації та євроінтеграції України. *Modern foundations of economics, management and tourism: collective monograph / Lazaryshyn A., Lazaryshyna I., etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. P. 53-85.*

УДК 346.7

АНАЛІЗ ПОСЛУГ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юлія Кваша,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник: Олена Остапенко,
старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглянуто особливості інституту перевезень в умовах воєнного стану і розглядає роль та місце договорів перевезення у випадку форс-мажорних обставин, таких як війна. Зазначено, що введення воєнного стану суттєво вплинуло на внутрішні перевезення в Україні. Були затверджені нові правила перевезення вантажів, пасажирів і багажу внутрішнім водним транспортом, які охоплюють загальні положення, правила укладення договору перевезення вантажів, правила перевезення пасажирів та особливості укладення договору перевезення пасажирів внутрішнім водним транспортом, а також правила стосовно страхування пасажирів та інші аспекти перевезень. Ці зміни були внесені з метою забезпечення безпеки та регулювання перевезень в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *договір перевезення, перевезення автомобільним транспортом, перевезення залізничним транспортом, перевезення водним транспортом, перевезення повітряним транспортом, договір перевезення вантажу, договір перевезення пасажирів та багажу, договір чартеру (фрахтування), мультимодальні перевезення, відповідальність за невиконання та неналежне виконання договору перевезення, відшкодування шкоди, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Ситуація в країні може суттєво вплинути на розвиток інституту перевезень, в тому числі на укладання договорів перевезення, вибір транспортних засобів, маршрутів і т.д. Важливо мати розвинуту і ефективну систему перевезень, яка забезпечує безпеку, швидкість та економічність перевезень, що забезпечує позитивний вплив на розвиток економіки країни в цілому. Підвищення рівня надання послуг з перевезень, зокрема будівництво та

оновлення автомобільних доріг, є одним із можливих шляхів для покращення інституту перевезень в Україні.

Починаючи з 24 лютого цього року, у всій Україні почулося, що таке насправді війна. Деякі регіони постраждали менше, а деякі – дуже сильно. Введення воєнного стану на території України стало наслідком багатьох змін, включаючи правові зміни. Було здійснено швидке переважання громадського інтересу над приватним, а також необхідність жити за «новими правилами» з різними обмеженнями, включаючи інтереси приватних осіб. У зв'язку з цими подіями значні зміни сталися у всіх видів перевезень. Були введені нові «правила» та обмеження, деякі види перевезень (наприклад, авіаперевезення) були повністю зупинені. Всі ці зміни свідчать про важливість та вчасність аналізу питань, пов'язаних з перевезеннями та договорами про перевезення в умовах воєнного часу, а також реальність їх укладення та виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей договорів перевезення присвячували свої наукові дослідження різні вітчизняні науковці. Зокрема, на рівні дисертаційних досліджень можна виділити роботи: Нечипуренко О.М., Резніченко С.В. й Самоїленко Г.В. (колективна монографія) [1], Павлюка С.М. [2], Самоїленка Г.В. [3], Сірка Р.Б. [4] та ін. Разом з тим, в контексті сьогодення багато питань потребують додаткового, спеціального вивчення з врахуванням особливостей, які існують внаслідок введення воєнного стану

Мета статті – дослідити і проаналізувати послуги вантажних перевезень в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Згідно з чинним законодавством, можна виділити кілька видів перевезень, такі як перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, які здійснюються на підставі відповідного договору перевезення. Загальні умови перевезення визначаються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, такими як транспортні кодекси, статuti та правила, які видаються відповідно до них. Зазвичай умови перевезення для окремих видів транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень, встановлюються договором, якщо це не суперечить згаданим нормативно-правовим актам.

Після повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України, всі сфери життя зазнали змін. Це також стосується сфери перевезень, яка була змушена змінюватись і працювати в нових умовах.

Галузь судноплавства та авіаперевезень є важливими напрямками економічного розвитку в Україні, але війна, яка зараз триває на території країни, значно підірвала розвиток цих галузей, а не лише в Україні

Так, ситуація з перевезенням товарів внаслідок війни на території України є дуже складною. Заблоковані морські шляхи та перешкоди на землі призвели до значного ускладнення логістики та зростання транспортних витрат для підприємств. Багато логістичних компаній були змушені припинити свою діяльність на території України, що призвело до скорочення робочих місць та загального погіршення економічної ситуації. Негативний вплив війни на транспортні системи в Україні відчутний не тільки на місцевому рівні, але й в світовому масштабі. Оскільки Україна є важливим транзитним пунктом для багатьох країн, зокрема країн Європейського Союзу, обмеження у перевезенні товарів в Україні впливає на всю логістичну мережу у світі.

Впродовж більше як півроку йде війна. І на сьогодні маємо домовленості про експорт зерна, які будуть діяти до листопада. Одеський порт, як найбільший в Україні та основний експортний порт зерна, використовується максимально, наскільки це є можливим в ситуації, що склалася.

Ситуація з експортом зерна та торгівлею через Одеський порт дійсно є досить складною та забезпечує великі виклики для українських та російських моряків, судновласників та експортерів. Війна та її наслідки мають негативний вплив на всі аспекти торгівлі та міжнародного співробітництва, і змушують сторони шукати нові рішення та шляхи виходу з ситуації.

Наприклад, одним з можливих рішень може бути залучення міжнародних банківських систем для забезпечення оплати моряків та інших необхідних витрат, а також для зменшення ризиків, пов'язаних зі страхівками та доставкою товарів. Крім того, можливою альтернативою є розширення торгівлі через інші порти та транспортні шляхи, такі як залізниця або автотранспорт, щоб забезпечити безперебійне постачання товарів та уникнути збоїв у ланцюжку поставок.

Незважаючи на труднощі, які сталися через війну, важливо зберігати діалог між усіма сторонами та шукати компроміси для забезпечення безперебійної торгівлі та міжнародного співробітництва. Війна не повинна стати перешкодою для економічного та соціального розвитку країн та забезпечення добросусідських відносин між народами.

Зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України були внесені Постановою КМУ від 02.09.2022 р. № 992, що дала можливість морякам виходити в рейси під час воєнного стану. Для цього визначено перелік документів та категорії осіб, які можуть виїжджати за кордон, такі як курсанти для проходження практичної підготовки, особи, що прямують на суднах для роботи у складі екіпажів, що здійснюють рейси до/з морських портів України, та інші особи, що прямують для роботи на морських суднах або суднах внутрішнього плавання.

Закриття повітряного простору над Україною для цивільних рейсів та уникнення авіакомпаніями повітряного простору Росії мають негативний вплив на авіаперевезення. Це спричинило стрімке зростання тарифів на авіаперевезення у всьому світі. Логістичні сполучення були порушені, що призвело до подвійного навантаження вантажовідправників та скасування багатьох рейсів. Це призвело до зниження пропускної спроможності авіаперевізників. Окрім зміни маршруту, перевезення тепер потребують більше пального, що призводить до підвищення ціни на товар та негативно впливає на екологічну ситуацію у світі в цілому.

Необхідно зазначити, що введення воєнного стану суттєво вплинуло не тільки на міжнародні, але й на внутрішні перевезення в Україні. В квітні 2022 року були ухвалені нові правила перевезення вантажів, пасажирів та багажу внутрішнім водним транспортом [10]. Ці правила визначили загальні положення, вимоги до укладення договору перевезення, оформлення внутрішнього коносаменту, пакування та маркування вантажів, приймання вантажів до перевезення, здачу багажу. Додатково були затверджені правила перевезення пасажирів, які визначили особливості укладення договору перевезення, правила посадки та висадки пасажирів, перевезення ручної поклажі та багажу, а також страхування пасажирів.

Це дійсно важливі заходи зі сторони уряду для забезпечення комфорту та безпеки пасажирів під час перевезень в період воєнного стану. Продовження строку дії договорів про перевезення пасажирів на автобусних маршрутах загального користування є важливим кроком для забезпечення безперебійної транспортної послуги для громадян, які мають потребу в пересуванні.

Крім того, важливими є правила перевезення вантажів залізничним транспортом, які також встановлені у період воєнного стану. Зокрема, вони регулюють умови перевезення різних типів вантажів, вимоги до їх пакування та маркування, встановлюють процедури приймання вантажів до перевезення та їх доставки до місця призначення.

Загалом, уряд приймає необхідні заходи для забезпечення безперебійності транспортних послуг та максимальної комфортності для громадян в умовах воєнного стану.

В таких випадках дуже важливо забезпечити безпеку перевезень, організувати ефективну логістику, забезпечити високу якість транспортного обслуговування.

Окрім того, в умовах воєнного конфлікту, часто виникає необхідність у перевезенні вантажів військового призначення, таких як боєприпаси, техніка, продукти харчування та інше. У цьому випадку, додатково до забезпечення

безпеки, важливо забезпечити конфіденційність та нерозголошення інформації про перевезення військового вантажу.

Отже, в умовах воєнного часу перевезення вантажів має свої особливості, пов'язані з нагальною потребою в забезпеченні безпеки та швидкої доставки та організації логістики.

На початку березня 2022 року уряд затвердив постанови, які стосуються пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану. Ці постанови уряду спрямовані на спрощення процедури пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану, що є важливим кроком у забезпеченні необхідної допомоги постраждалим регіонам. Декларативний принцип без вимоги прийняття спеціального рішення спрощує процедуру допуску гуманітарної допомоги, що дозволяє швидко та ефективно забезпечувати потреби населення у необхідних засобах індивідуального захисту, їжі, воді та медикаментах.

Щодо транспортування гуманітарної допомоги залізничним транспортом, була видана постанова, яка дозволяє віднести до гуманітарної допомоги товари, що мають відповідний запис у товаро-супровідних та перевізних документах. АТ «Укрзалізниця» не є отримувачем гуманітарної допомоги в розумінні Закону України «Про гуманітарну допомогу», але приймає гуманітарні вантажі. Постанова КМУ встановлює особливості, які АТ «Укрзалізниця» враховує при перевезенні гуманітарних вантажів, зокрема, черговість отримання заявок на перевезення та укладення договорів в електронній формі, організація онлайн-платформи для реєстрації та обробки заявок. Отримувачі гуманітарної допомоги, які визначені Кабінетом Міністрів України, укладають договори з АТ «Укрзалізниця» та формують заявки на перевезення гуманітарних вантажів через онлайн-платформу. Вони також визначають станції призначення для отримання допомоги, а в разі комбінованих перевезень залучають автомобільних перевізників, уповноважених військовими адміністраціями.

Так, інформаційні технології можуть значно полегшити та прискорити процес перевезення гуманітарної допомоги. Електронні декларації та інші цифрові рішення можуть допомогти у зборі, обробці та аналізі необхідної інформації, що значно спрощує взаємодію між різними учасниками ланцюжка поставок. Більш того, використання сучасних технологій може зробити процес перевезення більш прозорим та ефективним, зменшуючи витрати та збільшуючи кількість людей, яким надається необхідна допомога. Такі технології дійсно можуть допомогти наблизити до перемоги в боротьбі зі складнощами, що сталися.

Дійсно, угода про транспортний безвіз між Україною та Європейським Союзом є важливим досягненням. Вона спрощує транспортування вантажів між

країнами та допомагає українським перевізникам займати більш конкурентну позицію на європейському ринку. Зменшення бюрократичних процедур та відміна деяких вимог до водійських документів значно полегшує процес перевезень та позитивно впливає на розвиток торгівлі та економіки в цілому.

Висновки. Проведений аналіз особливостей інституту перевезень в умовах воєнного стану дає можливість стверджувати, що це важлива та позитивна інформація про те, як уряд робить все можливе, щоб допомогти перевізникам та забезпечити ефективну та безпечну перевезення в умовах воєнного стану. Зокрема, спрощення процедур та укладення нових угод допомагають розвивати сферу перевезень та економіки загалом. Крім того, надання можливості оформлення документації в електронному вигляді сприяє зменшенню бюрократії та прискорює процес перевезень. Всі ці заходи сприяють забезпеченню стабільності та миру в країні, а також підвищують настрій серед перевізників та всіх, хто залучений до даного процесу.

Дійсно, умови воєнного стану можуть суттєво вплинути на укладання та виконання договорів перевезень. Форс-мажорні обставини, такі як війна, можуть призвести до неможливості виконання договору або до зміни умов його виконання. У цьому контексті договори перевезення можуть забезпечити захист інтересів сторін, включаючи перевізників та пасажирів, у разі виникнення форс-мажорних обставин. Договір перевезення може визначати, які умови застосовуються у разі війни або інших обставин, що призводять до перерви в перевезеннях. У даних умовах додаткової важливості набуває міжнародне співробітництво, включаючи міжнародні договори про перевезення та співпрацю з міжнародними партнерами. Такі договори можуть забезпечити правовий захист та підтримку учасників перевезень у разі виникнення форс-мажорних обставин.

Зокрема, в рамках міжнародних договорів можуть бути встановлені мінімальні вимоги до умов перевезення, права та обов'язки сторін, порядок вирішення спорів та інші питання, що стосуються перевезень в умовах війни. Крім того, міжнародна співпраця може забезпечити надання гуманітарної допомоги та підтримки тимчасово переміщеним особам у разі війни або конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нечипуренко О.М., Резніченко С.В., Самойленко Г.В. Цивільно-правове регулювання перевезень пасажирів таксі: моногр. Одеса: ОДУВС, 2010. 188 с.
2. Павлюк С.М. Правове регулювання перевезення вантажів у прямому змішаному сполученні: дис. ... докт. філос: 081. 2020. Віниця. 255 с.

3. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажирів: теорія та практика забезпечення прав пасажирів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 577 с.
4. Сірко Р.Б. Відповідальність учасників цивільних правовідносин, що виникають з перевезення вантажів, пасажирів та багажу залізничним транспортом, за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2015. 206 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. How the Russia-Ukraine war is worsening shipping snarls and pushing up freight rates. URL:1. <https://www.cnbc.com/amp/2022/03/11/russia-ukraine-war-impact-on-shipping-ports-air-freight.html>
7. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова КМУ від 02.09.2022 р. № 992. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zminy-do-pravyl-peretynannia-derzhavnoho-kordonu-hromadianamy-ukrainy-992-020922>
8. Про затвердження Правил перевезення вантажів, пасажирів і багажу внутрішнім водним транспортом: Наказ Мінінфраструктури від 15.04.2022 р. № 220. URL: <https://document.vobu.ua/doc/13370>
9. Договори про перевезення пасажирів на автобусних маршрутах продовжуються автоматично. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/dogovory-pro-perevezennya-pasazhyriv-na-avtobusnyh-marshrutah-prodovzhuyutsya-avtomatychno/>
10. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 р. № 174. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-p>
11. Про особливості здійснення гуманітарної допомоги, яка перевозиться залізничним транспортом в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 р. № 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2022-p>
12. Про внесення зміни до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174: постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 р. № 396. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-2022-p>
13. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14>
14. Перун В. Транспортний безвіз: Україна та ЄС підписали угоду про вантажні перевезення. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/29/521623_transportnyi_bezviz_ukraina_ies.html

УДК 334.72

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РІШЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ОСББ

Юрій Паливода,

здобувач першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

Науковий керівник: Євген Переверзев,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті визначено правовий статус ОСББ в Україні. Прослідковано загальну тенденцію зміни кількості ОСББ в Україні та встановлено їх збільшення. Визначено основні проблеми, з якими стикаються мешканці багатоповерхових будинків під час пошуку альтернативних форм управління своїм майном. Досліджено основні мотиви та фактори, що впливають на бажання/небажання співвласників багатоквартирних будинків створювати ОСББ. Узагальнено аргументи ініціативної групи на користь ідеї створення ОСББ. Доведено, що основним мотивом на користь створення ОСББ є формування почуття соціальної, економічної та фізичної безпеки, яку можуть дати такі об'єднання мешканцям.

Ключові слова: ОСББ, ініціативна група, альтернативні форми управління, мотиви для створення ОСББ, житлово-комунальне господарство

Статус ОСББ визначається Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку». ОСББ – юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використанню спільного майна [2]. Такі об'єднання створюються з метою забезпечення і захисту прав співвласників та дотримання їх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами.

Одна з головних причин повільного й суперечливого плину змін у

житлово-комунальній сфері полягає в тому, що реформу ініціювали і впроваджують «згори», з ініціативи держави. Тому чимало мешканців сприймають перетворення як нав'язані й економічно недоцільні. Єдиний спосіб здійснити реальні реформи в житлово-комунальній сфері – ініціювати їх «знизу» [4, с. 7].

Часто мешканці просто не хочуть створювати ОСББ за різними причинами. Тому ініціативній групі, з формування якої фактично розпочинається процедура створення ОСББ, необхідно мати чіткий набір аргументів на користь створення ОСББ. Її члени мають переконати мешканців у неефективності існуючої системи управління ЖКГ та протиставити її стану, якого можна досягти через колективне управління. Таке переконання повинно базуватись на питаннях, на які мешканці багатопверхового будинку мають дати відповіді (таблиця 1). Зазначені питання передбачають оцінку теперішньої ситуації та оцінку переваг у майбутньому, після створення ОСББ.

Таблиця 1

Питання щодо доцільності створення ОСББ
у процесі переконання мешканців ініціативною групою

Оцінка існуючої ситуації	Оцінка майбутньої ситуації
Чи влаштує вас стан вашого під'їзду (парадної)?	Чи хочете ви, щоб ваш під'їзд (парадна) був чистим?
Чи подобається вам, як утримується ваше подвір'я?	Чи хочете ви бачити зі свого вікна затишне й доглянуте подвір'я?
Чи правильно використовуються гроші, які ви платите ЖЕКу?	Хочете знати, на що йдуть ваші гроші?
Чи дбають мешканці про будинок?	Хочете самі вирішувати, що треба робити у вашому будинку і як?
Чи задовольняє вас робота ліфтів?	Хочете мати «свій» розрахунковий рахунок і самостійно думати про те, на що витратити кошти першочергово, а на що пізніше
Чи задовольняють вас послуги спеціалістів ЖЕКу (сантехнік, електрик, прибиральники тощо)?	Хочете приймати участь в управлінні будинком?

Джерело: складено автором на основі [4]

Розгляд нинішньої ситуації у порівнянні з майбутньою спонукає мешканців до розгляду питання щодо доцільності створення ОСББ. Додатковими аргументами на користь створення ОСББ можуть бути:

- квартири, що знаходяться у багатоповерхових будинків, управління якими здійснює ОСББ, збільшується у ціні;
- місцеві комунальні служби виконують роботу неякісно та довго, а при створенні ОСББ підрядники обираються самостійно, з урахуванням конкурентних переваг, а співвласники можуть впливати на якість, кількість та вартість послуг;
- співвласники мають можливість контролювати порядок використання коштів ОСББ;
- у співвласників є впевненість у тому, що тариф на послуги з утримання будинків та прибудинкових територій обґрунтований та справедливий. Питання, пов'язані з обчисленням тарифу на утримання будинків та прибудинкових територій докладно висвітлено авторами у роботі [5];
- члени ОСББ самостійно обирають керівні органи (Голову ОСББ, членів Правління, членів Ревізійної комісії), приймають рішення про прийняття на роботу прибиральників, сантехніків, електриків, ремонтних працівників тощо. Якщо якість їх роботи не влаштовує учасників ОСББ, то шукають інших, більш компетентних та сумлінних;
- співвласники ОСББ самостійно планують ремонтні роботи у своєму багатоквартирному будинку, визначають їх послідовність та пріоритетність. План робіт і кошторис затверджуються загальними зборами членів об'єднання;
- будь-хто з учасників може переглянути бухгалтерські документи і звітність ОСББ й переконатися в цільовому та законному використанні коштів;
- майже в кожному будинку є нежитлові приміщення – підвали, місця для дитячих візків, технічні поверхи, прилегла до будинку територія, рекламні площі тощо. Надаючи їх в оренду, ОСББ може отримувати додатковий дохід та спрямовувати його на утримання будинків та прилеглої території;
- є можливість зниження витрат на оплату комунальних послуг, коли витрачатиметься менше води, тепла й електроенергії завдяки встановленню приладів обліку й застосуванню енергозберігаючих технологій (практика доводить, що комунальні послуги у будинках, які включені до ОСББ, нижча, ніж в інших);
- співвласники ОСББ більш відповідально та дбайливо ставляться до спільного майна, у таких будинках не псують поштові скриньки, не бруднять стін, не ламають дверей, адже ремонтувати це все доведеться за власний рахунок;
- будинки, управління яких здійснює ОСББ, органи місцевого самоврядування частіше вносять до адресних програм капітального ремонту будинків та благоустрою прилеглих територій, до програм зі

встановлення металевих дверей, пластикових вікон, ремонту сходових клітин. Це пов'язано з тим, що такі будинки мають «справжнього господаря», здатного підтримувати порядок і берегти майно;

- створення ОСББ сприяє поліпшенню взаємовідносин між мешканцями, тіснішим контактам, формуванню теплого мікроклімату, а звідси, комфорту спільного проживання.

Формуючи стратегію підвищення ефективності управління багатоповерховими будинками шляхом створення ОСББ, необхідно створити їх позитивний імідж у неформальному середовищі через популяризацію успішного досвіду інших ОСББ. Тут слід звертати увагу на наявність:

- управителів, які б володіли певною освітою, фахом, навичками та досвідом;
- серед мешканців активних лідерів, компетентних у питаннях житлово-комунального господарства;
- позитивного досвіду ефективної роботи ОСББ у місті, районі;
- служб серед органів місцевого самоврядування, які б надавали консультаційну допомогу (фінансову, правову, організаційну) щодо створення та роботи ОСББ;
- відповідної нормативно-правової бази щодо створення та діяльності ОСББ;
- ініціативи більшості мешканців будинків.

Поряд з цим, мешканці багатоповерхових будинків, інколи бояться створювати ОСББ. Громадська думка виробила такі припущення: ніхто не працюватиме безкоштовно; ніхто не захоче бути управителем, якщо ми навіть не можемо вибрати старшого в будинку; різного можна чекати від «нових українців», що мають квартири в будинку; всі захочуть обрати своїх знайомих, і рішення ухвалене не буде; не знайдеться компетентних людей у будинку; можна натрапити на «активну протидію асоціальних елементів»; забракне матеріальних ресурсів [4].

Не дивлячись на проблеми, що виникають при створенні ОСББ, їх кількість в Україні на 1 січня 2023 року сягнула 38606, збільшившись порівняно з 1 січня 2022 року на 911 об'єднань. Зростання кількості ОСББ майже на тисячу – це багато про що говорить, якщо взяти до уваги повномасштабне вторгнення росії, обмежений доступ до державних реєстрів та інші труднощі воєнного часу [1].

Ще одним аргументом на користь ідеї створення ОСББ є оцінка ефективності його діяльності. Ефективність фінансово-господарської діяльності ОСББ у частині кількісних показників можна розглядати у контексті ефективності використання наявних ресурсів, доцільності понесення певних видів витрат, економії коштів, відсутності фінансових санкцій, рівноцінної заміни дорогих витратних матеріалів на більш дешеві, понесенні витрат в поточних періодах, які принесуть економічні вигоди у майбутньому тощо. Отже, розглядаючи

ефективність функціонування ОСББ, слід говорити про поєднання кількісного і якісного ефекту від результатів його діяльності [3].

Розглядаючи можливість створення ОСББ, слід враховувати той факт, що у громадській думці прослідковується суперечність: з однієї сторони мешканці не довіряють ініціативній групі, з іншого боку – критикують нинішній стан справ у житлово-комунальній сфері. Власники квартир більш старшого віку (пенсіонери) скептично відносяться до альтернативних форм управління, не сприймають саму можливість бути господарем та володіти певними правами та повноваженнями. У такому випадку, доцільно робити наголос на фінансовій складовій.

Також важливим фактором, який впливає на рішення щодо створення ОСББ є мотив безпеки (мотив запобігання невдачам).

Якщо люди не матимуть відчуття, що їм гарантовано незмінність та законність нової форми управління житлом і компетентність тих, хто просуває проект, – це може звести нанівець усі позитивні моменти і переваги, що їх пропонують ОСББ [4].

Слід додати, що ідея створення ОСББ більш успішно просувається у тих будинках, де існує невдоволення мешканців щодо якості надаваних послуг ЖЕКами, аніж в тих, де все гаразд. У першому випадку спостерігатиметься негативне відношення до усіх форм управління житлово-комунальним господарством, у другому – відсутність мотивації, бо їй так все непогано. Виходячи з цього, найкраще створюються ОСББ у будинках з реальними та нагальними проблемами, а також у новобудовах або щойно капітально відремонтованих.

Тому, при висуненні пропозиції щодо створення ОСББ та розробки стратегії, необхідно вивчити цільову аудиторію. Так, у роботі з просування ідеї створення ОСББ у будинках старого житлового фонду необхідно оперувати позитивним досвідом іншим ОСББ. У роботі з новобудовами доцільними будуть аргументи на користь спільного планування, упорядкування та благоустрій прибудинкової території, скорочення витрат на утримання, заходи безпеки тощо.

Отже, головний мотив на користь створення ОСББ полягає у формуванні почуття соціальної, економічної та фізичної безпеки, яку можуть дати такі об'єднання мешканцям.

Для того, щоб допомогти мешканцями усвідомити переваги колективного управління житлом, потрібно проводити громадські форуми, адже виважене обговорення виробляє певні знання. Це допоможе спроектувати бачення проблеми, виробленої громадськістю, спонукатиме людей до соціальної активності, сформує бачення нових можливостей для спільної роботи та відчуття здатності до дії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Динаміка створення ОСББ в Україні. Національна комунікаційна платформа свідомих власників жила. URL: <http://osbb-ok.org.ua/posts/dinamika-stvorennuya-osbb-v-ukrayini#:~:text=> (дата звернення 20.03.2023)
2. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29.11.2001 р. № 2866-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/conv> (дата звернення: 21.03.2023)
3. Пугаченко О., Фоміна Т. Ефективність діяльності ОСББ в умовах глобалізації. *Економічний простір*. 2022 № 181. С. 218-223. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/181-39> (дата звернення: 21.03.2023)
4. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Практичний посібник. К.: Інститут місцевого розвитку, 2007. 288 с.
5. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Формування тарифу на послуги з утримання будинків та прибудинкових територій. *Міжнародний науковий журнал «Економічний дискурс»*. 2017. № 3. С. 82-92. URL: http://sophus.at.ua/ED_2017_3/ED_Issue_3_2017.pdf (дата звернення: 21.03.2023)

УДК 337

ВПЛИВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Діана Постолюк,

здобувачка фахової передвищої освіти,
Черкаський державний бізнес-коледж

Науковий керівник: Вікторія Гмиря,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу,
Черкаський державний бізнес-коледж

У статті проаналізовано фінансове забезпечення та його вплив на розвиток підприємств України. Досліджено засоби оцінки фінансового забезпечення. Існуючі засоби аналізу в переважній більшості базуються на аналітичному та практичному підходах. Розроблено декілька методів аналізу та оцінки проблематики, які на основі використання досліджень науковців дозволяють проводити оцінку. Методи дають можливість створювати більш гнучкі засоби оцінювання вплив фінансового забезпечення підприємств та сучасний стан. Виконані методи аналізу теми дослідження відображають результати в якісній формі.

Ключові слова: фінансове забезпечення, вплив, підприємство України, методи, аналіз.

Сучасний рівень розвитку вітчизняної економіки можна розглядати як складний і суперечливий процес трансформації економічних структур, що веде до формування та розвитку нових суб'єктів господарювання. Велике значення для структури ринкових відносин і механізму їх регулювання має фінансове забезпечення компаній [3].

У сучасних умовах необхідно вивчити їх фінансове забезпечення, а також можливості якнайповнішого використання фінансів в інтересах окремих товаровиробників та ефективного розвитку економіки. Визначено актуальність проблем фінансового забезпечення підприємств в Україні в умовах розвитку ринкових відносин відсутність ефективної системи їх фінансування з урахуванням специфіки вітчизняної економіки. Проблема, з якою сьогодні стикаються компанії, полягає у відсутності фінансових ресурсів як для підтримки власного бізнесу, так і для його подальшого розвитку. Виходячи з цього, необхідно розробити механізми формування фінансових ресурсів у рамках

концепції вдосконалення управління фінансовою підтримкою підприємств для їх подальшого ефективного функціонування.

Формування фінансових ресурсів організації здійснюється за рахунок власних коштів і еквівалентно мобілізації ресурсів на фінансових ринках і отриманню грошей від фінансової та банківської систем, відповідно, перерозподілу. Таким чином, фінансові ресурси суб'єктів господарювання можна поділити на три групи залежно від джерела їх формування.

До першої групи слід віднести доходи та доходи, отримані за рахунок власних коштів та їх еквівалент: операційний прибуток, інвестиційна та фінансова діяльність амортизація Доходи від продажу активів та інші внески членів команди тощо [1].

Другу групу складають кошти, залучені на фінансовому ринку, тобто продаж власних цінних паперів та кредитні вкладення.

До третьої групи слід віднести надходження від грошово-кредитної та банківської систем у порядку перерозподілу. Такими джерелами є фінансові ресурси, які виникають у результаті спільного використання, страхування ризиків Дивіденди та проценти за цінними паперами інших емітентів бюджетні субсидії та інші види ресурсів [1].

Уміння вирішувати питання розвитку, тобто формувати стратегію розвитку, є основною характеристикою сучасного фінансового менеджменту. Процес розробки стратегії підприємства включає: визначення корпоративної місії; уточнення бачення підприємства та постановка цілей; формування та реалізація стратегії, спрямованої на досягнення необхідного обсягу фінансових ресурсів та оптимізацію їх структури. Економічною основою розвитку підприємства, яка задовольняє інтереси держави, власників підприємства та колективу, є фінансові ресурси. Підприємства по-різному визначають свій поточний і перспективний розвиток, обираючи тактику і стратегію фінансового забезпечення [3].

У сучасних умовах актуальним є поєднання власних і позикових коштів, тому підприємству необхідно розробити певну концепцію вдосконалення фінансового забезпечення. [2].

Проблеми формування фінансових ресурсів мають місце на кожному підприємстві. Вони пов'язані з особливостями організації виробничо-господарської і фінансової діяльності підприємств; державною регуляторною політикою щодо формування фінансових ресурсів підприємств, вплив якої зростає за умов державної монополії на виробництво продукції. Однак в сучасних умовах підприємства недостатньо забезпечені фінансовими ресурсами через відсутність та недостатність відповідних джерел їх формування. Значна кількість підприємств є збитковими, що суттєво обмежує власні джерела формування

фінансових ресурсів. Залучення банківських кредитів супроводжується зростанням плати за їх використання, що призводить до збільшення операційних витрат та збитковості підприємств.

Використання фінансових ресурсів для одного суб'єкта – це формування фінансових ресурсів для інших. Фінансові ресурси цих інших суб'єктів знову ж таки будуть використані. Відомо, що будь-які ресурси обмежені і досягти бажаного ефекту можна не тільки регулюванням їхнього обсягу, а й через установлення оптимального співвідношення різних ресурсів. З усіх видів ресурсів фінансові мають першочергове значення, оскільки це єдиний вид ресурсів підприємства, що трансформується безпосередньо і з мінімальною витратою часу в будь-який інший вид ресурсів. Обсяг виробництва, його ефективність зумовлюють розмір, склад та структуру фінансових ресурсів підприємства. Від величини фінансових ресурсів залежить зростання виробництва та соціально-економічний розвиток підприємства. Наявність фінансових ресурсів, їх ефективне використання визначають фінансове благополуччя підприємства: платоспроможність, ліквідність, фінансову стійкість.

У сучасних умовах ведення господарської діяльності дуже актуальним для підприємств будь-якого масштабу постає питання про забезпечення його фінансової стійкості. Одними із найважливіших завдань будь-якого підприємства є отримання науково-обґрунтованого висновку щодо забезпечення стійкого фінансового розвитку, термінів досягнення поставлених фінансових завдань, реалізації конкурентних переваг та розширення своїх позицій на ринку, зменшення впливу наслідків негативної економічної ситуації на фінансовий механізм підприємства як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі.

Таким чином, дослідивши стан фінансового забезпечення та його вплив на українські підприємства, доходимо висновку, що фінансове забезпечення у воєнний стан – це окрема особлива система забезпечення діяльності, яка здійснюється за рахунок залучення ресурсів від банківських установ, зарубіжних фінансових організацій та отримання додаткових грантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарук Т.Г., Бондарук І.С. Соціальні аспекти економічної безпеки держави. *Економічні горизонти*. 2018. № 2(5). С. 76–86.
2. Державна служба статистики України : офіційний web-ресурс. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.04.2023)
3. Лисяк Л.В., Зюзін В.О. Механізм фінансового забезпечення соціальних програм в Україні. *Економічний вісник університету: збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди* 2018. С. 236–245.

УДК 023

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Богдан Руденко,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня Київського
національного економічного університету
ім. В. Гетьмана;

Науковий керівник: Тетяна Чебакова,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри бізнес-економіки та
підприємництва Київського
національного економічного університету
ім. В. Гетьмана

У публікації розглянуто оцінку ефективності прийняття рішень на підприємстві, розкрито суть поняття «управлінське рішення». Описано теоретичні основи понять даної тематики. Проаналізовано підходи вчених, які займались вивченням даної проблеми, та подано деякі поради щодо прийняття рішення керівником підприємства.

Ключові слова: прийняття рішення, ефективність управлінського рішення, забезпечення ефективності; оцінка результатів; підприємство.

Згідно з причинно-наслідковою моделлю результати прийняття рішень формують комплекс залежних змінних, відповідно ефективність прийняття рішень, під впливом окресленої незалежної змінної зрілості процесу прийняття рішень. У причинно-наслідковій моделі результати, відповідно, змінні ефективності прийняття рішень сегментовані на дві окремі залежні змінні, а саме економічну ефективність прийняття рішень та соціально-психологічну ефективність прийняття рішень.

Відповідно до Вайлда, економічна ефективність прийняття рішень повинна представляти мінімізацію ймовірності неправильних рішень і, таким чином, максимізувати ймовірність успіху на основі заздалегідь визначених цілей особи, яка приймає рішення. Висока реалізація раціональної поведінки повинна призвести до вищої ефективності прийняття рішень, яка може бути визначена як ступінь досягнення мети, заснований на економії ресурсів у порівнянні з запланованими та фактичними економічними відповідно фінансовими результатами (тобто повернення інвестицій, показники рентабельності, витрати,

продажі, грошові надходження тощо). Ці показники можна визначити як економічну ефективність прийняття рішень.

Дослідники, наприклад, Грабатін Штайл, підтверджують цю думку, використовуючи цільовий підхід для визначення організаційної ефективності як ступеня досягнення мети на основі заздалегідь визначених критеріїв. У контексті вимірювання ефективності індивідуального прийняття рішень Грабатін посилається на аналітичний висновок Гзука щодо параметрів ефективності та показників ефективності. Таким чином, Гзук розробив концепцію вимірювання, яка включає численні параметри ефективності, що призводить до безлічі показників ефективності на основі організації та інших показників ефективності на основі прийняття рішень. Більше того, достовірність цих показників була емпірично перевірена за допомогою факторного аналізу та вдосконалена дослідниками, наприклад, Нойертом (формальна, матеріальна та особиста ефективність) і Броннером (особиста, економічна та тимчасова ефективність).

Найпоширеніший метод конкретизації концепції економічної ефективності можна досягти за допомогою первинних грошових показників (наприклад, витрат, доходу тощо). У конкретному випадку процесу вибору стратегічного постачальника грошові показники будуть охоплювати витрати та аспекти продуктивності постачальника. Проте, ґрунтуючись на раніше окресленій цільовій системі управління постачанням, автор включатиме додаткові немонетарні показники, зокрема параметри якості та часу, щоб створити цілісну структуру ефективності постачальника.

Отже, посилаючись на концепцію співвідношення «ціль-випуск» Гзука (що визначається як ступінь досягнення заздалегідь визначених цілей), концепція економічної ефективності прийняття рішень буде конкретизована як фактична економічна продуктивність по відношенню до попередньо визначеної вимоги щодо витрат, якості та часу. Другою залежною змінною ефективності прийняття рішень у причинно-наслідковій моделі визначено соціально-психологічну ефективність прийняття рішень.

Теоретична основа цієї публікації чітко вказує на важливість мотиваційних аспектів, особливо у створенні цілей, пошуку додаткової інформації та розробці потенційних рішень проблеми. Таким чином, термін «мотивація» використовується для опису поведінки людини в терміни фокусування, напряду, інтенсивності та наполегливості. У цьому контексті Штайнман і Шрейогт посилаються на модель Врума, яка постулює, що мотивація, відповідно рушійна сила конкретної дії, базується на міркуваннях суб'єктивної ймовірності та суб'єктивній оцінці процесу результатів (що додатково відноситься до суб'єктивної раціональності особи, яка приймає рішення).

Щоб охопити ці неекономічні ефекти, засновані на задоволенні та мотивації, у прийнятті рішень, автор представить соціально-психологічну ефективність прийняття рішень як додатковий «неекономічний» вимір. У цьому випадку Нойерт посилається на свою концепцію особистої ефективності, яка описує суб'єктивну оцінку результатів прийняття рішень з точки зору очікуваної (групової) продуктивності, ототожнення з (груповою) продуктивністю, суб'єктивну характеристику (групової) поведінки, оцінка індивідуального внеску в результативність (групи) та суб'єктивне задоволення процесом прийняття рішень та його результатами як такими. Крім того, для Броннера особисту ефективність можна використовувати як суб'єктивну міру ефективності (суб'єктивного задоволення) у процесі прийняття рішень. Крім того, це відображає мотивацію застосовувати цю поведінку процесу в майбутніх процесах прийняття рішень.

Підсумовуючи, концепція соціально-психологічної ефективності прийняття рішень буде визначена в даному документі як суб'єктивна міра менеджерів щодо їхньої задоволеності процесом прийняття рішень та їхньої задоволеності остаточним варіантом рішення.

Загалом, у дослідницькій моделі ефективність прийняття рішень буде вимірюватися двома залежними змінними: економічна ефективність прийняття рішень та соціально-психологічна ефективність прийняття рішень. Цей контекст концептуалізує основну причинно-наслідкову модель дослідження щодо впливу основних факторів успіху в процесі прийняття рішень, вимірних чотирма конституційними елементами поведінки раціонального прийняття рішень, які утворюють незалежну змінну зрілість процесу прийняття рішень, на залежну змінна ефективність прийняття рішень, що вимірюється двома змінними: економічна ефективність прийняття рішень і соціально-психологічна ефективність прийняття рішень.

УДК 657.6

РИЗИКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ

Марина Свірень

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Центральноукраїнський національний технічний університет,

Тетяна Хлистул

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Центральноукраїнський національний технічний університет

Науковий керівник: Ольга Пугаченко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування

Центральноукраїнський національний технічний університет

Визначено, що наразі на законодавчому рівні питання пов'язані із внутрішнім контролем для приватного бізнесу не регламентуються, а тому підприємства мають повну автономію в організації та порядку його проведення. Наведено погляди попередників-дослідників і запропоновано авторське бачення заходів, які доцільно використовувати задля зниження ризиків при здійсненні внутрішнього контролю.

Ключові слова: внутрішній контроль, ризики, здійснення внутрішнього контролю, COSO, управління ризиками, ефективність внутрішнього контролю

В Україні на законодавчому рівні питання організації внутрішнього контролю на підприємствах приватного сектору не врегульовано. 24 вересня 2020 р. на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України «Електронні петиції» було зареєстровано петицію «для внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», якою пропонувалось зобов'язати організувати та здійснювати внутрішній контроль ведення бухгалтерського обліку та складення бухгалтерської (фінансової) звітності суб'єктів економічної діяльності, бухгалтерська звітність яких підлягає обов'язковому аудиту згідно Міжнародних стандартів внутрішнього аудиту та моделі COSO 2017. Проте, дана ініціатива підтримана не була, адже було зібрано

лише 45 підписів із необхідної кількості у 25000 [5]. Це означає, що підприємствам надана повна автономія в організації та проведенні внутрішнього контролю в приватному бізнес-секторі.

Внутрішній контроль – це процес постійного впливу на об'єкти через відстеження відхилень та корекції управлінських рішень задля приведення фактичного стану об'єктів до бажаного [7, с. 13]. Здійснення внутрішнього контролю завжди пов'язано із ризиками, адже цей вид контролю здійснюється, переважно, всередині підприємства і забезпечити його повну об'єктивність і незалежність дуже важко. Доцільно зазначити також, що на сьогоднішній день неоднозначними залишаються розуміння ризику і його сучасні інтерпретації та не завжди позиціонується відмінність від таких понять як небезпека чи загроза [1, с. 51]. Саме тому, дослідження ризиків при здійсненні внутрішнього контролю є актуальним та необхідним, а особливо сьогодні, коли Україна стала кандидатом на членство в Європейському Союзі.

Під час здійснення своєї діяльності кожне підприємство стикається з низкою ризиків, які можуть впливати на досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів, цілей і вимог її діяльності, дотримуючись законності та ефективності використання бюджетних коштів. Зважаючи на це, виникає необхідність у вмінні здійснювати управління ризиками. Діяльність з управління ризиками допомагає приймати управлінські рішення з урахуванням невизначеностей та можливостей настання майбутніх подій чи обставин (прогнозних чи непередбачуваних) та їх вплив на досягнення мети, завдань, встановлених цілей діяльності [3, с. 3].

Ризик – це можливість настання події, що матиме вплив на здатність суб'єкта внутрішнього контролю виконувати завдання і функції та досягати визначеної мети (місії), стратегічних й інших цілей діяльності. Ризики напряму залежать від наявності та ефективності функціонування існуючої на підприємстві системи внутрішнього контролю.

Управління будь-якими процесами орієнтоване на ризик, у контексті чого система внутрішнього контролю повинна сприяти зниженню ризику неефективного використання ресурсів підприємства (матеріальних, трудових, фінансових та інвестиційних), а тому в роботі [6, с. 1359-1360] пропонується такий алгоритм внутрішнього контролю рівня ризику: I етап – моніторинг фактів фінансово-господарської діяльності підприємства, ідентифікація та аналіз рівня ризику; II етап – оцінювання процедур внутрішнього контролю, спрямованих на зниження ризику; III етап – розроблення заходів зниження ризиків; IV етап – вжиття заходів, спрямованих на зниження ризиків; V етап – контроль вжиття заходів, спрямованих на зниження ризиків; VI етап – аналіз заходів з усунення впливу ризиків на діяльність; VII етап – прогноз ймовірності повторного настання

ризикових подій.

З метою систематизації різних підходів до управління ризиками Комітет спонсорських організацій (COSO) запропонував власну інтегровану модель, яка багатьма фахівцями розглядається як основа вирішення завдань з організації внутрішнього контролю та управління ризиками на підприємствах. В основу цієї моделі покладено процесний підхід, який передбачає послідовне виконання шести етапів управління ризиками: 1) ідентифікації події (наприклад, внаслідок прийняття певного рішення); 2) оцінки ризику; 3) дії у відповідь на оцінені ризики (прийняття, уникнення, зниження, розподіл, передача ризику); 4) контроль діяльності; 5) інформування зацікавлених осіб (включно зі створенням умов та підтриманням необхідних комунікацій між ними); 6) моніторинг.

Автори статті [1, с. 53] процес управління ризиком на підприємстві представляється так: ідентифікація події (прийняття рішення) → оцінка ризику (за кількісними параметрами; за фінансовими параметрами; за співвідношенням вигід і затрат; за пріоритетністю для управління) → контроль діяльності → інформування зацікавлених осіб → моніторинг. Таким чином, рішення власників і менеджерів започатковують процес управління ризиками і задають ключові параметри діяльності підприємства, а також важливі обмеження (наприклад, щодо збереження стійкого фінансового становища, уникнення певних операцій чи видів діяльності, недопущення інвестування в певні проекти тощо).

У роботі [2] підприємствам пропонується знизити навантаження, що пов'язане з управлінням ризиками (виключити дублювання функцій і виконання зайвих заходів), скоротити витрати, розширити покриття ризиків та підвищити ефективність за рахунок наступних заходів: забезпечення відповідності цілей та напрямків сфокусованих дій (зосередження моніторингу та внутрішнього контролю, роботи служби економічної безпеки на найбільш важливих для бізнесу ризиках допомагає оптимізувати результати, що отримують від управління); координація інфраструктури та використання персоналу (підвищенню ефективності сприяють безперервна оцінка кваліфікації персоналу, виявлення прогалин у знаннях та вміннях, оцінка відповідності службових обов'язків поточному розподілу повноважень та інвестиції в професійне навчання); застосування узгоджених між собою методів та практичних підходів (слідування одноманітному підходу до управління ризиками допоможе уніфікувати звітність); впровадження єдиних інформаційних технологій (провадження єдиних інформаційно-технологічних засобів досить важливо для систематизації бізнес-ризиків та підвищення значення управління ними на усіх рівнях підприємства).

На наш погляд, ризиками при здійсненні внутрішнього контролю, а відповідно й заходами з їх зниження (чи повного уникнення), є: відсутність або

неефективність існуючої системи внутрішнього контролю підприємства; недостатня кваліфікація, освіта, досвід працівників; незнання або невірне розуміння положень законодавчих актів та нормативів; відсутність або неідеальний взаємоконтроль та обговорення дискусійних питань; відсутність або неналежний контроль з боку керівництва підприємства; неналежне виконання професійних обов'язків працівників; неналежні умови праці; незадовільне матеріально-технічне забезпечення; відсутність або неналежний рівень стимулювання праці, несприятливий психологічний клімат у колективі; відсутність якісних та змістовних внутрішньофірмових стандартів; нераціональне використання робочої сили працівників; відсутність або неналежним чином організоване планування внутрішнього контролю; відсутність або складання неналежним чином робочої та підсумкової документації; морально-етична несвідомість працівників; порушення правил проведення заходів контролю; суттєві обмеження термінів проведення перевірок; великий період, який підлягає перевірці; значні та різнопланові обсяги діяльності підприємства; недовіра працівників до залишків по рахунках та наданих для перевірки документів, пояснень, свідчень; недостатня кількість інформації; обмеження доступу до джерел отримання доказів; перепони та відмова у співпраці з боку працівників підприємства; невідповідність документів якісним характеристикам; незадовільний документообіг; надання завідомо неправдивих документів; відсутність можливості взаємної звірки облікових реєстрів тощо [4, с. 138-139].

Отже, якісно організований і здійснений внутрішній контроль дозволяє своєчасно виявляти недоліки в діяльності підприємства та вживати відповідних заходів з їх усунення й недопущення в майбутньому. При цьому, ефективність внутрішнього контролю залежить, у т.ч., і від її здатності вирішувати поставлені завдання та забезпечувати захист підприємства від ризиків. Поряд з цим, ігнорування або несистемне управління ризиками негативно впливають на організацію внутрішнього контролю на підприємстві, а також на результативність та ефективність його діяльності в цілому.

ЛІТЕРАТУРА:

5. Воронко Р., Вовчик Н. Управління ризиками і концепція ризик-орієнтованого внутрішнього контролю. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. Міжнародний науковий журнал.* 2018. Випуск 3-4. С. 49-58
6. Герасименко О.М. Інтеграція ризик-орієнтованого підходу до управління у процесі забезпечення економічної безпеки. *Ефективна економіка: електронний журнал.* 2019. № 9. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2019/61.pdf (дата звернення:

26.03.2023)

7. Методичний посібник щодо аспектів управління ризиками, як складової системи внутрішнього контролю у розпорядника бюджетних коштів. К.: Міністерство фінансів України, 2022. 22 с.
8. Пугаченко О.Б. Організаційні засади аудиту операцій з немонетарними оборотними активами. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2015. № 2 (18). С. 135-141
9. Пугаченко О.Б., Зарудна Н.Я. Внутрішній контроль порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL:
<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1244/1199>
(дата звернення: 25.03.2023)
10. Титенко Л.В., Богдан С.В., Мізіренко О.С. Управлінський внутрішній контроль в системі забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 1358-1363
11. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Внутрішній контроль процесів матеріального забезпечення в системі управління підприємством: Монографія / за ред. Г.М. Давидова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 200 с.

УДК 330.46

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: СУТЬ ПОНЯТТЯ, МІСЦЕ І РОЛЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вікторія Шапран

вчитель географії, біології та хімії

КЗ «Центральноукраїнський науковий
ліцей-інтернат

Кіровоградської обласної ради»;

Владислав Терещенко

слухач Кіровоградської Малої академії
наук учнівської молоді

Науковий керівник: Пугаченко О.Б.

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто місце і роль цифрової економіки в сучасних умовах. Дослідження визначення терміну «цифрова економіка» у понад 25 літературних джерелах дозволяє краще зрозуміти його суть і зміст.

***Ключові слова:** цифрова економіка, цифровізація, розвиток інновацій і технологій, цифрові технології, місце і роль цифрової економіки*

Розвиток і поширення цифрових технологій визначає траєкторії розвитку економіки та суспільства і призводить до кардинальних змін у житті людей. Становлення цифрової економіки – один із пріоритетних напрямків для більшості країн світу й Україна не є виключенням.

У XXI ст. процеси технологічної та інноваційної модернізації мають багато проявів – цифрова економіка, сталий розвиток, «зелена економіка», «синя економіка», «розумні міста», «Індустрія 4.0» тощо. Цифрова економіка тісно переплітається з «цифровою революцією», що розпочалась ще наприкінці ХХ ст., ґрунтується на використанні технологій роботизації і штучного інтелекту та пов'язана з переходом до нового етапу діджиталізації всіх галузей.

Метою статті є дослідження суті, місця і ролі цифрової економіки в сучасних умовах.

Сьогодні, на новому витку розвитку цифрових технологій, одним з

головних викликів стає стрімке зростання кількості, якості та різноманіття взаємозв'язків між підприємствами, організаціями, громадянами та соціально-економічними системами, що супроводжується стрибкоподібною динамікою числа трансакцій і обсягів інформації та приводить до більш складної і синхронізованої інтеграції «всіх з усіма». Такі трансформації вимагають нових умінь, навичок і компетенцій, готовності використовувати нові технології в повсякденному житті [1, с. 5-6].

Упродовж останніх років відбуваються процеси технологічних трансформацій, котрі зумовлюють перехід на якісно новий рівень технологій ведення бізнесу в умовах цифровізації економіки. На цьому тлі стрімко зростає кількість оброблюваних даних, збільшується число інформаційних систем, що автоматизують різні види діяльності. В умовах великого підприємства із широкою інформаційною архітектурою для керівництва не завжди прозора діяльність співробітників які розробляють, впроваджують і підтримують всю сукупність інформаційних систем, а також модель взаємодії інформаційних систем різних рівнів [4, с. 225], тому дослідження особливостей функціонування цифрової економіки та з'ясування її місця і ролі в бізнес-процесах у тому числі, є актуальним, необхідним та нагальним.

Термін «цифрова економіка» (digital economy) вперше введено у 1995 р. Д. Тепскоттом і він має декілька аналогів – «електронна економіка», «діджитал-економіка», «інтернет-економіка», «вебекономіка» тощо.

В Україні затверджена Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр., яка чинна і наразі. Проте, навіть вона не містить чіткого визначення цифрової економіки, а вказано лише, що «у класичному розумінні поняття «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові» [3].

Зважаючи на відсутність єдиного загально прийнятого трактування поняття «цифрова економіка», нами було досліджено та згруповано понад 25 його визначень, які представлено у таблиці 1.

Таблиця 1 – **Визначення терміну «цифрова економіка» в літературних джерелах**

Автор	Суть	Джерело
Белова І. Ярощук О.	Цифрова економіка – це не окрема галузь, а віртуальне середовище, яке доповнює нашу реальність. Можна перефразувати це визначення ще простіше: цифрова економіка – це економіка віртуальних світів	Сучасна парадигма цифрової економіки та її методологія. <i>Розвиток цифровізації обліку, оподаткування, аналізу і контролю в</i>

Автор	Суть	Джерело
		<p>управлінні підприємствами : монографія / Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло [та ін.]. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. С. 20-49</p>
<p>Веретюк С. Пілінський В.</p>	<p>Цифрова економіка є складовою частиною економіки, в якій домінують знання суб'єктів та нематеріальне виробництво – основний показник під час визначення інформаційного суспільства</p>	<p>Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. <i>Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку</i>. 2016. № 2. С. 51-58</p>
<p>Вікіпедія. Вільна енциклопедія</p>	<p>Цифрова економіка – економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Тобто, під цифровою економікою розуміють виробництво, продажі та постачання продуктів через комп'ютерні мережі</p>	<p>URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/</p>
<p>Дерлюк О. Швець Т.</p>	<p>Цифрова економіка – це перехід усіх економічних галузей держави (наприклад, агросектору, медицини чи освіти) на діджитал-технології. Традиційно, під цифровою економікою розуміють виробництво, продаж та постачання продуктів через комп'ютерні мережі.</p>	<p>Цифрова економіка: яка юридична підтримка їй потрібна? <i>Юридична газета online</i>. 2019. 24 грудня.</p>
<p>Завитій О.</p>	<p>Цифрова економіка є сучасним типом господарювання, що характеризується переважною роллю даних і методів управління ними як визначального ресурсу у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання</p>	<p>Інституційне середовище функціонування цифрової економіки. <i>Розвиток цифровізації обліку, оподаткування, аналізу і контролю в</i></p>

Автор	Суть	Джерело
		<p><i>управлінні підприємствами : монографія / Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло [та ін.]. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. С. 50-59</i></p>
<p>Карчева Г. Огородня Д. Опенько В.</p>	<p>Цифрова економіка виступає ефективною основою розвитку системи державного управління, економіки, бізнесу, соціальної сфери і всього суспільства</p>	<p>Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. <i>Фінансовий простір</i>. 2017. № 3. С. 13-23</p>
<p>Кіндзерський Ю.</p>	<p>Цифрова економіка являє собою нову стадію розвитку продуктивних сил і економіки, яка характеризується новими властивостями, тенденціями і закономірностями, притаманними сучасному історичному відрізку часу</p>	<p>Генеза і особливості цифрової економіки у контексті перспектив її становлення в Україні. <i>Економіка та держава</i>. 2020. № 8. С. 10-14</p>
<p>Коляденко С.</p>	<p>Цифрова економіка – діяльність, в якій ключовими факторами виробництва є дані, представлені в цифровому вигляді, а їх обробка та використання в великих обсягах дозволяє підвищити ефективність, якість і продуктивність в різних видах виробництва, технологій, обладнання, під час зберігання, продажу, доставки і споживання товарів і послуг</p> <p>Цифрова економіка – це економіка, що базується на виробництві електронних товарів і сервісів високотехнологічними бізнес-структурами і дистрибуції цієї продукції за допомогою електронної комерції</p> <p>Цифрова економіка – одна з таких</p>	<p>Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні та світі. <i>Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики</i>. 2016. № 6. С. 105-110</p>

Автор	Суть	Джерело
	технологій, яку використовують багато країн світу для підвищення ефективності національних економік та використання сучасних інформаційних технологій для підвищення прибутковості	
Лозова Т. Олійник Г. Олійник О.	Цифрова економіка – це надання послуг, виробництво, продаж і постачання продуктів як через комп'ютерні мережі, так і на основі договорів всього технологічного циклу, системи обліку, звітності та фінансів	Цифровізація проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна: земельних ділянок, розташованих на них будівель, споруд та передавальних пристроїв. <i>Економіка та держава</i> . 2019. № 1. С. 4-9
Михайлов В.	Цифрова економіка – це штучний інтелект, роботизація, електронні гроші, промислова біологія, обробка великих масивів даних, безпілотний транспорт	Україна переходить на «цифрову економіку». Що це означає. <i>УкрІнформ</i> . 2018. 21 січня.
Пивоваров Ю.	Цифрова економіка – це будь-яка діяльність, пов'язана з інформаційними технологіями	
Щербатенко О.	Цифрова економіка – це економіка віртуальних світів	
Назарова Г. Руденко В.	Цифрова економіка – це індустрія цифрових товарів та послуг, цифровізація фізичних активів, проте в широкому значенні цифрова економіка є координуючою інноваційної надбудовою реальної економіки, яка може існувати відокремлено від матеріального виробництва Цифрова економіка – це система соціальних, культурних, економічних та технологічних відносин між	Цифрова економіка: етимологія та інституційна структура. <i>Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 19</i>

Автор	Суть	Джерело
	державою, бізнесом та громадянами, що функціонує у глобальному інформаційному просторі, за допомогою широкого використання мережевих технологій, що генерує цифрові види та форми виробництва та просування до споживача продукції та послуг, що призводять до безперервних інноваційних змін методів управління та технологій з метою підвищення ефективності соціально-економічних процесів	листопада 2021 р. Харків : ФОП Лібуркіна Л.М., 2021. С. 406-410
Олешко Т. Касьянова Н. Смерічевський С.	Цифрова економіка – діяльність зі створення, поширення та використання цифрових технологій і пов'язаних з ними продуктів і послуг	Цифрова економіка : підручник. К. : НАУ, 2022. 200 с.
Пищуліна О.	Сектори економіки, засновані на інформаційних і комунікативних технологіях, отримали назву «цифрова економіка»	Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Razumkov Centre. К.: Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с.
Пуцентейло П. Гуменюк О.	Цифрова економіка – це комунікаційне середовище економічної діяльності в мережі Інтернет, результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в сфері інформації, комунікації і нанотехнологій	Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. <i>Інноваційна економіка</i> . 2018. № 5-6 (75). С. 131-143.
	Цифрова економіка – це комунікаційне середовище економічної діяльності в мережі Інтернет, результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення у сфері інформації, комунікації і нанотехнологій, новітній економічний уклад, в якому дані є окремою	Цифрова економіка як новітня економіка сучасного розвитку глобального суспільства. <i>Розвиток цифровізації обліку, оподаткування, аналізу і контролю в управлінні</i>

Автор	Суть	Джерело
	<p>економічною сутністю, вони збираються, обробляються, беруть участь в аналітичному процесі і впливають безпосередньо на процес прийняття управлінських і стратегічних рішень, що характеризується переходом на якісно новий рівень використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у всіх сферах соціально-економічної діяльності, що дозволяє інтегрувати технології і надає можливості для усунення кордонів між фізичними, цифровими і біологічними системами, сприяє поширенню товарів і розвитку сфери послуг за допомогою цифрового обміну інформацією та онлайн-торгівлі</p>	<p><i>підприємствами : монографія / Р.Ф. Бруханський, П.Р. Пуцентейло [та ін.]. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 2021. С. 4-19</i></p>
<p>Риженко О. Фіщук В.</p>	<p>Цифрова економіка – це не мода і не забаганка, це необхідність та основа нашого майбутнього</p>	<p>Як цифрова економіка змінить Україну. <i>Економічна правда</i>. 2018. 16 січня</p>
<p>Сорокіна М. Ставицький О.</p>	<p>Цифрова економіка – це економіка, де в якості виробничого комплексу, виробничої системи, яка створює продукти, послуги, забезпечує життєдіяльність людей, виступає так звана кіберфізична система</p>	<p>Цифрова економіка. <i>Сучасні шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країни</i>, 2017. 105.</p>
<p>Тульчинська С. Корзун Л.</p>	<p>Цифрова економіка – це тип економіки, що характеризується активним впровадженням та практичним використанням цифрових технологій збору, зберігання, обробки, перетворення та передачі інформації у всіх сферах людської діяльності</p>	<p>Цифровізація як засіб трансформації економіки України. <i>Сучасні проблеми економіки і підприємництва</i>. 2020. Вип. 25. С. 52-59.</p>

Автор	Суть	Джерело
Український інститут майбутнього	Цифрова економіка – це тип економіки, де ключовими факторами та засобами виробництва є цифрові дані (бінарні, інформаційні тощо) та мережеві транзакції, а також їх використання як ресурсу, що дає змогу істотно збільшити ефективність та продуктивність діяльності та цінність для отриманих продуктів та послуг	Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#summary
Федулова Л. Ємельяненко Л.	Цифрова економіка в узагальненому вигляді розглядається як система соціальних, економічних і технологічних відносин між державою, бізнес-співтовариством і громадянами, яка функціонує в глобальному інформаційному просторі за допомогою широкого використання мережевих цифрових технологій, які призводять до неперервних інноваційних змін з метою підвищення ефективності соціально-економічних процесів	Інвестування в цифрову економіку: глобальні тенденції та практика України. <i>Економіка та держава</i> . 2020. № 4. С. 6-13
Фіщук В.	Цифрова економіка – це діяльність, в якій ключовими факторами (засобами) виробництва є цифрові дані та їх використання, що дозволяє суттєво збільшити ефективність / продуктивність в різних видах економічної діяльності	Цифрова економіка – це реально. <i>New Voice</i> . 2017. 18 квітня
	Цифровою економікою називають економіку, котра застосовує (споживає) цифрові технології та сервіси	
G20 DETF	Цифрова економіка – це широкий діапазон видів економічної активності, до яких відноситься використання оцифрованої інформації і знань як ключового фактору виробництва, сучасних інформаційних мереж як	G20 Digital Economy. <i>Development and Cooperation Initiative</i> . 2016. URL: http://www.g20.utoronto.ca/2016/g20-digital-

Автор	Суть	Джерело
	важливої сфери діяльності, а також ефективного використання інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) як важливого фактору економічного зростання та оптимізації економічної структури	economydevelopment-and-cooperation.pdf.
Kling R. Lamb R.	Цифрова економіка включає товари або послуги, розвиток, виробництво, продаж або надання яких перебуває в критичній залежності від цифрових технологій	Kling R., Lamb R. IT and Organizational Change in Digital Economies. <i>Understanding the Digital Economy</i> / E. Brynjolfsson, B. Kahin (eds). Cambridge: MIT Press, 2000. P. 295-324
Lane N.	Цифрова економіка – це конвергенція комп'ютерних і комунікаційних технологій у мережі Інтернет і виникає потік інформації й технологій, які стимулюють розвиток електронної торгівлі та масштабні зміни в організаційній структурі	Advancing the Digital Economy into the 21st Century. <i>Information Systems Frontiers</i> . 1999. Vol. 1. № 3. P. 317-320
Scuotto V. Serravalle F. Murray A. Viassone M.	Цифрова економіка розглядається як процес упровадження цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в рамках динамічної цифрової мережі	The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. <i>Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy</i> . Hershey, PA: IGI Global, 2019. DOI:10.4018/978-1-5225-7479-8.ch007

Джерело: узагальнено авторами

Виділяється два основні підходи до визначення ролі і місця цифровізації:

- еволюційний – передбачає поступове впровадження інформаційно-технологічних досягнень;
- революційний – так званий «стрибок з нуля», впровадження чогось принципово нового, чого не існувало раніше. Цифрова економіка – це основа Четвертої промислової революції, адже в ній чітко простежується зміна базової технології та є ознаки зміни техніко-економічної моделі [2, с. 11].

Розвиток цифрової економіки відбувався під потужним впливом глобалізації та інноваційних технологій. Головний вектор розвитку цифрової економіки – взаємодія між споживачами і виробниками не тільки в межах однієї країни, але й у цілому світі, що забезпечує зростання показників ВВП, продуктивності праці, працевлаштування, поглиблює інноваційні процеси в усіх галузях економіки для покращення якості життя завдяки освіті, охороні здоров'я [5, с. 131].

Роль цифрової економіки також полягає у використанні всіх наявних природних, фінансових, матеріальних, екологічних і трудових ресурсів на засадах інноваційності, із застосуванням ІТ-технологій у процесах виробництва і споживання продукції (товарів, робіт і послуг) без втрати їх якості.

Цифровізація забезпечує фундаментальні перетворення в усіх сферах життя і діяльності людини. Технології стають далеко не тільки двигуном розвитку нових галузей, а й знаходять важливі соціальні ролі, вносячи вагомий внесок у вирішення проблем суспільства, таких як старіння населення, соціальне розшарування, екологічні проблеми і зміна клімату. За допомогою передової науки і прогресивних технологій виникає «розумне» суспільство, що базується на нових цінностях орієнтації на потреби людини, гнучкості, креативності. Під впливом цифровізації кардинально змінюються ринок праці, охорона здоров'я, освіта, просторовий розвиток тощо [1, с. 12]. Всі ці трансформації і визначають надважливе місце і роль цифрової економіки в сучасних умовах.

Отже, цифрова економіка – це економіка, що ґрунтується на цифрових комп'ютерних, інформаційних і комунікативних технологіях. При цьому, вона не обмежується лише впровадженням інформаційних технологій, а докорінно перетворює і бізнес-процеси у всіх сферах, і оточуюче середовище, і звичне життя людей трансформуючи і осучаснюючи все навколо.

ЛІТЕРАТУРА:

12. Олешко Т.І., Касьянова Н.В., Смерічевський С.Ф. Цифрова економіка : підручник. К.: НАУ, 2022. 200 с.
13. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні

детермінанти. Razumkov Centre. К.: Видавництво «Заповіт», 2020. 274 с.

14. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 21.03.2023)
15. Пугаченко О.Б. Особливості аудиту інформаційних систем і технологій. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. Випуск 16 ч. II. С. 223–228.
16. Пуцентейло П.Р., Гуменюк О.О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5-6 (75). С. 131-143.

УДК 355.018

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОВОЄННА ВІДБУДОВА» ТА ЙОГО АНАЛОГІВ У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Світлана Кушнерова,

вчитель історії

КЗ «Центральноукраїнський науковий
ліцей-інтернат

Кіровоградської обласної ради»;

Вікторія Зеленська,

слухачка Кіровоградської Малої академії
наук учнівської молоді

Науковий керівник: Пугаченко О.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто понад двадцять визначень поняття «повоєнна відбудова» та його аналогів, які наведені Президентом України, політичними діячами, науковцями і практиками, що дозволило з'ясувати відсутність єдності думок у термінології, але дозволяє розробляти плани на відновлення країни вже зараз, тобто ще під час війни.

Ключові слова: війна, відбудова, відновлення, повоєнна відбудова, перспективи

Військова агресія російської федерації проти України, окрім морально-психологічного удару на суспільство, суттєво вплинула на стан та умови життя всіх громадян. Із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року в Україні було введено особливий правовий режим – воєнний стан. Економіка України також зазнала суттєвих руйнувань, адже переважна більшість підприємств, які провадили свою діяльність в регіонах, що наразі перебувають у зоні активних бойових, або припинили роботу, або знищені фізично, або працюють на неповну потужність та в надскладних умовах. Поряд з цим, суб'єкти господарювання, що знаходяться у відносно «спокійних» областях України також відчують на собі негативні наслідки війни, а саме: порушено технологічні ланцюжки та логістичні зв'язки, експортоорієнтовані підприємства позбавлені (повністю або частково) можливості постачання продукції (товарів) за кордон, втрачено значну частину ринків збуту

всередині країни, накопичено залишки нереалізованої готової продукції на складах (у т.ч. і тієї, що швидко псується), мобілізація працівників (часто висококваліфікованих і затребуваних професій, замінити яких доволі складно), внутрішня і зовнішня міграція населення, порушення платіжного балансу та платоспроможності підприємств тощо [4, с.113-114]. Всі ці фактори мають негативний вплив на економіку країни, добробут її мешканців, соціально-психологічний клімат суспільства та конче потребуватимуть надшвидкої повоєнної відбудови після Перемоги України.

Метою статті є дослідження суті і змісту поняття «повоєнна відбудова».

Питання повоєнної відбудови завжди були актуальними для провідних економістів світу ще з ХІХ ст. Так, Д. Рікардо у 1815 р. досліджував особливості переорієнтації потоків капіталу на мирну діяльність для післявоєнного економічного відродження. Дж.С. Мілль у 1848 р. розглядав можливості відновлення людського потенціалу після стихійних лих, що мали характер катастроф. Позитивним також був досвід Ліги Націй при відбудові Австрії після Першої світової війни шляхом призупинення виплат репарацій, залучення фінансування з ряду країн та початок економічних реформ [3].

Під післявоєнним відновленням у ХХ ст. спочатку розуміли фізичне відродження зруйнованої промисловості, розореного сільського господарства, об'єктів соціальної сфери тощо. Поступово це поняття поглиблювалось. На межі 1940-1950 рр. застосовувався критерій досягнення довоєнних обсягів валової продукції в грошовому обчисленні. У 1970-1980 рр. відновлення почали розглядати як складне явище економічного, соціального і демографічного характеру [1, с. 78].

Наразі, відсутнє єдино прийнятне визначення терміну «повоєнна відбудова», тому нами було досліджено його суть, у т.ч. і для економіки України, у різних літературних джерелах, а результати згруповано в таблиці 1.

Таблиця 1 – Визначення поняття «повоєнна відбудова» та його аналогів у літературних джерелах

Автор	Визначення	Джерело
Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю, Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К., Ведер ді Мауро Б.	Відбудова пропонує унікальну можливість радикально підвищити якість виробничого комплексу України та наблизити його до технологічної межі, закласти фундамент довгострокового зростання, та ще більше інтегрувати Україну до світової економіки	Нарис про відбудову України. URL: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf

Автор	Визначення	Джерело
Богдан Т.	Післявоєнна відбудова економіки повинна здійснюватися на основі Плану, розробленого українським Урядом та підтримуваного міжнародними донорами	Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. <i>Українська правда</i> . 25 квітня 2022.
	План відновлення України закладає основи для майбутньої відбудови національної економіки та покликаний створити механізми само-підтримуючого економічного розвитку	План відновлення України: сильні та слабкі сторони. <i>Lb.ua</i> . 18 серпня 2022.
Борщевський В., Куропась І., Микита О.	Вже сьогодні має формуватися стратегія повоєнного економічного розвитку України, орієнтована на її максимальну дерегуляцію та демонополізацію. Повоєнний економічний бум в Україні можливий лише в тому разі, якщо заходи економічної політики держави реалізовуватимуться в руслі чіткої та послідовної стратегії, спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату	Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. <i>Громадський простір</i> . 13 квітня 2022.
Городніченко Ю Сологуб І. Ведер ді Мауро Б. (редакційна колегія)	Відновлення України – це всеосяжна трансформація країни, під час якої багато елементів мають працювати одночасно. Цей процес потребуватиме значної координації між урядами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями, підприємствами та іншими заінтересованими сторонами. В процесі відновлення будуть вибудовані механізми, інституції та альянси	Відбудова України: принципи та політика. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
Дима О. Кужель Ю.	По завершенню активних бойових дій Україна повинна терміново розпочати велике післявоєнне відновлення в тому числі – економічне за підтримки держави та міжнародних фінансових інститутів.	Перспективи відновлення підприємницької діяльності в Україні в повоєнний період.

Автор	Визначення	Джерело
	Динамічне зростання у післявоєнний час в Україні можливе лише за умови реалізації заходів розвитку національної економічної відповідно до чіткої та послідовної стратегії надання свобод бізнесу та спрямованої на дерегуляцію економіки та створення сприятливого інвестиційного клімату	URL: http://projects.dunehd.com/bitstream/handle/2010/37788/Ip spr_5-22_91.pdf?sequence=1&isAllowed=y
Дмитренко О.	Повоєнна відбудова – це великий стрес для суспільства, для держави, неминуча перебудова суспільної свідомості, неминуча перебудова держави	Повоєнна відбудова: як відновлювалися після руйнацій інші країни? <i>Центр економічної стратегії</i> . 4 листопада 2022.
Звєряков М.	Створення нової моделі економічного розвитку країни після воєнних дій не може не враховувати її історії, традицій, умов соціально-економічного функціонування за роки незалежності, місця у світогосподарській системі	Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. <i>Економіка України</i> . 2022. № 8.
Зеленський В. (Президент України)	Відбудувати Україну – це відновити принципи життя, відновити простір життя, відновити те, що робить людей людьми. ...Звичайно, йдеться не лише про відновлення матерії життя, а й про інституційний розвиток Загальний проєкт української відбудови – це буде найбільший економічний проєкт у Європі нашого часу. Найбільший для декількох поколінь. І в доволі короткій перспективі – менш як десять років	Офіційний сайт Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/news/
Зубик С. Зимовець В.	Можна уявити дві моделі повоєнного відновлення України. Перша (дешевша) модель – компенсаційне відновлення, тобто відшкодування коштів власникам знищеного/пошкодженого майна. Друга	Кошти для післявоєнної відбудови: ілюзія грошового дощу. <i>Вокс Україна</i> . 23

Автор	Визначення	Джерело
	<p>модель – інноваційного відновлення, яка передбачає побудову принципово іншої економіки на сучасних технологічних засадах (потребуватиме значно більших коштів)</p>	<p>листопада 2022</p>
Іванов С.	<p>Відновлення економіки – це комплекс заходів у різних сферах господарської діяльності країни, спрямованих на відновлення її конкурентоспроможності, налагодження виробництва, підвищення рівня життя людей і внутрішнього та зовнішнього попиту на основі інноваційних підходів і технологій</p>	<p>Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. <i>Економіка України</i>. 2019. № 1 (686)</p>
Ігнатенко О., Шор К., Малькова Т. Гаврилюк Р., Іванов Д., Веремійчик Г. Кравченко О., Кученко Б., Мельник- Забрамна О.	<p>Післявоєнний економічний розвиток має стати фундаментальним переходом України до зеленої та чистої економіки. Повоєнне відновлення України має бути зеленим тому, що ми поділяємо європейські цінності та прагнення Європейського Союзу і хочемо стати його повноправним членом, прагнемо побудувати краще майбутнє на засадах сталого розвитку</p>	<p>Повоєнне відновлення України: відбудова заради кращого майбутнього. К.: 2022. 40 с.</p>
Кушніренко О., Гахович Н.	<p>По завершенню війни важливо підтримати перетворення української промисловості на потужну сучасну ефективну індустрію з новітніми цифровими й інноваційними виробництвами для створення доступних якісних продуктів і послуг з орієнтацією на європейський вектор. Економічні перспективи відновлення України характеризуються невизначеністю і багато в чому визначатимуться тривалістю та масштабами війни</p>	<p>Галузеві вектори повоєнної відбудови України. URL: DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-25</p>
Кушніренко О.,	Перетворення промисловості на дієву	Стратегічні сценарії

Автор	Визначення	Джерело
Гахович Н., Венгер Л.	силу відродження українського бізнесу в умовах військового стану та повоєнний період вимагає виваженого стратегічного управління майбутнім розвитком економіки, адже критично важливо задовольнити безпрецедентні вимоги війни до наявних ресурсів в країні та не допустити соціальну, гуманітарну, економічну, фінансову, екологічну, військову кризи тощо. Післявоєнна структурна перебудова української промисловості передбачає не тільки відновлення зруйнованих війною промислових та інфраструктурних потужностей, але й структурну модернізацію промисловості на вищому технологічному рівні з урахуванням збереження її можливостей до самозабезпечення, експортної орієнтації, включення до глобальних ланцюгів створення вартості та екологічних вимог	промислового розвитку України та можливості реалізації в умовах невизначеності. <i>Науковий вісник міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології.</i> 2022. Т. 1, № 3
Охріменко О. Попов Р.	Процес відбудови та відновлення України розглядається як: екстрена допомога для вирішення нагальних потреб; вагомі плани з відновлення та удосконалення ураженої критичної інфраструктури; фундаментальні напрацювання для інтеграції України в ЄС та НАТО	Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. <i>Економіка та суспільство.</i> 2022. № 45. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7
Роднянський О.	Повоєнна відбудова України повинна передбачати широке економічне і соціальне відновлення, а не лише фізичну відбудову зруйнованих російськими обстрілами об'єктів та інфраструктури	Повоєнна відбудова має передбачати економічне і соціальне відновлення. <i>УкрІнформ.</i> 25 жовтня 2022. URL:

Автор	Визначення	Джерело
		https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3600790-povoenna-vidbudova-mae-peredbacati-siroke-ekonomicne-i-socialne-vidnovlenna-radnik-zelenskogo.html
<p>Свириденко Ю. (перша віцепрем'єр-міністр України – міністр економіки України)</p>	<p>Основна мета побудови процвітаючої країни у післявоєнний період – зробити те, що ми називаємо потрійним стрибком від нашої економіки, що розвивається, до розвиненої економіки. Коли ми говоримо про економіку, маємо на увазі наш ВВП менше 4000 дол. США. Якщо ми зробимо цей потрійний стрибок, ми зможемо досягти 12000 дол. США на особу, а на практиці це означає, що, ймовірно, ми створимо так зване українське економічне диво</p>	<p>Післявоєнні реформи: чи є шанси на цивілізаційний стрибок? <i>CASE Україна</i>. 7 вересня 2022</p>
<p>Український інститут майбутнього</p>	<p>У питаннях післявоєнної відбудови нагальним питанням стане пошук і залучення ресурсів для відновлення економіки, інфраструктури, промисловості</p>	<p>Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyuderzhavoyu/</p>
<p>Хмарська І., Кучерява К., Клімова І.</p>	<p>Основною особливістю процесу післявоєнної відбудови, враховуючи його багатовекторність, є пошук моделі, яка б забезпечила одночасне вирішення численних гуманітарних проблем, проблем, пов'язаних із масовим</p>	<p>Особливості післявоєнного відновлення економіки України. <i>Економіка та суспільство</i>. 2022.</p>

Автор	Визначення	Джерело
	руйнуванням інфраструктурного забезпечення, а також проблем, пов'язаних із потребою у пошуках нових джерел фінансових та матеріальних ресурсів, їх раціонального розподілу	№ 42
Ціфакіс Н.	Постконфліктна реконструкція – це складний, цілісний і багатовимірний процес, який охоплює військовий (відновлення законності та порядку), політичної (державне управління), економічний (відновлення та розвиток) та соціальний (справедливість та примирення) напрями	Post-Conflict Economic Reconstruction Princeton University Encyclopedia Princetoniensis. URL: https://pesd.princeton.edu/node/586
Шаповал Н., Федосеєнко М. Грибановський О. Терещенко О.	З метою повоєнного відновлення країни, інтеграції економіки у європейський простір та глобальні ланцюги створення вартості, Україні необхідно реалізувати масштабну програму відновлення. Найважливішим аспектом ефективного та швидкого відновлення України є своєчасна фінансова підтримка України від всіх міжнародних партнерів. Інвестиції в відновлення України – це інвестиції в безпеку та економічну стабільність Європи та світу	Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. <i>Ефективне управління державними фінансами в Україні III</i> . Policy Paper. 2022
Ukraine Invest	Зусилля з повоєнної відбудови створюють унікальну можливість для підвищення виробничого потенціалу України та залучення іноземного капіталу до трансформації промислового сектора через розвиток сектору виробництва, «зелену» модернізацію та трансфер сучасних технологій	Онлайн-довідник з інформування бізнесу щодо важливих питань, пов'язаних з веденням господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/2

Автор	Визначення	Джерело
		1-10-22/

Джерело: узагальнено авторами

Незважаючи що війна в Україні триває вже дев'ять років, а повномасштабна її стадія понад рік, питання повоєнної відбудови завжди стоять на порядку денному і в нашій державі, і на світовій арені. Підтвердженням цього є той факт, що тема повоєнного відновлення територій та економіки України була центральною на Всесвітньому економічному форумі в Давосі влітку 2022 р. Правова та інституційна підготовка повоєнної відбудови України розпочалася майже одночасно з військовою агресією і на разі досягла завершених обрисів. На відміну від аналогічних проєктів післявоєнної відбудови, Україна має накопичений досвід проведення реформ для активізації інвестиційних процесів, зокрема у такі стратегічні галузі як альтернативна енергетика, аграрний сектор, інформаційні-комунікаційні технології тощо [3].

Позитивною рисою є також запуск Національної платформи «Відновлення України», візією якої є: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» [2]. У рамках плану Відновлення України, який спрямований на прискорення стійкого економічного зростання, визначено перелік Національних програм для досягнення ключових результатів та передбачено можливість представлення варіантів повоєнного відновлення національної економіки кожним громадянином України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75-89
2. Національна платформа «Відновлення України». URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення 16.03.2023)
3. Охріменко О.О. Попов Р.О. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7> (дата звернення 15.03.2023)
4. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern engineering and innovative technologies*. 2022. Issue № 20. Part 2. April / Sergeieva & Co, Karlsruhe, Germany. С. 113-123. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit19-02/meit19-02> (дата звернення: 16.03.2023)
- 5.

Розділ 3

СУЧАСНІ МОДЕЛІ, СТРАТЕГІЇ, ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ

УДК 004.775:339.138

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА: МОЖЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННОГО МАРКЕТИНГУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ТОРГІВЛІ

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті йдеться про можливості електронного маркетингу та технологій штучного інтелекту у торгівлі. Фінансові системи провідних країн світу стрімко прогресують у контексті розвитку торговельної та культурної глобалізації, поширення ІТ-технологій, загальної комп'ютеризації усіх галузей народного господарства. Наголошено на тому, що для успішного розвитку та впровадження електронних грошей необхідна ефективна політика держави.

Ключові слова: електронний маркетинг, штучний інтелект, поширення ІТ-технологій, криптовалюта.

Вступ. Реалії сучасного життя диктують створення і впровадження нових альтернативних засобів платежів та автоматизованих систем прийняття управлінських рішень в торгівлі. Суттєві трансформаційні перетворення суспільного устрою роблять електронні магазини, віртуальні товарні біржі, дистанційні технології навчання, власне, мова йде про появу нової економічної моделі управління бізнесом – цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту інформаційного суверенітету України та вітчизняні розробки штучного інтелекту вивчали: О.В. Гладченко, В.М. Горовий, О.С. Онищенко, В.І. Попик, Н.В. Резнікова, І.А. Твердохліб, С.М. Яцюк, Перспективи використання технологій штучного інтелекту розглядали у своїх наукових працях такі зарубіжні вчені: Д. Маккарті,

I. Маск, X. Прайс, Т. Прескотт, Г. Саймон та інші. Проте, серед науковців залишається дискусійним питання про переваги та недоліки автоматизації бізнес-процесів із використанням технологій штучного інтелекту.

Проблеми розвитку криптовалюти, як альтернативного засобу платежу в торгівлі, вивчали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: М. Андручовича, Т.І. Батракової, О. Галицького, Д. Грубера, Г. Максвела, Н. Поливки, Ю. Лю, А. Тапскотта, Я.О. Турубарової, М. Свона, Ю. Солодковського, І. Шнабеля та ін. Проте, проблема забезпеченості товарних розрахунків та обіг криптовалюти залишаються недостатньо вивченими вітчизняними та зарубіжними вченими, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень.

Мета дослідження – є характеристика теоретичного та практичного аспекту ролі криптовалюти та технологій штучного інтелекту у торгівлі.

Цифрова економіка – закономірний результат інноваційно-орієнтованого розвитку ринкової економічної системи. Бурхливе розповсюдження цифрових технологій зумовлене необхідністю у першу чергу підвищення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу, а заодно і національних економік. Країни, які стали лідерами цифровізації власних економік, мають перспективу ще дужче посилити свої конкурентні позиції, а відтак, і максимізувати вигоди для себе за рахунок перерозподілу ресурсів [8].

Інтернет-маркетинг – це найперспективніший напрям розвитку маркетингу в Україні, який відрізняється швидким поширенням інформації, не потребує значних матеріальних ресурсів і затрат, може в мінімально короткий строк охопити активну, мобільну цільову споживацьку аудиторію [2, с. 364].

Інтернет маркетинг тісно взаємодіє з цифровими грошима (криптовалютою) та технологіями штучного інтелекту, тому надалі мова піде саме про це.

Ера інформації все більше загострює питання використання штучного інтелекту – і не тільки на рівні наукових лабораторій та промислових підприємств [5, с. 22].

Зараз завдяки технології штучного інтелекту комп'ютери можуть навчатися на власному досвіді, адаптуватися до заданих параметрів, виконувати завдання, які раніше були під силу тільки людині. Їх використовують у фінансовому, аграрному секторах, транспорті, військовій справі, важкій промисловості, медицині, управлінні людськими ресурсами, техобслуговуванні та навіть мистецтві [9].

Розглянемо переваги та проблеми, які відкривають технології штучного інтелекту та використання цифрових грошей (криптовалюти) для сфери бізнесу і торгівлі.

Штучний інтелект (Artificial intelligence, AI) - це наукові знання і технологія створення інтелектуальних машин, програм, сервісів, додатків та ін. AI дає техніці можливість виконувати функції, які вважаються прерогативою людини. Machine learning (ML) дозволяє системі зробити висновки і знайти взаємозв'язок, не підпорядковуючись жорстко заданими правилами. Застосовується в розпізнаванні мови, жестів, образів, діагностиці, прогнозуванні, класифікації та іншого [9].

Інструменти, що ґрунтуються на AI дають змогу працювати бізнесу краще, швидше та відповідно до реальних потреб ринку. Сучасні рішення підвищують конкурентоспроможність, що допомагає залучити більше клієнтів. Для багатьох сфер бізнесу велике значення мають такі процеси: управління поведінкою споживачів, вивчення тенденцій ринку, автоматизація процесів. Штучний інтелект допомагає спростити перераховані дії. За даними DataProt, 37 % підприємств та організацій у всьому світі вже використовують AI у своїй роботі. Однак, на тлі росту популярності AI деякі скептики впевнені, що повсюдне впровадження технологій призведе до того, що в багатьох професіях AI-машини замінять людей. Частково це правда – згідно зі звітом Світового економічного форуму, до 2025 року розвиток штучного інтелекту призведе до скорочення 85 млн. робочих місць. Але водночас буде створено орієнтовно 97 млн. вакансій для фахівців, які найбільш пристосовані до нового поділу праці між людьми, машинами й алгоритмами [10].

Зараз ритейл – сфера, яка частіше за інших використовує AI. Наприклад, американська мережа Walmart застосовує автоматизовані системи оплати та здійснює доставку завдяки дронам. Новинка в магазинах компанії – робот Bossa Nova. Він виконує функції мерчендайзера, тричі на день сканує полиці з продуктами та відправляє на склад інформацію про наявність товару та неправильні ціни. На українському ринку теж почали з'являтися подібні інновації. У деяких відділеннях однієї з найбільших мереж аптек фармацевтам допомагає виконувати роботу роботизована рука. Після формування фахівцем замовлення, машина складає весь необхідний товар у спеціальний бокс, звідки клієнт забирає товар [10].

Назвемо декілька причин розвитку сучасних інформаційних технологій в сфері бізнесу:

1. Швидка зміна зовнішнього середовища спричиняє прийняття неоптимального рішення через недостатню кількість часу.

2. Автоматизація управління бізнес-процесів та бізнес-моделей сприяє розвитку зовнішніх та внутрішніх комунікацій і стандартизує процеси управління та виробництва.

3. Забезпечує конкурентоспроможність підприємства, яке безпосередньо пов'язане з формуванням уяви у керівників про нові потреби людей, виходячи з можливостей, які пропонують сучасні інформаційні технології [4, с. 72-73].

Експертні системи широко застосовують для управління та контролю підприємства. Такі програми допомагають регулювати фінансову діяльність, а також розробляти рішення у непередбачуваних ситуаціях.

Незважаючи на такий перелік переваг штучного інтелекту для управлінців та підприємств в цілому, він налічує ряд недоліків. Дослідження довели, якщо штучний інтелект досягне середнього рівня розвитку, який буде здатний перевершити людину в декілька разів, то він відобразиться на способі життя кожного з нас.

Загальними загрозами прогресу штучного інтелекту для людини є:

1. Часткова, а згодом і повна заміна людини у процесах виробництва, що спричинить масове безробіття.

2. Розвиток соціальних, релігійних та моральних проблем, що несе за собою конфлікт між природною та штучною формами мислення.

3. Штучний інтелект має здатність до самовідтворення та може втратити можливість контролю з боку людини [4, с. 72-73].

За результатами нашого дослідження можна ствердити, що штучний інтелект є перспективним напрямком розвитку ІТ-галузі, який значно спрощує працю людини, дозволяє автоматизувати бізнес-процеси в торгівлі, тому впровадження його на підприємстві сприяє його прогресивному розвитку. Головне, щоб штучний інтелект не став конкурувати зі своїм творцями або повністю не замінив людину в усіх сферах життя, а тільки допомагав виконувати складні функції, вирішувати ризиковані задачі.

У процесі стрімкого розвитку інформаційних технологій в торгівлі та галузях народного господарства регулярно з'являються інноваційні цифрові інструменти управління економікою, до яких можна віднести й електронні гроші.

Однак, незважаючи на поширеність та переваги криптовалюти, її перспективи в умовах глобалізації та розвитку цифрової економіки є досить неоднозначними. Одні країни регламентують таку валюту на законодавчому рівні та стимулюють її обіг, інші ж, навпаки забороняють її використання або вносять істотні обмеження щодо обігу цієї валюти загалом. В Україні офіційно заборонено користуватися криптовалютою, оскільки за визначенням НБУ вона не має ніякого фінансового та іншого забезпечення і юридично закріплених за нею осіб, не контролюється жодними державними органами. Все ж сучасні українські ІТ-фахівці продовжують інвестувати в розвиток даної валюти, в результаті чого Україна сьогодні займає 5 місце в світі за кількістю користувачів Bitcoin-гаманцями серед різних країн світу [3, с. 85-86].

У Проекті Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» від 06.10.2017 № 7183 [6] основні визначення про криптовалюту та пов'язані із нею операції подано в такому тлумаченні:

1) криптовалюта – це програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду);

2) криптовалютна біржа – це організація, яка забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами криптовалютних операцій, забезпечує обмін криптовалюти на електронні гроші, валютні цінності, цінні папери;

3) криптовалютний кошик – спеціалізоване програмне забезпечення або платформа, що дозволяє користувачу системи блокчейн зберігати криптовалюту і здійснювати криптовалютні транзакції;

4) криптовалютні транзакції – операція по переміщенню криптовалюти, відомості про яку зберігаються в системі блокчейн;

5) майнінг – це обчислювальні операції, які здійснює майнер за допомогою власного та/або орендованого спеціалізованого обладнання, з метою забезпечення працездатності та безпеки системи блокчейн, та залежно від умов системи блокчейн отримує винагороду системи блокчейн [6].

Криптовалюта є цифровою монетою, захищеною від підробки, які можна зберігати в електронних гаманцях та переводити між ними. Найвідомішою і найпоширенішою криптовалюта на сьогодні є Bitcoin. Криптовалюта нічим не забезпечена і існує часто на довірі користувачів. Основна перевага, яке приваблює користувачів Bitcoin, це анонімність. Поки буде існувати анонімність, криптовалюти працюватимуть [1, с. 69].

На нашу думку, така ситуація призводить до появи чорного ринку криптовалюти, що негативно позначається на торговельному секторі економіки, яка недоотримує велику частку податкових надходжень. Згідно результатів анонімних опитувань провідних економічних експертів, торгівлі операції, обіг і майнінг криптовалюти в Україні необхідно законодавчо врегулювати. Оскільки, деякі впливові українські бізнесмени і олігархи тримають значні суми своїх заощаджень саме у криптовалюті на анонімних рахунках, чим уникають перевірок від НАБУ та приховують тіньові доходи від здійснення міжнародних торговельних операцій не сплачуючи податки до державного бюджету чим завдають непоправної шкоди вітчизняній економіці у період війни. Саме ухвалення закону, який би регулював обіг і декларування доходів власників криптовалюти сприяв би її виведенню із тіньового сектору бізнесу і сприяв би експортно-імпортним операціям в торгівлі. У такому разі криптовалюта стала би повноцінним, рівним і еквівалентним засобом платежу і безготівкових

розрахунків за товари і послуги. Слід зазначити, що до ВРУ від 17 лютого 2022 року було подано Закон «Про віртуальні активи», проте він досі не набрав чинності і вимагає серйозного доопрацювання. Аналізуючи положення закону, одразу виникають питання щодо невизначеності самого розуміння суті віртуального активу та криптовалюти. Найрозповсюдженішими дискусіями, які виникали серед фінансистів та економістів, чи тотожний віртуальний актив криптовалюти і як віртуальний актив співвідноситься з електронними грошима, чи може він використовуватися легально в торгівлі для здійснення розрахунків. Наше дослідження показало, що не врегульованим залишається визначення термінів та понять: «криптовалюта», «майнінг криптовалюти», «ферма криптовалюти», «торгові операції із використанням крипторозрахунків», а також хто має прерогативу виготовляти криптовалюту і як власнику віртуальних активів захисти свої права від шахраїв і злочинців при проведенні розрахунків.

Вказане наводить на цілком логічний висновок, що можуть бути випадки, коли ключ набувається правомірно і більше того, не залежно від самого активу. Тобто, може виникнути ситуація, при якій за умовами правочину, передається у власність віртуальний актив. З урахуванням положень ст. 6 Закону, це є підставою говорити, що особа набула у власність віртуальний актив. З іншого боку, така особа дійсним власником активу не стала, оскільки ключ до активу переданий не був, так як Законом це не вимагається. Тож можна отримати ситуацію, коли і правочин був здійснений з додержанням всіх вимог закону, а з іншого боку матиме ознаки шахрайства, оскільки внаслідок того, що ключ переданий не був, набувач фактично розпоряджатися активом не може. Очевидно, що вказана ситуація підлягає виправленню. Цілком логічно було б прописати в Законі положення відповідно до яких ключ не може бути окремим об'єктом та існувати або передаватись окремо від віртуального активу і при вчиненні правочину або передання активу на зберігання в обов'язковому порядку «слідuje» за ним [7].

В той же час, Законом «Про віртуальні активи» не передбачається ні адміністративної ні кримінальної відповідальності і не робиться жодних відсилок на можливість притягнення порушників до таких видів відповідальності. Про це свідчать і норми Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення», якими не передбачено жодних змін ні до Кримінального кодексу ні до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вказані зміни необхідні, оскільки залишаючи лише фінансову відповідальність, держава тим самим спонукає недобросовісних учасників ринку надавати відповідні послуги неофіційно та працювати нелегально [7].

Підсумовуючи все вищевикладене, можна стверджувати, що закон є рамковим, тобто таким, що встановлює «правила гри та поведінки» для основних учасників ринку віртуальних активів - держави в особі відповідних органів,

операторів надання послуг та інших учасників. Вказаний Закон України «Про віртуальні активи» має існувати поруч із відповідними змінами до Податкового Кодексу України, Кримінального кодексу або КУпАП, а деякі його норми потребують врегулювання та зміни [7].

Європейські країни щодо прихильно ставляться до інновацій: проводять дослідження, тестують різні способи і методи їх впровадження в реальну економіку. Країна не може бути успішною в розвитку цифрової економіки за відсутності необхідної нормативно-правової бази [1, с. 71].

Висновки.

Отже, у світі укорінилося бачення того, що криптовалюта є інструментом розширення економічних можливостей, тим самим надаючи всім охочим можливість брати участь у глобальній фінансовій системі та забезпечувати власне фінансове майбутнє.

Для успішного розвитку та впровадження електронних грошей необхідна ефективна політика держави. Біткоїн заснований на технології блокчейн, яка дозволяє валюті бути децентралізованою, а отже, анонімною, захищеною і стабільною.

Це робить криптовалюти чимось на зразок відкритої, прозорої грошової системи. Для держави анонімність криптовалют є основним недоліком, уряд не може контролювати та оподатковувати її. Основними перевагами даного виду валют є відсутність емісійного центру, контролю та обмежень випуску, здатність генерувати валюту самостійно за допомогою майнінгу, захищеність від інфляції, відсутність впливу факторів зовнішнього середовища. Проте, попри всі переваги та різноманітність поширення Bitcoin їх перспективи достатньо неоднозначні.

Що стосується штучного інтелекту, то необхідно розробити національний кодекс «Цифрової безпеки та етики» обов'язковий для всіх ІТ-компаній, який би обмежував можливості застосування цифрового мозку для злочинних дій і конкуренції за людську працю. Комп'ютерним системам штучного інтелекту держава має відводити важливе значення у політиці розбудови національної економіки, здобуті нових знань, розвитку комунікаційних мереж, автоматизації торгових операцій, а також вдосконалення та побудова електронних пристроїв та роботів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батракова Т. І. Турубарова Я. О. Криптовалюта в світі: стан, регулювання та перспективи. *Економічні студії*. № 3 (21). 2018. С. 69-72.

2. Бозуленко О. Ю., Жалба І. О. Застосування маркетингу в електронній комерції. *Економіка та управління підприємствами*. Випуск № 13 / 2017. С. 363-367. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/59.pdf
3. Мерінова С. В., Половенко Л. П. Роль криптовалюти у цифровій економіці. *Вісник ХДУ Серія Економічні науки*. № 42 (2021). С. 80-87.
4. Пельчер М., Гевко І. Б. Переваги та недоліки застосування штучного інтелекту у сферах управління. *Міжнародна студентська науково-технічна конференція "Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання"*. С. 72-73. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25207/2/MSNK_2018v2_Pelcher_M-Advantages_and_lack_of_application_72-73.pdf
5. Погореленко А. К. Штучний інтелект: сутність, аналіз застосування, перспективи розвитку *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 32. 2012. С. 22-27.
6. Проект Закону України від 06.10.2017 № 7183 «Про обіг криптовалюти в Україні» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/jh5jj00a?an=&ed=&dtm=&le=>
7. Регулювання криптовалют в Україні: що передбачає Закон про віртуальні активи. *Лігазакон*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210170_regulyuvannya-kriptoalyut-v-ukran-shcho-peredbacha-zakon-pro-vrtualn-aktiv.
8. Сірко А. В. Реалії цифрової економіки: нові можливості та виклики для суспільства і держави. *Ефективна економіка*. №11. 2020. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/11_2020/17.pdf
9. Створення рішень для бізнесу на основі AI. *Evergreens*. URL: <https://evergreens.com.ua/ua/development-services/artificial-intelligence.html>
10. Як штучний інтелект стає ефективним бізнес-інструментом. *AIconference*. URL: <https://aiconference.com.ua/uk/news/iskusstvenniy-intellekt-v-biznese-preimushchestva-vnedreniya-101410>

UDC:349.6(478)

INFLUENCE OF DEFORESTATION ON THE FAUNA OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ana-Maria Cisleanu

Judicial expert; Laboratory of Forensic Examination of Materials and Substances of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova

The effect of deforestation on the environment is the loss of forest resources including the ecosystem services provided by these forests. This problem has terrible environmental, social and economic consequences due to over-exploitation of natural resources and alternative land uses. Deforestation affects not only humans but also animals in many ways. It causes habitat destruction, increased risk of predation, reduced food availability and more. As a result, some animals lose their homes, others lose their food sources - and, ultimately, many lose their lives. In fact, deforestation is one of the main causes of the extinction of many species.

Keywords: deforestation, forest, habitat loss, animals, urbanization.

INTRODUCTION

Forests, which still occupy significant areas of the planet, are important ecosystems both for humans and from a strictly ecological point of view. For humans, forests have aesthetic, recreational and economic values. Wood and other forest products have both local and global economic importance. It is estimated that one third of the world's population is still dependent on wood as an important source of energy.

In the modern world, the role of forest plantations in human life has become not only extremely vital but also a means of earning a living and providing comfort. Mankind, as before, uses wood for construction and as fuel, the use of forest resources has been put on an industrial scale. Wood is used as a raw material in the production of building materials, furniture, paper, as well as in the railway and chemical industries. The needs of mankind are growing, but the planet's resources are not unlimited, their unreasonable use will lead to a violation of the ecological balance in nature. Deforestation around the world is rapidly reducing their surface area, also affecting climate change, and the abundance and diversity of biological species.

Deforestation leads to habitat loss, while preserving and conserving natural forests increases biological diversity. Multiple causes responsible for deforestation

and habitat loss have been reported, which can be of human or natural origin. Natural causes of deforestation could be the result of forest fires, drought, floods, overpopulation by alien animals and climate change. However, human activities are among the main causes of deforestation and habitat loss worldwide, with agricultural expansion, cattle ranching, timber extraction, mining, oil extraction, dam construction and infrastructure development being some examples of these human influences. The main causes of large-scale deforestation and habitat loss that are being challenged to reduce the already alarming effects of deforestation and habitat loss is human education. Environmental education is the key to reversing continued and deliberate human actions by protecting every natural forest and afforestation where necessary [1].

Forest degradation occurs when forests are damaged or destroyed in ways that reduce their capacity to provide ecosystem services. This process leads to changes in soil structure, water flow patterns, plant communities, wildlife populations and more. These changes also have serious consequences for animal survival.

Animals are equally affected by forest fragmentation and/or degradation. Forest fragmentation is the reduction of the size of an intact forest area or the creation of gaps in a previously continuous forest. This means less space to live, more competition and greater risks of disease transmission. In addition, they may have trouble finding enough food due to changes in plant composition and distribution [2].

Causes of deforestation and forest degradation

There are many reasons why trees are felled. These include commercial logging for agriculture, firewood harvesting, logging, fires, mining, population growth and urbanisation.

Agriculture, livestock, firewood and timber

Conversion to agricultural land is one of the biggest causes. Large-scale crops, such as cattle farming or soybean and oil palm cultivation, require huge areas of farmland. Firewood and fuelwood are used for cooking and heating all over the world, and wood is used for building houses, furniture and paper products.

Fires

Fires destroy or degrade millions of hectares of forest every year. They are often used to clear land for other uses, but it is also important to note that some degree of fire is a natural part of many ecosystems. The problem is when these natural fires increase in severity, frequency and intensity or get out of control. As we burn fossil fuels, climate change worsens and unnatural fires become more frequent. This makes climate change even worse as trees burn and release carbon dioxide. The 2021 vegetation fires in British Columbia are a perfect example of this [4].

Whether natural or man-made, they are changing the structure and

composition of forests, sometimes permanently and usually with drastic effects on forest dwellers. Another example would be the bushfires in Australia in 2020 that killed or harmed nearly three billion animals.

Mining and roads

Most minerals require large areas of land to be excavated and, once mined, must be transported to processing centres. This in turn requires hundreds of kilometres of road construction, leading to further degradation. With the new roads, people gain access to new areas that were previously inaccessible, and thus begin to clear the forest.

Road building is actually a major cause of deforestation, even if the road is built just to get somewhere else. This is true for everything from dams to military bases or even highways through a forest [1].

Population growth and urbanisation

Many of these factors are also interlinked: as the population grows worldwide, the demand for meat increases and therefore more land is cleared for cattle pastures. This is particularly a problem in the Amazonian forests.

Farmers are expanding into previously forested areas in search of fertile soil to meet increased market demand for commodities. These types of compounding factors can exponentially increase the rate of deforestation. This means that deforestation is essentially an economic problem [3].

Climate change

Deforestation directly causes climate change by releasing carbon dioxide and other greenhouse gases previously stored in trees and soils. In tropical countries, deforestation causes emissions of millions of tonnes of carbon dioxide every year.

This in turn causes changes in weather, rainfall and temperature, both locally and globally. Locally, animals may be forced to migrate away from their home territory if climatic conditions have changed and they can no longer get what they need - be it food, clean water or shelter. And globally, changes in one part of the world can influence climate patterns elsewhere. For example, the loss of forests in Central Africa has been shown to affect rainfall in the American Midwest [4].

One of the indirect consequences of deforestation is that it makes it harder for species to adapt to climate change. Whether it's simple clear-cutting or partial forest degradation, suitable habitats become fragmented.

Habitat loss

It is quite obvious that clearing trees and other vegetation is reducing the space available for food, shelter and breeding.

Suitable habitat - the intact area that can support wildlife - becomes small islands surrounded by disturbed land that is used for agriculture and other activities.

These landscapes are less able to support large populations, leading to loss of

genetic diversity. Less space is available for movement and reproduction, leading to increased competition between individuals, increased disease transmission, decreased ability to find mates and increased likelihood of hunting [4].

Eventually, wild animals move to areas with lower quality habitat, such as secondary forests. This exacerbates the problem because these areas can never provide the same natural resources as primary forests.

Natural disasters

Deforestation reduces the capacity of the remaining forest to withstand natural disasters such as fires or drought. For example, trees and other vegetation help to moderate the flow of water, holding it longer and releasing it more slowly. Without this support, the water cycle can change dramatically, leading to much drier and warmer conditions. Similarly, without tree roots to help minimise soil erosion, the risk of landslides increases dramatically. And a degraded forest is more likely to fail in a drought or extreme weather event [4].

As a result, many species will suffer higher mortality rates during these events. And this means that some may not survive long enough to reproduce, while others may lose their entire populations [4].

Hunters

As we have seen above, degraded forest ecosystems often lack the key features necessary for survival. When there are fewer - or no - plants around, there is nothing to provide shade, fruit, seeds or leaves. So without plant cover, animals must either live closer together or spend time exposed to danger. Either way, they are more susceptible to attack by hunters.

Human interactions

Unsurprisingly, with less untouched forest available and more human presence in areas where animals previously lived, human-wildlife interactions are happening more frequently. Animals may also try to cross highways and get hit by cars, or wander onto farmland or into towns, where they have to be killed in self-defence.

As long as there are healthy patches of forest left, wild animals can usually avoid direct contact with humans - although this becomes more difficult. But when human activity destroys the last remnants, humans get closer than ever. This increases the chances of conflict, especially where there is hunting. And deforestation also gives hunters access to parts of the landscape that were previously inaccessible.

Famine

Loss of habitat means loss of biodiversity - and that means loss of food sources. Some species depend heavily on certain plants for food sources. For example, elephants depend almost entirely on grasses for nutrition; if there are none, they will starve. Monkeys feed on fruit from trees, so if there are no healthy trees nearby, they

won't get much!

When one species of animal is preyed upon by larger species, the effects ripple up and down the food chain. If they don't die directly from starvation, they may become weak and vulnerable to disease [4].

Ways to combat deforestation

Addressing the problem of forest cover loss should be done at international, state and regional level. Everyone should also take care of the environment.

Key measures to combat deforestation:

- improving the legislative framework for forest management at state level. Development of international conventions on forest cover protection.
- implementation of accounting and control systems for deforestation, tougher penalties for illegal destruction of forest areas.
- holding social programmes among the population on the careful attitude towards forest resources, their protection and the elimination of damage caused to humanity.
- increasing the area of new forest plantations, expanding existing ones, creating forest reserves, protecting unmanaged forests.
- using effective measures to prevent forest fires.
- development of measures to reduce the use of wood in industrial areas, introduction of secondary wood processing [5].

Mankind already needs to think about the safety of the world around us, the health of the ecosystem in which it lives. Every human being is capable of caring for nature, planting a tree and using the earth's resources economically.

The number of people is constantly increasing. However, already today there is a shortage of land resources. About 70% of the world's population is concentrated on just 7% of the land, the rest of the land is arid deserts, mountain ranges and permafrost or simply not habitable.

Forests are therefore not only a source of oxygen - an essential element for our atmosphere - but also home to huge numbers of living organisms. By cutting down forests, the existence not only of flora and fauna, but also of all mankind is endangered [5].

Forestry issue in the Republic of Moldova

The current state of forests in Moldova is almost catastrophic. The current state of the forest is also the result of the path the forest has followed, with problems accumulating over the years. Among the main causes, which have affected the forests of the Republic of Moldova over several years, were:

- The drought of 1948-1953, which affected elm trees;
- The years 1972-1980, which triggered the drying process of pedunculate oak and gorun;
- The early frosts of November 1993 and the drought of 1994, which

severely affected acacia forests;

- The November 2000 hailstorms affected 51 000 ha of forests, mainly in the north-east of Moldova.
- Drought in 2007, which affected 2568 ha of forests [6].

Forests are also affected by anthropogenic factors. Before the advent of man on the current territory of the Republic of Moldova, forests covered about 25% of the territory. Over the years, about 15% of these forests have been cleared for the use of timber, for the expansion of agricultural land, the location of settlements, etc. The process of forest clearing has caused certain changes in the land, widening the areas with landslides, areas with eroded land, etc. When creating forest areas, allochthonous tree and shrub species, unsuitable for our forests, were planted. The largest areas were planted with acacia. Many species typical of forests in northern countries were used (birch, pine, spruce, cork tree, etc.). The area of the basic natural stands is only 1676.3 ha, which is 33.5% of the area of stands in the Codrii Reserve. The same situation persists in the Plaiul Fagului Reserve. The situation is even more critical in the Pădurea Domnească reserve, where artificial stands account for 57.8%. In order to improve the state of our forests, a new Forest Fund management strategy needs to be developed. Without forests we will have neither rivers nor agriculture. It is quite clear that if we do not stop this forestry disaster, then very soon we will be left with nothing but acacia plantations and forests of hornbeam, American maple and other unproductive varieties [6].

CONCLUSIONS

The forest is a whole in the cycle of humans and the living creatures that live here, it is a good temperature and hydrological regulator, and also protects when climatic shocks occur; in winter it stops blizzards, in summer it absorbs the extra water and then gradually returns it to nature. If our country's forests were to disappear, more than 70% of existing plant and animal species would disappear with it.

The effects of deforestation on wildlife lead to lack of food, habitat fragmentation, loss of habitat and loss of biodiversity. Many species that were abundant in the past are now endangered simply because of deforestation. The rapid loss of tree cover has even affected wildlife's ability to adapt to the environment and weakened their immune systems. The negative impact of deforestation on wildlife is obvious, and unless we take concrete steps to prevent deforestation, we will soon lose most of our wildlife.

BIBLIOGRAPHY

1. A.L, MEYER; Van Kooten & Wang, S (2003). Institutional, social, economical roots of deforestation: a cross-country comparism. *International Forestry Review*;
2. W.F., Laurance (2010). *Habitat destruction: Death by a thousand cuts*. Oxford University Press;
3. David, L.K & Bodo, T (2019). Environmental Pollution and Health Challenges of the Ogoni People, Rivers State, Nigeria. *International Journal of Advanced Research and Publication*;
4. <https://rainforests.mongabay.com/09-consequences-of-deforestation.html>
5. UNESCO-UNEP (1989). *International Environmental Education Programme, Environmental Module on Environmental problems in cities*, Division of Science, Technical and Vocational Education;
6. N. Cervaciuc. Defrișarea pădurilor în republica moldova. *Universitatea Academiei de Științe a Moldovei. Ecologie, Geografie, Științe ale mediului*.

УДК 005.32:331

МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ЯК ІНСТРУМЕНТ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Сергій Барановський,

здобувач освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник: Олена Остапенко,
старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглянуто комплекс матеріального й нематеріального стимулювання персоналу до ефективної праці для забезпечення досягнення мети мотиваційної політики будь-якої організації. Досліджено основні методи ефективного розвитку мотивації та стимулювання персоналу як інструмента вдосконалення діяльності підприємства.

***Ключові слова:** мотивація, мотивація персоналу, стимулювання праці, мотиваційні чинники, методи системи мотивації, ефективність праці.*

Постановка проблеми. Мотивація персоналу на даний час залишається актуальною для підприємств, не дивлячись на здавалося б достатню вивченість цього питання. Така ситуація спостерігається в силу того, що теоретичні дослідження не реалізовані у конкретних практичних рішеннях і, як правило, неправильно розуміються стимули і мотиви економічного характеру, а наявні у західних компаніях програми мотивації персоналу мало адаптовані до соціально-економічного середовища України. Актуальність цієї роботи визначається необхідністю вдосконалення мотиваційного механізму, який є одним із найважливіших складових для досягнення високих результатів та успіху в будь-якій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питаннями мотивації, стимулювання трудової діяльності працювали й працюють багато економістів. Значний внесок у розвиток теорії і практики зробили всесвітньо відомі зарубіжні автори сучасних теорій мотивації – Ф. Тейлор, М. Фоллет, А. Файоль, А. Маслоу, Е. Мейо, М.В. Врум, а також є предметом розгляду вітчизняних науковців, зокрема

Заярна Н., Пасенченко Ю., Стрельбіцький П., Іванілова О., Гетьмана О., Шаповалова В., Пилипенко І., Славута О., Л.І. Шваб та інших

Мета статті – вивчення сутності мотивації персоналу та її особливостей за сучасних умов, її ролі в удосконаленні діяльності підприємства

Виклад основного матеріалу. В сучасні часи в Україні відбуваються глибокі зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, які спрямовані на встановлення нової економічної системи, заснованої на ринкових відносинах. На даному етапі ключовими технологіями ринкової економіки є менеджмент, маркетинг і мотивація.

Актуальність даної теми визначається тим, що запорукою ефективної діяльності підприємства є, насамперед, кваліфіковане управління персоналом, що неможливо забезпечити без відповідної мотивації праці. Відсутність належних стимулів до праці може призвести до зниження показників продуктивності праці, якості продукції та трудової дисципліни. Саме тому, мотивація працюючих у сучасному світі стає основним засобом спонукання персоналу до вирішення поставлених перед підприємством завдань.

Сучасна практика мотивації праці в Україні є малоефективною, вона зводиться лише до оплати праці, заснованої на фіксованих тарифних ставках і посадових окладах. В той час, як в світовій практиці вирішенню проблем мотивації праці приділяється велика увага, на українських підприємствах для підвищення мотивації співробітників основний акцент робиться на «маніпуляції заробітною платою та нарахуванням додаткових виплат». Отже, на вітчизняних підприємствах при формуванні системи мотивації праці необхідно вивчати та використовувати вже накопичений світовою практикою досвід. Проте сліпе копіювання чужого досвіду може привести до негативного результату, саме тому треба урахувати якості підготовки персоналу, а також конкретні умови і традиції, що склалися на підприємстві [1].

В Україні часто мотиваційні механізми враховують лише матеріальну складову. Але на сьогоднішньому етапі розвитку мотиваційної системи не вистачає матеріальних стимулів, тому керівникам вітчизняних підприємств потрібно сконцентрувати увагу на оптимальному поєднанні матеріальних з нематеріальними мотивуючими елементами. Одночасне застосування на українських підприємствах матеріальних і нематеріальних стимулів дозволить певним чином зняти соціальну напругу в сучасному суспільстві.

У багатьох країнах Західної Європи, в Японії та США мотиваційні аспекти управління персоналом відіграють велике значення. В зазначених країнах поряд з поширеними стандартними методами мотивації, як заробітна плата, премії, подяки, постають інноваційні – нестандартні методи мотивації. Тож зараз, зарубіжний досвід показує досить високу ефективність застосування

нематеріальних методів мотивації персоналу. Так, в Японії надають відгули з приводу «розбитого серця» та часи відгулів в дні розпродажу. В США використовують незвичайні назви посад, створюють внутрішньо-корпоративний світ з умовною валютою, за яку можна в подальшому отримати певні послуги компанії. В Англії проводяться внутрішньо-корпоративні конкурси, де оцінюються особисті, професійні, специфічні якості підлеглих, так само в конкурсах оцінюються і недоліки номінантів-призерів. Також в цій країні компанії відшкодовують витрати на розлучення. У Франції час від часу в організаціях дають працівникам дозвіл на недотримання дресс-коду і можливість не відповідати на телефонні дзвінки керівництва після 18:00. В Німеччині впроваджують адаптацію робочого кабінету «під спальню», проводять робочий день на свіжому повітрі, там де є Wi-Fi і простір, щоб розташуватися всім колективом. Також в цій країні надають творчі відпустки [2].

Отже, для вдосконалення нематеріальної мотивації персоналу на українських підприємствах необхідно включити наступні елементи: подарунки, соціальний пакет, навчання та підвищення кваліфікації працівників, відкритість і постійний діалог керівництва з персоналом, вдосконалення організації праці. Саме тому, що кожному працівнику важливо відчувати свою значущість у колективі та повагу до себе, використання мотиваційних подарунків, що продемонструє працівникові належне оцінювання його досягнень з боку керівництва, має велике значення. Застосування таких видів мотивації вимагає порівняно невисоких витрат грошових коштів на одного працівника, проте при цьому підвищується статус організації, оскільки працівник бачить турботу про себе з боку керівництва [3].

Ефективна система мотивації персоналу є важливим чинником прогресу та розвитку організації. На жаль, в сучасні часи на українських підприємствах погано розвинуті мотиваційні механізми. Саме тому потрібно вдосконалювати систему мотивації персоналу, орієнтуючись на зарубіжний досвід. Необхідно впроваджувати таку систему мотивації, яка б складалась з матеріальної та нематеріальної складових, була орієнтованою на кінцевий результат, мала справедливий характер та була простою й зрозумілою для кожного працівника. Правильне стимулювання і вдале мотивування підлеглих до виробничої діяльності, а також врахування потреб кожного робітника дасть внутрішній поштовх для активізації працівників з метою підвищення виробництва та зрештою, більш ефективного функціонування підприємства [4].

Система мотивації на рівні підприємства повинна базуватися на таких вимогах:

- надання однакових можливостей щодо зайнятості та посадового просування за критерієм результативності праці;

- узгодження рівня оплати праці з її результатами та визнання особистого внеску в загальний успіх;
- створення належних умов для захисту здоров'я, безпеки праці та добробуту всіх працівників;
- забезпечення можливостей для зростання професійної майстерності, реалізації здібностей працівників;
- підтримування в колективі атмосфери довіри й зацікавленості в реалізації загальної мети

Варто наголосити, що деякі методи мотивації можуть бути актуальними і для сучасних вітчизняних підприємств, звичайно ж не слід забувати той факт, що нематеріальна мотивація ефективно діє на працівників провідних компаній на фоні досить високого рівня заробітної плати, але завдання керівників підприємств зуміти морально стимулювати своїх підлеглих, зацікавити персонал, щоб вони не були залежними лише від матеріальних цінностей, а отримували задоволення від своєї роботи і на моральному рівні.

Таким чином, мотивація є вкрай важливою складовою процесу оцінки ефективності роботи працівників. Її головною метою є утримання персоналу на робочих місцях і підвищення ефективності його праці.

Висновки. Отже, економічна криза загрожує підприємству не лише фінансовими проблемами і ослабленням позицій на ринку, але і втратою кваліфікованих фахівців, без яких неможливо вдало вести бізнес. Причому втратити фахівця можна не лише у прямому розумінні цього слова, але і в переносному, коли знижується його працездатність, ініціативність, азарт, віра в завтрашній день, оптимізм – проблеми з настанням кризи торкнулися не лише компаній, але і простих людей, яких турбують виплати по кредитах, банкрутство банку, в якому зберігалися гроші на депозитах, зниження рівня заробітної плати на фоні зростання обов'язків і необхідності працювати понаднормово, продиктовані скороченням штату співробітників або плинністю кадрів.

Кризова ситуація в економіці провокує декілька варіантів розвитку трудової активності співробітників: вони працюють в звичному режимі; докладають більше зусиль на робочому місці, тобто, збільшився обсяг роботи; докладають більше зусиль на робочому місці, щоб зберегти роботу; докладають менше зусиль на робочому місці, тобто, зменшився обсяг роботи; докладають менше зусиль на робочому місці, оскільки роботодавець погіршив свої умови.

Основним і універсальним мотивуючим чинником для людини служить рівень заробітної плати, оскільки гроші є засобом, який може забезпечити реалізацію багатьох його потреб. Та в кризовій ситуації, коли матеріальна винагорода стає недозвальною розкішшю, на перше місце виходять інші способи стимулювання співробітників на ефективну роботу – нематеріальне

стимулювання. Не все визначається грошима: навіть маючи дуже високу зарплату, люди все одно звільняються з підприємств. Причиною тому – рутинна, стан хронічного стресу. І якщо розмістити на шкалі значущості такі мотиваційні чинники, як гроші, слава, здоров'я, влада і інше, саме більшого значення більшість людей все ж віддають спокою, відчуттю гармонії і відчуттю визначеності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стрельбіцький П. А., Стрельбіцька О. П. Світовий досвід мотивації праці та можливість його впровадження в Україні. 2015. С.323–333.
2. Заярна Н. М., Пасенченко Ю. С., Тис Р. І. Необхідність впровадження світового досвіду мотивації персоналу на вітчизняних підприємствах. Молодий вчений. 2017. №12 (52). С.620–623.
3. Пилипенко І. О. Шляхи удосконалення мотивації праці в системі менеджменту підприємства. 2018. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm2018/paper/download/4005/3362>.
4. Телишевська Л. І., Власенко Д. О. Мотивація працівників в системі управління персоналом на підприємстві. Молодий вчений. 2018. №7 (59). С. 498–502. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/7/108.pdf>.

УДК 331:005.90/96

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СЛУЖБИ МАРКЕТИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Дар'я Білякова,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Організація ефективної роботи служби маркетингу на підприємстві є важливим етапом управління конкурентоспроможністю. Для цього необхідно враховувати різноманітні фактори, такі як зовнішнє середовище, внутрішній потенціал підприємства та ризики на ринку. Організаційна структура маркетингу на підприємстві повинна бути побудована таким чином, щоб забезпечити ефективну взаємодію маркетингової служби з іншими підрозділами та забезпечити досягнення поставлених цілей. Для цього необхідно вирішити такі завдання, як вибір оптимальної структури управління, забезпечення ефективної взаємодії маркетингової служби з іншими службами, знаходження фахівців відповідної кваліфікації та створення гідних умов для ефективної діяльності працівників маркетингової служби.

Ключові слова: служба маркетингу, ефективність, структура управління, стратегічне планування.

Постановка проблеми. Організація ефективної роботи служби маркетингу на підприємстві повинна розпочинатися стратегічного планування та використання ситуативного маркетингового підходу в управлінні. Для реалізації цього завдання менеджера важливо об'єднати всі структурні елементи організації разом у єдину систему прийняття управлінських рішень і виконання функцій, центральним ядром якої має стати маркетинговий відділ. За умови прийняття концепції маркетингу як стратегії ведення бізнесу, підприємство матиме змогу швидко і ефективно досягнути бажаного комерційного результату, уникнути зовнішніх загроз на товарному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню розвитку маркетингового сектору підприємницької діяльності присвячені праці таких зарубіжних вчених як: Р. Батлер, Д. Джоббер, Ф. Котлер, Ф. Уебстер.

Окремі аспекти організації служби маркетингу на підприємстві вивчали такі вчені: Л. В. Балабанова, С. С. Гаркавенко, О. М. Ляшенко, М. А. Окландер, С. М. Ілляшенко, В. Я. Кардаш, О. М. Шканова та інші.

Метою дослідження є узагальнення та виділення характеристики різних видів організаційних структур управління відділом маркетингу на торговому підприємстві в ринкових умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організаційну структуру маркетингу на підприємстві необхідно розуміти як певну системну конструкцію різноманітних ланок (підрозділів, відділів, бюро і служб), між якими формуються і підтримуються зв'язки, що забезпечують злагодженість, погодженість і високу продуктивність спільної маркетингової діяльності.

Для створення ефективної організації служби маркетингу на підприємстві, менеджеру необхідно вирішити такі важливі завдання:

- вибрати оптимальну структуру управління маркетингом або ж вдосконалити вже існуючу з огляду на цілі підприємства;
- забезпечити ефективну взаємодію маркетингової служби підприємства із іншими адміністративними та виробничими службами та підрозділами підприємства;
- знайти фахівців відповідної кваліфікації;
- оптимально розподілити обов'язки, права та відповідальність між працівниками маркетингової та споріднених служб залежно від фаху, кваліфікації, знань та практичних навичок працівників, розробити систему мотивації яка задовольнить усіх як і зі сторони управлінців, так і зі сторони робітників;
- створити гідні умови для ефективної діяльності працівників маркетингової служби, що включає в себе ефективну організацію робочих місць із застосуванням засобів автоматизації праці та дотриманням вимог щодо безпеки життєдіяльності, а також формування сприятливого психологічного клімату у колективі.

Однак, на багатьох українських промислових підприємствах служба маркетингу нерівноцінна у свої правах та обов'язках з іншими основними службами й підрозділами, вона може рахуватися як другорядний підрозділ-одиниця. З огляду на це, при формуванні організаційної структури маркетингу на промисловому підприємстві зі сформованою загальною організаційною структурою слід враховувати загальні принципи побудови управлінської структури та форми її реалізації [2].

Організаційна структура управління маркетингом на торговому підприємстві повинна будуватися та реалізовуватися у такій формі, яка дасть змогу якомога ефективніше досягнути поставлених цілей.

Група економічного аналізу і цінової політики – здійснює аналіз економічних показників діяльності підприємства. Фахівці цієї групи визначають цінову політику компанії, політику знижок, складають прайс-листи компанії.

Група маркетингових досліджень – відповідає за планування, організацію, збір інформації і обробку результатів маркетингових досліджень, що проводяться департаментом маркетингу.

Група маркетингового планування і контролю – відповідає за стратегічне і поточне планування маркетингової діяльності компанії.

Група реклами і стимулювання збуту – призначена для планування, організації і контролю рекламної діяльності компанії, діяльності в області просування товарів і стимулювання збуту.

Група розробки нових товарів і послуг відповідає за планування, організацію і контроль діяльності компанії в області розробки і впровадження нових товарів і послуг, а також виведення з ринку товарів і послуг, життєвий цикл яких добігає кінця.

Група управління товарними марками складається з менеджерів по товарних марках (бренд-менеджерів), в завдання яких входить координування всього комплексу маркетингу своєї торгової марки і визначення товарної політики компанії по кожній товарній марці [9].

Зважаючи на нормативні акти, які регламентують підприємницьку діяльність в Україні, цілі служби маркетингу на підприємстві можна визначити як:

- забезпечення зростання продажу на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- задоволення потреб носіїв платоспроможного попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- зниження витрат виробництва за рахунок оптимального використання можливостей підприємства та його резервів розвитку [1];

У процесі маркетингових досліджень важливу роль відіграє вичерпна, достовірна та релевантна інформація, яка є не менш важливим ресурсом і об'єктом управління, ніж персонал, фінанси, матеріальні ресурси та інше [3].

При формуванні та організації служби маркетингу на підприємстві необхідно враховувати напрямки товарної політики підприємства та політики розподілу, а також розміри і характер діяльності підприємства, його виробничі потужності та інноваційний потенціал – це формує основу для вибору структури управління маркетингом на підприємстві [4].

Організаційна структура управління маркетингом і рівень її функціонування поряд з обраною корпоративною стратегією має першорядне значення для забезпечення досягнення цілей підприємства. Організаційна структура маркетингової діяльності в підприємстві може бути визначена як сукупність служб, відділів, підрозділів, до складу яких входять фахівці, що займаються тією або іншою маркетинговою діяльністю.

Служба маркетингу в умовах ринкової економіки – це та ланка в управлінні підприємством, яка спільно з виробничою, фінансовою, збутовою, технологічною, кадровою та іншими видами діяльності створює єдиний інтегрований процес, спрямований на задоволення запитів ринку і отримання на цій основі прибутку [5].

Організаційна структура служби маркетингу визначається: специфікою діяльності підприємства, кількістю ринків, на яких воно функціонує, специфікою товарного портфеля, масштабами збуту, ресурсами, структурою управління підприємством.

Розглянемо та проаналізуємо переваги та недоліки різних форм організації маркетингу на підприємстві:

1. Функціональна структура.

Найпростіша серед зазначених структур, для якої характерне закріплення обов'язків та відповідальності за виконання окремих маркетингових функцій за окремими конкретними фахівцями-виконавцями, які в той же час повинні володіти і вичерпними знаннями щодо виготовлюваної продукції та ринку її збуту. Заснована на розподілі елементів маркетингової діяльності між службами за функціями (реклама і стимулювання збуту, маркетингові дослідження тощо). Управління цими службами підпорядковане віце-президенту з маркетингу (директору, його заступнику з маркетингу, начальнику відділу маркетингу та ін.). Така структура є доцільною, коли кількість ринків і товарів у підприємства невеликі і розглядаються як однорідні [6].

Розглянемо переваги і недоліки функціональної організаційної структури маркетингу на підприємстві.

Переваги функціональної організації:

- взаємозамінність у функціональному підрозділі;
- конкуренція між окремими функціональними підрозділами;
- можливість функціональної спеціалізації маркетологів;
- однозначний опис обов'язків кожного співробітника;
- простота управління;

Недоліки функціональної організації:

- відсутність механізму пошуку нетрадиційних видів та напрямів діяльності підприємства;

- зниження якості роботи у зв'язку з розширенням асортименту товарів;
- конкуренція між окремими функціональними підрозділами – боротьба за окремий інтерес, а не за загальний інтерес підприємства;
- персонал не завжди розуміє кінцеву мету діяльності служби маркетингу, брак мотивації;
- слабка гнучкість стратегії, оскільки служба орієнтує на досягнення поточного ефекту, а не на нововведення;
- труднощі в координації діяльності, адаптації до оточуючого середовища [6].

2. Товарна структура (продуктова).

Товарна (продуктова) організація служби маркетингу – організаційна структура управління маркетингом, у якій за розробку і реалізацію стратегічних і поточних планів маркетингу для групи продуктів або певного продукту відповідає відповідний керівник, якому підпорядковуються працівники, які виконують усі необхідні для цієї групи (продукту) функції маркетингу. Організація за товарною ознакою доцільна за наявності широкого асортименту товарів, різко відмінних один від одного. У підпорядкуванні керівника з товарної номенклатури перебувають керівники з груп товарів, а в їх підпорядкуванні – керівники з товару. Кожен керівник з товару самостійно розробляє плани, стежить за їх здійсненням, контролює результати, координує весь комплекс маркетингу по товару. Також є товарно-ринкова організація служби маркетингу – доцільна на підприємствах, що випускають або реалізують широке коло товарів для різноманітних ринків або регіонів [6].

Переваги товарної організації:

- дозволяє швидко реагувати на зміни, що відбуваються на ринку конкретного товару, адаптуватися до його потреб;
- можливість ефективніше стимулювати ринок конкретного товару;
- керівник, що займається окремим товаром, координує витрати щодо елементів комплексу маркетингу;
- можливість дослідження потреб споживачів кожного товару;
- можливість коригування асортименту залежно від попиту;
- раціональне використання персоналу [6].

Недоліки товарної організації:

- ряд функцій маркетингової діяльності не входить до повноважень керівника товару і у зв'язку з цим виникають труднощі в координації маркетингової діяльності;
- товарна організація потребує значних витрат, зростають штати, з'являється багато дублюючих один одного підрозділів;

- у співробітників виникає подвійна підпорядкованість керівнику товару та керівнику з функцій [6].

3. Регіональна структура.

Регіональна або регіонально – функціональна організаційна структура характерна для підприємств, які виготовляють відносно однорідну продукцію і реалізують її на ринках різних типів, тобто організаційна структура управління маркетингом, у якій фахівці з маркетингу згруповані за окремими географічними районами. Її застосування є доцільним, коли: територіальний радіус дій дуже великий, що ускладнює спеціалізацію маркетингових дій; територіальні ринки розрізняються між собою, що зумовлює відмінності маркетингової стратегії; через ускладнення спеціалізації маркетингових дій виникає необхідність у створенні регіональних підрозділів, що володіють значною самостійністю [6].

Переваги регіональної організації:

- достовірніший прогноз ринку з врахуванням його специфіки;
- краща координація служб при виході на ринок;
- можливість розробки комплексної програми маркетингу щодо виходу на ринок.

Недоліки регіональної організації:

- складна структура;
- дублювання функцій;
- недостатнє знання товарного асортименту [6].

4. Матрична структура.

Матрична структура носить дворівневий характер, за якого горизонтальний рівень формується маркетинговими програмами. Дана структура має високий рівень адаптивності і дає змогу поєднати переваги функціональної структури із цілісністю проектного управління. Вона заснована на системному підході, характеризується структурною гнучкістю за необхідності пристосування в нових умовах функціонування. Поряд з постійними функціональними відділами при матричній організаційній структурі для розв'язання конкретних проблем створюються тимчасові проектні групи. Керівники проектних груп залучають для виконання робіт фахівців з інших відділів, що перебувають на різних рівнях ієрархії [6].

Переваги матричної організації:

- достатньо повне знання товару;
- достовірніший прогноз ринку з врахуванням його специфіки;
- краща координація служби при виході на ринок з врахуванням ситуації, що склалася;
- можливість розробки комплексної програми маркетингу.

Недоліки матричної організації:

- матрична структура є складною через подвійність керівництва, велику кількість зв'язків між робітниками і можливих протиріч, конфліктів при неоднозначному вирішенні питань щодо одного і того ж ринку у різних служб, спеціалістів;
  - найвищі витрати на утримання маркетингової служби [6].
5. Ринкова (сегментна) організація.

Організаційна структура управління маркетингом, у якій керівники окремими ринками несуть відповідальність за розробку і реалізацію стратегій і планів маркетингової діяльності на певних товарних ринках. Організація за ринковою ознакою (за цільовими ринками) заснована на інституціональній сегментації ринку, тобто виокремлюються ринки різних споживачів незалежно від їх географічного розміщення і відповідно до їх специфіки здійснюється маркетингова діяльність. Ринки різних споживачів – індивідуальні споживачі, промислові підприємства (великі, дрібні), державні встанови тощо. Цей вид організації доцільно використовувати підприємствам, що пропонують свою продукцію різним ринкам, які мають свою специфіку товарних переваг, а товари вимагають специфічного обслуговування [6].

За ринкової організації керівник з ринкової роботи здійснює керівництво керівниками відділень ринку, для кожного ринку розробляється своя стратегія маркетингу [7].

Розглянуті варіанти організаційних структур управління маркетингом на торговому підприємстві можна доповнити холдинговими, транснаціональними, мережними, структурами-конгломератами, інтегрованими структурами тощо. Однак такі структури характерні для торгових підприємств корпоративного типу, в той час, як розглянуті вище вісім видів організаційних структур знаходять свою реалізацію на підприємствах середнього масштабу [8].

Отже, створення маркетингової служби є відповідальним процесом, оскільки передбачає створення певних груп працівників, які розподіляють між собою задачі з товаропросування і вивчення ринку. Діяльність служби маркетингу підприємства має базуватися на: цілях, задачах, методах дослідження ринку, заходах з просування товарів та інструментах контролю ефективності продаж.

Висновки з проведеного дослідження.

Організаційна структура маркетингової діяльності в підприємстві може бути визначена як керована система служб, відділів, підрозділів, до складу яких входять відповідні спеціалісти, що реалізують маркетингову стратегію і тактику.

Виділяють такі форми організації маркетингу на підприємстві: функціональна структура, товарна структура (продуктова), регіональна

структура, матрична структура, проектна (програмна) структура, дивізійна структура, процесійна структура, ринкова (сегментна) організація.

Маркетингова організаційна структура підприємства повинна бути достатньо простою, гнучкою, здатною адаптуватися до умов зовнішнього ринкового середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бай С.І. Менеджмент організацій. Київ: КНТЕУ. 2008. 174 с.
2. Близнюк С.В. Маркетинг в Україні: проблеми становлення та розвитку. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2008. 400 с.
3. Будько С. Маркетолог у комерційній структурі: проблеми підготовки професійної адаптації. Маркетинг в Україні. №4. 2009. С. 66-67.
4. Богомолова В.В. Маркетинговий аудит на підприємстві: Матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів та молодих учених «Соціально-Економічний розвиток України. Європейській вибір». У 2 ч. / за заг. ред. А.А. Ткача. Мелітополь, 18 травня 2010 р. Мелітополь: МІДМУ ГУ «ЗІДМУ», 2010. Ч.2. С. 60-62.
5. Богомолова В.В. Організація управління маркетинговою діяльністю підприємства: Матеріали XV Міжнародної наукової конференції молодих науковців «Наука і вища освіта». У 3 ч., 17-18 травня 2010 р. Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ». 2010. Ч.2. С. 54-55.
6. Навчальні матеріали, онлайн бібліотека: Маркетинг підприємства. URL: <https://pidruchniki.com/11510513/marketing> (дата звернення 01.04.2023).
7. Навчальні матеріали, онлайн бібліотека: Маркетинговий менеджмент. URL: <https://pidruchniki.com/1594102449583/marketing> (дата звернення 02.04.2023).
8. Бібліотека економіста. Маркетинг: маркетинговий контроль. URL: <https://library.if.ua/book/42/2962.html> (дата звернення 04.04.2023).
9. Студентська електронна бібліотека. Формування маркетингової стратегії підприємства. URL: <https://studin.ru/all/marketing-torgovlya> (дата звернення 05.04.2023).

УДК 65.016.7

СУТЬ ТА ПРИНЦИПИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Євген Мартинюк,

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

Науковий керівник: Євген Переверзєв,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті сутність антикризового управління та з'ясовано, що наразі відсутнє єдине загальноприйнятне його трактування. Узагальнено основні риси антикризового управління та з'ясовано його місце і роль. Наведено принципи антикризового управління в різних джерелах та наголошено, що саме дотримання принципів дозволяє зробити управління задля подолання кризових явищ і ситуацій більш ефективним.

Ключові слова: управління, антикризове управління, принципи антикризового управління, основні риси антикризового управління, місце і роль антикризового управління

24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан. Через воєнну агресію росії економіка України зазнала суттєвих руйнувань, адже переважна більшість підприємств, які провадили свою діяльність в регіонах, що наразі перебувають у зоні активних бойових, або припинили роботу, або знищені фізично, або працюють на неповну потужність та в надскладних умовах.

Поряд з цим, суб'єкти господарювання, що знаходяться у відносно «спокійних» областях України також відчують на собі негативні наслідки війни, а саме: порушено технологічні ланцюжки та логістичні зв'язки, експортоорієнтовані підприємства позбавлені (повністю або частково) можливості постачання продукції (товарів) за кордон, втрачено значну частину ринків збуту всередині країни, накопичено залишки нереалізованої готової продукції на складах (у т.ч. і тієї, що швидко псується), мобілізація працівників (часто висококваліфікованих і затребуваних професій, замінити яких доволі складно), внутрішня і зовнішня міграція населення, порушення платіжного балансу та платоспроможності підприємств тощо [10, с. 113-114]. Все це змушує підприємства

переорієнтовувати свою діяльність та використовувати механізми антикризового управління.

Управління в кризовій ситуації можна визначити, як процес роботи під тиском обставин так, щоб дозволити керівникам аналізувати, організувати, планувати, направляти і контролювати ряд взаємозалежних операцій при прийнятті раціональних і швидких рішень із невідкладних проблем, які виникли перед суб'єктом господарювання.

Антикризове управління – це система управління підприємством, що має комплексний характер і спрямована на попередження чи усунення несприятливих для бізнесу явищ. Проте, дане визначення не єдине, адже існує велика кількість поглядів науковців-дослідників на визначення суті, а на основі цього місця й ролі антикризового управління.

Антикризове управління – це управління, у якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку [4, с. 46].

Антикризове управління є системою управління, що має комплексний характер та спрямована на попередження, запобігання кризових явищ і виявлення причин кризи, виду, стадії та закономірностей її протікання, можливих сценаріїв розвитку, інструментів по виходу з неї, з метою подальшого функціонування підприємства [5].

Антикризове управління – це управління, спрямоване на уникнення та нейтралізацію ознак кризи в господарській діяльності підприємств, а також на адаптацію системи управління до змін у зовнішньому середовищі підприємства, що сприятиме сталому розвитку [1, с. 176].

Антикризове управління – це управління, яке спрямовано на передбачення небезпеки кризи, аналіз її симптомів і усунення загроз появи кризових ситуацій, а в разі їх появи – аналіз і прийняття швидких заходів ліквідаційного характеру з найменшими втратами її негативними наслідками [3, с. 30].

Антикризове управління – це постійно організоване спеціальне управління, в основу якого покладена система методів та принципів розробки та реалізації специфічних управлінських рішень, що приймаються відокремленим суб'єктом в умовах суттєвих ресурсних та часових обмежень, підвищеного ризику, фінансових та інтелектуальних витрат для відновлення життєздатності підприємства та недопущення його ліквідації як господарюючого суб'єкта [3, с. 31].

Антикризове управління – це здатність розробляти оптимальні шляхи виходу з кризової ситуації, визначати пріоритетні цінності в умовах кризи, координувати діяльність підприємства та його робітників по передбаченню

кризи, добиватися ефективності їх праці в екстремальних умовах [9, с. 257].

Управління в кризовій ситуації визначається і як процес роботи під тиском обставин, що дозволить керівникам аналізувати, планувати, організовувати, направляти і контролювати низку взаємозалежних операцій при прийнятті швидких і раціональних рішень з невідкладних проблем [2, с. 23].

Також наголошується, що антикризове управління являє собою спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш оперативне виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремої системи [6, с. 57].

Деякі дослідники розглядають у значенні механізму антикризового управління процедури реструктуризації підприємства щодо ринкових умов чи створення системи протидії банкрутству, що поєднує цілі та принципи, організаційну структуру, методичне й нормативне забезпечення, діагностику підприємства, соціальний захист, підготовку кадрів.

І в цьому разі відбувається підміна понять, коли у значенні антикризового розуміють управління кризовими ситуаціями, яке починається лише тоді, коли «поїзд уже пішов» [8, с. 219].

Основні риси антикризового управління [4, с. 46] згруповано в таблиці 1.

Таблиця 1 – Основні риси антикризового управління

<p>Управління, яке орієнтоване на виведення підприємства із кризового стану, яке заздалегідь має спрогнозувати та попередити неплатоспроможність підприємства, яке засновано на реалізації програми з підвищення конкурентних переваг та фінансового оздоровлення</p>	<p>АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ</p>	<p>Управління, яке відображує здатність розробляти оптимальні шляхи виходу з кризової ситуації, визначати пріоритетні цінності підприємства в умовах кризи, координувати діяльність підприємства і його працівників по передбаченню кризи, добиватися ефективності їх праці в екстремальних умовах</p>
<p>Управління, що відображує здатність підприємства конструктивно та швидко реагувати на зміни, що загрожують його нормальному функціонуванню</p>		<p>Управління, що спрямовано на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розробку заходів протидії, швидкого реагування на будь-які зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі</p>

Суть антикризового управління виражається в таких положеннях: кризи у визначеній мірі можна прискорювати, випереджати, відсувати; кризи можна

передбачати, очікувати і викликати; до криз можна і необхідно готуватися; кризи можна пом'якшувати; кризові процеси можуть бути до визначеної межі керованими; управління в умовах кризи вимагає особливих підходів, спеціальних знань, досвіду і мистецтва; управління процесами виходу з кризи здатне прискорювати ці процеси і мінімізувати їх наслідки [4, с. 48].

Дотримання основних принципів проведення антикризового управління дозволить здійснювати його якомога ефективніше.

Болотнов Д.Г. в антикризовому управлінні виділяє принцип постійної превентивності дії та готовності до реагування, терміновості та адекватності реагування, комплексності рішень, альтернативності дій та адаптивності управління, пріоритетності використання внутрішніх ресурсів, оптимізації зовнішньої санації, принцип ефективності [1, с. 173].

Воронін О.Є. та Товма І.О. при розробці заходів антикризового управління рекомендують враховувати дві групи принципів:

1) загальні для системи управління: економічної ефективності; соціальної відповідальності; розмежування функцій політичного, державного та господарського управління; орієнтації на споживача; системності;

2) специфічні для антикризового управління: планування та розробки спеціальних програм стратегічного характеру; постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища; безперервності; цілеспрямованість процесу управління; оперативності та достовірності вхідної інформації; достовірності прогнозів; відсутності універсальних антикризових рішень; кінцевої орієнтації на діяльність [3, с. 31].

Ковалевська А.В. пропонує такі принципи антикризового управління, як: рання діагностика кризових явищ діяльності підприємства, терміновість реагування на різні кризові явища, адекватність реагування підприємства на ступінь реальної загрози його життєдіяльності, повна реалізація внутрішнього потенціалу для виходу з кризи [4, с. 47].

Кузнецов Є.С. до принципів антикризового управління відносить: постійна готовність до можливого порушення фінансової рівноваги підприємства, терміновість реагування на окремі кризові явища в фінансовому розвитку підприємства, принцип об'єктивності, чітке ранжування пріоритетних рішень для ліквідації проблем через обмеженість ресурсів і часу внаслідок виниклого кризового явища, формування управлінських рішень повинно здійснюватися на підставі оперативної і достовірної початкової інформації, принцип ефективності, принцип контролю, принцип основної ланки, використання якого орієнтує на пошук та першочергове розв'язання основної проблеми (каталізатора кризи), принцип законності, принцип компетентності, кінцева орієнтація на діяльність в умовах післякризового розвитку [5].

Миронова Н.С. принципами антикризового управління вважає: принцип планування та розробки спеціальних програм стратегічного характеру, принцип постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, принцип безперервності, принцип цілеспрямованості процесу управління, принцип оперативності та достовірності вхідної інформації, принцип достовірності прогнозів, принцип відсутності універсальних антикризових рішень, принцип компетентності, принцип кінцевої орієнтації. Автор вважає, що наведені принципи досить повно визначають правила поведінки в умовах антикризової діяльності [7].

Отже, метою антикризового управління є отримання запланованих чи випадкових позитивних результатів через якісну організацію за допомогою налагодженого управління людьми і комунікаціями. Реалізація цієї мети полягає у розумному співвідношенні між вимогами, що висуває ситуація та готовності колективу до співробітництва й особистими якостями керівника з урахуванням його компетентності, досвіду і зрілості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болотнов Д.Г. Особливості антикризового управління вітчизняними підприємствами. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 171-176.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : Навч. посіб. для вищих навч. закл. К.: ЦУЛ, 2003. 504 с.
3. Воронін О.Є., Товма І.О. Сутність та основні принципи антикризового управління. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 216. С. 30-33.
4. Ковалевська А.В. Конспект лекцій з дисципліни «Антикризове управління підприємством». Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 140 с.
5. Кузнецов Є.С. Сутність антикризового управління та принципи його здійснення. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1488> (дата звернення 14.03.2023)
6. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : Моногр. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 579 с.
7. Миронова Н.С. Концептуальні підходи до формування антикризових стратегій у державному управлінні *Державне будівництво*. 2007. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_2_4. (дата звернення 15.03.2023)
8. Пугаченко О.Б. Організаційні проблеми та можливості поглиблення взаємозв'язку функції обліку з іншими функціями управління процесами сфери матеріального забезпечення. *Вісник Житомирського державного*

- технологічного університету / Економічні науки*. 2010. № 3 (53). Ч. 2. С. 218-222
9. Ситник Л.С. Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством. Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. 503 с.
10. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern engineering and innovative technologies*. 2022. Issue № 20. Part 2. April / Sergeieva & Co, Karlsruhe, Germany. С. 113-123. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit19-02/meit19-02> (дата звернення: 16.03.2023)

УДК 658.5

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Олександра Додіна,

здобувачка освіти першого

(бакалаврського) рівня,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини;

Науковий керівник: Олена Остапенко,

старший викладач кафедри права та

соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут

розвитку людини

У статті розкрито системні зміни медичної галузі, викликані її реформою; запропоновано матрицю функціональних напрямків адаптивної політики реформування та визначено особливості управління нею. Наголошено, що за останні роки відбулися системні зміни, пов'язані з адміністративною реформою та реформою в системі медичного обслуговування населення, основна мета яких – створення та запровадження нової моделі фінансування, чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я.

***Ключові слова:** управління, зміни, реформа, система охорони здоров'я, адаптивна політика*

Постановка проблеми. Сучасне ділове середовище організацій, підприємств та установ є доволі складним. Якщо до лютого 2022 року ключовими факторами їх оточення були невизначеність ринку, високий рівень конкуренції, вимоглива поведінка споживачів, проблеми фінансово-економічного, політичного та адміністративного секторів держави, високий рівень корумпованості різнорівневих гілок влади, дозвільних та контролюючих органів і не тільки, то сьогодні війна з Російською Федерацією – кризовий чинник, що унеможливорює не лише нормальне функціонування будьякого суб'єкта ринку, але й загрожує суверенітету та територіальній цілісності цілої держави Україна. Середовище різногалузевих суб'єктів до лютого 2022 року визначалося як складне і нестабільне, що вимагало від них впровадження новітніх форм і методів господарювання та радикальних змін принципів створення ефективних

управлінсько-виробничих систем, а після 24 лютого стало абсолютно непередбачуваним та таким, що вимагає щоденної уваги з боку керівництва та впровадження ними відповідних заходів і рішень залежно від ситуації, що виникає. Саме у таких умовах, дієвим засобом функціонування вітчизняних організацій слід вважати їх адаптивну політику як механізм протидії у певних обставинах. Особливо відчутних змін та викликів упродовж останніх років зазнала медична галузь, ефективність функціонування якої – пріоритетне завдання різнорівневих суб'єктів управління системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та методичним питанням із вивчення особливостей функціонування закладів охорони здоров'я, їх проблем, вагомості та завдань галузевої реформи, системного управління та адміністрування присвячено праці таких науковців як: Т. Желок, Н. Коробчинська, Л. Круп'як, О. Литвинова, О. Романишин, М. Шкільняк та інших.

Мета статті – розкриття особливостей менеджменту та адаптивної політики організацій системи охорони здоров'я України в умовах змін, пов'язаних з реформою медичної галузі та війною з Російською Федерацією.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан – нова реальність, що диктує нові підходи в роботі медичної системи до надання допомоги як Збройним Силам України, так і цивільному населенню [2]. Розпочата навесні 2016 року медична реформа шляхом ухвалення Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» № 1013-р від 30 листопада 2016 року сприяла тому, що медична галузь сьогодні вийшла на новий рівень, докорінно змінюючи особливості соціального, економічного, кадрового, комунікативного та інноваційного аспектів діяльності системи охорони здоров'я, яка спочатку в умовах пандемії коронавірусної хвороби, а тепер ще й повномасштабної війни спроможна якісно працювати та вести найважчий фронт, працюючи під обстрілами, у сховищах, на передовій, або в закладах більш безпечних регіонів, надаючи допомогу мирному населенню та військовим ЗСУ.

За останні роки відбулися системні зміни, пов'язані з адміністративною реформою та реформою в системі медичного обслуговування населення, основна мета яких – створення та запровадження нової моделі фінансування, чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я.

Мережа державних і комунальних закладів охорони здоров'я формується з урахуванням потреб населення в медичному обслуговуванні, необхідності забезпечення належної якості такого обслуговування, своєчасності, доступності

для громадян, ефективного використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів [4, с. 59].

Отже, основним завданням реформи визначено формування якісної системи охорони здоров'я України, в основі якої закладено правові, соціально-економічні та морально-етичні аспекти її розвитку і функціонування. Нова модель системи охорони здоров'я України базується на імплементованих європейських підходах, що передбачає високий рівень соціальної захищеності громадян на законодавчому рівні через дію системи нормативних актів різної юридичної сили – Конституцію, закони, урядові підзаконні акти, відомчі нормативні акти та акти місцевих органів влади. Така модель поєднує нові ринкові та комерційні підходи із принципами функціонування соціальної держави [1, с. 24]. Принципова особливість сучасної державної політики у сфері охорони здоров'я полягає в тому, що вона реалізується в контексті адміністративної і бюджетної реформ, спрямованих на перехід від концепції управління витратами до управління за результатами.

Як відомо, розвиток персоналу – це двигун прогресу. Конкурентоспроможність медичних послуг і активність медичного закладу у ринкових сегментах, визначаються кваліфікацією і мотивацією персоналу, груповим і організаційним розвитком. До головних складових процесу розвитку персоналу закладу охорони здоров'я можна віднести наступні елементи:

1. Професійне навчання персоналу.
2. Адаптація персоналу у діяльність медичного закладу.
3. Оцінювання та атестація персоналу.
4. Планування трудової кар'єри персоналу:
5. Професійно-кваліфікаційне просування медичних та немедичних працівників.
6. Формування резерву керівників.

Управління розвитком персоналу сприяє ефективному використанню трудового потенціалу особистості, підвищенню її соціальної та професійної мобільності, виступає засобом профілактики масового безробіття, відіграє значну роль у підготовці працівників для здійснення структурної і технологічної перебудови галузей економіки. Це позитивно впливає на збільшення обсягів та оновлення номенклатури випуску продукції чи надання послуг, забезпечує покращення результатів фінансової діяльності організації.

В таких умовах розвиток персоналу є одним із найважливіших напрямів раціонального функціонування будь-якої організації, її конкурентоспроможності на ринку [5]. Разом з цим завдяки розвитку персоналу росте і рівень конкурентоспроможності персоналу на глобальному ринку. Працівники мають можливість засвоїти нові знання, підвищити рівень власної кваліфікації або опанувати ту чи іншу професію. Це дасть можливість подальшому розвитку

працівника, та можливості планувати собі подальшу трудову кар'єру. Завдяки цьому, навіть якщо працівник залишиться без роботи він зможе легко знайти нову, або навіть займатися власним бізнесом, що дасть нові робочі місця.

Характеризуючи систему управління персоналом закладів охорони здоров'я, можна виділити такі характеристики кадрового потенціалу: – кількісні (чисельність, склад, структура, вік, стаж роботи, укомплектованість, плинність, рентабельність та продуктивність праці); – якісні (фізичний, психологічний, адаптаційний, інтелектуальний, етичний, духовно-творчий, кваліфікаційний, організаційний потенціали).

Проблеми кадрового забезпечення містять у собі низку ризиків:

– Унеможливлення проведення реформування медичної галузі, а саме – досягнення її основної мети – забезпечення рівного доступу населення до гарантованої якісної медичної допомоги.

– Розпорошення і неадекватне використання державного фінансування.

– Відхід від соціально орієнтованих принципів державної політики у сфері охорони здоров'я та повна комерціалізація української медицини.

– Погіршення медико-демографічної ситуації в країні.

Отже, можемо дійти висновку, що управління персоналом закладів охорони здоров'я державного сектору до нових умов діяльності є найбільш значущим і першочерговим інструментом. Вдосконалення процесу управління персоналом дасть змогу ефективно управляти людськими ресурсами, що принесе як економічні, так і соціальні результати індивіду, колективу, організації загалом.

Висновки. Таким чином, управління та розвиток медичного та немедичного персоналу закладу охорони здоров'я повинно ґрунтуватися на основі таких основних елементів: оплата праці персоналу (заробітна плата, премії, бонуси, доплати, відпускні, нагородження цінними та малоцінними подарунками за Тренінг Мінімум інформації і максимум вправ на відпрацювання навиків. Застосовується для розвитку навиків біля невеликої групи осіб. Інтерактивна технологія для короткострокового навчання менеджерів на основі бізнес-ситуацій. Мета – навчити аналізувати та сортувати інформацію для вирішення поставленого завдання, виявляти ключові проблеми, вибирати оптимальне рішення. Нова форма консультаційної підтримки, засіб сприяння, допомоги в пошуку вирішень або подолання будь-якої складної ситуації. Завдання коуча не дати знання або навички, а допомогти людині самостійно знайти їх і закріпити на практиці.

Масовий метод дистанційного навчання у вигляді електронних книг, відео-уроків, комп'ютерних вправ. Ефективність виявляється в переданні знань великій кількості людей. Проходить в індивідуальному порядку за умови стимулювання навчання з використанням різноманітних матеріалів: книг, документації, аудіо-,

відео- і мультимедійних програм. Кейс Стаді Коучинг E-learning Самонавчання професійні досягнення); відшкодування професійної діяльності співробітників (відрядження, проживання, транспорт, зв'язок тощо); організація та охорона праці (технологічні витрати та заходи індивідуального захисту); утримання підрозділів та співробітників, які забезпечують функціонування системи управління персоналом (кадрові служби, громадські служби, господарські служби); професійний розвиток та формування кадрового резерву (базова освіта, підвищення кваліфікації, стажування, курси, тренінги, екзамени, наставництво, коучинг, заходи адаптації персоналу, корпоративні видання тощо); соціально-культурний розвиток (організація або відшкодування занять фізкультурною та спортом, реабілітація, рекреація тощо); корпоративні соціально-культурні заходи (витрати на формування корпоративної культури, івенти, ювілеї, екскурсії, гуртки тощо); страхування (професійне, соціальне, медичне); соціальні зобов'язання та соціальний захист (збереження робочих місць, виплати, допомоги, відшкодування витрат, продаж продукції та матеріалів за зниженими цінам, пільгові кредити тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Модернізація менеджменту та публічного управління в системі охорони здоров'я / кол. монографія за науковою ред. д.е.н. Шкільняка М. М., д.е.н. Желюк Т. Л. Тернопіль : Крок, 2020. 560 с.
2. Робота ЗОЗ в умовах воєнного стану. URL: <https://www.medsprava.com.ua/news/5152-robota-zoz-v-umovah-vonnogostanu> (дата звернення: 18.03.2023)
3. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1013-р від 30 листопада 2016 року. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80> (дата звернення: 18.03.2023)
4. Коробчинська Н. В. Моніторинг системи охорони здоров'я в системі управління на місцевому рівні. Публічне управління та митне адміністрування. 2022. № 1 (32). URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2022/1/11.pdf> (дата звернення: 18.03.2023)
5. Медична реформа у час війни. URL: https://lb.ua/society/2022/06/18/520460_medichna_reforma_chas_viyni_.html (дата звернення: 18.07.2022)
6. Програма медичних гарантій: особливості реалізації з 1 липня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prohramamedychnykh-harantii-osoblyvosti-realizatsii-z-1-lypnia-2022-roku> (дата звернення: 18.03.2023)

УДК 005.332.4

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ РИЗИКУ

Яна Неклега,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Дослідження показує, що для успішного управління конкурентоспроможністю підприємства необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні фактори. Для цього необхідно розробляти ефективну стратегію, яка дозволить підприємству забезпечити конкурентні переваги на ринку. Для цього можна використовувати різні методи, такі як аналіз SWOT, портфельний аналіз, аналіз Портера та інші. Важливо також враховувати ризики, які пов'язані з конкурентним середовищем та змінами на ринку. Управління конкурентоспроможністю підприємства є складним та багатограним процесом, який потребує постійного аналізу та оновлення стратегій для забезпечення успішного функціонування на ринку.

Ключові слова: конкурентоспроможність, управління, підприємство, ризик, світова економіка, ринок, зміни, конкурентні переваги, внутрішні та зовнішні фактори

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток світової економіки постійно перебуває в процесі зміни: попиту на товари та послуги, наявністю великої кількості підприємств різноманітної форми власності, міграції робочої сили в інші країни та ін. В той самий час на території України можна спостерігати перехід від існуючої перехідної (кланово-олігархічної) моделі економіки в напрямі розвитку національної моделі капіталізму, яка успішно функціонує у багатьох країнах світу, що відрізняються високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Саме тому, задля того, щоб вижити на ринку, підприємству необхідно швидко і ефективно реагувати на всі зміни, що відбуваються у його

конкурентному середовищі з метою збереження та зміцнення позицій на ринку і забезпечення ефективного управління конкурентними перевагами.

Проте спостерігаючи досвід сучасних українських підприємств можна дійти до висновку, що не кожне підприємство здатне вести боротьбу за лідерські позиції на ринку. Тому проблема управління конкурентоспроможністю підприємств набуває на сучасному етапі першочергового значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Управління конкурентоспроможністю продукції на підприємстві займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені: М. Портер, Л. Балабанова, Р. Фатхудінов, М. Галелюк, Н. Тарнавська, О. Кузьміна, Г. Скударь, Г. Бондаренко, Р. Мансуров, Т. Безрукова, О. Янковий, І. Ансофф, Л. Балабанова, Г. Бондаренко, З. Борисенко, І. Борисюк, Л. Варава та ін.

Метою статті є дослідження методів управління конкурентоспроможністю продукції на підприємстві та можливість реалізації конкурентних переваг на ринку в умовах світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття конкурентоспроможності можна трактувати по різному, наприклад, науковець М.Г Саєнко трактує це поняття так: «конкурентоспроможність підприємства - це його комплексна порівняльна характеристика, яка відбиває ступінь переваг над підприємствами-конкурентами по сукупності оціночних показників діяльності на певних ринках, за певний проміжок часу» [1, с.259].

Якщо б не наводилося значення особливого значення воно набуває під час кризових явищ в економіці. Виділяють два види впливу на процес конкурентоспроможності підприємства: зовнішні та внутрішні. До внутрішніх належать наступні: організаційно-правова форма та структура підприємства, рівень науково-технічного розвитку виробництва, рівень освіченості та кваліфікації персоналу, діловий імідж компанії. Проте не менший вплив на конкурентоспроможність підприємства мають зовнішні фактори, які вже, на відміну від внутрішніх, не підконтрольні компанії, серед них виділяють такі: стан ринку товарів, технологій, робочої сили, науково-технічний розвиток, ступінь державного регулювання (рис. 1) [2, с. 6].

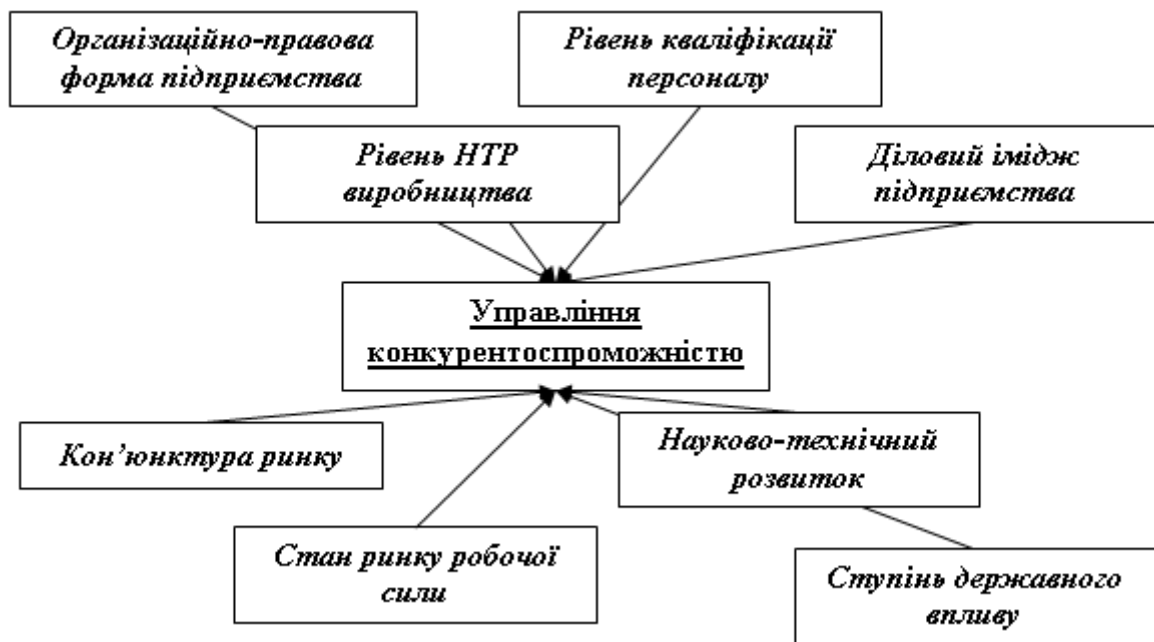

Рис. 1. Фактори впливу на процес управління конкурентоспроможністю підприємства

Крім того, конкурентоспроможність підприємства залежить від наявності у підприємства певних конкурентних переваг.

Існують два види конкурентних переваг:

- Переваги у витратах – означають здатність підприємства розробляти, випускати і продавати схожий товар, послугу з меншими витратами, а отже за нижчою ціною, порівняно з конкурентами;
- Переваги у маркетингу – це здатність підприємства забезпечувати покупця більшою цінністю у формі нової якості товару, його особливих споживчих властивостей або післяпродажного обслуговування, що дає можливість встановлювати більш високі ціни [4, с. 16].

Проте під час дії кризових явищ підприємство може втратити свої конкурентні переваги.

Розглянемо основні концепції з управління конкурентоспроможністю продукції в умовах кризових явищ:

- Нейтралізації негативних чинників впливу та формування захисту від них;
- Використання позитивних зовнішніх чинників для нейтралізації від негативних, а також задля нарощування конкурентних переваг підприємства;
- Забезпечення гнучкості виконання управлінських дій в умовах постійних змін на ринку;

- Ефективного використання маркетингових заходів підвищення конкурентоспроможності компанії.

Звернемо більш детальну увагу на останній напрямок. До основних маркетингових методів підвищення конкурентоспроможності в умовах кризи належать наступні:

- 1) маркетингові дослідження
- 2) маркетингова стратегія
- 3) сегментація ринку,
- 4) використання комплексу маркетингу у діяльності підприємства,
- 5) координування діяльності підприємства відповідно до змін ситуації на ринку[3].

В умовах ризикового стану підприємству потрібно продумати шляхи для виходу з кризового стану та методи покращення своєї продукції для продажу на ринку.

Саме тому, фірма повинна створювати нові переваги з такою швидкістю, з якою конкуренти можуть копіювати наявні. Для цього підприємству потрібно звернути увагу на зростання резервів конкурентоспроможності та рентабельності продукції підприємства.

Основними джерелами резервів збільшення рентабельності продукції є:

- 1) збільшення обсягу реалізації продукції.
- 2) зниження собівартості продукції (робіт, послуг) [5, с. 61].

Для оптимального управління конкурентоспроможністю та рентабельністю продукції необхідним є проведення аналізу зовнішнього середовища підприємства для визначення оптимальних напрямів виробництва продукції, оскільки підприємство «має виробляти те, що продається, а не продавати, те що виробляється». З цією метою здійснюють маркетинговий аналіз, предметом вивчення якого є зовнішнє середовище підприємства, зокрема ринкове.

Висновки. Конкурентоспроможність продукції на підприємстві відіграє значну роль в престижі продукції та отримання високих прибутків. Проте, під впливом різних факторів такі як: швидке та постійне оновлення тієї ж продукції в інших підприємствах, міграції висококваліфікованих робітників за кордон та нестабільна ринкова ситуація призведе до виникнення ризикового середовища на підприємстві. Для подальшого функціонування підприємства потрібно нейтралізувати негативні чинники впливу та сформулювати захист від них тобто використати позитивні зовнішні чинники для нейтралізації від негативних та забезпечити гнучкості виконання управлінських дій в умовах постійних змін на ринку. Це можливо за допомогою збільшення рентабельності продукції, а саме за рахунок збільшення обсягу реалізації продукції та зниження собівартості

продукції (робіт, послуг). Саме для цього здійснюється маркетинговий аналіз, предметом вивчення якого є зовнішнє середовище підприємства, а саме ринкове.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 390 с.
2. Должанський І., Загорна Т. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. Київ. : Центр навч. л-ри, 2006. 384 с.
3. Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства. Київ: Хрещатик, 1999. 800 с.
4. Коваленко В. О., Мисенко Д. М. Розробка заходів з підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 2. С. 15–18.
5. Гарачук Ю. О. Підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок управління конкурентоспроможністю. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 2. С. 60–66.

УДК 330.34

ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Валентин Руських,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник: Євген Переверзєв,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті наведено визначення терміну «інноваційна діяльність» у законодавчих актах України та з'ясовано, що наразі відсутнє єдине трактування. Представлено основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств. Описано законодавчі вимоги у частині фінансування інноваційної діяльності. Наведено статистичну інформацію щодо джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств та представлено їх авторське бачення.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, законодавство, фінансування інноваційної діяльності, джерела фінансування інноваційної діяльності

Наразі важко уявити, що такі звичні й повсякденні для нас сьогодні речі, як супермаркети (1960 р.), кредитні карти (1965 р.), персональні комп'ютери (1975 р.), мобільний телефон (1980 р.), інтернет (1985 р.) виникли відносно недавно і вважались інноваціями.

Інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

В умовах невизначеності, посилення нестабільності в трендах глобального розвитку особливої актуальності набуває активізація факторів, що сприяють забезпеченню стійкого зростання та конкурентоспроможності національних економік. Серед них – інноваційна діяльність як підґрунтя для модернізації та техніко-технологічного оновлення промисловості, що передбачає запровадження

ресурсо- та енергозберігаючих технологій, нових винаходів тощо. Саме інновації, інноваційну діяльність та інноваційну сферу в цілому необхідно розглядати як ключові фактори майбутнього національної економіки. Таке значення слід обґрунтувати можливістю подолання існуючих або потенційних криз, економічних спадів за рахунок інноваційного розвитку. Проте, сьогодні інноваційна діяльність в Україні переживає не найкращі часи, що обумовлено недостатнім рівнем фінансування, відтоком кваліфікованих кадрів, високим ступенем ризикованості, недостатньою увагою суспільства до даної сфери тощо [3]. Все це свідчить про необхідність та доцільність розгляду питань пов'язаних з фінансуванням інноваційної діяльності та її стимулюванням.

На рівні законодавства в Україні наразі відсутня єдність у визначенні терміну «інноваційна діяльність», що ускладнює розуміння її ролі і місця. Так, стаття 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» декларує, що інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [4].

Натомість, у статті 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» визначено, що інноваційною діяльністю є сукупність заходів, спрямованих на створення, впровадження, поширення та реалізацію інновацій відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» з метою отримання комерційного та/або соціального ефекту, які здійснюються шляхом реалізації інвестицій, вкладених в об'єкти інноваційної діяльності [5].

Згідно статті 325 Господарського кодексу України, інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [1].

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств формуються Державною статистичною службою України раз на два роки на підставі відповідної звітності суб'єктів підприємництва (таблиця 1).

Таблиця 1 - Показники інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні за 2000-2022 роки

Рік	Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %	Кількість упроваджених у звітному році видів інноваційної продукції (товарів, послуг), усього одиниць	Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств, %
2000	14,8	15323	9,4
2001	14,3	19484	6,8
2002	14,6	22847	7,0
2003	11,5	7416	5,6
2004	10,0	3978	5,8
2005	8,2	3152	6,5
2006	10,0	2408	6,7
2007	11,5	2526	6,7
2008	10,8	2446	5,9
2009	10,7	2685	4,8
2010	11,5	2408	3,8
2011	12,8	3238	3,8
2012	13,6	3403	3,3
2013	13,6	3138	3,3
2014	12,1	3661	2,5
2015	15,2	3136	1,4
2016	16,6	4139	не розраховувався
2017	14,3	2387	0,7
2018	15,6	3843	0,8
2019	13,8	2148	1,3
2020	14,9	4066	1,9

За даними Державної статистичної служби України [2]

Частка кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств у середньому становить 15%. Найнижчий показник спостерігався у 2005 р. – 8.2%, найвищий – у 2016 р., тобто 16.6%.

Частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізації промислових підприємств у 2020 р. становила лише 1.9%, що має тенденцію до зростання з 2015 р., проте значно менше, ніж було до 2014 р. При цьому кількість упроваджених у 2020 р. видів інноваційної продукції (товарів, послуг) 4066 одиниць хоча є доволі значною з 2004 р., але у понад 5 разів менше у порівнянні з 2001-2002 рр.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» передбачено розділ IV «Фінансова підтримка інноваційної діяльності», який у статті 17 «Види фінансової підтримки інноваційної діяльності» визначає, що суб'єктам інноваційної діяльності для виконання ними інноваційних проектів може бути надана фінансова підтримка шляхом: повного безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів; часткового (до 50%) безвідсоткового кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проекту решти необхідних коштів виконавця проекту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності; повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів; надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів; майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків відповідно до Закону України «Про страхування» [4].

Суб'єктами інноваційної діяльності, а відповідно й учасниками її фінансування, можуть бути фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Крім того, стаття 18 «Джерела фінансування інноваційної діяльності» Закону України «Про інноваційну діяльність» декларує, що джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності є:

- кошти Державного бюджету України;
- кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим;
- власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ;

- власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності;
- кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

У таблиці 2 згруповано джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні.

Таблиця 2 - Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за 2000-2022 роки

Рік	Витрати на інновації, млн.грн	У тому числі за рахунок:							
		власних коштів підприємств		коштів державного бюджету		коштів інвесторів-нерезидентів		коштів інших джерел	
		млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%	млн.грн	%
2000	1757,1	1399,3	79,6	7,7	0,4	133,1	7,6	217,0	12,3
2001	1971,4	1654,0	83,9	55,8	2,8	58,5	3,0	203,1	10,3
2002	3013,8	2141,8	71,1	45,5	1,5	264,1	8,8	562,4	18,7
2003	3059,8	2148,4	70,2	93,0	3,0	130,0	4,2	688,4	22,5
2004	4534,6	3501,5	77,2	63,4	1,4	112,4	2,5	857,3	18,9
2005	5751,6	5045,4	87,7	28,1	0,5	157,9	2,7	520,2	9,0
2006	6160,0	5211,4	84,6	114,4	1,9	176,2	2,9	658,0	10,7
2007	10821,0	7969,7	73,7	144,8	1,3	321,8	3,0	2384,7	22,0
2008	11994,2	7264,0	60,6	336,9	2,8	115,4	1,0	4277,9	35,7
2009	7949,9	5169,4	65,0	127,0	1,6	1512,9	19,0	1140,6	14,3
2010	8045,5	4775,2	59,4	87,0	1,1	2411,4	30,0	771,9	9,6
2011	14333,9	7585,6	52,9	149,2	1,0	56,9	0,4	6542,2	45,6
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,7	2925,6	25,5
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,3	1253,2	13,1	1311,3	13,7
2014	7695,9	6540,3	85,0	344,1	4,5	138,7	1,8	672,8	8,7
2015	13813,7	13427,0	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	273,0	2,0
2016	23229,5	22036,0	94,9	179,0	0,8	23,4	0,1	991,1	4,3
2017	9117,5	7704,1	84,5	227,3	2,5	107,8	1,2	1078,3	11,8
2018	12180,1	10742,0	88,2	639,1	5,2	107,0	0,9	692,0	5,7
2019	14220,9	12474,9	87,7	556,5	3,9	42,5	0,3	1147,0	8,1
2020	14406,7	12297,7	85,4	279,5	1,9	125,3	0,9	1704,2	11,8

За даними Державної статистичної служби України [2]

Виходячи з наведеної у таблиці 2 інформації видно, що основним джерелом фінансування інноваційної діяльності українських підприємств переважно

виступають власні кошти суб'єктів підприємництва. Так, у 2020 р. 85.4% інновацій було профінансовано за рахунок власних коштів підприємств, 1.9% - за кошти державного бюджету, 0.9% - за кошти інвесторів-нерезидентів і 11.8% - за рахунок коштів з інших джерел. Подібна тенденція спостерігається в Україні з 2013 р. Також слід сказати, що витрати на інновації у 2020 р., у 2019 р. і в 2011 р. були практично однаковими $\approx 14200-14400$ млн.грн., що з урахуванням інфляційних процесів є негативним показником. Ми вважаємо, що актуальним на сьогодні залишається питання збільшення частки державної участі у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств України.

Наразі, окрім повномасштабної війни від якої страждає вся економіка України, інноваційна діяльність перебуває під впливом цілого спектру проблем, зокрема: наявність неефективного та слабкого механізму впровадження інновацій у сферу економічної діяльності та подальшої комерціалізації; недостатній рівень державної підтримки інноваційних проектів та їх фінансування як з державного бюджету, так і за рахунок приватних інвесторів; мінімальне використання можливостей передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, особливо щодо науково-технологічного співробітництва, розвитку підприємництва та промислової політики; зменшення обсягів фінансування науки та інновацій, розвитку освіти; поширення корупції та політичної нестабільності; низький рівень кооперації між інноваційними підприємствами та науково-дослідними установами тощо [3].

На основі аналізу проблем і перспектив розвитку інноваційної діяльності в Україні, нами запропоновано авторського бачення джерел її фінансування з виділенням нового джерела – репарації.

Таблиця 3 – Джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні

Вид ресурсів	Джерела	
Державні ресурси	Державний бюджет	
	Обласні, місцеві, районні бюджети	
	Державні інституції (Державний фонд фундаментальних досліджень, Державна інноваційна компанія тощо)	
	Позабюджетні фонди (пенсійний фонд, фонд соціального страхування, державний фонд зайнятості, інші фонди)	
	Податкові пільги для інноваційних підприємств	
	Залучені	Державна кредитна система
		Державна страхова система
	Позикові	Державні позики (державні займи, зовнішні)

Вид ресурсів		Джерела
Ресурси суб'єктів господарювання		займи, міжнародні кредити тощо)
		Податковий інноваційний кредит
	Інші	Гранти
		Ремontaції тощо
	Власні	Власні інвестиційні ресурси підприємств
		Фінансова допомога власників
		Фонди розвитку виробництва
	Залучені	Внески в капітал, пожертвування, продаж акцій, додаткова емісія акцій
		Інвестиційні ресурси інвестиційних компаній-резидентів, у т.ч. пайових інвестиційних фондів
		Інвестиційні ресурси страхових компаній-резидентів та недержавних пенсійних фондів-резидентів
Позикові	Банківські, комерційні кредити	
	Бюджетні цільові кредити	
	Фонди венчурного капіталу	
	Інвестиційні ресурси іноземних інвесторів, у т.ч. комерційних банків, міжнародних фінансових інститутів	
Інші	Гранти	
	Ремontaції тощо	

Ми погоджуємось із думкою [3], що для стимулювання інноваційного розвитку необхідно здійснити заходи, пов'язані із: удосконаленням інституційного середовища, а також запровадженням дієвих інструментів державного сприяння ринковій реалізації результатів інноваційної діяльності; сприянням збільшенню інвестицій в інноваційну діяльність; поширенням науково-технічних програм, що передбачають співпрацю наукового та виробничого секторів; налагодженням партнерських відносин з країнами ЄС та світовими лідерами інноваційного розвитку; модернізацією української освітньої системи та наукової підготовки відповідно до міжнародних стандартів; удосконаленням системи інформаційного забезпечення інноваційної діяльності, що передбачає забезпечення неперервного обміну інформацією, новими розробками, надання консалтингових послуг.

Отже, для вдосконалення розвитку інноваційної діяльності в Україні у цілому та в частині її фінансування зокрема, потрібен комплексний механізм стимулювання всього інноваційного процесу – починаючи з фінансування

фундаментальних досліджень до впровадження новацій у виробництво та отримання фінансового ефекту від їх використання. Створення такого механізму має відбуватись не лише на державному (макро-), а й на регіональному (мезо-) і первинному осередку бізнесу (мікро-) рівнях.

ЛІТЕРАТУРА:

11. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 14.03.2023)
12. Державна статистична служба України / Офіційний сайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (дата звернення 20.03.2023)
13. Крилов Д.В. Аналіз рейтингового оцінювання розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Ефективна економіка*. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2022/10.pdf. (дата звернення 20.03.2023)
14. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15/conv#Text> (дата звернення 14.03.2023)
15. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1561-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення 14.03.2023)

Розділ 4

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИЙ АСПЕКТ

УДК 373.2:613

ВПЛИВ ТРАДИЦІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУХНІ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ

Оксана Калюжна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри фізичної терапії та
ерготерапії,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Популяризація історично притаманних українському народові високих моральних цінностей та традицій сприяє впровадженню у свідомість сучасної студентської молоді переваг здорового способу життя, формуванню національного культу соціально активної, фізично здорової та духовно багатой особистості.

Ключові слова: *студенти, формування здоров'язберігаючих компетенцій, культурні традиції, українська кухня, здоров'я нації.*

Втілення рис характеру українського народу в його культурні традиції, побут і звичаї, що супроводжують кожну людину протягом життя та передаються сотнями від дідів до онуків, на нашу думку, це і є українські народні традиції. Характер повсякденної їжі базується на соціально-економічних, історичних та природно-географічних передумовах. Саме їжа (святкова і повсякденна) є одним із складників матеріальної культури нашого народу.

Метою нашого дослідження є мотивація сучасної студентської молоді на формування культури здоров'я та здоров'язберігаючих компетенції шляхом використання у повсякденному житті здорових традицій української кухні.

Здорове харчування студентської молоді – одна з найважливіших проблем сьогодення, яка формує здоров'я і добробут нації в цілому. Правильне харчування забезпечує нормальний ріст і розвиток організму, визначає

розумовий і фізичний розвиток, оптимальне функціонування всіх органів і систем, формування імунітету та адаптаційних резервів організму [1].

В Україні чимало науковців досліджують проблему здорового харчування: Гойчук А., Денисенко Л., Смірнова І., Григоров Ю, Передерій В. та інші.

Здорове харчування (здорова дієта) - це харчування, яке забезпечує ріст, нормальний розвиток і життєдіяльність людини, що сприяє зміцненню її здоров'я, попередженню розвитку захворювань та сприяє здоровому довголіттю та омолодженню [5].

Нераціональне харчування є визначальним у виникненні та розвитку таких факторів ризику, як надлишкова маса тіла, порушення ліпідного обміну, артеріальна гіпертензія, порушення толерантності до вуглеводів тощо. Крім того, порушення аліментарної поведінки може сприяти розвитку дистонії та секреторних порушень шлунково-кишкового тракту, виникненню запальних та онкологічних захворювань. Харчування має численні складові, пов'язані з ризиками для здоров'я [6].

XX століття внесло корінні зміни, як в спосіб життя, так і в структуру харчування. Різко знизилась енерговитрати організму в більшості економічно-розвинутих країн, а в теперішній час вони досягли критичного рівня. Людині немає потреби в повсякденних умовах займатися тяжкою фізичною працею і втрачати багато енергії. В сучасному світі люди менше рухаються, не займаються тяжкою фізичною працею [2].

Щоб збалансувати таку ситуацію, харчові продукти мусимо відбирати у відповідності способу життя. Що ж потрібно їсти здоровій людині, щоб не захворіти на хронічні недуги та почуватися бадьорою та життєрадісною довгі роки активного життя?

Серед основних порушень в організації щоденного харчування студентів спостерігаємо надлишок у їжі простих (швидких) вуглеводів та жирів тваринного походження та трансжирів, дефіцит свіжих овочів, фруктів та ягід, а також порушення режиму харчування. Кожне з цих порушень, має негативний вплив на стан здоров'я. Саме раціональне харчування є важливим фактором у профілактиці різноманітних захворювань, що в свою чергу сприяє підвищенню працездатності збільшенню тривалості життя.

Українська кухня – це кулінарне мистецтво українців, притаманний українському народу спосіб приготування їжі, заснований на досвіді, звичаях, які пов'язані з українською культурою. Українська кухня нараховує сотні рецептів страв: борщі й пампушки, паляниці й галушки, грибна та рибна юшка, грибний соус, банош і печеня, вареники й ковбаси, напої з фруктів і меду, відомі

далеко за межами України. Кулінарний туризм посідає перше місце серед намірів, заради яких Україну відвідують іноземні туристи [7].

Кожному з етнографічних регіонів України властиві свої відмінності кухні, зумовлені історичними особливостями та звичаями, а деякі страви української кухні, наприклад борщі й вареники, увійшли до меню міжнародної кухні. Борщ, вареники, куліш - не тільки смачні та поживні страви, а й яскраві кулінарні бренди України, які мають власну глибоку і захопливу історію. Деякі українські страви мають багатівікове минуле, як-от, український борщ, який 2022 року увійшов до репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО [7].

Серед особливостей української кухні слід зазначити:

1. велику кількість складників (переважно більшість яких - овочі) та різні способи нарізання/шинкування, - борщ, винегрет, голубці;

2. складну теплову обробку, - спочатку обсмажування/варіння, а далі тушкування або запікання задля збереження кольору, аромату, текстури;

3. попередня підготовка, - шпигування (буженина або яловичина шпигована з буряками), маринування м'яса на ніч, для прискорення процесу приготування, фарширування (голубці, зелені помідори, перець, кабачки з м'ясом, крученики, котлета по-київські), засолування (зелений кріп, сало, солонина), сквашування (наприклад, буряковий квас для борщу: скибочки червоного буряка залити водою, присолити і залишити в теплому місці до початку бродіння і додавати невелику кількість в кінці приготування до червоного борщу для гарного кольору, вітамінізації страви, покращення процесу перетравлювання).

На нашу думку, важливо акцентувати увагу сучасної студентської молоді на перевагах таких традицій харчування українського населення як щоденне вживання таких страв, соусів та напоїв:

✓ гарячих рідких страв, - круп'яний суп з овочами, грибно юшка, куліш, гороховий суп, капуста, розсольник, зелений та червоний борщ;

✓ різноманітних солених каш, які раніше варили з пшона, гречки, дробленого ячменю, вівса, пшениці, кукурудзи і заправляли шкварочками, олією, домашнім вершковим маслом, бринзою та засмажкою з цибулі або солодких каш, - молочна з локшиною або рисова чи пшоняна з гарбузом, яблуками або сухофруктами;

✓ борошняних виробів та страв з картоплі: вареники, деруни, зрази, галушки, млинці, бабки, вертути, вергуни, пиріжки, плачінди;

✓ традиційних натуральних соусів чи заправок замість кетчупу чи майонезу: сметана, саламур (лек, льок), свіжий хрін з вершками або червоним буряком та прянощі як цибуля, часник, кріп, петрушка, кмин;

✓ натуральних напоїв: компот, узвар, житній квас, сік, кисле молоко, ряжанка, трав'яний чай.

Використання українських культурних здобутків з урахуванням традицій, звичаїв і культурних надбань попередніх століть сприяють існуванню української нації, підтримуючи дух народу в часи суворих випробувань, яких зазнає Україна, і є невід'ємною частиною державної незалежності України.

Поєднання українських традицій з досвідом кращих сучасних педагогічних практик має бути основою для забезпечення науково обґрунтованих умов формування навичок здорового способу життя студентської молоді в умовах сучасної системи освіти. Саме стан фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я підрастаючого покоління ефективно впливатиме на економічний, культурний, оборонний потенціал країни в найближчому майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуліч М. П. Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення. *Проблеми старіння та довголіття*. 2011. Т. 20, № 2. С. 128-132.
2. Дуденко Н. В. Основи фізіології та гігієни харчування: підручник. Суми: Університетська книга, 2017. 558 с.
3. Зубар Н. М. Основи фізіології та гігієни харчування: Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Калюжна О. І. Впровадження компетентнісного підходу в процес формування індивідуального здоров'я студентської молоді. *Наукові дослідження у сфері гуманітарних і суспільствознавчих наук: міждисциплінарний підхід: колективна монографія [за наук. ред. О.В. Кравченко]*. Кропивницький: КІРОЛ, 2020. 262 с.
5. Основи фізіології та гігієни харчування: / підручник. За ред. Н.В. Дуденко [та ін.] Суми : Університетська книга, 2009. 555 с.
6. Принципи здорового харчування. Посібник для поліпшення якості роботи. СІНДІ, Україна. К., 2001. 29 с.

УДК 574

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Оксана Бабич,

кандидат географічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглянуто екологічні наслідки війни в Україні. Визначено основні фактори, що впливають на екологію під час війни. Проаналізовано та описано вплив екологічних злочинів окупаційних військ на території України та їх наслідки у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: війна, екологія, екологічна загроза, ресурси, екологічні злочини.

Актуальність та мета дослідження. Повномасштабне вторгнення росії до України з 24 лютого вже завдало та продовжує завдавати величезної шкоди людям, інфраструктурі населених пунктів та екологічній ситуації. Важливим завданням сьогодення є забезпечення екологічної безпеки, негативний вплив на яку здійснюється під впливом війни.

Війна негативно впливає на навколишнє середовище. Обстріли лісів, наземних і морських екосистем, промислових об'єктів, транспортної інфраструктури та будинків, руйнування систем водопостачання, каналізації та поводження з відходами провокують довгострокові, широкомасштабні негативні наслідки на довкілля та завдають серйозну шкоду здоров'ю людей.

Метою дослідження є визначити негативний вплив війни росії проти України на екологічну ситуацію в країні та світі.

Огляд наукових праць з проблеми. Сьогодні, під час війни, неможливо об'єктивно оцінити екологічну ситуацію в нашій державі через брак точної інформації щодо кількості екологічних злочинів, а також їх масштабів та наслідків. Це зумовлено насамперед тим, що навіть збирати дані небезпечно для фахівців, оскільки тривають активні бойові дії, і не всю інформацію можна озвучувати публічно з тактичною метою. Дані про сучасний екологічний стан в Україні можемо отримати від Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та громадської організації Центр екологічних ініціатив «Екодія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Бойові дії в Україні призвели до серйозних негативних наслідків для довкілля – забруднення повітря, водойм, ґрунтів, лісових пожеж, пошкодження заповідників, руйнування екосистем, загрози ядерної безпеки тощо. Вибухи ракет, снарядів забруднюють

довкіллятоксичними речовинами. Чимало промислових об'єктів зазнало ударів, що призвело до неконтрольованих викидів забруднюючих речовин. Збитки, пов'язані з руйнуванням росією природного середовища України, оцінюються сьогодні у мільярди євро.

Величезну шкоду довкіллю і клімату наносять пожежі, що спричинені обстрілами, бомбардуваннями та мінуванням особливо в умовах обмеженого доступу до згаданих територій та в зоні бойових дій.

Обстріли об'єктів промисловості та інфраструктури також призводять до пожеж та спричиняють додаткове забруднення повітря, ґрунту і води. Продукти горіння, що потрапляють у повітря, складаються з токсичних газів та твердих частинок.

При детонації ракет та артилерійських снарядів окислюються навколишні ґрунти, деревина, дернина, конструкції, а також утворюється низка хімічних сполук, та велика кількість токсичних органічних речовин. Під час вибуху всі речовини проходять повне окиснення, а продукти хімічної реакції вивільнюються в атмосферу. В атмосфері оксиди сірки і азоту можуть стати причиною кислотних дощів, що змінюють кислотність ґрунту і викликають опіки рослин, до яких особливо чутливими є хвойні дерева. Кислотні дощі негативно впливають і на організм людини, ссавців та птахів, на стан слизових тканин та органів дихання [3].

У результаті пошкодження інфраструктури України виникла низка загроз на гідрологічні об'єкти, серед яких: аварійне забруднення річок, які є джерелами води для промислових, комунальних підприємств та населення; локальне забруднення підземних і поверхневих вод, унаслідок масштабних розливів нафтопродуктів із підірваних резервуарів, від знищеної техніки та інших бойових дій. Суттєво зростає вірогідність руйнування шламосховищ, сміттєзвалищ, що загрожує забрудненням водою та надзвичайними ситуаціями в регіонах. Варто вказати і на руйнування унаслідок обстрілів інфраструктури портів уздовж узбережжя Чорного та Азовського морів, що призводить до забруднення вод і поширення токсинів у море.

Внаслідок загарбницьких дій російських військ склалася загроза радіаційній безпеці України. Всі українські реактори знаходяться в зоні ризику, адже обстріл або ракетна атака на активну зону одного або кількох із 15 реакторів чотирьох діючих атомних електростанцій України може призвести до широкомасштабної ядерної катастрофи.

Крім того, захоплення атомних станцій російськими військовими несе значну загрозу радіаційної катастрофи як унаслідок аварій на об'єктах зони промислового використання, так і внаслідок підпалів лісів і перелогів, які

накопичили значну кількість радіонуклідів. Зокрема мова йде про Чорнобильську АЕС.

Однією із загроз високого ризику є хвостосховища, де зберігаються рідкі промислові відходи. Загалом в країні нараховується 465 хвостосховищ, на яких зберігається понад 6 мільярдів тонн відходів, і 200 із них розташовані на сході України, регіоні, який найбільше постраждав від війни.

Забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами та іншими нафтопродуктами відбувається унаслідок руху та пошкоджень сухопутної військової техніки. У ґрунтах, просочених паливно-мастильними матеріалами, знижується водопроникність, витісняється кисень, порушуються біохімічні та мікробіологічні процеси. Внаслідок цього погіршується водний, повітряний режими та колообіг поживних речовин, порушується кореневе живлення рослин, гальмується їх ріст і розвиток, що спричиняє загибель.

Ще одна проблема – заміновані території. На даний момент розмінування потребує приблизно 200 тисяч квадратних кілометрів. У Мінекології зазначають, що розриви мін призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем[5]. Іноді це робить ґрунт непридатним для подальшого сільськогосподарського використання.

Близько 20% природоохоронних територій України загальною площею майже мільйон гектарів постраждали внаслідок нападу росії [5]. У зоні ризику опинилися території Смарагдової мережі, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні. За словами екологів, ці території відіграють важливу роль у захисті біорізноманіття та збереження клімату. Смарагдова мережа захищає бурого ведмеда, чорного лелеку, рися, орлана-білохвоста та сотні інших видів тварин та рослин. Через бойові дії служби охорони природно-заповідних територій часто не можуть виконувати свої функції та забезпечувати збереження рідкісних видів, а деякі заповідники та національні парки опинилися на межі гуманітарної кризи.

Під окупацією зараз залишаються 8 заповідників та 10 національних природних парків. Серед них Чорноморський біосферний заповідник (розташований на території та акваторії Херсонської та частково Миколаївської областей), біосферний заповідник «Асканія-Нова», «Азово-Сиваський національний природний парк», парк «Олешківські Піски», парк «Джарилгацький» (Херсонська область)[4, 5].

Дані про регіональні випадки забруднення збирає Центр екологічних ініціатив «Екодія». Станом на 22.04.2023 р. ГО «Екодія» збрала дані про 967 злочинів проти довкілля[2]. З цього списку екозлочинів можемо виділити такі категорії: пошкодження промислових об'єктів, енергетична безпека, ядерна

безпека, вплив на екосистеми, вплив на морську екосистему, відходи тваринництва, інші військові дії (Таблиця 1).

Таблиця 1 - Кількість випадків та види заподіяної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією по регіонам України

Область (всього випадків екозлочинів)	Пошкодження промисло- вих об'єктів	Енергетична безпека	Ядерна безпека	Вплив на екосистеми	Вплив на морську екосистему	Відходи тваринництва	Інші військові дії
Дніпропетровська (222)	87	113		19		2	1
Миколаївська (146)	58	13	6	27	42		
Харківська (126)	72	28	2	19		3	2
Запорізька (84)	23	28	22	4	2	1	4
Донецька (65)	39	13		2	4		7
Луганська (53)	24	13		14			2
Одеська (45)	6	5			33		1
Київська (40)	18	7	3	9			3
Сумська (37)	20	12		5			
Херсонська (31)	5	9	1	14		2	
Чернігівська (20)	12	6		1		1	
Хмельницька (17)	5	6	4	2			
Житомирська (15)	6	8	1				
Полтавська (10)	9	1					
Вінницька (9)	1	8					
Львівська (9)	5	4					
Кіровоградська (8)	3	5					
Черкаська (8)	5	2		1			
Івано-Франківська (6)	1	5					
Волинська (5)	2	3					
Рівненська (4)	2	2					
Тернопільська (2)	1	1					
Закарпатська (1)		1					
Україна в цілому (5)					2		3

Серед найбільш резонансних злочинів російської армії в Україні - витік аміаку на підприємстві Суміхімпром, влучання снаряду в склад з пінополіуретаном на Київщині, обстріл очисних споруд Василівського

експлуатаційного цеху водопостачання та водовідведення, Авдіївського коксохімічного заводу і нафтопереробного заводу у Луганській області [2].

Найбільше екозлочинів здійснено в Дніпропетровській (222), Миколаївській (146), Харківській (126), Запорізькій (84), Донецькій (65), Луганській (53) областях (Рисунок 1).

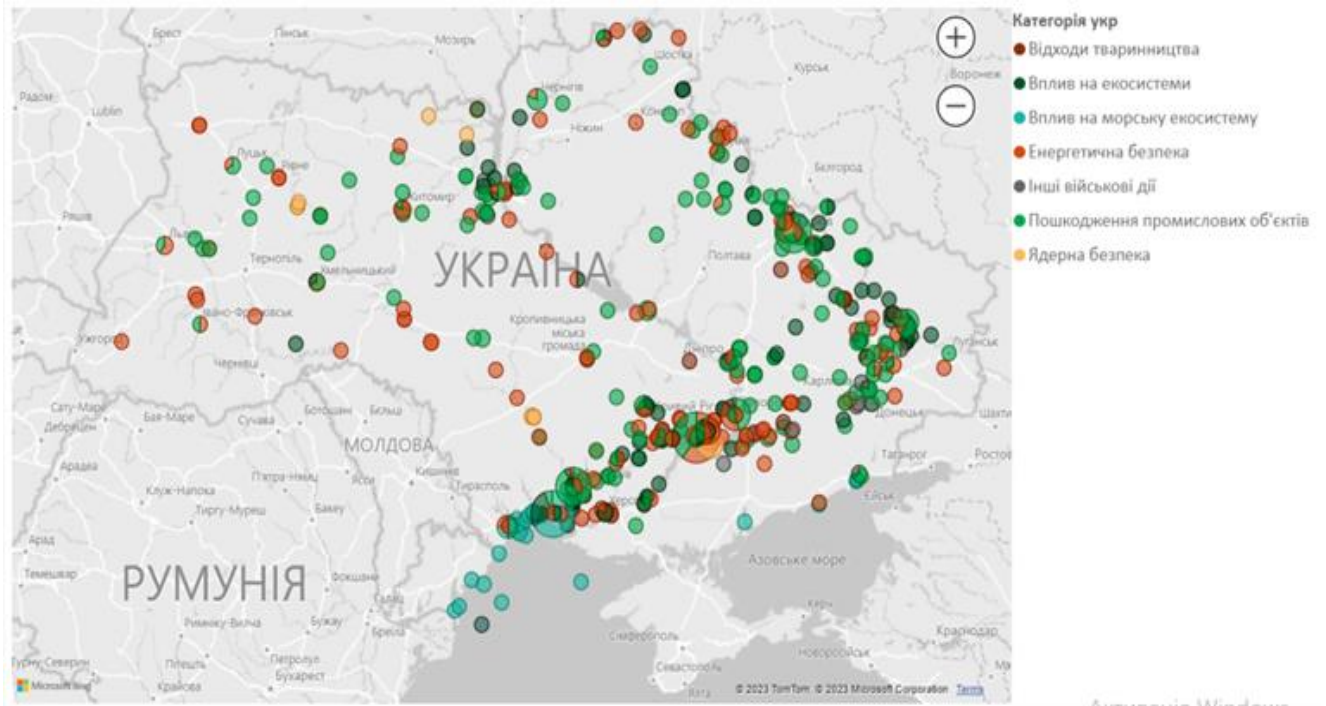

Рисунок 1 – Географія екозлочинівросії на території України станом на 22.04.2023 р. [2]

Висновки. Таким чином, війна в Україні вплинула на кожний компонент довкілля. Руїнування екосистем, забруднення повітря, ґрунтів та водного простору, зменшення біорізноманіття, зростання кількості шкідників у лісах – це далеко не повний перелік екологічних проблем, з якими зіштовхнулася наша держава. Можна припустити, що майбутня екологічна катастрофа в Україні матиме не лише локальний і регіональний характер, а й глобальний, оскільки забруднення водних та морських екосистем, підземних вод можливими радіаційними, хімічними чи токсичними відходами матиме транскордонний вплив на деякі країни Європи.

Відтак важливо вже сьогодні подбати про ефективну систему моніторингу стану навколишнього природного середовища. Державним органам влади слід зафіксувати реальний обсяг завданої шкоди та залучити міжнародну спільноту для доведення факту екоциду в Україні. Все це буде вкрай необхідним для справи відшкодування збитків довкіллю за рахунок країни-агресора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. How does war damage the environment? CEOBS. URL: <https://ceobs.org/how-does-war-damage-theenvironment/>
2. Випадки потенційної шкоди довкіллю, спричинені російською агресією [Інтерактивна мапа]. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/warmap.html>
3. Вплив російської війни в Україні на клімат. Проміжна оцінка викидів парникових газів 1 листопада 2022. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/vplyv-ros-viyny-na-klimat-promizh-otsinka-parn-haziv.pdf>
4. Забруднення землі та води, загибель тварин та птахів. УКРІНФОРМ. 11.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3454440-zabrudnenna-zemli-ta-vodi-zagibel-tvarin-ta-ptahiv.html>
5. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39028.html>

УДК 159.9

ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТА ВІКОВІ КРИЗИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анастасія Терещенко,

начальник навчально-методичного відділу
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розкрито питання емоційного розвитку та вікових криз підліткового віку та рекомендації до їх подолання. Наголошено на тому, підлітковий вік посідає особливе місце у віковій періодизації людини та особистості.

***Ключові слова:** емоційний розвиток, депресія, страх, кризова ситуація, особистісний розвиток, перехідний вік, довіра, самостійність, підліток, розуміння.*

Актуальність та мета дослідження. Розвиток підлітка – це початок пошуку себе, свого унікального «Я». Це шлях становлення дитини як – індивідуальності. Підлітковий вік – один з найбільш складних періодів розвитку людини. Незважаючи на відносну короточасність, він багато в чому визначає все подальше життя індивідуума. У період стрімкого розвитку суспільства необхідно звертати увагу на становлення дитини як особистості.

Важливим у період дорослішання для дитини є такий ланцюжок: Любов – Довіра – Розуміння – Підтримка. Ці роки майже завжди хворобливі. Адже в цей час виникають проблеми між батьками і дітьми.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток дитини. Вони стосуються фізіології організму, рівня розвитку пізнавальних процесів, інтелекту і здібностей. І звичайно ж емоційний розвиток зазнає в цей час велика зміна.

Підлітковий вік характеризується як період підвищеної емоційності, що проявляється в легкій збудливості, мінливість настрою, виникненні тривожності, агресивності та інших бурхливих реакцій.

Підлітковий вік вважається особливо «емоційно насиченим» і тому вивчення емоційного розвитку підлітків займає провідне місце в психології та педагогіці. Останнім часом інтерес до проблеми емоційного розвитку значно зріс.

Сукупність означених факторів визначили актуальність теми статті.

Мета статті – дослідити явище емоційного розвитку підлітка і вікових криз підліткового віку та рекомендації до їх подолання.

Огляд наукових праць з проблеми.

Підлітковий вік, або отроцтво, – це період життя дитини між 10-15 роками. Підліток – це учень 5-9 класів середньої школи. Цей етап – один з найвідповідальніших у розвитку людини і підготовки її до життя. Ще В. О. Сухомлинський вважав, що більшість найгостріших, найважчих проблем, які завжди хвилюють педагога, пов'язані з вихованням підлітків [7, с. 86].

Д. Б. Ельконін характеризує підлітковий період так:

1. Основною для цього періоду стає суспільно корисна діяльність.

2. З'являється прагнення до дорослості й самостійності; критичне ставлення до оточуючих; самовизначення; уміння підпорядковувати свої інтереси нормам колективного життя.

3. Діяльність (навчальна, організаційна, трудова, пізнавальна) спрямована на систему ставлень інших до неї [5, с. 33].

Дана проблема досить повно відображена в роботах зарубіжних авторів таких як Анохін П.К., Грецов А.Г., Дерманова І.Б., Ільїн Є.П., Казанська В.Г., Лафренье П., Райс Ф., Реан А.А., Рубінштейн С.Л. та ін.

Ряд авторів вказували на роль емоцій в процесах міжособистісної оцінки, у взаємній регуляції поведінки.

С.Л. Рубінштейн підкреслює, що в емоції представлено цілісне ставлення людини до світу і відповідність її поведінки (або того, що з ним відбувається) його потребам. «Почуття людини – це відношення його до світу, до того, що він має і робить, у формі безпосереднього переживання».

На думку Є.П. Ільїна, підлітки більш схильні до вияву радості, ніж гніву, страху і печалі [3, с. 34].

Виклад основного матеріалу.

Для усвідомлення дитиною власних емоційних реакцій і станів важливим є прийняття чи неприйняття дорослим цих реакцій та станів. Приймаючи емоційні реакції і стан дитини, дорослий визнає за ним право відчувати саме ті почуття, які він відчуває, що більшою мірою сприяє усвідомленню дитиною власних емоцій. Не приймаючи емоційних реакцій і станів дитини, тобто не визнаючи за ним право відчувати ці емоції, дорослий перешкоджає розвитку індивідуальності дитини.

Іншим істотним моментом в усвідомленні дитиною своїх емоційних реакцій та станів є їх підтримка з боку дорослого. Підтримуючи емоційну реакцію дитини, дорослий не тільки визнає за ним право на цю емоцію, а й визнає також адекватність реакції дитини на дану ситуацію. Але дорослий може також і відкидати емоційну реакцію дитини, тобто, визнаючи за дитиною право на емоцію, не вважати її адекватною в даній ситуації.

Усвідомлення дитиною своєї індивідуальності припускає її вираження.

Підліткову психіку іноді називають періодом «гормональної глупоти». Пошук і становлення свого «Я» – це вивільнення від впливу дорослих і спілкування з однолітками. У родинях, де панує повага, де кожен має право голосу, знає свої права та обов'язки, реакції емансипації проходять м'якше й породжують менше конфліктів.

За що і проти чого веде боротьбу дитина в перехідному віці? Насамперед за те, щоб перестати бути дитиною; за фізичну і психічну недоторканність; за самоствердження серед однолітків; проти зауважень, обговорень, особливо іронічних, з приводу її фізичної дорослості.

Розвиток дитини є нерівномірним. На одних етапах зміни у дитячій психіці відбуваються повільно та поступово (стабільні періоди), на інших – бурхливо і швидко (кризові періоди). Послідовність розвитку визначається чергуванням стабільних і критичних періодів. Незначні та малопомітні для оточення зміни під час довгих стабільних періодів зумовлюють появу вікових новоутворень внаслідок якісних стрибків у розвитку під час криз.

Для кризових періодів у підлітковому віці характерні певні особливості:

1. Їх межі вкрай невиразні, розмиті. Криза настає непомітно, дуже важко визначити момент її початку й завершення. Різке загострення (кульмінація) спостерігається лише в середині цього етапу.

2. Апогей кризи для дитини виявляється у зміні поведінки дитини, її «важковихованості». Дитина ніби виходить з під контролю дорослих, стає вередливою, стрімко знижується успішність у школі та працездатність, зростає кількість конфліктів з оточенням. Внутрішнє життя пов'язане з болісними переживаннями.

3. Розвиток під час кризи має переважно негативний характер. На відміну від стабільних періодів, тут відбувається швидше руйнівна ніж творча робота. Дитина не стільки здобуває, скільки щось втрачає з надбаного нею раніше. Водночас у критичні періоди спостерігаються й конструктивні процеси розвитку, поява новоутворень, що мають перехідний характер і не зберігаються надалі у тому самому вигляді [4, с. 66].

Поради щодо встановлення довіри між батьками і підлітком в кризовий для них період:

1. Уважно вислухайте підлітка. Прагніть до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий і ви готові зрозуміти й прийняти його; не перебивайте, не виявляйте свого страху, ставтеся до нього серйозно, з повагою.

2. Запропонуйте свою підтримку та допомогу. Спробуйте переконати його, що даний стан тимчасовий і швидко мине. Виявіть співчуття й покажіть, що ви поділяєте й розумієте його почуття.

3. Поцікавтеся, що зараз найбільше турбує підлітка.

4. Упевнено спілкуйтеся з підлітком. Саме це допоможе йому повірити в його сили. Головне правило роботи з дітьми – не нашкодити.

5. У спілкуванні з підлітком використовуйте слова, речення, які сприятимуть контакту: розумію, співчуваю, звичайно, хочу допомогти.

6. У розмові з підлітком дайте йому зрозуміти, що він потрібен іншим і унікальний, як особистість. Кожна людина, незалежно від віку, прагне дати позитивну оцінку своїй поведінці, переживає потребу в похвалі.

7. Недооцінка гірша, ніж переоцінка. Надихайте підлітка на високу самооцінку. Вмійте слухати, довіряти й викликати довіру в нього.

8. Звертайтеся по допомогу, консультацію до спеціаліста, якщо вас щось насторожило в поведінці підлітка [6, с. 77].

Форми прояву порушень поведінки підлітка та виникнення шкідливих звичок:

1. Найпоширенішою формою є рухова загальмованість. Виявляється вона в непосидючості, надмірній рухливості, що пов'язано з нездатністю до зосередження. Результат низька успішність.

2. Своєрідною формою протесту на образи дорослих можуть бути втечі з дому. Це характерно переважно для хлопчиків віком від 7 до 13-16 років. Мотиви: страх перед покаранням, раптова зміна настрою, імпульсивне виникнення незборимого бажання.

3. Страхі можуть бути нетривалими – 10-12 хвилин та тривалими – приступи від 1 до 1,5 місяця. Діти стають дратівливими, плаксивими.

4. Страх перед своєю фізичною неповноцінністю пов'язаний із необґрунтованою впевненістю у наявності в себе певного фізичного недоліку. Найчастіше виявляється у підлітковому віці у дівчат. Вони знаходять дефекти обличчя, недоліки фігури.

5. Заїкання проявляється в момент емоційного напруження й викликає страх мови. Діти характеризуються дратівливістю, образливістю, схильні до пригніченого настрою, усамітнення. Їм необхідне відчуття підтримки та любові.

6. Мотивами розладу апетиту є бажання схуднути, звернути на себе увагу, реакція на розлуку з рідними.

7. Фантазування є характерним для всіх вікових груп, але, якщо воно затяжне, то призводить до зниження інтелектуальної діяльності.

8. Паталогічні захоплення характеризуються одержимістю або надмірно інтенсивним характером, незвичністю, супроводжуються затратами часу і сил. Усе інше відходить на задній план.

9. Тютюнопаління. Одна з найпоширеніших шкідливих звичок. Підлітки інколи не приховують від батьків своєї паталогічної звички і палять у їхній присутності, не зважаючи на заборону. В цьому виявляється бажання звільнитися

від опіки й контролю з боку старших. Поступово шкідлива звичка перетворюється на залежність.

10. Зловживання алкоголем, ранній алкоголізм. Захоплення алкоголем відбувається переважно в святкові дні. Під час першого вживання алкоголю більшість підлітків відчуває огиду або байдужість і тільки близько 24% – задоволення. Подальше вживання алкоголю залежить від ставлення до нього близьких людей, зокрема батьків. У сім'ях в яких батьки не зловживають алкоголем, середній вік прилучення до спиртних напоїв – 12-15 років, у неблагополучних сім'ях – 9-12 років. Тобто алкогольні установки батьки передають своїм дітям. Перші стереотипи поведінки дитина отримує від батьків, копіюючи їх, вважаючи все те, що роблять батьки правильним. Раннє систематичне вживання алкоголю призводить до алкогольної залежності.

У дітей, особливо у підлітковому віці, виникають депресивні стани, важливу роль у яких відіграють генетичні чинники, але вплив факторів середовища не менш істотні. Найбільш суттєвою обставиною, що сприяє виникненню депресії, представляється припинення близьких зв'язків або відносин [4, с.34].

Пов'язані з розривом переживання можуть виникати безпосередньо у момент розриву і приводити до негайного виникнення депресії.

Крім цього в підлітковому віці велику роль у виникненні депресивних станів відіграє і відчуття неможливості реалізувати себе, своє розуміння стосунків з людьми у складній і швидко мінливої ситуації.

Ще один вид емоційних розладів, які трапляються саме у підлітковому віці – страхи і тривога. Це може бути специфічний страх певних ситуацій або об'єктів. Діти також як і дорослі, легко «заражаються страхами» і це може бути засвоєно від інших членів родини.

Для визначення емоційного розвитку у підлітків, з'ясування причин можливих відхилень можна використовувати такі методи діагностики:

- Спостереження;
- Бесіда та анкетування підлітків;
- Проективні методики: «Неіснуюче тварина».
- Тестові методики.

Висновки. Емоційна сфера зазнає значних змін у ході дорослішання людини.

У підлітків у порівнянні з молодшим шкільним віком, характерний розвиток критичності, навмисності і до деякої міри самостійності. Підлітки більшою мірою здатні враховувати попередній емоційний досвід, на підставі якого у них формуються стійкі емоційні відносини. У той же час властива підліткам підвищена збудливість, неврівноваженість з переважанням збудження

над гальмуванням, накладають відбиток на характер протікання у них емоційних процесів. І тим не менше підлітки здатні стримувати свої емоції і керувати ними.

Поряд з цим у підлітковому віці відзначаються такі емоційні неблагополуччя як депресія, різні страхи і тривога. Причини подібних порушень в першу чергу криються в сімейному вихованні і впливі найближчого оточення на дитину.

Таким чином, основною умовою усвідомлення і прояву дитиною своєї індивідуальності є називання, прийняття та підтримка дорослим його емоційних проявів. Отже, роль дорослого в розвитку творчого потенціалу дитини полягає в забезпеченні його емоційного самовираження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батаршев А.В. Психологія індивідуальних відмінностей. К.: Знання, 2011. 300 с.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський, 2012. 96 с.
3. Мачуська І. Міжособистісне спілкування підлітків. *Шкільний світ*. 2017. Трав. (№ 17). С. 1-11.
4. Подільський А.І. Діагностика підліткової депресивності . Х., 2014. 320 с.
5. Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. *Проблеми соціалізації сучасних підлітків*. Запоріжжя. 2018. С.6-56;
6. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: Навчальний посібник. - К.: Академвидав, 2015. С. 191-199.
7. Сухомлинський В.О. Як любити дітей. Вибрані твори: у 5-ти т. Т.5. К.: Рад. школа, 1977. 292 с.

УДК 334

ВІРУСНІ ЗАХВОРЮВАННЯ ТА ПАНДЕМІЇ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Андрій Касьяненко,

здобувач освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Оксана Бабич,

кандидат географічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розкрито питання переліку різноманітних вірусних захворювань в історії людства. Наголошено на тому, що розвиток та поширення вірусних захворювань напряму залежить від гігієнічних норм та правил своєчасних профілактичних заходів.

Ключові слова: вірус, мутація, епідемія, пандемія, вірусні захворювання, вакцина, маска, антисептик, профілактичний огляд, правила гігієни, протиепідемічні засоби.

Актуальність та мета дослідження. Актуальність теми полягає в тому, що вірусні захворювання становлять небезпеку для всього людства. Складність боротьби з вірусними захворюваннями пов'язана з властивістю вірусів до мутацій, а також недотриманням звичайних протиепідеміологічних заходів та потребою в часі на розробку вакцин. Нові види та форми різноманітних вірусів по-різному впливають на організм людини і як наслідок страждає велика кількість людей у всьому світі.

Мета статті – аналіз та дослідження особливостей будови і життєдіяльності вірусів, вірусних захворювань та їх профілактика.

Огляд наукових праць з проблеми. Різноманітні вірусні захворювання досліджували такі науковці, як: В.П. Пішак, Н.М. Олійник, З.І. Луй, С.І. Климнюк, В.В. Корнієнко, А.В. Харіна, Т.П. Шевченко, О.М. Андрійчук, К.М. Векірчик, П.З. Протченко, Ю.І. Бажора, В.М. Голубчина, О.В. Молчанець та ін.

Виклад основного матеріалу.

Віруси є найрізноманітнішою й найчисленнішою формою життя на нашій планеті. Вони відрізняються своїм різноманіттям за природою та організацією генетичного матеріалу. Відкриття вірусів відбулося близько 120 років тому, однак за цей час уявлення про віруси та їхній вплив змінювалося декілька разів.

Віруси – неклітинні форми життя, що складаються з геному, захищеного білковим капсидом, і здатні інфікувати та реплікуватись у клітинах усіх відомих організмів. Вони мають як негативний, так і позитивний вплив. З одного боку, пристосування, адаптації – це головні аспекти еволюції, що дають змогу продовжувати та покращувати життя організмів. З іншого боку, епідемії, які існували в історії людства призвели до втрат величезних об'ємів населення.

Проблема епідемій входить до переліку давніх проблем людства починаючи з періоду Давнього світу й до сьогодення. Кожна з них змінювала хід історії, залишаючи відбитки на різних сферах суспільного та соціального життя.

Вірусологія – це наука, що вивчає віруси, а також процеси, які вони спричиняють в організмі своїх хазяїв. Вірусологія поділяється на загальну, медичну, ветеринарну, фітовірусологію та бактеріофагію [3].

Основні ознаки вірусів:

- дрібні розміри;
- відсутність клітинної структури;
- наявність у вірусів лише однієї з двох нуклеїнових кислот;
- генетичний паразитизм;
- віруси не ростуть;
- розмноження шляхом диз'юнктивної репродукції;
- можливість інтеграції в клітинний геном і синхронної з ним реплікації [6].

Вірусна епідеміологія є частиною медичної науки, що вивчає передавання та контроль вірусних інфекцій серед людей. Передавання вірусів може здійснюватися двома шляхами: вертикально, тобто від матері до дитини, або горизонтально, тобто від людини до людини. Епідеміологію використовують, аби призупинити поширення інфекції в популяції під час спалаху вірусного захворювання.

Кожний вірус має певну специфічну вибірковість хазяїв, що визначається типами клітин, які він може інфікувати [2].

Вірусні інфекції можуть бути:

- гострими (грип, віспа, сказ, лихоманка Ебола);
- хронічними (гепатити В і С);
- у стані спокою (віруси герпесу, оперізуючого лишая) [2].

Наведемо перелік наймасштабніших пандемій в історії людства:

Чума Антоніна (165 – 185 роки) – пандемія невідомої інфекційної хвороби, яка відбулася на теренах Римської імперії та країнах Близького Сходу. Науковці достеменно не знають, яка хвороба спричинила цю ймовірно першу пандемію в історії людства.

Японська епідемія віспи (735 – 737 роки). Ця епідемія натуральної віспи була першою в Японії та однією з найперших зафіксованих у світовій історії. Під час її загинула щонайменше третина населення Японії того часу. Епідемія мала значні соціальні, економічні та релігійні наслідки для всієї країни.

Перша за переліком пандемія бубонної чуми розпочалася 541 року в Східній Римській імперії. Названа Юстиніановою чумою за ім'ям імператора Юстиніана I, який тоді правив. Від цієї пандемії загинула чверть населення Східного Середземномор'я.

Найпершою епідемією натуральної віспи, відомою з достовірних джерел, вважають ту, що відбулася під час арабо-абіссинської війни VI століття в Абіссинії.

Пандемія чуми (1347 – 1353 роки) також відома як «Чорна смерть», вважається переломним моментом в історії середньовічної Європи. Загальна кількість смертей оцінюється від 75 до 200 мільйонів осіб.

Протягом 1817 – 1923 років зафіксовано 6 пандемій холери від яких постраждало близько 1 мільйона осіб.

Епідемія іспанського грипу (1918 – 1919 роки) належить до 5-ї категорії пандемій вірусу грипу. Її спричинив надзвичайно агресивний і смертоносний вірус грипу А. Іспанський грип забрав з життя 50 – 100 мільйонів осіб.

Пандемія «азійського» грипу (1956 – 1958 роки) і забрала життя 2 мільйонів людей. Пандемія зародилася в Китаї. Найбільше постраждали Піднебесна та США.

Нині 38,6 мільйонів людей на землі заражені ВІЛ. За оцінками Об'єднаної програми Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ/СНІД та Всесвітньої організації охорони здоров'я, від СНІДу померло понад 25 мільйонів осіб з моменту реєстрації першого випадку захворювання 5 червня 1981 року, що робить його однією з найбільш руйнівних епідемій за всю документовану історію. 2007 року зареєстровано 2,7 мільйонів випадків зараження ВІЛ і 2 мільйони смертей від пов'язаних з ВІЛ захворювань [1].

Філовіруси є філаментоподібними вірусами, що спричиняють геморагічну гарячку, до них також відносять збудника геморагічної гарячки Ебола і вірус Марбург.

Вірус Марбург привернув широку увагу преси у квітні 2005 року через спалах в Анголі. Цей спалах 2004 – 2005 років увійшов в історію як найжахливіша епідемія будь-якої геморагічної гарячки.

Епідемія лихоманки Ебола в Західній Африці у 2014 році забрала життя близько 8 тис. осіб (Рисунок 1).

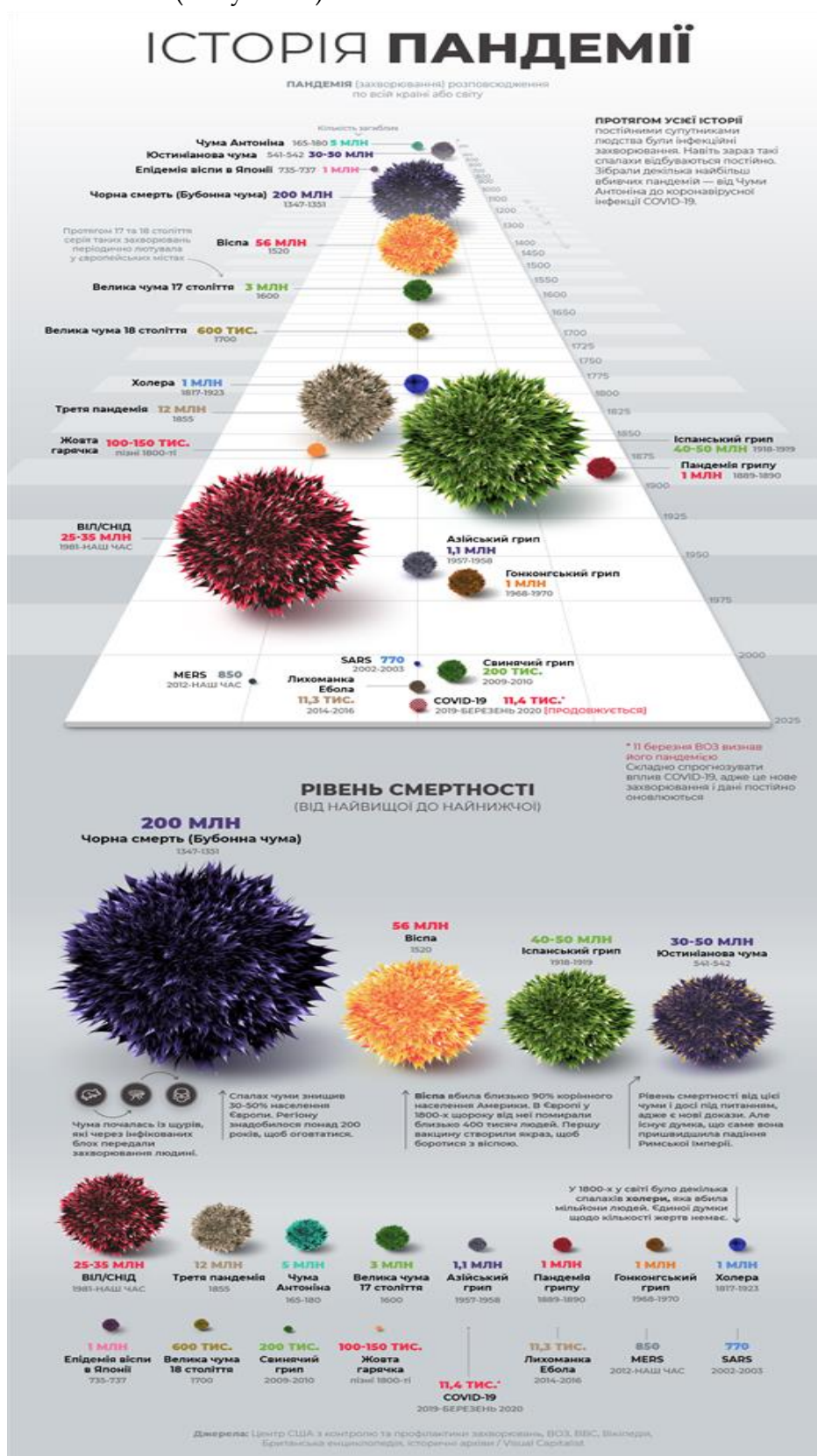

Рисунок 1 - Пандемії в історії людства

Пандемія COVID-19, що розпочалась у 2020 році і забрала життя близько 6 мільйонів людей.

Емпіричній медицині дуже багато тисяч років. Давньогрецький лікар античної медицини Гіппократ та давньоримський лікар Цельс описали багато інфекційних хвороб, запропонували методи лікування і захисту від них [7].

Надзвичайно важливе практичне значення мала робота англійського вченого Едуарду Дженнера (1749 – 1823 рр.). Він розробив високоефективний метод вакцинування проти натуральної віспи.

Вакцинація – введення антигенного матеріалу з метою створити імунітет до хвороби, який запобігає зараженню або послаблює його негативні наслідки [7].

Вважається, що вперше вакцинація сталася у VIII столітті нашої ери в Індії. У 900 році арабські вчені писали про варіоляцію. Це такий метод щеплення проти віспи, який стихійно виник і поширився по Азії та Африці, і в якийсь момент був привезений і в Європу. Він полягав у тому, що у хворого на віспу брали гній та струпи зі шкіри і втирали здоровій людині. Вважалося, що людина після цього перехворіє, але перехворіє легко і в майбутньому вже не захворіє. Це була правда для приблизно 90% тих, хто таким чином щепився. Проте 10% важко хворіли, а половина з них вмирала. Більше того, часто варіоляція була причиною епідемії чорної віспи [4].

Протиепідемічні заходи – це комплекс організаційних, медико-санітарних, ветеринарних, інженерно-технічних, адміністративних та інших заходів, що здійснюються з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, локалізації та ліквідації їх осередків, спалахів та епідемії.

У кожній країні перелік протипоказань до вакцинації може дещо відрізнятись, у більшості країн Європи, США, Канаді та інших країнах світу перелік протипоказань схожий на протипоказання до вакцинації, визначені Всесвітньою організацією охорони здоров'я. А саме – існує лише кілька протипоказань до вакцинації:

1. Гостре захворювання, що супроводжується температурою вище 38,5°C.
2. Серйозна алергічна реакція (анафілактичний шок) на попередню дозу вакцини чи відома алергічна реакція на один із компонентів вакцини (наприклад, на желатин, неоміцин, курячий білок та ін.).
3. Захворювання і стани організму, при яких імунітет після введення вакцини може не сформуватися (наприклад, в умовах хіміотерапії у онкологічних хворих; при вживанні великих доз стероїдних гормонів; при вживанні ліків, що пригнічують імунітет; при СНІДі). Інактивовані вакцини безпечні для таких людей, адже не містять живого вірусу чи бактерії, однак успішне вироблення імунітету після введення вакцини не гарантується.

4. Дітям з неконтрольованою епілепсією не рекомендовано вводити цільноклітинні вакцини проти кашлюка.

5. При вагітності не рекомендоване введення «живих» вакцин (вагітні жінки в багатьох країнах вакцинуються від грипу щорічно інактивованими вакцинами) [5].

Висновки. Головна складність боротьби людства із вірусними захворюваннями є у тому, що з часом віруси мають можливість змінювати свою структуру генетичної інформації, що входить до їх складу. Це може бути ДНК або РНК. Отже, з кожною різною зміною людство необхідно буде змінювати склад вакцин, які потрібні для того, щоб проводити їх своєчасну профілактику і, якщо вони будуть винайдені в майбутньому, змінювати препарати, що призначені для їх винищення.

Основними профілактичними засобами задля припинення поширення та розвитку вірусних захворювань на сьогодні залишається своєчасна процедура щеплення та дотримання розроблених протиепідеміологічних заходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрейчина М. А. Інфекційні хвороби у загальній практиці та сімейній медицині. Тернопіль: ТДМУ, 2007. 300 с.
2. Андрійчук О. М., Коротеєва Г. В., Молчанець О. В., Харіна А. В. Вірусні інфекції людини та тварин: епідеміологія, патогенез, особливості противірусного імунітету, терапія та профілактика. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 415 с.
3. Будзанівська І.Г., Шевченко Т. П., Коротеєва Г. В. Вірусологія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2019. 315 с.
4. Векірчик К.М. Мікробіологія з основами вірусології. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 246 с.
5. Голубнича В. М., Погорелов М. В., Корнієнко В. В. Біобезпека та біозахист у біологічних лабораторіях 1-го та 2-го рівнів безпеки. Суми: Сумський державний університет, 2016. 123 с.
6. Данилейченко В. В., Климнюк С. І., Корнійчук О. П. Мікробіологія, вірусологія, імунологія. Вінниця: Нова Книга, 2017. – 376 с.
7. Луй З. І. Медико-соціальні основи здоров'я: навчальний посібник. Тернопіль: РВВ ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2012. 300 с.

УДК 159.922

МАНІПУЛЯЦІЯ ЛЮДЬМИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО

Анастасія Белих,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня

за спеціальністю 053 «Психологія»,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія Седова, кандидат психологічних
наук, старший викладач кафедри права

та соціально-економічних відносин,

Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглядається питання стосовно маніпуляції людьми в наш час вона активно використовується багатьма людьми, тому слід бути обережними. Цей вплив може використовуватися, як в позитивному так і негативному значенні.

***Ключові слова:** вплив, маніпуляція, насильство, психологія, особистість, людина, маніпулятор.*

Постановка проблеми. У сучасному світі існує широка проблема маніпуляції, якою користуються люди, усвідомлюючи про неї, або не помічаючи цього. Маніпуляція не є позитивною ознакою людини, а навпаки тільки шкодить і призводить до негативних наслідків. На жаль маніпуляції можуть використовуватися в багатьох сферах життєдіяльності людини: в школах, на роботі, вдома, в медіа та інших сферах суспільства. Це є загальна проблема людей, як дорослих так і дітей, тому що протягом життя, ми можемо несвідомо використовувати маніпуляцію у спілкуванні. Крім того, що ми можемо бути маніпуляторами так і під маніпуляцію потрапити особисто.

Мета дослідження: розглянути вплив маніпуляції на людину та її види, розглянути психологічне насильство, і яке воно буває та як його вирішити.

Виклад основного матеріалу:

Вид духовного, психологічного впливу, форма прихованого психологічного насильства (а не фізичне насильство чи загроза насильством). Мішенню дій маніпулятора є психіка людської особистості, її образ світу, спільні цінності,

уявлення, переконання, стереотипи і установки цільової аудиторії. Приховане вплив, факт якого не повинен бути помічений об'єктом маніпуляції. Як зауважує один з провідних фахівців з американським засобам масової інформації професор Каліфорнійського університету Г. Шиллер: «Для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли маніпульований вірить, що все, що відбувається природно і неминуче, і сам факт маніпуляції НЕ відбитий в пам'яті суб'єкта. Коротше кажучи, для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, в якій її присутність не буде відчуватися».

Найчастіше цю фальшиву дійсність створюють ЗМІ. Вони служать інформаційними фільтрами, формують порядок денний і є ретранслятором авторитетних думок, які засвоюються людьми, а потім сприймаються ними як свої власні. Особливо ретельно приховується головна мета – щоб навіть викриття самого факту спроби маніпуляції не привело до з'ясування далеких намірів. Вплив, який вимагає значної майстерності та знань. Оскільки маніпуляція суспільною свідомістю стала технологією, з'явилися професійні працівники, що володіють цією технологією (або її частинами). До людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об'єктів, особливого роду речей, які позбавлені волі вибору.

Маніпуляція – це частина технології влади, а не вплив на поведінку друга чи партнера. Маніпулятор для управління натовпом використовує її соціальні, релігійні, культурні, етнічні та гендерні переваги і переконання, що служать основою загальної самоідентифікації групи. Необхідною умовою маніпуляції служить присутність образу ворога, організуючого натовп як ціле.

Легендарний крик натовпу: «Розіпни Його!» – служить найдавнішим свідченням формування керованого натовпу на основі релігійних установок і яскравого образу ворога. Формування керованої натовпу за допомогою серії маніпуляцій стає ключовим інструментом процесу легітимізації і делегітимізації владних інститутів в сучасному світі. Маніпуляція заснована на підміні істинних причин подій уявними, дезорієнтує об'єкт в потрібному для маніпулятора напрямку. Дане завдання може бути виконана як за допомогою ЗМІ, так і на основі неформальних каналів інформації.

Теоретичне обґрунтування маніпулятивних технік має давню історію і ґрунтується на давньогрецькому понятті Стратагема як військових хитрощів, виверту, покликаної ввести противника в оману і домогтися перемоги, не вдаючись до бою. Дане поняття використовувалося давньогрецькими істориками Геродотом і Ксенофонтом (трактат Про командуванні кіннотою), а також давньоримським автором Секстом Фронтін (Стратагеми). В даний час теоретичним підґрунтям маніпулятивних технологій слугує теорія дисипативних структур і теорія хаосу на яких, зокрема, ґрунтуються моделі маніпулювання

громадянським суспільством з метою трансформації та делегітимізації державних і громадських інститутів [5].

Ядро маніпуляції: приховане повідомлення, команда об'єкту, покликана змінити його поведінку, – це, перш за все, високоякісний інтелектуальний продукт, покликаний обійти захисні психологічні бар'єри, вбудуватися в систему (Мімікрія), отримавши контроль над її діяльністю в заданому сегменті. Аналогією тут може слугувати діяльність вірусу в клітинному організмі.

Алгоритм маніпуляції включає в себе кілька основних етапів:

1. Аналіз культурно-психологічних особливостей цільової аудиторії або ключового інформатора, складання культурно-психологічного портрета цільової аудиторії. Використовуються різні опитування, фокус-групи та глибинні інтерв'ю з представниками цільових груп за участю аналітиків і військових психологів.

2. Побудова в ЗМІ віртуальної картини заданого події, сумісної з психологічними установками і картиною світу цільової аудиторії і виводить її на потрібну модель поведінки в рамках цільового орієнтиру маніпуляції.

Маніпуляції – це способи впливу на людину для отримання власної вигоди. Вони можуть відбуватися свідомо або несвідомо. Усвідомлена маніпуляція – це якщо людина розуміє, що чинить підло, жорстоко, і робить це для досягнення своєї мети. Несвідомо маніпуляція – це коли людина обирає такий спосіб контакту, бо просто не навчилася інакше задовольняти свої потреби. Це відбувається незаплановано, інстинктивно, за принципом звички [1].

Будь-яка маніпуляція свідомістю є взаємодія. Жертвою маніпуляції людина може стати лише в тому випадку, якщо він виступає як співавтор, співучасник. Маніпуляція - це не тільки приховане психологічне насильство, а й спокуса. Важливу роль тут відіграє використання лідерів думок, що впливають на формування думок в межах своєї групи. Базовою моделлю тут служить теорія багатоступеневого поширення інформації Пола Лазарсфельда. На основі даної моделі проводяться мобілізаційні кампанії в соціальних мережах, службовці одним з основних елементів інформаційного впливу на масову свідомість. Точний розрахунок теми і вибір ключових інформаторів призводить до того, що інформаційна кампанія переходить в автокогерентний режим з хвилеподібним розширенням масової аудиторії.

Психологічна маніпуляція – різновид соціального впливу, який використовується для прихованого впровадження в психіку жертви цілей, бажань, намірів, відносин або установок маніпулятора, які не збігаються з актуально-існуючими потребами жертви. Це приховане управління людьми та їх поведінкою. Соціальний вплив не у всіх випадках буває негативним. Наприклад, лікар намагається переконати пацієнта змінити нездорові звички. Соціальний вплив зазвичай вважається нешкідливим, якщо він поважає право

людини прийняти його або відхилити і не є надмірно примусовим. Залежно від контексту і мотивації, соціальний вплив може бути прихованою маніпуляцією [2].

Суть маніпуляції зводиться до того, щоб викликати у людини страх, сором або почуття провини та використати її для задоволення своїх цілей. Проте не завжди маніпулятор усвідомлює свої дії – часто люди маніпулюють тому, що не знають, як інакше досягти свого, або бояться і соромляться прямо говорити про потреби. Розбираємося, як працюють маніпуляції, чому ми дозволяємо собою маніпулювати і робимо це самі.

Види маніпуляції можна звести до викликання трьох почуттів: сорому, вини і страху. Це ті почуття, які ведуть до зміни поведінки і стану, в якому людиною легше керувати. Сором: «Ну як так можна, я на тебе розраховувала!», у результаті людина намагається позбутися відчуття сорому і робить усе, щоб довести, що вона не така [5].

Провина: слова «Ти мене не любиш» змушує людину в парі відчувати провину та доводити, що він або вона любить. Але це доведення буде спрямоване на те, щоб не мати почуття провини перед партнером, це не буде щирим виявом кохання.

Страх: це шантаж, погрози та залякування. Людина інстинктивно намагається позбутися цих почуттів і робить те, чого бажає маніпулятор. Найчастіше маніпуляція спрацьовує з необхідними чи базовими потребами: потреба в любові, визнанні, прийнятті – те, що робить нас більш важливими. Маніпулятори часто грають на цих потребах, але це не завжди відбувається усвідомлено.

Наприклад ми можемо використовувати формування «Якщо ти.., то я...», навіть не замислюючись, що це шантаж, але точно потрапляємо в потрібну емоцію.

Людині, яка має низьку самооцінку, мінімум упевненості, не має внутрішнього стрижня, дуже важко розпізнати маніпуляцію. Щоб відстежити це, треба мати усвідомленість. Потрібно звертати увагу на психологічні та фізичні відчуття. Перший сигнал – дискомфорт у тілі та напруга, які виникають у контакті з маніпулятором.

В психологічному насиллі кривдник намагається встановити контроль над життям іншої людини та самоствердитись завдяки цьому. Донедавна фрази на кшталт «я знаю, як тобі краще!» та «ти мені винна, бо ми тебе виховали» сприймалися, як частина виховання. Проте ці словесні маніпуляції належать до психологічного насилля.

Психологічне насилля не потрібно сприймати як належне. Це не просто сварки, виховання чи суперечки. Життя людини ніхто не має права знецінювати чи контролювати. Якщо ви або хтось із ваших знайомих зазнає психологічного

насильства, варто звернутися по допомогу не стидайтесь попросити допомоги. Тим паче зараз в Україні психологічне насильство вважається протиправним діянням [4].

Висновки: Отже маніпуляція в житті людини може бути позитивною і негативною залежить від самої людини. Аби не піддаватися на маніпуляції, треба працювати над впевненістю та самооцінкою. Цінувати в собі усі позитивні якості та пам'ятати свої досягнення. Якщо ви будете ставити перед собою певні цінності наприклад: «Я не дозволю використовувати себе», «Я не збираюсь виконувати твої особисті потреби». Це все те, чого ви точно робити не хочете і не будете. Що краще ви себе розумієте, то простіше буде розуміти, коли вами маніпулюють, і протистояти цьому.

Люди, які страждають від психологічного насильства, можуть відчувати розгубленість, страх, труднощі з концентрацією уваги та низьку впевненість у собі, а також тривогу, больові відчуття та прискорене серцебиття. Також люди, що систематично піддаються психологічному насильству можуть мати панічні атаки. Довгострокові наслідки можуть включати тривожні розлади, безсоння та соціальну замкнутість, а також психосоматичні розлади. У найтяжчих випадках психологічне насильство може призвести до суїцидальних спроб жертви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Подшивайлова Г. М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ. нац. лінгв. ун-т. К., 2019. 21 с.
2. Лемеш В. Г. Засоби маніпулятивного впливу у смисловому просторі англomовного медіа тексту. К., 2010. 134 с.
3. Прибутько П.С. Конфліктологія : навч. Посібник. К.: КНТ, 2010. 136 с.
4. Філоненко М.М. Психологія спілкування. К. : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
5. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування. К.: Професіонал, 2014. 304 с.

УДК: 797.21

ОЗДОРОВЧИЙ ВПЛИВ ПЛАВАННЯ

Віолета Чабанова,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник: Ігор Шостак,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті актуалізується питання позитивного впливу плавання на людський організм та особливості впливу водного середовища на нього. Обґрунтовуємо переваги навички плавання для людей сучасного покоління.

Ключові слова: плавання, спорт, водне середовище, здоров'я, дихання, опорно-руховий апарат.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день як ніколи актуальне питання здоров'я молоді, їхнього режиму дня та небажання і відсутність можливості вести здоровий спосіб життя.

Так, питання охорони здоров'я у воєнний час є надзвичайно актуальним. Останні роки змінилися умови нашого життя, головними з причин стали – епідемія «COVID-19» та війна, що спричинило за собою гіподинамію, інформаційне та емоційне перенапруження. Гіподинамія, в свою чергу, приводить до зниження рівня фізичного розвитку, слабкості м'язів та порушення функцій нервової системи. Тому потрібно звертати увагу на свій фізичний розвиток, спосіб життя, щоб зберегти своє здоров'я. У цьому допоможе плавання, яке широко поширене в практичній діяльності спортивної медицини та фізичної реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначеної теми висвітлюються в наукових публікаціях, статтях О. Бурла, Ю. Бріскіна, Т. Одінець, М. Пітина, О. Сидорка та інших [1, 7].

Виклад основного матеріалу. Плавання – це особливий вид спорту, відмінність від багатьох видів спорту полягає у різнобічному впливі води на організм людини. Як нам відомо, плавання та фізична краса є невід'ємними елементами один одного.

Встановлено, що плавання є діючим засобом загартування організму, яке сприяє формуванню стійкого імунітету. Під час плавання, температура води завжди нижче температури тіла, тому тіло людини продукує більше тепла чим на повітряному середовищі. Це спричиняє стимуляцію механізмів енергопродукції та енергозбереження, звуження периферійних судин і покращення відтоку крові та лімфи до серця. Також, підвищується стійкість до низьких температур та організм стає стійким до простудних захворювань. Ефект загартовування можна спостерігати на 7-8 занятті [7, с. 33].

Коли ми плаваємо, то задіюються майже всі м'язи нашого тіла. Більше того, під час плавання включаються в роботу ті дрібні м'язи-стабілізатори, які у звичайному житті працювали не на повну потужність. Короткочасні м'язові навантаження, чергуючись з моментами розслаблення, не втомлюють дитячий організм, дозволяють йому справлятися зі значним фізичним навантаженням протягом досить тривалого часу. Тому перше, що ви отримаєте від плавання – покращення всієї вашої мускулатури [1, с. 13].

Крім того, плавання запобігає розвитку плоскостопості, оскільки безперервна робота ніг у швидкому темпі, з постійним опором води, тренує м'язи та зв'язки гомілковостопного суглоба, допомагає формуванню та зміцненню стопи.

Під час плавання, тіло людини піддається двома впливам:

- 1) Вплив фізичного навантаження на тіло;
- 2) Вплив водного середовища на тіло.

Друге обумовлене властивостями води: щільністю, текучістю, гідростатичним тиском, в'язкістю, теплоємністю і теплопровідністю тощо.

Як ми знаємо, дія води на організм людини починається зі шкіри. Вода очищує шкіру, поліпшує шкірне дихання, подразнює рецептори шкіри. Це сприяє підвищенню опірності шкіри до зміни температури та загартовуванню.

У воді людина перебуває в так званому стані «невагомості». Ця обставина розвантажує опорно-руховий апарат від тиску на нього ваги тіла, відбувається зниження асиметричної роботи міжхребцевих м'язів. Внаслідок цього людина отримує заряд енергії, а не м'язову закисленість («крепатуру»). Статичне напруження м'язів тулуба для підтримання горизонтального положення, безперервні гребкові рухи руками та ногами зміцнюють м'язовий корсет, зміцнюють ОРА та збільшують силову витривалість.

Заняття плаванням чудово впливає на дихальну систему. Перебування людини у воді вимагає перебудови системи дихання. Дихальний цикл у водному середовищі складається з вдиху, затримки дихання і видиху [3].

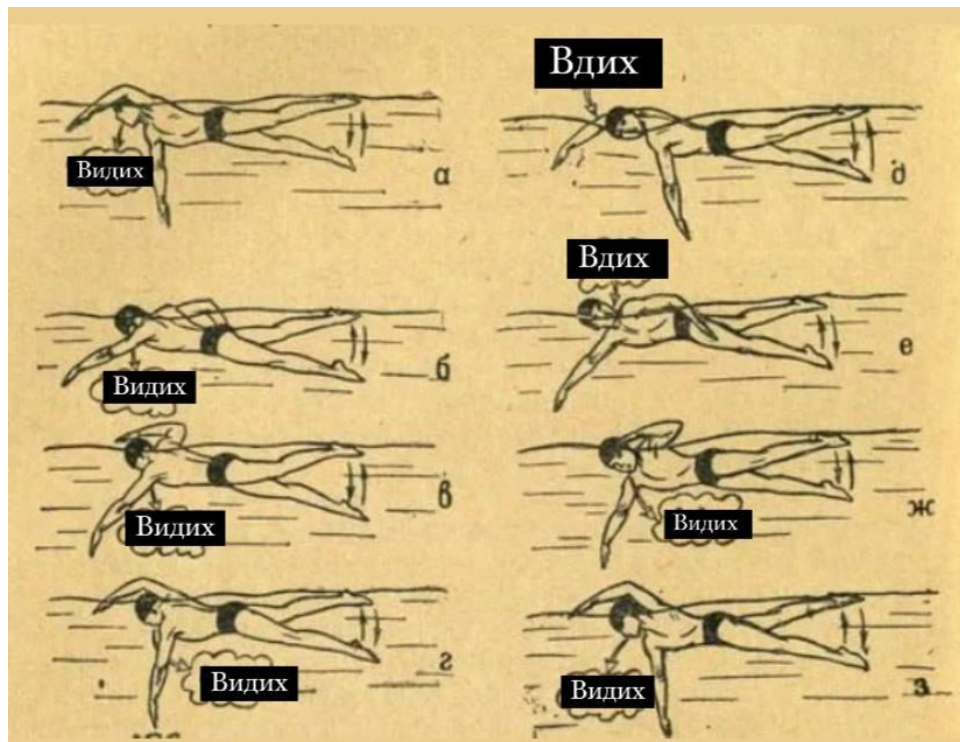

Рисунок 1 – Дихання у водному середовищі

Внаслідок інтенсивних енергетичних витрат під час плавання збільшується потреба у кисні. У плавців збільшується дихальний ритм, знижується частота дихальних рухів, збільшується життєва ємність легень. Плавці посідають одне з провідних місць по величині ЖЄЛ, яка може досягати 6500 мл і більше. Крім цього, долаючи опір води, плавець тренує дихальні м'язи, внаслідок чого збільшується окружність грудної клітки.

Завдяки тому, що під час плавання ми знаходимося у горизонтальному положенні, серцю набагато комфортніше прокачувати кров, тому що не доводиться долати гідростатичний тиск крові. Посилена скоротлива здатність м'язової стінки серця приводить до більше швидкого транспортування крові, яка насичена киснем, до внутрішніх органів та периферійних частин тіла. Полегшений приплив венозної крові до серця сприяє зміцненню м'язу серця, покращенню еластичності кровоносних судин. У плавців, які постійно займаються плаванням можна спостерігати фізіологічну брадикардію (до 60 ударів за хвилину), але при цьому їхній серцевий м'яз працює ефективно та потужно.

Досить ефективним засобом є плавання, якщо людина бажає схуднути. Пливучи, людина долає зусилля, що позначається на тулубі, стегнах, руках, плечах та сідничних м'язах. Під час плавання люди не лише худнуть. Нарощується м'язова маса на місці «згорілого» жиру, так як у роботу включені ще додаткові м'язові групи. Завдяки цьому посилюється метаболізм, а калорії

спляють і після тренування ще приблизно півгодини. Відомо, що в середньому за 50 хвилин витрачаються близько 600 ккал. У людини, яка перебуває у воді, спостерігається підвищена тепловіддача яка активізує обмін речовин та енергії, що стимулює зниження ваги та підтримку співвідношення м'язової і жирової маси тканин.

Займаючись плаванням, користь для здоров'я буде відчуватися не тільки в фізичному аспекті, але й на емоційному стані. Плавання тонізує нервову систему, врівноважує процеси збудження та гальмування, покращує кровообіг мозку. Насамперед, покращується сон, апетит, покращується психоемоційний стан, що сприяє зниженню ризиків стресу. Також, плавання надає сприятливу дію на формування особистості. Розвиваються такі риси, як наполегливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, активність, працездатність, покращується сила волі та розвиваються комунікативні здібності [2].

Потрібно звернути особливу увагу щодо впливу плавання на організм дитини. Починати навчати навичку плавання потрібно ще з грудного віку, у дитини зміцнюється опорно-руховий апарат та суглоби, плавання сприяє формуванню правильної постави та запобігає плоскостопості, покращується координація рухів та врівноваження положення тіла в просторі, плавання запобігає захворювання серця, укріплюється бронхо-легенева система, зміцнюється імунітет, покращується сон та апетит. У дітей з малечку формуються фізичні якості: сила, швидкість, витривалість тощо. Малюки, які регулярно займаються плаванням, виділяються серед своїх однолітків: вони менше хворіють на простудні захворювання, мають більший зріст, мають хороший сон, збільшений дихальний об'єм, ЖЄЛ, а також, краще розвинуті фізичні якості [4].

Плавання, також, є найбільш прийнятним видом спорту для вагітних жінок. Під час плавання зміцнюється мускулатура різних частин тіла, покращується кровообіг, що запобігає застою в ногах та області таза. Особливо важливо для вагітних, під час перебування у воді зменшується навантаження на хребет, внаслідок цього зменшуються больові відчуття в попереку. І найголовніше, під час плавання збільшується ймовірність того, що дитина займе правильне положення в животі матері [5].

Висновки

Людина – істота водоплавна, тому що у внутрішньоутробному періоді вона розвивається у водному середовищі. Навички перебування у воді зберігаються ще протягом трьох місяців після народження, а потім, якщо їх не розвивати, починається поступове згасання «водних рефлексів». Тому рекомендують починати навчання плавання з грудного віку, що ефективно вплине на здоров'я немовляти.

Можна сказати, що водне середовище є одним із головних у житті людини, особливо для дитячого віку. Вплив плавання на організм не можна охарактеризувати одним словом, він є безмежним і всебічним. Вплив не вичерпується тільки загартовуванням. Для одних це може бути кардіотренування, для інших як засіб розслаблення. Чим частіше та активніше ти займаєшся цим, тим більший вплив на різні системи організму. Під час перебування у воді наше тіло наче у стані невагомості. Тобто немає навантаження на наші суглоби та кістки. Внаслідок цього відбувається тренування всього організму. Заняття плаванням своєчасно формує «м'язовий корсет», попереджає порушення постави, викривлення хребта, виникнення плоскостопості. Час, проведений у воді, допомагає поліпшити координацію та рівновагу. Плавання займає важливу роль у поліпшенні дихальної та серцево-судинної системи.

Варто зазначити, що з'явилося багато негативних наслідків стресу на здоров'я людей у зв'язку з бойовими діями. Для швидкого зняття стресу та нормалізації психоемоційного стану використовують – плавання.

У зв'язку з тим, що спостерігається прогресування не здорового способу життя та гіподинамії, давайте не забувати про своє здоров'я та цінувати його.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бріскін Ю., Одинець Т. Оздоровче плавання. Львів: ЛДУФК, 2017. 200 с.
2. Плавання як стиль життя: як заняття у воді впливають на тіло. URL: https://zaxid.net/plavannya_yak_stil_zhittya_yak_zanyattya_u_vodi_vplivayut_na_tilo_o_n1465850 (дата звернення: 07.04.2023).
3. Правильне дихання при плаванні. URL: <https://sitemasters.com.ua/poradi-kozuba/pravilne-dihannja-pri-plavanni> (дата звернення 07.04.2023)
4. Вплив плавання на організм дитини. URL: <https://waterbaby.ua/vplyv-plavannia-na-organizm-dytyny> (дата звернення 08.04.2023).
5. Басейн при вагітності протипоказання і користь. Чи можна вагітним плавати в басейні. URL: <https://budreal.kr.ua/basejn-pri-vagitnosti-protipokazannya-i-korist-chi-mozhna-vagitnim-plavati-v-basejni> (дата звернення 09.04.2023).
6. Плавання і дитяче здоров'я. URL: <https://ukrhealth.net/plavannya-i-dityache-zdorovya> (дата звернення 09.04.2023).
7. Бурла О.М. Плавання. Прискорений курс навчання: навч. посіб. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 156 с.

Розділ 5

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 378.046-021.68-048.63:61

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ

Ірина Кузьміна,

доктор медичних наук, професор,
кафедра загальної та клінічної
патофізіології ім. Д.О.Альперна,
Харківський національний медичний
університет

У статті висвітлюється проблема підвищення ефективності засобів соціально – педагогічних технологій, узагальнено їх результати у системі вищої освіти на сучасному етапі. Виокремлено основні технологічні схеми організації освітнього процесу та розроблено її змістову основу для підвищення якості вищої медичної освіти в Україні.

Ключові слова: педагогічна освіта, новітні технології, професійна діяльність, медичні кадри.

Одною з актуальних проблем у сучасному суспільстві є соціально-педагогічні відносини, які тісно пов'язану з розвитком нових проектів і технологій, що сприяють формуванню професійно-кадрового потенціалу суспільства. У зв'язку з тим, метою проведеного дослідження є визначення ролі соціально - педагогічної освіти, впровадження новітніх технологій у науково-технічний прогрес вищих навчальних закладів (ВНЗ) та визначення основних актуальних питань сучасної медичної освіти в Україні.

Першочерговим завданням у навчанні - є пошук сучасних шляхів щодо підвищення якості освіти, постійного зростання обсягу науково-технічної інформації та прискорення процесу оновлення медичних знань.

На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні відбуваються суттєві зміни в національній політиці освіти, що сприяють підвищенню потенціалу педагогічного процесу, надання їм можливостей прояву творчих здібностей. Це пов'язано з переходом на сучасні позиції педагогіки, які вимагають глибокого наукового і практичного осмислення діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ). Умовою успіху у підготовці кваліфікованих спеціалістів, які здатні забезпечити постійний розвиток особистості, це перехід на сучасні позиції педагогіки, що вимагають глибокого наукового і практичного осмислення.

Якість освітнього процесу робить актуальним проблему управління педагогічними кадрами у ВНЗ та визначається обсягом знань та параметрами особистого громадянського розвитку студентів [1].

Українська освіта зумовлює необхідність формування людини з позицій сучасних педагогічних технологій. Розвиток національної педагогіки спрямований на модернізацію системи освіти, відповідно до вимог часу, новітніх надбань науки, культури і соціальної практики.

Виникнення різних аспектів освіти на сучасному етапі вимагають корегування з боку держави професійною діяльністю, яка пов'язана з проблемою забезпечення соціального захисту і підтримки різних категорій населення.

Педагогічна освіта полягає у постійному пошуку нових максимально ефективних технологій навчання і виховання, результатом яких має бути формування творчої особистості. Впровадження педагогічного процесу спрямовано на забезпечення виховної діяльності в освітній сфері та відповідає сучасним вимогам суспільства.

Проблеми педагогічної майстерності залишаються головною метою освіти для формування людини, забезпечують всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей, моральне виховання, можливість самостійного вибору своєї майбутньої спеціальності.

Існуюча система викладання у ВНЗ заснована на вивченні широкого комплексу предметів та дисциплін, що мають свої специфічні особливості та визначені академічними традиціями та методиками викладання, пов'язаними з питанням організаційно-методичного забезпечення педагогічного процесу [2].

Вагомим фактором розвитку соціально-професійної компетентності студентів є поглиблення знань та поширення світогляду у здобувачів освітнього процесу. Педагогічний процес має вирішену роль у вирішенні проблем, пов'язаних з навчально-виховною діяльністю у ВНЗ.

Методика підготовки та проведення основних видів занять зі студентами, викладання предметів з використанням наочних посібників, сучасних технічних засобів навчання, здійснення контролю успішності та якості підготовки – все це обумовлює вимоги що до державного освітнього стандарту.

Актуальним питанням підготовки фахівців є розвиток особистості майбутнього лікаря, формування в нього гуманістичних цінностей, які сприяють саморозвитку та самовдосконаленню. Серед найбільш ефективних засобів, що здатні забезпечити постійний розвиток людини є формування її гуманістичної свідомості. При цьому, основним критерієм висококваліфікованого спеціаліста виступає практична значущість результатів його медичної діяльності. Звичайно, такі показники залежать не лише від стану медицини й охорони здоров'я, а й, головним чином, від домінуючих цінностей, таких як економічні, соціальні, психологічні, екологічні та інші факти [3].

Вдосконалення в освіті – це необхідне явище, яке дозволяє вирішити суперечності між існуючою системою підготовки кадрів і потребами суспільства.

Освітній процес повинен трансформуватися у напрямі індивідуалізації навчання та формування творчого мислення, завдяки збільшенню самостійної роботи студентів.

Виходячи з цього, інноваційні процеси в освіті повинні розповсюджуватися на діяльність викладачів та відносинах між ними і студентами.

Для сучасного суспільства оволодіння «високими педагогічними технологіями» стає загально-пріоритетною потребою кожного випускника, що спрямовані на розвиток ними професійних знань, умінь і навичок, котрі в подальшому враховуються при оцінках його професійних якостей. Набуває актуальним застосування в освіті сучасних педагогічних технологій, котрі краще адаптують майбутнього фахівця до складних обставин у соціальному середовищі [4]. Отримані студентами у ЗВО знання набувають конкретного змісту, що сприяє їх самовираженню, самовдосконаленню та особистісного зростання.

У науково-педагогічній практиці постають три основні технологічні схеми організації освітнього процесу:

1. Головною метою є засвоєння навчального матеріалу, яке починається з предмета вивчення і розгортається за чіткою схемою: матеріал – студент – результат. Основним критерієм навчання є досягнення запланованої мети на встановленому рівні у конкретні терміни. Контроль якості засвоєних знань студентів зводиться до контролю матеріалу з навчальної дисципліни та гарантує високий рівень освіченості.

2. Навчання спрямоване на створення умов для самореалізації й прогресивні зміни. Його показником є незалежність думок, свобода у власному «Я», самопізнання, самовизначення, самостійність тощо. Ця технологія доцільна у використанні на ранніх етапах особистості.

3. Партнерська технологія співпраці поєднує предметно-орієнтовану і технології навчання, яка перед викладачем ставить за мету зреалізувати триєдине завдання: – навчити так, щоб майбутні фахівці засвоїли щонайбільше знань,

умінь і навичок у ЗВО, сформувані в студента власну Я-концепцію та створити належні умови для самореалізації та становлення фахівця, виховати у майбутніх спеціалістів особистісні та суспільно важливі професійні якості.

В Україні сучасні форми навчальних планів і програм здійснюються на методичному рівні та проводяться з метою організації прогресивних методів навчання та самостійної роботи студентів. Для підвищення творчого потенціалу та науково-технічного прогресу студентів доцільним є наявність дослідницької діяльності у вирішенні ними навчальних завдань, що значно підвищить їх професійну майстерність та якість надання медичної допомоги людям [5].

Актуальними проблемами підвищення якості вищої медичної освіти в Україні [6], на наш погляд, є:

1. Створення сучасних методик навчання, методичні та методологічні аспекти викладання предметів з використанням наочних технічних засобів, вдосконалення навчальних дисциплін, що сприятимуть, у повній мірі, реалізації вимог державного освітнього стандарту.

2. Розробка нових методик підготовки та проведення основних видів занять на клінічних та теоретичних кафедрах.

3. Наявність дослідницької діяльності студентів та творчого процесу вирішення ними навчальних завдань, здійснення контролю успішності та якості підготовки студентів, робота з молодими викладачами.

4. Пошук нових можливостей проведення організаційно-методичної роботи на кафедрах, вдосконалення професійних навичок студентів, що розкривають їх роль підвищення ефективності та дієвості занять.

Одним з найважливіших завдань ВНЗ в Україні, особливо медичного профілю, має бути не лише підготувати висококласного фахівця, а виховати прекрасну, добру, чуйну людину, що буде самовіддано служити людям.

У період удосконалення системи вищої медичної освіти в Україні дедалі гостріше виявляється потреба у висококваліфікованих медичних кадрах. У зв'язку з чим, на методичному рівні проводиться формування сучасних навчальних програм, навчально-методичної літератури, яка сприятиме процесу педагогічної взаємодії, пошуку прогресивних форм організації навчання та самостійної роботи студентів [7].

Якість освітнього процесу розглядається як загальнолюдське та соціальне поняття, яке визначається параметрами громадянського розвитку студентів та робить актуальною проблему управління якістю освіти у вищому навчальному закладі [8].

Застосування сучасних технологій в роботі викладача при підготовці студентів у вищих навчальних закладах медичного профілю дозволяє реалізовувати структурні компоненти його соціально-педагогічної діяльності.

Рівень підготовленості та розвитку студентів, як правило, різний, тому, одним із завдань педагога є вибір саме тієї методики викладання предмета, яка забезпечить найбільш успішне засвоєння матеріалу [9].

Сучасна система вищої медичної освіти в Україні спрямована на розвиток людини, що створює умови для самореалізації, досягнення успіхів у навчанні та вихованні, що потребує від педагога нової орієнтації на особистість студента [10].

Проблеми забезпечення педагогічної майстерності у закладах МОЗ України та оцінка їх діяльності - основні завдання, які постають перед сучасною освітою. Першочергові завдання - це підготовка фахівця, який постійно підвищує свій професійний рівень і може адекватно оцінити основні завдання, що поставлені перед сучасною освітою, здатного поєднати в собі фундаментальні теоретичні знання з можливістю володіння інноваційними технологіями і практичними навичками [11].

Аналіз основних актуальних питань сучасної вищої медичної освіти в Україні забезпечує не тільки високий рівень професійної підготовки майбутніх лікарів, а також сприяє оволодінню практичними навичками, формуванню позитивної мотивації по відношенню до майбутньої професійної діяльності студентів, що сприятиме підвищенню якості медичної допомоги людям [12].

Система формування майбутніх фахівців до інноваційної діяльності спрямована на розвиток у студентів потреби у використанні педагогічної майстерності в професійній діяльності. Вона реалізується шляхом поетапного засвоєння методичних і спеціальних знань у професійній діяльності, у професійно-педагогічної підготовки майбутніх спеціалістів та оволодіння студентами вміннями використовувати інновації в професійній діяльності [13].

Метою сучасної освіти повинна стати людина у постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин з собою, світом та іншими людьми. Система освіти створюється для людини, функціонує і розвивається в її інтересах, сприяє повноцінному розвитку творчої особистості.

Сучасна система вищої медичної освіти в Україні спрямована на різнобічний розвиток людини, створює умови для самореалізації, досягнення успіхів у навчанні та вихованні, що потребує від педагога нової орієнтації на особистість студента.

Впровадження сучасних технологій в діяльність викладача при підготовці студентів у вищих навчальних закладах медичного профілю, дозволяє науково будувати соціально-педагогічну діяльність, сприяє ефективності у вирішенні завдань, що стоять перед педагогом [14].

Педагогічні технології дозволяють вирішувати весь широкий спектр завдань соціальної педагогіки - профілактики, діагностики, адаптації та

соціальної реабілітації студентів медичних ВУЗів, що значно підвищить їх професійну майстерність та якість надання медичної допомоги людям.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Генсерук Г.Р., Бойко М.М. Цифрові технології як засіб підвищення якості освітнього процесу закладу вищої освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернетконференції (м. Тернопіль, 30 квітня, 2020). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 110-111.
2. Будник О., Фомін К. Комунікативна педагогіка. Посібник. ІваноФранківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2019. 92 с.
3. Білоусова Н. А., Гетало О. В., Яковлева О. С. Підготовка фахівців з оцінки медичних технологій: досвід зарубіжних країн. Фармацевтичний журнал. 2022. 1 (77). с. 63-73
4. Селіхова Л. Г., Лавренко А. В., Борзих О. А. Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах : наук.-практ. конф. з міжнар. участю. – Полтава, 2018. – С. 208-210
5. Рожко М. М., Ерстенюк А. М., Капечук В. В. Компетентнісний підхід у підготовці студентів медиків. Медична освіта. - 2016. - № 2. - С. 102-107.
6. Морозова О.М. Пошук стандартів вищої медичної освіти для вдосконалення системи охорони здоров'я. Актуальні питання якості медичної освіти : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (з дистанційним під'єднанням ВМ(Ф)НЗ України за допомогою відеоконференц - зв'язку) (Тернопіль, 12-13 трав. 2016 р.). – Тернопіль, 2016. – Т. 1. – С. 109-110.
7. Гула Л. В. Шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі організації самостійної роботи. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2019. Випуск 72. Том 1.С.126-129.
8. П'ятницький Ю. С., Мельник І. В., Поліщук М. О. Організація навчального процесу у вищих навчальних закладах Міністерства охорони здоров'я України в умовах впровадження Закону України «Про вищу освіту». Актуальні питання якості медичної освіти : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. - Тернопіль : Укрмедкнига, 2016. - С. 22-26.
9. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник / Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.

10. Зайченко І.В., Теслюк В.М., Каленський А.А. Основи педагогічної майстерності та етика викладача вищої школи : підручник / За ред. проф. І.В. Зайченка. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. – 484 с.

11. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник, 3-тє видання, виправлене. Київ: Академвидав, 2015. 352 с.

12. Басюк Н.А. Комунікативна культура педагога вищої школи як головний аспект педагогічного спілкування. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2020. № 5. С. 1–6.

13. Будник О.Б. Вивчення соціально-комунікативної готовності майбутніх фахівців до соціально-педагогічної діяльності. Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 2019. 66 с.

14. Костик Л.Б. Основи професійно-педагогічного спілкування: метод. реком. до самостійної роботи студентів. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 52 с.

УДК 321:340

ДЕРЖАВНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Описано визначальну роль української мови на новому етапі державотворення у процесі формування української нації. Висвітлено значення державної мови як засобу формування та зміцнення національної свідомості, розкрито основні чинники консолідації нації. механізми реалізації державної мовної політики в сучасній Україні.

Ключові слова: мова, нація, державна мова, державна мовна політика, українська мова, національна мова, консолідація.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського суспільства актуальність обраної теми є безумовною, оскільки це спричинено складними процесами розбудови незалежної Української держави, творення української політичної нації.

У культурі етносу існує багато концептуальних понять, що становлять загальнолюдські цінності. За певних обставин, особливо в значимі, переломні для долі етносу події, вони служили підґрунтям для ціннісної орієнтації національної свідомості, самосвідомості та державності. Мова як основоположний елемент духовної культури дає можливість проникнути в механізм складного процесу пізнання етносом навколишньої дійсності та себе у цьому світі. У мові як духовної пам'яті народу відображається та закріплюється те, що має ціннісний аспект, спрямованість на духовне та державне вдосконалення.

Мова – не лише засіб спілкування, а й головний чинник ідентифікації та державотворення нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, зберігає національну ідентичність, духовний і ментальний розвиток, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної та державної свідомості. Відомий український учений і громадський діяч Іван Огієнко зазначав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [14, с. 76].

У державотворчому процесі мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти [13, с. 113]. Отже, творення української державності, політичної нації вимагає розв'язання фундаментальних питань мовної сфери.

У суспільстві, де мова розвивається паралельно, гармонійно з етносом, де вона є державотворчим та етнічним підґрунтям, але в Україні у зв'язку з історичними подіями державотворення, коли українська держава була під владою інших держав, українська мова була під забороною. Внаслідок таких заборон та дискримінації, «адміністративно-силового тиску, якому піддавалася українська мова упродовж останніх трьох з половиною століть, значна частина українського населення, в тому числі етнічних українців, відчужена від використання рідної мови як засобу національної комунікації та головного інструменту консолідації нації» [6].

Тому сьогодні, утвердження у суспільстві української мови як державної, як одного з основних націєтворчих, державотворчих чинників, постає надзвичайно важливою й актуальною проблемою. Усе це актуалізує дослідження стану функціонування державної мови в сучасному українському суспільстві як необхідної умови зміцнення української національної свідомості, важливого чинника консолідації суспільства [6].

Отже, нині значення української мови як важливого чинника консолідації нації суттєво зростає в умовах розбудови української державності, вона є основою згуртування українського суспільства для вирішення нагальних проблем сьогодення та формування національної свідомості та державності.

Аналіз останніх публікацій і досліджень з мовної проблематики, національно мовної свідомості, мовної політики свідчить, що науковці досліджують у своїх працях різні аспекти розвитку і функціонування української мови в сучасних умовах, традиції дослідження національної свідомості та вплив мови на формування етнічної свідомості мають широку теоретичну та емпіричну базу.

Питання сучасного стану та нормативно-правового забезпечення функціонування державної мови досліджують Є.Головаха, М.Вівчарик, Я.Грицак, І.Дзюба, В.Лизанчук, Н.Паніна, А.Погрібний та інші вчені.

Мова як консолідуючий чинник була предметом розвідок провідних мовознавців і політиків сучасності, зокрема Л.Масенко, А.Бурячка, І.Ющука, В.Лизанчука, В.Радчука, І.Дзюби, М.Томенка, Д.Павличка, Л.Костенко та ін.

Проблемам функціонування української мови в державному управлінні присвячені праці І.Лопушинського, І.Плотницької, О.Ткаченко та інших дослідників.

Однак їхні дослідження мають відносно загальний характер, саме тому метою статті стало доведення визначальної ролі державної (української) мови як засобу формування національної свідомості українського суспільства та консолідації нації.

Мета дослідження – проаналізувати роль державної мови в національній інтеграції та змінненні єдності держави.

Мова – потужне знаряддя консолідації нації, а державна мова – це ще й самоідентифікація держави на світовій арені. Мова виражає єдність та розвиток держави через свою державотворчу функцію.

Державною мовою в Україні є українська. Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя [2].

Державна мова – це мова корінного населення, яка закріплена на законодавчому рівні й уживання якої є обов'язковим в органах державного управління, громадських організаціях, на підприємствах, державних установах, закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики. Державна мова зберігає, необхідну єдність народу в історичній зміні поколінь і суспільних формацій, об'єднуючи його в часі, географічному та соціальному просторі. Мова має велике значення для формування особистості, нації, національного характеру й етнічної спільності, держави, тому існує поняття національної мови та державної.

Нація (лат. *natio* – народ, плем'я) – історично сформована стійка спільність людей, об'єднана економічними, територіальними, мовними та культурно-психологічними зв'язками [8, с. 106]. На сучасному етапі державотворення відбувається творення в Україні політичної нації – інноваційної політичної реалії, нового етнополітичного феномена демократичного суспільства [16, с. 411]. Формування нової державної нації у широкому розумінні є формуванням «політичної нації».

Українська мова є одночасно національною мовою та державною мовою українського народу.

Статус української мови як єдиної державної мови в нашій країні був визначений наприкінці 1989 р. Законом «Про мови в Українській РСР», що стало передумовою для поступового відродження мови української нації як повнофункціонального засобу спілкування й важливого чинника розбудови соборної Української держави.

З прийняттям Конституції України державний статус української мови був закріплений у ст. 10 Основного Закону, яка проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій

території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [9].

Розширення повноважень та сфер використання української мови як державної, а разом з тим і визнання її як засобу формування національної свідомості українського суспільства закріплено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4]. Цим законом визначено статус української мови як єдиної державної мови в Україні і відповідно на державу покладено обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, встановлено, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя [4].

Крім того, посилаючись на Концепцію державної мовної політики, затверджену Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010, яка визначає стратегічні пріоритети національного мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави, визначено, що державна мова є гарантією збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України.

Визначний український мовознавець А.А.Бурячок стверджує, що «завдяки мові нормально функціонує її організм як політично, так і економічно, і культурно. Мова – найголовніший чинник консолідації нації, її основна ознака... Втрачаючи мову, людина тим самим перестає бути членом мовної, а отже, етнічної спільноти... Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації...» [1, с.275].

Державність української мови є основою формування сучасної української політичної нації, важливим чинником консолідації українського суспільства, символічним уособленням української державності, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу і державної єдності України [6].

Таким чином, українська нація і держава мають забезпечувати відродження і захист української мови, повноцінне її функціонування на всі території України та в усіх сферах суспільного життя, якісну розбудову українського мовного простору.

Крім того, державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування тому є фактором єдності і національної безпеки України, що закріплено

законодавчо у Державній програмі сприяння опануванню державної мови, яку затверджує і забезпечує виконання якої Кабінет Міністрів України.

Нині державна мовна політика спрямована таким чином, що державна мова є невід'ємним складником українського суспільства, оскільки застосовується, відповідно до чинного законодавства, в усіх його сферах.

Державна мова є робочою мовою діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, мовою нормативно-правових актів, діловодства і документообігу, судочинства.

Мовою виборів і референдумів та мовою діяльності виборчих комісій та комісій з референдуму є державна мова.

Крім того, застосування української мови як державної здійснюється також в публічних сферах, культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходах,

Мовою освітнього процесу в закладах освіти, науки, техніки, мистецтва, телерадіоорганізації, друкованих засобів масової інформації в Україні є державна мова.

Мовою обслуговування споживачів в Україні є державна мова. Послуги у сфері транспорту в Україні надаються державною мовою [4].

Таким чином, пріоритетним напрямком державної мовної політики насамперед є приведення мовного законодавства і практики його застосування в українському суспільстві. Сучасна державна політика врегулювання мовного питання в Україні спрямована на розширення та використання державної мови в усіх сферах суспільного життя, що в свою чергу утворює державну мову як засіб формування національної свідомості українського суспільства.

Висновки. Державна мова є засіб формування національної свідомості українського суспільства, оскільки є невід'ємним елементом нації, суспільства, держави.

На сьогодні відбувається процес поширення державної мови в усі сфери державного життя суспільства, посилення державотворчих і консолідаційних функцій української мови, підвищення її ролі в забезпеченні територіальної цілісності та національної безпеки України.

Невід'ємним елементом державної політики є піднесення престижу української мови, зміцнення української мовної свідомості і гідності, розширення сфери функціонування державної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурячок А. "Просвіта": історія та сучасність (1868-1898). К.: Веселка, 1998. 308 с.
2. Державна мова. Офіційний вебсайт Конституційного Суду України URL:

- <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/361-derzhavna-mova>
3. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Урядовий кур'єр 2004. 20 квітня
  4. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
  5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Вид. фірма "Відродження", 1994. 218 с.
  6. Карлова В.В. Державна мова як засіб формування національної свідомості українського суспільства URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07kvvsus.htm>
  7. Карпенко М., Здіорук С. Пріоритети мовної політики в консолідації українського суспільства // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки / За заг. ред. А.С.Гальчинського. К.: НІСД, 2003. С. 253-260.
  8. Коломієць М.П., Молодова Л.В. Словник іншомовних слів. К.: Освіта, 1998. 190 с.
  9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К.: Преса України, 1997. 79 с.
  10. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або Дефект головного дзеркала: Лекція, прочитана в Національному університеті "Києво-Могилянська Академія" 1 верес. 1999 р. К.: Вид. дім "КМ Akademia", 1999. 32 с.
  11. Лизанчук В. Не лукавити словом. Л.: ЛНУ, 2002. 560 с.
  12. Лизанчук В. Мовні аспекти в українському державотворенні // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи: Матеріали наук. - практ. конф. Л.: ЛФ УАДУ, 2001. Ч. 2. С. 224-228.
  13. Масенко Л. Мова і політика. К., 1999. 354 с.
  14. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К.: Абрис, 1991. 272 с.
  15. Павличко Д. Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв'ю. Документи. К., 2004. 771 с.
  16. Пірен М. Формування політичної нації - важлива умова державотворчого процесу в Україні // Вісн. НАДУ. 2004. № 3. С. 411-419.

УДК 94 (477.65): 39 “19...”

МОВНА СИТУАЦІЯ В СИСТЕМІ ОСВІТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Олександр Ломака,

кандидат історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті досліджується мовна ситуація у Кіровоградській області, що склалася в системі освіти у другій половині ХХ століття. Автором висвітлюються причини поширення міжнаціональної (російської) мови та наслідки, які спричинило таке впровадження в освітню галузь. Особлива увага в даному дослідженні відводиться русифікації та поширенню у сфері освіти Кіровоградщини такого явища як «суржик», що спричинив змішування української та російської мов та перетворився в мову повсякденного спілкування населення області.

Ключові слова: мова, двомовність, русифікація, освіта, «суржик», Кіровоградська область.

Мова (в даному випадку – українська) виступає чинником самозбереження етносу (українського етносу). Без мови немає держави.

Наявних праць з даної проблематики на Кіровоградщині не існує, але є суміжні дослідження мовної ситуації у радянський період в УРСР. Даною тематикою займалися такі провідні науковці, як: Л. Масенко [1], Л. Ставицька, В. Труб [2], Ж. Шевчук [3], та інші, які досліджують мовне питання в УРСР у другій половині ХХ століття.

Метою даної статті є висвітлення мовної ситуації в системі освіти області крізь призму регулювання державною владою ситуації в Українській РСР.

Слід зауважити, що не тільки царські урядовці, а й навіть високоосвічені росіяни не визнавали українську мову повноцінною. М. Ломоносов називав її “діалектом”, а М. Карамзін – “варварским языком”. До лексичного фонду національних мов залучалися російські слова і термінологія, незважаючи на наявність в цих мовах відповідних еквівалентів [4, с. 324].

Л. Масенко у своїй праці “Мова і суспільство: Постколоніальний вимір” визначає певну періодизацію розвитку-занепаду української мови на території України, що якнайкраще відображає мовні процеси в тих реаліях:

- 1930-ті роки: українська мова в добу Великого терору;
- 1950 – 60-ті роки: альтернативне мовознавство шістдесятників;

- 1970-ті – початок 80-х років: посилення русифікації (зміна правопису, нормування української мови, усних форм побутування та вульгаризація мовлення) [5].

Істотну роль у сфері освіти відіграють національні мови. У школах більшості союзних республік у 1946/47 навчальному році вивчають мову корінної національності, російську, а також мови деяких інших народів, що проживають в цих республіках. Однак, починаючи з наступного навчального року (тобто 1948 р.), кількість шкіл з національною мовою викладання стала скорочуватися, а російських шкіл – збільшуватися. Російській мові надавалась домінуюча роль в освіті [6, с. 244 – 245].

О. Бажан доводить, що “прихований механізм русифікації у сфері освіти містило в собі розпорядження № 3947-р Ради Міністрів СРСР від 9 березня 1955 р., яке передбачало звільнення учнів початкових, семирічних і середніх шкіл союзних республік від обов’язкового вивчення мови корінної національності союзної республіки, якщо ця мова не була рідною і навчання у школі здійснювалося не на мові цієї республіки. Розпорядження союзного уряду від 23 червня 1955 року (№ 4974-р) щодо регламентації мовного питання у середній школі стосувалось конкретно України: Раді Міністрів Української РСР доручалось вирішити питання української мови у республіці у школах із російською мовою навчання і встановити порядок звільнення від обов’язкового вивчення української мови учнів, що прибували із інших республік” [7, с. 101].

Процес русифікації в галузі освіти проявився, насамперед, у праві добровільності вибору мов, що закріплювалося в законодавчих актах СРСР від 24 грудня 1958 року та УРСР від 17 квітня 1959 року [8, с. 19]. Зокрема у статті десятий Закону “Про зміцнення зв’язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” регламентувалося, що навчання в школах України здійснюється рідною мовою учнів [9, с. 246]. Право вибору мови навчання, а також звільнення від вивчення української мови надавалося батькам, що закріпило панівне становище російської мови у системі шкільної освіти [3, с. 11 – 12].

В Українській РСР було завершено перехід на обов’язкову восьмирічну освіту. У 1961 році в Кіровоградській області близько 23 тисяч осіб навчалось без відриву від виробництва у вечірніх і заочних школах [10, с. 28]. Було відкрито 14 шкіл-інтернатів, у яких жили, одержували освіту майже 5 тисяч дітей. У 1960 – 1961 роках було збудовано 70 шкіл. У педінституті навчалось 3 тис. 700 студентів, у 17 середніх спеціальних учбових закладах – 8 тис. 900 учнів [11]. У 1967 році на базі філіалу Харківського політехнічного інституту в Кіровограді відкрилось відділення Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема, у Світловодську – факультет Харківського інституту радіоелектроніки. Зооветеринарний та

індустріальний технікуми, медичне, педагогічне та культосвітнє училища в Олександрії випускали щороку близько 400 спеціалістів: гірничих техніків, учителів виробничого навчання та вихователів дитячих садків, ветеринарів, медсестер, бібліотекарів. У другій половині 60-х років в області нараховувалось вже 962 загальноосвітні школи, у яких навчалось майже 193 тисячі учнів. У педагогічній сфері плідно працювали директор Павлиської школи Онуфріївського району, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР, Герой Соціалістичної праці Василь Сухомлинський, директор Богданівської школи Знам'янського району, заслужений учитель УРСР Іван Ткаченко, кіровоградський математик, кандидат педагогічних наук Олександр Змура. В обласному центрі відомими були заслужені вчителі УРСР Д.Ф. Гавриленко, М.М. Замула, М.М. Скальовий [12, с. 61 – 62]. Всі перетворення в шкільному навчанні в Україні у радянський період, природно, стосувалися і болгарських сіл, мережа яких розширилась по країні у 60-ті роки.

В.В. Лизанчук, наводячи дані за 1962 рік, зазначав, що “українофоби з кожним роком “удосконалювали” навчальний процес. Наприклад, в Олександрійському культосвітньому училищі, що на Кіровоградщині, навчалися, як і в інших училищах цього профілю, за планами, розробленими Міністерством культури РРФСР. До училища найчастіше приходили випускники шкіл з українською мовою навчання, яким згодом належало працювати саме у Кіровоградському регіоні. Що ж пропонували міністерські плани? Для учнів культосвітнього відділення, які навчалися на базі 10 класів, на російську літературу виділялось 128 годин, на українську – 38; на російську мову – 94 години, українська ж вивчалася у межах 38 годин факультативно. Такого предмета навіть у розкладі занять не було. Для учнів, які навчалися на базі 8 класів, на російську літературу виділялося 270 годин, на українську – 120; на російську мову – 96 годин, на українську – 40. Причому, з української мови й літератури не було передбачено жодних заліків чи іспитів... Аналогічна ситуація була і на бібліотечному відділенні. До того ж саме викладання в училищі – за невеликим винятком велося російською мовою...” [13, с. 260].

Однак, варто зазначити, що всі накази, які надходили від Кіровоградського Облвню про роботу шкіл, організацію навчального процесу на Кіровоградщині видавалися українською мовою, заяви, які надходили на адресу облвню від педагогічних колективів, директорів шкіл, батьків учнів – також українською мовою [14, арк. 32 – 33, 109].

Так, за період із середини 1950-х до 1960-х років накази по Кіровоградському обласному відділу народної освіти видавалися як українською, так російською мовами [15], що свідчить про закріплення двомовності в області на офіційному рівні.

У 70-ті роки русифікація набула неабиякої активності в області. Активно закривалися чи переорієнтовувалися на російську мову викладання українські школи, переводилися газети з української на російську мову друку [9, с. 124], зазнавали потужного утиску україномовні видання Кіровоградщини.

31 червня 1978 року Політбюро ЦК КПРС прийняло спеціальну ухвалу “О дальнейшем совершенствовании системы изучения русского языка в союзных республиках”, що ще більше утискала українську мову в системі освіти та в Українській РСР в цілому. Згодом у працях істориків 90-х років буде наголошуватися на згубних наслідках для національних мов постанови Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 року “Про заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в союзних республіках”, та інших не менш суперечливих постанов [8, с. 25].

О.Г. Бажан, спираючись на офіційні документи, доводив, що “офіційна влада, притримуючись політики “злиття націй”, продовжувала стимулювати процес русифікації української школи. Нерівноправне становище української школи значною мірою закріпила постанова ЦК КПРС від 31 червня 1978 року “Про подальше вдосконалення вивчення й викладання російської мови в союзних республіках”, що визначала виділення додаткових асигнувань на підготовку підручників і програм з російської мови та літератури у школах, технікумах, вищих учбових закладах, збільшення годин на її викладання, створення нових періодичних видань” [16, с. 75].

У 70-ті – першій половині 80-х років в Україні окреслилися певні зміни. Хоча у цей період йшлося про збереження національних мов, однак в Українській республіці популяризувалися успіхи серед населення в засвоєнні російської мови.

Згідно з протоколом засідання бюро Кіровоградського обкому Компартії України від 20 липня 1983 року “Про організацію виконання в області ухвали ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР”, від 26 травня 1983 року № 473 “Про додаткові заходи по поліпшенню навчання російської мови в загальноосвітніх школах і інших учбових закладах союзних республік” [17, арк. 171], було передбачено збільшення з 1984 року вчителям підготовчих та 1 – 3 класів, що ведуть навчання російською мовою, вчителям російської мови та літератури IV – XI класів шкіл та шкіл-інтернатів усіх типів та найменувань, професійних та середньо-спеціальних учбових закладів з національною мовою навчання, розташованих у сільській місцевості, селищах міського типу посадових окладів на 15 % [5, с. 71]. Починаючи з 1984 р., на УРСР передбачалося фінансування у сумі 2,5 млн. карбованців для підвищення ставок учителям початкових класів, що проводили заняття з російської мови, вчителям російської мови та літератури 4 – 10 класів [16, с. 75]. На 375 тис. крб. збільшувався стипендіальний фонд для виплати підвищеної

стипендії студентам, котрі навчалися за спеціальністю “російська мова і література” [18, с. 184].

Рішення колегії, накази, листи Міністерства освіти УРСР надходили українською мовою [19], але ті ж накази, рішення колегій, вказівки міністрів освіти УРСР надходили на місця як російською, так і українською мовами [20].

В. Баран, В. Даниленко у спільній праці доводили, що “в результаті цілеспрямованої урядової національно-мовної політики у 1986 – 1987 навчальному році, порівняно з 1955 – 1956 роком, питома вага учнів у школах з українською мовою викладання зменшилась з 72,8 % до 40,6 %. Лише 24 % дітей, охоплених дошкільною формою виховання, відвідувало дитячі садки і групи з українською мовою. Наприклад, наприкінці 1980-х років 700 тисяч українців Криму не мали жодної власної школи” [21, с. 204].

М.М. Вівчарик зауважував, що “На пленумі Спілки письменників України 16 червня 1987 року зазначалося, що за мовою викладання школи в республіці поділяються на три групи: українські, російські і змішані, тобто двомовні, які, однак, є на практиці, як правило, російськими школами”. Комісія Спілки письменників України навела дані за 1987 рік про кількість різнонаціональних шкіл. У Кіровограді нараховувалося 11 змішаних шкіл, 17 шкіл з російською мовою викладання (російські) та всього 7 шкіл з україномовним викладанням (українські) [9, с. 120]. У районах області ситуація значно краща, там – переважна більшість шкіл з українською мовою викладання [22; 23].

Український письменник Д. Павличко, писав: “З газети “Радянська Україна” (19 листопада 1988 року) я довідався про те, як, наприклад, редактор компаніївської газети “Прапор комунізму” П. Волощук оцінює нашу роботу. У Компаніївському районі всі школи українські, пише П. Волощук, а “наша письменницька рать здійняла такий галас, ніби рідну мову у яму закопують!”. Я хотів би спитати шановного товариша Волощука: а скільки українських шкіл в Кіровограді, де 76 відсотків населення складають українці? На тридцять шкіл – чотири українські. Ще зовсім недавно було навпаки – двадцять шість українських і чотири російські. Переведення шкіл в цьому українському місті на російську мову – заслуга брежнєвської великодержавної політики і “рідної” маланчуківської адміністрації...” [24, с. 36 – 37].

Вказівки Міністерства освіти Української РСР з грифом “для службового користування”, які надсилалися до відповідних органів Кіровоградської області, видавалися російською мовою [25, арк. 1 – 5].

К.А. Тиганій, говорячи про мову, наголошує, що “українсько-російська двомовність є класичним прикладом свідомо запланованої мовної експансії деструктивного характеру, пов’язаної із поступовим культурним занепадом..., що з часом може призвести до втрати статусу мови...” [26, с. 162].

Керівництво СРСР у другій половині 50 – 80-х роках ХХ століття здійснювало політику, спрямовану на русифікацію освітньої галузі на різних рівнях, що призвело до вкрай негативних наслідків для розвитку української мови в Кіровоградській області у досліджуваній період.

Таким чином, цілеспрямоване, штучне витіснення української мови з освітньої галузі в області закріпило на стійких позиціях двомовність серед всього населення Кіровоградщини. Що в подальшому і призвело до розповсюдження в даних сферах такого явища як “суржик”.

Незважаючи на прийняті заходи захисту та поширення української мови як в Україні, так і в області в цілому, варто відмітити, що після здобуття Україною незалежності 1991-го року продовжується стрімкий прогрес розвитку та розповсюдження російської мови серед населення краю, що поліпшує процес розповсюдження такого явища як «суржик».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. 163 с.
2. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, комунікація // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: зб. наук. праць / За заг. ред. Л. Ставицької. К.: Пульсари, 2007. С. 31-120.
3. Шевчук Ж.А. Мовна політика в Україні (кін. 50-х поч. 90-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. Х., 2001. 20 с.
4. Україна: Повна енциклопедія / [авт.-упорядник Скляренко В.М. та ін.]. Харків: Фоліо, 2007. 463 с.
5. Масенко Л.Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. 163 с.
6. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. К., 2000. 447 с.
7. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Київ, 2008. № 14. С. 95–103.
8. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. К.: “Києво-Могилянська акад.”, 2005. 399 с.
9. Вівчарик М.М., Панченко П.П., Чмихова В.І. Українська нація: шлях до самовизначення. К.: Вища школа, 2001. 287 с.
10. Шевченко С.І. Кіровоградська область у 1939–1998 роках // Методичний вісник. 1998. № 23. С. 13-34.

11. Шевченко С.І. Історія Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (1964 1999 рр.). Кіровоград: ВО "Акорд", 2005. 127 с.
12. Козир І.А. Історія рідного краю (навчальний посібник для шкіл Кіровоградщини). Кіровоград, 2001. 72 с.
13. Лизанчук В.В. Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. Львів, 1995. 415 с.
14. Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКО). Ф. Р-3175. Оп.6. Од. зб. 830, 280 арк.
15. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.6. Од. зб. 322, 201 арк.
16. Бажан О.Г. Стан освіти, науки, культури в Українській РСР в середині 1960 80-ті роки // Краєзнавство. 2002. № 1 4. С. 75 78.
17. ДАКО. Ф. П-429. Оп. 25. Од. зб. 16, 216 арк.
18. Горбачу Д. Русифікаторська мовна політика в Україні у 70 80-х роках ХХ століття // Донецький вісник наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Донецьк, 2007. Т. 16. С. 175 189.
19. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.6. Од. зб. 1189, 140 арк.
20. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.8. Од. зб. 1, 208 арк.
21. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946 1980-ті рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.
22. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.8. Од. зб. 93, 190 арк.
23. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.8. Од. зб. 162, 241 арк.
24. Павличко Д. Бути господинею у власному домі // Наш дім наш храм. К.: Рад. письменник, 1989. С. 34 46.
25. ДАКО. Ф. Р-3175. Оп.8. Од. зб. 88, 77 арк.
26. Тиганій К.А. Мова як важливий фактор державотворення // Інтелігенція і влада. Серія Історія. Випуск 8. 2006. С. 159 165.

УДК 004.056

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ВІД НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Стаття присвячена огляду функціоналу та основних можливостей використання спеціалізованих електронних ресурсів для перевірки інформації, що розповсюджується у соціальних мережах, на достовірність.

Ключові слова: захист інформації, соціальні мережі, інформаційна безпека, Meta, Facebook, YouTube, Twitter.

Постановка проблеми. Із повномасштабним вторгненням країни-агресора 24 лютого 2022 року на територію України розпочалися не лише бойові дії у багатьох регіонах нашої держави, а і відкрився другий, так званий «інформаційний фронт». Однак, так як невірно говорити, що війна розпочалася 24 лютого, оскільки бойові дії тривають з 2014 року, так само не можна говорити і про те, що до повномасштабного вторгнення не було інформаційної війни. Величезна робота із поширення пропаганди, фейків, недостовірної, викривленої інформації в інтересах ворога тривала багато років. Проте, до поширення недостовірної інформації у своїх інтересах вдавалися і продовжують вдаватися різні політичні сили, громадські організації і рухи, відомі публічні особи, ЗМІ із сумнівною репутацією і, звісно ж, звичайні люди.

На сьогодні, соціальні мережі є одними з найбільш відвідуваних ресурсів у мережі Інтернет і для багатьох користувачів вони стали основним, якщо навіть не єдиним джерелом отримання інформації, новин, витіснивши телебачення, авторитетні видання та ін. І, звісно, соціальні мережі стали зручним інструментом для поширення фейків, «інформаційних вкидів», широким полем для діяльності тролів, ботів і їх мереж.

У сучасних реаліях дуже важко знайти людину, яка б не користувалася соціальними мережами, не читала і не розміщувала нічого на своїх сторінках, тому кожен користувач потенційно може стати жертвою розповсюджувачів недостовірної інформації, а не рідко і навіть сам долучитися до процесу генерування та поширення фейків, не усвідомлюючи цього. Саме тому питання перевірки на достовірність інформації, яка надходить до нас із соцмереж, є дуже

актуальним для кожної людини у будь-якій сфері її життя і професійної діяльності.

Метою статті є розгляд основних веб-інструментів, які можуть бути використані користувачами соцмереж для захисту від недостовірної інформації.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Питання безпеки використання соціальних мереж висвітлювали у своїх роботах Голубенко О.Л., Деркаченко А.Я., Карманний Є.В., Попик В.І., Горовий В.М., Онищенко О.С., Почепцов Г.Г. та ін. [1-3; 5; 6].

Виклад основного матеріалу. Розглянемо більш детально інструменти для перевірки інформації у соціальних мережах. Вони дозволяють аналізувати акаунти, фото- та відеоматеріали, викривати мережі ботів тощо.

Проаналізуємо найбільш поширені веб-ресурси:

1. CrowdTangle (<https://www.crowdtangle.com/>) – дає змогу детально перевірити активність на сторінка та у групах Facebook, а також у верифікованих акаунтах. Зокрема, дозволяє перевірити, чи поширюють різні акаунти одні й ті ж посилання протягом короткого проміжку часу, дає змогу визначити найпопулярніші теми та наочно показує взаємодію аудиторії зі сторінками. Для звичайних користувачів доступне розширення в Google Chrome, а доступ до всього функціоналу можуть отримати зареєстровані на сайті сервісу журналісти та дослідники.

2. SocialBlade (<https://socialblade.com/>) – допомагає відстежувати можливі «накрутки» підписників та охоплення на сторінках YouTube, Twitch, Instagram, Twitter (рис. 1). Адже стрибки у кількості підписників, раптове зменшення їх кількості, велике охоплення за малої кількості підписників можуть свідчити про маніпуляції з аудиторією.

3. Social Bearing (<https://socialbearing.com/>) – детально аналізує інформацію про профілі Twitter. Надає відомості про те, які посилання поширює акаунт, як часто та ін. Також сервіс формує хмари найбільш вживаних хештегів та слів.

4. Botometer (<https://botometer.osome.iu.edu/>) – допомагає виявляти ботів у Twitter, показує ймовірних ботів серед підписників акаунта.

5. Bot Sentinel (<https://botsentinel.com/>) – база виявлених ботів у Twitter. Дає змогу перевірити наявність конкретного акаунта у базі, а також дозволяє відслідковувати, які теми на даний час є трендовими у Twitter.

6. Ноаху (<https://hoaxy.osome.iu.edu/>) – також дозволяє слідкувати за трендовими темами у Twitter, простежити, які акаунти найбільше вживають конкретні слова та хештеги, а також одразу будує мережу зв'язків між цими акаунтами. Це є дуже корисною опцією, оскільки у мережі ботів акаунти часто пов'язані між собою, вподобують, коментують, поширюють дописи один одного.

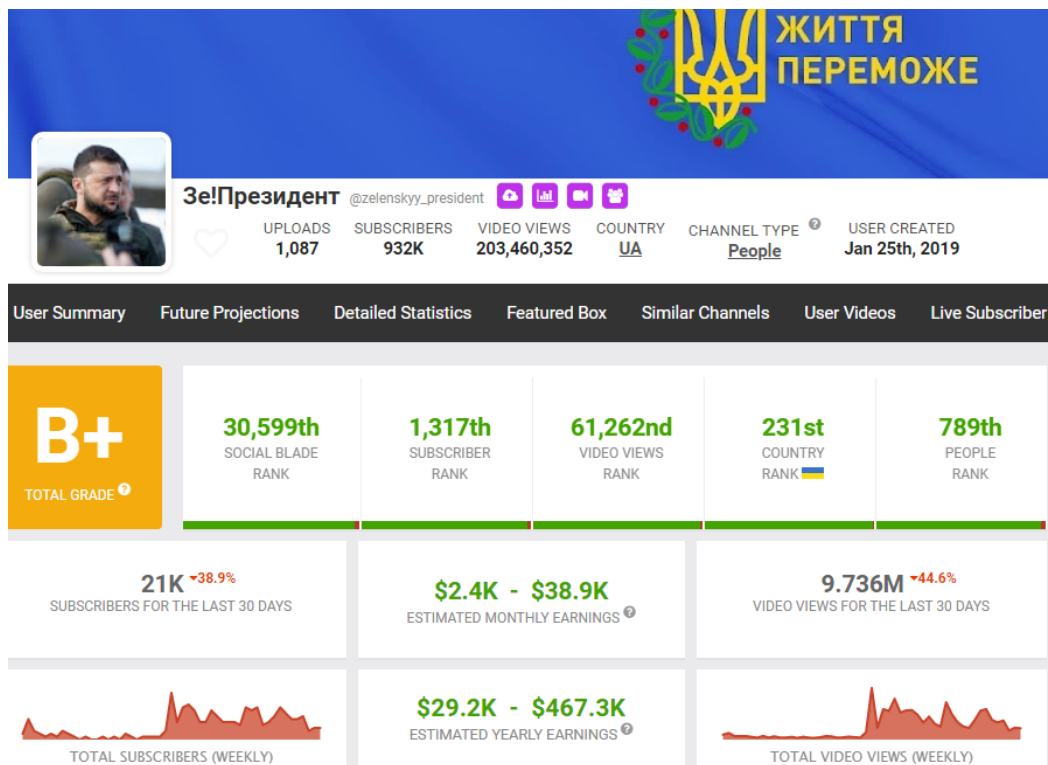

Рисунок 1 – Приклад аналізу акаунта засобами SocialBlade

7. Doesfollow (<http://doesfollow.com/>) – відстежує взаємодії між акаунтами Twitter. Це може бути використано для виявлення мережі ботів.

8. WhoIs (<https://who.is/>) – дає змогу дізнатися ім'я людини, яка є власником домену певного веб-сайту, адже низькоякісні медіа з сумнівною репутацією як правило не містять на своїх сторінках жодної інформації про власників.

9. TinEye (<https://tineye.com/>) – сервіс дозволяє перевірити чи публікувалось те чи інше фото у мережі раніше (рис. 2). TinEye можна використати для встановлення достовірності матеріалів публікації, а також для перевірки фото профілю підозрілого акаунта у соцмережі.

10. InVID (<https://www.invid-project.eu/>) – ресурс, що дозволяє перевірити справжність відео. Дає змогу розбирати відео на кадри та детально їх аналізувати [4].

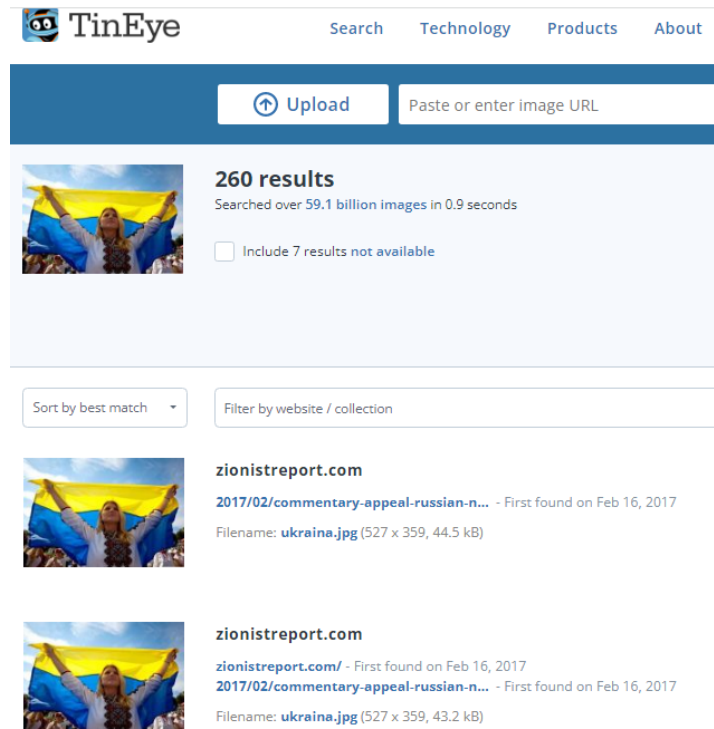

Рисунок 2 – Приклад результатів пошуку фото у мережі Інтернет з використанням сервісу TinEye

Висновки. Таким чином ми розглянули та дали коротку характеристику основних інструментів для перевірки інформації на достовірність у соціальних мережах. Крім цього, варто пам'ятати і про загальні правила безпечного користування інформацією із соцмереж: не поширюйте інформацію, поки ви її уважно не прочитали; не довіряйте лише одному джерелу інформації; не робіть жодних дій під впливом емоцій від тої чи іншої новини чи повідомлення; підходьте до будь-якої інформації критично; перевіряйте дані у офіційних джерелах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голубенко О.Л., Петров А.С., Петров А.О. Соціальні мережі як загроза безпеки. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VSUNU/2011_7/title/1.pdf.
2. Деркаченко А.Я. Соціальні мережі, як середовище для технологій маніпулятивного впливу. URL: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/dataprotect/article/view/531/493>.
3. Карманний Є.В., Ковжога С.О. Підходи до захисту інформації при користуванні соціальними мережами. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8420/1/Karmannuy_Kovgoa.pdf.

4. Курс «Інформаційна безпека» від Internews Ukraine. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Internews+INFOS101+UA_2021_T3/about.

5. Попик В.І, Горовий В.М, Онищенко О.С. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж. URL: http://nbuviar.gov.ua/images/nauk-mon/problemu_susp_bezpeku.pdf.

6. Почепцов Г.Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. URL: Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>.

УДК 001.8

УНІФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ

Ольга Гринчук,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглянуто особливості уніфікації та стандартизації управлінських документів. Проаналізовано чому саме уніфікація та стандартизація є одним із чинників підвищення та покращення продуктивності роботи з документами на підприємстві, установі, організації.

***Ключові слова:** уніфікація, стандарт, управлінські документи, документація, ДСТУ.*

Постановка проблеми. У другій половині ХХ століття у зв'язку зі зростанням кількості документопотоків та документообігу в організаціях, установах, підприємствах, із збільшенням кількості паперових документів, що створювались і функціонували в системі управління, з'явилася потреба певним чином створювати, використовувати та зберігати документи. Саме тому виникла необхідність уніфікації документів. Усі ці особливості функціонування документів призвели до того, що, починаючи із середини ХХ століття і по сьогоднішній день всі документації оформлюються відповідно до стандартів, які уніфікують, стандартизують, доводять до єдиного зразка документи певного типу та виду.

Вивчення та розроблення проблеми уніфікації та стандартизації управлінської документації є одним із чинників підвищення продуктивності роботи з документами на підприємстві, організації, установі.

Мета полягає у дослідженні особливостей уніфікації і стандартизації управлінських документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленням теми уніфікації та стандартизації управлінських документів займалися такі українські вчені, як: Г. Швецова-Водка, Н. Кушнаренко, Ю. Палеха, С. Кулешов, І. Шкіцька та інші.

Виклад основного матеріалу.

У сучасному суспільстві особливе місце посідає документ, оскільки без документа неможливе функціонування організації, установи чи підприємства.

Документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі.

Документ – це інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі [1, с. 5].

Документи становлять основу частину інформаційних потоків у системі управління. Одним із найголовніших напрямків удосконалення документування і документообігу є уніфікація та стандартизація управлінських документів [2, с. 31].

Історичні витoki уніфікації документів належать періоду найдавнішого державного утворення людської цивілізації на території Месопотамії (Близький Схід III-I тисячоліття до н.е.). В основу документування інформації було покладено звичаєвий (традиційний) або ж випадковий підходи. Подібність управлінських ситуацій продовжувала схожість оформлення документів на рівні тексту та форми його організації. Через елементарні емпіричні спостереження приходить усвідомлення існування типової інформації для певного виду документів та такої, що кожного разу, залежно від її об'єкта і предмета, змінюється. Виокремлення постійної і змінної документної інформації уможливило становлення прообразів сучасних трафаретного і зв'язного тексту як форм уніфікації документів [1, с. 35].

Уніфікація – це встановлення одноманітного складу та форм документів, які супроводжують управлінську діяльність. Уніфікація управлінських документів – лише одна, відносно самостійна частина єдиного процесу удосконалення документації управління на певному етапі, рівні та управлінні в цілому. Тобто уніфікацію розглядають як один з головних методів стандартизації. Вона покликана забезпечити приведення об'єктів стандартизації до раціональної номенклатури за формою, нормами, типорозмірами згідно з їхнім функціональним призначенням. Стандартизація допомагає знизити витрати на роботу з документами, підвищити оперативність їх підготовки, опрацювання, сприймання розміщеної інформації користувачами [4, с. 23].

Уніфікація документів проводиться з метою скорочення застосовуваних документів, типізації їх форм, зниження трудомісткості їх обробки, досягнення інформаційної сумісності різних систем документації на основі спільних функцій керування, більш ефективного використання обчислювальної техніки.

Стандартизація – це встановлення єдиних норм та вимог, які висуваються до документів.

Великий внесок у справу уніфікації документів було здійснено у кінці XIX – на початку XX ст.: виникла практика створення різноманітних «письмовників» – збірок, які вміщували зразки всіх видів документів (розпорядження, рішення, реляції, вказівки, накази, ділові листи).

Достатньо було знайти в письмовнику відповідний зразок та, зробивши заміну прізвища, дати й адреси, переписати наведений документ, щоб скласти новий [7, с. 8].

У період 90-х років було сформовано поняття уніфікована система документації. Уніфікована система документації – це комплекс взаємопов'язаних документів кожному з яких присвоєно код відповідно до класифікатора управлінської документації [5, с. 101].

Уніфіковані системи документації створені за єдиними правилами й вимогами системи документації. Основою для уніфікації є повторюваність управлінських ситуацій і рішень, що документуються, а також необхідність фіксації типових процесів та явищ. Уніфікація може бути реалізована засобами стандартизації, а саме: розробленням і впровадженням стандартів, у яких зафіксовано вимоги до складання й оформлення документів.

Уніфікована система документації сприяє:

- 1) скороченню затрат ручної праці в інформаційних процесах (в результаті від людини потрібно мінімум зусиль для заповнення або прочитання документів);
- 2) широкому використанню електронно-обчислювальної техніки, оскільки уніфіковані форми документів зручні для електронної обробки (це досягається забезпеченням програмної, технічної та інформаційної сумісності документів, розробкою відповідних форм документів, класифікаторів, словників і т. п.;
- 3) упорядкуванню інформаційних потоків;
- 4) скороченню кількості документів;
- 5) подальшому вдосконаленню культури документа і в цілому інформаційної культури. Все це разом узятє дозволяє підвищити ефективність управління, так як досягається велика оперативність в отриманні якісної інформації, знижується кількість помилок в документах, скорочуються ручні операції, підвищується творчий характер управлінської праці, зменшуються фінансові витрати на роботу з документами [6, с. 40-41].

Нині в нашій країні розроблено і функціонує 20 уніфікованих систем документації. Найпоширенішою серед них є організаційно-розпорядча документація, яку використовують установи, організації та підприємства різних галузей на різних рівнях управління.

В Україні правила розроблення уніфікованих форм документів і створення уніфікованих систем документації регламентує один державний стандарт – ДСТУ 4163:2020 «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів».

Як зазначено в стандарті, його вимоги стосуються наступних документів:

- організаційних (положення, статuti, посадові інструкції, штатні розписи тощо);
- розпорядчих (постанови, рішення, накази, розпорядження);
- інформаційно-аналітичних (акти, довідки, доповідні записки, пояснювальні записки, службові листи тощо) документи, створювані в результаті діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій та інших юридичних осіб (далі – юридична особа) незалежно від їхнього функціонально-цільового призначення, рівня і масштабу діяльності та форми власності.

ДСТУ 4163:2020 встановлює:

- склад реквізитів документів;
- вимоги до змісту та місця розташування реквізитів у документах;
- вимоги до бланків та оформлення документів;
- вимоги до виготовлення документів.

Вимоги цього стандарту щодо оформлення реквізитів можуть бути поширені на всі класи уніфікованих систем документації.

ДСТУ 4163:2020 установлює 32 реквізити організаційно-розпорядчих документів [3].

Стандарт визначає склад і зміст постійної інформації реквізитів для організаційно-розпорядчих документів незалежно від носія інформації.

Висновок: Уніфікації та стандартизації управлінських документів спрямовані на покращення роботи з документацією, підвищення продуктивності роботи. Формуляр-зразок, бланк – це основа для оформлення документів, оскільки вони знижують працеемність їх обробки, готові шаблони. Без дотримання вимог та правил оформлення документів неможливе функціонування документів на підприємстві, установі, організації.

Уніфікації та стандартизація будується на принципах які додають документові: однотипності, стійкості, врівноваженості, правильне висловлення інформації в тексті, побудову змісту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бездрабко В.В. Управлінське документознавство : навч. посіб. Київ: Четверта хвиля, 2006. 208 с.

2. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [Чинний від 2005-07-01], Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 36 с.
3. ДСТУ 4163:2020 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів [Чинний від 2021-09-01], Київ, 2020. 37 с.
4. Метрологія, стандартизація, управління якістю і сертифікація: підручник / Бичківський Р.В. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Львів: Вид. Національного університету «Львівська політехніка», 2004. 560 с.
5. Мішак Т.В. Роль документообігу у розвитку інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень. Львів: *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. №12. С. 100-112.
6. Нікілева Л.О. Діловодство і стандарти в бухгалтерському обліку: конспект лекцій для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування». Кам'янське: ДДТУ, 2016. 77 с.
7. Пасічник М.С. Історія розвитку управлінського документознавства в Україні: Документ в історії. Львів : Українська академія друкарства. 2017. 75 с.
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

УДК 002

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК

Людмила Деміч,
здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Олена Кравченко,
кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглядається важливість бібліотечної діяльності. Розкриваються сучасні проблеми в діяльності бібліотек. Охарактеризовано основні проблеми та перспективи сучасних бібліотек. Наголошено, що стратегічним завданням бібліотеки є створення умов комфорту та атмосфери неформального спілкування для читачів шляхом значного зниження офіційності та підвищення рівня довіри у взаємовідносинах

Ключові слова: інновації, сучасні бібліотеки, проблеми бібліотек, діяльність бібліотек.

Постановка проблеми: Діяльність бібліотеки є важливим чинником накопичення та перетворення знань, набутих людиною та зафіксованих у вигляді документів у просторі та часі, сприяє підвищенню інтелектуального та морального потенціалу суспільства, має великий вплив на формування світогляду та різноманітної інформації, що задовольняє потреби індивідів.

Такий погляд на бібліотеки вимагає переходу від вивчення історії бібліотечної справи до рівня аналізу й узагальнення фактів у межах бібліотечної спрямованості й у контексті окремих проблем, до відбору й вивчення великих бібліотек. Блоки питань бібліотечної роботи безпосередньо пов'язані з певними тенденціями історико-культурних процесів, що визначають сутність, структуру та функції бібліотек та основні напрямки діяльності бібліотек у різні історичні періоди. Такий підхід є важливою умовою для об'єктивного аналізу історії бібліотек та визначення їх структури та функції в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасний досвід науково-методичної діяльності бібліотек України свідчить про зміну напрямків, наповнення традиційних функцій новим змістом, формування нових підходів.

Українські та закордонні експерти розглядали різні аспекти науково-методичної роботи, такі як М. Акіліна, О. Ахті, Т. Вилегжаніна, Н. Гуцул, В. Животовська, Г. Ковальчук, Т. Кулаковська, В. Мудроха, О. Романюк, Т. Сафонова, Н. Смаглова, І. Цуріна та ін.

Ефективність роботи бібліотеки сучасні бібліотекознавці розглядають як рівень досягнення закладом поставлених цілей з урахуванням потреб користувачів. Питанню оцінки ефективності та результативності бібліотечної роботи й менеджменту якості приділяють значну увагу такі вітчизняні й зарубіжні дослідники, як Ю. Ахмадова, О. Василенко, В. Вахнован, В. Горовий, І. Давидова, В. Ільганаєва, Р. Мотульський, Л. Петрова, М. Слободяник, Г. Солоіденко, Г. Швецова-Водка та інші. Автори оцінку якості бібліотечних послуг розглядають як потужний засіб, що дає змогу ухвалювати управлінські рішення, планувати й удосконалювати діяльність бібліотечних закладів загалом або окремих технологічних процесів, видів послуг тощо. Наголошується, що саме якісні бібліотечні послуги є запорукою ефективної діяльності публічних бібліотек [2].

Мета статті – проаналізувати суть діяльності бібліотек та їхні сучасні проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні бібліотеки дедалі активніше збільшують свою присутність у ЗМІ. Вони все частіше з'являються в нових медіа та соціальних мережах, причому з таким завзяттям, що можна сміливо говорити про формування систем представлення книгозбірень у медіасередовищі. Тому як цей процес, так і дослідження впровадження сучасних медіапрактик потребують детального аналізу. Адже сучасна бібліотека має бути флагманом для формування в суспільстві культури споживання інформації, в тому числі через якісний контент.

Сьогодні, якщо бібліотека хоче бути сучасною та орієнтованою на користувача, вона повинна звернути увагу на соціальні медіа, використовувати їх як унікальний майданчик для висловлення креативних думок і нескінченний простір для творчості. Нові можливості віртуального комунікаційного середовища спонукають бібліотеки до активізації своєї діяльності у напрямку створення власних інформаційних продуктів. Одним з її головних принципів є орієнтація на користувачів та їхнє включення в удосконалення бібліотечних продуктів і послуг. Двосторонність інформаційних потоків (від бібліотеки до користувача та від користувача до бібліотеки) дає змогу бібліотечним сервісам

бути чутливими до змін потреб користувачів, постійно еволюціонувати та покращуватися відповідно до поточних потреб останніх [1, с. 21].

Відповідь на питання: чому наше майбутнє залежить від бібліотек більш-менш зрозуміла: бо вони цікаві, комфортні, відкриті для будь-кого, мають комп'ютери, проектори, а в деяких є вже і рідери, і аудіокниги [2].

Візуальні зміни бібліотек та структури їх роботи – це величезна складова їх успішної реорганізації. Однак сьогодні потрібно, щоб в Україні люди повертались до книги, до читання, необхідно долати все ще негативну статистику відвідування бібліотек [3].

За час Незалежності в Україні утричі скоротилась кількість бібліотек. З кожним роком зростає кількість українців, які взагалі не читають книг, не переглядають друкованих ЗМІ. Як зазначає Н. Клаунінг, рівень захопленості молоді читанням нині помітно нижчий, ніж, наприклад, 20 років тому, коли підліток, у середньому, читав 40 книг на рік. Сучасний підліток читає, в середньому, 9 книг на рік [4].

Здебільшого, діти та підлітки читають літературу зі шкільної програми, а студенти – книги, які є обов'язковими для прочитання за навчальною програмою. Така тенденція звужує «інтелектуальні горизонти» молодого покоління українців, зауважує О. Афонін [4].

Завдання бібліотеки сьогодні – бути відкритим простором для навчання, спілкування та розваг, де кожен користувач відчуває себе учасником живого творчого процесу. Стратегічним завданням бібліотеки є створення умов комфорту та атмосфери неформального спілкування для читачів шляхом значного зниження офіційності та підвищення рівня довіри у взаємовідносинах.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що бібліотека, як інформаційний центр, є незамінним соціальним інститутом у соціально-культурній інфраструктурі. Використання та дослідження нових технологій позитивно вплине не лише на розвиток бібліотечної галузі, а й на діяльність бібліотеки в цілому. Тому підвищення кваліфікації працівників має бути одним із найважливіших питань сьогодення.

Отож, сучасна бібліотека – це не лише сховище інформації, а багатофункціональний відкритий простір з комплексним поєднанням якісного літературного фонду, місце для зустрічей та спілкування, центр розвитку громад. І тому бібліотекар, який володітимуть не лише традиційними для професії вміннями, але й навичками консультування з гуманітарних та соціальних проблем і координування локальних проєктів – в тренді професій майбутнього. А реформа децентралізації та роль і значення в цьому процесі бібліотек можуть бути темою наступного дослідження.

Сучасний етап розвитку інформаційної, бібліотечної та архівної справи тісно пов'язаний не тільки зі змінами в моделях виробництва інформації, а й у розповсюдженні та доступності інформації. Всесвітня павутина відкрила можливості для швидкого обміну інформацією в глобальному масштабі. Однак, як і багато століть тому, людям потрібні можливості для спілкування та обміну знаннями, тому нові медіа тут, щоб допомогти. Їх популярність зростає, а нові медіа, особливо соціальні мережі, стають зрілими платформами для розвитку та ведення бізнесу, обміну інформацією, в тому числі у сфері бібліотек. Слід зазначити, що сучасні медійні практики активно впроваджуються в роботу бібліотек, і використання цих інновацій виводить комунікацію бібліотек із суспільством на інший рівень.

Сьогодні імідж бібліотеки визначається її популярністю в суспільстві. Тому наявність сторінок у соціальних мережах для збору книг зумовлена потребами часу, що особливо важливо для молоді, яка звикла отримувати інформацію через гаджети. У роботі дитячих та юнацьких бібліотек нові медіа можуть лише зміцнити їх позиції та залучити читачів, а головне – зашкодити сучасним медійним практикам. Тож ці книгозбірні повинні сприймати соціальні мережі та працювати серйозно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бібліотека в освітньому просторі. Інноваційна діяльність в бібліотеках (за матеріалами фахових публікацій): інформ. бюл. для працівників бібліотек ВНЗ III – IV рівнів акредитації державної форми власності Хмельницької області. №22 / редкол.: О. О. Мацей, С. А. Молчанова, О. О. Костюк; гол. ред. О. Б. Айвазян. Хмельницький: ХНУ, 2016. 96 с. (дата звернення 17.03.2023 р.)

2. До питання оцінки ефективності роботи бібліотек в умовах (не) визначеності буття. URL: https://library.vn.ua/Konf2019/texts/1_6.htm (дата звернення 17.03.2023 р.)

3. Сучасна бібліотека – ресурс для розвитку громади URL <https://uplan.org.ua/analytics/suchasna-biblioteka-resurs-dlia-rozvytku-hromady/> (дата звернення 17.03.2023 р.)

4. Сучасна бібліотека – це не тільки читання URL <https://www.radiosvoboda.org/a/24706456.html> (дата звернення 17.03.2023 р.)

УДК 35.01: 352/354

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ В ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Ярослава Смірнова,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Дослідження містить матеріал щодо особливостей впровадження електронного документообігу в органах виконавчої влади. Також аналізуються переваги електронного документообігу, що пов'язані з уникненням процесів відстеження переміщення паперових документів всередині організації, контролю за порядком передачі інформації, що істотно знижує трудовитрати діловодів.

Ключові слова: електронний документ, електронний документообіг, електронний підпис, автоматизація документообігу.

Постановка проблеми. У час комп'ютеризації суспільства технології стрімко розвиваються, але при цьому більшість виконавчих органів не мають змоги у повній мірі використовувати їх у своїй діяльності. Не зважаючи на те, що вже чітко прописані нормативно-правові акти щодо електронного документообігу, більшість органів виконавчої влади ще не мають змоги запровадити електронний документообіг.

Мета статті. Метою статті є дослідити ефективність використання електронного документообігу в органах виконавчої влади.

Впровадження органами виконавчої влади електронного документообігу – це один із шляхів оптимізації державних процесів, який дозволяє значно скоротити час узгодження та підписання документів, позбутися великої кількості папок та великої кількості громіздкої паперової роботи.

Електронний документообіг став ще більш актуальним під час пандемії коронавірусу, оскільки держава намагається налагодити дистанційну роботу та автоматизувати процес обміну внутрішніми та зовнішніми документами.

Електронний документообіг – сукупність процесів створення, оброблення, правлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів [2].

Статтею 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначено, що електронний документ (ЕД) – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, склад та порядок розміщення яких визначається законодавством. [2] При цьому ЕД може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму подання шляхом відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною. Обов'язковими реквізитами ЕД є дані, без яких він не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили.

Відповідно до ст. 6 зазначеного Закону України обов'язковим реквізитом ЕД є електронний підпис, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача ЕД іншими суб'єктами електронного документообігу і дає змогу підтвердити його цілісність. Накладанням електронного цифрового підпису (ЕЦП) завершується створення ЕД. Однак необхідно зауважити, що лише ЕЦП за правовим статусом прирівнюється до власноручного підпису (печатки), а інші види електронного підпису такого статусу не мають [3].

Порядок створення, обміну та використання електронного документу було врегульовано Законом «Про електронні документи та електронний документообіг».

Основна мета впровадження електронного документообігу в органах державної влади є створення розвиненої системи документообігу, управління потоками робіт, контроль виконавчої дисципліни, зокрема механізмів для виконання технологічно-інформаційних процесів опрацювання документів та організації контролю цих процесів.

Створення електронного документообігу в системі державного управління та місцевого урядування передбачає:

- стратегію розвитку інфраструктури ЕД в органах влади на всіх рівнях;
- організаційне, правове, технологічне забезпечення електронного документообігу в органах влади та державного управління;
- оцінку часових показників розвитку інфраструктури ЕД;
- забезпечення інформаційної безпеки електронного документообігу в органах влади на всіх рівнях управління [4, с. 12].

До електронних систем організації документообігу органів влади мають застосовуватися вищі вимоги, ніж до систем, які використовуються для організації

документообігу на комерційних підприємствах. Обґрунтуванням цьому є те, що документообіг органу влади представляє інформацію державного значення, – накази, звіти, постанови, розпорядження тощо. Збереження, обробка та транзакції електронних документів у електронній системі потребує захищеного доступу для унеможливлення витоку конфіденційної інформації поза межі електронної системи органу влади.

Для успішної автоматизації електронного документообігу в органах виконавчої влади необхідно визначити передумови для переходу органу до системи організації електронного документообігу:

- достатнє виділення часу на початковий процес створення ЕД;
- розвиток інтеграційних технологій;
- поширення технологій електронного підпису;
- забезпечення безпечного доступу територіальних підрозділів до центральної системи документообігу [1, с. 55].

Крім того для повноцінного впровадження електронного документообігу повинні бути створені наступні передумови:

- доречний вибір функціональності системи електронного документообігу;
- належне серверне обладнання або застосування «хмарних технологій»;
- наявність відповідної ІТ-служби, оскільки функціонування СЕД потребує щоденної підтримки, а користувачі – надання кваліфікованої ІТ-допомоги;
- належна нормативно-правова база, яка урегулює порядок роботи з електронними документами та інші питання застосування електронного документообігу;
- забезпечення електронними цифровими підписами усіх працівників, які задіяні у СЕД;
- наявність програми впровадження електронного документообігу;
- потужне технічне оснащення спеціалістів, які забезпечують роботу з документами: реєстрацію, оцифрування паперових документів, регулювання руху електронних документів;
- наявність у всіх працівників сучасної комп'ютерної техніки, її оновлення;
- Підвищення професійного рівня персоналу щодо роботи з електронним документообігом.

Для запровадження електронного документообігу керівництво виконавчої влади має забезпечити необхідні умови:

- якісний сервіс обслуговування користувачів;

- надання експлуатаційної документації по роботі з системою управління електронним документообігом;
- постійне вдосконалення технології електронного документообігу та інформаційної системи її підтримки;
- забезпечити відповідні заходи дисциплінарного впливу задля дотримання вимог запровадження електронного документообігу;
- забезпечити ефективну процедуру видання, реєстрації, погодження і контролю виконання організаційно-розпорядчих та інших видів документів [5].

Керівники органів виконавчої влади несуть персональну відповідальність за реалізацію організаційних заходів підтримки електронного документообігу в межах компетенції та обов'язків відповідного органу.

Для запобігання виникненню проблем з впровадженням фахівцям у сфері управління документацією потрібно постійно підвищувати кваліфікацію, освоювати знання суміжних дисциплін, насамперед юриспруденції та інформаційних технологій.

Впровадження електронного документообігу в органах виконавчої влади забезпечить зручність у роботі, зниження психологічних навантажень. Також знизяться фізіологічні навантаження, оскільки із застосуванням відповідного програмного забезпечення час, витрачений на роботу з паперовими документами, істотно зменшиться.

Таким чином, впровадження електронного документообігу в органах виконавчої влади повинно підвищити якість підготовки документів, прискорити обмін документацією, знизити час копіювання і розповсюдження документації тощо. Тому на сьогоднішній день впровадження електронного документообігу стає одним з найоптимальніших рішень для оптимізації всіх паперових процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гречко А.В. Основи електронного документообігу: навч. посіб. / Київський національний торговельно-економічний ун-т. К., 2006. 156 с.
2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
3. Закон України "Про електронний цифровий підпис" URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
4. Корнута В.А. Основи організації електронного документообігу. СЕРІЯ: Довідково-інформаційні матеріали. Випуск 58/12. Івано-Франківськ, 2012. 44с.
5. Цифровий підпис: що треба про нього знати. «ДК» URL: online.dtkr.ua/Book/%C2%AB%D0%94%D0%9A%C2%BB%20%E2%84%9620.epub/navPoint-9

УДК 311.21

ФАКТЧЕКІНГ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Вікторія Ісупова,

здобувачка фахової передвищої освіти,
Центральноукраїнський фаховий коледж;

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Сучасна журналістика знаходиться під впливом багатьох факторів, що впливають на якість та достовірність інформації, яка оприлюднюється. Одним з таких факторів є значення статистичної інформації, яка часто використовується в журналістських матеріалах. Однак, забезпечення точності та достовірності статистичних даних є складною задачею, що вимагає особливої уваги та ретельної перевірки. У цій статті розглянемо фактчекінг як інструмент перевірки статистичної інформації у журналістській діяльності.

Ключові слова: фактчекінг, журналістська діяльність, статистична інформація, електронний ресурс, ЗМІ.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформація є найціннішим ресурсом. Журналісти несуть відповідальність за забезпечення якісної та достовірної інформації для кінцевих споживачів. Однак, з поширенням інформаційних технологій та соціальних мереж, вірогідність надання неправдивої та спотвореної інформації значно зростає. Тому важливо розробити та використовувати методи, які дозволяють відокремлювати правдиву інформацію від неправдивої. Один з таких методів – фактчекінг.

Мета дослідження – розглянути інструменти фактчекінгу для перевірки достовірності статистичної інформації у журналістській діяльності.

Ступінь дослідженості проблеми. За останні роки проблема фактчекінгу та перевірки достовірності статистичної інформації у журналістській діяльності стала все більш актуальною та обговорюваною у наукових дослідженнях та медіа-середовищі. На сьогоднішній день ця проблема вже досить добре вивчена, однак, завжди є потреба у поглибленні дослідження та розробці нових методів перевірки достовірності статистичної інформації.

У сучасній журналістській практиці дедалі більше уваги приділяється перевірці фактів та достовірності статистичних даних, які використовуються в матеріалах. З цією метою використовуються різноманітні методи та інструменти, що дозволяють перевіряти якість та правдивість інформації.

Згідно з українським виданням tyzhden.ua, найавторитетнішими українськими фактчекінговими організаціями станом на 2020 рік були, окрім інших, такі організації як VoxUkraine / Антологія Брехні від VoxCheck, StopFake, По той бік новин, БезБрехні, Детектор медіа, Інститут масової інформації, Інтерньюз-Україна, та Антологія Брехні [5].

Виклад основного матеріалу. Фактчекінг (англ. fact-checking) – це процес перевірки правдивості фактів, тверджень, даних та інформації, які з'являються у ЗМІ, соціальних мережах та інших джерелах. Цей процес зазвичай включає перевірку джерел інформації, перевірку фактів та даних на достовірність, аналіз контексту, у якому ці факти з'являються, та порівняння різних джерел інформації [2; 3].

Фактчекінг є важливим інструментом для боротьби з дезінформацією та фейковими новинами, які можуть поширюватися швидко через соціальні мережі та інші медіа-платформи. Перевірка фактів допомагає забезпечити точність та достовірність інформації, яку отримують люди, і допомагає підвищити рівень грамотності та критичного мислення в суспільстві.

Фактчекінг є процесом перевірки правдивості фактів та інформації, яка надається у засобах масової інформації. Фактчекінг може бути виконаний як вручну, так і за допомогою фактчекерів, які використовують штучний інтелект та інші технології для автоматичної перевірки фактів [1].

Статистична інформація може бути особливо складною для перевірки, оскільки вона містить числа та цифри, які можуть бути спотворені або неправильно зрозумілі. Тому, при використанні статистичної інформації в журналістських матеріалах, важливо забезпечити її точність та достовірність.

Фактчекінг статистичної інформації у журналістській діяльності, полягає в тому, що у сучасному світі, де інформаційний простір переповнений різноманітними даними та статистикою, журналісти повинні забезпечувати точність та достовірність своїх матеріалів. Однак, часто журналісти можуть неправильно інтерпретувати статистичну інформацію або надмірно її узагальнювати, що може призвести до поширення неточної та неправдивої інформації серед громадськості. Тому, вирішення цієї проблеми полягає у розгляді методів та підходів до фактчекінгу статистичної інформації, які допоможуть журналістам перевіряти та підтверджувати достовірність своїх матеріалів перед їх публікацією.

Існує кілька методів фактчекінгу:

1. *Перевірка джерела інформації.* Переконайтеся, що джерело, з якого ви берете інформацію, є надійним. Перевірте, чи є у джерела достатньо доказів, щоб підтвердити свої твердження. Пошукайте інформацію від кількох джерел, щоб підтвердити достовірність інформації.

2. *Перевірка фактів.* Переконайтеся, що факти, які наводяться у статті або новинах, є правдивими. Перевірте джерела фактів та їх достовірність. Якщо ви не можете підтвердити факти, що наводяться, то, можливо, ця інформація є недостовірною. Якщо інформація здається правдоподібною, то слід перевірити факти, на яких вона базується. Це може включати перевірку дат, цифр, назв, імен, місцезнаходження та інших конкретних даних.

3. *Перевірка контексту.* Завжди переконуйтеся, що ви знаєте повний контекст інформації, а не лише фрагменти. Неповний контекст може призвести до неправильних висновків. Іноді факти можуть бути правдивими, але викладені таким чином, що також призводять до неправильних висновків.

4. *Перевірка мови та стилю.* Неправдива інформація може містити помилки в написанні або використовувати суперечливу мову. Перевірте, чи не містить текст неправильну граматику, орфографію або інші помилки.

5. *Перевірка часу створення.* Інформація може старіти та змінюватися з часом. Переконайтеся, що дата публікації інформації відповідає актуальності інформації.

6. *Перевірка джерела повторно.* Після перевірки фактів та контексту, важливо повернутися до джерела інформації та перевірити, чи дійсно воно є надійним джерелом. Це може включати перевірку інших джерел на ту саму тему, перевірку історії джерела та оцінку його репутації [4].

Фактчекінг є важливим для статистичної інформації у журналістській діяльності з кількох причин. По-перше, журналісти, які працюють зі статистичною інформацією, повинні бути впевнені в її точності та достовірності. Фактичні помилки або неточності в статистичній інформації можуть призвести до невірної інтерпретації даних та неправильних висновків. Фактчекінг допомагає перевіряти статистичну інформацію та виявляти будь-які неточності або недостовірні дані.

По-друге, у світі сьогодні поширення дезінформації та фейків є великою проблемою. Журналісти повинні бути обачними та перевіряти джерела, щоб не потрапити у пастку дезінформації. Фактчекінг може допомогти виявити фальшиву статистику, що була створена для підтримки неправильних висновків або політичних агенд.

По-третє, у світі статистика стає все більш складною та технічною. Фактчекінг допомагає журналістам зрозуміти складні дані та перевіряти їх

правильність. Крім того, він може допомогти перевірити висновки та інтерпретації даних, які зробив статистик чи експерт.

Серед основних інструменти фактчекінгу, що можуть бути використані у журналістській діяльності, є офіційні джерела та ресурси, які публікують офіційні статистичні дані та результати досліджень. Зокрема, такі, як:

1. Державна служба статистики України (<https://www.ukrstat.gov.ua/>) – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі статистики, є джерелом соціально-економічної статистичної інформації (рис. 1).

Рисунок 1 – Головна сторінка Держкомстату

2. Міністерство фінансів України (<https://www.mof.gov.ua/uk>) – у розділі «Дані та аналітика» (рис. 2) можна знайти різноманітну інформацію, що стосується виконання Державного та місцевих бюджетів та ін.

Рисунок 2 – Розділ «Дані та аналітика» сайту Міністерства фінансів України

3. Національна служба здоров'я України (<https://nszu.gov.ua/>).
4. Міністерство охорони здоров'я України (<https://moz.gov.ua/>).

На цих ресурсах можна знайти і перевірити статистичну інформацію зі сфери охорони здоров'я.

5. Національний банк України (<https://bank.gov.ua/>) – на цьому сайті можна знайти таку інформацію як облікова ставка, курс гривні до іноземних валют, золотовалютні резерви, кількість банків та їх фінансові результати, кількість банківських карток, дані про платіжні системи тощо (рис. 3).

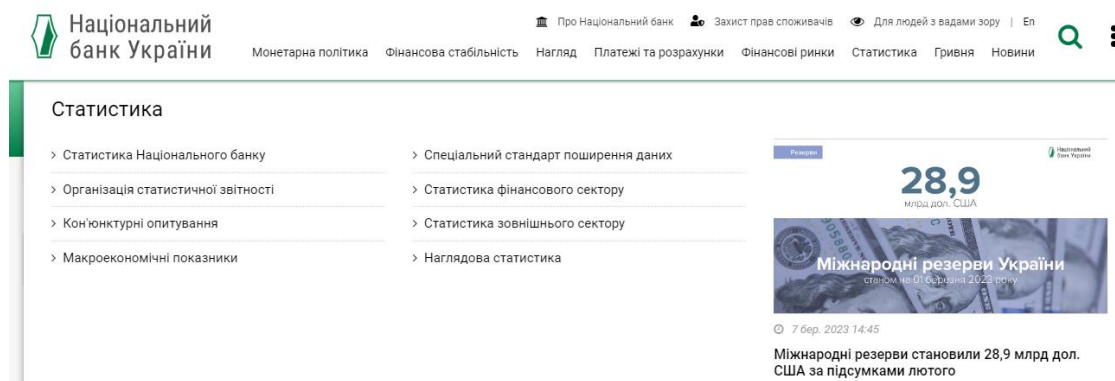

Рисунок 3 – Розділ «Статистика» сайту Національного Банку України

Висновки. Отже, фактчекінг є важливим інструментом для журналістів, які працюють зі статистичною інформацією. Він допомагає забезпечити точність та достовірність даних, уникнути дезінформації та зрозуміти складні статистичні концепції. Часто журналісти залежать від інформації, яку надають їм експерти та джерела, і можуть недостатньо перевіряти статистичну інформацію, яку вони отримують. Це може призвести до поширення неточної інформації, яка може вплинути на сприйняття громадськістю важливих питань.

Таким чином, можемо стверджувати про незаперечну важливість фактчекінгу в журналістській діяльності, адже правильна перевірка інформації, яку журналісти публікують, допомагає забезпечити високу якість журналістської роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Звідки ви це знаєте?»: якими інструментами фактчекінгу треба володіти професійним журналістам. URL: <https://nsju.org/navchannya/zvidky-vy-cze-znayete-yakumu-instrumentamy-faktchekingu-treba-volodity-profesijnym-zhurnalistam/> (дата звернення: 21.03.2023).
2. Ейсмунт В. Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізнити брехню від правди URL: <http://imi.org.ua/articles/instrumenti-faktchekingu-yakprofesijno-vidriznyati-brehnyu-vid-pravdi/> (дата звернення: 21.03.2023).

3. Жадько В.О. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.

4. Курс «Інформаційна безпека» від Internews Ukraine. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Internews+INFOS101+UA_2021_T3/about (дата звернення: 26.03.2023).

5. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/> (дата звернення: 24.03.2023).

УДК 930.253

ЕКСПЕРТИЗА ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ДІЛОВОДСТВІ

Карина Стаднікова,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини;

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Стаття присвячена дослідженню діловодства, яке становить повний цикл обробки і руху документів з моменту їх створення або одержання до моменту виконання, відправлення, знищення або передавання на архівне зберігання, попередньо встановивши його цінність. У статті розглянуто загальне проведення експертизи цінності документів, її мету, принципи та критерії.

***Ключові слова:** цінність, експертиза цінності документів, критерії цінності документів, експертна комісія, електронний документ.*

Постановка проблеми.

У процесі діяльності будь-якої організації накопичується велика кількість документації, що містить інформацію з різною мірою цінності. Велика частина документів містить інформацію, яка використовується лише один раз, а після її використання – документи не потрібні ні як джерело інформації, ні як джерело доказів чи для подальшого використання. Інші документи містять інформацію, яка буде потрібна протягом певної кількості років. Зберігати всі документи, що накопичилися, не зовсім правильно, оскільки для цього знадобляться додаткові приміщення і працівники. Повний цикл взаємодії людини з документами якої включає не тільки створення документів, їх використання, але й зберігання документів і відомостей про них, з метою наступного, можливо кількаразового, використання. Адже документ створюється для фіксації інформації й передачі її в просторі й у часі.

Мета дослідження.

Дослідження питання проведення експертизи цінностей документів у діловодстві.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідженням проведення експертизи цінності документів у діловодстві займалися В.Бездрабко, К.Селіверстова, Л. Кисельова, Н. Христова, Я.Калакура, І.Матяш та інші науковці. Проте, незважаючи на поодинокі розвідки, тема експертизи цінності документів у діловодстві сьогодні досліджена не в повній мірі, у зв'язку зі змінами у діловодстві та архівознавстві, тому потребує досконалого вивчення.

Основний виклад матеріалу.

Установи, організації, підприємства створюють архіви для зберігання документів, закінчених у діловодстві, користування ними із службовою, виробничою, науковою та іншою метою, а також для захисту законних прав та інтересів громадян. При формуванні архіву належної уваги слід надати експертизі цінності документів.

Одним із найскладніших теоретико-прикладних питань діловодства та архівістики є експертиза цінності документів, особливості її проведення та принципи.

Відмінності та розбіжності у цьому питанні починаються з визначення. Оскільки немає єдиного визначення, яке б розтлумачувало поняття експертизи цінності документів. Крім того, зазначений термін використовується у двох галузях: діловодстві та архівознавстві.

Цінність – це особливе соціальне значення документа, привілеї одного документа стосовно до іншого за певною істотною ознакою або їх сукупністю.

Цінний документ має політичне, соціально-економічне, наукове, культурну роль і на цій підставі підлягає державному обліку та прийому на державне збереження [4].

Цінність – якісна характеристика цінного документа, що представляє особливу соціальну значимість за змістом, формою чи умовам побутування в зовнішньому середовищі незалежно від його кількості [4].

Насамперед цінний документ має для держави постійне значення і незамінний при втраті.

Цінність документа визначається не тільки його змістом та викладенням матеріалу, але і законодавством. Тому цінність визначається в основному законодавством України. Це Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про цінні папери» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 26, ст.264). Верховна Рада України [2].

Експертиза цінності документів здійснюється за ініціативою їх власника або за його згодою. У разі загрози знищення або значного погіршення стану

зазначених документів їх власник зобов'язаний на вимогу державної архівної установи подати ці документи на експертизу.

Принципи і критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій затверджені Кабінетом Міністрів України.

Згідно п. 7 Порядку № 1004 (Порядок утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів) експертизу цінності проводять за такими принципами:

- об'єктивність – проведення оцінки документів на основі неупередженого підходу;
- історизм – урахування ознаки часу і місця створення документів, загальноісторичного контексту;
- усебічність і комплексність – дослідження відповідних документів з урахуванням їх місця в комплексі інших документів [6].

У ході експертизи звертають увагу на цільове мета документів. Кожний документ створюють з певною метою, передусім для передавання тієї чи іншої інформації не тільки традиційно між адресантом і адресатом (листування, звіт, наказ тощо), й для передання інформації найширшим верствам суспільства (відозва, маніфест), а заразом для наступних поколінь (спогади, мемуари). Від цільового значення залежить і форма документа, виклад тексту, сполучення інформації та її достовірність.

Важливим є ступінь збереженості документів, що дозволяє розкривати повноту документального комплексу, окремого фонду, групи однорідних за призначенням організацій або фондів однієї функціональної системи управління. Цей критерій застосовують найчастіше у двох випадках:

а) при відсутності основного оригінального документа на державне зберігання приймають його засвідчену копію (на правах оригіналу).

б) при відсутності оригінальних документів у фонді організації їх можливо замінити засвідченими копіями з фондів нижчих або вищих установ системи, де вони зберігаються тимчасово.

Під час експертизи цінності документів важливу роль має критерій зовнішніх особливостей документів як один з основних підходів відбору оригіналів документів, у випадку їхньої відсутності – юридично засвідчених копій, а при відсутності останніх – незасвідчених копій. При цьому надають перевагу документам, що мають сліди роботи з ними – резолюції керівництва, записи виконавців, діловодні помітки тощо. Враховуються заразом і мовні та почеркові ознаки елементів оформлення (в тому числі і художнє), фізичний стан збереженості документа. Якщо провідний документ у поганому фізичному стані, то залишають поруч його копію або інші дані де основні відомості повторюються [7].

Експертиза цінності документів установ, їх відбір для наступного зберігання здійснюються ЕК (експертною комісією) установ, що діють відповідним чином до положень про них, розроблених як треба до Типового положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, державного та комунального підприємства, установи та організації, затвердженого наказом Держкомархіву України від 17. 2007 N 183, зареєстрованого в Мін'юсті України 11. 2008 за N 13/14704, та Примірною положення про експертну комісію союз громадян, релігійної організації, а так само підприємства, установи та організації, заснованої на приватній формі власності, затвердженого наказом Держкомархіву України від 06. 2008 N 83.

Порядок утворення та діяльності комісії з проведення експертизи цінності документів регулюється Постановою К М У від 08 серпня 2007 року N 1004 «Про проведення експертизи цінності документів (зі змінами) [10].

До складу ЕК, що затверджується керівником установи, включаються керівники служби діловодства і архіву, працівники структурних підрозділів, а також представники ЕПК (ЕК) державної архівної установи, архівного відділу міської ради, у зоні комплектування яких перебуває відповідна установа. Голову ЕК, яким, як правило, є заступник керівника установи, призначає лідер установи.

Основним завданням експертної комісії установи є організація та проведення експертизи цінності документів, що утворилися в діловодстві установи.

Висновок. Одним із найскладніших теоретико-прикладних питань діловодства та архівістики є експертиза цінності документів, особливості її проведення та принципи.

Цінність – це особлива соціальна значимість документа, перевага одного документа відносно іншого за деякою істотною ознакою або їх сукупністю, а також що цінність визначається в основному законодавством України.

При проведенні експертизи цінності документів враховуються наступні принципи та критерії: об'єктивність, історизм, усебічність та комплексність.

Критерії цінності документів – це система науково обґрунтованих ознак, на підставі яких практично визначається ступінь цінності документів.

Основним завданням експертної комісії установи є організація та проведення експертизи цінності документів, що утворилися в діловодстві установи. Експертиза цінності документів – це вивчення документів на підставі критеріїв їхньої цінності з метою формулювання термінів зберігання документів та відбору їх для включення до складу Архівного фонду

Експертиза цінності документів проводиться щорічно.

Проведення експертизи цінності документів вимагає дотримання принципів об'єктивності, історизму, всебічності, комплексності. Критерії

визначається за походженням, змістом та зовнішніми ознаками. Також у ході експертизи звертають увагу на мету документів. Від цільового значення залежить і форма документа, виклад тексту, сполучення інформації та її достовірність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зміни в архівному законодавстві щодо експертизи цінності документів :Роз'яснення: Міністерство юстиції України від 24.01.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0024323-12#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства про цінні папери : Закон України від 05.07.2012 р. № 5080-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5042-17#Text>
3. Про внесення змін до Порядку утворення та діяльності комісії з проведення експертизи цінності документів і Порядку віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, їх обліку та зберігання : Кабінет міністрів України. Постанова від 28 листопада 2012 р. № 1103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2012-%D0%BF#Text>
4. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514- VI. URL: [https://ips.ligazakon.net/document /view/t063480?an=596&ed=2020_05_13](https://ips.ligazakon.net/document/view/t063480?an=596&ed=2020_05_13)
5. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Калакура Я. та ін. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 354 с.
6. Експертиза цінності документа. URL: <https://i.factor.ua/ukr /journals /nibu/2017/august/issue-68-69/article-29869>.
7. Експертиза цінності документів/ Головне територіальне управління юстиції у Хмельницькій області. Полонське районне управління юстиції : веб-сайт. URL: <https://justice-km.gov.ua/uploads/files/ekspertuza%0cinnosti%20dokumentiv.docx>
8. Поленніков М. Електронний документ як об'єкт дослідження судово-економічної експертизи. URL: <https://kndise.gov.ua/%E2%80%8Belektronnyj-dokument-yak-obyekt-doslidzhennya-sudovo-ekonomichnoyi-ekspertyzy/>

УДК 070.1:355.01

ОСОБЛИВОСТІ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ангеліна Калич,

здобувачка фахової передвищої освіти,
Центральноукраїнський фаховий коледж;

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Стаття присвячена проблемі журналістської діяльності в умовах війни, зокрема дотриманню журналістських стандартів та етичних норм. Автори зазначають, що вимоги до медіа в умовах повномасштабного наступу значно зросли, оскільки громадськість прагне отримувати правдиву інформацію без запізень, але не хоче, щоб вона травмувала або шокувала. Важливою умовою є перевірка інформації та уточнення термінології, а також обережне висвітлення кривавих подій. Автори наголошують на необхідності залучення експертів та поданні різних точок зору на проблему. Окремо зазначається проблема обмеження воєнного стану для українських ЗМІ та несприятлива комунікаційна стратегія щодо вітчизняних журналістів.

Ключові слова: журналіст, інформація, вимоги, документування, злочини.

Журналістська інформаційна діяльність не менш важлива ніж досягнення на фронті. Перші два місяці повномасштабного вторгнення редакції українських ЗМІ працювали 24/7. Однозначно для глядача, слухача, читача важлива подача правдивої інформації без запізень. Дозованість інформації теж не вирішує питання задоволення інформаційного голоду у населення. Громадськість закликає журналістів говорити правду, якою б шокуючою вона не була. Громадяни погоджуються з тим, щоб не пускати у ЗМІ криваві кадри, які можуть нашкодити аудиторії, але світ повинен знати, з чим має справу, з яким звірством, геноцидом і масовими вбивствами. В умовах повномасштабного наступу вимоги до медіа в українських читачів і глядачів зросли. З одного боку, вони прагнуть, щоб їх інформували, а з іншого – не хочуть, щоб інформація травмувала або шокувала.

Постановка і актуальність проблеми пов'язана з війною Росії в Україні появою у журналістів нових викликів, зокрема з дотримання журналістських стандартів. Протягом періоду військової агресії росіян журналісти вирішували

для себе, як публікувати фото тіл загиблих і чи публікувати взагалі, чи показувати обличчя російських полонених, як писати про російські звірства, воєнні злочини та геноцид і про що говорити з потерпілими. Метою статті є визначення стандартів журналістської діяльності із врахуванням особливостей військового стану та дій. Діяльність журналістів під час військового стану відрізняється від мирних днів. Журналісту обов'язково необхідно перевірити інформацію та ще й не один раз. Не поширювати чуток, яким немає підтвердження. Особливу увагу приділити назвам, датам, щоб не привести до негативних наслідків, уточнювати термінологію. Надзвичайно важливо вчасно оприлюднювати інформацію, бути максимально неупередженим, подавати різні точки зору на проблему. З етичної точки зору важливо обережно висвітлювати криваві події, зважати на сприйняття аудиторією, не називати загиблих трупами, бути обережними з жахливими світлинами або кадрами»[3]. У складних випадках у висвітленні війни важлива думка залучених експертів: медиків, військових, техніків. Необхідно утримуватися від своїх суб'єктивних суджень, вражень, оцінок подій. Сьогодні для вітчизняної журналістики – зірковий час і випробовування на правдивість оперативність, об'єктивність. Медійникам доводиться працювати в особливих умовах війни. Перші місяці війни показали наскільки впевнено, злагоджено працювали журналісти телебачення – вели прямі ефіри з підвалів, укриттів. Горнило війни спонукало їх до пошуків альтернативних програм зі звільнених Ірпіня, Бучі. На сайті редакції ELLE вийшов Воєнний щоденник – це історії людей, які втекли від війни з Маріуполя, Чернігова, Славутича, Харкова, Бучі та Гостомелю. В жилах стигне кров від таких страшних історій. Загалом за три місяці вони опублікували більше тисячі матеріалів. На відміну від деяких західних журналістів, які не дотрималися журналістських стандартів, українські журналісти вже можуть задавати планку, говорити, що правильно чи неправильно, не боятися критикувати міжнародні медіа. Викликом для українських медіа відомі журналісти вважають захист свободи слова та незалежної журналістики. Зараз наші ЗМІ перебувають у кризі, яку спричиняють, з одного боку, фінансові проблеми, а з іншого – обмеження воєнного стану. Важливо, щоб ці обмеження закінчилися разом з війною і Україна могла розвиватися як демократична держава.

Сьогодні, на жаль, існує перевага для іноземних медіа під час допуску на місце події. Адже вітчизняних медійників можуть допускати наступного дня або взагалі не допускати. Наприклад, CNN отримує більше коментарів, ніж українські медіа»[5]. Це потрібно виправляти. Відомі українські журналісти вважають, що комунікаційна стратегія має бути лояльнішою, сприятливішою щодо вітчизняних журналістів. Адже типовий іноземний кореспондент не

перебуває в контексті подій та він ще може вестися на російську пропаганду. Не тому, що вони проти нас, а тому, що можуть чогось не знати, не довіряти та ставити під сумнів безсумнівну для українських медійників інформацію. Українські журналісти долучилися до документування російських воєнних злочинів, адже це є геноцид на міжнародному рівні, намагаються, щоб дані журналістських розслідувань можна було долучити до міжнародних трибуналів. І зробити потрібно так, щоб усе можна було довести й нічого не можна було розвалити під час суду. У суспільстві живе надія, що це буде окремий трибунал, який займатиметься злочинами Росії в Україні.

Російське повномасштабне вторгнення стало темою номер один для журналістів. І вони надіялися, що якщо максимально розповісти російським громадянам про жахіття, що відбуваються в Україні, то вони вийдуть на вулиці, повалять свою владу, боротимуться з несправедливістю, і все це швидко закінчиться. Але швидко стало зрозуміло, що це ілюзія і більшість росіян підтримує звірства своєї армії. Це стало певним розчаруванням, але було й розуміння, що цю роботу треба продовжувати: розповідати, документувати злочини для того, щоб окупанти були покарані.

Росіяни вважають внесок українських журналістів в хід протистояння збройному вторгненню дуже вагомим, прирівнюють до «пропагандистів». А ми переконуємося в тому, як вдало наші журналісти розбивають брехливі пропагандистські російські наративи. Особливо чітко це видно з інтерв'ю блогера Володимира Золкіна на ютубі з полоненими рашистами. Під час бесід більшість росіян визнають, що їх обдурили у багатьох питаннях починаючи з мобілізації, денацифікації та демілітаризації. Не меншим викликом для ЗМІ стала сама можливість розповідати правду під час війни, коли кожне слово доводиться ретельно вивіряти й зважувати, адже від цих слів в прямому сенсі може залежати чиєсь життя. Завдяки зусиллям українських та міжнародних ЗМІ світ дізнався, що Росія, як країна-агресор, намагалася поставити під сумнів культурне, духовне і навіть фізичне виживання українського народу. Один із своїх ударів загарбники завдали медійній галузі України. На превеликий жаль, напис «ПРЕСА» не є запорукою збереження життя представників засобів масової інформації від обстрілів рашистів, тому питання збереження життя і здоров'я журналістів у їх власних руках. Війна є часом великих випробувань для журналістики. Журналісти гинуть і отримують поранення на фронті, стають жертвами насильницьких викрадень і катувань. За даними НСЖУ, за період війни російські військові вбили щонайменше 52 працівника українських та іноземних ЗМІ. Велика кількість медіа змушені закриватися і припиняти роботу через фінансові труднощі, а окупанти блокують саму можливість сигналу на підконтрольних їм територіях.

В умовах війни змінилися вимоги до журналістських репортажів. Звісно, умови воєнного часу накладають об'єктивні обмеження на свободу слова. Не повідомляти оперативні деталі пересування військ, техніки, влучань і руйнувань після ударів ворога, не показувати обличчя бійців, не розповідати про заплановані, відкладені чи скасовані операції, про військові частини, методистику і тактику їхніх дій тощо. І це зрозуміло. Крім того, що журналісту необхідно донести об'єктивну інформацію про подію (ракетний обстріл об'єктів, наступ, контрнаступ, тощо) необхідно врахувати, щоб цією інформацією не скористався ворог, щоб світлина не підказували їм, куди направляти ворожі ракети. На сьогоднішній день в країні не вистачає військових кореспондентів.

Вітчизняні медіа не дають інформації про українські наступи, контрнаступи чи відходи без офіційного підтвердження від військового керівництва, Офісу президента чи обласних військових адміністрацій. Але якщо вітчизняні ЗМІ та влада мовчать, користувачі починають шукати інформацію серед анонімних чи російських джерел, зокрема таких, що маскуються під українські. В цьому полягає загроза дезінформації, то ж влада має більше комунікувати, щоб медіа могли давати підтверджену інформацію, а читачі не зверталися б до сумнівних або ворожих джерел. Долучилися українські журналісти і до пошуку російських військових злочинців і у соціальних мережах, щоб максимально було видно їх обличчя, щоб їх впізнавала якомога більша кількість співвітчизників і родичів, які можуть замислитися над їх діями, адже російська пропаганда працює дуже добре, особливо на внутрішнє російське середовище.

Перед українськими журналістами постало дискусійне питання: чи варто публікувати кадри з моргів, чи варто показувати загиблих українських захисників. Більшість схилилася до того, що так, адже приховування або естетизація війни небезпечна. Під час роботи у зоні бойових дій необхідно слухатися і виконувати всі вказівки військових Збройних сил України, не нервувати під час спілкування з ними, не бути емоційними та агресивними. Фронт сьогодні спільний і усі ми на ньому маємо бути об'єднаними. Українські журналісти з початком повномасштабного вторгнення зіткнулися з жорсткою цензурою з боку соцмереж. Вони тримаються за свої стандарти, розроблені для мирного часу, а військовий час накладає свій відбиток і висловлювання журналістів дійсно бувають жорсткі, такі, що шокують, але, зважаючи на факти злочинів, вони зрозумілі і в деякій мірі виправдані. Як приклад, можна розглянути випадок, коли фейсбук не захотів відновити пост журналіста і письменника Вахтанга Кіпіані про Маргариту Симоньян, що її має спіткати

така сама доля, як і нацистських пропагандистів. Тобто вона має бути засуджена й страчена. Фейсбук визнав це «мовою ворожнечі»

Висновки. У найскладніші часи вага журналістського слова кратно зростає, дозволяє людям прийняти зважені рішення і зорієнтуватися у ситуації, яка загрожує життю та здоров'ю. Якою б гіркою не була правда військового часу, важливо не замовчувати її, а з іншого боку – не вигадувати того, чого нема, і не видавати бажане за дійсне. Дезінформація або видавання бажаного за дійсне може дорого коштувати й вести до розчарування через завищені очікування, які формують ЗМІ. Визнавати проблеми й говорити про них навіть під час війни – це крок до їх вирішення, це ознака дорослого і відповідального суспільства. Під час війни важлива єдність суспільства та влади у протистоянні зовнішньому агресору. Потрібна консолідація і спільна робота на захист країни в умовах воєнного стану, реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, наповнення яких складається переважно з інформаційних або інформаційно-аналітичних програм, на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні. Потребує оновлення застаріле технічне забезпечення українських ЗМІ, особливо місцевих. Підтримання журналістської діяльності місцевими органами влади забезпечить розвиток демократії у країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українське законодавство: Засоби масової інформації. К., 2001.
2. Конституція України: Офіційне видання Верховної Ради України. – 1996.
3. Етичний кодекс українського журналіста. Офіційний сайт Комісії з журналістської етики. URL <https://cje.org.ua/commission/> (дата звернення: 11.04.2023р.)
4. Міжнародні журналістські професійні стандарти та українські мас-медіа. Сенюк А. С. URL <http://journalib.univ.kiev.ua/> (дата звернення: 11.04.2023р.)
5. Журналістські стандарти під час війни. URL <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 11.04.2023р.)

УДК 07(477)

КОНЦЕПЦІЯ ГАЗЕТНОГО ВИДАННЯ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В ОНЛАЙН-ВЕРСІЇ ГАЗЕТИ

Марина Нельга,

здобувачка фахової передвищої освіти
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглянуто особливості газетного видання та втілення в онлайн версії. Було виявлено, що у процесі перегляду реклами впливають різні соціальні, психологічні та особистісні фактори. Проведено аналіз прихованої реклами та особливостей її впливу.

Ключові слова: концепція, газета, медіа-технології, онлайн-платформа, видавництво.

Постановка проблеми. В ХХІ столітті мережа Інтернет містить майже все, що може бути надруковане, тому діяльність друкованої журналістики з часом спадає. Замінити її приходять – телебачення, соціальні мережі, блоги, статті в інтернеті та інше. У цифровому світі все швидко змінюється, тож важливо не стояти на місці, а пристосовуватися до нових умов та технологій. У зв'язку з цим, концепція газетного видання постійно змінюється та розвивається, адаптуючись до сучасних вимог і тенденцій.

Мета роботи – дослідити концепцію газетного видання та проаналізувати її втілення в онлайн версії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та окремі практичні аспекти

газетного видання та онлайн платформ вивчали дослідники у галузі лінгвістики, педагогіки, психології, журналістики, культурології: І. Андрусак, К. Бойчук, Л. Деркач, Ю. Заблоцький, М. Захарчук, Т. Желтоногова, О. Кучерова, Т. Лагутіна, М. Лисинюк, О. Малюга, І. Серебрянська та М. Дубініна, Л. Солодка та інші.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто взяти до уваги, що у сучасному світі інтернет-газети набувають все більшої популярності, але вони все

ще стикаються з багатьма викликами і проблемами. Одна з головних проблем - це збереження відомого і впізнаваного бренду газети в онлайн середовищі. Крім того, інтернет-газетам необхідно підтримувати свою аудиторію та привертати нових читачів шляхом створення привабливого та цікавого контенту, оптимізації для пошукових систем та використання соціальних мереж. Все швидко змінюється, тож важливо не стояти на місці, а пристосовуватися до нових умов та технологій. У зв'язку з цим, концепція газетного видання постійно змінюється та розвивається, адаптуючись до сучасних вимог і тенденцій. Одним з найбільш важливих змін в останні роки є перехід газетних видань на онлайн-платформу, що забезпечує зручний доступ до інформації та збільшує її охоплення.

За найбільш популярним визначенням, концепція - це план, який враховує характеристики та ознаки, спрямовані на отримання прибутку від продажу друкованої продукції. Цінова політика в цьому випадку зазвичай є гнучкою і залежить від ринкових умов, що впливає на ціну реклами в газеті.

Перш ніж займатися випуском власної газети потрібно розробити правильно концепцію. Також важливим є розроблення оформлення друкованої газети, тобто поліграфічну концепцію. Газета повинна привертати увагу читача, адже маючи цікаві матеріали, але не досить яскраві картинки, читачу може бути не цікаво, тому друкована газета повинна мати в собі і правильне змістове наповнення та поліграфічне, досить важливим є правильне складання тексту новин, адже якщо текст буде нудним, то це також буде «відвертати» людей від читання. Власник друкованого видання повинен подумати і про організацію роботи у редакції, адже кожен журналіст повинен займатися своїм ділом.

Зазвичай під концепцією газетного видання впливає питання «якою саме повинна бути газета?». Тому і мета видання газет втілюється у її концепцію. Основою розробки моделі є концепція газети, вона повинна бути тематичною та графічною, тобто можемо сказати, що концепція газетного видання та мета видання газет є взаємопов'язані. Місія газетного видання - це його основне призначення, тобто ціль або завдання, що воно ставить перед собою для досягнення визначених цілей.

Щоб розрізнити типологічні ознаки газет, потрібно зрозуміти що таке «типологічні ознаки». Типологічні ознаки - це складові показники властивості та структура типу як модель. Зазвичай типологічні ознаки формуються під впливом аудиторії або інтересів.

Мета видання газети визначається її засновником. Мета газетного видання втілюється в його концепції - вираження ідей засновника газети, ідей, які він прагне реалізувати, рішення про заснування нового видання. Концепція газети є основою для її розробки шаблону - тематики змісту, композиції та графіки. Мета ведення газети, концепція ведення газети та характеристики газет і періодичних

видань взаємопов'язані і впливають одне на одного – з цим пов'язана універсалізація газет [1].

Газетне видання є історичною формою масової комунікації, яка з'явилася в XVII столітті та до сьогодні продовжує займати значне місце в інформаційному просторі. Вони можуть бути як друкованими, так і онлайн-виданнями, що дозволяє їм пристосовуватися до сучасних технологій та вимог читачів. Газетне видання є одним з найбільш поширених засобів масової комунікації у світі. Від початку свого існування газети були основним засобом інформації для громадськості та відігравали важливу роль в політичному, економічному та соціальному житті суспільства.

Для того, щоб забезпечити успішне функціонування газетного видання у засобах масової комунікації, важливо враховувати певні фактори. Одні з найважливіших - це залучення якісного та компетентного персоналу, забезпечення якості контенту, який публікується у газетному виданні, також важливо дотримуватися етики та принципів журналістики, таких як об'єктивність, достовірність та незалежність від політичних та комерційних інтересів.

Загалом, газетне видання у засобах масової комунікації залишається важливим джерелом інформації для багатьох людей.

Сьогодні громадяни мають доступ до різних джерел новин, які можуть бути більш оперативними та точними. Це ставить перед газетами виклик пристосуватися до нових умов та зберегти свою позицію на ринку масової інформації. Одним з рішень є перехід на цифрові платформи, такі як веб-сайти та мобільні додатки. Це дозволяє газетам бути доступними громадянам з будь-якої точки світу та підтримувати постійний контакт з читачами. Крім того, газетні видання можуть використовувати різні формати для презентації інформації, такі як відео, аудіо, чи фотографії

Висновок: Газетне видання - це складний інформаційний продукт, який відіграє важливу роль у формуванні суспільної думки, передачі новин та знань. Типологічна концепція газетного видання відображає його структуру та функціональні особливості. Ця концепція може бути заснована на різноманітних критеріях, таких як частота виходу, обсяг та структура матеріалів, наявність реклами та інші. Концепція газетного видання передбачає визначення місії та завдань газети, а також типологічних особливостей її структури та функцій. Виконання цих елементів може допомогти газетному виданню зберегти свою релевантність та ефективність в умовах сучасної інформаційної ери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Король О.П. Теорія масової комунікації. Київ: Центр учбової літератури, 2002. 301 с.
2. Миронюк Д.І. Концепція видання – в умовах виживання. Веб-сайт. URL: 49.pdf (mgu.od.ua) (дата звернення: 31.03.2023).
3. Трофимова Е.М. Інформаційні технології в журналістиці. Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2007. 302 с.

УДК 070: 303.64

ФУНКЦІОНУВАННЯ АНАЛІТИЧНИХ ЖАНРІВ У СУЧАСНІЙ ПРЕСІ

Діана Підгаєцька,

здобувачка фахової передвищої освіти
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглядається функціонування аналітичних жанрів у сучасній українській пресі. Автори наголошують на необхідності дотримання журналістських стандартів та етичних норм, перевіряти інформації та уточненні термінології, а також обережному висвітленні кривавих подій. Важливою є залучення експертів та подання різних точок зору на проблему. Особливо зазначається проблема обмеження воєнного стану для українських ЗМІ та несприятлива комунікаційна стратегія щодо вітчизняних журналістів. Результати дослідження можуть бути корисними для журналістів, науковців та всіх, хто цікавиться проблемами сучасної журналістики.

Ключові слова: аналітичні жанри, сучасна журналістика, українські ЗМІ.

Постановка проблеми. Аналітичні жанри в сучасній українській пресі. Аналітичні жанри є однією із трьох основних груп журналістських жанрів. Кожен із жанрів має свою специфіку написання, обов'язкові елементи та критично важливі аспекти.

Мета дослідження - проаналізувати функціонування аналітичних жанрів у сучасній українській пресі. Така мета є актуальною з огляду на те, що проводиться на матеріалах сучасного українського видання та характеризує ситуацію із функціонуванням аналітичних жанрів на сучасному етапі.

Ступінь дослідженості проблеми. Теоретичний аспект аналітичних жанрів є об'єктом наукового зацікавлення українських науковців. Для нашої роботи є важливими праці зокрема таких дослідників як: М. Василенко, О. Гарачковська, В. Дрешпак, В. Здоровега, Л. Кройчик, О. Пархитко, К. Соколова, Є. Цимбаленко, С. Шебеліст.

Виклад основного матеріалу. Загальна характеристика аналітичних жанрів у друкованих виданнях. Жанр – це «більш-менш стійкий, усталений,

історично сформований тип твору із притаманними йому чіткими структурними ознаками, способом осягнення дійсності» [23, с. 137]. Услід за В. Здороогою, С. Шебеліст виділяє декілька критеріїв поділу журналістських текстів на жанри:

- об'єкт відображення, конкретний життєвий матеріал, який стає основою твору;
- призначення та мета тексту;
- масштаб охоплення й узагальнення дійсності;
- особливості літературно-стилістичних засобів вираження задуму;
- обсяг матеріалу [2, с. 137-138].

О. Пархітько називає ще один критерій – метод, який застосовує журналіст під час написання свого матеріалу: «Якщо дослідник вважає пріоритетнішим для конкретного матеріалу метод збору інформації, текст буде віднесено до інформаційних жанрів; якщо важливішим вважається метод обробки інформації, матеріал належатиме до аналітичних або художньо-публіцистичних жанрів» [2, с. 96].

У журналістиці існує три головні типи жанрів: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні:

- інформаційні жанри: замітка, репортаж, звіт, інтерв'ю. Основними рисами таких жанрів є стислість, лаконічність, актуальність, відсутність суб'єктивної оцінки автора. Як правило, такі тексти з'являються одразу є після події, оскільки їхнє основне завдання – оперативно інформувати громадськість про те, що відбувається;

- аналітичні жанри: рецензія, огляд, коментарі, розслідування тощо. Ці жанри відрізняються наявністю суб'єктивної фахової думки автора або експерта, котрий надає свою оцінку, аналіз, роз'яснення. Метою текстів такого жанру є не просто проінформувати, а проаналізувати новину, явище, їхні витoki чи наслідки, спрогнозувати значення;

- художньо-публіцистичні жанри: есе, нарис, фейлетон та інші. У текстах такого жанру превалює авторська суб'єктивна думка, котра не завжди може адекватно чи справедливо відображати реальність. Такі тексти стосуються переважно болючої суспільної теми, недавніх актуальних подій, котрі стосуються багатьох. Стиль автора тут тяжіє до художнього стилю, вирізняється красномовністю та використанням емоційно-оцінної лексики.

М. Василенко так означає аналітичні жанри: «Це – група жанрів, що виникла і розвинулася в результаті суспільної потреби через засоби масової інформації осмислити факти і події, які відбуваються у світі» [2, с. 73]. Щодо характерних рис цієї групи жанрів, то їй притаманна, з одного боку, наявність «яскраво виявленої індивідуальності самого журналіста», а з іншого – потреба

«максимально об'єктивно з усіх точок зору охарактеризувати факт, подію, що трапилася» [2, с. 73].

Аналітичний матеріал – це перш за все дослідження, і тут «основним повідомленням є найважливіший новий висновок, якого журналіст дійшов у результаті аналізу предмета свого розгляду» [3, с. 134]. Журналіст має насамперед визначити, про що він буде писати, – обрати предмет та мету аналізу.

Єдиного погляду серед науковців на кількість аналітичних жанрів немає. Зокрема, виділено шість жанрів: кореспонденція, коментар, стаття, огляд, рецензія, лист [3, с. 137-157]. Дослідниця О. Гарачковська до аналітичних жанрів зараховує ще такий жанр як огляд преси – «форму рецензування ЗМІ» [4, с. 152]. Існує три види огляду преси: загальний, інформаційний та тематичний. О. Гарачковська зазначає, що варто робити огляд преси «проблемним, порушувати важливі питання журналістської практики, виявляти нові форми, теми, якими безперервно збагачується сучасна преса» [4, с. 152].

Найголовнішою характеристикою аналітичного матеріалу можна вважати «глибину, переконливість та оригінальність» проведеного журналістом аналізу [2, с. 135]. Вирішальну роль відіграє вміння журналіста чітко визначити предмет аналізу та ціль, якої має бути досягнуто шляхом написання аналітичного матеріалу.

В. Дрешпак виділяє такі ключові риси аналітичних жанрів:

- дослідницько-пошуковий характер діяльності автора публікації;
- переважання у тексті фахових думок, оцінок спеціалістів;
- ґрунтовна інтерпретацією явищ, станів, процесів;
- наявність у тексті прогнозів та практичних порад щодо розв'язання тієї чи іншої проблеми [6, с. 74].

Вимоги до аналітичних жанрів та критерії їхнього оцінювання є індивідуальними для кожного із жанрів. І. Горобець звертає увагу на стиль написання матеріалів аналітичного жанру. Хоч такі матеріали мають вирізнятися об'єктивністю та лаконізмом, автори для досягнення бажаного ефекту використовують чимало стилістичних засобів та прийомів: «У таких публікаціях наявна наскрізна ідея, для реалізації якої автор обирає потрібні мовні експресивні засоби: повтор, інверсію, порівняння, парцеляцію, еліпсис та ін. У системі повторів трапляються переважно синтаксичні – повтор субстанціональних синтаксем, предикатних синтаксем, обставинних, атрибутивних поширювачів, повтор простих речень, синтаксичний паралелізм» [5, с. 128-129].

Отже, у журналістиці виділяють три основних типи жанрів: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні – кожен із яких має свої особливості та характеристики. Критеріїв поділу на жанри може бути кілька, серед них: об'єкт відображення, призначення та мета тексту, масштаб охоплення й узагальнення

дійсності, особливості літературно-стилістичних засобів вираження задуму та обсяг матеріалу, а також метод, який застосовує журналіст під час написання свого матеріалу. Аналітичні матеріали характеризуються глибиною, переконливістю та оригінальністю проведеного журналістом аналізу. Журналіст повинен визначити предмет та мету аналізу, вирішальну роль відіграє його дослідницько-пошуковий характер діяльності, а також переважання у тексті фахових думок, оцінок спеціалістів та ґрунтовна інтерпретація явищ, станів, процесів. Аналітичний жанр є складним та важливим жанром журналістики, що вимагає вміння досліджувати, аналізувати та чітко формулювати свої висновки.

Історія виникнення і розвитку аналітичних жанрів. Жанри журналістики формувалися протягом тривалого проміжку часу у відповідь на потребу по-особливому розповідати про те чи інше явище. В. Здоровега зазначає, що про одну і ту саму подію можна написати кардинально різні тексти, якщо кожен із цих текстів належатиме до іншого жанру. Саме різноманітність жанрів, а також поява нових унаслідок глобалізаційних та технологічних зрушень у суспільстві свідчать про жанр як про живу структуру, котра видозмінюється залежно від ситуації та відповідає на запити і потреби суспільства. В. Здоровега пише: «Нам важливо зрозуміти, що ті чи інші жанри в процесі історичного розвитку журналістики сформувалися об'єктивно і причиною їх виникнення є потреба різнобічного відтворення дійсності. Вони не є ні вічними, ні застиглими, раз назавжди даними. ЗМІ у постійному русі і пошуку. Вони, як саме життя, змінюються, розвиваються» [2, с. 143].

Написання аналітичного матеріалу базується на декількох основних методах – аналізі та синтезі, порівнянні, узагальненні та абстрагуванні.

Протягом тривалого часу Україна, а відповідно й українська преса, перебувала під гнітом Радянського Союзу. У той час преса втратила свої ключові характеристики – об'єктивність та правдивість, та переживала засилля пропаганди. Услід за Л. Кройчик, О. Пархитко називає такі відмінності сучасної української преси від преси радянського періоду: поява свободи слова, розвиток різних індивідуальних стилів письма, діалог з аудиторією тощо [2, с. 93-94]. У колишній радянській журналістиці В. Здоровега виділяє три ключові етапи, котрі засвідчили про повалення тоталітарного контролю над пресою та зародження свободи слова. Перший етап дослідник пов'язує із «хрущовською відлигою». Тиск на пресу зберігався, але почали з'являтися нові форми матеріалів: живі репортажі, добірки листів, полемічні виступи; а також сталася поява низки нових видань таких як «Робітничка газета» і журнал «Всесвіт». Другий етап припадає на період «перебудови». У цей час ЗМІ переживають етап піднесення, починають сильно впливати на суспільну думку та навіть формувати її. Для періодики цього періоду характерна поява вільнодумства та висвітлення суперечливих подій, відхід від

партійної риторики. Третій етап характеризується зменшенням популярності періодики і, на думку В. Здорогеги, цей етап триває донині. На цьому етапі помітним та беззаперечним є вплив на українську пресу західної періодики, її жанрів та стилів. Інтернет та електронні видання поступово витісняють друковані. Характерною рисою цього періоду є діалогічність, котра дозволяє висвітлити неоднозначність явищ, прислухатися до думок одразу декількох сторін [3, с. 150-151].

У час глобалізації сучасного життя аналітичні жанри дещо трансформуються у зв'язку із діджиталізацією ЗМІ. Питанню того, як ці жанри змінюються у руслі Інтернет-журналістики, присвячене дослідження К. Соколової та Є. Цимбаленко [22]. Дослідниці звертають увагу на таке явище як авторські блоги. Ці блоги вирізняються тим, що їхніми авторами є відомі люди, публічні особи та митці. У блогах помічено синтез аналітичних жанрів: «Чітко визначити жанр більшості постів у блогах неможливо. Публікації можуть бути чимось подібним до есе з елементами інтерв'ю, репортажу, замітки або кореспонденції» [2].

Про явище «синкретизму жанрів» в Інтернет-журналістиці пише також дослідниця О. Надточій [3]. Вона аналізує цю тенденцію на прикладі аналітичного жанру коментаря та відзначає «поєднання жанрових рис інформаційної та аналітичної груп матеріалів» [3, с. 149].

Дослідниця О. Гарачковська до аналітичних жанрів зараховує ще такий жанр як огляд преси – «форму рецензування ЗМІ» [4, с. 152]. Існує три види огляду преси: загальний, інформаційний та тематичний. О. Гарачковська зазначає, що варто робити огляд преси «проблемним, порушувати важливі питання журналістської практики, виявляти нові форми, теми, якими безперервно збагачується сучасна преса» [4, с. 152]. В. Здорогега зазначає, що зараз огляд преси існує «переважно на радіо у вигляді дуже стислих повідомлень найважливіших виступів провідних українських чи закордонних видань із обов'язковим цитуванням найважливіших, найоригінальніших місць окремих публікацій» [2, с. 153].

Отже, жанри журналістики розвиваються відповідно до потреб і запитів суспільства. Жанри формуються протягом тривалого часу та є живою структурою, що постійно змінюється та відповідає на нові виклики і тенденції у суспільстві. Політичної ситуації в Україні безпосередньо впливає на розвиток преси та журналістики. Внаслідок розпаду Радянського Союзу та зростання свободи слова, українська преса стала більш об'єктивною та різноманітною. Бачимо, що розвиток жанрів журналістики є складовою процесу розвитку самого суспільства і відображає потреби та вимоги часу.

Таким чином, у журналістиці можна виділити три основні типи жанрів: аналітичні, інформаційні та художньо-публіцистичні. Проте науковці не мають однозначної думки щодо кількості аналітичних жанрів і виділяють до шести різних підвидів. Серед них: кореспонденція (інформативна та аналітична), коментар, стаття (загальнодослідницька, практично-аналітична та полемічна), огляд (літературний та міжнародний), огляд преси, рецензія та лист. Аналітичні жанри характеризуються такими основними ознаками як дослідницький підхід до теми, переважання фахових думок та оцінок, глибока інтерпретація явищ та процесів, а також наявність прогнозів та практичних порад щодо розв'язання проблем. Написання аналітичного матеріалу базується на декількох основних методах – аналізі та синтезі, порівнянні, узагальненні та абстрагуванні.

Жанри журналістики формуються протягом тривалого часу та відповідають на потребу по-особливому розповідати про суспільно-політичні явища. Поява нових жанрів унаслідок глобалізаційних та технологічних зрушень свідчить про жанр як про живу структуру, яка постійно змінюється та розвивається. Українська преса переживала засилля пропаганди та втратила свою об'єктивність та правдивість під гнітом Радянського Союзу. Однак, з відновленням свободи слова та встановленням територіальної незалежності, українська преса змогла заново відновити свій потенціал. Жанри журналістики мають важливе значення в журналістській практиці та здатні адаптуватися до потреб і запитів суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Василенко М. Аналітична проблемна стаття на сучасному етапі розвитку преси. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1559> (дата звернення: 01.02.2023).
2. Василенко М. Проблеми жанрової ідентифікації аналітичної статті. *Жанрологія. Образ*. 2014. № 15. С. 73–80.
3. Галудзіна-Горобець В. Журналістське дослідження в українських реаліях. *Український інформаційний простір*. 2021. № 2 (8). С. 137–145.
4. Гарачковська О. Жанрові особливості аналітичної журналістики у контексті становлення сучасного інформаційного простору. *Український Інформаційний Простір*. № 8. С. 146–154.

УДК 321:316

КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Марія Асріян,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Олена Кравченко, кандидат
філологічних наук, начальник відділу
наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена висвітленню теоретичних питань функціонування комунікації в сучасному комунікативному просторі, видів комунікації, особливостям реалізації комунікативного процесу. Також у статті проаналізовано наукову літературу з теми дослідження та вказано на характерні риси інформаційного простору.

Ключові слова: комунікація, інформаційний простір, комунікант, комунікативний процес.

Початок ХХІ ст. характеризується реформуванням і модернізацією всіх соціально-комунікативних сфер діяльності (науки, політики, культури, економічних, трудових відносин тощо), важливими особливостями яких є процеси інформатизації. Нині еволюційність створення і формування багатоаспектного інформаційного комунікаційного середовища є визначальним чинником інноваційного розвитку й ефективного функціонування всіх структур та соціальних систем інформаційного суспільства. Саме через комунікаційну сферу, що трансформується за умов глобальних інформаційних можливостей, забезпечуються свобода доступу до знань, зв'язки між людьми і спільнотами, накопичення, поширення та збагачення соціального досвіду.

В інформаційному суспільстві інформація стає ресурсом, цінність та важливість якого зростає. Інформація сьогодні визначається головною цінністю цивілізації й отримує статус домінанти.

Інформація відіграє суттєву роль у комунікативному процесі як фактор порозуміння, зближення, консолідації суб'єктів комунікації, узгодження інтересів

різних суспільних груп усередині кожної конкретної країни і суверенних держав на міжнародній арені. Отже, інформація набуває особливого значення в комунікативній царині. Оскільки вона забезпечує взаємодію комунікативних суб'єктів та об'єктів, то реакція, сприйняття, дії останніх створюватимуть резонанс – певну реакцію як результат цієї взаємодії. Тому досягнення комунікативної мети суб'єктів залежатиме від її змісту, масштабу охоплення, здатності бути зрозумілою та її спроможності спонукати до необхідної дії.

Інформаційна цивілізація радикально перетворює соціокультурний простір, формуючи так звану інформаційну культуру. Ми використовуємо цей термін у широкому значенні, маючи на увазі культуру інформаційного суспільства. Визначальним у розвитку культури інформаційного суспільства стає зростання ролі інформації і комунікацій у житті суспільства й окремої людини.

Термін «інформаційний простір» був запозичений соціально-гуманітарними науками з фізики, де означав можливість співіснування різних явищ і факторів. «У філософсько-методологічному вимірі під інформаційним простором розуміється середовище поширення інформації в соціумі, що перебуває під впливом культурних, економічних, політичних, технологічних та інших факторів» [2, с. 5].

Проблематика інформаційного суспільства як нового типу суспільних відносин розроблялася Д. Беллом, А Туреном, О.Тоффлером та ін. Вони відзначали, що інформаційним називається суспільство, в якому обробкою інформації зайнято більше людей, ніж обробкою сировини і матерії. Ключовою тенденцією такого суспільства вони називали послідовне зростання ролі інформації і знання, які все більше стають важливими факторами виробництва, реальним соціальним ресурсом та чинником конструювання образу людяності.

Д. Белл розглядає інформаційний простір як сукупність знань, що мають цінність у вигляді економічного ресурсу, який сприяє розвитку тих чи інших секторів громадського життя.

Дослідники відзначають, що поняття «інформаційний простір» поєднує два терміни: «простір» та «інформація». Простір можна охарактеризувати такими властивостями, як структурність, довжина, співіснування й взаємодія елементів у всіх матеріальних системах. Інформаційний простір – це історично сформована, забезпечена правовими гарантіями й засобами зв'язку, з найбільшою доступністю для споживача форма скоординованих і структурованих, територіально близьких і віддалених інформаційних ресурсів, котрі акумулюють результати комунікаційної діяльності людей.

Інформаційний простір, постійно розширюючись і відіграючи дедалі важливішу роль у житті людей, формує новий життєвий простір у вигляді цілісного поля, усередині якого індивіди взаємодіють та комунікують між собою.

Набуваючи глобального характеру, інформаційні технології сприяють розширенню комунікацій і формуванню єдиного комунікативного простору, у рамках якого формуються свої особливі закони та норми поведінки й світосприйняття [4].

Розглянемо характерні риси інформаційного простору і реалізації в ньому комунікативних процесів.

Науковці розглядають переважно соціологічні, філософські аспекти природи комунікацій, функції, співвідношення соціальних структур суспільства і результати людської діяльності з урахуванням різноманітних комунікативних засобів комунікації (взаємозв'язки, повідомлення, обмін інформацією, вплив на суспільство в цілому). Так, однією із проблем еволюції комунікаційного середовища вони вважають передумови його формування в контексті інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційної техноструктури, розвитку глобальних мережевих Інтернет- комунікацій.

На думку дослідників, інформаційно-комунікативний простір інсценує нову реальність, яка сприяє закріпленню в масовій і індивідуальній свідомості особливих ціннісно-сміслових установок [3]. Розуміння навколишнього світу приходить з інформаційного простору преси, телебачення, кінематографа, комп'ютерної мережі тощо, незалежно від того, в якому культурному середовищі проходить соціалізація людини. у таких умовах віртуалізується не тільки суспільство, але й сама особистість.

Прикладом тому є Інтернет – його інформаційно-комунікативний простір населений особливим типом людей, котрі мають біологічну тілесність у реальному світі, але обмінюються символічним капіталом у віртуальній реальності «квазісоціуму».

Спілкування за допомогою глобальної мережі привертає своєю знеособленістю і можливістю конструювати і трансформувати віртуальну особистість. З одного боку, Інтернет дає свободу ідентифікації: віртуальне ім'я, віртуальне тіло, віртуальний статус, віртуальну психіку, віртуальні звички, віртуальні чесноти і віртуальні вади. З другого боку, відбувається «втрата» – відчуження реального тіла, статусу і т.д. Таким чином, Інтернет виступає засобом трансформації і особистості як індивідуальної характеристики, і особистості як соціокультурного й історичного феномена.

В Інтернеті здійснюється безліч віртуальних аналогів реальних соціальних взаємодій: від економічного обміну до політичних трансакцій і міжособових комунікацій. У такому інтенсивному використанні технологій віртуальної реальності можна помітити певне соціальне значення – заміщення соціальної реальності її симуляціями відбувається не тільки на рівні комп'ютеризації або користування мережею Інтернет.

Сучасні дослідники вважають за краще використовувати поняття віртуальності для пояснення сучасних суспільних змін. Суспільство стає схожим на віртуальну реальність, а значить, може описуватися за допомогою тих же характеристик, серед яких вчені називають нематеріальність дії (зображений об'єкт відтворює просторово-часові характеристики поведінки об'єкта речовинного); умовність параметрів (об'єкти штучні і змінні); ефемерність (свобода входу/виходу забезпечує можливість переривання й відновлення існування) [3, с.37].

Віртуалізацією суспільства в такому разі буде будь-яке заміщення реальності її симуляцією або образом, не обов'язково за допомогою комп'ютерної техніки, але обов'язково з використанням логіки віртуальної реальності. Наприклад, віртуальною економікою можна назвати ту, в якій господарські операції ведуться переважно через Інтернет, і ту, в якій спекуляції на фондовій біржі переважають над матеріальним виробництвом. Віртуальною політикою стає боротьба за владу за допомогою агітації, web-сторінок або рекламних акцій у телестудії, на концертному майданчику тощо.

З урахуванням наведеного вище вивчення інформаційно-комунікаційного середовища, предметний аналіз його еволюційного стратегічного становлення та розвитку з позицій науки соціальних комунікацій має практичне значення, насамперед, для розробки та втілення відповідних рекомендацій з метою інноваційного функціонування всіх сфер соціально-комунікаційних взаємовідносин і взаємовпливів за умов глобальної інформатизації суспільства. Усе це потребує певної інформаційної політики, а саме: системно узгоджених концептуальних основ і принципів, які регламентують інформаційні відносини в суспільстві. Слід зауважити, що інформаційна політика визначає закони функціонування інформаційної сфери суспільства.

В умовах інформаційного суспільства комунікація виконує наступні функції:

- інформаційну – передача інформації аудиторії, одній особі або групі осіб, інформування про якісь події;
- емоційно-тонізуюча функція полягає в регулюванні емоцій аудиторії, стимулюванні її певних емоційних реакцій;
- переконуюча – прагнення вплинути на інших (висловлення захоплення, прохання);
- соціально-ритуальна – використання норм і звичаїв соціально-культурної поведінки;
- соціалізуюча – пов'язана із соціальним вихованням членів суспільства, формуванням або зміною інтенсивності та спрямованості соціальних настанов, цінностей і ціннісних орієнтацій аудиторії, з якою здійснюється комунікація.

- формування громадської думки та ін.

Звичайно, всі ці функції в певній мірі були реалізовані й в умовах, не притаманних інформаційному середовищу. Але в сучасних умовах дані функції реалізуються в повній мірі, трансформуючи комунікацію як явище.

Комунікативне за своїм охопленням глобальне середовище самоорганізується за принципом мережі, породжуючи феномен мережевого суспільства. У його межах анулюються відстані, що розділяють континенти, ліквідуються державні кордони й уся планета стискається до розмірів «глобального села».

Тож комунікація сьогодні має не тільки більші можливості для своєї реалізації, а й пов'язана з низкою ризиків.

В.М. Бебик пише про такі види маніпуляції, які реалізуються через комунікацію та значно інтенсифікуються в нову, інформаційну, добу:

- брехня – пряме відверте підтасовування фактів і поширення недостовірної, неправдивої інформації;

- замовчування – блокування правдивої інформації щодо діяльності того чи іншого суб'єкта політики, події та ін.;

- напівправа – препарування інформації, яка об'єктивно та ґрунтовно висвітлює малозначущі деталі й водночас замовчує важливі факти та (або) неправдиво інтерпретує події;

- упровадження іміджів і кліше – укорінення в суспільну свідомість бажаних для правлячої еліти стереотипів щодо тих чи інших суб'єктів політики, ідеологічних доктрин, окремих подій та фактів;

- навішування ярликів – бездоказове нав'язування суспільству негативних (з погляду більшості) оцінних категорій з метою компрометації певних суб'єктів політики (партій, суспільно-політичних рухів, індивідів) та кшталт «імперіаліст», «націоналіст», «фашист», «шовініст», «антисеміт» тощо [2, с. 16].

Різко розширюючи можливості спілкування між культурами, новітні засоби комунікації одночасно породжують цілий спектр комунікативно-психологічних проблем, і насамперед проблему адаптації до них людини. Змінюється якість інформації, яка передається вже не тільки на рівні понять, що вимагає її внутрішньої смислової обробки, але і на рівні образів. Інформація стає зовні більш доступною, легко сприймається. Це збільшує швидкість її обробки і накопичення. Проте це одночасно призводить до небачених раніше можливостей трансформації її змісту, аж до повного спотворення при збереженні видимості об'єктивності.

Таким чином, комунікація в інформаційному суспільстві трансформується, так як виникають нові можливості для її реалізації. Важливу роль відіграє

комунікація в мережі Інтернет, яка, окрім широких перспектив розвитку, має низку ризиків для учасників комунікативного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рилейшнз : моногр. К. : МАУП, 2005. 440 с.
2. Соляник А.А. Документні потоки та масиви : навч. посібник Харків : ХДАК, 2000. 112 с.
3. Ямчук А. В., Євтушенко В. М., Куранда Т.К. Реферативні інформаційні ресурси як інтеграційна основа системи наукової комунікації. *Науково-технічна інформація*. 2010. №4. С. 3-6.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВА
ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**
Збірник наукових статей

*Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори*

*Адреса редакції: м. Кропивницький, вул. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: olenakravchenko2017@gmail.com*